

नेपाल कानून पत्रिका

ने
का
प

भाग-६१

२०७६ असार

अंक-३

२
०
७
६

अ
सा
र

अ
ङ्ग
क

प्रकाशक

सर्वोच्च अदालत

रामशाहपथ, काठमाडौं

फोन नं. ४२००७२८, ४२००७२९, ४२००७५० Ext. २५११ (सम्पादन), २९९९ (छापाखाना), २९३१ (बिक्री)

फ्याक्स: ४२००७४९, पो.व.नं. २०४३८

३

Email: info@supremecourt.gov.np, admin@supremecourt.gov.np, Web: www.supremecourt.gov.np

सम्पादन तथा प्रकाशन समिति

माननीय न्यायाधीश श्री केदारप्रसाद चालिसे, सर्वोच्च अदालत	- अध्यक्ष
मुख्य रजिस्ट्रार श्री नृपेश्वर निरौला, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य
नायब महान्यायाधिवक्ता श्री पदमप्रसाद पाण्डेय, प्रतिनिधि, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय- सदस्य	
रजिस्ट्रार श्री नारायणप्रसाद पन्थी, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य
अधिवक्ता श्री रुद्रप्रसाद पोखरेल, कोषाध्यक्ष, नेपाल बार एसोसिएसन	- सदस्य
वरिष्ठ अधिवक्ता श्री खगेन्द्रप्रसाद अधिकारी, अध्यक्ष, सर्वोच्च अदालत बार एसोसिएसन- सदस्य	
प्रा.डा.विजय सिंह सिजापति, डिन, त्रिभूवन विश्वविद्यालय, कानून संकाय	- सदस्य
सहरजिस्ट्रार श्री भीमकुमार श्रेष्ठ, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य सचिव

सम्पादक : श्री रामप्रसाद पौडेल

सम्पादन तथा प्रकाशन शाखामा कार्यरत्

कर्मचारीहरू

शाखा अधिकृत श्री देवीकुमारी चौधरी
शाखा अधिकृत श्री गोपी विश्वकर्मा
शाखा अधिकृत श्री नेत्र प्रसाद पौडेल
कम्प्युटर अधिकृत श्री बिक्रम प्रधान
ना.सु. श्री यशोदा निरौला
ना.सु. श्री अर्जुनबाबु सापकोटा
सि.क. श्री ध्रुव सापकोटा
कम्प्युटर अपरेटर श्री अर्जुन सुवेदी
कार्यालय सहयोगी श्री राजेश तिमलिसना

भाषाविद् : श्री रामचन्द्र फुयाल

बिक्री शाखा :

ना.सु.श्री अर्जुन चौधरी

मुद्रण शाखामा कार्यरत कर्मचारीहरू

सुपरभाइजर श्री कान्छा श्रेष्ठ
मुद्रण अधिकृत श्री आनन्दप्रकाश नेपाल
सिनियर हेल्पर श्री तुलसीनारायण महर्जन
सिनियर प्रेसम्यान श्री योगप्रसाद पोखरेल
सिनियर मेकानिकस श्री निर्मल बयलकोटी
सहायक डिजायनर श्री रसना बज्राचार्य
सिनियर बुकबाइन्डर श्री रमेश बासुकला
सिनियर बुकबाइन्डर श्री विद्यानन्द पोखरेल
बुकबाइन्डर श्री मीरा वाग्ले
कम्पोजिटर श्री प्रमिलाकुमारी लामिछाने
प्रेसम्यान श्री केशवबहादुर सिटौला
बुकबाइन्डर श्री अच्युतप्रसाद सुवेदी

प्रकाशित सङ्ख्या : ३५०० प्रति

नेपाल कानून पत्रिकाको उद्धरण गर्नु पर्दा

निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

नेकाप, २०७५..., महिना, नि.नं., पृष्ठ ...

उदाहरणार्थ : नेकाप, २०७६, असार, नि.नं. १०२०८, पृष्ठ ४३९

सर्वोच्च अदालत बुलेटिनको उद्धरण गर्नु पर्दा

निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

सअ बुलेटिन, २०७६, - १ वा २, पृष्ठ ...

उदाहरणार्थ : सअ बुलेटिन, २०७६, असार – १ वा २, पृष्ठ १

सर्वोच्च अदालतको वेभसाइट www.supremecourt.gov.np

मा गई दायाँतर्फ प्रकाशनहरू मा किलक गरी २०६५ सालदेखिका **नेपाल कानून पत्रिका** तथा **सर्वोच्च अदालत बुलेटिन** मा समाविष्ट निर्णयहरू पढ्न र डाउनलोड गर्न सकिनेछ।

साथै, नेपाल कानून पत्रिका मा प्रकाशित भएका फैसलाहरू (२०१५ सालदेखि हालसम्म) हेर्न, पढ्न तथा सुरक्षित गर्न www.nkp.gov.np मा जानुहोला।

खोजने तरिका

सर्वप्रथम www.nkp.gov.np लगइन गरेपश्चात् गृहपृष्ठमा देखिने **शब्दबाट फैसला खोजनुहोस** भन्ने स्थानमा कुनै शब्द **नेपाली युनिकोड फन्ट**मा टाइप गरी खोज्न सक्नुहुन्छ। वेभसाइटको दोस्रो शीर्षकमा रहेको **वहत खोजमा** गई विभिन्न किसिमले फैसला खोज्न सकिनेछ। त्यस अतिरिक्त **नेकाप प्रत्येक वर्ष** र **हाप्रो बारेमा** समेत हेर्न सक्नुहुन्छ।

निन्दन्तु नीतिनिपुणा यदि वा स्तुवन्तु
लक्ष्मीः समाऽविशतु गच्छतु वा यथेष्टं ।
अद्यैव वा मरणं मस्तु युगान्तरे वा
न्याय्यात्पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः ॥८४॥

- भर्तृहरि नीतिशतकम्

अर्थः: निन्दा गरुन् वा प्रशंसा, लक्ष्मी आउन् वा जाउन्,
आजै मर्नुपरोस् वा कालान्तरमा,
यी कुनै कुराको कत्ति पनि चिन्ता नराखी
न्यायिक मार्गमा लाग्नेहरू कहिल्यै विचलित हुँदैनन् ।

वार्षिक ग्राहकसम्बन्धी सूचना

"नेपाल कानून पत्रिका र सर्वोच्च अदालत बुलेटिन" को "वार्षिक ग्राहक" बन्न चाहनेका लागि २०७६ वैशाख अड्कदेखि वार्षिक ग्राहक बन्न पाउने गरी सम्पादन तथा प्रकाशन समितिले निर्णय गरेको हुँदा सम्बन्धित सबैको जानकारीका लागि यो सूचना प्रकाशन गरिएको छ । समितिको निर्णयानुसार मूल्य समायोजन भई नेपाल कानून पत्रिका रु.७५ र सर्वोच्च अदालत बुलेटिन प्रति अड्क रु.४० कायम गरिएकोसमेत सबैलाई जानकारी गराइन्छ ।

मूल्य रु.७५।-

मुद्रक : सर्वोच्च अदालत छापाखाना

विषय सूची

क्र. स.	नि.न./इजलास/ विवरण	पक्ष / विपक्ष	विषयको सारसङ्क्षेप	पृष्ठ
१.	१०२०८ पूर्ण सरकारी अनुदानको रकम हिनामिना तथा दुरुपयोग गरी भ्रष्टाचार गरेको	नेपाल सरकार विरुद्ध बलिराम दास कथवनियासमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ भ्रष्टाचार हुनु र बेरुजु हुनु फरक-फरक विषय हुन् । भ्रष्टाचारमा व्यक्तिगत फाइदा लिने बद्नियत तत्वको विद्यमानता हुन्छ भने बेरुजुमा खर्च भएको रकम बिल भरपाइद्वारा पुष्टि भएको हुँदैन । भ्रष्टाचारको कसुर स्थापित हुन सरकारी सम्पत्ति दूषित मनसायबाट खर्च गरी हानि नोकसानी पुऱ्याउने नियत र त्यसबाट आफूले लिनु खानु गरेको भन्ने प्रस्त रूपमा देखिनु पर्ने । 	४३९
२.	१०२०९ पूर्ण ट्रेडमार्क संशोधन	सुलेखा कानोडिया विरुद्ध विकास केडिया	<ul style="list-style-type: none"> ■ उद्योग नै बिक्री गरी हस्तान्तरण भइसकेको अवस्थामा सो उद्योगको भौतिक वस्तु मात्र हस्तान्तरण भएको र उद्योगको अभिन्न अंगको रूपमा रहेको त्यसको नाम तथा ट्रेडमार्क बिक्री र हस्तान्तरण नभएको भनी अर्थ गर्न नमिल्ने । 	४३९
३.	१०२१० संयुक्त परमादेश	अधिवक्ता पदमबहादुर श्रेष्ठ विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबारसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ वातावरण संरक्षणको कार्य गरी जलवायु परिवर्तन अनुकूलन तथा न्यूनीकरण गर्नुपर्ने दायित्व <i>Parens patriae</i> को सिद्धान्तअनुसार राज्यको हुने । 	४६५

४.	१०२११ संयुक्त करारबमोजिम रकम दिलाई पाउँ	लक्ष्मणकुमार यादव विरुद्ध राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि. केन्द्रीय कार्यालयसमेत	■ करार गर्नको लागि पूरा गर्नुपर्ने कार्यविधि र करार गरी लाभ लिइसकेको अवस्था फरक फरक अवस्था हो । कुनै करार गरी कार्य सम्पन्न भई सोको लाभ प्राप्त गरेपछि करार हुनुपूर्व लागू हुने कार्यविधिगत प्रावधान उठाई करार नभएको भन्न मिल्दैन । कार्यविधिगत प्रावधानले सारवान् अधिकार कुणिठत नहुने ।	४७६
५.	१०२१२ संयुक्त परमादेश	संगिता मगर भन्ने खड्गमाया पुलामीसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबारसमेत	■ पीडितको पीडाको सम्बोधन पीडितमैत्री एवं पीडितको संरक्षण गर्ने खालको कानूनको निर्माण र त्यसको उचित कार्यान्वयनबाट मात्र हुन सक्ने ।	४८५
६.	१०२१३ संयुक्त निर्णय दर्ता बदरसमेत	जयन्द्र कर्मचार्य विरुद्ध कुमार खाइतूसमेत	■ अर्काको चल अचल सम्पत्तिलाई उनाउ व्यक्तिको हो भनी लेखाई दिने अधिकार नै नराख्ने व्यक्तिले कुनै सरकारी कार्यालयमा गएर लेखाई दिएकै आधारमा कुनै सम्पत्तिमा कानूनबमोजिम हक स्थापित भएको व्यक्तिको हक समाप्त नहुने ।	४९७
७.	१०२१४ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	कैलाश चन्द्र गोयलसमेत विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबारसमेत	■ वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को नियम १५ मा लिड जस्ता मानव स्वास्थ्यको लागि हानिकारक वस्तुका विषयमा किटान गरी उल्लेख हुन नसकेपनि नियम १५ ले गरेको व्यवस्थाको समग्र मनसाय मानव स्वास्थ्य र वातावरण प्रतिकूल हुने काम	५०६

			<p>कारबाहीमा प्रदूषणको रोकथाम तथा नियन्त्रणका लागि उचित मापदण्ड तोक्न सक्ने नै हुँदा लिड जस्ता हानिकारक वस्तुपा मापदण्ड तोक्न नपाउने भनी अर्थ गर्न नमिल्ने ।</p>	
८.	१०२१५ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	अधिवक्ता पुण्यप्रसाद गौतम विरुद्ध काठमाडौं जिल्ला अदालत, बबरमहल, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ कानून व्यवसायी न्याय सम्पादनको क्षेत्रमा कार्यरत रहने हुँदा र निरन्तर पेसामा रहेकाको लागि निजको परिचय खुलाउन निजको व्यावसायिक दर्ता प्रमाणपत्रको क्रमसंख्या आफैँमा पनि परिचयको मुख्य प्रमाणको रूपमा रहेको हुने । 	५१२
९.	१०२१६ संयुक्त निषेधाङ्गा / परमादेश	होमनाथ न्यौपाने विरुद्ध पशुपति बिस्कुट इण्डिप्रिज प्रा.लि.	<ul style="list-style-type: none"> ■ विवादको विषय मै केन्द्रित रही फैसला वा आदेश गर्नुपर्ने विषय न्याय र कानूनका मान्य सिद्धान्त नै हुन् । व्यापक जनहितका विषयमा अदालतले Judicial Activism देखाई निवेदकले नउठाएको वा माग नगरेको विषयमा समेत प्रवेश गरी माग गरेभन्दा बढी पनि आदेश गर्न सकिने भए तापनि दुई कम्पनीका बिचको विवादमा निवेदकले माग गरेभन्दा बढी उपचार दिनु वा माग गरेभन्दा फरक विषयमा प्रवेश गरी फैसला वा आदेश गर्न नमिल्ने । 	५१८
१०.	१०२१७ संयुक्त अंश	गोपालबहादुर थापा विरुद्ध समिना थापासमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ कर्सैले कर्सैको सेवा, सुशुसा, पालनपोषण, दुःख समस्यामा पर्दा सहयोग गरेकोमा रिझाबापत दाताले खुसीले आफ्नो हक पुग्ने सम्पत्ति त्यस्तो सेवा सुशुसा, 	५२९

			<p>पालनपोषण, सहयोग गर्ने व्यक्तिलाई निःशुल्क दिएको बकस वार्तविक अर्थमा बकस मानिने । यसरी पाएको बकस नै पाउनेको निजी ठहरी आफूखुसी गर्न पाउने भन्ने अंशबन्डाको महलको भावना र मर्म हुने ।</p>	
११.	१०२१८ संयुक्त गैरकानूनी रूपमा सम्पत्ति आर्जन गरी प्रष्टाचार गरेको	नेपाल सरकार विरुद्ध अनिलकुमार आचार्यसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ सम्बन्धित निकायबाट स्वीकृति नलिई काम गरेकै आधारमा सो कार्यबाट आर्जन गरेको सम्पत्तिलाई गैरकानूनी सम्पत्ति मान्नु न्यायोचित नहुने । 	५३६
१२.	१०२१९ संयुक्त बन्दी प्रत्यक्षीकरण	पेम्बा गुरुडङ विरुद्ध कारागार कार्यालय नख्खु, ललितपुरसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ कानून र नियममा जेष्ठ नागरिकको सजाय छुट दिने अधिकारी को हो भन्ने स्पष्ट व्यवस्था नभएको सन्दर्भमा कैदको सजाय छुट दिन सक्ने अधिकारी तत्कालै किटान गर्नुपर्ने । 	५४६
१३.	१०२२० संयुक्त मिलापत्र बदर टिप्पणी आदेश बदर	विभाकुमारीदेवी मिश्र विरुद्ध राजेन्द्र राउत अहिर	<ul style="list-style-type: none"> ■ दर्ता गर्ने कार्य हक स्थापना गर्ने कार्य भएकोले रोकका रहेको अवस्थामा भएको दर्तालाई कानूनबमोजिमको दर्ता मान्न नमिल्ने हुँदा गैरकानूनी कार्यबाट कानूनी हक सिर्जना भएको मान्न नमिल्ने । 	५५३

१४.	१०२२१ संयुक्त जालसाजी	लक्ष्मी श्रेष्ठसमेत विरुद्ध प्रवेग श्रेष्ठसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ घरको मुख्य व्यक्तिले जरूरी घर व्यवहार चलाउन केही सम्पत्ति बिक्री गर्न पाउने र साथै परित्यक्त परिवार एवं नाबालिगहरूको सम्पत्तिउपरको हक अधिकारसमेत संरक्षण हुन र गर्नुपर्ने अवधारणालाई समानान्तर रूपमा नै हेर्नुपर्ने हुन्छ । पारिवारिक मनमुठाव भइरहेको स्थितिमा नाबालिग अंशियारको अंशहकमा नै असर पुग्ने गरी बिक्री भएको सम्पत्तिबाट वादीहरूको हक हितमा प्रयोग भएको अवस्था पुष्टि हुन नसकदासम्म घर व्यवहार चलाउने नाममा सगोलको अचल सम्पत्ति राजीनामा पारित गरी गरेको हकहस्तान्तरणलाई नाबालिग एवं परित्यक्त परिवारको हकमा न्यायसङ्गत नहुने । 	५५७
१५.	१०२२२ संयुक्त बन्दी प्रत्यक्षीकरण	मोहनबहादुर कार्की विरुद्ध सम्माननीय प्रधानमन्त्री, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबारसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ अदालतबाट आदेश जारी भई बन्दीलाई थुनामुक्त गर्नासाथ तत्कालै अदालतको परिसर नजिकबाटै पक्राउ गरी निरन्तर थुनामा राखेको देखिँदा यसलाई अदालतको आदेशको पालना गर्नमा वाञ्छित संवेदनशीलता नअपनाएको र निवेदकहरूउपर प्रवृत्त धारणा राखी बन्दी बनाउने कार्य गरेको मान्नुपर्ने । 	५६६

१६.	१०२२३ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	केवलकुमार चापागाईँ विरुद्ध नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद् प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबारसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ सार्वजनिक सेवा प्रदायक सरकारी निकायलाई कुन निकाय अधीनस्थ राखी कसरी व्यवस्थापन गर्ने भन्ने विषय सरकारको नीतिगत निर्णयको विषय भएकाले यसप्रकारको निर्णयको कुरालाई न्यायिक निरूपणको विषय बनाउन मनासिब नदेखिने । 	५७४
१७.	१०२२४ संयुक्त परमादेश	यमुनाकुमारी श्रेष्ठ विरुद्ध नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबारसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ पशुलाई वैज्ञानिक प्रयोगको लागि उपयोग (Scientific Experiment), पशुको प्रजनन तथा Genetic Engineering र Genetic Modification, मनोरञ्जन तथा अन्य क्रियाकलापलगायतका विषयहरूलाई कानूनले सम्बोधन गर्नुपर्ने । 	५८२
१८.	१०२२५ संयुक्त उत्प्रेषण	बैकुण्ठदास वैष्णव विरुद्ध गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय, डिल्लीबजार, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ स्वार्थवश गरिएका कुराहरूलाई छुट दिँदा हाम्रा धार्मिक र साँस्कृतिक धरोहर नासिनुका साथै सभ्यतासमेत रुखलित हुन पुग्छ । मठको महन्त वा पुजारी भनेको मठ मन्दिरको न्यासी (Trustee) हो, त्यसबाट फाइदा लिने व्यक्ति होइन । उसले भगवानको मन्दिरमा बसी आराधना गर्ने, मठको सम्पत्ति तथा परम्परा जोगाउने र लोक कल्याण गर्ने हो, मठको सम्पत्ति नास गर्ने होइन । मठ मन्दिरको सम्पत्ति नास गर्ने कार्यलाई अदालतले छुट दिन नसक्ने । 	५९७

१९.	१०२२६ संयुक्त मोही कायम मोही प्रमाण पत्र	दयाकान्त झा विरुद्ध डा.विजयबहादुर राजभण्डारीसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ देवस्थलको रूपमा रहेका मन्दिर वा मन्दिरको परिसर वा गुठीको जग्गामा गुठी संस्थानको सहमति नलिई कसैले अनधिकृत रूपमा घर बनाएमा निजलाई मोहियानी हक प्राप्त नहुने। 	६०६
२०.	१०२२७ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	सतिशकुमार बोहरा विरुद्ध वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ बैंक जमानत जारी गरिसकेपछि बैंक जमानत जारी गर्न अनुरोध गर्नेको भनाइ वा सहमति नखोजी तत्काल त्यसको सम्मानपूर्वक पूर्णपालना गर्नेपर्दछ । खरिदकर्ता / बिक्रीकर्ता / ठेकेदारबिच कुनै विषयमा विवाद, असहमति वा असमझदारी भएको कारणले बैंक जमानतको भुक्तानीमा कुनै असर पर्न नसक्ने । 	६१७
२१.	१०२२८ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	विप्लव हमाल विरुद्ध नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ राजनीतिक वा प्रशासनिक नेतृत्वले आफूले गरे गराएको कामको इमान्दारितापूर्वक जिम्मेवारी लिन्छन् भन्ने जनताको वैधानिक अपेक्षा हुने । ■ आफूमाथि परेको कर राजस्वको आर्थिक भारबाट आफ्नो लागि केही भएको छ, त्यस्ता राजस्व अनाहकमा खेर गएको होइन भन्ने अनुभूति सरकारले जनतालाई दिनै पर्ने । 	६३५

			<ul style="list-style-type: none"> ■ वारदातको अन्तरालपछि पीडितले अदालतमा आएर पहिलेको भनाइ बेहोराविपरीत हुने गरी बकपत्र गरेपनि सोभन्दा अगाडि अपहरणबाट निजको उद्धार गरेको कागज, किटानी जाहेरी, पीडितको मौकाको प्रमाणित बयान, प्रतिवेदकको बकपत्र तथा मौकामा बुझिएका व्यक्तिहरूको कागजको बेहोरालाई नै निष्प्रभावी हुने गरी मुद्दाको सबल तथ्यको समग्रतामा विचार नगरी पीडितले अदालतसमक्ष गरेको बकपत्रलाई न्याय निरूपणको एक मात्र आधारको रूपमा ग्रहण गर्नु तर्कसङ्गत नहुने। 	
३१.	१०२२९ संयुक्त जिउ मास्ने बेच्ने	नेपाल सरकार विरुद्ध राजेन्द्र मण्डलसमेत		६४६
३३.	१०२३० संयुक्त परमादेश	अधिवक्ता तुलसी सिंखडा विरुद्ध नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ विषादीको अत्यधिक प्रयोगले मानव स्वास्थ्य र वातावरणमा प्रत्यक्ष असर गरी मानव स्वास्थ्य प्रतिकूल हुन गई वातावरणीय विनास भइरहेको देखिन्छ। यस्तो अवस्थामा नेपाल सरकारले विषादीको खरिद बिक्री, ओसार पसार गर्ने कार्यको पञ्जीकरण (दर्ता) गर्ने निकाय अविलम्ब गठन गर्नुपर्ने। 	६६२

निर्णय नं. १०२०८

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री केदारप्रसाद चालिसे
माननीय न्यायाधीश श्री पुरुषोत्तम भण्डारी
माननीय न्यायाधीश श्री बमकुमार श्रेष्ठ
फैसला मिति : २०७५।४।३१
०७४-CF-०००२

मुद्दा: सरकारी अनुदानको रकम हिनामिना तथा
दुरुपयोग गरी भ्रष्टाचार गरेको।

पुनरावेदक / वादी : अधिक्षितायार दुरुपयोग अनुसन्धान
आयोगका अधिकृत दिवाकर चापागाईको
प्रतिवेदनले नेपाल सरकार
विरुद्ध

विपक्षी / प्रतिवादी : सर्लाही जिल्ला अचलगढ गा.वि.स.
वडा नं.६ नरहरगञ्ज घर भई मिठुलाल
दास प्राथमिक विद्यालय अचलगढ-६,
नरहरगञ्ज विद्यालयको विद्यालय व्यवस्थापन
समितिको अध्यक्ष वर्ष ४३ को बलिराम दास
कथवनियासमेत

- भ्रष्टाचार हुनु र बेरुजु हुनु फरक-फरक
विषय हुन्। भ्रष्टाचारमा व्यक्तिगत फाइदा
लिने बदनियत तत्त्वको विद्यमानता हुन्छ
भने बेरुजुमा खर्च भएको रकम बिल
भरपाइद्वारा पुष्टि भएको हुँदैन। भ्रष्टाचारको
कसुर स्थापित हुन सरकारी सम्पत्ति दूषित
मनसायबाट खर्च गरी हानि नोक्सानी
पुऱ्याउने नियत र त्यसबाट आफूले लिनु
खानु गरेको भन्ने प्रस्तु रूपमा देखिनु पर्ने।
- बेरुजुको हकमा बिल भरपाइद्वारा पुष्टि

गराउन नसके बेरुजु भएको रकम खर्च गर्ने
अधिक्षितायारवालाले दाखिला गर्नु गराउनु
पर्नेसम्मको दायित्व हुने।

(प्रकरण नं.५)

पुनरावेदक / वादीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता
श्री नारायणबहादुर थापा
विपक्षी / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता श्री
महादेव पण्डित
अवलम्बित नजिर :
सम्बद्ध कानून :

सुरु तहमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री मोहनरमण भट्टराई
माननीय न्यायाधीश श्री पवनकुमार शर्मा
विशेष अदालत काठमाडौं

यस अदालतबाट फैसला गर्ने:

मा.न्यायाधीश डा. श्री आनन्दमोहन भट्टराई
माननीय न्यायाधीश श्री अनिलकुमार सिन्हा

फैसला

न्या. केदारप्रसाद चालिसे : यस अदालतको
संयुक्त इजलासबाट मिति २०७४।१।१३ मा भएको
रायबाझी फैसलाउपर सर्वोच्च अदालत नियमावली,
२०४९ बमोजिम पूर्ण इजलाससमक्ष पेस हुन आएको
प्रस्तुत मुद्दाको सक्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार
रहेको छ :

अधिक्षितायार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको
निर्णयअनुसार झोले विद्यालयहरूको अनुसन्धान तथा
छानबिनको लागि खटिएका टोलीको प्रतिवेदनको
आधारमा विद्यालयको लागि प्राप्त सरकारी अनुदान
रकम हिनामिना गरेको सम्बन्धमा सर्लाही गडैया
डुमरीया स्रोतकेन्द्रअन्तर्गत मिठुलालदास अचलगढ-६
को विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष

र प्रधानाध्यापको काम कारबाही सम्बन्धमा अनुसन्धान तहकिकात गरी रायसहितको प्रतिवेदन पेस गर्न उपसचिव श्री दिवाकर चापागाईलाई अनुसन्धान अधिकृत तोकिएको रहेछ ।

मिठुलालदास प्रा.वि. नरहरगन्ज अचलगढ-६ लाई जिल्ला शिक्षा कार्यालय सर्लाहीको मिति २०६७/१/१२ को निर्णयद्वारा शैक्षिक सत्र २०६७ देखि प्राथमिक विद्यालय तहको कक्षा १ को सम्पूर्ण खर्च निजी स्रोतबाट बेहोर्ने गरी शिक्षा ऐन तथा नियमावलीबमोजिम विद्यालय सञ्चालन गर्न जिल्ला शिक्षा कार्यालय सर्लाहीको च.नं. १५५१ मिति २०६७/१/१२ को पत्रमार्फत अनुमति प्रदान भएको । जिल्ला शिक्षा कार्यालयको मिति २०६८/५/२५ को निर्णयानुसार शैक्षिक सत्र २०६८ देखि लागू हुने गरी नक्साडङ्कनमा नपरे स्वतः रद्द हुने गरी प्रा.वि.तहको कक्षा-२ सञ्चालन गर्न कक्षा अपग्रेड भएको रहेछ ।

मिठुलालदास प्रा.वि. अचलगढ-६ को बैंक स्टेटमेन्ट तथा विद्यालयको Flash Report || २०६९ मिसिल संलग्न रहेको छ । उक्त Flash Report अनुसार प्र.अ. मनोजलाल दास र विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष वलिराम दास कथवनिया तथा स्रोत व्यक्ति अनिलकुमार सिंह रहेको ।

निजी स्रोतमा सञ्चालित विद्यालयलाई गा.वि.स.ले ऐलानी जग्गाको भोगाधिकार दिन पाउने व्यवस्था नभएको तथा यस मन्त्रालयबाट जनप्रतिनिधिहरू स्थानीय निकायमा बहाल नभएसम्म कुनै पनि संघ संस्थालाई जग्गाको भोगाधिकार नदिने सम्बन्धी परिपत्रसमेत भएको भन्ने बेहोराको संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयको पत्र ।

विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अध्यक्ष र सदस्य छनौट गर्ने प्रयोजनका लागि बाबु, आमा, बाजे, बज्यै मात्र अभिभावक मानिने व्यवस्था रहेको र शिक्षा मन्त्रालयको मिति २०६९/२/१७ को निर्णयबाट स्थायी, अस्थायी शिक्षक विद्यालय व्यवस्थापन समितिको

अध्यक्ष हुन नसक्ने भनी निर्देशन भएको । कक्षा १-८ सम्म अध्ययनरत सबै छात्रछात्राहरू, सबै दलित बालबालिकाहरूलाई तोकिएको छात्रवृत्ति विद्यालयमा प्राप्त छात्रवृत्ति अनुदानबाट दिनुपर्ने तथा कक्षा १ देखि १० सम्मका सबै विद्यार्थीलाई पाठ्यपुस्तक उपलब्ध गराउन विद्यालयको खातामा पाठ्यपुस्तकबापत प्राप्त अनुदानबाट खरिद गरिदिनुपर्ने भन्नेसमेत बेहोराको शिक्षा विभागको मिति २०७०/११/२० को पत्र मिसिल संलग्न रहेको ।

म मिठुलाल प्रा.वि. स्थापनाकालदेखि उक्त विद्यालयको व्यवस्थापन समितिको अध्यक्ष रहेको छु । विद्यालयको आफ्नो भवन नभएकोले आसदेव दास कथवनियाको घरमा विद्यालय सञ्चालन रहेको छ । विद्यालयले कक्षा २ सम्म अनुमति प्राप्त गरी कक्षा २ सम्म सञ्चालनमा रहेको छ । यस विद्यालयलाई स्थापनादेखि हालसम्म जिल्ला शिक्षा कार्यालयबाट बाहेक अन्यत्रबाट रकम प्राप्त भएको छैन । विद्यालयलाई जि.शि.का.बाट चेकमार्फत रकम ट्रान्सफर हुने गरेको छ । विद्यालयको खाता विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अध्यक्ष म बलिराम दास कथवनिया र प्र.अ. मनोजलाल दासको संयुक्त दस्तखतबाट सञ्चालन हुने गरेको छ । विद्यालयमा कक्षा १ मा २६ जना र कक्षा २ मा २१ जना विद्यार्थी रहेका छन् । विद्यार्थी भर्ना रजिस्टर र विद्यार्थी हाजिरीमा रहेको संख्या भूलवश फरक पर्न गएको हो भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी वलिराम दास कथवनियाले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

यस विद्यालयको कक्षा २ सम्म सञ्चालन अनुमति छ । विद्यालयको आफ्नो भवन छैन । विद्यालय स्थापनाकालदेखि हालसम्म आफू एक जना मात्र प्र.अ. शिक्षक रहेको र विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अध्यक्ष वलिराम दास कथवनिया रहेका छन् । जिल्लाबाट विभिन्न शीर्षकमा आउने रकम निकासाको बारेमा आफूलाई थाहा छैन । विद्यालयको खाता सञ्चालन

आफु प्र.अ. मनोजलाल दास र विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष बलिराम दास कथवनियाबाट हुने गरेको छ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी मनोजलाल दासले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष बलिरामदास कथवनिया र प्र.अ. मनोजलाल दासले गैरकानूनी लाभ लिने मनसायले विद्यालय सञ्चालन गर्न अनुमति लिई हुँदै नभएको विद्यालयमा रकम निकासा लिई खर्च गरेको देखिएको छ । Flash Report II २०६९ काल्पनिक रूपमा भरी रकम निकासाको लागि शैक्षिक सत्र २०६९ मा ११५ जना फर्जी विद्यार्थी देखाएको र प्राप्त हाजिरी रजिस्टरअनुसार शैक्षिक सत्र २०६८ मा ४७ जना र भर्ना रजिस्टरमा ५८ जना विद्यार्थी देखाएको छ भने प्र.अ.ले बयान गर्दा २०६७ मा ४७ जना, २०६८ मा ४८ जना, २०६९ मा ४९ जना र २०७० मा ४७ जना विद्यार्थी रहेको भनी बयान गरेको हुँदा काल्पनिक तथ्याङ्क बनाई रकम निकासा लिई सरकारी रकम हिनामिना भएको अवस्था छ । उक्त विद्यालयमा मिति २०६७/०९/१९ देखि २०७०/६/३१ सम्म रु.१,४४,८२८।३८ नेपाल बैंक लिमिटेड मलंगवा सर्लाहीको खाता नं. ०२९००९९९७५०९ मा निकासा भई रु. ३६७८।३८ बैंक मौज्दात रहेको बैंक स्टेटमेन्टबाट देखिएको हुँदाहुँदै नभएको विद्यालयमा विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष र प्र.अ. समेतको मिलेमतोमा गैरकानूनी लाभ लिने मनसाय प्रकट गरी प्रतिवादीहरूले विद्यालयको खाताबाट रकम रु.१,४९,१५०।- झिकी खर्च गरी नेपाल सरकारलाई हानि पुऱ्याएको हुँदा प्रतिवादीहरू वलिराम दास कथवनिया र मनोजलाल दासले भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १७ को कसुर गरेको हुँदा निजहरूलाई बिगो रु.१,४९,१५०।- कायम गरी सो बिगो असुलउपर हुन र भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३(१) तथा ३(१)(घ) बमोजिम सजाय गरिपाउँ

भनी अखिलयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट विशेष अदालत काठमाडौंमा मिति २०७१/९/२४ मा दायर भएको आरोप पत्र ।

मिठुलाल दास प्राथमिक विद्यालय अचलगढ-६ सर्लाहीका अध्यक्ष वलिराम दास कथवनियाले मिति २०७१/९/२२ मा राजश्व भौचर नम्बर २५९३५९८५ बाट बेर्लजु शीर्षक नं. १५११२ मा रु.१,४४,८२८।३५ नेपाल बैंक लिमिटेड शाखा कार्यालय मलंगवा, सर्लाहीको जिल्ला शिक्षा कार्यालय राजश्व खाता नं. १९-३५०-०१ मा जम्मा गरेको भौचर प्राप्त भएको भनी जिल्ला शिक्षा कार्यालय सर्लाहीले लेखेको मिति २०७१/९/२२ को सिफारिस पत्र मिसिल संलग्न रहेको छ ।

मसमेतको मिलेमतोमा आफूलाई फाइदा लिनको लागि विद्यालय सञ्चालनको अनुमति लिएको होइन । विद्यालयलाई प्राप्त रकम विद्यार्थीको हितमा खर्च भएको छ । विद्यालय स्थापनाकालदेखि नै म उक्त विद्यालयको प्र.अ. रहेको छु । विद्यालयमा प्राप्त रकम व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष वलिराम दास कथवनिया र मेरो संयुक्त हस्ताक्षरबाट खर्च हुने गरेको छ । खर्च भएको रकमको प्रत्येक वर्ष लेखा परीक्षणसमेत गरिएको छ । फ्लास रिपोर्ट मैले भरी अध्यक्षबाट प्रमाणित गराई एक प्रति स्रोत व्यक्ति र एक प्रति जिल्ला शिक्षा कार्यालयलाई पठाएको हो । प्राप्त रकम विद्यालयको हितमा विद्यालयको लागि नै खर्च गरिएको भए पनि जिल्ला शिक्षा कार्यालयले फिर्ता गर्न भनेपछि मिति २०७१/९/२२ भौचर नम्बर २५९३५९८५ बाट जिल्ला शिक्षा कार्यालयको खातामा जम्मा रु.१,४४,८२८।३५ फिर्ता गरिसकेको हुँदा झुठा आरोपबाट फुर्सद दिलाई पाउँ भनी प्रतिवादी मनोजलाल दासले विशेष अदालत काठमाडौंमा मिति २०७१/९/२४ मा गरेको बयान ।

मिठुलाल दास प्रा.वि.को व्यवस्थापन समितिको अध्यक्षमा म विद्यालय स्थापनाकाल

नेपाल कानून पत्रिका, २०७६, असार

२०६७ देखि हालसम्म नै रहेको छु । विद्यालयको खाता प्र.अ. मनोजलाल दास र मेरो संयुक्त नाममा सञ्चालनमा रहेको छ । कक्षा २ सम्म अनुमति प्राप्त उक्त विद्यालयको आफ्नो भवन छैन । उक्त विद्यालय आसदेव दासको घरमा सञ्चालनमा रहेको छ । हाल अछित्यार तथा शिक्षा कार्यालयबाट उक्त विद्यालय बन्द गर्न भनेकोले बन्द भएको हो । विद्यालयमा ५०/६० जना विद्यार्थी रहेको थियो । निजी स्रोतबाट प्र.अ. मनोज दास र एकजना परिचर मात्र कार्यरत रहेको थियो । विद्यालयको आम्दानी खर्चको सम्बन्धमा प्रत्येक वर्ष लेखा परीक्षण हुने गरेको छ । ममाथि दाबी लिएको रकम रु. १,४४,८२८।३५ मिति २०७१/१२/२२ मा जिल्ला शिक्षा कार्यालयको खातामा जम्मा गरिसकेको हुँदा मैले सरकारी रकम हिनामिना गरी भ्रष्टाचार गरेको भन्ने आरोप झुठा भएकोले अभियोग दाबीबाट फुर्सद दिलाई पाउँ भनी प्रतिवादी वलिराम दास कथवनियाले विशेष अदालत काठमाडौंमा मिति २०७१/१२/२४ मा गरेको बयान ।

प्रतिवादीहरूउपर बिगो रु. १,४४,८२८।३५ भ्रष्टाचार गरेको भनी अभियोग पत्र पेस हुन आएकोमा दाबी रहेको बिगो रु. १,४१,१५०।- भन्दा बढी रकम जिल्ला शिक्षा कार्यालयको खातामा राजश्व शीर्षक नं. १५११२ मा बेरुजु दाखिल भएको देखिएको हुँदा जिल्ला शिक्षा कार्यालयबाट निकासा भएको दाबीको बिगो रकम फिर्ता भइसकेको स्थितिमा अभियोग दाबीबमोजिमको कसुर गरेको भन्न नमिल्ने हुँदा प्रतिवादीहरूले आरोपित कसुरबाट सफाइ पाउने ठहर्छ भनी विशेष अदालत काठमाडौंबाट मिति २०७२/१/२७ मा भएको फैसला ।

मिठुलाल दास प्रा.वि.को नाममा निकासा भएको रकम हिनामिना गरेको सम्बन्धमा स्थलगत रूपमा छानबिन गर्दा प्रतिवादीहरूले मिलेमतोमा हुँदै नभएको उक्त विद्यालयको नाममा जिल्ला शिक्षा कार्यालयबाट मिति २०६७/१/१९ देखि

२०७०/६/३१ सम्म रु. १,४४,८२८।३५ रकम निकासा गराई बदनियतसाथ व्यवस्थापन समितिको अध्यक्ष वलिराम दास कथवनिया र प्र.अ. मनोजलाल दासले पटकपटक गरी रु. १,४१,१५०।- झिकी खर्च गरी भ्रष्टाचार गरेको अवस्थामा दाबीको बिगो रकम फिर्ता भइसकेको भन्ने आधारमा मात्र प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने ठहर गरेको विशेष अदालत काठमाडौंको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेकोले बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भनी अछित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट मिति २०७२/५/१५ मा यस अदालतमा दायर हुन आएको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा अछित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले मिति २०७०/११/१४ मा उपन्यायाधिवक्ता चन्द्रबहादुर सापकोटालाई अनुसन्धान अधिकृत तोकी मिठुलाल दास प्रा.वि. अचलगढ-६ को बारेमा छानबिन गर्ने प्रारम्भ भएको रहेछ । स्थलगत निरीक्षण गर्दा उक्त प्राथमिक विद्यालय र अचलगढ बोर्डिङ स्कुल दुवै एके भवनमा चलेको भन्ने उल्लेख भए पनि सो स्थलगत निरीक्षण विद्यालय विवरण फाराम, २०७० मा विद्यार्थीहरूको संख्या, फर्निचर आदिको विवरण जनाइएको पनि देखिएन ।

सो विद्यालयको नाउँमा जिल्ला शिक्षा कार्यालय सर्लाहीबाट रु. १,४४,८२८।३८ निकास गरेको भन्ने रहेछ । सोमध्ये रु. १,४१,१५०।- झिकी खर्च गरेको भन्ने अभियोग दाबी देखिन्छ । प्रस्तुत विद्यालयको बारेमा अनुसन्धान छानबिन प्रारम्भ भई अभियोग दाबी पेस भइसकेपछि हानि नोक्सानी गरेको भनी दाबी लिएको रकम बैंक दाखिला गरेको आधारमा आपराधिक कार्यबाट उन्मुक्ति पाउने व्याख्या गरी प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने गरी विशेष अदालत काठमाडौंबाट मिति २०७२/१/२७ भएको फैसला प्रमाणको मूल्याङ्कन तथा कानूनको व्याख्यासमेतको

आधारबाट फरक पर्न सक्ने भएबाट अ.बं. २०२
नं. बमोजिम छलफलको लागि विपक्षीहरू झिकाई
आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु
भन्ने यस अदालतबाट मिति २०७३।७।१ गते भएको
आदेश ।

यसमा अनुसन्धानबाट विद्यालय अस्तित्वमा
नदेखिएको, विद्यालयको खाता आफूहरूको संयुक्त
दस्तखतबाट सञ्चालन भएकोमा प्रतिवादीहरू साबितै
देखिएको र अर्को विद्यालयमा लगेर साइनबोर्डसम्म
झुन्ड्याइएको अवस्था रहेको भन्ने तथ्यमा विवाद
देखिएन । विद्यालय नै अस्तित्वमा छैन भने
विद्यालयको नाममा लिइएको सबै रकम लिइएको
मितिमा नै गैरकानूनी र भ्रष्टाचारजन्य हुन्छ । प्रस्तुत
मुद्दामा मिठुलालदास प्राथमिक विद्यालय सञ्चालनको
अनुमतिपत्र लिई सकेको भए पनि विद्यालयको
भौतिक अस्तित्व प्रतिवादीहरूले पुष्टि गर्न सकेको
देखिँदैन । विद्यालयको नाममा जग्गा दिएको भन्ने कुराले
विद्यालय सञ्चालनमा रहेको भनी अर्थ गर्न मिल्ने
हुँदैन । विद्यालयको नाम अड्कित फलास बोर्ड नै अर्को
निजी विद्यालयमा टाँसेको पाइएको भन्ने अनुसन्धानको
भनाइ रहेको र विद्यालय यो यस स्थानमा छ भनी
प्रतिवादीहरूले देखाउन नसकेबाट चलन चल्ती
भाषामा झोले विद्यालय नै सञ्चालन गरिएको रहेछ
भनी बुझ्नु पर्ने हुन आयो । यस स्थितिमा जिल्ला शिक्षा
कार्यालयबाट रकम निकासा लिई रु. १,४९,१५०।-
खर्च गरिसकेको अवस्था देखिएको हुँदा प्रतिवादीहरू
बलिराम दास कथवनिया र मनोजलाल दासले उक
भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १७ बमोजिम
नेपाल सरकारको सम्पत्ति अर्थात् सरकारी रकम
आफ्नो व्यक्तिगत लाभ लिने मनसायले निकासा लिई
खर्च गरी मासी खाएको पुष्टि हुन आयो ।

जहाँसम्म प्रतिवादीहरूले रकम हिनामिना
गरी भ्रष्टाचार गरेको सम्बन्धमा मिति २०७१/९/२४
मा अभियोग दर्ता भएपछि मात्र प्रतिवादीहरूले मिति

२०७१/१२/२२ मा हिनामिना भएको उक्त रकम
राजश्व खातामा दाखिल गरेको देखियो । जिल्ला शिक्षा
कार्यालयबाट बेरुजु भनी स्वीकार भएको भन्नलाई
पनि सो कार्य भ्रष्टाचारमा मुद्दा चल्नुअघि नै गरेको
भए बेरुजु नै हो कि भनी विचार गर्ने अवस्था हुन्थ्यो
होला । यहाँ सो अवस्था पनि देखिँदैन । उपर्युक्त
कारणहरूबाट प्रतिवादीहरूले गरेको उल्लिखित कार्य
प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १७
बमोजिमको कसुर देखिन आएकोले निजहरूलाई
अभियोग दाबीबाट सफाइ दिने गरेको विशेष अदालत
काठमाडौंको मिति २०७२/१/२७ को उक्त फैसला
उल्टी भई प्रतिवादीहरू बलिराम दास कथवनिया र
मनोजलाल दासलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९
को दफा ३(१)(घ) बमोजिम जनही ६ महिना कैद
र बिगोबमोजिम रु. १,४९,१५०।- जरिवाना हुने
रहर्छ । बिगोको रकम प्रतिवादीहरूले फिर्ता बुझ्नाई
सकेको हुँदा प्रतिवादीहरूबाट बिगो भराउनु परेन
भन्ने यस अदालतका माननीय न्यायाधीश डा. श्री
आनन्दमोहन भट्टराइको राय ।

यसमा प्रतिवादीहरूमध्ये बलिराम दास
कथवनिया, मिठुलाल दास प्रा.वि.को विद्यालय
व्यवस्थापन समितिको अध्यक्ष पदमा कार्यरत रहेको
र अर्का प्रतिवादी मनोजलाल दास उक्त विद्यालयको
प्रधान अध्यापक रहेको भन्ने प्रतिवादीहरूको जिकिर
रहेको देखिन्छ । अस्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान
आयोगको अनुसन्धान टोलीले मिठुलाल दास प्रा.वि.
अस्तित्वमा नै नरहेको भनी प्रतिवेदन दिएको आधारमा
प्रस्तुत मुद्दाको उठान भएको पाइयो । उक्त विद्यालय
२०६७ साल वैशाख १ गते देखि नै सञ्चालनमा
रहेको र सो विद्यालयको आफ्नो भवन नभएकोले
आसदेव दास कथवनियाको घरमा सञ्चालनमा
रहेको भन्ने प्रतिवादीहरूको जिकिर रहेको देखिन्छ ।
प्रस्तुत मुद्दामा जिल्ला शिक्षा कार्यालयबाट पटकपटक
गरी निकासा गरिएको रकम खर्च गरेको सम्बन्धमा

नेपाल कानून पत्रिका, २०७६, असार

वस्तुनिष्ठ प्रमाणका आधारमा पुष्टि गर्न नसकेको अवस्थामा निज प्रतिवादीहरूका विरुद्ध बेरुजु कायम भएको र सोही पृष्ठभूमिमा मिति २०७१/१/२४ मा विशेष अदालत काठमाडौंमा मुद्दा दायर भएको देखिन्छ। प्रतिवादी अदालतसमक्ष उपस्थित हुनुअगावै मिति २०७१/१/२२ मा निज प्रतिवादीहरूले बेरुजु भएको रकम बेरुजु शीर्षक नं. १५११२ मा नेपाल बैंक लि.को भौचर नं. २५९३५९८५ बाट जिल्ला शिक्षा कार्यालय सलाही मलांगवामा जम्मा गरिसकेको देखियो। विद्यालयको आफ्नो भवन नभए पनि प्रतिवादीकै तर्फबाट विद्यालयको नाममा ०-२-० जग्गा मिति २०६७/१/७ मा दर्ता नामसारी भइसकेकोबाट विद्यालय स्थापनाको कार्य सोही समयमै भएको देखिन्छ। यसरी प्रतिवादीहरूले स्कुलका लागि २ कट्टा जमिन नामसारी गरिदिनुबाट स्कुल काल्पनिक रूपमा स्थापित रहेको भन्न मिल्ने देखिएन। अर्कोतर्फ सुरुमा खर्चको बेरुजु देखाइएको प्रतिवादीहरूउपरको दाबीको रकम रु. १,४९,१५०।- भन्दा बढी रकम जिल्ला शिक्षा कार्यालय सलाहीको खाता नं. क-१-१-००९ राजश्व शीर्षक नं. १५११२ मा बेरुजु फछ्योट गरिसकेको अवस्थामा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३(क) को कसुर गरेको मान्न नमिल्ने हुँदा विशेष अदालत काठमाडौंले प्रतिवादीहरूलाई आरोपित कसुरबाट सफाइ दिने ठहर गरेको मिति २०७२/१/२७ को फैसला मनासिब देखिएकोले सदर हुने ठहर्छ। सहयोगी माननीय न्यायाधीश डा.आनन्दमोहन भट्टराईको रायसँग सहमत हुन नसकेकोले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(क) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा पूर्ण इजलाससमक्ष पेस गर्नु भन्ने माननीय न्यायाधीश श्री अनिलकुमार सिन्हाको मिति २०७४/१/३ को छुट्टै राय।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिका

श्री नारायणबहादुर थापाले सञ्चालनमा नै नरहेको विद्यालयको नाममा जिल्ला शिक्षा कार्यालयबाट रकम निकासा लिई सरकारी रकम हिनामिना गरी भ्रष्टाचारजन्य कसुर गरेको स्थितिमा मुद्दा दायर भइसकेपछि बिगोको रकम बैंक दाखिल गर्दैमा आपराधिक दायित्वबाट उन्मुक्ति प्रदान गर्न नमिल्ने हुँदा सुरु विशेष अदालतको फैसला उल्टी गरी यस अदालतका माननीय न्यायाधीश डा. श्री आनन्दमोहन भट्टराईको राय सदर हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो। प्रतिवादीहरूको तर्फबाट उपस्थित रहनु भएका विद्वान् अधिवक्ता श्री महादेव पण्डितले मित्रुलालदास प्रा.वि. नरहरान्ज अचलगढ-६ लाई जिल्ला शिक्षा कार्यालय सलाहीको मिति २०६७/१/१२ को निर्णयद्वारा शैक्षिक सत्र २०६७ देखि प्राथमिक विद्यालय तहको कक्षा १ सञ्चालन गर्न अनुमति प्रदान भएको र जिल्ला शिक्षा कार्यालयकै मिति २०६८/५/२५ को निर्णयानुसार शैक्षिक सत्र २०६८ देखि लागू हुने गरी प्रा.वि.तहको कक्षा-२ सञ्चालन गर्न अनुमति प्रदान भएको अवस्था छ। विद्यालयको आफ्नो भवन नभए तापनि आसदेव दास कथवनियाको घरमा सञ्चालन गरिएको र सो विद्यालयको नाममा २ कट्टा जग्गासमेत रहेको भन्ने कुरा जग्गाधनी प्रमाणपुर्जासमेतबाट देखिँदा विद्यालयको अस्तित्व नै नरहेको भन्ने अभियोग दाबी खण्डित हुन्छ। जिल्ला शिक्षा कार्यालयबाट प्राप्त रकम विद्यार्थीको हितमा नै खर्च गरेको भए तापनि विवादित दाबीको बिगो रु. १,४४,८२८।३५ बेरुजु कायम भई जिल्ला शिक्षा कार्यालयले ताकेता गरेको कारण मेरो पक्षले बैंकमार्फत सो बेरुजु रकम जिल्ला शिक्षा कार्यालयमा दाखिल गरिसकेको अवस्था हुँदा प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने ठहच्याएको विशेष अदालत काठमाडौंको फैसला तथा यस अदालतका माननीय न्यायाधीश श्री अनिलकुमार सिन्हाको राय सदर हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो।

यी प्रतिवादीहरू दाबीको बिगो जिल्ला

शिक्षा कार्यालयको खातामा दाखिल गरिसकेको भन्ने आधारमा प्रतिवादीहरूलाई आरोपित कसुरबाट सफाइ दिने ठहन्याई विशेष अदालत काठमाडौंबाट मिति २०७२/१/२७ मा फैसला भएको देखियो । विशेष अदालतको सो फैसलाउपर चित्त नबुझाई वादी नेपाल सरकारतर्फबाट पुनरावेदन दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दा यस अदालतको संयुक्त इजलासमा पेस हुँदा आफू विरुद्ध अभियोग लागिसकेपछि सोबाट उम्कने उद्देश्यले प्रतिवादीहरूले हिनामिना गरेको रकम राजश्व खातामा फिर्ता गर्दैमा आपराधिक फौजदारी दायित्वबाट उन्मुक्ति पाउने अवस्था नहुँदा सुरु फैसला उल्टी भई प्रतिवादीहरूलाई भ्रष्टाचार नियन्त्रण ऐन, २०५९ को दफा ३(१)(घ) बमोजिम जनही ६ महिना केद र बिगोबमोजिम जरिवाना हुने ठहर्छ भनी माननीय न्यायाधीश डा. श्री आनन्दमोहन भट्टराईको राय रहेको र बेरुजु देखाइएको प्रतिवादीहरूउपरको दाबीको रकम राजश्व शीर्षकमा जम्मा गरी बेरुजु फछ्यौंट गरिसकेको अवस्था हुँदा आरोपित कसुरबाट सफाइ दिने ठहन्याएको विशेष अदालत काठमाडौंको फैसला सदर हुने ठहर्छ भनी यस अदालतका माननीय न्यायाधीश श्री अनिलकुमार सिन्हाको छुट्टाछुट्टै राय कायम भएको देखियो ।

यसमा दुवै पक्षबाट उपस्थित रहनु भएका विद्वान् कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहससमेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा यस अदालतको संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशहरूबिच कसुर ठहर हुने नहुने सम्बन्धमा राय बाझिएको स्थितिमा यी प्रतिवादीहरूले अभियोग दाबीअनुसारको कसुर अपराध गरेको ठहर्छ, ठहर्दैन ? भन्ने सम्बन्धमा नै निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, प्रतिवादीहरू वलिराम दास कथवनिया र मनोजलाल दासले सञ्चालनमा हुँदै नभएको विद्यालयको नाममा जिल्ला शिक्षा कार्यालयबाट रु.१,४९,९५०- रकम निकासा

लिई खर्च देखाई सरकारी रकम हिनामिना गरी भ्रष्टाचार गरेकोले निज प्रतिवादीहरूलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १७ को कसुरमा सोही ऐनको दफा ३(१)(घ) बमोजिम सजाय गरिपाउँ भनी अछित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट आरोप पत्र दायर भएको देखियो ।

३. अछित्यार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको अनुसन्धान टोलीले मिठुलाल दास प्रा.वि. अस्तित्वमा नै नरहेको भनी प्रतिवेदन दिएको आधारमा प्रस्तुत मुद्दाको उठान भएको पाइयो । प्रतिवादीहरूले विशेष अदालतसमक्ष बयान गर्दा प्रतिवादीमध्येका वलिराम दास कथवनिया विवादित मिठुलाल दास प्रा.वि.को विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अध्यक्ष र प्रतिवादी मनोजलाल दास उक्त विद्यालयको प्रधान अध्यापक रहेको र सो विद्यालय २०६७ साल वैशाख १ गतेदेखि नै सञ्चालनमा रहेको तथा सो विद्यालयको आफ्नो भवन नभएकोले आसदेव दास कथवनियाको घरमा सञ्चालन गरेको भन्ने प्रतिवादीहरूको कथन रहेको देखियो । मिठुलालदास प्रा.वि. नरहरगन्ज अचलगढ-६ लाई जिल्ला शिक्षा कार्यालय सर्लाहीको मिति २०६७/१/१२ को निर्णयद्वारा शैक्षिक सत्र २०६७ देखि प्राथमिक विद्यालय तहको कक्षा १ सञ्चालन गर्न अनुमति प्रदान भएको र जिल्ला शिक्षा कार्यालयको मिति २०६८/५/२५ को निर्णयानुसार शैक्षिक सत्र २०६८ देखि लागू हुने गरी प्रा.वि. तहको कक्षा-२ सञ्चालन गर्न अनुमति दिइएको भन्ने देखिन्छ । त्यसैगरी मिसिल संलग्न जग्गाधनी दर्ता प्रमाण पुर्जाबाट समेत विवादित विद्यालयको नाममा २ कट्टा जग्गासमेत रहेको भन्ने देखियो । यसरी जिल्ला शिक्षा कार्यालयबाट प्रदान गरेको उल्लिखित कक्षा सञ्चालन गर्न दिएको अनुमति पत्रलगायतका आधार प्रमाणहरूबाट विवादित विद्यालय सञ्चालनमा रही सो विद्यालयको अस्तित्व रहेभएके देखिन आयो ।

४. जिल्ला शिक्षा कार्यालयबाट मिति

२०६७।०९।१९ देखि २०७०।०६।३१ सम्ममा विवादित विद्यालयलाई प्रतिविद्यार्थी एकाई लागतका आधारमा अध्यापन कार्यमा सहयोग पुऱ्याउने उद्देश्यले पटक-पटक गरी विद्यालयको नाममा रु. १,४४,८२८।३८ निकासा भएको तथ्यमा विवाद देखिएन। सो निकासा भएको रकम विद्यालयकै हितको लागि खर्च गरेको भएपनि जिल्ला शिक्षा कार्यालयले फिर्ता गर्नु भनेकाले राजश्व खातामा जम्मा गरिसकेका छौं भनी प्रतिवादीहरूले बयान गरेको देखिन्छ। प्रतिवादीहरूको सो कथन अनुरूप बेरुजु कायम भएको उक्त रकम बेरुजु शीर्षक नं. १५११२ मा नेपाल बैंक लि. मलंगवा, सर्लाहीबाट भौचर नं. २५९३५९८५ बाट जिल्ला शिक्षा कार्यालय सर्लाही मलंगवामा जम्मा गरिसकेको भन्ने जिल्ला शिक्षा कार्यालय सर्लाहीको मिति २०७१।१२।१२ को पत्र तथा संलग्न राजश्व दाखिला गरेको भौचरबाट देखिन आयो।

५. भ्रष्टाचार हुनु र बेरुजु हुनु फरकफरक विषय हुन्। भ्रष्टाचारमा व्यक्तिगत फाइदा लिने बदनियत तत्त्वको विद्यमानता हुन्छ भने बेरुजुमा खर्च भएको रकम बिल भरपाइद्वारा पुष्टि भएको हुँदैन। भ्रष्टाचारको कसुर स्थापित हुन सरकारी सम्पत्ति दूषित मनसायबाट खर्च गरी हानि नोकसानी पुऱ्याउने नियत र त्यसबाट आफूले लिनु खानु गरेको भन्ने प्रस्तु रूपमा देखिनु पर्छ भने बेरुजुको हकमा बिल भरपाइद्वारा पुष्टि गराउन नसके बेरुजु भएको रकम खर्च गर्ने अछित्यारवालाले दाखिला गर्नु गराउनु पर्नेसम्मको दायित्व हुन्छ।

६. प्रस्तुत सन्दर्भमा सरकारी पद्धति र आदेशको प्रक्रिया पूरा गरी स्थापना भएको विवादित विद्यालयले निकासा पाएको अनुदान रकम नियमसम्मत खर्च नगरेको भनी अनुदान दिने सरकारी निकायले बेरुजुसरह दाखिला गर्न अनुमति दिएको र बेरुजुलाई स्वीकार गरी विद्यालयले राजस्व खातामा जम्मा गरी असुल गरिसकेको अवस्था छ। अभियोग दाबीअनुसारको कसुर हुनका लागि शिक्षा

कार्यालयलगायतका सरकारी कार्यालय वा सो कार्यालयका सम्बद्ध पदाधिकारीको संलग्नताविना यी प्रतिवादीहरूले मात्र दाबीको रकम निकासा गरी लिन वा पाउन सक्ने अवस्था नै रहँदैन। यसरी सरकारी पदाधिकारीको संलग्नता नदेखिई निजहरूउपर अभियोग नलगाएको स्थितिमा सोही कार्यालयबाट विवादित विद्यालयको अस्तित्व रही सञ्चालनमा रहेको आधारमा सरकारी नीति एवं मापदण्डअनुसार दाबीको रकम विनियोजन भई निकासा भएको र सोही रकम खर्च गरेको विषयलाई लिई यी प्रतिवादीहरूले जानीजानी बदनियत चिताई विद्यालय नै स्थापना नगरी भ्रष्टाचार निवारण ऐनको दफा १७ मा व्यवस्थित कसुर गरेको भनी मान्न मिल्ने अवस्था देखिएन।

७. प्रस्तुत मुद्दामा एकातिर भ्रष्टाचारको बिगो भनिएको दाबीको रकम रु. १,४४,८२८।३८ सरकारकै एउटा निकायले बेरुजु भनी राजस्व खातामा जम्मा गर्न लगाउने र अर्कातिर सोही विषयलाई लिई यी प्रतिवादीहरूले जानी जानी बदनियत चिताई अनुदान स्वरूप पाएको उक्त बिगो मासे खाएको भनी भ्रष्टाचार मुद्दा चलाएको अवस्था देखियो। यसरी सरकारी निकायबाट बेरुजु देखाइएको प्रतिवादीहरूउपरको दाबीको रकम रु. १,४१,१५०।- भन्दा बढी रकम जिल्ला शिक्षा कार्यालय सर्लाहीको खाता नं. क-१-१-००९ राजश्व शीर्षक नं. १५११२ मा जम्मा गरी बेरुजु फछर्योट गरिसकेको अवस्थामा सोही विषयलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३(क) को कसुर गरेको मान्न मिल्ने अवस्था नदेखिँदा यस अदालतबाट झ.झि. गर्दा लिएका आधार तथा यी प्रतिवादीहरूले अभियोग दाबीअनुसारको कसुर गरेको ठहर्छ भन्ने यस अदालतका माननीय न्यायाधीश डा. श्री आनन्दमोहन भट्टाचार्यको रायसँग सहमत हुन सकिएन।

८. अतः उल्लिखित आधार प्रमाणसमेतबाट विशेष अदालत काठमाडौंले प्रतिवादीहरू वलिराम दास कथबनिया र मनोजलाल दासलाई आरोपित

१०२०९ - सुलेखा कानोडिया वि. विकास केडिया

कसुरबाट सफाइ दिने ठहन्याएको मिति २०७२/१/२७ को फैसला सदर हुने भनी यस अदालतका माननीय न्यायाधीश श्री अनिलकुमार सिन्हाको राय मनासिब देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । सो ठहर्नाले प्रस्तुत मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाई दिनू ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या. पुरुषोत्तम भण्डारी

न्या. बमकुमार श्रेष्ठ

इजलास अधिकृतः ठाकुरप्रसाद खरेल

इति संवत् २०७५ साल साउन ३१ गते रोज ५ शुभम् ।

४४४ ४५४

निर्णय नं. १०२०९

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सारदाप्रसाद घिमिरे
माननीय न्यायाधीश श्री तेजबहादुर के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री बमकुमार श्रेष्ठ
फैसला मिति : २०७५।८।१४
०७३-NF-००४९

मुद्दा: ट्रेडमार्क संशोधन

पुनरावलोकनकर्ता / प्रतिवादी : कपिलवस्तु जिल्ला, कृष्णनगर गा.वि.स. वडा नं.५, स्थित विजाउ फ्रेनेन्स कम्पनीको (साबिकमा प्राइभेट फर्म र हाल कम्पनीमा परिणत भएको कम्पनी) को

तर्फबाट अखिलयारप्राप्त अधिकारी ऐ. को अध्यक्ष सुलेखा कानोडिया
विरुद्ध

विपक्षी / वादी : कपिलवस्तु जिल्ला, कृष्णनगर गा.वि.स. वडा नं. ३ बस्ने विकास केडिया

■ कानूनले निर्धारित गरेको प्रक्रिया अवलम्बन नगरी भएको करारबाट कुनै प्रकारको कानूनी संरक्षण प्राप्त नहुने ।
(प्रकरण नं. २१)

■ उद्योग नै बिक्री गरी हस्तान्तरण भइसकेको अवस्थामा सो उद्योगको भौतिक वस्तु मात्र हस्तान्तरण भएको र उद्योगको अभिन्न अंगको रूपमा रहेको त्यसको नाम तथा ट्रेडमार्क बिक्री र हस्तान्तरण नभएको भनी अर्थ गर्न नमिल्ने ।
■ ट्रेडमार्कको हकको सिर्जना हुनका लागि मालसामान, कारोबार, बन्द व्यापार वा प्रदान गर्ने सेवाको अनिवार्यता रहने ।
(प्रकरण नं. २५)

पुनरावलोकनकर्ता / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री कृष्णप्रसाद भण्डारी, श्री शम्भु थापा, श्री तुलसी भट्ट, श्री राघवलाल वैद्य, श्री मोहम्मद शेष अव्वास तथा विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री टीकाराम भट्टराई, श्री राजेश्वर श्रेष्ठ र श्री नविनकुमार वर्मा

विपक्षी / वादीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प. २०६८, अंक ९, नि.न.८६८६
- ने.का.प. २०६२, अंक ५, नि.न.७५३६

सम्बद्ध कानून :

- पेटेन्ट डिजायन तथा ट्रेडमार्क ऐन, २०२२

सुरु तहमा फैसला गर्ने अधिकारी :-

श्री ध्रुवलाल राजवंशी

महानिर्देशक, उद्योग विभाग, त्रिपुरेश्वर

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:-

माननीय न्यायाधीश श्री शिवराज अधिकारी

माननीय न्यायाधीश श्री हरिप्रसाद बगाले

पुनरावेदन अदालत पाटन

यस अदालत संयुक्त इजलास फैसला गर्ने:-

माननीय न्यायाधीश श्री देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ

माननीय न्यायाधीश श्री पुरुषोत्तम भण्डारी

फैसला

न्या. सारदाप्रसाद घिमिरे : यस अदालतको संयुक्त इजलासको मिति २०७३।१।३० को फैसला पुनरावलोकन गरी हेरिपाउँ भनी प्रतिवादीको तर्फबाट परेको निवेदनमा यस अदालतबाट न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ को दफा १।१(२) को खण्ड (ख) बमोजिम मिति २०७४।०।२।१२ मा पुनरावलोकनको अनुमति प्राप्त भई निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छः-

तथ्य खण्ड

Wizard Fragrances, India ले Nice classification अन्तर्गत वर्ग ३४ मा Shudh Plus (and logo), Rounak Label र Punchmukhi (World Mark) ट्रेडमार्क दर्ता गरिपाउँ भनी मिति २०६७।१।१ मा दिएको दरखास्त ।

Wizard Fragrances, Kapilvastu, Nepal (प्रो. विकास केडिया) ले समेत वर्ग ३१ अन्तर्गत Sudh plus (and logo), Rounak र वर्ग ३४ मा Shudh Plus र गुट्खा Punchmukhi ट्रेडमार्क दर्ता गरिपाउँ भनी मिति २०६७।१।१।३ मा गरेको आवेदन ।

सोपश्चात् Wizard Fragrances, India ले आफूले दर्ताका लागि आवेदन गरेको ट्रेडमार्कहरू

Wizard Fragrances, उद्योग (प्रो. विकास केडिया) को नाममा दर्ता गरिदिनका लागि मन्जुरी दिई सोबमोजिम गरिदिन अनुरोध गरी पठाएको पत्र उद्योग विभागमा मिति २०६७।१।२५ मा दर्ता भएको ।

सोही Wizard Fragrances, Kapilvastu, Nepal (प्रो. विकास केडिया) ले वर्ग ३१ अन्तर्गत Punchmukhi र वर्ग ३४ मा गुट्खा Rounak दर्ता गरिपाउँ भनी उद्योग विभागमा मिति २०६७।१।३० मा दिएको छुट्टाछुट्टै दरखास्त ।

मिति २०६७।१।२८ मा वर्ग ३४ अन्तर्गत Rounak र Punchmukhi नामक ट्रेडमार्कहरू दाबी विरोधका लागि बुलेटिनमार्फत सूचना जारी गर्ने निर्णय भएको र मिति २०६८।४।३।१ मा औद्योगिक सम्पत्ति बुलेटिन वर्ष ५ अंक ३ मार्फत ९० दिने सूचना जारी गरिएको ।

सोपश्चात् उद्योग विभागबाट मिति २०६७।१।२५ मा वर्ग ३१ अन्तर्गत Rounak Shudh Plus र वर्ग ३४ मा Shudh Plus नामक ट्रेडमार्कहरू दाबी विरोधका लागि बुलेटिनमार्फत सूचना जारी गर्ने निर्णय भएको र मिति २०६८।६।१० मा औद्योगिक सम्पत्ति बुलेटिन वर्ष ५ अंक ४ मार्फत ९० दिने जारी गरिएकोमा तोकिएको समयभित्र कसैको उजुरी नपरेको ।

Wizard Fragrances, Kapilvastu, Nepal (प्रो. विकास केडिया) को नाउँमा दर्ता रहेको उक्त उद्योग घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय, कपिलवस्तुको मिति २०६८।३।३ को निर्णयले अनितादेवी कानोडियाको नाउँमा भएको नामसारी ।

उक्त उद्योगको परिवर्तित प्रोपाइटरको नाम र ठेगाना परिवर्तन भएपश्चात् Wizard Fragrances, Udyog का तर्फबाट प्रोपाइटर अनितादेवी कानोडियाले Wizard Fragrances, Kapilvastu ले मिति २०६७।१।२५ मा वर्ग ३१ अन्तर्गत पान मसलामा प्रयोग गर्ने गरी रौनक र शुद्धप्लस र वर्ग ३४ अन्तर्गत

१०२०९ - सुलेखा कानोडिया वि. विकास केडिया

गुटखामा प्रयोग गर्ने गरी शुद्धप्लस लेवल र मिति २०६७।१।२०८ मा सो उद्योगले वर्ग ३४ अन्तर्गत गुटखामा प्रयोग गर्ने गरी पञ्चमुखी, रौनक र वर्ग ३१ अन्तर्गत पान मसलामा प्रयोग गर्ने गरी पञ्चमुखी लेवल ट्रेडमार्क दर्ता हुन आवेदन गरेकोमा उल्लिखित ट्रेडमार्कहरू दाबी विरोधका लागि आगामी औद्योगिक सम्पत्ति बुलेटिनमा प्रकाशन गर्ने गरी उपर्युक्त मितिको निर्णयबमोजिम पत्र प्राप्त भएको सन्दर्भमा उद्योग विभागबाट प्रकाशित औद्योगिक सम्पत्ति बुलेटिनमा ३ महिनाभित्र दाबी विरोध गर्ने सार्वजनिक सूचना प्रकाशन भएकोमा सो स्यादभित्र निम्न दाबी विरोधको सूचना दर्ता गराउन चाहन्छु । उल्लिखित उद्योग सुरुमा मिति २०६७।१।२०९।१६ मा घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय कपिलवस्तुमा दर्ता हुँदाका बखत विकास केडिया, कृष्णनगर ३, कपिलवस्तुको नाममा उद्योग दर्ता भएकोमा विकास केडियाले सो उद्योगको सम्पूर्ण सम्पत्ति (चल, अचल र ट्रेडमार्कसमेतको स्वामित्व हस्तान्तरण गरिसकेकोले) र दायित्वसमेतको कारोबार हस्तान्तरण गरिसकेकाले घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय कपिलवस्तुबाट सो उद्योगको प्रोपाइटरसिपमा श्रीमती अनितादेवी कानोडिया कायम भएको र कृष्णनगर वडा नं.५ कपिलवस्तुको नाममा प्रमाणपत्र जारी भएको र तदअनुरूप आन्तरिक राजश्व कार्यालय कृष्णनगरबाट सो Wizard Fragrances, Udyog को सञ्चालकमा अनितादेवी कानोडिया गा.वि.स. कृष्णनगर वडा नं.५ कपिलवस्तुको नाममा भ्याट दर्ता प्रमाणपत्र र अन्तःशुल्कको इजाजतपत्रसमेत जारी भएको बेहोरा अनुरोध गर्दै अब सो उद्योगको नाममा दर्ता कायम हुने उपर्युक्त ट्रेडमार्कमा Wizard Fragrances, Udyog कपिलवस्तु (प्रो.विकास केडिया) को स्वामित्व परिवर्तन गरी निजको ठाउँमा Wizard Fragrances, Udyog कपिलवस्तु नेपाल (प्रो.अनितादेवी कानोडिया) कृष्णनगरको नाम कायम गराई पाउन अनुरोध गर्दछु । साथै औद्योगिक सम्पत्ति

बुलेटिनमा Wizard Fragrances, Udyog भएकोमा Wizard Fragrances, Udyog कायम गराई पाउनसमेत अनुरोध छ भनी मिति २०६८।०९।०८ मा उद्योग विभागमा दिएको निवेदन ।

माग भएको ट्रेडमार्कमा उद्योग विभागबाट प्रकाशित सूचनामा तोकिएको अवधिसम्ममा कसैको उजुरी नपरेको हुँदा उक Wizard Fragrances, Bahadurgunj VDC, Ward No, 7, Kapilvastu (प्रो. अनितादेवी कानोडिया) लाई माग भएबमोजिमको उल्लिखित ट्रेडमार्कहरू वर्ग ३१ अन्तर्गतको Punchmukhi (and logo) साथै वर्ग ३४ अन्तर्गतको Punchmukhi (and logo) र Rounak (and logo) मा दर्ता गरी मिति २०६८।०८।१४ मा प्रमाणपत्र जारी गरिएको ।

वर्ग ३१ अन्तर्गत Shudh Plus, Rounak र वर्ग ३४ अन्तर्गतका Shudh Plus ट्रेडमार्कहरू Wizard Fragrances, Bahadurgunj VDC, Ward No, 7, Kapilvastu (प्रो. अनितादेवी कानोडिया) का नाउँमा दर्ता गरी मिति २०६८।१।२० मा प्रमाणपत्र जारी गरिएको ।

घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय, कपिलवस्तुले मिति २०६८।३।५ मा विकास केडियाको नाममा दर्ता रहेको Wizard Fragrances Udyog यस कार्यालयबाट मिति २०६८।३।३ मा कृष्णनगर, ५ कपिलवस्तु बस्ने श्रीमती अनितादेवी कानोडियाको नाममा बिक्री नामसारी भएको, तर सो उद्योगको उत्पादन शुद्धप्लस, रौनक र पञ्चमुखीको ट्रेडमार्क यस कार्यालयबाट नामसारी बिक्री नभई साबिकै रहेको बेहोरा अनुरोध छ भनी उद्योग विभागमा जानकारी गराएको पत्रको प्रतिलिपि उद्योग विभागमा मिति २०६८।१।२३ मा विकास केडियाले संशोधन निवेदनसाथ पेस गरेको देखिएको र सो पत्रको बेहोरा उल्लेख गरी घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय कपिलवस्तुले पुनः मिति २०७०।१।२६ मा उद्योग

विभागलाई लेखेको पत्र मिति २०७०।१।२९ मा उद्योग विभागमा दर्ता भएको ।

Wizard Fragrances, Kapilvastu, Nepal नामक उद्योगलाई वर्ग ३१ र ३४ अन्तर्गतका उत्पादनमा प्रयोग गर्ने गरी मिति २०६८।८।१४ र २०६८।९।२० मा Punchmukhi (and logo) Rounak (and logo) र Shudh Plus नामक ट्रेडमार्क प्रमाणपत्र जारी भएपश्चात् उक्त उद्योगका साबिकका प्रो. विकास केडियाले "आफूले उल्लिखित ट्रेडमार्कहरू दर्ताका लागि आवेदन गर्दा मेरो व्यक्तिगत फर्म विजार्ड फ्रेनेन्स उद्योगको नामसमेत उल्लेख भएकोमा मिति २०६८।१।२७ मा श्रीमती अनितादेवी कानोडियालाई Tangible Asset सम्पूर्ण मेसिनरी सामान, कच्चा पदार्थ, तयारी सामान तथा विद्युत् उपकरण बिक्री गरी फर्म नामसारी गरिदिएको, फर्म नामसारी गर्दा मैले विजार्ड फ्रेनेन्स उद्योगको नामबाट कारोबार गर्दा प्रयोग गरेको मेरो कुनै ट्रेडमार्कको हक हस्तान्तरण गरेको छैन । साथै मेरो नाममा दर्ता प्रक्रियामा रहेको ट्रेडमार्कहरूको समेत कुनै प्रक्रियाबाट हक छोडेको छैन । Tangible Asset को मात्र हस्तान्तरण भएको हो । Intangible Asset को कुनै खरिद बिक्री भएको छैन । मिति २०६८।३।३ मा घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय कपिलवस्तुले उद्योगको नामसारी गर्दा सो कुराको जानकारी गराई मिति २०६८।३।५ मा यस विभागलाई तथा श्रीमती अनितादेवी कानोडियालाई समेत उद्योगको मात्र नामसारी भएको तथा ट्रेडमार्कहरूको नामसारी बिक्री नभई साबिक धनी म निवेदक नै रहेको बेहोराको पत्र दिएको थियो । मैले विजार्ड फ्रेनेन्स उद्योग बिक्रीका लागि आवेदन दिएपछि तथा घरेलु साना उद्योग कार्यालय, कपिलवस्तुले उद्योग नामसारी गर्नुपूर्व मिति २०६८।३।१ गते म निवेदक र श्रीमती अनितादेवी कानोडियाबिच म निवेदकको ट्रेडमार्कहरू प्रयोग गर्न लाइसेन्स दिएकाले निवेदनमा ठेगाना परिवर्तन भएकाले निवेदनमा ठेगाना परिवर्तन गरिपाउँ साथै नाम विकास केडिया मात्र कायम गरिपाउँ भनी उद्योग विभागमा मिति २०६८।१।२३ मा दिएको निवेदन ।

अनिता कनोडियाले म निवेदकमाथि उल्लिखित ट्रेडमार्कहरूको धनी रहेको स्वीकार्दै सो ट्रेडमार्कहरू आफूले प्रयोग गर्न लाइसेन्स दिएकाले निवेदनमा ठेगाना परिवर्तन गरिपाउँ साथै नाम विकास केडिया मात्र कायम गरिपाउँ भनी उद्योग विभागमा मिति २०६८।१।२३ मा दिएको निवेदन ।

उल्लिखित शुद्धप्लस, रौनक र पञ्चमुखी नामक ट्रेडमार्कहरू विजार्ड फ्रेनेन्स भारतका नाउँमा दर्ता रहेको ट्रेडमार्कहरू हुन् । सो ट्रेडमार्कहरू विजार्ड फ्रेनेन्स भारत र विजार्ड फ्रेनेन्स उद्योग कपिलवस्तु (प्रो. विकास केडिया) का बिच भएको सहमतिबमोजिम ७२ महिनाका लागि प्रयोग गर्ने विकास केडियालाई दिइएको हो । निजले ती ट्रेडमार्कहरू बिक्री वितरण गर्न पाउने हैनन् । उल्लिखित ट्रेडमार्कहरूमा विजार्ड फ्रेनेन्स भारतको हक रहेको छ । सो कारण उल्लिखित ट्रेडमार्कहरू अन्यका नाउँमा दर्ता गर्न रोकिपाउँ भनी विजार्ड फ्रेनेन्स भारतका तर्फबाट परेको उजुरी ।

उल्लिखित निवेदनका सम्बन्धमा उद्योग विभागबाट मिति २०६९।८।१३ मा विजार्ड फ्रेनेन्स उद्योग, बहादुरगञ्ज, कपिलवस्तुसँग लिखित प्रतिक्रिया माग गरिएकोमा सो उद्योगबाट विजार्ड फ्रेनेन्स उद्योग मिति २०६७।९।१६ मा विपक्षी उजुरीकर्ता विकास केडियाको नाममा दर्ता रहेको प्रोपराइटरसिप फर्म भए तापनि निजले सो उद्योग र उद्योगका सम्पत्तिहरू बिक्री गर्ने इच्छा व्यक्त गरी सो फर्म नै हामीलाई बिक्री गर्दाको मितिसम्म निज विकास केडियाले कुनैपनि ट्रेडमार्क दर्ताको कार्य सम्पन्न गर्नुभएको थिएन । उद्योग सञ्चालन हुँदै आएका बखत फर्मको नामबाट वर्ग ३१ र ३४ अन्तर्गत Shudh Plus, Rounak र Punchmukhi ट्रेडमार्कहरू दर्ता गर्न निवेदन दिएकै अवस्थामा सो उद्योग र उद्योगका सम्पत्तिहरू सम्पूर्ण हामीले खरिद गरी लिई फर्म सम्पूर्ण नै नामसारी गरी

१०२०९ - सुलेखा कानोडिया वि. विकास केडिया

आफ्नो नाम कायम गरी हामीले उद्योग सञ्चालन गरी आएको हो । यस विषयमा निज विकास केडियाको कुनै विमति थिएन र छैन । हामीले फर्मको सम्पत्ति दायित्व आदि सबै सकार गरी नामसारी गरी लिई उद्योग सञ्चालन रहेको अवस्थामा त्यस विभागबाट मिति २०६८।४।३।१ र २०६८।६।१० मा प्रकाशित औद्योगिक सम्पत्ति बुलेटिनमा दाबी विरोधको ९० दिने सूचनासमेत प्रकाशित भएको अवस्थामा पनि निज विकास केडियाको कुनै दाबी वा बाधा विरोध परेको वा निजले आफ्नो विजार्ड फ्रेनेन्सको नाममा नभई विकास केडिया वा अन्य कसैको नाममा दर्ता गर्न दरखास्त संशोधनको लागि निवेदन दिएको अवस्था पनि छैन । यसरी वास्तवमा हामीलाई फर्म बिक्री गरी सोबापत प्रतिफल लिइसकेपछि हामीले कानूनको सबै रीत पुऱ्याई ती ट्रेडमार्कहरू दर्ता गरी गराई आफ्नो उत्पादनमा प्रयोग गर्दै आएका हाँ । निज विकास केडियाले फर्मको सम्पत्ति बेचेकोमा विवाद नभएको, प्रतिफल पनि पाइसकेको र कानूनबमोजिम मौका दिँदा कुनै दाबी विरोधसमेत नगरेको अवस्थामा उद्योग सञ्चालन गर्ने फर्मको नाममा ट्रेडमार्क दर्ता भई हालसम्म दर्ता कायम रहेको र अनवरत रूपमा व्यवसायमा प्रयोग भई आएको ट्रेडमार्कहरूमा विकास केडियाले दाबी गर्ने हकदैया नै रहँदैन । ट्रेडमार्क कुनै व्यक्तिका नाउँमा दर्ता हुने वस्तु होइन, उद्योगको नाममा दर्ता गर्नुपर्दछ । फर्मको नामबाट ट्रेडमार्क दर्ताको आवेदन गरेपश्चात् आफूले स्वेच्छाले फर्म बिक्री गरेपश्चात् र बाधा विरोधको लागि मौका दिँदासमेत कुनै विरोध नगरी स्वीकार गरी बसेपछि अब यस विषयमा निज विकास केडिया विबन्धित छन्, कुनै पनि ट्रेडमार्क आफ्नो नाममा दर्ता नगराई सो ट्रेडमार्कउपर आफ्नो एकाधिकार नै प्राप्त नगरी आफ्नो नाममा कायम नै नभएको कुनै पनि ट्रेडमार्क अरूको नाममा हस्तान्तरण (Licensing) गर्न सकिने अवस्थासमेत रहँदैन । हामीले फर्म खरिद गर्दाको अवस्थामा सो

ट्रेडमार्कहरू दर्ता भइसकेको अवस्था थिएन । दर्ता सम्पन्न हुँदाको अवस्थामा उक्त फर्म हामीले खरिद गरी लिइसकेको र सो ट्रेडमार्कहरू प्रयोग गरी हामीले व्यापार व्यवसाय सञ्चालन गरी आएका हाँ । पेटेन्ट, डिजायन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ ले पनि दर्ता भएको ट्रेडमार्कहरूको मात्र संरक्षण प्राप्त गर्ने भएको हुँदा दर्ता नभएको ट्रेडमार्कमा निज विकास केडियाको कुनै हक सिर्जना भएको अवस्था छैन । आफ्नो हकै नभएको ट्रेडमार्क (Licensing) गरी दिने अधिकार विपक्षीमा रहँदैन । पेटेन्ट, डिजायन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ बमोजिम कुनै पनि ट्रेडमार्क हस्तान्तरण गरिँदा लिने र दिने दुवै पक्षको संयुक्त निवेदन उद्योग विभागमा पेस गरी उद्योग विभागको स्वीकृतिबाट हस्तान्तरण गरिने व्यवस्था छ । तर विपक्षीले विभागबाट निवेदन स्वीकृत भएको बेहोराको जिकिर लिन सक्नु भएको छैन । विपक्षीसँग उद्योग खरिद गर्दा उद्योगलगायत सम्पूर्ण सम्पत्ति खरिद गरेको हो । विपक्षीले उल्लेख गरेबमोजिम ट्रेडमार्कबाहेकका सम्पत्ति मात्र खरिद गरेको होइन । सो कारण सम्पूर्ण कानूनी प्रक्रिया पूरा गरी हामीले उद्योग खरिद गरी ट्रेडमार्क दर्ता गरी लिएको हुँदा विपक्षीको उजुरी खारेज गरिपाउँ भन्ने मिति २०६९।१।२।२ मा उद्योग विभागमा पेस गरेको लिखित प्रतिक्रिया ।

यसै विषयमा ट्रेडमार्क दर्तामा अनियमितता भएको भनी अस्तित्वार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा उजुरी परी ट्रेडमार्क दर्तामा अनियमितता भएको भन्ने उजुरीका सम्बन्धमा आयोगबाट छानबिन हुँदा "विजार्ड फ्रेनेन्स इपिडियाका नाममा भारतमा ट्रेडमार्क दर्ता रहेको शुद्धप्लस रौनक र पञ्चमुखी ब्राण्डका वर्ग ३।१ र ३।४ अन्तर्गतका पान मसला र गुट्खा नेपालमा प्रयोग अनुमति तथा दर्ता सहमति प्रदान गरी विकास केडियालाई दिएको देखिन्छ भने विकास केडियाले विजार्ड फ्रेनेन्स उद्योगको नाममा उपर्युक्त ३।१ र ३।४ वर्गअन्तर्गतका शुद्धप्लस, रौनक र पञ्चमुखी ब्राण्डका गुट्खा र पान मसलामा प्रयोगको

विज्ञापनिक शब्द चित्रसहितको ट्रेडमार्क दर्ताका लागि उद्योग विभागसमक्ष निवेदन दिएको कारबाहीयुक्त अवस्था रहेको स्थितिमा विकास केडियाको स्वामित्वमा रहेको विजार्ड फ्रेनेन्स उद्योग अनिता कानोडियालाई बिक्री गरेको देखिन्छ। उद्योग बिक्रीका लागि भएको समझौतामा उद्योगको भौतिक सम्पत्ति उत्पादनलगायतका वस्तुको खरिद बिक्री गर्ने उल्लेख गर्दै उत्पादित वस्तुको बौद्धिक सम्पत्ति (ट्रेडमार्क) बापत प्रतिबोरा रु.१० अनितादेवी कानोडियाले विकास केडियालाई तिर्ने सर्त उल्लेख भएको र सोही आधारमा सम्पत्ति हस्तान्तरणसम्बन्धी संयुक्त निवेदन र कारोबार हस्तान्तरण फाराममा उल्लिखित भौतिक सम्पत्तिको मात्र हस्तान्तरण माग गरेको अवस्था र घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय कपिलवस्तुको पत्रबाट विजार्ड फ्रेनेन्स उद्योगको भौतिक सम्पत्ति मात्र बिक्री भएको, बौद्धिक सम्पत्ति बिक्री नभएको, ट्रेडमार्क बिक्री नभएको भन्ने पत्रसमेतबाट विकास केडियाले अनिता कानोडियालाई ट्रेडमार्कसम्बन्धी बिक्री गरेको स्पष्ट हुन सकेको देखिँदैन। "ट्रेडमार्क" फर्म कम्पनी वा व्यक्तिका नाममा जारी हुन सक्ने कानूनी व्यवस्था एवं उद्योग विभागको प्रतिक्रियासमेत रहेको र विकास केडिया नामबाट ट्रेडमार्क दर्ताका लागि परेको आवेदनमा निर्णय भई नसक्दै अर्थात् कारबाहीयुक्त अवस्थामा नै दर्ता नहुनाको वा हुन नसक्ने कारण नजनाई सोही ट्रेडमार्कको अर्को आवेदकलाई दर्ता गरी दिने गरी भएको निर्णय र अनिता कानोडियाको तरफबाट उद्योगको भौतिक सम्पत्ति खरिदपश्चात् ट्रेडमार्क दर्ताको लागि आवेदन परेपछि औद्योगिक सम्पत्ति बुलेटिनमा दाबी विरोधको सूचना प्रकाशित गरेको तर सोही नाम र शब्द चित्र एवं लोगोको ट्रेडमार्क दर्ताको लागि आवेदन परी कारबाहीयुक्त अवस्थाको पक्षबाट सो बारे प्रतिक्रिया लिएको अवस्था नदेखिँदा ट्रेडमार्क दर्तासम्बन्धी सम्पूर्ण प्रक्रिया पारदर्शी रहेको स्थिति देखिँदैन। ट्रेडमार्क दर्तासम्बन्धी विषय उद्योग

विभागको प्रशासनिक उद्योग प्रशासनअन्तर्गतको काम भएको र त्यसउपर महानिर्देशकसमक्ष पुनरावलोकनसरहको निवेदन वा दाबी विरोधको निवेदन परी महानिर्देशकसमक्ष विचाराधीन अवस्था रहेको हुँदा व्यापार एवं बौद्धिक सम्पत्तिसम्बन्धी प्रचलित मान्यता र सिद्धान्तसमेतलाई मध्यनजर गरी कानूनसम्मत निर्णय लिन प्राप्त सक्कल फायल उद्योग विभागमा फिर्ता पठाई दिने" भन्ने आयोगको मिति २०७०।१।३० को निर्णयानुसार मिति २०७०।१।२ को पत्रबाट लेखी आएको।

उजुरीकर्ता विकास केडियाले उद्योग विभागमा दर्ताका लागि विजार्ड फ्रेनेन्स उद्योग कपिलवस्तुका तरफबाट माग गरेको ट्रेडमार्कहरू आफ्नो नाममा दर्ता नै नगराई, आफ्नो हक प्राप्त नै नगरी विपक्षीलाई Licensing करार गरिदिनु भएकोले आफूले दर्ता गरी नलिएको र आफ्नो हक नै नभएका ट्रेडमार्कहरू अर्कालाई प्रयोग गर्न दिने गरी Licensing करार गर्न कानूनतः मिल्ने देखिँदैन। कानूनबमोजिम दाबी विरोधको मौका दिँदादिँदै पनि तोकिएको म्याद १० दिनभित्र कुनै दाबी विरोध नै नगरी मौन बसेबाट औद्योगिक सम्पत्ति बुलेटिनमा प्रकाशन भएअनुसार ट्रेडमार्क दर्ता भएमा विपक्षीको मन्जुरी रहेको मान्नुपर्ने हुन आउँछ। उद्योग विभागबाट विपक्षीका नाउँमा ट्रेडमार्क दर्ता भइसकेपश्चात् पेटेन्ट डिजायन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा १८ बमोजिम ट्रेडमार्क दर्ता बदर गरिपाउन उजुरी गर्नुपर्नेमा सोबमोजिम उजुरी नगरी ट्रेडमार्क संशोधन मात्र गरिपाउँ भनी विकास केडियाले निवेदन दिएको पाइन्छ। कानूनबमोजिम उजुरी दाबी नै नगरेको विषयमा उद्योग विभागबाट निर्णय गर्न मिल्ने अवस्था रहैदैन। पेटेन्ट डिजायन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ बमोजिम कुनै फर्म कम्पनी वा व्यक्तिले ट्रेडमार्क दर्ताका लागि आवेदन गर्न सक्ने र जसले ट्रेडमार्क दर्ताका लागि आवेदन गरेको छ उसैका नाउँमा ट्रेडमार्क दर्ता गरी प्रमाणपत्र जारी गरिने प्रावधान रहेबमोजिम

विजार्ड फ्रेनेन्स उद्योग, कपिलवस्तुले ट्रेडमार्क दर्ताका लागि आवेदन गरेको र सोही उद्योगका नाउँमा नै मागबमोजिमका ट्रेडमार्कहरू कानूनी प्रक्रिया पूरा गरी दर्ता गरी प्रमाणपत्र जारी गरिएको हुँदा उजुरीकर्ता विकास केडियाको मागमा सहमत हुन सकिएन । त्यसैगरी विजार्ड फ्रेनेन्स, भारतले नेपाल पेटेन्ट, डिजायन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ बमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरी आफ्नो नाममा उल्लिखित कुनै पनि ट्रेडमार्क दर्ता गराएको पाइँदैन । सोही ऐनको दफा २१ (ग) अनुसार विदेशमा दर्ता रहेको ट्रेडमार्क पनि नेपालमा दर्ता हुन सक्ने प्रावधान रहँदारहँदै पनि उजुरीकर्ता विजार्ड फ्रेनेन्स भारतले आफ्नो नाममा कुनै पनि ट्रेडमार्क दर्ता गराएको देखिँदैन । पेटेन्ट डिजायन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा २१ (ख) मा विदेशमा दर्ता गरिएको ट्रेडमार्क सम्बन्धित व्यक्तिले नेपालमा दर्ता नगराई त्यस्तो ट्रेडमार्कमा निजको नेपालमा हक कायम हुने छैन भन्ने प्रावधान रहेकोबाट नेपालमा दर्ता नभएको कुनै पनि विदेशी ट्रेडमार्कले कानूनबमोजिम संरक्षण प्राप्त गर्न नसक्ने भएकोले विजार्ड फ्रेनेन्स, भारतले उल्लिखित ट्रेडमार्कहरू नेपालमा दर्ता गराई हक प्राप्त गरी सकेको अवस्था नरहेको देखिएकाले शुद्धप्लस रौनक र पञ्चमुखी नामक ट्रेडमार्कहरू आफ्नो हो भनी विजार्ड फ्रेनेन्स, भारतले गरेको उजुरीमा समेत सहमत हुन सकिएन । उल्लिखित आधार कारण एवं प्रमाणहरूबाट उजुरीकर्ताहरूको उजुरी दाबी नपुग्ने ठहर्छ भन्ने उद्योग विभागको मिति २०७०।०३।१३ को निर्णय ।

मिति २०६८।१।२७ मा विपक्षी विजार्ड फ्रेनेन्सको प्रो. श्रीमती अनितादेवी कानोडिया र पुनरावेदकबिचमा उद्योगको मेसिनरी सामान, कच्चा पदार्थ, तयारी सामान तथा विद्युतीय उपकरणसमेतका मूर्ति (Tangible Asset) सम्पत्ति मात्र बिक्री वितरणको लागि सम्झौतापत्र भएको हो । सम्झौतामा विजार्ड फ्रेनेन्स उद्योगको नामबाट कारोबार गर्दा प्रयोग गरेको

कुनै ट्रेडमार्कहरूको हक हस्तान्तरण भए गरेको छैन (SHUDH PLUS, PUNCHMUKHI ROUNAK (AND LOGO) ट्रेडमार्क विजार्ड फ्रेनेन्स, (Wizard Fragrances, 502 Triveni Apartment, Dharamshala Bazar Gorakhpur, UP, India) भारतको हो । उक्त भारतीय कम्पनीले नेपालमा उल्लिखित ट्रेडमार्क दर्ताको लागि मिति २०६७।१।१।१ गते नै उद्योग विभागसमक्ष निवेदन दिई पेटेन्ट डिजायन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ अन्तर्गतको सांयोगिक हक (Contingent Right) सिर्जना गरिरहेको छ । म पुनरावेदकले मिति २०६७।१।१।३ गते भारतीय कम्पनीसँग सम्झौता गरी उल्लिखित वर्ग ३।१ र ३।४ मा ट्रेडमार्कहरू Licensing का सम्बन्धमा सम्झौता भएको हो । सोही सम्झौताबमोजिम म पुनरावेदकले मिति २०६७।१।१।३ गते उल्लिखित वर्ग ३।१ र ३।४ का ट्रेडमार्क दर्ताको लागि उद्योग विभागसमक्ष आवेदन गरेको हो । यसरी निवेदन गरेपश्चात् उक्त भारतीय पक्षसँग भएको सम्झौताबमोजिम म विकास केडियाले उल्लिखित ट्रेडमार्क पाउने सर्तमा भारतीय पक्षले निवेदन फिर्ता लिएको थियो । मैले ट्रेडमार्क दर्ताको लागि दिएको आवेदनको कारबाहीमा रही रहेको अवस्थामा सो मेरो जेठो आवेदनउपर कारबाही नचलाई थाँती राखी पछि दाबी विरोध गर्न आउने व्यक्तिका नाममा उद्योग विभागले उल्लिखित ट्रेडमार्क दर्ता गर्ने निर्णय गरेको छ । श्रीमती अनितादेवी कानोडियासँग भएको सम्झौता पत्रले दिएको अधिकारभन्दा बाहिर गई गलत व्याख्या र अर्थ लगाई विपक्षीलाई उल्लिखित ट्रेडमार्क दिने गरी निर्णय भएको छ । विपक्षी अनितादेवी कानोडियाले उक्त ट्रेडमार्कको प्रयोग गरेबापत निजबाट मिति २०६८।१।३० मा रु.६०,०००।- मेरो नामको एभरेष्ट बैंकको चेक नं. १४४९।१८० बाट भुक्तानीसमेत लिएको छु । यसबाट उक्त उद्योग बिक्री भएपछि उक्त ट्रेडमार्क भाडामा लिएदिएको स्पष्ट देखिन्छ । पुनरावेदकले प्राप्त गरेको ट्रेडमार्क भारतमा नै दर्ता

भई नेपालमा व्यापारिक रूपमा प्रवेश गरिसकेको हुँदा नेपालमा दर्ता नगरेको भन्ने उद्योग विभागको निर्णयको आधार कानूनविपरीत छ । औद्योगिक बुलेटिनको मिति २०६८।७।३० र २०६८।९।७ मा पुनरावेदकको ट्रेडमार्कको सूचना प्रकाशित भएपछि समयमा नै दाबी विरोधको उजुरी दिइएको थियो । तर सोको कुनै सुनुवाइ भएको छैन, कुनै टुड्गो नलगाई विपक्षीको निवेदनको आधारमा ट्रेडमार्क प्रदान गरिएको हो । पेटेन्ट, डिजायन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा १६ ले यस ऐनबमोजिमको हक प्राप्त गर्न दर्ता गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको हो । करार ऐन, २०५६ को दफा ५ र प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४ बमोजिम उक्त ट्रेडमार्क मेरो प्रयोग र स्वामित्वको हो भन्नेमा समेत स्पष्ट छ । पेटेन्ट डिजायन र ट्रेडमार्क ऐनबमोजिम दर्ता भएको ट्रेडमार्कले मात्र वैधानिकता प्राप्त गर्ने होइन । अन्य व्यवहार प्रचलन र प्रयोगले पनि ट्रेडमार्कमा अन्य प्रचलित कानूनबमोजिम हक प्राप्त हुन आउँछ । दर्ताको प्रक्रियामा दाबी विरोध गरिसकेपछि यी सम्पूर्ण प्रमाणहरू हेरी तर्कसङ्गत र कानूनसम्मत निर्णय गरी मेरो नाममा ट्रेडमार्क कायम गर्नुपर्नेमा कानूनको गलत व्याख्या गरी प्रत्यर्थीको नाममा मेरो ट्रेडमार्क दर्ता भएको कार्य बदनियतपूर्ण तथा स्वेच्छाचारी भई बदरभागी छ । पेटेन्ट डिजायन र ट्रेडमार्क ऐनअन्तर्गत दर्ता भएको ट्रेडमार्कसम्म ऐनको दफा २१घ. अन्तर्गत विभागबाट स्वीकृत लिई अरूलाई प्रयोग गर्न दिन सकिने व्यवस्था भएको हुँदा दर्ताको प्रक्रियामा गएको हो । दर्ताको वैधानिक अपेक्षासहितको सांयोगिक हक स्थापित भएको ट्रेडमार्क अरूलाई प्रयोग गर्न दिन विभागको स्वीकृति नै नचाहिनेमा जबरजस्ती विभागको हस्तक्षेपको आवश्यकता पर्ने भाषा राख्नी भएको निर्णय पूर्वाग्रहीपूर्ण छ । ऐनको दफा १८(१) को प्रतिबन्धात्मक व्यवस्थाले ट्रेडमार्क बदरका लागि उजुरी नै हाल्नुपर्ने बाध्यात्मक व्यवस्था गरेको छैन । विदेशमा दर्ता भएको ट्रेडमार्क दफा २१ ख. अन्तर्गत नेपालमा दर्ता नगरी

हक प्राप्त नगर्ने भन्ने निर्णय आधारपनि मिलेको छैन । म पुनरावेदक र विपक्षी विजार्ड फ्रेनेन्सको प्रो. अनितादेवी कानोडियाका बिचमा भएको मिति २०६८।१।२७ को सम्झौताबमोजिम SHUDH PLUS, PUNCH MUKHI ROUNAK (AND LOGO) ट्रेडमार्क विपक्षीलाई बिक्री वितरण तथा नामसारी नभएको हुँदा उद्योग विभागले उक्त सम्झौताको गलत व्याख्या गरी प्रचलित नेपाल कानून र स्थापित सिद्धान्तको विपरीत हुने गरी मिति २०७०।३।१३ मा गरेको निर्णय बदरयोग्य भएकोले मुलुकी ऐन अ.बं. २०२ नं. बमोजिम विपक्षी झिकाई उक्त मितिको निर्णय बदर गरिपाउँ भन्ने विकास केडियाको मिति २०७०।५।४ को पुनरावेदन अदालत पाटनमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

निवेदक र भारतीय कम्पनी WIZARD FRAGRANCES, ५०२ TRIVENI APARTMENT DHARAMSHALA BAZAR, GORAKHPUR, UP INDIA बिच भएको मिति २०६७।१।३ को सम्झौता निवेदक र विपक्षीसँग मिति २०६८।१।२७ मा भएको सम्झौता, भारतीय कम्पनीले उद्योग विभागलाई ई.सं. २०१।१।२८ मा लेखेको पत्र, घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय, कपिलवस्तु, तौलिहवाले उद्योग विभागलाई मिति २०७०।१।२६ मा लेखेको पत्र र अस्थितियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले उद्योग विभागलाई मिति २०७०।१।२ मा लेखेको पत्रसमेतलाई दृष्टिगत गरी प्रस्तुत मुद्दाको अन्तिम किनारा नभएसम्म उद्योग विभागको मिति २०७०।३।१३ को निर्णयअनुसार उक्त ट्रेडमार्क प्रयोग नगरी यथास्थितिमा राख्नु भनी पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४५ बमोजिम विपक्षीको नाममा अन्तरकालीन आदेश जारी गरी दिएको छ । सोको जानकारी विपक्षीलाई दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटन वाणिज्य इजलासको मिति २०७०।५।१० को आदेश ।

यसमा पुनरावेदक विकास केडिया र भारतीय

१०२०९ - सुलेखा कानोडिया वि. विकास केडिया

कम्पनी विजार्ड फ्रेग्नेन्स उद्योग प्रा.लि. बिच मिति २०६७।१।३ मा भएको सम्झौतामा "Shudh Plus" "Rounak" र PUNCHMUKHI TRADE MARK विकास केडियाको नाममा नेपालमा दर्ता गराउने विषय उल्लेख भएको र विकास केडियाले आफ्नो नामको विजार्ड फ्रेग्नेन्स उद्योग अनितादेवी कानोडियालाई बिक्री गरिसकेपछि विकास केडिया र अनिता कानोडियाबिच जुन १५, २०११ मा सम्पन्न सम्झौतामा माथि उल्लिखित ट्रेडमार्कको रोयलटी अनिता कानोडियाले विकास केडियालाई बुझाउने बेहोरासमेत उल्लेख भएको देखियो । विकास केडियाले उक्त ट्रेडमार्कहरू दर्ता गराउनका लागि उद्योग विभागमा निवेदन दर्ता गराएको र सो निवेदनमा कारबाही चल्दाचल्दैको अवस्थामा उक्त ट्रेडमार्कहरू अनिता कानोडियाको उद्योगले प्रयोग गर्न पाउने गरी ट्रेडमार्क दर्ता गरेको देखिँदा उद्योग विभागको निर्णय समग्र प्रमाणको मूल्याङ्कन तथा पेटेन्ट, डिजायन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ मा अन्तर्निहित ट्रेडमार्कसम्बन्धी सिद्धान्त र उक्त ऐनको कानूनी व्यवस्थासमेतका आधारमा फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.बं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम छलफलका लागि प्रत्यर्थी झिकाई आएपछि वा सो अवधि व्यतित भएपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतको मिति २०७०।१०।२२ को आदेश ।

कानूनले निर्धारित गरेको प्रक्रिया र कार्यविधि अवलम्बन गरी दाबी विरोधको सूचनासमेत प्रकाशित गरी कानूनबमोजिम विपक्षी विजार्ड फ्रेग्नेन्स उद्योग, कपिलवस्तुका नाममा ट्रेडमार्क दर्ता गर्ने र सो उद्योगले नै उक्त विवादित ट्रेडमार्कहरू प्रयोग गर्न पाउने भनी उद्योगको नाउँमा प्रमाणपत्र जारी गर्ने गरी उद्योग विभागले निर्णय गरेको देखिँदा त्यस्तो निर्णय गर्दा पुनरावेदकलाई कानूनबमोजिम दाबी विरोध तथा सुनुवाइको मौका दिएकै अवस्था देखियो । यसका

अतिरिक्त यी पुनरावेदकलाई विवादित ट्रेडमार्क सम्झौता गरी प्रयोग गर्न र दर्ता गर्न सहमति दिने भनिएको भारतीय उद्योगको तरफबाट यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न नआएको र पुनरावेदक विकास केडियाले मौकामा ट्रेडमार्क दर्ता गर्न दिएको आवेदन फारामको ठेगाना र आवेदकको नाम संशोधन गरी पाउन उद्योग विभागमा गरेको उजुरी दाबीसमेत माथिल्ला प्रकरणहरूमा विवेचित तथ्य, प्रमाण र कानूनसमेतका आधारमा कानूनसम्मत नदेखिएको भनी पुनरावेदकको उक्त उजुरी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर गरी उद्योग विभागका महानिर्देशकबाट मिति २०७०।३।१३ मा भएको निर्णयमा पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिरबमोजिम निजलाई उचित सुनुवाइको मौका नदिएको तथा प्रचलित नेपाल कानूनविपरीत निर्णय भए गरेको भन्नेलगायतका कुनै पनि कानूनी र कार्यविधिगत त्रुटि रहेको भएको अवस्था विद्यमान नदेखिँदा उद्योग विभागका महानिर्देशकबाट पुनरावेदकको उजुरी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर गरी मिति २०७०।३।१३ मा भएको निर्णय मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत वाणिज्य इजलास पाटनको मिति २०७१।३।२२ को फैसला ।

पुनरावेदन अदालत वाणिज्य इजलास पाटनबाट सुरु निर्णय सदर गर्ने गरी भएको फैसलामा मलाई चित्त बुझेको छैन । ट्रेडमार्क भनेको बौद्धिक सम्पत्ति हो । यो सम्पत्ति जसले सिर्जना गर्छ उसले कानूनबमोजिमको हक प्राप्त गर्दछ । शुद्ध प्लस, रौनक, पञ्चमुखी नामक ट्रेडमार्क विजार्ड फ्रेग्नेन्स भारतको Creation हो, सोमा निजको प्रथम हक छ । निजले भारतमा दर्ता गरी हक प्राप्त गरेको छ । ट्रेडमार्क Assign, licensing हुन सक्ने कानूनी व्यवस्था पेटेन्ट डिजायन तथा ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा २।१(घ) मा गरिएको छ । सोहीबमोजिम भारतीय कम्पनीले नेपालमा आफ्नो ट्रेडमार्क दर्ता गर्न निवेदन गरेको र भारतीय कम्पनी र म निवेदकबिच उक्त ट्रेडमार्कहरू मेरो नेपालमा रहेको

कम्पनी विजार्ड फ्रेनेन्स कपिलवस्तुको नाममा दर्ता गर्ने सहमति भएको र सो सहमतिबमोजिम भारतीय कम्पनी दर्ता प्रक्रियाबाट अलग हुने गरी मिति २०६७।।।।।२५ मा उद्योग विभागमा निवेदन दर्ता गरेको छ ।

मैले ट्रेडमार्क दर्ता प्रक्रिया प्रारम्भ गरेपश्चात् मेरो नाममा प्राइभेट फर्म रजिस्ट्रेसन ऐन, २०१४ बमोजिम दर्ता भएको फर्मको Tangible Asset विपक्षीलाई बिक्री गरेको छु । यसरी विपक्षीलाई सरसामान बिक्री गर्दा सरसामानको लिए बनाई जम्मा रु. १,१९,८७,९०६।।।।।२९ मा बिक्री गरेको छु । सोबमोजिम सरसामान बिक्री गर्दा घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालयको मिति २०६८।।।।।३५ र मिति २०७०।।।।।२६ को पत्रले ट्रेडमार्क बिक्री नभएको भनी घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालयले स्पष्ट उल्लेख गर्दागर्दै सोका सम्बन्धमा कुनै कुरा उल्लेख नगरी सो पत्रलाई प्रमाणमा नै नलिई फैसला भएको अवस्था छ ।

निवेदक र भारतीय कम्पनी विजार्ड फ्रेनेन्सबिच मिति १५ फेब्रुअरी २०११ मा सम्झौता भएको त्यसरी नै निवेदक र विपक्षी अनितादेवी कनौडियाका बिचमा मिति १५ जुन २०११ मा सम्झौता भएको उक्त सम्झौताको प्रकरण नं. २ मा The licensor shall immediately complete the registration process of the trademark as required by the patent design and trademark Act of Nepal and immediately after such registration this agreement shall be registered with Department of industry of Nepal that both the parties shall do all concerned shall make joint effort for legal purpose and sign and execute all papers and documents as may found necessary to implement the agreement भन्ने उल्लेख भएको छ भने प्रकरण नं. ५ The licensee shall pay the royalty to the licensor Rs 10

per bag (Rupees ten per bag only) on quarterly basis. The amount of royalty can be changed upon mutual consent of both parties during the period of the agreement भन्ने उल्लेख भएकोले प्रस्तुत करार गर्ने हक म निवेदकलाई भारतीय कम्पनीको तर्फबाट प्राप्त भएको र उद्योग विभागमा निवेदन पेस गरी सकेको अवस्थामा मेरो नाममा दर्ता गर्ने र सो प्रयोग गरेबापत विपक्षीले मलाई रोयलटीसमेत तिर्ने सहमति भएको र सोबमोजिम विपक्षीले मलाई रकमसमेत तिरी करार कार्यान्वयनको चरणमा पुगेको अवस्था छ । यसरी भएको करार करार ऐन, २०५६ को दफा १२ बमोजिम वैधानिक हुनेमा सोतर्फ विचारै नगरी contingent contractual right भनी परिभाषा गरी सोलाई पूर्ण हकाधिकार सिर्जना भएको भन्ने मिल्दैन भनी तर्क गरी फैसला भएको छ ।

विधिशास्त्रीय मान्यताअनुसार र आजसम्मको नेपालमा र विश्वमा समेत विकास भएको बौद्धिक सम्पत्तिसम्बन्धी विधिशास्त्रअनुसार बौद्धिक सम्पत्तिलाई अभौतिक सम्पत्तिको रूपमा मान्यता प्रदान गरी आएकोमा पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलाले ट्रेडमार्क जस्तो बौद्धिक सम्पत्तिलाई मूर्त सम्पत्तिको रूपमा व्याख्या गर्दै "यसमा, ट्रेडमार्क Tangible वस्तुभित्र पर्ने हुँदा ट्रेडमार्कलाई अमूर्त (Intangible) वस्तु हो भन्ने पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिर तथा निजतर्फका कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकिरले सार्थकता पाउने देखिएन" भन्ने निष्कर्ष निकालेको छ । जुन बौद्धिक सम्पत्तिसम्बन्धी विधिशास्त्रको ठाडो चुनौती हो । साथै ऐनको दफा १८(ख) मा उल्लेख भएको व्यवस्था भनेको दर्ता नभएको ट्रेडमार्कलाई रजिस्टर्ड ट्रेडमार्कको रूपमा प्रयोग गर्न नपाउने भन्नेसम्म उल्लेख भएको हो । दर्ताको प्रक्रिया सुरु भइसकेको already filing trade mark को हकमा यो लागू हुन सक्दैन । दर्ताको लागि फाइलिङ भएको दर्तासम्म बाँकी रहेको अवस्था हो । जहाँसम्म २१(ख)

को सवाल छ उक्त सम्बन्धमा विदेशीले नेपालमा आएर दर्ता प्रक्रिया अगाडि बढाई मलाई दर्ता अनुमति स्वीकृति दिई आफू दर्ता प्रक्रियाबाट अलग भएपश्चात् ऐनको दफा २१ आकर्षित नहुने प्रस्त छ । पुनरावेदन अदालत पाटनले पेटेन्ट डिजायन तथा ट्रेडमार्क ऐनको दफा १८(ख) र दफा २१(ख) को व्याख्यात्मक गम्भीर त्रुटि गरेको छ । मैले विजार्ड फ्रेनेन्स भारत र विपक्षीसँग गरेको सम्झौता करार ऐन, २०५६ को दफा १२ अनुसार वैध करार रहेको प्रस्त छ ।

अतः मैले फर्म बिक्री गर्दा भौतिक सम्पत्ति मात्र बिक्री गरेकोमा पुनरावेदन अदालत पाटनले ट्रेडमार्कलाई समेत भौतिक सम्पत्ति हो भनी व्याख्या गरेको घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालयले ट्रेडमार्क बिक्री गरेको होइन भनी उल्लेख गरेको तथ्यलाई बेवास्ता गरेको भारतीय कम्पनीले मलाई ट्रेडमार्क दर्ताको लागि आफ्नो दाबी छोडी दर्ता प्रक्रियाबाट अलग भएको तथ्यका सम्बन्धमा कुनै विवेचना नै नगरेको, विपक्षी र मबिच भएको सम्झौताको गलत अर्थ गरी उद्योग विभागबाट मलाई हराउने गरी गरेको फैसला उल्टी गरी फैसला गर्नुपर्नेमा उद्योग विभागको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला पेटेन्ट डिजायन तथा ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा १६(१), १६(२), १७(१), १७(२), २१(घ), प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, ६(ग), १४, १९, २९, करार ऐन, २०५६ को दफा ३, ४, ५, ६, ७ तथा दफा १२ र सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको त्रुटि रहेकोले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) (क)(ख) समेतका आधारमा मुद्दा दोहोन्याई हेरिपाउँ भन्ने निवेदक विकास केडियाको यस अदालतमा परेको निवेदनपत्र ।

यसमा निवेदकले विवादित ट्रेडमार्क आफ्नो नाउँमा दर्ता गरिपाउँ भनी प्रत्यर्थीभन्दा अगाडि नै निवेदन दिएको र निवेदकले सामानसम्म बिक्री गरेको भन्ने देखिएको छ । यी निवेदकको नाममा

उक्त ट्रेडमार्क दर्ता गर्ने मिति २०६७।१।१२५ मा ट्रेडमार्कका आधिकारिक प्रतिनिधिले पत्र लेखी उद्योग विभागमा पठाएको देखिएको र उक्त ट्रेडमार्कसम्बन्धी सम्पत्ति Tangible र Non Tangible भन्ने विषयमा व्याख्याको अवस्थासमेत रहेको देखिँदा पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०७।१।३।२२ को फैसला पेटेन्ट, डिजायन तथा ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा १६(१)(२), १७(१)(२), २१(घ), प्रमाण ऐन, २०३।१ को दफा ३, ६(ग), १४, १९, २९, करार ऐन, २०५६ को दफा ३, ४, ५, ६ र ७ अनुसार न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) (क)(ख) को अवस्था विद्यमान देखिँदा मुद्दा दोहोन्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरी दिइएको छ । साथै अन्तरकालीन आदेशको विषयमा छलफलको लागि मिति २०७।१।५।३।१ को तारेख तोकी विपक्षीहरूलाई जानकारी गराई पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७।१।५।२० को आदेश ।

यसमा प्रस्तुत मुद्दाको निर्णय हुने अवस्थामा पुनरावेदक एवं प्रत्यर्थीसमेतका जिकिरहरू विचार गरी निष्कर्षमा पुग्नुपर्ने हुनाले तत्काल नै निवेदन जिकिरबमोजिम अन्तरकालीन आदेश जारी गरिरहन परेन भन्ने यस अदालतको मिति २०७।१।५।३।१ मा भएको आदेश ।

विपक्षी अनितादेवीले ट्रेडमार्कको दर्ताको लागि निवेदन नै नदिएको अवस्थामा विकास केडियाले ट्रेडमार्क दर्ता गरिपाउँ भनी दिएको निवेदन नै संशोधन गरी स्वामित्व परिवर्तन गरी निजको ठाउँमा अनितादेवी कानोडिया, कृष्णनगर कपिलवस्तुको नाम कायम गराई औद्योगिक सम्पत्ति बुलेटिनमा Wizard Fragrances Udhayog भएको Wizard Fragrance, Udhayog कायम गराई पाउनसम्म बेहोरा उल्लेख गरी महानिर्देशक उद्योग विभाग औद्योगिक सम्पत्ति शाखा काठमाडौंमा निवेदन दिएको र सोही आधारमा उद्योग विभागबाट विपक्षी Wizard Fragrance, Udhayog, Bahadurgunj VDC,

Ward No, 7, Kapilvastu, Nepal (प्रो. अनितादेवी कानोडिया) को नाममा ट्रेडमार्क दर्ता गरेको पाइयो। सो सम्बन्धमा दाबी विरोध यति दिनभित्र उजुरी दिनुपर्ने कानूनी व्यवस्थासमेत नभएको र विपक्षी प्रतिवादीले ट्रेडमार्कको लागि रीतपूर्वकको ढाँचामा निवेदन नै नदिएको अवस्थामा निवेदनमा नाम ठेगाना संशोधन गर्न गरी निर्णय भई प्रमाणपत्रसमेत जारी भएको नमिलेकोले उद्योग विभागबाट मिति २०७०।३।१३ मा भएको निर्णय र सो निर्णयलाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत वाणिज्य इजलासको मिति २०७१।३।२२ को फैसला कानूनसम्मत देखिएन। अतः पुनरावेदक विकास केडियाले मौकामा ट्रेडमार्क दर्ता गर्न दिएको आवेदन फारामको ठेगाना र आवेदकको नाम संशोधन गरिपाउन उद्योग विभागमा गरेको उजुरी दाबीसमेत कानूनसम्मत नदेखिएको भनी पुनरावेदकको उक्त उजुरी दाबी पुन्न नसक्ने ठहर गरी उद्योग विभागका महानिर्देशकबाट मिति २०७०।३।१३ मा भएको निर्णय पुनरावेदन अदालत पाटन, वाणिज्य इजलासबाट सदर गरेको मिति २०७१।३।२२ को फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी हुने भई पुनरावेदकको जिकिर र सुरु निवेदन गरेको निवेदकको निवेदन मागबमोजिम निजले ट्रेडमार्क दर्ताको लागि आवेदन दिएबमोजिम Wizard Fragrance, Udyog, Bahadurgunj VDC, Ward No, 7, Kapilvastu, Nepal (प्रो. अनितादेवी कानोडिया) को नाममा ट्रेडमार्क वर्ग ३।१ अन्तर्गतको Sudh plus (and logo), Rounak र वर्ग ३।४ मा Shudh Plus र गुट्खा Punchmukhi ट्रेडमार्क दर्ता गरिपाउँ भनी उद्योग विभागमा दर्ता गरी मिति २०६८।८।४ मा जारी गरिएको प्रमाणपत्र सो हादसम्म बदर भई सोको सट्टा पुनरावेदक विकास केडियाको पुनरावेदन मागबमोजिम निजले मौकामा ट्रेडमार्क दर्ता गर्न दिएको आवेदन फारामको ठेगाना र आवेदकको नाम संशोधन भई कायम हुने ठहर्छ भन्ने यस अदालत संयुक्त इजलासबाट मिति २०७३।१।१।३० मा भएको

फैसला।

घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय कपिलवस्तुको मिति २०६८।०३।०३ को निर्णयबमोजिम Wizard Fragrance, Udyog म निवेदक अनितादेवी कानोडियाको नाममा नामसारी भएको, यसरी सम्पूर्ण फर्म नै नामसारी भई मेरो नाममा आइसकेको अवस्थामा केवल Asset Transfer मात्रै नामसारी भएको नभई Company transfer भएको हुँदा उक्त फर्मको अभिन्न अंगको रूपमा रहेका Intangible Assets हरू जस्तै Goodwill लगायतसँग जोडिएका हकहरू हस्तान्तरण नभएको भनी अर्थ गर्न मिल्दैन। यस्तो अवस्थामा ट्रेडमार्कहरू अझैपनि साबिक प्रोपाइटर र व्यक्तिको नाममा कायम छ भनी अर्थ गरी यस अदालतबाट भएको फैसला यसपूर्व यस अदालतबाट (ने.का.प. २०६८ नि.नं. ८६८६ पृ. १५४५) मा प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको प्रतिकूल छ। त्यसैगरी १५ जुन २०११ मा भएको भनिएको करार बदर हुने करार हो। हक नै नरहेको वस्तुको हक छाडिदिने भनी हक हस्तान्तरण हुन सक्दैन। विपक्षी विकास केडियाको उल्लिखित ट्रेडमार्कहरूमा कुनै पनि समयमा हकको सृष्टि भएको छैन। हक नै नरहेको वस्तुमा संयोजिक करारको माध्यमद्वारा हक हस्तान्तरण हुन सक्दैन। उत्पादन गर्न उद्योगले अनुमति प्राप्त गरेपछि मात्र ट्रेडमार्कको सम्बन्धमा आवश्यक प्रक्रिया प्रारम्भ हुने भएको हुँदा विपक्षी विकास केडिया न त उद्योग हुन्, न त यिनले सूर्तिजन्य पदार्थ आफै उत्पादन गर्न सक्दछन्, न त यिनले व्यक्तिगत नाममा स्वीकृति प्राप्त गर्न सक्दछन्। तसर्थ प्राकृतिक व्यक्तिको नाममा ट्रेडमार्क दर्ता हुने गरी यस अदालतबाट भएको फैसला प्रतिपादित नजिर एवं कानूनी सिद्धान्त प्रतिकूल हुँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ को दफा १।१ को उपदफा (२) को खण्ड (ख) का आधारमा पुनरावलोकन गरी यस अदालतबाट मिति २०७३।१।१।३० को फैसला

१०२०९ - सुलेखा कानोडिया वि. विकास केडिया

बदर गरी उद्योग विभागबाट मिति २०७०।०३।१३ मा भएको निर्णय र सो निर्णयलाई सदर गरी भएको तत्कालीन पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०७१।०३।२२ को फैसला सदर गरिपाउँ भन्ने बेहोराको सुलेखा कानोडियाको निवेदन जिकिर।

यसमा मिति २०६८।३।३ को निर्णयबमोजिम Wizard Fragrances उद्योग निवेदिका अनितादेवी कानोडियाको नाममा नामसारी भई सञ्चालन गरेकोमा विवाद नरहेको, निवेदिका र विपक्षीबिच मिति २०६८।३।९ मा भएको सम्झौतामा ट्रेडमार्क बिक्री नभएको भन्ने देखिएको छैन। विवादमा आएको ट्रेडमार्क विपक्षी विकास केडियाको नाउँमा दर्ता भएको अवस्थासमेत नदेखिएको र उद्योग विभागबाट विवादमा आएको ट्रेडमार्क निवेदिकाको नाउँमा दर्ता हुने गरी मिति २०६८।८।१३ मा निर्णय भएको र सो निर्णय सम्बन्धमा औद्योगिकसम्बन्धी बुलेटिनमा सूचना प्रकाशित भएको मितिले म्यादभित्र विपक्षीले उजुर गरेको नदेखिएको, विपक्षीको नाममा दर्ता नै नभएको ट्रेडमार्क सम्बन्धमा गरेको करारको कानूनी मान्यतासमेत विचारणीय भएकोसमेतका आधारमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट विपक्षीको दाबी नपुन्ने ठहर गरेको उद्योग विभागको मिति २०७०।०३।१३ को निर्णय सदर गरेको फैसला उल्टी गरी निवेदिकाको नाउँमा भएको ट्रेडमार्क बदर गर्ने गरेको यस अदालत संयुक्त इजलासबाट मिति २०७३।११।३० को फैसला मदनप्रसाद लम्साल विरुद्ध रेप्सोना पब्लिकेसन प्रा. लि. भएको उत्प्रेषण मुद्दा (ने.का.प. २०६८ अंक ९ नि.न. ८६०६ पृ. १५४५), सुमी डिष्टिलरी प्रा.लि. विरुद्ध Diageo Bronds SBV (ने.का.प. २०६८ अंक ३ नि.न. ८५७७ पृ. ४४८), अच्युतप्रसाद खरेल विरुद्ध मन्त्रिषिरिषद्को कार्यालयसमेत (ने. का.प. २०६४ अंक ४ नि.न. ७८४२ पृ. ५३३) मा प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्त प्रतिकूल देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ को दफा ११(२) को खण्ड (ख)

बमोजिम पुनरावलोकनको अनुमति प्रदान गरिदिएको छ भन्ने यस अदालतको पूर्ण इजलासको मिति २०७४।०२।१२ को आदेश।

यसमा यस अदालतको मिति २०७३।१२।३० को फैसला र सोको आधारमा उद्योग विभागबाट मिति २०७४।०१।१५ मा भएको निर्णय र सो सम्बन्धमा प्रेषित गरिएको मिति २०७४।०१।१७ को पत्र पुनरावलोकन पत्रको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु, यथास्थितिमा राख्नु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ५२ बमोजिम विपक्षीहरूका नाउँमा अन्तरिम आदेश जारी गरी कम्पनीको निर्विवाद सम्पत्तिको रूपमा रहेको ट्रेडमार्कहरू र समग्र ब्राण्डको संरक्षण राख्नी पाउँ भन्ने निवेदनपत्र।

यसमा कुनै फैसलाको अन्तिमतापछि त्यसको कार्यान्वयन हुनेमा विवाद देखिँदैन। विपक्षी विकास केडियाले मौकामा ट्रेडमार्क दर्ता गर्न दिएको आवेदन फारामको ठेगाना र आवेदकको नाम संशोधन भई कायम हुने ठहरी यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०७३।११।३० मा फैसला भएकोमा सो फैसलाउपर नै यी निवेदकको यस अदालतमा पुनरावलोकनको निवेदन परी मिति २०७४।०२।१२ मा पुनरावलोकनको अनुमति प्रदान भएको देखिँदा उक्त मिति २०७३।११।३० को फैसलालाई अन्तिम मान्न मिलेन। तसर्थ मिति २०७३।११।३० को फैसलाको आधारमा उद्योग विभागबाट मिति २०७४।०१।१५ मा भएको निर्णय र सो सम्बन्धमा प्रेषित गरिएको मिति २०७४।०१।१७ को पत्र मिति २०७४।०३।१५ सम्मको लागि कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ५२ बमोजिम अन्तरकालीन आदेश जारी गरिदिएको छ। मिति २०७४।०३।१५ गते छलफलको लागि विपक्षीलाई सूचना दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको पूर्ण इजलासको मिति

२०७४।०३।०९ को आदेश।

यसमा मिति २०७४।३।१ को अन्तरकालीन आदेशलाई कायम राखी प्रस्तुत मुद्दा पूर्ण सुनुवाइका लागि पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७४।८।७ को आदेश।

ठहर खण्ड

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावलोकनकर्ता विजार्ड फ्रेनेन्सको तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री कृष्णप्रसाद भण्डारी, श्री शम्भु थापा, श्री तुलसी भट्ट, श्री राघवलाल वैद्य, श्री मोहम्मद शेष अव्वास तथा विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री टीकाराम भट्टराई, श्री राजेश्वर श्रेष्ठ र श्री नविनकुमार वर्माले Wizard Fragrances घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय कपिलवस्तुको मिति २०६८।३।३ को निर्णयबमोजिम अनितादेवी कानोडियाको नाममा नामसारी भएको हो। सो उद्योग खरिद गर्दा उद्योगको Asset Transfer मात्र भएको नभई फर्म र सो फर्मले प्राप्त गर्ने सम्पूर्ण अधिकारसमेत Transfer भएको अवस्था छ। जुन फर्मको लागि ट्रेडमार्क दर्ता गरिपाउँ भनी विपक्षी विकास केडियाले निवेदन दिएका थिए, सोही कम्पनी नै अनितादेवी कानोडियालाई बिक्री गरेपछि उक्त कम्पनीको अभिन्न अंगको रूपमा रहेको ट्रेडमार्कसमेत स्वतः हस्तान्तरण भएको मान्नुपर्छ। त्यसैगरी भारतीय कम्पनी WIZARD FRAGRANCES र विकास केडियाबिच भएको भनिएको २०११ फेब्रुअरी १५ को करार सम्झौताको कानूनी हैसियत छैन। विदेशी कम्पनीले नेपालमा ट्रेडमार्क दर्ता गरेपश्चात् मात्र सो ट्रेडमार्कउपर कानूनी अधिकारप्राप्त गर्न सकदछ तर भारतीय कम्पनीले नेपालमा दाबीको ट्रेडमार्क दर्ता गरी सकेको अवस्था छैन। दर्ताको लागि निवेदनसम्म दिएको र आफ्नो नाउँमा दर्ता भई सोउपर कानूनी हक सिर्जना नहुँदै स्वयम्भूले दर्ताको लागि दिएको निवेदन फिर्ता लिई

दर्ता प्रक्रियाबाट नै बाहिरी सकेको अवस्थामा नेपाल कानूनबमोजिम सो ट्रेडमार्कउपर निजको हकाधिकार सिर्जना हुनसक्ने अवस्था छैन। यसरी आफ्नो हकाधिकार नै नभएको विषयमा गरेको करारलाई संयोगिक करार (Contingent Contractual Right) भनी अर्थ गर्न मिल्दैन। हकाधिकार नै सिर्जना नभएको विषयमा भएको भनिएको सम्झौताको कानूनी हैसियत शून्य रहन्छ। त्यसैगरी प्रत्यर्थी विकास केडिया र निवेदकबिच सन् जुन १५, २०११ मा रोयल्टी रकम बुझाउने गरी भएको भनिएको सम्झौतापश्चात् उक्त सिंगो कम्पनी र कम्पनीका सम्पूर्ण अधिकार निवेदकले खरिद गरी निजका नै नाउँमा नामसारी भई करार गर्दाको अवस्था र परिस्थितिमा आधारभूत परिवर्तन भएको कारण सो सम्झौताको औचित्यता समाप्त भएको हुँदा त्यस्तो सम्झौताले कानूनी अधिकार र दायित्वको सिर्जना गर्न सक्दैन। ट्रेडमार्क भनेको बौद्धिक सम्पत्ति हो। बौद्धिक सम्पत्तिसम्बन्धी विधिशास्त्रीय दृष्टिकोण तथा प्रचलित कानूनी व्यवस्थासमेतबाट ट्रेडमार्कको प्रयोग गर्न सर्वप्रथम उद्योग स्थापित भई त्यस्तो उद्योगबाट मालसामान उत्पादन भएको हुनुपर्दछ। आफ्नो उद्योग, उत्पादन, व्यापार वा कारोबार बिनाको प्राकृतिक व्यक्तिका नाममा मात्र एकलो ट्रेडमार्क दर्ता हुन सक्दैन। ट्रेडमार्कसम्बन्धी उक्त मान्यताविपरीत आफ्नो उद्योग, उत्पादन एवम् व्यापारसमेत केही नभएका प्राकृतिक व्यक्तिको नाममा ट्रेडमार्क दर्ता हुने गरी यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट भएको फैसला यस अदालतबाट प्रतिपादित पूर्व नजिर एवं कानूनी सिद्धान्त, बौद्धिक सम्पत्तिसम्बन्धी विधिशास्त्रीय दृष्टिकोण तथा प्रचलित कानूनी व्यवस्थासमेतको प्रतिकूल हुँदा बदर गरी विवादित ट्रेडमार्कउपर निवेदकको हक स्थापित गरेको पुनरावेदन अदालत पाटन, वाणिज्य इजलासबाट भएको फैसला सदर हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस प्रस्तुत गरी लिखित बहसनोटसमेत पेस गर्नुभयो।

१०२०९ - सुलेखा कानोडिया वि. विकास केडिया

प्रस्तुत मुद्दाको सुनुवाइको क्रममा प्रत्यर्थी वादीलाई इजलासबाट पटकपटक बोलाउन लगाउँदासमेत प्रत्यर्थी तथा निजतर्फका विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको इजलाससमक्ष उपस्थिति रहेन । निवेदकतर्फका उपस्थित विद्वान् कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको उल्लिखित बहस एवम् पेस गर्नुभएको लिखित बहसनोट तथा पुनरावलोकनको निवेदनसहितका मिसिल संलग्न सम्पूर्ण कागजातहरू अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत मुद्दामा मूलतः निम्न लिखित प्रश्नहरूको निरूपण हुनुपर्ने देखिएको छ :-

- (१) नेपाल स्थित Wizard Fragrances उद्योग के कसरी, को कसबाट खरिद बिक्री, हक हस्तान्तरण तथा नामसारी भई हाल के कसको स्वामित्वमा रहेको छ ?
- (२) विधिशास्त्रीय मान्यता एवं प्रचलित कानूनी व्यवस्थासमेतका आधारमा ट्रेडमार्कउपर कस्तो अवस्थामा कानूनी हकको सिर्जना वा कानूनी संरक्षण प्राप्त हुन्छ ? ट्रेडमार्क दर्ता हुन उद्योगको स्थापना हुनुपर्दछ वा पर्दैन ? ट्रेडमार्क केवल प्राकृतिक व्यक्तिका नाउँमा मात्र दर्ता हुन सक्छ वा सक्दैन ?
- (३) भारतीय कम्पनी Wizard Fragrances र तत्कालीन नेपाल स्थित Wizard Fragrances का प्रो. विकास केडियाबिच भएको भनिएको १५ फ्रेब्रुअरी, २०१९ को ट्रेडमार्कसम्बन्धी समझौता र प्रत्यर्थी विकास केडिया र निवेदक अनितादेवी कानोडियाबिच १५ जुन, २०११ मा भएको भनिएको ट्रेडमार्कसम्बन्धी समझौताले कानूनी अधिकार एवम् दायित्वको सिर्जना गर्न सक्छ वा सक्दैन ?
- (४) विवादित फर्मको भौतिक सम्पत्ति (Tangible Asset) मात्र निवेदकलाई बिक्री गरिएको हो वा फर्मको सम्पूर्ण हक हस्तान्तरण भएको हो

? विवादित ट्रेडमार्कउपर कसको हकाधिकार कायम रहेको छ ?

- (५) यस अदालतबाट मिति २०७३।१।३० गते भएको भएको फैसला मिलेको छ वा छैन र निवेदकको दाबी पुग्ने हो वा होइन ?

उल्लिखित प्रश्नको निरूपण हुनुपूर्व प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यगत अवस्थाको संक्षेपमा उल्लेखन हुन सान्दर्भिक हुन्छ ।

प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यगत अवस्था हेर्दा विजार्ड फ्रेनेन्स भारतले विजार्ड फ्रेनेन्स उद्योग कपिलवस्तु (प्रो. विकास केडिया) लाई शुद्ध प्लस, रैनक र पञ्चमुखी नाम गरेको ट्रेडमार्क प्रयोग गर्न मन्जुरी दिई उद्योग विभागमा पत्र पठाएपश्चात् विजार्ड फ्रेनेन्स उद्योग कपिलवस्तुले सो उद्योगको नाममा उक्त ट्रेडमार्कहरू दर्ता गरी पाउन उद्योग विभागमा आवेदन गरेको देखिन्छ । सो ट्रेडमार्क दर्तासम्बन्धी विषय विचाराधीन रहेको अवस्थामा निज विकास केडियाले उक्त उद्योग अनितादेवी कानोडियालाई बिक्री गरेपश्चात् निज अनितादेवी कानोडियालाई विजार्ड फ्रेनेन्स उद्योग आफूले खरिद गरेको हुँदा उक्त ट्रेडमार्कहरू विजार्ड फ्रेनेन्सका नाममा दर्ता गरी पाउन निवेदन दिएको देखिन्छ । सो निवेदनबाटोजिम उद्योग विभागबाट उल्लिखित ट्रेडमार्कहरू विजार्ड फ्रेनेन्स बहादुरगञ्ज कपिलवस्तु प्रो. अनितादेवी कानोडियाको नाममा दर्ता भई प्रमाणपत्र जारी गरिएको देखिन्छ । उक्त ट्रेडमार्कहरू अनितादेवी कानोडिया प्रोप्राइटर भएको उक्त उद्योगको नाममा दर्ता भएपश्चात् उद्योगका साबिक प्रो. विकास केडियाले आफूले विजार्ड उद्योगको मेसिनरी, कच्चा पदार्थ तयारी सामानलगायतका मूर्त सम्पत्ति बिक्री गरेको भए पनि त्यसको ट्रेडमार्क हस्तान्तरण नगरेको, सो ट्रेडमार्क प्रयोग गर्न करारसम्म भएकोले उक्त ट्रेडमार्क सम्बन्धमा पहिले आवेदन गर्दाको ठेगाना परिवर्तन भएकाले ट्रेडमार्कउपर विकास केडिया नाम

कायम गरी ठेगानासमेत परिवर्तन गरिपाउँ भनी उद्योग विभागमा निवेदन दिएको देखिन्छ ।

यसै ट्रेडमार्कको सम्बन्धमा उक्त ट्रेडमार्कहरू भारतको विजार्ड फ्रेग्नेन्स्सको नाममा रहेको ट्रेडमार्क भएकोले सो ट्रेडमार्क विजार्ड फ्रेग्नेन्स्स भारत र विजार्ड फ्रेग्नेन्स्स उद्योग कपिलवस्तु (प्रो. विकास केडिया) बिच भएको सहमतिबमोजिम ७२ महिनाको लागि प्रयोग गर्न विकास केडियालाई दिएको, निजले ती ट्रेडमार्कहरू बिक्री वितरण गर्न नपाउने हुँदा अन्यका नाउँमा दर्ता गर्न रोकी पाउँ भनी विजार्ड फ्रेग्नेन्स्स भारतका तर्फबाट उद्योग विभागमा उजुरी परेको देखिन्छ ।

उल्लिखित उजुरीहरूका सम्बन्धमा उद्योग विभागका महानिर्देशकबाट निर्णय हुँदा पेटेन्ट, डिजायन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ बमोजिम कुनै फर्म, कम्पनी वा व्यक्तिले ट्रेडमार्क दर्ताका लागि आवेदन गर्न सक्ने र जसले ट्रेडमार्क दर्ताका लागि आवेदन गरेको छ उसैका नाममा ट्रेडमार्क दर्ता गरी प्रमाणपत्र जारी गरिने हुँदा विजार्ड फ्रेग्नेन्स्स उद्योग कपिलवस्तुले ट्रेडमार्क दर्ताको लागि आवेदन गरेको सोही उद्योगका नाममा विभागबाट ट्रेडमार्कहरू कानूनी प्रक्रिया पूरा गरी दर्ता गरिएकाले निवेदक विकास केडियाको दाबी नपुग्ने र विजार्ड फ्रेग्नेन्स्स भारतले ऐनको प्रक्रिया पूरा गरी ट्रेडमार्क दर्ता नगरेको, ऐनको दफा २१(ख) मा विदेशमा दर्ता भएको ट्रेडमार्क सम्बन्धित व्यक्तिले नेपालमा दर्ता नगराई त्यस्तो ट्रेडमार्कमा निजको नेपालमा हक कायम नहुने व्यवस्था रहेकाले विजार्ड फ्रेग्नेन्स्स भारतको पनि उजुरी दाबी पुग्न नसक्ने ठहराई निर्णय भएको देखिन्छ ।

उद्योग विभागको महानिर्देशकको निर्णयउपर विकास केडियाले पुनरावेदन अदालत पाटनमा पुनरावेदन गरेकोमा सो अदालतबाट सुरु निर्णय सदर हुने ठहराई फैसला भएको देखिन्छ । पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलाउपर निज विकास केडियाले यस अदालतमा मुद्दा दोहोन्याई हेरिपाउँ भनी निवेदन दायर गरी यस अदालतबाट मुद्दा दोहोन्याई हेरी पाउने निस्सा

प्रदान भई यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट सुरु निर्णय सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला उल्टी गरी विजार्ड फ्रेग्नेन्स्स उद्योग (प्रो. अनितादेवी कानोडिया) को नाममा दर्ता रहेको उक्त ट्रेडमार्क बदर भई विकास केडियाको मागदाबी पुग्ने ठहरी फैसला भएको देखिन्छ । सो फैसलाउपर प्रतिवादी विजार्ड फ्रेग्नेन्स्सको तर्फबाट मुद्दा पुनरावलोकन गरी हेरिपाउँ भन्ने निवेदन परी यस अदालतबाट पुनरावलोकनको निस्सा प्रदान भई निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस भएको रहेछ ।

प्रतिवादी विजार्ड फ्रेग्नेन्स्सको तर्फबाट दायर भएको पुनरावलोकनको निवेदनमा मुख्य रूपमा विकास केडियाको नाममा रहेको उक्त उद्योग नै अनितादेवीलाई बिक्री नामसारी भएपछि सो उद्योगको नामबाट गरिएको आवेदनबाट सिर्जना हुने हक पनि उद्योगकै भएको, फर्म नै नामसारी बिक्री भएपछि फर्मको ट्रेडमार्क साबिक प्रोप्राइटरकै नाममा रहिरहन नसक्ने, साबिक प्रोप्राइटरले ट्रेडमार्क आवेदन माग गरेको तर ट्रेडमार्कउपर निर्विवाद हक स्थापित भई नसकेको अवस्थामा फर्म खरिद गर्ने प्रो. अनितादेवी रहेको विजार्ड फ्रेग्नेन्स्सको उक्त ट्रेडमार्कउपर हक स्थापित हुने हुँदा यस अदालतको संयुक्त इजलासको फैसला नमिलेको भन्ने जिकिर लिएको पाइन्छ ।

२. उपर्युक्तानुसारको तथ्य रहेको प्रस्तुत मुद्दामा निर्णय निरूपणको लागि तय भएको पहिलो प्रश्न अर्थात् नेपालमा रहेको Wizard Fragrances उद्योग खरिद बिक्री हस्तान्तरण तथा नामसारी भई सो उद्योग हाल कसको स्वामित्वमा रहेको भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा, Wizard Fragrances, Kapilvastu, Nepal का प्रोप्राइटर विकास केडियाले च.नं.५१० मिति २०६७।१।१६ मा जर्दा, पान मसला, गुट्खा, मीठा सुपारीसम्बन्धी उत्पादन गर्ने उद्देश्यले घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय तौलिहवा, कपिलवस्तुबाट अनुमतिपत्र लिई सोही मितिबाट फर्म दर्ता गरेको

भन्ने देखिन्छ । यसैगरी Wizard Fragrances, India ले Nice Classification अन्तर्गत वर्ग ३४ मा Shudh Plus (and logo), Rounak LABEL र Punchmukhi ट्रेडमार्क दर्ता गरिपाउँ भनी मिति २०६७।१।१।११ मा दरखास्त दिएको र Wizard Fragrances, Kapilvastu, Nepal (प्रो. विकास केडिया) ले समेत वर्ग ३१ अन्तर्गत Sudh plus (and logo), Rounak र वर्ग ३४ मा Shudh Plus र गुट्खा Punchmukhi ट्रेडमार्क दर्ता गरिपाउँ भनी मिति २०६७।१।१।१३ र २०६७।१।१।३० मा छुट्टाछुट्टै आवेदन गरेको भन्ने देखिन्छ । सो आवेदन दिएपश्चात् Wizard Fragrances, India र Wizard Fragrances, Kapilvastu, Nepal (प्रो. विकास केडिया) बिच उल्लिखित ट्रेडमार्कहरू विजार्ड फ्रेनेन्स, कपिलवस्तु, नेपाललाई प्रयोग गर्न दिने गरी १५ फेब्रुअरी सन् २०११ (२०६७।१।१०३) मा सम्झौता भएको भन्ने देखिन्छ । सो सम्झौतापश्चात् Wizard Fragrances, India ले आफूले दर्ताका लागि आवेदन गरेको ट्रेडमार्कहरू Wizard Fragrances, kapilvastu, Nepal उद्योग (प्रो. विकास केडिया) को नाममा दर्ता गरिदिनका अनुरोध गरी आफूले दिएको निवेदन फिर्ता गरिपाउँ भनी उद्योग विभागमा मिति २०६७।१।२५ मा निवेदन दिएको भन्ने देखियो ।

३. तत्पश्चात् प्रत्यर्थी विकास केडियाका नाउँमा उल्लिखित ट्रेडमार्कहरू दर्ता नहुँदैको अवस्थामा विजार्ड फ्रेनेन्स उद्योग कपिलवस्तु, नेपालका प्रो. विकास केडियाले सो उद्योग (सम्पूर्ण मेसिनरी सामान, कच्चा पदार्थ, तैयारी सामान र विद्युतीय उपकरणसमेत) रु. १,१९,८७,९०६।२९ मा अनितादेवी कानोडियाको नाममा बिक्री गरेको देखिन्छ । उक्त उद्योग अनितादेवी कानोडियाले खरिद गरेको हुँदा फर्म नामसारी गरिपाउँ भनी मिति २०६८।२।२ मा दुवै पक्षले संयुक्त निवेदन दिएको आधारमा अनितादेवी कानोडियाको नाममा

उद्योगको हक हस्तान्तरण भई घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय कपिलवस्तुबाट मिति २०६८।३।३ मा उक्त फर्म निज अनितादेवी कानोडियाको नाममा नामसारी दर्ता भएको देखिन्छ । प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल संलग्न कागजातहरूबाट देखिएको उपर्युक्त तथ्यगत अवस्थाको सम्बन्धमा दुवै पक्षबाट कुनै विवाद उठाइएको पाइँदैन । विकास केडियाले आफ्नो नाममा दर्ता रहेको उक्त उद्योग कानूनी प्रक्रियाबमोजिम अनितादेवी कानोडियालाई बिक्री गरेपश्चात् साबिकमा प्राइभेट फर्मको रूपमा रहेको सो उद्योग हाल कम्पनीमा परिणत भएको भन्ने देखिन्छ ।

४. अब निर्णय निरूपणको लागि तय गरिएको ट्रेडमार्कउपरको कानूनी हक संरक्षित हुने अवस्था, त्यस्तो हक स्थापित हुनको लागि आवश्यक पूर्व सर्तलगायतको दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्नुपर्ने भएको छ ।

५. वस्तुतः ट्रेडमार्क भनेको बौद्धिक सम्पत्ति (Intellectual Property) हो । आफ्नो बौद्धिक सम्पत्तिमा सर्जकको पूर्ण अधिकार रही यो सम्पत्तिमार्फत व्यापार व्यवसाय तथा अन्य कारोबार गर्नेलगायतका अधिकार प्राप्त हुन्छ । यो राष्ट्रहरूको आ-आफ्नो कानूनबाट सुरु भएको भए तापनि हाल आएर यसले अन्तर्राष्ट्रिय स्वरूप धारण गरिसकेको छ । यसै सन्दर्भमा AGREEMENT ON TRADE-RELATED ASPECTS OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS (TRIPS) को Section 2, Article 15 मा ट्रेडमार्कलाई “Any sign, or any combination of signs, capable of distinguishing the goods or services of one undertaking from those of other undertakings, shall be capable of constituting a trademark. Such signs, in particular words including personal names, letters, numerals, figurative elements and combinations of

colors as well as any combination of such signs, shall be eligible for registration as trademarks." भनी परिभाषित गरी ट्रेडमार्क दर्ता गर्नको लागि चाहिने आवश्यक योग्यतासमेत पहिचान गरेको देखिन्छ । त्यसैगरी Directive 2008/95/EC of the European Parliament and of the Council of 22 October 2008 to approximate the laws of the Member States relating to trade marks ले "A trademark may consist of any signs capable of being represented graphically, particularly words, including personal names, designs, letters, numerals, the shape of goods or of their packaging, provided that such signs are capable of distinguishing the goods or services of one undertaking from those of other undertakings." भनी ट्रेडमार्क हुनको लागि चाहिने आवश्यक तत्त्वहरूसमेत उल्लेख गरेको देखिन्छ ।

६. नेपाल बौद्धिक सम्पत्तिको संरक्षण सम्बन्धमा भएको विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताको पक्ष बनिसकेको छ । नेपालले WTO को सदस्य भएपश्चात् पेटेन्ट, डिजायन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को संशोधन गरी औद्योगिक सम्पत्तिलाई अन्तर्राष्ट्रिय संरक्षण प्रदान गर्न प्रतिबद्धता जनाइसकेको छ ।

७. पेटेन्ट, डिजायन र ट्रेडमार्क जस्ता Industrial Property मा उद्योगको एकाधिकार हुन्छ । कुनै वस्तु उत्पादन वा सेवा सम्बन्धमा विभिन्न उद्योगहरूबिच प्रतिस्पर्धा हुन सकछ तर कुनै उद्योगले गरेको Innovation र त्यही Innovation का आधारमा गरिएको उत्पादनलाई त्यस्तै वस्तु उत्पादन गर्ने अन्य प्रतिस्पर्धीभन्दा आफ्नो उत्पादन फरक छ भन्ने देखाउन र पहिचान गराउन प्रयोग गरिने ट्रेडमार्क उद्योगको महत्वपूर्ण सम्पत्ति मानिने हुँदा त्यसमा

उद्योगको एकाधिकार हुने भन्ने कुरा विश्वव्यापी रूपमा मान्य सिद्धान्त हो । उद्योगको त्यस्तो महत्वपूर्ण सम्पत्तिको रक्षा गर्ने क्रममा नै यस्ता सम्पत्तिको प्रयोगमा यसको सिर्जनाकर्तालाई एकाधिकार दिइएको हुन्छ । यसको प्रमुख उद्देश्य भनेको एउटाको आविष्कारबाट प्राप्त Goodwill को अनुचित फाइदा अर्कोले उठाउन नपाओस भन्ने नै हो ।

८. हाम्रो कानूनी व्यवस्था सन्दर्भमा हेर्दा पेटेन्ट डिजायन तथा ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा २ ले ट्रेडमार्कको परिभाषा गर्दै खण्ड (ग) मा "ट्रेडमार्क भन्नाले कुनै फर्म, कम्पनी वा व्यक्तिले आफ्नो उत्पादित मालसामान वा आफूले प्रदान गर्ने सेवालाई अरुको मालसामान वा सेवाबाट फरक देखाउन प्रयोग गरिने शब्द, चिह्न वा चित्र वा शब्द, चिह्न र चित्र तिनै कुराको संयोगलाई सम्झानु पर्छ" भनी परिभाषित गरेको छ । ट्रेडमार्कको सम्बन्धमा TRIPS Agreement, EUROPEAN PARLIAMENT को Trademark Directive र हाम्रो कानूनमा गरिएको परिभाषाले ट्रेडमार्कलाई बौद्धिक सम्पत्तिको रूपमा पहिचान गरेको देखिन्छ । यो सम्पत्ति जसले सिर्जना गर्छ उसले (सर्जकले) कानूनबमोजिमको हक प्राप्त गर्दछ भन्ने विधिशास्त्रीय मान्यतामा आधारित छ । कुनै पनि बन्द व्यापार कारोबार तथा उत्पादनमा ट्रेडमार्कलाई एक महत्वपूर्ण औद्योगिक सम्पत्तिको रूपमा लिइने गरिन्छ । आजको विश्वव्यापीकरण र सूचना प्रविधिको युगमा ट्रेडमार्क जस्तो औद्योगिक सम्पत्तिलाई कुनै एक राष्ट्रभित्र मात्र होइन संसारभर संरक्षण प्रदान गर्नुपर्दछ भन्ने मान्यता छ । ट्रेडमार्क सम्बन्धमा पेटेन्ट डिजायन र ट्रेडमार्क ऐन २०२२ को दफा १६ मा ट्रेडमार्कमा हक प्राप्त गर्ने शीर्षकअन्तर्गत उपदफा (१) मा "कसैले आफ्नो बन्द व्यापार वा कारोबारको ट्रेडमार्क दफा १८ बमोजिम विभागमा दर्ता गराई सो ट्रेडमार्कउपर यस ऐनबमोजिमको हक प्राप्त गर्न सक्नेछ" भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । त्यस्तै दफा १७ मा ट्रेडमार्क

दर्ता निमित्त दरखास्त शीर्षकअन्तर्गत दफा (१) मा “आफ्नो बन्द व्यापार वा कारोबारको ट्रेडमार्क दफा १८ बमोजिम दर्ता गराउन चाहने व्यक्तिले तोकिएको ढाँचामा निवेदन दिनुपर्ने” र दफा १८ मा ट्रेडमार्कको दर्ता भन्ने शीर्षकअन्तर्गत उपदफा (१) मा “दफा १७ बमोजिम ट्रेडमार्क दर्ताको निमित्त कसैको दरखास्त परेमा सो ट्रेडमार्कका सम्बन्धमा आवश्यक जाँचबुझ गरी कसैको दाबी विरोध भए त्यस्तो दाबी विरोध गर्न मनासिब मौका दिई कसैको दाबी विरोध पर्न आएमा सोउपर समेत छानबिन गरी दर्ता गर्न उपयुक्त ठहरिएमा सो ट्रेडमार्क दरखास्तवालाको नाममा दर्ता गरी प्रमाणपत्र दिनुपर्नेछ” भन्ने उल्लेख भएको छ । त्यस्तै दफा १८ख मा “विभागमा दर्ता नगराई कुनै ट्रेडमार्क पनि रजिस्टर्ड ट्रेडमार्कको रूपमा प्रयोग गर्न नपाइने” व्यवस्था रहेको देखिन्छ । त्यसैगरी दफा २१ख. मा “विदेशमा दर्ता गरिएको ट्रेडमार्क सम्बन्धित व्यक्तिले नेपालमा दर्ता नगराई त्यस्तो ट्रेडमार्कमा निजको नेपालमा हक कायम हुने छैन” भन्नेसमेत कानूनी व्यवस्था रहेको छ ।

९. उक्त कानूनी व्यवस्थासमेतका आधारमा कुनै फर्म, कम्पनी वा व्यक्तिले उत्पादन गरेको वस्तु वा सेवाको नविन (Novelty) पहिचान गराउन, अरुबाट अलग वा भिन्न (Distinct) देखाउन, उपभोक्तालाई उत्पादित वस्तुको पहिचान गराउन सहयोग पुऱ्याउन, कुनै व्यक्ति वा फर्मबाट उत्पादित वस्तु वा सेवाले उपभोक्ताहरूबिच आर्जन गरेको ख्यातिको सुरक्षा गर्न, यसरी आर्जन भएको ख्यातिको फाइदा अन्य व्यक्तिले लिनबाट रोक्न तथा उपभोक्ताहरूको हितको संरक्षण गर्नका लागि नै ट्रेडमार्कको प्रयोग हुने तथ्यलाई स्वीकार गरेको देखिन्छ ।

१०. उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाको समग्र अध्ययन गर्दा कुनै पनि ट्रेडमार्कले कानूनी संरक्षण प्राप्त गर्न वा कुनै ट्रेडमार्कउपर हक स्थापित हुन उद्योग

विभागमा अनिवार्य रूपमा दर्ता हुनुपर्ने, त्यसरी दर्ता नगराई कुनै पनि ट्रेडमार्क रजिस्टर्ड ट्रेडमार्कका रूपमा प्रयोग गर्न नपाइने र विदेशमा दर्ता भएको ट्रेडमार्क नेपालमा दर्ता नगराई त्यस्तो ट्रेडमार्कमा नेपालमा हक कायम हुन नसक्ने भन्ने देखिन आयो ।

११. यसै विषयसँग सान्दर्भिक हुने ने.का.प.२०६८ अंक ९ नि.नं. ८६८६ मा प्रकाशित पुनरावेदक मदनप्रसाद लम्साल प्रत्यर्थी रेप्सोना प्रा. लि. भएको ट्रेडमार्कसम्बन्धी मुद्दामा यस अदालतबाट “नेपालको कानूनले दर्ता भएको ट्रेडमार्कको मात्र सुरक्षा गर्दछ । तर उद्योग विभागमा दर्ता नभएको ट्रेडमार्क जतिसुकै लामो अवधिसम्म प्रयोग गरेको भए तापनि केवल प्रयोगको आधारमा मात्र यसको सर्जक वा प्रयोगकर्ताले यस्तो अदर्ता ट्रेडमार्क प्रयोग गर्ने एकाधिकारको हक प्राप्त गर्न नसक्ने, कुनै ट्रेडमार्क प्रयोग गरेको आधारमा मात्र यसको धनी वा प्रयोगकर्ता फर्म, कम्पनी वा व्यक्तिलाई सो ट्रेडमार्कउपर एकाधिकार प्राप्त नहुने हुँदा एउटै ट्रेडमार्क दुइवटा फर्म व्यक्ति वा कम्पनीले प्रयोग गरेमा वा प्रयोगको दाबी गरेमा दुईमध्ये जसको नाममा ट्रेडमार्क दर्ता भएको छ, सोही व्यक्तिले मात्र विवादित ट्रेडमार्कको वास्तविक धनीको रूपमा मान्यता पाउने” भन्ने सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ ।

१२. माथि उल्लेख भएको कानूनी व्यवस्था एवम् यस अदालतबाट प्रतिपादित उपर्युक्त सिद्धान्तसमेतको आधारमा कुनै ट्रेडमार्कउपर कानूनी संरक्षण प्राप्त गर्न तथा सोउपर हक स्थापित हुन उद्योग विभागमा रीतपूर्वक दर्ता हुनुपर्ने भन्ने कुरामा विवाद भएन । त्यसका अतिरिक्त ट्रेडमार्क दर्ता गराउनको लागि कसैले पनि दफा १६ एवम १७ मा उल्लेख भएअनुसार आफ्नो बन्द व्यापार वा कारोबारको सिलसिलामा ट्रेडमार्क दर्ता गर्न सकिने हो । ऐनको उक्त व्यवस्थाबाट ट्रेडमार्क प्रयोग गर्न वा दर्ता गर्न बन्द व्यापार वा कारोबार

हुनुपर्ने पूर्व सर्तलाई निर्दिष्ट गरेको पाइन्छ। मूलतः बन्द व्यापार, कारोबार, उद्योग वा उत्पादन केही नभएका प्राकृतिक व्यक्तिले न त ट्रेडमार्क दर्ता गर्न दाबी गर्न सक्छ, न त त्यस्ता व्यक्तिको नाममा ट्रेडमार्क नै दर्ता हुन सक्छ। यसप्रकार बन्द व्यापार उद्योग वा उत्पादन केही नभएका प्राकृतिक व्यक्तिको नाममा ट्रेडमार्क दर्ता हुन सक्ने अवस्थाको कल्पना हास्यो कानूनमा गरिएको देखिएन। त्यस्तो बन्द व्यापार उद्योग तथा कारोबारको लागि ट्रेडमार्क दर्ता गराउने प्रक्रिया प्राकृतिक व्यक्तिले गर्ने भए पनि त्यस्तो ट्रेडमार्क प्राकृतिक व्यक्तिको लागि नभई त्यस्तो बन्द व्यापार कारोबार उद्योग वा उत्पादनको लागि हो।

१३. अतः विधिशास्त्रीय मान्यता एवम् उल्लिखित कानूनी व्यवस्थासमेतका आधारमा ट्रेडमार्क केवल प्राकृतिक व्यक्तिको नाउँमा मात्र दर्ता हुन नसकी ट्रेडमार्क दर्ता हुनको लागि कुनै बन्द व्यापार उद्योग वा उत्पादन हुनै पर्ने र ट्रेडमार्कउपर कानूनी हकको सिर्जना वा सोउपर कानूनी संरक्षण प्राप्त गर्न रीतपूर्वक दर्तासमेत गरिएको हुनुपर्ने भन्ने देखिन आयो।

१४. अब भारतीय विजार्ड फ्रेनेन्स र नेपाल स्थित विजार्ड फ्रेनेन्स उद्योगका तत्कालीन प्रोप्राइटर विकास केडियाबिच भएको उक्त ट्रेडमार्क प्रयोगसम्बन्धी करार र निज विकास केडिया र निवेदक उद्योगबिच भएको ट्रेडमार्क प्रयोगसम्बन्धी करारले कानूनी अधिकार एवम् दायित्व सिर्जना हुन सक्ने नसक्ने भन्ने तेस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा विवादित ट्रेडमार्कहरू दर्ता गरिपाउँ भनी भारतीय विजार्ड फ्रेनेन्सले उद्योग विभागमा दरखास्त गरेपछात् विजार्ड फ्रेनेन्स कपिलवस्तु नेपालका प्रो. विकास केडियाले पनि सोही ट्रेडमार्क आफ्नो उद्योगको नाममा दर्ता गर्न माग गरी उद्योग विभागमा दरखास्त दिएको देखिन्छ। तत्पश्चात् भारतीय विजार्ड फ्रेनेन्स आफूले दर्ताको लागि माग गरेको ट्रेडमार्क नेपाल स्थित विजार्ड फ्रेनेन्सका प्रो.

विकास केडियाका नाममा दर्ता गर्न मन्जुरी प्रदान गरी सोहीबमोजिम ट्रेडमार्क दर्ता गरिदिन उद्योग विभागमा पत्राचार गरेको देखिन्छ।

१५. विवादित ट्रेडमार्कहरू नेपाल स्थित विजार्ड फ्रेनेन्स उद्योगलाई दर्ता गर्न भारतीय विजार्ड फ्रेनेन्सले सहमति दिई सोहीबमोजिम नेपाल स्थित विजार्ड फ्रेनेन्स उद्योगको नाममा उक्त ट्रेडमार्क दर्ता गरी पाउन उद्योगका तत्कालीन प्रोप्राइटर विकास केडियाले आवेदन गरेको भन्ने कुरामा कुनै विवाद रहेको छैन। उक्त ट्रेडमार्क दर्तासम्बन्धी आवेदनउपर कुनै निर्णय नहुँदै सोसम्बन्धी प्रक्रिया विचाराधीन रहेको अवस्थामा उद्योगका प्रोप्राइटरले उक्त उद्योग नै अनितादेवीलाई बिक्री एवम् नामसारी गरिदिएको अवस्था छ। उल्लिखित तथ्य सम्बन्धमा प्रस्तुत विवादका कुनै पनि पक्षबाट विवाद उठाइएको पाइँदैन। उक्त ट्रेडमार्कहरू नेपालकै विजार्ड फ्रेनेन्स उद्योगलाई नै दर्ता गर्न दिने सर्तमा प्रत्यर्थी विकास केडिया र भारतीय कम्पनी विजार्ड फ्रेनेन्स उद्योग प्रा.लि. बिच २०६७।१।३ (सन् २०११ फेब्रुअरी १५) मा भएको सम्झौताबमोजिम सो ट्रेडमार्कउपर आफ्नो हक भएको भन्ने सो उद्योगका तत्कालीन प्रोप्राइटरले जिकिर लिएको अवस्था रहेको छ।

१६. वस्तुतः कुनै पनि ट्रेडमार्कउपर कानूनी हक प्राप्त गर्न आधिकारिक निकायमा त्यस्तो ट्रेडमार्क दर्ता हुनै पर्ने अनिवार्य कानूनी व्यवस्था रहेको भन्ने सम्बन्धमा माथि चर्चा भइसकेको छ। पेटेन्ट डिजायन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा २१ख. ले विदेशमा दर्ता गरिएको पेटेन्ट, डिजायन र ट्रेडमार्क सम्बन्धित व्यक्तिले नेपालमा दर्ता नगराई त्यस्तो पेटेन्ट, डिजायन र ट्रेडमार्कमा निजको हक कायम हुने छैन भन्ने स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ। त्यस्तै सोही ऐनको दफा २१ग. मा विदेशमा दर्ता भएको पेटेन्ट डिजायन र ट्रेडमार्कको प्रमाण पत्र साथै राखी दर्ताको लागि विभागमा निवेदन दिएमा त्यस्तो पेटेन्ट, डिजायन र ट्रेडमार्क सम्बन्धमा

जाँचबुझ नगरिकनै पनि दर्ता गर्न सक्नेछ र त्यस्तो दर्तावालालाई विभागले औद्योगिक सम्पत्तिको संरक्षण गर्ने सम्बन्धमा सन् १८८३ मा सम्पन्न भएको पेरिस महासन्धिअनुसार ग्राह्यता मितिको सहुलियत प्रदान गर्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ। दफा २१घ. मा पेटेन्ट डिजायन र ट्रेडमार्कको हक हस्तान्तरण वा प्रयोगको अनुमतिसम्बन्धी व्यवस्थाअन्तर्गत उपदफा (१) मा आफ्नो नाममा दर्ता रहेको पेटेन्ट डिजायन वा ट्रेडमार्क अरु कसैको नाममा हस्तान्तरण गरी दिन वा प्रयोग गर्न पाउने गरी लिखित रूपमा अनुमति दिन हुने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। उपदफा (२) मा उपदफा (१) बमोजिम हस्तान्तरण गर्न वा प्रयोग गर्न दिन चाहेमा तोकिएको दस्तुरसहित त्यस्तो पेटेन्ट डिजायन वा ट्रेडमार्कवाला र त्यसरी पेटेन्ट डिजायन वा ट्रेडमार्क हस्तान्तरण गरी लिन वा प्रयोग गर्न चाहने दुवै पक्षले सो कुरा खुलाई संयुक्त रूपमा विभागमा दरखास्त दिनुपर्ने, उपदफा (३) मा उपदफा (२) बमोजिम दरखास्त पर्न आएकोमा विभागले त्यस्तो पेटेन्ट डिजायन वा ट्रेडमार्क हस्तान्तरण गर्न वा प्रयोग गर्ने अनुमति दिन सक्ने, उपदफा (४) मा विभागले उपदफा (३) बमोजिम हस्तान्तरण गर्ने अनुमति दिएमा हस्तान्तरण गरी लिने व्यक्तिको नाममा सो पेटेन्ट डिजायन वा ट्रेडमार्क नामसारी गरी दिनुपर्ने, उपदफा (५) मा विभागले उपदफा (३) बमोजिम प्रयोग गर्ने अनुमति दिएमा सोको बेहोरा विभागमा रहेको दर्ता किताब र प्रमाण पत्रमा समेत जनाई प्रयोग गर्न अनुमति पाउने व्यक्तिलाई सोको निस्सा दिनुपर्ने व्यवस्था रहेको पाइयो।

१७. उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाको समग्र अध्ययन गर्दा विदेशमा दर्ता रहेको ट्रेडमार्क नेपालमा समेत दर्ता नगरी कसैको हक कायम हुन नसक्ने, विदेशमा दर्ता रहेको ट्रेडमार्कवालाले नेपालमा सो ट्रेडमार्क दर्ता गर्न उद्योग विभागमा आवेदन गर्नुपर्ने र कुनै पनि ट्रेडमार्कको हक हस्तान्तरण वा प्रयोगको अनुमति दिँदासमेत दुवै पक्षले उद्योग विभागमा संयुक्त

आवेदन गरी विभागले त्यस्तो ट्रेडमार्क हस्तान्तरण वा प्रयोग गर्ने अनुमति दिन सक्ने भन्ने स्पष्ट छ।

१८. माथि उल्लेख भएको कानूनी व्यवस्थानुसार ट्रेडमार्कउपर कानूनी अधिकारको सिर्जना ट्रेडमार्क दर्तापश्चात् मात्र हुन सक्ने देखिन्छ। कानूनले त्यस्ता दर्तावाला ट्रेडमार्कलाई मात्र कानूनी संरक्षण प्रदान गर्ने हुँदा ट्रेडमार्कको रूपमा दर्ता नै नभएको कुनै पनि शब्द, चिह्न, चित्र वा यी तीनै कुराहस्तको संयोगलाई जुनसुकै प्रकारबाट प्रयोग गरिए तापनि केवल प्रयोगको आधारमा कसैको पनि कुनै प्रकारको हक अधिकार स्वतः सिर्जना हुन सक्ने अवस्था छैन।

१९. माथि उल्लेख भएको कानूनी व्यवस्थाको पृष्ठभूमिमा प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यगत अवस्था हेर्दा भारत स्थित विजार्ड फ्रेनेन्स कम्पनीले नेपालमा पेटेन्ट डिजायन र ट्रेडमार्क दर्ताको लागि आवेदनसम्म गरेको अवस्था रहेको छ। दफा २१घ. बमोजिम दर्ता भइसकेको अवस्था होइन। त्यस्तै दफा २१घ. बमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरी विकास केडियाको नाममा हक हस्तान्तरण वा प्रयोगको अनुमति प्रदान भएको अवस्थासमेत होइन। अर्कोतर्फ उद्योग विभागमा उक्त भारतीय कम्पनीले दर्ताको लागि आवेदन गरेपछात् दर्ता प्रक्रिया नै फिर्ता लिएको सन्दर्भमा सो भारतीय कम्पनी नेपालमा रीतपूर्वक दर्ता भई निजको उक्त ट्रेडमार्कउपर कानूनबमोजिमको हक स्थापित भएको अवस्था पनि छैन। माथि उल्लेख भएको पेटेन्ट डिजायन तथा ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा २१ख. मा भएको कानूनी व्यवस्थाको आधारमा केवल निवेदनसम्म दिएकै आधारमा मात्र त्यस्तो ट्रेडमार्कउपर भारतीय कम्पनी विजार्ड फ्रेनेन्स उद्योग प्रा.लि. को नेपालमा स्वतः कानूनी हक स्थापित भएको वा हुन सक्ने अवस्था होइन। त्यसका अतिरिक्त पेरिस महासन्धि, १८८३ को भावनालाई आत्मसात् गरी सोही ऐनको दफा २१घ. मा विदेशमा दर्ता भएको

ट्रेडमार्कको प्रमाणपत्र साथै राखी दर्ताका लागि उद्योग विभागमा निवेदन दिनुपर्ने भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । उक्त भारतीय कम्पनीले नेपालमा ट्रेडमार्क दर्ताका लागि निवेदन दिँदा भारतमा दर्ता भएको प्रमाणपत्र पेस नगरेको र त्यसरी अनिवार्य रूपमा पेस गर्नुपर्ने Home Registration Certificate (HRC) माग गर्दा पेस गर्न नसकेको भन्ने कुरा पुनरावेदन अदालतको फैसलामा उल्लेख भएको देखिन्छ । उल्लिखित तथ्यलाई यी विपक्षीले अन्यथा भन्न सकेको देखिँदैन । यसरी उक्त भारतीय उद्योगको ट्रेडमार्क दर्ताको वैधानिकतामा नै प्रश्न चिह्न खडा भएको र कानूनबमोजिमको प्रमाण पेस गरी नेपालमा दर्ता गरी दाबीको ट्रेडमार्कउपर पूर्ण हकाधिकार (Absolute Right) कायम गर्न नसकी केवल दर्ताको लागि निवेदन दिएको र सोही निवेदन पनि फिर्ता लिइसकेको अवस्थामा भारतीय कम्पनी र प्रत्यर्थी विकास केडियाबिच भएको भनिएको उल्लिखित सम्झौताबाट सांयोगिक हक (Contingent Contractual Right) प्राप्त भई त्यस्तो करारबाट अधिकार एं दायित्वको सिर्जना हुन सक्ने अवस्था रहेन ।

२०. “उद्योग विभागमा दर्ता नभएको ट्रेडमार्क जतिसुकै लामो अवधिसम्म प्रयोग गरेको भए तापनि केवल प्रयोगको आधारमा मात्र यसको सर्जक वा प्रयोगकर्ताले यस्तो दर्ता नै नभएको ट्रेडमार्क प्रयोग गर्ने एकाधिकारको हक प्राप्त गर्न नसक्ने” भनी माथि उल्लेख भएको नि.नं.८६८६ को मुद्दामा यस अदालतबाट सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ । उल्लिखित प्रतिपादित सिद्धान्तबमोजिम पनि भारतीय कम्पनीको नेपालमा दाबीको ट्रेडमार्कउपर कानूनी हक नै सिर्जना नभएको र माथि उल्लेख भएको पेटेन्ट डिजायन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा २१ख., २१ग., तथा २१घ. को कानूनी व्यवस्था र त्यस्तो तोकेको प्रक्रिया पूरा नगरेको स्थितिमा हकाधिकारविहीन व्यक्तिले गरेको भनिएको ट्रेडमार्कको

हस्तान्तरणसम्बन्धी भएको भनिएको उल्लिखित सम्झौताले कानूनी वैधता प्राप्त गर्न सक्ने अवस्था देखिएन । सोहीबमोजिम उक्त सम्झौताले कुनै पनि प्रकारका कानूनी अधिकार एवम् दायित्वसमेत सिर्जना गर्न सक्ने अवस्था रहेन ।

२१. अब विजार्ड फ्रेनेन्स उद्योगका तत्कालीन प्रोप्राइटर यी विपक्षी विकास केडिया र अनितादेवी बिचमा भएको Licensing करारको कानूनी हैसियततर्फ विचार गर्दा उक्त करारमा विवादित ट्रेडमार्क तत्कालीन प्रोप्राइटरले अनितादेवीलाई प्रयोग गर्न दिने र सोबापतमा अनितादेवीले निश्चित रकम दिनुपर्ने भन्ने सर्त उल्लेख भए पनि तत्कालीन अवस्थामा विवादित ट्रेडमार्कउपर निज विकास केडियाको हक स्थापित भएकै होइन । उक्त ट्रेडमार्कउपर निजको हक स्थापित भई नसकेको अवस्थामा अरु कसैलाई उक्त ट्रेडमार्क प्रयोग गर्न दिने भनी गरिएको करारबाट कुनै प्रकारको अधिकार र दायित्वको सिर्जना हुनै सक्दैन । माथि उल्लेख भएको पेटेन्ट डिजायन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा २१घ. बमोजिम ट्रेडमार्कको हक हस्तान्तरण वा प्रयोगको अनुमति दिनुपर्दा उद्योग विभागमा संयुक्त दरखास्त दिनुपर्ने र उद्योग विभागले त्यसरी ट्रेडमार्क हस्तान्तरण वा प्रयोग गर्ने अनुमति दिने व्यवस्था छ । सो व्यवस्थाअनुसार ट्रेडमार्कको हस्तान्तरण वा प्रयोगको अनुमति सम्बन्धमा भएको करार स्वीकृत गर्ने अधिकार पनि उद्योग विभागलाई रहने भएकोमा कानूनले निर्धारित गरेको प्रक्रिया अवलम्बन नगरी भएको भनिएको करारबाट कुनै प्रकारको कानूनी संरक्षण प्राप्त हुने देखिएन । मूलतः उक्त उद्योगका प्रोप्राइटर विकास केडियाले विजार्ड फ्रेनेन्स उद्योगको लागि दर्ता माग गरेको उक्त ट्रेडमार्क निजका नाममा दर्ता नै भई नसकेको अवस्थामा अर्को पक्षलाई करार गरी प्रयोग गर्न दिइएको भनिएको छ । तर आफ्नो नाममा रीतपूर्वक दर्ता भई नसकेको ट्रेडमार्कउपर निजको हक नै स्थापित नभइसकेको अवस्थामा अरुलाई प्रयोग

१०२०९ - सुलेखा कानोडिया वि. विकास केडिया

गर्न दिने गरी करार गर्न नै नमिल्नेमा त्यसरी गरिएको करारको कानूनी प्रभाव शून्य रहने देखिन आयो।

२२. त्यसका अतिरिक्त प्रत्यर्थी विकास केडिया र निवेदक अनितादेवी कानोडियाबिचमा मिति २०६८।३।१ मा लाइसेन्सिङ करार भएपश्चात् मिति २०६८।०३।०३ मा सम्पूर्ण फर्म नै अनितादेवी कानोडियाको नाममा नामसारी भई करार हुँदाको अवस्था र परिस्थितिमा नै आधारभूत परिवर्तन भई सो करारको औचित्यता र वैधता समाप्त भएको अवस्था हुँदा यी निवेदक एवं विपक्षीहरूबिच रोयलटी लिने दिने गरी भएको भनिएको उक्त सम्झौताको कानूनी महत्व रहे भएको देखिन आएन।

२३. अब विवादित उद्योगको भौतिक सम्पत्ति मात्र यी निवेदकलाई बिक्री र हस्तान्तरण गरिएको हो वा उद्योगको सम्पूर्ण हक्समेत बिक्री र हस्तान्तरण भएको भन्ने चौथो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, विजार्ड फ्रेनेन्स उद्योग कपिलवस्तु नेपालका प्रो. विकास केडियाले सो उद्योग (सम्पूर्ण मेसिनरी सामान, कच्चा पदार्थ, तैयारी सामान र विद्युतीय उपकरण) रु. १,१९,८७,९०६।२९ मा अनितादेवी कानोडियाको नाममा बिक्री गरेको तथ्यमा विवाद छैन। प्रत्यर्थी विकास केडिया साबिकमा विजार्ड फ्रेनेन्स उद्योगको प्रोप्राइट रहेको समयमा वर्ग ३।१ र ३।४ अन्तर्गत पानमसला र गुट्खामा प्रयोग गर्न भनी रौनक, शुद्धप्लस र पञ्चमुखी लेबलसमेतका ट्रेडमार्कहरू सो उद्योगको नाममा दर्ता गरिदिन भनी आवेदन दिएको तथा सो ट्रेडमार्कहरूउपर निर्विवाद हक्क स्थापित नहुँदै दर्ताको प्रक्रियामै रहेको अवस्थामा निज प्रोप्राइटरले निवेदक अनितादेवी कानोडियालाई सो उद्योग बिक्री गरी निज अनितादेवीको नाममा उद्योग नामसारी भएको अवस्था छ। उद्योग बिक्री नामसारी गर्दा फर्मसहित उद्योगले प्रयोग गर्ने कच्चा पदार्थ, पेकिंग मटेरियल तथा तयारी रौनक गुट्का, शुद्ध प्लस र पञ्चमुखीसमेत भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ।

२४. विवादको ट्रेडमार्क दर्ता प्रक्रियामा रहेकै

अवस्थामा सो उद्योग प्रत्यर्थीबाट यी निवेदकले खरिद गरी लिएको स्थितिमा आफूले खरिद गरी लिएको उद्योगका साबिक प्रोप्राइटर प्रत्यर्थी विकास केडियाले ट्रेडमार्कहरू दर्ताका लागि आवेदन गरेको उद्योग नै आफ्नो नाउँमा कायम भएको हुँदा उक्त ट्रेडमार्कहरू आफूले खरिद गरी लिएको उद्योगको नाउँमा नै दर्ता हुनुपर्ने भनी यी निवेदकले उद्योग विभागमा निवेदन दिएको देखिन्छ। यसरी ट्रेडमार्क दर्ताको लागि दोहोरो आवेदन परेको अवस्थामा दाबी विरोधको प्रयोजनार्थ उद्योग विभागबाट औद्योगिक सम्पत्ति बुलेटिनमा प्रकाशित १० दिने सूचनामा यी प्रत्यर्थीलागायत कसैको दाबी विरोध परेको देखिँदैन। तत्पश्चात् उक्त ट्रेडमार्कहरू निवेदक अनितादेवी प्रोप्राइटर रहेको विजार्ड फ्रेनेन्स उद्योग, कपिलवस्तुको नाउँमा दर्ता गरिदिने गरी उद्योग विभागबाट मिति २०६८।८।१३ मा निर्णय भएको देखिन्छ। दाबीका ट्रेडमार्क निवेदक कम्पनीले प्रयोग गर्न पाउने गरी उद्योग विभागबाट निर्णय हुनुपूर्व यी प्रत्यर्थीलाई दाबी विरोध तथा सुनुवाइको लागि उचित मौका दिएकै देखिन्छ। तर प्रत्यर्थीहरूबाट समयमा नै दाबी विरोध गर्न सकेको देखिएन। त्यसैगरी भारतीय उद्योग एवं प्रत्यर्थीले पेटेन्ट डिजायन तथा ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा १८(१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशअनुसार सो ट्रेडमार्क दर्ता गर्न नमिल्ने भनी भएको आदेशउपर सोही ऐनको दफा १८(३) बमोजिम अनितादेवी प्रोप्राइटर भएको विजार्ड फ्रेनेन्स उद्योग कपिलवस्तुको नाउँमा दर्ता भएको ट्रेडमार्क बदर गर्नेतर्फ कानूनबमोजिम कारबाही चलाएको भन्नेसमेत देखिँदैन।

२५. उक्त उद्योगका तत्कालीन प्रोप्राइटर यी प्रत्यर्थी विकास केडियाले आफूले उद्योगको भौतिक सम्पत्ति मात्र बिक्री गरेकाले विवादित ट्रेडमार्कउपर आफ्नो हक कायम हुनुपर्ने भन्ने जिकिर रहेको छ। वस्तुतः प्रत्यर्थी विकास केडियाले उक्त उद्योग अनितादेवीलाई बिक्री गरेको भन्ने कुरामा कुनै विवाद

छेन। उद्योग नै बिक्री गरी नामसारीसमेत गरिसकेको अवस्थामा उद्योगले आफ्ना उत्पादनमा प्रयोग गरेको ट्रेडमार्कउपरको अधिकार बिक्रीकर्ताले नै आफूसँग राखी राखेको भन्न मिल्ने हुँदैन। सोहीबमोजिम उक्त उद्योग नै अनितादेवीलाई बिक्री एवम् नामसारीसमेत गरी दिइसकेको अवस्थामा सोही उद्योगको नाममा ट्रेडमार्क दर्ताको लागि उद्योग विभागमा परेको आवेदनउपर पनि उद्योग खरिद गरी लिने व्यक्तिको नै अधिकार रहन्छ। उद्योग नै बिक्री गरी हस्तान्तरण भइसकेको अवस्थामा सो उद्योगको भौतिक वस्तु मात्र हस्तान्तरण भएको र उद्योगको अभिन्न अंगको रूपमा रहेको त्यसको नाम तथा ट्रेडमार्क बिक्री र हस्तान्तरण नभएको भनी अर्थ गर्न मिल्ने हुँदैन। त्यसमाथि उक्त ट्रेडमार्कउपर बिक्रीकर्ताको हक स्थापित भइसकेको अवस्था नै होइन। केवल उद्योगको नाममा ट्रेडमार्क दर्ताको लागि उद्योग विभागमा आवेदन परी ट्रेडमार्क दर्तासम्बन्धी कारबाही प्रक्रिया चलिरहेको अवस्था हो। अर्कोतर्फ ट्रेडमार्क भनेको उत्पादित मालसामान, कारोबार, बन्द व्यापार वा प्रदान गर्ने सेवामा प्राप्त हुने विषय हो। ट्रेडमार्कको हकको सिर्जना हुनका लागि मालसामान, कारोबार, बन्द व्यापार वा प्रदान गर्ने सेवाको अनिवार्यता रहन्छ। प्रत्यर्थी विकास केडियाले विजार्ड फ्रेनेन्स उद्योग कपिलवस्तुको लागि सो उद्योगको प्रोप्राइटरको हैसियतले ट्रेडमार्क दर्ताको लागि आवेदन दिएको भन्ने कुरामा विवाद छैन। निज विकास केडियाले आफ्नो स्वतन्त्र हैसियतमा ट्रेडमार्क दर्ता आवेदनको प्रक्रिया चलाएको होइन। विकास केडियाले सो उद्योग बिक्री गरेपश्चात् त्यस्तै प्रकारको वस्तु उत्पादन गर्ने अर्को उद्योग पनि आफूले सञ्चालन गरेको र त्यस्तो उत्पादनमा सो ट्रेडमार्क प्रयोग भएको भन्न सकेको अवस्था पनि छैन। मूलतः उद्योगविना ट्रेडमार्क रहन सक्दैन। ट्रेडमार्क स्वभावैले कुनै उद्योगको उत्पादित सामानको पहिचान गराउन र अरुबाट अलग देखाउने प्रयोजनको लागि प्रयोग हुने स्थापित मान्यता भएको" भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ। उलिलखित कानूनी व्यवस्था र यस अदालतबाट प्रतिपादित भएको सिद्धान्तसमेतको आधारमा हेर्दा उक्त उद्योगका तत्कालीन प्रोप्राइटरले उक्त उद्योग नै यी निवेदकलाई बिक्री एवम् हस्तान्तरण गरिसकेको स्थितिमा उद्योगसँग अन्तरसम्बन्धित

उद्योगबाट उत्पादन गरेको वस्तु वा सेवा पहिचान गर्न उपभोक्ताहरूलाई सहयोग पुगोस् र आफ्नो उद्योगबाट उत्पादित वस्तुले उपभोक्ताहरूबिच आर्जन गरेको ख्यातिको सुरक्षा गरी आर्जन भएको ख्यातिको फाइदा अन्य व्यक्तिले लिनबाट रोक्न तथा उपभोक्ताहरूको हितको संरक्षण गर्नका लागि भनी उद्योगको नाममा ट्रेडमार्क दर्ता गरिने र कानूनले संरक्षण प्रदान गर्ने हो।

२६. माथि उल्लेख भएको पेटेन्ट डिजायन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा १६(१) मा कसैले आफ्नो बन्द व्यापार वा कारोबारको ट्रेडमार्क दफा १८ बमोजिम विभागमा दर्ता गराई सो ट्रेडमार्कउपर यस ऐनबमोजिमको हक प्राप्त गर्न सक्ने देखिन्छ। ऐनको उक्त व्यवस्थाले कुनै पनि ट्रेडमार्क बन्द व्यापार वा कारोबारको सम्बन्धमा मात्र हुनसक्ने प्रस्त छ। ऐनको दफा २(ग) मा ट्रेडमार्क शब्दको परिभाषा गर्दै ट्रेडमार्क भन्नाले "कुनै फर्म, कम्पनी वा व्यक्तिले आफ्नो उत्पादित मालसामान वा आफूले प्रदान गर्ने सेवालाई अरुको मालसामान वा सेवाबाट फरक देखाउन प्रयोग गरिने शब्द, चिह्न वा चित्र वा शब्द चिह्न र चित्र तीनै कुराको संयोगलाई जनाउने" भनी ट्रेडमार्क भनेको मूलतः उत्पादित मालसामान वा सेवाको लागि भएको भन्ने स्पष्ट गरेको पाइन्छ। यसै विषयसँग सान्दर्भिक हुने ने.का.प. २०६२ अंक ५ नि.नं. ७५३६ मा प्रकाशित निवेदक नुरप्रताप राणा विपक्षी उद्योग विभागसमेत भएको उत्प्रेषणयुक्त प्रतिषेध मुद्दामा यस अदालतबाट "ट्रेडमार्क स्वभावैले कुनै उद्योगको उत्पादित सामानको पहिचान गराउन र अरुबाट अलग देखाउने प्रयोजनको लागि प्रयोग हुने स्थापित मान्यता भएको" भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ। उलिलखित कानूनी व्यवस्था र यस अदालतबाट प्रतिपादित भएको सिद्धान्तसमेतको आधारमा हेर्दा उक्त उद्योगका तत्कालीन प्रोप्राइटरले उक्त उद्योग नै यी निवेदकलाई बिक्री एवम् हस्तान्तरण गरिसकेको स्थितिमा उद्योगसँग अन्तरसम्बन्धित

१०२०९ - सुलेखा कानोडिया वि. विकास केडिया

ट्रेडमार्कले उद्योग बिना छुट्टै अस्तित्व कायम हुन नसक्ने हुँदा उल्लिखित कानूनी व्यवस्था विधिशास्त्रीय मान्यता एवम् प्रतिपादित नजिरसमेतको पृष्ठभूमिमा औद्योगिक सम्पत्तिको रूपमा रहेको विवादित ट्रेडमार्क आफ्नो उद्योग नभएको प्राकृतिक व्यक्ति यी प्रत्यर्थी विकास केडियाको नाममा दर्ता हुन र कानूनी संरक्षण प्राप्त हुन सक्ने अवस्था देखिएन।

२७. उल्लिखित विवेचनाबाट Wizard Fragrances को Tangible Asset को मात्र हक हस्तान्तरण भएको नभई सिंगो फर्म नै हस्तान्तरण (Transfer) भई अनितादेवी कानोडियाको नाममा आएको र मिति २०६८।३।९ मा भएको सम्झौतामा ट्रेडमार्क बिक्री नभएको भनी उल्लेख गरेको अवस्थासमेत नहुँदा उद्योगसँग अन्तरसम्बन्धित ट्रेडमार्कउपरको अधिकारसमेत फर्मको बिक्रीसँगै स्वतः हस्तान्तरण भएको मान्युपर्ने देखियो। सोहीबमोजिम उक्त उद्योग खरिद गरी हक हस्तान्तरण भएपश्चात् सोही उद्योगको नाममा विवादित ट्रेडमार्क दर्ता गर्ने भनी उद्योग विभागबाट निर्णय भई उद्योगको नाममा ट्रेडमार्क प्रमाणपत्र जारी भएको सन्दर्भमा विवादित ट्रेडमार्कउपर पुनरावलोकनकर्ता कम्पनीको हकाधिकार कायम भएको देखिन आयो।

२८. अब यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट भएको फैसला मिलेको छ वा छैन र निवेदन दाबी पुग्ने हो वा होइन भन्ने अन्तिम प्रश्नतर्फ विचार गर्दा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट भएको मिति २०७३।९।३० को फैसलामा विकास केडिया र अनितादेवीबिचमा उद्योगको भौतिक सम्पत्ति मात्र बिक्री भएको, ट्रेडमार्क बिक्री नभएको, उक्त ट्रेडमार्क विकास केडियाले अनितादेवीलाई प्रयोग गर्न मात्र दिएको, ट्रेडमार्क प्रयोग गरेबापत अनितादेवीले विकास केडियालाई रोयलटी प्रदान गर्ने गरी सम्झौता भएको र सोबापत रोयलटीसमेत बुझाई सकिएको भन्नेसमेत आधारमा विवादित ट्रेडमार्कउपर विकास केडियाको

हकाधिकार रहने हुँदा निजको मागदाबी पुग्ने ठहर भएको देखिन्छ। संयुक्त इजलासले लिएको आधार सम्बन्धमा माथि प्रकरणहरूमा विवादित ट्रेडमार्कउपर उक्त उद्योग खरिद एवम् नामसारी गरी लिने प्रोप्राइटर अनितादेवी भएको विजार्ड फ्रेनेन्स उद्योगको हक कायम हुने भन्ने सम्बन्धमा विवेचना भइसकेको छ।

२९. प्रस्तुत मुद्दमा विवादित ट्रेडमार्क दर्ताको लागि आवेदन दिने भारतीय उद्योगले आफ्नो आवेदन फिर्ता लिइसकेको अवस्था छ। त्यस्तै यी विपक्षी विकास केडियाले उद्योगको नाममा ट्रेडमार्क दर्ता गर्न दिएको आवेदन दर्ता प्रक्रियामा नै रहेको अवस्थामा निजले यी निवेदकलाई उद्योग बिक्री गरेपश्चात् सोही उद्योगले नै उक्त विवादित ट्रेडमार्कहरू प्रयोग गरिरहेको अवस्था छ। सो ट्रेडमार्क आफ्नो नाममा दर्ता गर्न उद्योगले निवेदन दिएको स्थिति हुँदा उद्योग विभागले औद्योगिक सम्पत्ति बुलेटिनमा प्रकाशित गरेको ९० दिने दाबी विरोधको सूचनामा विपक्षी विकास केडियालगायत कसैको पनि दाबी विरोध नपरेको अवस्था हुँदा विभागले मिति २०६८।८।३ मा निवेदक उद्योगको नाममा नै उक्त ट्रेडमार्क दर्ता गरी प्रमाणपत्र दिने निर्णय गरेको देखिन्छ। तत्पश्चात् उद्योगले सोही ट्रेडमार्क प्रयोग गरी वस्तु उत्पादन गरेको देखिन्छ। उक्त निर्णयपश्चात् विकास केडिया तथा भारतीय उद्योगले ऐनको दफा १८(१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशअनुसार सो ट्रेडमार्क दर्ता गर्न नमिल्ने भनी सोही ऐनको दफा १८(३) बमोजिम त्यसरी दर्ता भएको ट्रेडमार्क बदर गराउनेतर्फ कारबाही चलाएको स्थिति देखिँदैन।

३०. विपक्षी विकास केडियाले सुरु उजुरी पत्रदेखि नै केवल मौकामा दिएको ट्रेडमार्क दर्ताको आवेदन फाराममा उल्लिखित ठेगाना र आवेदन फाराममा लेखिएको उद्योगको नाममा नभई विकास केडियाको व्यक्तिगत नाउँमा ट्रेडमार्क संशोधन गरिपाउँ भन्ने उजुरी दाबी गरेको अवस्थासम्म देखिन्छ। निजले निवेदकलाई उद्योग बिक्री गरेपछि आफूसँग त्यस्तै

प्रकृतिको ट्रेडमार्क प्रयोग हुन सक्ने समान स्तरको अर्को उद्योग रहे भएको वा औद्योगिक वस्तु उत्पादन गरेको भन्ने दाबी लिन सकेको पाइँदैन। विपक्षी विकास केडिया तथा निजलाई विवादित ट्रेडमार्क प्रयोग गर्न दिने भनिएको भारतीय उद्योगले अनितादेवी कानोडियाको नाउँमा दर्ता रहेको उद्योगको नाउँमा ट्रेडमार्क दर्ता गरी उद्योग विभागले प्रमाणपत्र जारी गरेपछात् निवेदक उद्योगलाई उक्त ट्रेडमार्क प्रयोग गर्न रोक लगाउनेसम्मको प्रतिक्रिया व्यक्त गरी ट्रेडमार्क संशोधनको दाबी गरेको भए तापनि सो ट्रेडमार्कको दर्ता बदरतर्फ कारबाही चलाएको स्थिति विद्यमान देखिँदैन।

३१. यसरी कानूनले निर्धारित गरेको प्रक्रिया र कार्यविधि अवलम्बन गरी दाबी विरोधको सूचनासमेत प्रकाशित गरी कानूनबमोजिम यी निवेदक विजार्ड फ्रेनेन्स उद्योग, कपिलवस्तुका नाममा ट्रेडमार्क दर्ता गर्ने र सो उद्योगले नै उक्त विवादित ट्रेडमार्कहरू प्रयोग गर्न पाउने भनी उद्योगको नाउँमा प्रमाणपत्र जारी गर्ने गरी उद्योग विभागले निर्णय गरेको र सो निर्णय गर्दा विपक्षी विकास केडियालाई कानूनबमोजिम दाबी विरोध तथा सुनुवाइको मौका दिएको देखिएको यस अवस्थामा विपक्षी विकास केडियाले मौकामा ट्रेडमार्क दर्ता गर्न दिएको आवेदन फारामको ठेगाना र आवेदकको नाम संशोधन गरी पाउन उद्योग विभागमा गरेको उजुरी दाबी कानूनसम्मत देखिएन। यस अवस्थामा विवादित ट्रेडमार्कउपर विपक्षी विकास केडियाको हकअधिकार स्थापित हुन नसक्ने गरी निजको दाबी पुग्ने नसक्ने भनी उद्योग विभागका महानिर्देशकबाट मिति २०७०।३।।१३ मा भएको निर्णय सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला सदर गर्नुपर्नेमा उल्टी गरेको यस अदालतको संयुक्त इजलासको फैसला मिलेको देखिएन।

३२. तसर्थ, उल्लिखित कानूनी व्यवस्था एवम् यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको

आधारमा Wizard Fragrance, Udyog, Bahadurgunj VDC, Ward No. 7, Kapilvastu, Nepal (प्रो. अनितादेवी कानोडिया) को नाममा उक्त ट्रेडमार्क वर्ग ३१ अन्तर्गतको Sudh Plus (and logo), Rounak र वर्ग ३४ मा Shudh Plus र गुट्खा Punchmukhi ट्रेडमार्क दर्ता गरी प्रमाणपत्रसमेत दिइएको कार्य कानूनसम्मत भएको देखिएकाले विपक्षी विकास केडियाको मागदाबी पुग्न नसक्ने ठहराएको सुरु उद्योग विभागको महानिर्देशकको मिति २०७०।३।।१३ को निर्णय मिलेको देखिएकाले सोही निर्णय सदर हुने ठहराएको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०७१।३।।२२ को फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। उक्त फैसला उल्टी गरी विपक्षी विकास केडियाको मागदाबी पुग्ने ठहराएको यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०७३।।१।।३० को फैसला उल्टी हुने ठहर्छ। प्रस्तुत मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु।

उक्त रायमा हाम्रो सहमति छ।

न्या. तेजबहादुर के.सी.

न्या. बमकुमार श्रेष्ठ

इजलास अधिकृतः ठाकुरप्रसाद खरेल

इति संवत् २०७५ साल मङ्गसिर १४ गते रोज ६ शुभम्।

(निर्णय नं. १०२१०)

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र^१
माननीय न्यायाधीश श्री तेजबहादुर के.सी.
फैसला मिति : २०७५।१।१०
०७४-WO-०२८३

मुद्दा: परमादेश

निवेदक: काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका
वडा नं. १० बस्ने अधिवक्ता पदमबहादुर श्रेष्ठ
विरुद्ध
विपक्षी : प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय,
सिंहदरबारसमेत

- वातावरण संरक्षणको कार्य गरी जलवायु परिवर्तन अनुकूलन तथा न्यूनीकरण गर्नुपर्ने दायित्व *Parens patriae* को सिद्धान्तअनुसार राज्यको हुने।
(प्रकरण नं. ५)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता डा. श्री अम्बरप्रसाद पन्त र विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री पदमबहादुर श्रेष्ठ, श्री षटकोष श्रेष्ठ, श्री सुलोचना धिताल, श्री विष्णुकुमार थोकर, श्री हरिश्चन्द्र सुवेदी, श्री अभिषेक अधिकारी, श्री भुवनप्रसाद वाग्ले, श्री राजु फुयाल र श्री शान्ता पन्त

विपक्षीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको संविधान
- जलवायु परिवर्तन नीति, २०६७

- जैविक विविधतासम्बन्धी महासन्धि, १९९२
- संयुक्त राष्ट्र संघीय मौसम परिवर्तन महासन्धि, १९९२
- संकटापन्न वन्यजन्तु एवं वनस्पतिको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार नियन्त्रण महासन्धि, १९९३
- हानिकारक पदार्थको अन्तरदेशीय ओसारपसार एवं विसर्जन नियन्त्रण महासन्धि, १९८९

आदेश

प्र.न्या.ओमप्रकाश मिश्र : नेपालको संविधान २०७२ को धारा १३३(२)(३) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्रको पर्ने प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छः-

निवेदकलगायत समग्र मानवलाई जलवायु परिवर्तनको कारणले प्रत्यक्ष असर पारेकोले छुट्टै जलवायु परिवर्तनको कानून बनाई लागू गरिपाउन मिति २०७४।७।६ गते सम्बन्धित कार्यालयमा लिखित निवेदन दर्ता गरेकोमा कुनै वास्ता नगरेको नेपालको संविधानको धारा १६, ३०, ३५, ३६ र वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ र नेपाल पक्ष भएको अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि, सन्धि र वातावरण कानूनका अन्तर्राष्ट्रिय मान्य सिद्धान्तहरूसमेतको आधारमा यस सम्मानित अदालतबाट विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशको आदेशलगायत उपयुक्त अन्य आदेशहरूसमेत जारी गरी समग्र मानव जाति र अन्य जीवजन्तु, वनस्पति एवं पर्यावरणको संरक्षण गरिपाऊँ।

विश्वका धेरै देशहरू जलवायु परिवर्तन भएको कारण प्रत्यक्ष असर परी तुलो धनजनको क्षतिसमेत भइसकेको छ। नेपाल पनि जलवायु परिवर्तनको चपेटामा परी प्रत्येक जनता प्रभावित भएको, हिमतालमा पानीको परिमाण बढ्दै जानाले हिमताल फुट्ने खतरा छ। जलवायु परिवर्तन हुने

मुख्य कारणहरू बढ्दो अव्यवस्थित औद्योगिक कारण, इन्धनको अत्यधिक खपत, पर्यावरण मैत्री प्रविधि सिप र ज्ञानको कमी, वन विनास, वनको दिगो विकास नहुनु र अव्यवस्थित सहरीकरणको कारण हरितगृह घाँसको उत्सर्जन भई वायुमण्डल तापक्रम वृद्धि हुने गरेकोमा त्यसको सही व्यवस्थापन तथा पूर्व व्यवस्थापन विपक्षीहरूले गर्न सकेको छैन। जलवायु परिवर्तनको कारण हिँड़ बढी पग्लने, हिम पहिरो जाने र त्यसले गर्दा त्यस क्षेत्रमा बस्ने आदिवादीहरू बढी पीडित हुन गइरहेका छन्। जलवायु परिवर्तनको कारण विश्वको तापक्रम सरदर प्रतिदसक ०.० १ देखि ०.३ डिग्री सेल्सियससम्म बढी रहेको विभिन्न लेख तथा समय समयमा निर्स्कने प्रतिवेदनहरूमा भेटिन्छ। जलवायु परिवर्तनको प्रत्यक्ष असर मानव तथा अन्य प्रणालीमा पर्दासमेत विपक्षीहरूले प्रभावकारी कार्य गरेको वा ठोस कदम नचालेको कारणले बढ्दो जलवायु परिवर्तनको असरको पीडा सहन गर्न नसकी बसाईसराई गर्नुपर्ने अवस्था सिर्जना भएको छ। मूलतः बढीभन्दा बढी कार्बनजन्य इन्धन प्रयोग गरेको कारण वायु मण्डलमा कार्बन उत्सर्जनको मात्रा बढ्दै जाँदा तापमान वृद्धि हुँदै जाँदा जलवायु तथा पर्यावरणमा नराम्रो असर पार्ने गर्दछ। कृषि उत्पादन घट्दै जाने, हिमपात कम हुँदा जैविक विविधतामा हास आउनुको अतिरिक्त अनावृष्टि, खडेरी, बाढी पहिरोको प्रकोप बढ्न गइरहेको छ। नेपालका उच्च पहाडी र हिमाली भेगमा पर्यावरण संरक्षण र परम्परागत कृषि प्रणालीसमेत जोखिममा परिरहेकोले यसको रोकथामको लागि भनी विपक्षीहरूले नेपाल जलवायु परिवर्तन नीति, २०६७ लागू गरिएको छ। जसमा राष्ट्रिय अनुकूलन कार्यक्रमलाई विकास एजेण्डाको रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याउने, सामाजिक तथा आर्थिक विकासका लागि प्राकृतिक स्रोतको व्यवस्थापनलाई जलवायु मैत्री बनाउने, स्वच्छ विकास संयन्त्र तयार गरी स्वच्छ उर्जा विकासमा टेवा पुऱ्याउने र २०६८ भित्र कार्बन

व्यापारसम्बन्धी राष्ट्रिय रणनीति तयार गर्ने भन्ने जस्तो जलवायु परिवर्तनको सवालमा तयारी थिए तर आजसम्म सो लक्ष्य पूरा पनि भएको छैन। विपक्षीहरूले National Adaptation programmed of Action (NAPA) 2010, National Framework for local adaptation plan for Action (LAPA) 2011, Climate Change Policy, 2011 तयार गरी वन तथा जैविक विविधता, कृषि तथा खाद्य सुरक्षा, जलवायुजन्य विपत्, सहरी बसोबास तथा पूर्वाधार जलस्रोत र उर्जा तथा जनस्वास्थ्यका क्षेत्रमा जोड दिने गरी बनाइएकोमा त्यसको पूर्ण रूपमा कार्यान्वयन नहुँदा जलवायु परिवर्तनबाट हुने असर प्रत्येक नेपाली जनतालाई परिरहेको छ। यसरी जलवायु परिवर्तनबाट उत्पन्न जोखिम न्यूनीकरण गरी अनुकूलन तथा न्यूनीकरण गर्नका लागि केही कार्यक्रम विपक्षी निकायहरूले तर्जुमा गरे तापनि जलवायु परिवर्तनबाट परेको असरलाई सम्बोधन गर्ने गरी आजसम्म लागू गरी कार्यान्वयनको रूपमा ल्याएको अवस्था छैन। यसले गर्दा नेपालको दिगो आर्थिक विकास, दिगो विकास लक्ष्य पूरा हुन नसकेकोले मानव जनजीविकालगायत अन्य प्रणालीहरूमा ठूलो असर भोग्नु परेको छ। जलस्रोत, खानेपानी आपूर्ति प्रणाली र संरचनामा परिवर्तन हुन्छ, खेतीपाती र वनजंगलको स्वरूप, मानिसको आयु, औषधी उपचार, रोगको प्रकृति एवं जीवनचक्रमा नै परिवर्तन आई नयाँ खालको समस्या देखापर्छ, त्यस्तो उपचार असम्भव हुनाले मानव जीवनमा संकट आउने आँकडालाई ध्यानमा राखी विपक्षीहरूले सम्पूर्ण पूर्वाधार तयार गर्नुपर्ने साथै तयारी अवस्थामा विपक्षी निकायहरू हुन पर्नेमा केवल नेपाल जलवायु परिवर्तन कार्यक्रम (Nepal Climate change support programmed) अन्तर्गत डोल्पा, जुम्ला, मुगु, कालिकोट, हुम्ला, दाढ, जाजरकोट, रुकुम, रोल्पा, बर्दिया, कैलाली, अछाम, बाजुरा र दैलेखसमेत

१४ जिल्लाको करिब १०० वटा स्थानीय निकायमा मात्र जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी कार्यक्रम लागू गरिएको र अन्य जिल्लाहरूको हकमा कुनै ध्यान नदिई केवल जलवायु परिवर्तन नीति बनाई केही कार्ययोजना तयार गरी बसेको मात्र अवस्थाले मानवको अस्तित्व सुरक्षित हुन नसक्ने भएकोले बेलैमा विपक्षी निकायहरू सक्रिय नहुँदा भविष्यमा ठूलो असर तथा जलवायु परिवर्तनबाट वातावरणीय दुर्घटना हुने सम्भावनातर्फ क्षति न्यूनीकरण गर्न ठोस रूपमा कार्ययोजना बनाई विपक्षीहरूले समग्र देशभरि कार्ययोजनासहित कार्यक्रम लागू गरेको अवस्था देखिएको छैन ।

नेपालको औषत तापक्रम प्रतिवर्ष ०.०६ डिग्री सेलिसयसका दरले बढिरहेकोमा हिमाल क्षेत्रमा ०.०८ डिग्री सेलिसयससम्म वृद्धि हुन पुगेको विज्ञहरूको भनाइ छ । यसका आधारमा नेपालको हिमाली क्षेत्र भविष्यमा नाड्गा पहाडमा परिणत हुन सक्ने अवस्था हुँदाहुँदै संरक्षणको लागि तत्काल कार्य थालनी गरिएको छैन । विपक्षी मन्त्रालयअन्तर्गत जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी केही शाखाहरू गठन गरी दायित्व निर्वाह गर्न खोजे जस्तो गरे तापनि जलवायु परिवर्तनको छुट्टै कानून नभएकोले यसको सञ्चालन, दायित्व वहन गर्न र गराउन कठिन परिरहेको अवस्था प्रस्तु देखिएको छ । जलवायु परिवर्तन नीति, NAPA र LAPA को कार्य योजना समग्र देशव्यापी रूपमा कार्यान्वयन हुनुपर्ने तरफसमेत विपक्षीहरूको ध्यानसमेत गएको देखिँदैन । यसले गर्दा नेपालको संविधानको धारा १६ ले प्रदान गरेको सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हकमाथि कुणित भएको छ भने धारा ३० ले प्रदान गरेको प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ र स्वस्थ वातावरणमा बाँच्न पाउने संवैधानिक तथा मौलिक हकलाई संरक्षण र उपभोग्य भएको मान्न सकिने अवस्था छैन । यसरी नै संयुक्त राष्ट्र संघीय जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी महासन्धि (UNFCCC) १९९२, क्योटो प्रोटोकल १९९७ र सो प्रोटोकललाई प्रतिस्थापन गर्दै ल्याइएको

Paris Agreement on climate change, 2015 को नेपाल पक्ष भएकोले सोलाई आत्मसात् गर्दै ठोस उपलब्धि हासिल गर्न जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी ऐन छुट्टै बन्नुपर्ने हुन्छ तर विपक्षीहरूले त्यसतर्फ कुनै कार्य गरिएको छैन ।

यसरी जलवायु परिवर्तनबाट सुरक्षित हुनका लागि सरकारको प्रत्यक्ष नीति तथा कार्यक्रम भएर मात्र हुँदैन त्यसलाई कार्यान्वयन गर्ने प्रभावकारी संयन्त्र हुनुपर्नेमा उक्त संयन्त्र तयार गरिएको छैन । जहाँसम्म वातावरण संरक्षणको क्षेत्रमा वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ मा जलवायु परिवर्तनको क्षति अनुकूलन तथा न्यूनीकरण गर्ने, यसबाट हुने असरको दायित्व वा जिम्मेवारी वहन गर्ने गराउने विषयमा कुनै पनि कानूनी व्यवस्था नभएकोले उक्त ऐनले जलवायु परिवर्तनबाट हुने वातावरणीय हास, मानव जाति, जीवजन्तु, वनस्पति, प्रकृतिका तथा भौतिक वस्तुमाथि हुने प्रतिकूल प्रभावलाई कम गरी स्वच्छ र स्वस्थ वातावरण कायम राख्न नसक्ने अवस्था प्रस्तु छ । उक्त ऐनले जलवायु परिवर्तनको क्षति अनुकूलन तथा न्यूनीकरण गर्ने, यसबाट हुने असरको दायित्व वा जिम्मेवारी वहन गर्ने व्यवस्था छैन । अतः जलवायु परिवर्तनको कारणले समग्र मानव र अन्य प्रणालीसमेत प्रत्यक्ष मारमा परिरहेकोले तत्काल रोकथाम गर्न विपक्षीहरूको नाउँमा निम्न लिखित पसमादेशलगायत अन्य उपयुक्त आज्ञा आदेश वा पुर्जी जारी गरी पाउन निवेदन गर्दछु ।

१. नेपालमा वातावरण संरक्षणसम्बन्धी बनेको वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ मा जलवायु परिवर्तनलाई अनुकूलन तथा न्यूनीकरण गर्ने कुनै कानूनी व्यवस्था नहुँदा त्यसको व्यवस्थापन गर्नको लागि एउटा छुट्टै जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी कानूनको जरूरी भएकोले जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी ऐनको निर्माण गरी जारी गर्नु र सो ऐन लागू गर्नु गराउन् ।

२. उक्त ऐन बनी लागू नभएसम्म विपक्षी निकायहरूले जलवायु परिवर्तन अनुकूलन तथा न्यूनीकरण गर्नको लागि तयार गरेको जलवायु परिवर्तन नीति, २०६७ मा भएको व्यवस्थाहरूलाई तत्काल प्रभावकारी तथा ठोस रूपले कार्यान्वयन गर्नु गराउन्।
३. National Adaptation Programmed of Action (NAPA) २०१०, Climate Change policy, २०११, National Framework for local Adaptation Plan for Action (LAPA) २०११ लाई कार्यान्वयन गर्ने कार्य अत्यन्त सुस्त भएकाले ७ प्रदेशको सबै जिल्लाभित्रको प्रत्येक नगरपालिका र प्रत्येक गाउँपालिकामा जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणको एकाई खडा गरी जलवायु परिवर्तनबाट हुने असरको रोकथामको कार्य योजना तयार गरी तत्कालै लागू गरी कार्यान्वयन गर्नु गराउन्।
४. उच्च हिमाली भेगदेखि तराईको तल्लो भागसम्म प्रत्यक्ष रूपमा जलवायु परिवर्तनबाट प्रभाव परेकोले त्यसको अनुकूलन तथा न्यूनीकरणको लागि प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने कार्ययोजना हालसम्म लागू नगरेकोले तत्काल लागू गरी जनजीविकामा प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष असरबाट सुरक्षा गर्ने उपयुक्त योजना तयार गरी तत्काल लागू गर्नु गराउन्।
५. जलवायु परिवर्तन नीति, २०६७, नापा (NAPA) २०१०, लापा (LAPA) २०११, प्रचलित ऐन, कानून, नेपाल पक्ष भएको अन्तराष्ट्रिय महासन्धिहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन गरी जलवायु परिवर्तन ऐन एवं कार्ययोजना तत्काल बनाई सबै जिल्लामा लागू गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्मको

लागि अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने अधिवक्ता पदमबहादुर श्रेष्ठको निवेदन दाबी।

यसमा के कसो हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी गर्नु नपर्ने हो ? आदेश जारी गर्नुपर्ने आधार र कारण भए सोसमेत साथै राखी यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटोको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी म्याद सूचना पठाई म्यादभित्र लिखित जवाफ परे वा अवधि नाघेपछि अग्राधिकार दिई पेस गर्नु। साथै निवेदकलाई अपूरणीय क्षति हुने नदेखिएकोले हाल अन्तरिम आदेश जारी गरिरहनु परेन भन्ने यस अदालतको मिति २०७४।७।१५ को आदेश।

जलवायु परिवर्तन र यसबाट सृजित प्रभावहरूप्रति विभाग निकै संवेदनशील रहेको र यस समस्याको निराकरणको लागि आफ्नो स्रोत र साधनले भ्याएसम्म अनुकूलन र न्यूनीकरण प्रयासहरू विभागबाट भइरहेको जानकारी गराउँछु। जलवायु परिवर्तनका मुद्दाहरूलाई सम्बोधन गर्न नेपालको सन्दर्भमा जलवायु परिवर्तन नीति, २०६७ लागू गरिएको, राष्ट्रिय अनुकूलन कार्यक्रम (National Adaptation Program of Action-NAPA) लागू गरिएको छ। जलवायु परिवर्तनका प्रभावहरू घटाउने र समुदायलाई समयानुकूल बनाउने मूलतः दुईवटा उपायहरू अनुकूलन र न्यूनीकरणलाई प्रभावकारी रूपमा लागू गर्नको लागि विद्यमान नीति तथा कार्यक्रमहरू नै पर्याप्त छन्। जलवायु परिवर्तनको प्रभाव र यसले निम्त्याउन सक्ने असरहरूलाई मध्यनजर राखी यसको न्यूनीकरण गर्न ठोस रूपमा कार्ययोजना बनाई समग्र देशभरी कार्यक्रम लागू गर्नुपर्ने आसय त्रुटिपूर्ण छ। राष्ट्रिय अनुकूलन कार्यक्रमले विभिन्न सूचकहरूको आधारमा नेपालका सम्पूर्ण जिल्लाहरूलाई विभिन्न ५ वटा संकटासन्न सूचीमा वर्गीकरण गरेको छ। जसअनुरूप नेपालका

९ वटा जिल्लाहरू जलवायु प्रभावको अति उच्च संकटासन्न अवस्थामा छन् भने १७ वटा जिल्लाहरू उच्च संकटासन्न अवस्थामा छन् । बाँकी ४९ वटा जिल्लाहरू मध्यम, न्यून तथा अति न्यून संकटासन्न अवस्थामा छन् । राष्ट्रिय अनुकूलन कार्यक्रमले तय गरेबमोजिम नै वातावरण विभागले जलवायु परिवर्तनको असरसँग जुध्ने सामुदायिक पहल स्वरूप अनुकूलन र न्यूनीकरणको विभिन्न औजारहरू समेटिएको जलवायु अनुकूलित गाउँ कार्यक्रम (Climate smart Village) अति उच्च / उच्च संकटासन्न १५ वटा जिल्लाहरूमा लागू गरिरहेको छ । कार्यक्रम लागू गरिएका जिल्लाहरू ओखलढुंगा, सोलुखुम्बु, रामेछाप, भक्तपुर, सिराहा, समरी, लमजुङ, गोर्खा, रुकुम, रोल्पा, कास्की, सुर्खेत, कञ्चनपुर, दाचुला र बझाड रहेका छन् । अतः जलवायु परिवर्तनको प्रभावको हिसाबले संकटासन्न अवस्थामा रहेका, प्रकोपसँग सम्मुख रहेका स्थानहरूमा न्यूनीकरण पर्याप्त उपायहरू कार्यान्वयन भइरहेको हुँदा हाललाई मागअनुसार रिट जारी हुनुपर्ने होइन भन्ने वातावरण विभागको लिखित जवाफ ।

यस मन्त्रालयको के कस्तो काम कारबाही र निर्णयबाट रिट निवेदकको के कस्तो मौलिक हक अधिकारको हनन् भएको हो स्पष्ट न भएकोले यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाउनु पर्ने कारण नखोली दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकार विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

प्रदूषण नियन्त्रण वातावरण संरक्षण र सन्तुलनलगायत जलवायु परिवर्तन र अनुकूलनसम्बन्धी कार्य जनसंख्या तथा वातावरण मन्त्रालयको कार्यक्षेत्रभित्र पर्ने र कार्बन सम्बन्धित व्यापारको साथै व्यवस्थापनको लागि वन क्षेत्रको क्षयीकरण तथा विनासलाई कम गरेर कार्बन उत्सर्जनलाई (Reducing Emission From Deforestation and degradation-REDD)

कसरी घटाउनेसम्बन्धी रणनीति मस्यौदा तयार भइसकेको छ । यसको अलावा यस मन्त्रालयअन्तर्गत सञ्चालनमा रहेका जडिबुटी विकास कार्यक्रम, राष्ट्रिय वन विकास तथा व्यवस्थापन कार्यक्रम, वृक्ष सुधार, वृक्षरोपण तथा निजी वन कार्यक्रम, राष्ट्रपति चुरे तराई मधेश संरक्षण विकास कार्यक्रम, जिल्ला भू-संरक्षण कार्यक्रम सामुदायिक विकास तथा वन / जलाधार संरक्षण आयोजना वनस्पति संरक्षण तथा उद्यान विकास आयोजना सामुदायिक वन तथा कबुलियती वन विकास कार्यक्रमहरू जलवायु परिवर्तनको जोखिम कम गर्नको लागि नै सहयोग गरिरहेको छन् । जलवायु परिवर्तन नीति, २०६७ कार्यान्वयन नभएको भनी उठान भएको विषय छ, सो सम्बन्धमा उक्त नीतिगत व्यवस्था कार्यान्वयन गर्न यस मन्त्रालयसमेत प्रतिबद्ध एवं क्रियाशील रहेको छ । वातावरणको संरक्षण र सन्तुलन र जैविक विविधताको संरक्षण गर्ने जस्ता विषयवस्तुहरूमा यस मन्त्रालयबाट विभिन्न निकायहरूसँग सहकार्य गर्दै आएको र भविष्यमा पनि सोहीअनुरूप समन्वय, सहकार्य गर्दै वातावरण संरक्षणको कार्य गर्दै निरन्तर रूपमा खोले साधनले भ्याएसम्म अगाडि बढी रहने नै हुँदा यस मन्त्रालयसमेतलाई विपक्षी बनाई दायर गरिएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकार, वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

छुट्टै जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी ऐन निर्माण गर्ने सम्बन्धमा नेपाल सरकार वा नेपाल सरकारको सम्बन्धित मन्त्रालय वा निकायबाट मस्यौदा प्राप्त भएमा नेपालको संविधान, प्रचलित नेपाल कानून तथा जलवायु परिवर्तनका असरलाई न्यूनीकरण गर्ने सम्बन्धमा नेपालले अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा व्यक्त गरेका प्रतिबद्धतासमेतलाई दृष्टिगत गरी आवश्यक कानूनी राय परामर्श दिने नै हुँदा सो विषयलाई लिएर यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई रिट दायर गर्नु कुनै औचित्य नहुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने कानून न्याय तथा संसदीय

व्यवस्था मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

भौतिक पूर्वधारको विकाससम्बन्धी नीति, योजना तथा कार्यक्रमको तर्जुमा कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्दा साधन स्रोतले भ्याएसम्म वातावरणमा असर पर्न नदिनेतर्फ मन्त्रालय सजग रहेको एवं जलवायु परिवर्तनका कारण समग्र मानव र अन्य प्रणालीमा समेत प्रत्यक्ष असर पर्ने भएकोले यसलाई न्यूनीकरण गर्न जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी कानून बनाई लागू गर्ने विषय यस मन्त्रालयको कार्यक्षेत्रभित्र नपर्ने हुँदा यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई दायर गरिएको प्रस्तुत रिट निवेदन औचित्यपूर्ण (Reasonableness) नभएकोले खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकार भौतिक पूर्वधार तथा यातायात मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

नेपालको संविधानको धारा ३० ले स्वच्छ वातावरणमाबाँच्नपाउने हकलाई मौलिक हकको रूपमा संवैधानिक प्रत्याभूति गरेको र वातावरणीय हासबाट मानव जाति, जीवजन्तु, वनस्पति, प्रकृति तथा भौतिक वस्तुमाथि हुनसक्ने प्रतिकूल प्रभावलाई यथाशक्य कम गरी स्वच्छ तथा स्वस्थ वातावरण कायम गर्न र प्राकृतिक स्रोतको समुचित उपयोग र व्यवस्थापनबाट वातावरण संरक्षण गर्नेसमेतको उद्देश्यले वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३, वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ समेत जारी भई कार्यान्वयनमा रहेका छन्। साथै उक्त कानूनी व्यवस्था कार्यान्वयन गर्ने तथा वातावरण संरक्षण, जलवायु परिवर्तन अनुकूलन हुने किसिमको गतिविधिहरू सञ्चालन गर्ने सम्बन्धमा नेपाल सरकार र सम्बन्धित निकायहरूले नीतिगत, कानूनी तथा संस्थागत प्रबन्ध गर्दै आएका छन्। जलवायु परिवर्तन नीति, २०६७ कार्यान्वयन नभएको भनी उठान भएको विषय छ, सो सम्बन्धमा उक्त नीतिगत व्यवस्था कार्यान्वयन नेपाल सरकार प्रतिबद्ध एवं क्रियाशील रहेको छ। जहाँसम्म जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी ऐनको निर्माण तत्कालै गर्नुपर्ने भन्ने निवेदन जिकिर छ, त्यस

सम्बन्धमा मुलुकमा के कस्तो कानून निर्माण गर्ने तथा भइरहेको कानूनमा के कस्तो संशोधन गर्ने भन्ने विषय विधायिकाको एकलौटी क्षेत्राधिकार (exclusive legislative competence) भित्रको विषय भएकोले सो सम्बन्धमा सम्मानित अदालतबाट आदेश जारी हुनुपर्ने होइन भन्ने नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय लिखित जवाफ।

कृषिको विकासको लागि मन्त्रालयले कृषि विकास रणनीति, २०७२ जारी गरी सोहीअनुरूप निर्दिष्ट कार्यक्रमहरू गर्दै आइरहेको छ। जलवायु परिवर्तनले कृषि क्षेत्रमा पार्ने असरलाई कम गर्नमा सहयोग र कृषकलाई राहत दिन कृषि बीमाको रकममा ७५% प्रिमियम अनुदान उपलब्ध गराउँदै आएको छ। जलवायु परिवर्तनले कृषि क्षेत्रमा पार्ने असरलाई कम गर्नमा सहयोग पुन्याउन साना सिचाइँ, थोपा सिचाइँ, वर्षाको पानी सङ्कलन पोखरी, प्लाष्टिक पोखरी निर्माण, पानी तान्चे उपकरण, गोडमेल गर्ने र भण्डारण सामग्रीमा अनुदान दिने गरेको। जलवायु परिवर्तनले कृषि क्षेत्रमा पार्ने असरलाई कम गर्नमा सहयोग पुन्याउन राष्ट्रिय अनुकूलन कार्यक्रमअनुरूप कृषक समुदायमा सञ्चालनमा गरिने कार्यक्रम एफ.ए.ओ.को आर्थिक सहयोग र यस मन्त्रालयको समन्वयमा पाइलट स्केलमा ४ जिल्ला (अर्घाखाँची, कपिलवस्तु, सिराहा र उदयपुर) मा सञ्चालन गरेको र त्यसको सिकाई अन्य जिल्लामा लैजाने गरी ४ वर्षे कार्यक्रम (सन् २०१५-२०१८) सञ्चालन भइरहेको छ। त्यसरी नै जलवायु परिवर्तनको सल्लाह र सूचनामा कृषकहरूलाई समयमा नै उपलब्ध गराई बालीनालीमा पार्न सक्ने असरलाई कम गर्न सहयोग पुन्याउन विश्व बैंकको आर्थिक सहयोग र यस मन्त्रालयको समन्वयमा पाइलट स्केलमा २५ जिल्लामा मोबाइलबाट जानकारी दिने कार्य भइरहेको छ। अतः उपर्युक्त कार्यहरूले कृषि क्षेत्रमा जलवायु परिवर्तनलाई कृषि क्षेत्रमा पार्ने असरलाई कम गर्नमा सहयोग पुन्याउन गरिएका कार्यहरू भएकोले कृषि

१०२१० - अधिवक्ता पदमबहादुर श्रेष्ठ वि. प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबारसमेत

विकास मन्त्रालयको कृषक र आम नागरिकको खाद्य सुरक्षामा टेवा पुच्चाइरहेको छ भन्ने कृषि विकास मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

जलवायु परिवर्तन तथा अनुकूलनको विषय नेपाल सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली, २०७२ अनुसार यस मन्त्रालयको अधिकारक्षेत्रभित्र नपर्ने विषय भएकोले सो सम्बन्धमा नीति वा कानून निर्माण यस मन्त्रालयको अधिकारको विषय नरहेकोले अनावश्यक विषयमा यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाएको हुनाले प्रस्तुत रिट खारेज गरिपाउँ । वातावरण, वन, भू-संरक्षण, स्वास्थ्य आदिसँग सम्बन्धित धेरै कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था रहेका छन् । तिनले कुन विषय सम्बोधन हुन सकेन र नयाँ कानूनको खाँचो परेको हो त्यसको स्पष्ट विश्लेषण नगरी जलवायु परिवर्तन नाम भएको ऐन छैन भन्ने सतही विश्लेषणको आधारमा रिट दर्ता गरिएको अवस्था रिट निवेदनबाट देखिएको हुनाले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकार संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदकले मागदाबी लिएको विषयका सम्बन्धमा यस मन्त्रालयको के कस्तो निर्णय एवं काम कारबाहीबाट रिट निवेदकलाई असर परेको भन्ने कुरा रिट निवेदनमा खुलाउन सक्नु भएको छैन । जहाँसम्म छुट्टै जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी कानून बनाई तत्काल लागू गर्न भन्ने विषय यस मन्त्रालयको कार्यक्षेत्रभित्र पर्ने विषय नभएकोले यस मन्त्रालयसमेतलाई विपक्षी बनाई दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

जलवायु परिवर्तनको असरलाई न्यूनीकरण गर्ने हेतुले नेपाल सरकारले वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ तथा नियमावली, २०५४ फोहोर मैला व्यवस्था ऐन, २०६८ राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष ऐन,

२०३९ लगायतका विभिन्न ऐन तथा नियमावलीहरू जारी गरी कार्यान्वयनमा रहेका छन् । निवेदकले उठाएको विषयवस्तुका सम्बन्धमा गृह मन्त्रालयको के कस्तो कामकारबाहीबाट विपक्षीको मौलिक हक अधिकार कुणिठत हुन पुगेको हो सो सम्बन्धमा वस्तुनिष्ठ आधार, कारण र प्रमाणसमेत उल्लेख गर्न नसकेको हुँदा यस मन्त्रालयसमेतलाई विपक्षी बनाई दायर भएको रिट निवेदन बदरभागी छ भन्ने नेपाल सरकार गृह मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदकले उल्लेख गर्नुभएका विषयहरूलाई पनि यस मन्त्रालयले गम्भीर रूपमा लिएको र सरोकारवाला अन्य निकायसँग समन्वय गरी वातावरण संरक्षण गर्य कार्यमा निरन्तर रूपमा लागिरहेको हुँदा यस निकायसँग समन्वय गरी वातावरण संरक्षण गर्ने कार्यमा निरन्तर रूपमा लागिरहेको हुँदा यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई दायर गरिएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने सहरी विकास मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदनसहितको मिसिल कागजात अध्ययन गरियो ।

निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता डा.श्री अम्बरप्रसाद पन्त र विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री पदमबहादुर श्रेष्ठ, श्री षटकोण श्रेष्ठ, श्री सुलोचना धिताल, श्री विष्णुकुमार थोकर, श्री हरिश्चन्द्र सुवेदी, श्री अभिषेक अधिकारी, श्री भुवनप्रसाद वाग्ले, श्री राजु फुयाल र श्री शान्ता पन्तले जलवायु परिवर्तन समस्यालाई सम्बोधन गर्न विश्वव्यापी मान्यता प्राप्त दुइवटा तरिकाहरू प्रभाव न्यूनीकरण (Mitigation) र अनुकूलन के हो भन्ने बारे जलवायु परिवर्तन नीतिले सपष्ट गर्न सकेको छैन । औद्योगिकीकरण तथा यातायात क्षेत्रमा खनिज इन्धनको व्यापक प्रयोगलाई कटौती गर्नुपर्ने, अनियमित वन विनासलाई रोक्नुपर्ने, स्वच्छ ऊर्जा जलविद्युत् पुनर्नवीकरणीय तथा वैकल्पिक

उर्जाको प्रयोग बढाउने, हरितगृह ग्याँसको उत्सर्गन न्यून गर्ने, जलवायु परिवर्तनबाट पर्ने प्रभावलाई सहज रूपमा अनुकूलन गर्न सक्ने क्षमता अभिवृद्धि गर्न तथा हरितगृह ग्याँस उत्सर्गन न्यूनीकरण गर्ने संयन्त्र विकास गर्नुपर्ने, स्थानीय समुदायको जलवायु अनुकूलन एवं न्यूनीकरण क्षमता अभिवृद्धिसमेत कार्यका लागि एकीकृत जलवायु परिवर्तन ऐन आवश्यक रहेकोले जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी ऐन निर्माण गरी जारी गर्नु भनी निवेदन मागबमोजिम परमादेश जारी गरिपाउँ । सो ऐन नबनेसम्म जलवायु परिवर्तन अनुकूलन तथा न्यूनीकरण गर्नका लागि जलवायु परिवर्तन नीति २०६७ मा भएको व्यवस्थाहरूलाई तत्काल प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु गराउनु, उच्च हिमाली भेगदेखि तराईको तल्लो भागसम्म प्रत्यक्ष रूपमा जलवायु परिवर्तनबाट प्रभाव परेकोले त्यसको अनुकूलन र न्यूनीकरणको लागि प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने कार्य योजना तयार गरी तत्काल लागू गर्नु गराउनु, प्रत्येक गाउँपालिका, नगरपालिकामा जलवायु परिवर्तन इकाई खडा गरी जलवायु परिवर्तन असर रोकथाम गर्नु गराउनु भनी परमादेश जारी गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

अब निवेदकको मागबमोजिम परमादेश जारी हुने हो, होइन ? भनी निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. यसमा नेपालमा वातावरण संरक्षणसम्बन्धी बनेको वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ मा जलवायु परिवर्तनलाई अनुकूलन तथा न्यूनीकरण गर्ने कुनै कानूनी व्यवस्था नहुँदा त्यसको व्यवस्थापन गर्नको लागि एउटा छुट्टै जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी कानूनको जरूरी भएकोले जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी ऐनको निर्माण गरी जारी गरी लागू गर्नु गराउनु । उक्त ऐन बनी लागू नभएसम्म विपक्षी निकायहरूले जलवायु परिवर्तन अनुकूलन तथा न्यूनीकरण गर्नको लागि तयार गरेको जलवायु परिवर्तन नीति, २०६७ मा भएको व्यवस्थाहरूलाई तत्काल प्रभावकारी तथा

ठोस रूपले कार्यान्वयन गर्नु गराउनु भन्नेसमेतको निवेदन दाबी देखियो । जलवायु परिवर्तनको कारणले प्राणी मात्रको नभई वनस्पतिलगायत अन्य पर्यावरणीय असन्तुलन बढाए गएकोले जलवायु परिवर्तनको विषय मानवको लागि साझा चासोको विषय बन्न पुगेको छ । यसैले जलवायु परिवर्तनको विषय सम्बोधन गर्न गरिने जुनसुकै कार्यहरूमा जलवायु न्याय (Climate Justice) को अवधारणालाई आत्मसात गर्न सक्नु पर्दछ । जलवायु परिवर्तनको प्रभावलाई घटाउँदै लैजानु पर्ने आजको आवश्यकता भएकोमा विवाद छैन । दिगो विकास (Sustainable development) को सैद्धान्तिक अवधारणा एवं समवंशीय र अन्तरवंशीय (Intra-generation and Inter-generation Justice) को सैद्धान्तिक अवधारणा आत्मसात् गरी जैविक विविधता (Biodiversity) सहितको परिस्थिति प्रणाली (Eco system) को संरक्षण वातावरण कानून, जलवायु परिवर्तन कानूनसमेतले उचित तवरले समेट्न सकेमा नै वर्तमान तथा भावी पुस्ताले वातावरणीय न्याय प्राप्ति हुने आधारस्तम्भ खडा हुने गर्दछ ।

३. जलवायु परिवर्तन र प्रदूषित वातावरणको कारणले गर्दा मानव जीवनसहित जीव एवं वनस्पतिको प्राण एवं अस्तित्व खतरामा हुन्छ । जलवायु परिवर्तन वा प्रदूषित वातावरणको सिर्जनाबाट कुनै पनि व्यक्तिको जिउज्यानमा खतरा उत्पन्न हुने हुँदा त्यस्तो जलवायु परिवर्तन वा प्रदूषित वातावरणबाट सुरक्षित हुन पाउने व्यक्तिको हक अधिकार भएकोले पर्यावरणको संरक्षणको सम्बन्ध प्रत्यक्ष एवं परोक्ष रूपमा मानिसको जिउ ज्यानसँग सम्बन्धित देखिन्छ । यसप्रकार मानवीय अस्तित्व र भावी पुस्ताको अधिकारसमेतसँग प्रत्यक्ष एवं परोक्ष रूपमा सम्बन्धित देखिँदा पर्यावरण वा जलवायु परिवर्तनको विषयमा जुनसुकै नागरिक पीडित हुन सक्ने अवस्था रहने भई स्वाभाविक रूपमै सार्वजनिक चासो र सरोकारको रहन्छ । रिट

निवेदनमा उठाइएको यसप्रकारको सार्वजनिक हक एवं सरोकारको विषय देखिँदा निवेदकको सार्थक सम्बन्धसमेत देखिन आयो ।

४. मानवीय कारणबाट पर्यावरणीय विनास हुन नदिई सुरक्षित मानवीय जीवनसहितको स्वच्छ वातावरणको अधिकारसमेतले वातावरणीय न्याय प्राप्ति हुन सक्छ । मानव तथा अन्य प्राणीको अस्तित्वसहित दिगोपनामा आधारित भूमि तथा अन्य प्राकृतिक स्रोतको नैतिक, सन्तुलित तथा जिम्मेवारपूर्ण उपयोग गर्दै हावापानी, जमिन र खाद्य पदार्थ स्वच्छ हुनुपर्ने हुँदा स्वच्छ वातावरण प्रतिकूलका कार्यहरू नियन्त्रण नियमन गर्नुपर्ने देखिएको छ । यसैले आणविक परीक्षण, विषालु तथा हानिकारक पदार्थको उत्पादन तथा विसर्जनबाट मानव अस्तित्व एवं पर्यावरणमा असर पर्न दिनु हुँदैन । वातावरण स्वच्छ राख्न हानिकारक उत्पादनलाई उत्पादनस्थलमै नियन्त्रण गरी उत्तरदायी बनाउनसमेत उचित कानूनी व्यवस्था एवं सोअनुरूपको संस्थागत संरचनाको व्यवस्था हुन जरूरी पर्दछ । साथै स्वच्छ वातावरण विरुद्धको कार्यबाट पीडितलाई क्षतिपूर्तिको अधिकार, कम्पनीका विधवंशकारी तथा पर्यावरणमा असर पार्ने कार्यलाई रोक्ने तथा दण्डनीय बनाउने कार्य, पर्यावरणीय जोखिमका क्षेत्रमा फोहोरमैला व्यवस्थापनसम्बन्धी विषय, विषादी उपयोग र फैलावट निषेध र हानिकारक पदार्थको आयात निर्यात नियन्त्रण, सिमसार क्षेत्रको संरक्षण र व्यवस्थापन, बसाई सर्ने पंक्षी र तिनको बसोबास संरक्षण, साँस्कृतिक तथा प्राकृतिक सम्पदा संरक्षणको प्रभावकारी कार्यान्वयन, वायुमण्डलमा हरितगृह ग्याँसको स्थिरीकरण र मौसम प्रणाली संरक्षण, मौसम परिवर्तनलाई न्यूनीकरण गर्न सुरक्षात्मक उपायको अवलम्बन, मौसम परिवर्तन र यसको प्रभावमा अनुसन्धान तथा जनचेतना प्रवर्द्धनसमेत गरी जलवायु न्याय तथा वातावरणीय न्यायको प्रत्याभूति गर्न जरूरी छ । जलवायु परिवर्तनलाई अनुकूलन तथा

न्यूनीकरण गर्नका लागि नेपालसमेत पक्ष राष्ट्र भएको र जैविक विविधतासम्बन्धी महासन्धि, १९९२, संयुक्त राष्ट्र संघीय मौसम परिवर्तन महासन्धि, १९९२, संकटापन्न वन्यजन्तु एवं वनस्पतिको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार नियन्त्रण महासन्धि, १९९३, हानिकारक पदार्थको अन्तरदेशीय ओसारपसार एवं विसर्जन नियन्त्रण महासन्धि, १९८९, सिमसारसम्बन्धी महासन्धि, जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी पेरिस समझौता (Paris Agreement on climate change) जस्ता अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि तथा महासन्धिहरूका कानूनी प्रावधानसमेतलाई समेटी वातावरण संरक्षण र जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी राष्ट्रियस्तरबाट कानूनी व्यवस्था गरी कानून उल्लङ्घन गरेमा दण्डनीय एवं क्षतिपूर्तिको व्यवस्थासहितको नियन्त्रणात्मक / नियमात्मक व्यवस्थाका अतिरिक्त जनचेतनामूलक / प्रबर्द्धनात्मक व्यवस्थासमेत हुन जरूरी देखिएको छ ।

५. जलवायु परिवर्तनका दुष्प्रभाव न्यूनीकरण गर्न तथा न्यून कार्बन उत्सर्जनको लागि राष्ट्रिय कानूनमा व्यवस्था गरी खासगरी जोखिममुक्त क्षेत्रमा स्वच्छ तथा नवीकरणीय उर्जाको प्रयोग तथा प्राथमिकता, जलवायु मैत्री भौतिक, सामाजिक एवं आर्थिक विकास एवं सोअनुरूपको जीविकोपार्जनसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था, जलवायु परिवर्तनबाट जोखिममा रहेका हिमाल, पहाड, चुरे र तराईका क्षेत्र, प्राकृतिक सम्पदा तथा जीविकोपार्जनमा परेको प्रतिकूल प्रभाव कम गराउने प्रणालीको विकासको लागि कानूनी व्यवस्था, जलवायु परिवर्तन, मरुभूमिकरण र जैविक विविधता सम्बन्धमा समेत कानूनी रूपमा उपयुक्त तवरले समेटी तत्सम्बन्धी राष्ट्रिय कानूनमा आवश्यक संशोधन वा नयाँ एकीकृत कानून कानूनको तर्जुमा हुन जरूरी देखिएको छ । जलवायु परिवर्तनलाई अनुकूलन तथा न्यूनीकरण गर्न तथा वातावरण संरक्षण गरी स्वच्छ वातावरणसहितको पर्यावरणीय न्याय प्रदान गर्न र जलवायु परिवर्तनका कारण खाद्यान्न, प्रजाति, पर्यावरणीय प्रणाली तथा

स्वास्थ्यमा असर पार्ने उत्पादन, बिक्री वितरण, प्रयोगमा नियन्त्रण नियमनसम्बन्धी व्यवस्था आवश्यक देखिन्छ। जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी राष्ट्रिय कानून निर्माण भई लागू भएमा Paris Agreement on Climate Change, 2015 समेतका अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा गरेको प्रतिबद्धता पूरा गर्न सहज हुने देखिएको छ। त्यस्तै नेपालको संविधानको धारा ५१ (छ) मा प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण, सम्बद्धन र उपयोगसम्बन्धी नीति: प्राकृतिक स्रोत साधनको संरक्षण, सम्बद्धन र वातावरणअनुकूल दिगो रूपमा उपयोग गर्ने, नवीकरणीय उर्जाको उत्पादन तथा विकास, जनसाधारणमा वातावरणीय स्वच्छतासम्बन्धी चेताना बढाई औद्योगिक एवं भौतिक विकासबाट वातावरणमा पर्न सक्ने जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्दै वन, वन्यजन्तु, पंक्षी, वनस्पति तथा जैविक विविधता संरक्षण, सम्बद्धन र दिगो उपयोग, प्रकृति, वातावरण वा जैविक विविधतामाथि नकारात्मक असर परेको वा पर्न सक्ने अवस्थामा नकारात्मक वातावरणीय प्रभाव निर्मूल वा न्यून गर्न उपयुक्त उपायहरू, वातावरण प्रदूषण गर्नेले दायित्व बेहोनु पर्ने, प्रकृतिक प्रकोपबाट हुने जोखिम न्यूनीकरण गर्नेसमेतका नीतिहरू राज्यले अवलम्बन गर्नेछ भन्ने देखिएको छ। साथै जलवायु परिवर्तनको जोखिमलाई न्यूनीकरण तथा अनुकूलन गर्ने विषय प्रत्यक्ष रूपमा जीवन रक्षाको अधिकार, पोषणयुक्त खाना पाउने अधिकार, स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउनेसमेतका अधिकारहरूसँग समेत प्रत्यक्ष र परोक्ष रूपमा अन्तरसम्बन्धित रहेको छ। वातावरण संरक्षणसमेतका कार्य गरी जलवायु परिवर्तन अनुकूलन तथा न्यूनीकरण गर्नुपर्ने दायित्व Parens patriae को सिद्धान्तअनुसार राज्यको नै हुने हुँदा जलवायु परिवर्तनबाट पर्न जाने नकारात्मक प्रभाव र जोखिमलाई समयमै सचेत बन्न जरूरी छ।

६. सुरक्षित पर्यावरण प्रक्षेपण गर्ने र महत्त्वाकांक्षी योजनासहित दिशानिर्देश गर्न, पर्यावरण

कानूनको पालना गर्न गराउन, पर्यावरण कोषको परिचालन सञ्चालन, पर्यावरणीय अनुकूलन तथा न्यूनीकरणसमेतका कार्यलाई प्रबद्धन गर्न आवश्यकताअनुसार सहजीकरण गर्न, कानून लागू गर्न र अनुपालन गर्न प्रोत्साहित गर्न कानूनद्वारा नै व्यवस्थित स्थायी संयन्त्र आवश्यक पर्दछ। त्यस्तै जलवायु परिवर्तन अनुकूलन तथा न्यूनीकरण गर्ने र नेपालको हिमाली क्षेत्रसमेतमा देखिएको उच्च जोखिमयुक्त पर्यावरणको असर कम गरी पर्यावरणको पूर्ववत् स्थिति कायम गर्नसमेतका लागि देहायका विषय समेट्ने गरी एकीकृत रूपमा जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी कानून निर्माण हुन अत्यावश्यक देखिएको छ।

- जलवायु परिवर्तनको कारण जोखिममा परेका क्षेत्रमा प्रतिकूल असर कम गर्न र पूर्ववत् सामान्य अवस्थामा ल्याउनको लागि सहरीकरण वा वस्ती विकाससमेतमा गर्नुपर्ने नीतिगत एवं कानूनी व्यवस्था,
- त्यस्तै जोखिममा परेको क्षेत्रमा जलवायु परिवर्तन अनुकूलन र न्यूनीकरण गर्न र दिगो विकास प्रबद्धन गर्नको लागि कानूनी व्यवस्था तथा बाँझो, पर्ती, बाढी पहिरोग्रस्त, भिरालो जमिनमा पर्यावरण अनुकूलनका लागि बहुलाभदायक रूख प्रजातिको वृक्षरोपण वा भूमि उपयोगसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था,
- जलवायु परिवर्तनको कारक तत्त्व हरितगृह ग्याँसको उत्सर्जनलाई घटाउनु रहेकोले न्यून कार्बन उत्सर्जन गर्ने प्रविधि, प्रभावकारिता वृद्धि गर्न जलवायु परिवर्तनको निष्प्रभावीकरण (Mitigation) का लागि खनिज इन्धनको खपतलाई कम गर्नुपर्ने, स्वच्छ एवं नवीकरण उर्जा प्रयोग हुने प्रविधिलाई प्रबद्धन र विकास र गर्नुपर्ने, वन जंगल संरक्षण र विस्तार हुन जरूरी भएकोले मूलतः जलवायु परिवर्तनको दृष्टिले खतरा क्षेत्रमा उर्जाको प्रयोग र वन क्षेत्र

- उपयोगसम्बन्धी विशेष कानूनी व्यवस्था,
- जलवायु परिवर्तनबाट हुने मानवीय स्वास्थ्य तथा बहुपक्षीय वातावरणीय क्षति न्यूनीकरणका लागि कानूनी तथा प्राविधिक संयन्त्रको व्यवस्था,
- जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण गरी भावी सन्ततिसमेतको पर्यावरणीय न्याय, वातावरणीय न्यायका लागि प्राकृतिक स्रोत, सम्पदा तथा वातावरणको संरक्षण र सम्बर्धन गर्न आवश्यक कानूनी व्यवस्था,
- वातावरण विनास वा प्रटूषणका कारण हुन गएको व्यक्तिगत, सामुदायिक र अन्य क्षतिको निर्धारण र क्षतिपूर्तिसमेतको व्यवस्था गर्न वैज्ञानिक एवं कानूनी संयन्त्र,
- पर्यावरणमा असर पार्ने कार्यलाई नियन्त्रण गर्न तथा वातावरण स्वच्छ र सफा राख्न सार्वजनिक एवं निजी संरक्षणसमेतको जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी कर्तव्य (Climate Change Duties) को लागि कानूनी एवं नीतिगत व्यवस्था।

७. वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ ले वातावरण संरक्षणसहित जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी केही व्यवस्था गरे पनि माथि विवेचित जलवायु परिवर्तनको अनुकूलन तथा न्यूनीकरणको लागि पर्याप्त कानूनी व्यवस्था हुन नसकेकोले जलवायु परिवर्तनलाई अनुकूलन तथा न्यूनीकरण गर्ने सन्दर्भमा एउटा छुट्टै कानून निर्माण गरी समस्याको सम्बोधन हुन जस्तरी भएकोले जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी एकीकृत कानून यथासिद्धि निर्माण गरी लागू गर्नु गराउनु र सो ऐन बनी लागू नभएसम्म जलवायु परिवर्तन नीति, २०६७ र National Adaptation Program of Action 2010 तथा National Framework for Local Adaptation Plan for Action 2011 समेतले

जलवायु परिवर्तनबाट परेका र पर्न जाने प्रभावलाई न्यूनीकरण गर्न केही कार्ययोजनाको व्यवस्था गरेको देखिँदा जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी एकीकृत कानून निर्माण नभएसम्म उक्त योजना र नीतिअनुरूपका कार्ययोजनाहरूले गरेका प्रावधानहरूको अवलम्बन र कार्यान्वयन गर्नु गराउनु भनी परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ । प्रस्तुत आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षीहरूलाई दिने र प्रस्तुत निवेदनको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनू ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. तेजबहादुर के.सी.

इजलास अधिकृतः हर्कबहादुर क्षेत्री
इति संवत् २०७५ साल पौष १० गते रोज ३ शुभम् ।

निर्णय नं. १०२१९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र^१
माननीय न्यायाधीश श्री पुरुषोत्तम भण्डारी
फैसला मिति : २०७५।७।१६
०७३-Cl-०८८०

मुद्दा : करारबमोजिम रकम दिलाई पाऊँ।

पुनरावेदक / वादी : ललितपुर जिल्ला, ल.पु.उ.म.न.पा.
वडा नं.५ जावलाखेल स्थित कार्यालय
रहेको वर्ल्डलिंक कम्प्युनिकेसन प्रा.लि. को
अखितयार प्राप्त ऐ. का जनसम्पर्क प्रबन्धक श्री
लक्ष्मणकुमार यादव
विरुद्ध
प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : का.जि. का.म.न.पा. वडा नं. ११
रामशाहपथ स्थित राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि.
केन्द्रीय कार्यालयसमेत

- करार गर्नको लागि पूरा गर्नुपर्ने कार्यविधि र
करार गरी लाभ लिइसकेको अवस्था फरक
फरक अवस्था हो। कुनै करार गरी कार्य
सम्पन्न भई सोको लाभ प्राप्त गरेपछि करार
हुनुपूर्व लागू हुने कार्यविधिगत प्रावधान
उठाई करार नभएको भन्न मिल्दैन।
कार्यविधिगत प्रावधानले सारवान् अधिकार
कुण्ठित नहुने।

(प्रकरण नं. १७)

पुनरावेदक / वादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता
सतीशकृष्ण खरेल तथा अधिवक्ताहरू
सरदप्रसाद कोइराला र रमनकुमार कर्ण

प्रत्यर्थी / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता
नरहरि घिमिरे र अधिवक्ता विष्णुप्रसाद कँडेल
अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प. २०६६, नि.नं. ८७७३, पृ.३२५
- स.अ.बुलेटिन २०७१, पूर्णाङ्क ५२६,
पृ.२०
- स.अ.बुलेटिन वर्ष १८, पूर्णाङ्क ४६८,
पृ.१३

सम्बद्ध कानून :

- प्रमाण ऐन, २०३१
- करार ऐन, २०५६

सुरु तहमा फैसला गर्ने:

मा.जि.न्यायाधीश श्री नारायणप्रसाद सुवेदी
ललितपुर जिल्ला अदालत

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री बाहुराम रेम्मी
माननीय न्यायाधीश श्री शिवराज अधिकारी
पुनरावेदन अदालत पाटन

फैसला

न्या.पुरुषोत्तम भण्डारी : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) र (ख) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ :-

विपक्षी वाणिज्य बैंक केन्द्रीय कार्यालय इन्फरमेसन टेक्नोलोजी विभागका विभागीय प्रमुख कपिल ज्वालीले फिरादी कम्पनीको मार्केटिङ विभागमा E-Mail गरी राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकअन्तर्गत बिर्तामोड, भद्रपुर, धनकुटा, हिले, फिक्कल, सुनवल, परासी, तौलीहवा, धरान, धनगढी, गौर, गरुडाबजार, इटहरी, इलाम, महेन्द्रनगर, सिन्धुली, बर्दिबास, जलेश्वर, जनकपुर (पिडारिचोक), लालबन्दी, सिराहा, मिर्चेया, कटारी, निजगढ, गजुरी, मन्थली, लाहान,

गाइघाट, बेंसीसहर लमजुङ, गोरखा, आँबुखैरेनी, पाल्पा, राजविराज शाखाहरूका सम्पर्क व्यक्तिहरूका नाम र मोबाइल नम्बरसमेत उल्लेख गरी शाखाहरूमा DATA CONNECTIVITY सेवा फिरादी कम्पनीबाट उपलब्ध गराउन आग्रह गर्नुभएको थियो । विपक्षी विभागीय प्रमुख एवं अन्य सम्बद्ध अधिकारीहरूको लिखित इमेलका आधारमा पहिलेदेखि कार्य सञ्चालन भई आएको आधारमा विपक्षीमध्येका कपिल ज्ञवालीको आदेशमा उल्लिखित शाखाहरूमा फिरादी कम्पनीले सेवा प्रदान गर्दै आएको थियो ।

विपक्षी बैंकको लिखत आग्रहअनुसार विभिन्न ३३ शाखाहरूमा फिरादी कम्पनीले DATA CONNECTIVITY सम्बन्धी कार्य सम्पन्न गरी अधिकांश बैंकका शाखा कार्यालयहरूबाट सेवाग्राहीको काम छिटो छरितो हुनुका अतिरिक्त विश्वसनीय सेवा प्राप्त भइरहेको सर्वविदित छ । विपक्षीले राष्ट्रिय स्तरको बैंक भएको हुनाले तपाइँको लगानी ढुब्ने अवस्था छैन, केही समय ढिलो भए तापनि तपाइँहरूको भुक्तानी अवश्य गर्छौं भनी आग्रह गरिरहेकोमा 9 June 2010 देखि 15 July 2012 सम्म विपक्षी कार्यालयको विभिन्न शाखाहरूलाई निरन्तर सेवा दिँदै आएका थियौं । विपक्षी बैंकले अकस्मात् 15 July 2012 मा DATA CONNECTIVITY सेवा बन्द गर्न आग्रह गरेपछि बाध्य भई बाँकी रकम असुल गर्न अदालतसमक्ष उपस्थित भएका छौं ।

प्रत्यक्ष भेटघाट तथा इमेलमार्फत पटक-पटक बक्योता रहेको रकम भुक्तानी गरिदिन अनुरोध गरिएकोमा भुक्तानी प्रक्रिया सुरु भइसकेको छ, सञ्चालक समितिबाट भुक्तानीको लागि निर्णय गराउनु पर्ने कानूनी प्रावधान रहेको हुँदा केही ढिलो भएको हो । तपाइँहरूको सेवाप्रति हामी आभारी रहेको हुँदा तपाइँहरूको रकम भुक्तानी गर्छौं भनी विश्वास दिलाई आएको कारणले फिरादी कम्पनी विश्वस्त रही बसेको अवस्था थियो । लामो समयसम्म भुक्तानी

नदिई अकस्मात् DATA CONNECTIVITY सेवा बन्द गर्न आग्रह गरेपश्चात् मिति २०६९०९।१३ मा लिनुपर्ने रकमको विस्तृत स्टेटमेन्टअनुसार विपक्षी बैंकले नेपाल सरकारलाई तिनुपर्ने भ्याटसहित जम्मा ८०,२९,१२५।- रकम भुक्तानी गर्न आग्रह गरेका थियौं ।

विपक्षीको ढिलाइका कारण नेपाल सरकारलाई तिनुपर्ने लाखौं रकमसमेत असुलउपर हुन सकेको छैन । बैंकलाई आधुनिकीकरण गर्ने र बैंकबाट प्रदान गरिने सेवालाई उन्नतस्तरको बनाउने अभिप्रायको प्रस्तावलाई फिरादी कम्पनीले स्वीकार गरी यथासमयमा नै कार्य सम्पन्न गरिसकेको अवस्था हुँदा मुद्दाको अन्तिम किनारा भई बिगो भरिभराउ हुँदासम्मको उक्त साँवा रकम करार ऐन, २०५६ को दफा २(क), ५, ७(१), (२), ११(ग), ७४, ७७(१), ८४(१), ८५(क)(ख) तथा दफा ८९(घ) एवं लेनदेन व्यवहारको २ र ४० नं. बमोजिम विपक्षीबाट दिलाई भराई पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको वल्डलिंक कम्युनिकेसन्स प्रा.लि. का अरित्यारप्राप्त लक्ष्मणकुमार यादवको फिराद पत्र ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक पूर्ण सरकारी बैंक भएको हुनाले प्रचलित वस्तु तथा सेवा खरिदसम्बन्धी कानूनी प्रक्रिया पूरा गरी सेवा खरिद गर्नेबाहेक अन्य प्रक्रियाबाट सेवा प्राप्त गर्न सक्दैन । विपक्षी र यस बैंकबिचमा औपचारिक खरिद प्रक्रिया अवलम्बन गरी सार्वजनिक खरिद ऐन, नियम एवं यस बैंकको प्रचलित नियमबमोजिम सार्वजनिक प्रतिष्पर्धा गराई निज र बैंकका बिच विधिवत् खरिद सम्झौता सम्पन्न गरी कारोबार भएको अवस्था छैन । यस बैंकले उल्लिखित DATA CONNECTIVITY सम्बन्धी सेवा खरिद गर्नका लागि मिति २०६७।५।१ र २०६७।८।८ मा सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गरी सेवा प्रदायकहरूबाट बोलपत्र आह्वान गरिएकोमा विपक्षी प्रतिष्पर्धामा सहभागी भएका थिए ।

तर निजको बोलपत्र न्यूनतम् नभएकोले

कानूनले स्वीकृत गर्न नसकिने भएकोले निजको सेवा स्वीकार गर्न सम्भव नभएको कुरा विपक्षीलाई अवगत नै छ । वादीले दाबी गरेको सेवा खरिद गर्नुपर्दा पालना गर्नुपर्ने कानूनी प्रक्रियाविपरीत आफूखुसी विपक्षीले प्रदान गरेको भनिएको सेवाको दरभाउ किटान नभएको र समझौता नै नभएको हुँदा हकै नपुग्ने विषयमा विपक्षीले दायर गरेको फिराद खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक केन्द्रीय कार्यालय, ऐ. बैंकका सञ्चालक समिति, ऐ. बैंकका कार्यकारी अधिकृत र ऐ. बैंक सूचना प्रविधि विभागको तरफबाट अछितयार प्राप्त ऐ.ऐ. विभागका विभागीय प्रमुखको संयुक्त प्रतिउत्तर पत्र ।

वादीले फिराद लेख्बमोजिम के कुन शाखामा के कति समयसम्म Data Connectivity सेवा प्रवाह गरेको हो । सोको स्पष्ट जानकारीसहितको विवरण, प्रतिउत्तरको प्रकरण २(ग) मा उल्लेख भएबमोजिम प्रतिवादी रा.वा. बैंकले Data Connectivity सम्बन्धी सेवा खरिद गर्न मिति २०६७।५।१ र २०६७।८।८ मा सूचना प्रकाशन गरी बोलपत्र आह्वान गरेको भनिएको सम्पूर्ण कागजातसहितको सक्कल फायल र वादीलाई दिइएको कार्यादेश र रकम भुक्तानी गरेको भए सोको विवरणसमेत प्रतिवादीको वारेसमार्फत पेस गर्न लगाउनु भन्नेसमेत बेहोराको यस अदालतको मिति २०७०।१।२।९ को आदेश ।

Data Connectivity सेवा प्रवाह गर्नको लागि फिरादी र विपक्षी बैंकबिच प्रचलित कानूनबमोजिम समझौता भएको नदेखिएको, वादीले प्रवाह गर्ने सेवाको दरभाउ निश्चित गरिएको वा स्वीकृत भएकोसमेत नदेखिएको स्थितिमा सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ समेतको प्रतिकूल हुन जाने गरी वादी दाबीको रकम प्रतिवादीबाट भराउन मिल्ने स्थिति देखिन नआएकोले वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर गरी भएको सुरु ललितपुर जिल्ला अदालतको मिति २०७१।१।२।९ को फैसला ।

प्रतिवादी बैंकको प्रस्तावलाई स्वीकार गरी

पुनरावेदकले सेवा प्रवाह गरेको र सोको व्यवहार र आचरणबाट करारीय सम्बन्ध स्थापित भएको कुरा प्रतिवादीले अन्यथा भन्न सकेको छैन । प्रतिवादीबाट पुनरावेदक कम्पनीलाई पटकपटक पत्राचार गरी विभिन्न शाखाहरूमा सेवा उपलब्ध गराउन प्रस्ताव गरेको थियो । सोअनुसार सेवा आपूर्ति गर्ने कार्य सम्पन्न भइसकेको अवस्थामा करार गर्दा अपनाउनु पर्ने प्रक्रियाकै कारण सम्पन्न भइसकेको कार्यलाई असर पुऱ्याउन सक्दैन । करार कानूनको दफा ८८ कार्यान्वयन नभएको करारको हकमा मात्रै आकर्षित हुने प्रावधान हो ।

कुनै स्तरीय सम्बन्ध स्थापना गर्ने कार्य भई सोको सम्पादनसमेत भएको अवस्थामा प्रक्रियागत आधारमा उपचारविहीन हुन सक्दैन । करार ऐन, २०५६ को दफा ८४ ले करार गैरकानूनी भएपनि वा दफा ८८ बमोजिम अमान्य भएपनि करारअन्तर्गत कुनै वस्तु वा सेवा वा लाभ लिनुदिनु भएमा त्यस्तो सेवा वा लाभ लिने पक्षले अर्को पक्षलाई दिनुपर्ने हुन्छ । करार ऐनमा करार गैरकानूनी वा अमान्य भएमा त्यस्तो ठहर वा अवस्था उत्पन्न भएपछि करारबमोजिम गर्नुपर्ने कार्य सम्पादन गर्नुपर्ने हुन्छ । तर अमान्य हुने करारअन्तर्गत कुनै वस्तु वा सेवा वा लाभ लिनुदिनु भएमा सोको मूल्य भुक्तानी गर्न वा सोको दायित्वबाट उन्मुक्ति हुन सक्दैन ।

करारमा प्राप्त गरिएको लाभको हदसम्म यसको कानूनी अवस्थाले कुनै प्रभाव पार्न नसक्ने करार कानूनको मान्य सिद्धान्त छ । प्रतिफल गैरकानूनी नभएमा लाभ लिए दिएको हदसम्मको भुक्तानी प्राप्त गर्ने अधिकार निर्विवाद हुन्छ । वादी दाबी नपुग्ने गरी ललितपुर जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला उल्टी गरी वादी दाबीबमोजिम रकम भराई उचित न्याय पाउँ भन्ने बेहोराको वल्डलिङ्क कम्युनिकेसन प्रा.लि. को पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा प्रत्यर्थी राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले

आफ्नो प्रतिउत्तरमा फिरादीको सेवा नलिएको भनी इन्कार गरेको नदेखिएको अवस्थामा सेवा प्रदायकको फिराद दाबी पुग्न नसक्ने ठहर गरी भएको सुरु फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.बं. २०२ एवं पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम छलफलको लागि प्रत्यर्थी झिकाई आए वा म्याद नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु।

प्रस्तुत मुद्दामा फिरादी कम्पनीसँग कपिल ज्ञवालीको इमेलमार्फत आदानप्रदान भएको कार्यलाई राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकसँग भएको समझौता मानेर सोही समझौताका आधारमा भुक्तानी गर्न सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३, सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको आर्थिक प्रशासनसम्बन्धी विनियमावलीको अनुमति प्रदान नगर्ने, उल्लिखित कानूनी व्यवस्थालाई अनदेखा गरी भुक्तानी भएमा त्यसरी भुक्तानी गर्ने कार्य अछित्यारको दुरुपयोग भन्ने भई भ्रष्टाचारजन्य कार्य हुन जानेसमेत हुँदा फिरादी कम्पनीसँग राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको समझौता भएको र उक्त समझौता कानूनबमोजिम कार्यान्वयन हुन सक्ने समझौता भएको मान्न सकिएन।

कानूनबमोजिम भुक्तानी हुन नसक्ने भनी बैंकको सञ्चालक समितिबाट अस्वीकार गरिएको रकम अदालतबाट भुक्तानी दिने गरी निर्णय गर्दा संस्थागत सुशासन कायम गर्ने मार्गमा समेत बाधा पर्न जाने यस इजलासको ठहर रहेको हुँदा उदाहरणका लागि पेस भएको समानस्तरको इजलासको निर्णयसँग सहमत हुन सकिएन। पुनरावेदक कम्पनीलाई राष्ट्रिय बैंकका तरफबाट करारबमोजिमको भनिएको रकम भुक्तानी गर्नुपर्ने देखिएन। वादी प्रतिवादीका बिच कानूनबमोजिम कार्यान्वयन गर्न सकिने समझौता नभएको र दाबीबमोजिमको रकम भुक्तानी गर्न नपर्ने निष्कर्षमा पुगिएको हुँदा ललितपुर जिल्ला अदालतबाट वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर्नाई मिति २०७१।२।१ मा भएको फैसला मनासिब देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने

पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला।

निवेदकले करार ऐन, २०५६ को दफा ८४ र ८५ समेतको आधारमा फिराद दायर गरेको अवस्था छ। नगद वा जिन्सीबाहेक अन्य कुनै सेवा वा लाभ दिएको अवस्थामा त्यस्तो सेवा वा लाभ लिने व्यक्तिले सोको मनासिब माफिकको रकम दिनुपर्ने दफा ८४ मा व्यवस्था छ। निवेदकले Data Connectivity को सेवा उपलब्ध गराएको र सेवा प्रतिवादीले प्रयोग गरेको निर्विवाद रूपमा पुष्टि हुँदाहुँदै वादी दाबी पुग्न नसक्ने गरी भएको फैसलामा करार ऐन, २०५६ को दफा ८४ को गम्भीर त्रुटि भएको छ।

सामान्य व्यापारिक क्रियाकलाप गर्ने व्यक्तिले उपलब्ध गराएको सेवा वा वस्तु स्वीकार गर्ने व्यक्तिले सोको यथोचित मूल्य दिनुपर्ने हुन्छ। प्रतिवादीले पटकपटक इमेलमार्फत बैंकको विभिन्न शाखामा Data Connectivity को सेवा उपलब्ध गराउन लगाएको र सो सेवा उपयोग गर्ने क्रममा भएको समस्या निराकरण गर्नसमेत लगाएको बेहोरा मिसिल संलग्न प्रमाणबाट पुष्टि भएको छ। यसरी निवेदकलाई प्रतिवादीले काममा लगाएको अवस्थामा उक्त कामको रकम भरपाइ नपाउने गरी भएको फैसलामा करार ऐन, २०५६ को दफा १।१(ग) को गम्भीर त्रुटि भएको छ।

प्रस्तुत विवादमा निवेदकलाई काममा लगाई निवेदकको सेवा लिएको अवस्थामा सोको मूल्य भुक्तानी गर्नु नपर्ने गरी भएको फैसला सर्वोच्च अदालत बुलेटिन वर्ष १४ पूर्णाङ्क ४४० पृष्ठ २७ (वेखा महर्जन वि. पवनकुमार के.सी.) भएको मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्त प्रतिकूल छ। करार नै अवैध भएपनि कुनै करारअन्तर्गत लिनु दिनु भएको सेवा मूल्य भुक्तानी गर्नुपर्ने स्थापित सिद्धान्त छ। प्रस्तुत फैसलामा सम्मानित अदालतबाट सर्वोच्च अदालत बुलेटिन २०७।१ पूर्णाङ्क ५२६ पृष्ठ २० (खडगबहादुर रोकाया वि. जि.वि.स समिति मुगु) र सर्वोच्च अदालत बुलेटिन वर्ष १८ पूर्णाङ्क ४६८ पृष्ठ १३ मा प्रतिपादित सिद्धान्त प्रतिकूल छ।

निवेदको दाबी नपुग्ने गरी भएको फैसला कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा १०४(१) र सर्वोच्च अदालत बुलेटिन पूर्णाङ्क ५२९ पृष्ठ १२ (वाइवा कन्स्ट्रक्शन प्रा.लि. वि. राधेश्याम कौशल) भएको मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्त प्रतिकूल छ । करार गर्नको लागि पूरा गर्नुपर्ने कार्यविधि र करार गरी लाभ लिइसकेको अवस्था सर्वथा फरक अवस्था हुन । कुनै करार भई कार्य सम्पन्न एवं सोको लाभ प्राप्त गरेपछि करार हुनुपूर्व लागू हुने कार्यविधिगत प्रावधान उठाई करार नभएको भन्न मिल्दैन । कार्यविधिगत प्रावधानले सारबान् अधिकार कुण्ठित गर्न नमिल्ने भएकोले प्रस्तुत मुद्दामा Data Connectivity जडान गर्न गरिएको अनुरोध सोबमोजिम जडान भई प्रतिवादीले उपयोग गरेको कारणले वैध करार भएको करारको उद्देश्य स्वयंमा कानूनसम्मत भएको अवस्थामा लिनुपर्ने प्रमाण नलिई नलिनु पर्ने प्रमाण ग्रहण गरिएको फैसला प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, ५४ र अ.ब. १८४क, १८५ नं. प्रतिकूल छ ।

अतः माथि वर्णित कानून नजिर एवं तथ्यहरूको आधारमा वादी दाबी नपुग्ने गरी ललितपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०७२।२।१ को फैसलालाई सदर गरी भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०७२।२।३० को फैसलामा सम्मानित अदालतबाट प्रतिपादित नजिरको गलत व्याख्या र कानूनको गम्भीर त्रुटि भएकोले दोहोन्याई हेरी उल्टी गरी न्याय पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको वादीको निवेदन ।

यसमा निवेदक प्रा.लि. र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक कम्पनी कानूनअन्तर्गत स्थापित कम्पनीहरू हुन् । राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि. का इन्फरमेसन टेक्नोलोजी प्रमुखले दिएको आदेशानुसार निवेदक कम्पनीले विपक्षी बैंकको विभिन्न ३३ वटा शाखामा Data Connectivity (256 Kbps) जडान गरेको अवस्थामा निवेदक कम्पनीको करारको आवश्यक तत्त्वमध्ये कुनै प्रतिफल प्राप्त गरेको देखिँदैन । यस्तै

विषय समावेश भएको सुविसु केबलनेट प्रा.लि. विरुद्ध यिनै प्रतिवादीहरू राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि. समेत विपक्षी भएको रकम दिलाई पाउँ मुद्दामा निवेदक वादी सुविसु केबल नेट प्रा.लि. लाई रकम दिलाउने भनी गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला र प्रस्तुत मुद्दामा निवेदक प्रा.लि. लाई दाबीको रकम नभराउने गरी भएको तत्कालीन पुनरावेदन अदालत पाटन (हाल उच्च अदालत पाटन) बाट मिति २०७२।२।२० मा भएको फैसला व्याख्यात्मक रूपमा फरक पर्न सक्ने देखिएकोले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ र न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ को दफा १२(१)(ख) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा दोहोन्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ । विपक्षीहरूलाई झिकाई आए वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७३।८।१५ को आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता सतीशकृष्ण खरेल तथा अधिवक्ताहरू सरदप्रसाद कोइराला र रमनकुमार कर्णले विपक्षी बैंकको (कर्मचारी) सूचना प्रविधि प्रमुख कपिल ज्ञावालीले भनेबमोजिम पुनरावेदकले सेवा उपलब्ध गराएको, सो सेवामा समस्या पर्दा मर्मत सुधारको लागि बैंकले अनुरोध गरेको र पुनरावेदकले तदनुसार सेवा उपलब्ध गराएको हुँदा दुवै पक्षबिच करार ऐन, २०५६ को दफा २(क) बमोजिम करारीय सम्बन्ध स्थापित भएको प्रस्तुत छ । निज कपिल ज्ञावालीले गरेको Email को आधारमा सेवा जडान भएकोमा निजउपर अनधिकृत भनी बैंकले कुनै कारबाही गरेको अवस्था पनि छैन । पुनरावेदकले दिएको दररेट ठिक छैन भन्ने सम्बन्धमा विपक्षीको कुनै जिकिर नरहेकोले बिलबमोजिमको रकम उपलब्ध गराइदिन भन्न मिल्ने होइन ।

वस्तु वा सेवा आपूर्ति गर्ने व्यक्तिले वस्तु वा सेवा ग्रहण गर्ने व्यक्तिबाट सोको मूल्य भराई लिन

पाउने भन्ने नजिर सिद्धान्तसमेत प्रतिपादन भइसकेको हुँदा विपक्षी बैंकले बिलबमोजिमको रकम दिन्न भन्न पाउने होइन । सुविसु केबल नेट प्रा.लि. लाई निज कपिल ज्ञावालीकै आदेशले सेवा जडान गरेबापत विपक्षी बैंकले रकम भुक्तानी दिएको छ । विपक्षी बैंकको सञ्चालक समिति बोर्डले पुनरावेदकसँग भएको काम कारबाहीलाई बदर गरेको छैन । सम्मानित अदालतबाट ने.का.प. २०६९, पृष्ठ ९८२ नि.नं. ८७७३ मा सम्झौता भएपछि थप गरेको सेवाको हकमा एक पक्षले बचन वा आचरण दिन्छ र अर्को पक्षले सोअनुसार सेवा दिन्छ भने सेवा दिएबापतको रकम पाउनु पर्ने (Promissory estoppel लागू हुने) भन्ने नजिर सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ ।

पुनरावेदकले २०६७।२।२६ देखि २०६९।३।१ सम्म विपक्षी बैंकलाई सेवा प्रदान गरेको छ । सेवा लिएको र प्रयोग गरेको कुरा विपक्षीले स्वीकार गरेको छ । कपिल ज्ञावाली बैंकको कर्मचारी होइन भनी बैंकको तर्फबाट भन्न सकेको अवस्था पनि छैन । बिलमा उल्लिखित दर रेट फरक परेको भनी विपक्षी बैंकले प्रतिउत्तरमा कुनै जिकिर लिएको नहुँदा दर रेटलाई स्वीकार गरेकै मान्नु पर्ने हुन्छ । करार ऐन, २०५६ को दफा ११(ग) अनुसार पुनरावेदकले प्रदान गरेको सेवा विपक्षीले उपभोग गरेपछि रकम तिर्दिन भन्न नमिल्ने हुँदा पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी गरी रकम दिलाई भराई पाउने गरी इन्साफ पाउँ भनी बहस गर्नुपर्यो ।

प्रत्यर्थी प्रतिवादी बैंकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता नरहरि घिमिरे र अधिवक्ता विष्णुप्रसाद कँडेलले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक सार्वजनिक खरिद ऐन लागू हुने संगठन भएकोले विपक्षी सेवा प्रदायक कम्पनी करारको माध्यमबाट वा बोलपत्रको माध्यमबाट सेवा प्रदान गर्न बैंकमा आउनु पर्नेमा विपक्षी कम्पनीले उक्त दुवै प्रक्रिया पूरा गरेको नदेखिएकोले बैंकसँग विपक्षी कम्पनीको कुनै प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष

करार भएको नहुँदा विपक्षी कम्पनीलाई कुनै रकम तिर्नुपर्ने होइन । विपक्षी कम्पनीले एउटा इमेलको आधारमा बैंकमा इन्टरनेट सेवा जडान गर्नुभएको, कुनै दररेट निर्धारण नगरी, खरिद आदेश बिना नै सेवा जडान गरेको करिब २ वर्षपछि एकमुष्ट बिल पठाएको र सो बिललाई बैंक सञ्चालक समिति बोर्डले स्वीकार नगरेको अवस्थामा विपक्षी कम्पनीलाई बिलबमोजिमको रकम तिर्ने नपर्ने हुँदा पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

दुवैतर्फका विद्वान् कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको उपर्युक्त बहससमेत सुनी पुनरावेदन जिकिर तथा मिसिल संलग्न कागजातहरूसमेत अध्ययन गरी पुनरावेदक कम्पनीलाई राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकका तर्फबाट करारबमोजिमको भनिएको रकम भुक्तानी गर्नुपर्ने देखिएन भनी उच्च अदालत पाटनबाट भएको २०७।२।२० को फैसला मिलेको छ छैन ? पुनरावेदक वादी वर्ड लिङ्क कम्युनिकेशन प्रा.लि. को पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्छ सक्दैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको सूचना प्रविधि प्रमुख कपिल ज्ञावालीले पुनरावेदक वर्ड लिङ्क कम्युनिकेशन प्रा.लि.को बजारीकरण विभागमा इमेल गरी बैंकको विभिन्न शाखामा Data connectivity सेवा उपलब्ध गराउन पटकपटक अनुरोध गर्नुभएको थियो । बैंकको जिम्मेवार अधिकारीको अनुरोधमा मिति २०६७।६।२५ देखि २०६९।४।१ सम्म ३३ वटा शाखामा Data connectivity सम्बन्धी सेवा कम्पनीलाई जडान गरिएको थियो ।

३. लामो समयसम्म भुक्तानी बाँकी रहेको अवस्थामा प्रतिवादीबाट Data connectivity सेवा बन्द गर्न आग्रह गरेपछि मिति २०६९।१।१३ मा वादीले प्रवाह गरेको सेवाको विस्तृत विवरण र सोमा लाग्ने करसमेत रु.८०,२९,९२५।- भुक्तानी गर्न

नेपाल कानून पत्रिका, २०७६, असार

पत्राचार गरिएको थियो । उपर्युक्त रकम प्रतिवादीबाट भुक्तानी नभएकोले सेवाको रकम र सोमा लाग्ने मूल्य अभिवृद्धि कर भराई पाउन पुनरावेदकले फिराद पत्र दायर गरेको देखियो ।

४. प्रतिवादी सार्वजनिक निकाय भएकोले खरिदसम्बन्धी प्रक्रिया पूरा गरेर मात्रै खरिद कार्य हुन सक्छ । प्रक्रिया पूरा गरी खरिद नभएको, खरिदसम्बन्धी समझौता नभएको र आफूखुश उपलब्ध गराएको सेवाको भुक्तानी दिनुपर्ने होइन भन्ने विपक्षी बैंकको प्रतिउत्तर जिकिर रहेको देखियो ।

५. सार्वजनिक खरिदसम्बन्धी कानूनी प्रक्रिया पूरा नगरेकोले वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठह्याई २०७१।२।१ मा सुरु ललितपुर जिल्ला अदालतबाट भएको फैसलाउपर पुनरावेदन अदालत पाटनमा वादीको पुनरावेदन परेकोमा पुनरावेदक कम्पनीलाई राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकका तर्फबाट करारबमोजिमको भनिएको रकम भुक्तानी गर्नुपर्ने देखिएन भनी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको फैसलामा चित्त नबुझाई पुनरावेदक वादीले दोहोङ्याई पाउँको निवेदन यस अदालतमा दर्ता गरेको देखियो । दोहोङ्याई पाउँ भन्ने निवेदनमा अनुमति प्रदानपश्चात् पुनरावेदन दायरीमा दर्ता भई प्रस्तुत मुद्दा इजलाससमक्ष पेस हुन आएको देखियो ।

६. विपक्षी बैंकको सूचना प्रविधि प्रमुख कर्मचारी कपिल झवालीले पुनरावेदक कम्पनीलाई बैंकको विभिन्न शाखामा Data connectivity को सेवा उपलब्ध गराउन अनुरोध गरेबमोजिम निवेदकले उक्त सेवा उपलब्ध गराएको देखिएकोले पुनरावेदकले उपलब्ध गराएको सेवा विपक्षी बैंकले ग्रहण गरी उपयोग गरेको तथ्यमा विवाद देखिएन । Data connectivity को सेवा उपलब्ध गराउन एवं सोमा कुनै समस्या देखा पर्दा मर्मत एवं सुधारको लागि विपक्षी बैंकले अनुरोध गरेको र निवेदकले तदनुसार सेवा उपलब्ध गराएको हुँदा पुनरावेदक र विपक्षी बैंकबिच करार ऐन, २०५६

को दफा २(क) बमोजिम करारीय सम्बन्ध स्थापित भएको कुरा प्रस्त देखियो ।

७. वस्तु वा सेवा आपूर्ति सम्बन्धमा लिखित मौखिक एवं आचरणबाट समेत करार हुन सक्ने कानूनी व्यवस्था छ । कुनै व्यक्तिले सामान्य बजारमा खरिद बिक्री हुने वस्तु वा सेवा आपूर्तिको लागि अनुरोध गरेको र अर्को व्यक्तिले वस्तु वा सेवा उपलब्ध गराएमा सम्बन्धित व्यक्तिहरूबिचको कार्यबाट करारीय सम्बन्ध कायम हुन्छ । यस अवस्थामा वस्तु वा सेवा आपूर्ति गर्ने व्यक्तिले वस्तु वा सेवा ग्रहण गर्ने व्यक्तिबाट सोको मूल्य भराई लिन पाउने सम्बन्धमा यस अदालतबाट प्रकाशित ने.का.प. २०६६, नि.न. ८७७३ पृष्ठ ३२५ मा करारीय सम्बन्ध स्थापना हुनको लागि दोहोरो लिखत आवश्यक नहुने भनी नजिर सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ ।

८. करार ऐन, २०५६ को दफा ११(ग), दफा २२(१)(घ) दफा ८४(१) को अन्तिम प्रावधान (सेवा आपूर्ति), दफा ८४(२) र दफा ८५ समेतमा करार उल्लङ्घन भएको वा कानूनी व्यवस्था वा अन्य कुनै कारणले करार अन्त्य भएको अवस्थामा करारबमोजिमको कार्य गर्ने व्यक्तिले मनासिब माफिकको रकम भराई लिन पाउने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ ।

९. पुनरावेदकले करार ऐन, २०५६ को दफा ८४ र ८५ समेतको आधारमा फिराद दायर गरेको देखिन्छ । नगद वा जिन्सीबाहेक अन्य कुनै सेवा वा लाभ दिएको अवस्थामा त्यस्तो सेवा वा लाभ लिने व्यक्तिले सोको मनासिब माफिकको रकम दिनुपर्ने दफा ८४ मा व्यवस्था रहेको देखिन्छ । निवेदकले Data connectivity को सेवा उपलब्ध गराएको र सेवा प्रतिवादीले प्रयोग गरेको निर्विवाद रूपमा पुष्टि भइरहेको देखिन्छ ।

१०. प्रतिवादीले पटकपटक इमेलमार्फत बैंकको विभिन्न शाखामा Data connectivity को

सेवा उपलब्ध गराउन लगाएको र सो सेवा उपयोग गर्ने क्रममा भएको समस्या निराकरण गर्नसमेत लगाएको बेहोरा मिसिल संलग्न कागज प्रमाणबाट पुष्टि भइरहेको अवस्थामा सो सेवाबापतको रकम दिनुपर्ने होइन भन्न मिल्ने नहुँदा प्रतिवादीलाई बचनबद्धताको विबन्धन (Promissory stopple) को सिद्धान्त लागू हुने निश्चित देखिन्छ ।

११. प्रचलित कानूनबमोजिम करार मानिने कुनै कार्य भएको र सो कार्यको यथोचित भुक्तानी नहुँदै करार अन्त भएको अवस्थामा करारबाट लाभ पाउने पक्षले लाभ उपलब्ध गराउने पक्षलाई लाभको मनासिब रकम भराउनु पर्ने न्यायिक मान्यता न्यायोचित समाज (Just Society) सँग सम्बन्धित छ । कुनै पनि व्यक्ति अर्काको सम्पत्तिमा धनी हुनु हुँदैन (No one can be rich out of other property) भन्ने करार कानूनको मान्य सिद्धान्तसमेत छ ।

१२. करार ऐन, २०५६ को दफा ८४ र ८५ बमोजिम मनासिब माफिकको दाबी र भुक्तानी करारअन्तर्गत सम्पादित कामको अनुपातमा तय गरिन्छ । यसलाई सरल रूपमा In proportion to the work done भनिन्छ । मनासिब माफिकको रकम दाबी गर्नेले काम सम्पन्न गरेजति (As much as benefit) भुक्तानी गर्नु पर्दछ । यस्तो विवादमा करारीय सम्बन्ध स्थापित भई कुनै पक्षले अर्को पक्षलाई बजारमा मूल्य पर्ने वा खरिद बिक्री हुने वस्तु वा सेवा उपलब्ध गराएको छ, छैन हेरिनु पर्ने हुन्छ ।

१३. कुनै पक्षले अर्को पक्षलाई वस्तु वा सेवा उपलब्ध गराई लाभ पुऱ्याएको छ भने त्यसको मनासिब माफिकको रकम (Quantum merit) पुऱ्याउने पक्षले प्राप्त गर्दछ । यो लाभ पुऱ्याउने पक्षको कानूनद्वारा प्रदत्त सारवान् अधिकार (Substantial Right) हो, यसलाई कार्यविधिगत प्रावधानको आधारमा कुणिठत गर्ने वा कार्यान्वयन नहुने गर्न नमिल्ने करार कानूनको मान्यता रहेको देखिन्छ ।

१४. मनासिब माफिकको रकम दाबी गर्ने र उक्त रकम भराई दिने आधार न्याय हो । कुनै पनि व्यक्तिले अन्यायिक फाइदा (Unjust Enrichment) पाउनु हुँदैन भनी अर्को व्यक्तिलाई कुनै काममा लगाई कुनै काम कुरा लिइसकेपछि सोको मनासिब मूल्य प्रदान गर्नुपर्ने हुन्छ भन्ने न्यायिक मान्यता रहेको छ । यस अदालतबाट प्रकाशित बुलेटिन वर्ष १४, पूर्णाङ्गिक ४४० पृष्ठ २७, (वे.खा महर्जन वि. पवनकुमार के.सी.) को मुद्दामा एउटा पक्षलाई काममा लगाई निजको सेवा लिएको अवस्थामा सोको मूल्य सेवा प्राप्त गर्ने पक्षले भुक्तानी गर्नुपर्ने गरी फैसला भएको देखिन्छ ।

१५. करारने अवैध भएपनि कुनै करारअन्तर्गत लिनु दिनु भएको सेवाको मूल्य भुक्तानी गर्नुपर्ने भनी यसै प्रकृतिको यस अदालतबाट प्रकाशित बुलेटिन २०७१, पूर्णाङ्गिक ५२६ पृष्ठ २० (खड्गबहादुर रोकका वि. जि.वि.स. समिति मुगु) र बुलेटिन वर्ष १८ पूर्णाङ्गिक ४६८ पृष्ठ १३ मा फैसला भएको देखिन्छ ।

१६. पुनरावेदकले मिति २०६७।३।२५ देखि २०६९।४।१ सम्म विपक्षीको अनुरोधमा सेवा उपलब्ध गराएको देखिन्छ । विपक्षीको ३३ वटा शाखाहरूमा Data connectivity सेवाको जडान गरी समय समयमा मर्मत सम्भारसम्बन्धी सेवा उपलब्ध गराइएको देखिन्छ । उक्त सेवा विपक्षीले एक पटक खरिद नगरी पटकपटक खरिद गरिएको देखिन्छ । उक्त सेवा खरिद गरेको प्रक्रिया कानूनबमोजिम थियो थिएन भनी हेर्द प्रतिवादी सरकारी स्वामित्वको बैंक भएकोले सार्वजनिक खरिद ऐन लागू हुने संगठन देखियो । तर सेवा प्रवाह गर्ने संस्थाले विपक्षी बैंकको विश्वासमा परी सेवा प्रवाह गरेको देखिँदा विपक्षीले सम्बन्धित ऐन नियम पालन गरी सेवा उपलब्ध गराउन माग गरे नगरेको सम्बन्धमा पुनरावेदकलाई जानकारी हुन सक्ने अवस्था रहे भएको तथ्य तर्कसम्मत तवरले समर्थित नभएकोले वैध अपेक्षा राखी पुनरावेदकले सेवा प्रवाह गरेको स्थितिमा निजले गरेको सेवा प्रवाहबापतको

नेपाल कानून पत्रिका, २०७६, असार

खर्च उपलब्ध गराउन नमिल्ने भन्ने विपक्षी बैंकको जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन।

१७. करार गर्नको लागि पूरा गर्नुपर्ने कार्यविधि र करार गरी लाभ लिइसकेको अवस्था सर्वथा फरकफरक अवस्था हो। कुनै करार गरी कार्य सम्पन्न भई सोको लाभ प्राप्त गरेपछि करार हुनुपूर्व लागू हुने कार्यविधिगत प्रावधान उठाई करार नभएको भन्न मिल्दैन। कार्यविधिगत प्रावधानले सारवान् अधिकार कुण्ठित गर्न नमिल्ने भएकोले प्रस्तुत मुद्दामा Data connectivity जडान गर्न गरिएको अनुरोध, सोबमोजिम जडान भई प्रतिवादीले उपयोग गरेको कारणले वैध करार भएको र करारको उद्देश्य स्वयम्भा कानूनसम्मत भएको अवस्थामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, ५४ तथा मुलुकी ऐन अ.ब. १८४८ र १८५ नं. बमोजिम लिनुपर्ने प्रमाण नलिई नलिनु पर्ने प्रमाण ग्रहण गरी गरिएको तत्कालीन पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला बिल्कुलै मिलेको देखिएन।

१८. यसै प्रकृतिको सुविसु केवलनेट प्रा.लि. विरुद्ध राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि. केन्द्रीय कार्यालय भएको रकम दिलाई भराई पाउँ भन्ने २०६९ सालको दे.नं. ०४४५४ मुद्दामा वादी दाबीको रकम भराई पाउने ठहरी २०७०।२।७ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको फैसलाउपर पुनरावेदन परी सोमा भएको २०७० सालको दे.पु.नं. १२९९ को मिति २०७१।३।२ मा भएको तत्कालीन पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलामा वादी दाबी पुग्ने ठहराएको सुरु फैसला सदर भई सो फैसला अन्तिम भइरहेको अवस्था देखिन्छ।

१९. विपक्षी बैंकले पुनरावेदकको सेवा खरिद गरेकोमा विवाद देखिँदैन। पुनरावेदकले सेवा उपलब्ध गराएबापत भुक्तानी पाउन पेस गरेको बिलमा उल्लिखित दररेट ठिक छैन भन्ने सम्बन्धमा विपक्षीले कहीँकैतै खण्डन गरी जिकिर लिएको अवस्था पनि देखिँदैन। कपिल ज्ञावाली भन्ने विपक्षी बैंकको कर्मचारीले गरेको

इमेलको आधारमा Data connectivity को सेवा जडान गरेकोमा निजउपर अनधिकृत कार्य गरेको भन्नी विपक्षी बैंकले कुनै कारबाही गरेको अवस्था पनि देखिँदैन।

२०. विपक्षी बैंकले पुनरावेदकको सेवा उपभोग गरेको हुँदा बचनबद्धताको विबन्धन (Promissory stopple) को सिद्धान्तबमोजिम बिलबमोजिमको रकम भुक्तानी दिनु नपर्ने भन्न मिल्ने पनि देखिँदैन। विपक्षीले सेवा लिई सेवाको मूल्य नतिरेमा अन्यायिक फाइदा (Unjust enrichment) हुने देखिएकोसमेतबाट करार ऐन, २०५६ को दफा ११(ग) बमोजिमको तत्त्वहरू प्रस्तुत मुद्दामा विद्यमानता रहेको देखिएकोले लिखित करार नै हुनुपर्छ भन्ने बाध्यता रहेकोसमेत देखिँदैन। पुनरावेदकले पेस गरेको बिल रकम बढी भएको वा निजको सेवा आवश्यक नपर्ने भए विपक्षी बैंकले तत्कालै सोबमोजिम आदेश गर्नुपर्नेमा त्यस्तो कुनै कारबाही भएको अवस्था पनि देखिएन।

२१. अतः उल्लिखित कानून र प्रमाणहरूको आधारमा यी पुनरावेदक वादीले फिराद पत्रमा दाबी लिएबमोजिमको मनासिब माफिकको रकम विपक्षी बैंकबाट भराई पाउने ठहर्छ। वादी दाबी नपुग्ने ठहर्याई सुरु ललितपुर जिल्ला अदालतले मिति २०७१।२।९ मा गरेको फैसला सदर हुने ठहराएको तत्कालीन पुनरावेदन अदालत पाटनको २०७२।२।२० को फैसला उल्टी हुने ठहर्छ। अरूमा तपसिलबमोजिम गर्नु।

तपसिल

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम सुरु ललितपुर जिल्ला अदालतले वादी दाबी नपुग्ने गरी गरेको फैसला सदर हुने ठहराएको तत्कालीन उच्च अदालत पाटनको फैसला उल्टी हुने र पुनरावेदक वादीले फिराद पत्रमा दाबी लिएबमोजिमको रकम विपक्षी बैंकबाट भराई पाउने ठहरेकाले पुनरावेदक वादीले फिरादपत्रमा दाबी लिएको रु.८०,२९,१२५।— (अक्षरपी असी लाख

१०२१२ - खड्गमाया पुलामीसमेत वि. नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय सिंहदरबारसमेत

उनन्तीस हजार एकसय पच्चिस रुपैयाँ) रकम विपक्षी
प्रतिवादी राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, केन्द्रीय कार्यालय, रामशाहपथ काठमाडौंबाट भराई पाउँ भनी कानूनको म्यादभित्र दरखास्त दिन आए भराई दिएबापत लाग्ने कानूनबमोजिमको दस्तुर लिई भराई दिनु भनी सुरु ललितपुर जिल्ला अदालतमा लेखी पठाई दिनु -----१ फैसलाको जानकारी पुनरावेदक तथा प्रत्यर्थीलाई दिनु -----२ प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु -----३

उक्त रायमा सहमत छु।

प्र.न्या.ओमप्रकाश मिश्र

इजलास अधिकृतः ज्ञानेन्द्र इटेनी

इति संवत् २०७५ साल कार्तिक १६ गते रोज ६ शुभम्।

४४४ ४५४

निर्णय नं. १०२१२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गोपाल पराजुली
माननीय न्यायाधीश श्री अनिलकुमार सिन्हा
आदेश मिति : २०७४।१।३
०७३-WO-०२४४

विषय : परमादेश

निवेदक : रामेछाप जिल्ला खनियापानी ८ घर भई हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २३ झाँचे बस्ने संगिता मगर भन्ने खड्गमाया पुलामीसमेत

विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत

- पीडितको पीडाको सम्बोधन पीडितमैत्री एवं पीडितको संरक्षण गर्ने खालको कानूनको निर्माण र त्यसको उचित कार्यान्वयनबाट मात्र हुन सक्ने।

(प्रकरण नं. १२)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताद्वय श्री मिरा दुङ्गाना र श्री सुषमा गौतम

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री संजिवराज रेण्डी

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, २०२०
- केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्ने ऐन, २०७२
- घरेलु हिसा (कसुर तथा सजाय) ऐन, २०६६
- जुनसुकै प्रकारको भेदभाव विरुद्धको महासन्धि, १९७९

आदेश

न्या. गोपाल पराजुली : नेपालको संविधान, २०७२ को धारा १३३ बमोजिम पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ :-

निवेदकमध्येको म संगिता मगर तेजाब आक्रमणबाट र म रिहाना शेष ढपाली मट्टीतेल खन्याई आगो लगाई दिएको पीडित व्यक्ति हाँ। निवेदक संस्था बर्न भायोलेन्स सर्भाइभर अग्नि पीडितहरूको उद्धार तथा उपचारमा सहयोग गर्ने उद्देश्यले र महिला कानून र विकास मञ्च महिला वर्गको हक्कहित सशक्तीकरण तथा समग्रमा मानव अधिकारको रक्षा गर्ने उद्देश्यले स्थापना

भएको संस्था हो । मुलुकी ऐन, कुटपिटको महलको १४क मा एसिडको प्रयोगबाट गरिएको अपराधमा तीन वर्षदेखि आठ वर्षसम्म कैद सजाय र पचास हजार रुपैयाँदेखि तीन लाख रुपैयाँसम्म जरिवाना हुने र सो जरिवानाबापत प्राप्त पूरै रकम पीडितलाई घा खर्चबापत दिलाउने व्यवस्था गरेको छ । त्यस्तै २५क नं. मा अदालतले कसुरदारबाट पीडितलाई दुई लाख रुपैयाँसम्म क्षतिपूर्ति भराई दिन सक्ने व्यवस्था गरेको छ । तर आगो लगाई त्यही प्रकृतिको अपराध गर्ने व्यक्तिलाई न्यूनतम पाँच सय रुपैयाँ जरिवाना, दुई महिना कैद सजाय हुने र सो जरिवानाको तीन खण्डको एक खण्ड पीडितलाई घा खर्चबापत दिने व्यवस्था गरेको छ । लैडिगिक समानता कायम गर्ने ऐनले घरेलु हिंसासम्बन्धी ऐनका केही व्यवस्थाहरूलाई पनि संशोधन गरेको छ । जसमध्ये दफा २ को खण्ड (ग) मा तेजाबको प्रयोगबाट हुने हिंसालाई शारीरिक यातनाको परिभाषाभित्र समेटे तापनि मट्टीतेल वा पेट्रोल खन्याएर वा अन्य कुनै पनि तरिकाले आगोले पोलिदिई गरिएको हिंसालाई शारीरिक यातनाको परिभाषाभित्र समेट्न सकेको छैन । त्यस्तै तेजाब आक्रमणबाट गरिएको घरेलु हिंसासम्बन्धी कसुरलाई सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐनको अनुसूची-१ मा राखिएको छ भन्ने बाह्य व्यक्तिबाट हुने तेजाब आक्रमणको अपराधलाई सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐनको अनुसूची-१ ले समेट्न सकेको छैन ।

तसर्थ एसिड आक्रमणका अपराधहरूमा हुने अनुसन्धान तहकिकातलगायतको सम्पूर्ण प्रक्रियामा एकरूपता कायम गरी कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि घरेलु सम्बन्धबाहेकका अन्य व्यक्तिबाट भएको एसिड आक्रमणको अपराधीलाई पनि सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐनको अनुसूची-१ अन्तर्गत राख्नु भनी नेपाल सरकार, कानून मन्त्रालयसमेतका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिपाऊँ ।

मट्टीतेल, पेट्रोललगायतका अत्यन्त प्रज्वलनशील पदार्थको प्रयोगबाट हुने अपराध पनि

एसिड आक्रमण जस्तै गम्भीर भएको हुँदा त्यस्तो अपराधलाई पनि सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐनको अनुसूची-१ अन्तर्गत राख्ने व्यवस्था गर्नु गराउनु भनी नेपाल सरकार, कानून मन्त्रालयको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिपाऊँ ।

कुटपिटको महलको २५क मा एसिड आक्रमणको घाइतेलाई २ लाख रुपैयाँसम्म क्षतिपूर्ति भराई दिन सक्ने व्यवस्था भएपनि सो क्षतिपूर्ति कहिले भराई दिने भन्ने स्पष्ट व्यवस्था नभएको र एसिड आक्रमणबाट लागेको घा चोटको तत्कालै उपचार गर्नुपर्ने हुँदा तत्कालै क्षतिपूर्तिबापत रकम प्राप्त गर्न सके मात्र पीडितलाई राहत हुने भएकोले त्यस्तो मुद्दा दर्ता भएको लगत्तै अग्रिम रूपमा पीडितलाई क्षतिपूर्ति भराई दिनु भन्ने अन्तरकालीन आदेशको व्यवस्था कानूनमा गर्न गराउन नेपाल सरकार, कानून मन्त्रालयको नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाऊँ ।

मट्टीतेल पेट्रोललगायतका अत्यन्त प्रज्वलनशील पदार्थको प्रयोगबाट हुने अपराध पनि एसिडको आक्रमण जतिकै भएको हुँदा उस्तै प्रकारका आपराधिक कार्यमा सजाय, उपचार खर्च तथा क्षतिपूर्तिसमेतका विषयमा रहेका फासला हटाई एकरूपता हुने गरी कानून संशोधन गर्नु गराउनु, कानून नबनेसम्मको अवधिमा तत्काल उक्त विषयलाई सम्बोधन गर्न निर्देशिका बनाई लागू गर्नु गराउनु भनी नेपाल सरकार, कानून मन्त्रालय एवं अन्य सरोकारवाला मन्त्रालय तथा कार्यालयका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिपाऊँ ।

नेपालमा धेरैजसो अस्पतालहरूमा छुट्टै बर्न युनिट नभएकोले पीडितहरूको उपचार समयमा हुन नसकिरहेको हुँदा नेपालको सरकारी तथा निजी सबै अस्पतालहरूमा पीडितहरूका लागि एउटा छुट्टै साधन सम्पन्न बर्न युनिट अनिवार्य रूपमा स्थापना गर्नु गराउनु भनी नेपाल सरकार र स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय तथा अन्य सरोकारवाला मन्त्रालय, विभाग

१०२१२ - खड्गमाया पुलामीसमेत वि. नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय सिंहदरबारसमेत

तथा कार्यालयका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ ।

आगो तथा तेजाबबाट जलाइएका व्यक्तिहरूमा लामो समयसम्म शारीरिक, मनोवैज्ञानिक तथा आर्थिक असरहरू रहने हुँदा त्यस्ता पीडित व्यक्तिहरूलाई आत्मनिर्भर बनाउन उनीहरूको इच्छाबमोजिम उपचारपश्चात् भोकेसनल तालिम प्रदान गर्ने व्यवस्था मिलाउनु भनी नेपाल सरकार, स्वास्थ्य मन्त्रालयलगायत विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ ।

तेजाब तथा आगोबाट हुने हिंसा घरेलु हिंसा भएको हुँदा सबै आगो तथा तेजाब आक्रमणबाट पीडित हुन पुगेका व्यक्तिहरूको सबै किसिमको औषधोपचारमा निःशुल्क सेवा उपलब्ध गराउनु भनी नेपाल सरकार, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयका नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको निवेदनपत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागदाबीबमोजिम परमादेशको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? आदेश जारी हुनु नपर्ने मनासिब आधार, कारण भए सोसमेत खुलाई सूचना म्यादप्राप्त भएको मितिले १५(पन्थ) दिनभित्र विपक्षीहरूलाई महान्यायाधिकारको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफसहित उपस्थित हुनु भनी प्रस्तुत आदेश र निवेदनपत्रको प्रतिलिपिसमेत साथै राखी विपक्षीहरूको नाउँमा म्याद सूचना जारी गरी लिखित जवाफ परे वा अवधि व्यतित भएपछि नियमानुसार पेस गर्नु । साथै प्रस्तुत मुद्दाको विषयको गाम्भीर्यलाई विचार गर्दा शीघ्र सुनुवाइ हुन आवश्यक देखिएकोले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ६३(३)(च५) बमोजिम अग्राधिकार दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

लैंड्गिक समानता कायम गर्न तथा लैंगिक हिंसा अन्त्य गर्ने सम्बन्धमा केही नेपाल ऐनलाई

संशोधन गर्न बनेको ऐन, २०७२ ले मुलुकी ऐन, २०२० को कुटपिटको महलमा संशोधन गरी थप गरेको १४क नं. मा तेजाब वा यस्तै प्रकारका अन्य पदार्थ छर्किई वा सो पदार्थले पोली, डामी, दली, घसी जिउमा पीडा गराएमा वा अनुहार वा शरीरको कुनै अङ्ग कुरुप पारेमा कसुरको प्रकृति हेरी अनुहार कुरुप पारेमा पाँच वर्षदेखि आठ वर्षसम्म कैद र एक लाख रुपैयाँदेखि तीन लाख रुपैयाँसम्म जरिवाना र शरीरको अन्य अंग कुरुप पारेमा वा जिउमा पीडा गराएमा तीन वर्षदेखि आठ वर्षसम्म कैद र पचास हजार रुपैयाँदेखि एक लाख पचास हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुने व्यवस्था गरेको छ । उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाअनुसार तेजाब वा त्यस्तै प्रकारका अन्य पदार्थ छर्किई अरूलाई पीडा दिने व्यक्तिलाई कानूनबमोजिम सजाय गरी निजबाट जरिवानाबापत प्राप्त पूरै रकम पीडितलाई धा खर्चबापत दिइने व्यवस्था भएकै हुँदा रिट निवेदकले माग गर्नुभएको विषय कानूनी रूपमा सम्बोधन भइसकेको स्थिति छ । हाल व्यवस्थापिका संसद्मा विचाराधीन फौजदारी कसुरमा सजाय निर्धारण तथा कार्यान्वयन सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयकमा क्षतिपूर्तिसम्बन्धी अलगै परिच्छेदको व्यवस्था गरी क्षतिपूर्ति निर्धारणका आधार र सोको कार्यविधिसमेत प्रस्तावित गरिसकेको छ । यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई दायर गरिएको रिट निवेदन औचित्यहीन भएकोले खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षी कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

लैंड्गिक समानता कायम गर्न तथा लैंड्गिक हिंसा अन्त्य गर्ने सम्बन्धमा केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको ऐन, २०७२ ले मुलुकी ऐन, कुटपिटको महलमा संशोधन गरी थप गरेको १४क नं. मा तेजाब वा यस्तै प्रकारका अन्य पदार्थ छर्किई वा सो पदार्थले पोली, डामी, दली, घसी, जिउमा पीडा गराएमा वा अनुहार वा शरीरको कुनै अङ्ग कुरुप पारेमा कसुरको प्रकृति हेरी अनुहार कुरुप पारेमा पाँच

वर्षदेखि आठ वर्षसम्म कैद र एक लाख रुपैयाँदेखि तीन लाख रुपैयाँसम्म जरिवाना र शरीरको अन्य अंग कुरुप पारेमा वा जिउमा पीडा गराएमा तीन वर्षदेखि आठ वर्षसम्म कैद र पचास हजार रुपैयाँदेखि एक लाख पचास हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुने व्यवस्था गरेको छ। उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाअनुसार तेजाब वा त्यस्तै प्रकारका अन्य पदार्थ छर्किई अरुलाई पीडा दिने व्यक्तिलाई कानूनबमोजिम सजाय गरी निजबाट जरिवानाबापत पूरै रकम पीडितलाई घा खर्चबापत दिइने व्यवस्था भएकै हुँदा रिट निवेदकले माग गर्नुभएको विषय कानूनी रूपमा सम्बोधन भइसकेको स्थिति छ। त्यस्तै घरेलु हिंसा कसुर र सजाय ऐनमा उक्त लैड्गिक समानता कायम गर्न तथा लैड्गिक हिंसा अन्त्य गर्ने सम्बन्धमा केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको ऐन, २०७२ ले गरेको संशोधनले समेत निवेदकको माग दाबीका सम्बन्धमा सम्बोधन गरिसकेको अवस्थामा यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई दायर गरिएको रिट निवेदन औचित्यहीन देखिएकोले खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षी महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

एसिडलगायतका संवेदनशील र हानिकारक वस्तुको दुरुपयोग रोकी समाजलाई समस्यामुक्त गरी निर्धक्क भई बसोबास, हिँड्भुल तथा सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने प्रत्येक नागरिकको नैसर्गिक अधिकार रहेकोमा विवाद हुन सक्दैन। एसिड आक्रमण पीडितलगायत अन्य यस्तै अवस्थाका सर्वसाधारण नागरिकलाई सुलभ स्वास्थ्य सेवा दिनेतरफ स्वास्थ्य मन्त्रालय सचेत भई सदैव लागि परेको छ। हिंसामा परेका वा अन्य व्यक्तिबाट एसिड प्रहार गरी घाइते बनाएका व्यक्तिलाई सरकारले निःशुल्क उपचार गराउने सम्बन्धमा सरकारले राज्यको स्रोत साधनले भ्याएसम्म मन्त्रालय प्रयत्नशील छ। निवेदिकाले उठाएको विषय घरेलु हिंसाकै परिभाषाभित्र पर्न देखिन्छ। किनभने घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन,

२०६६ ले गरेको घरेलु हिंसाको परिभाषामा शारीरिक यातनासमेतलाई समेटिएको छ। तापनि आगो लगाई कुरुप पार्ने कार्यलाई पनि गम्भीर प्रकृतिकै अपराधको श्रेणीमा राखी पीडकबाटै पीडितले पर्याप्त क्षतिपूर्ति पाउन सक्ने कानूनी व्यवस्था गर्नसके एकातिर यसप्रकारका अपराध गर्ने व्यक्ति अपराध गर्न निरुत्साहित हुने थिए भने अर्कोतिर अपराधीले आर्थिक दायित्वबाट उन्मुक्ति पाउन सक्दैन भन्ने सिद्धान्त व्यवहारतः लागू हुन सक्ने थियो। मुलुकी ऐन, कुटपिटको महलको १४क नं. थपी गरिएको व्यवस्थाले पनि घरेलु हिंसालाई नै निरुत्साहित गरेकोमा विवाद हुन सक्दैन। सरकारी तथा अन्य निजी अस्पतालमा पर्याप्त यन्त्र उपकरणको सुसज्जित अलग बर्न युनिट स्थापना गर्न मन्त्रालय तयार छ। यस मन्त्रालयले आफ्नो हैसियतले भ्याएसम्म निःशुल्क उपचार तथा औषधीको व्यवस्था गरी आएको छ। लैड्गिक हिंसासम्बन्धी विषयमा यथेष्ट कानूनी व्यवस्थाको विद्यमानता रहेको तथा दाबी गरेबमोजिमको थप व्यवस्था तत्काल नहुँदा कोही कसैको कानूनी हकमा आघात पर्ने अवस्था नहुँदा यस मन्त्रालयका नाउँमा कुनै पनि आदेश जारी हुनु पर्ने नभएकोले निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षी स्वास्थ्य मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

नेपाल सरकार, कुनै पनि प्रकारका हिंसा एवं अपराधलाई नियन्त्रण गरी समाजमा अमनचयन कायम गरी नागरिकलाई सुशासनको प्रत्याभूति दिलाउने कुरामा क्रियाशील छ। एसिड वा एसिडजन्य पदार्थको प्रयोगबाट हुन सक्ने घरेलु हिंसालाई नियन्त्रण गर्न घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन, २०६६ को उपदफा २ को खण्ड (ग) मा संशोधन गरी शारीरिक यातनाको परिभाषाभित्र समेटी उक्त कसुरलाई सोही ऐनको दफा १२ग बमोजिम सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची-१मा समावेश भएको अवस्था छ। त्यसैगरी कुटपिटको महलको २ नं. मा आँखाको हेर्ने शक्तिहीन गरी वा आँखा फोरी दृष्टिविहीन बनाई दिएमा, नाकको

सुँध्ने शक्ति हरण गरिएमा, कानको सुन्ने शक्ति हरण गरी दिएमा, जिब्रोको बोल्ने शक्ति हरण गरिएमा, महिलाको स्तन काटी दिएमा, महिलालाई बाँझोपन र पुरुषलाई पुरुषत्वहीन बनाएमा, मेरुदण्ड, डँडाल्नु, हातखुट्टा वा यिनैको जोर्नी भाँची फोरी फुकाली बेकम्मा पार्ने कार्यलाई अड्गभड्गको परिभाषाभित्र समेटेको छ । सोही महलको १४ नं. मा आगो सामान पोल्न गराइएका वस्तु वा तेजाब इत्यादिले पोली, डामी, दली, घसी इत्यादि गैर कुरा गरी जिउमा पीडा गराउने कार्यलाई कसुर कायम गरी सो कार्यबाट अड्गभड्ग वा कुरुप भएमा सोही महलको नम्बर ६/८ बमोजिम सजाय हुने व्यवस्था रहेको छ । उक्त कानूनी व्यवस्था हेर्दा तेजाब वा अन्य आगो समान पोल्ने पदार्थ प्रयोग गरी अड्गभड्ग वा कुरुप हुन कसुर गरेकोमा सोही ऐनको दफा २ को परिभाषाभित्र पर्ने र सोही महलको ६ नं. बमोजिम अधिकतम तीन लाख रुपियाँसम्म जरिवाना र आठ वर्षसम्मको कैद सजाय हुने व्यवस्था गरेको छ । सोही महलको १४क नं. मा तेजाब वा यस्तै प्रकारका अन्य पदार्थ छर्किई वा सो पदार्थले पोली डामी दली घसी जिउमा पीडा गराएमा वा अनुहार वा शरीरको कुनै अड्ग कुरुप पारेमा कसुरको प्रकृति हेरी पाँच वर्षदेखि आठ वर्षसम्म कैदको व्यवस्था गरी उक्त कार्य गम्भीर अपराधको परिभाषाभित्र समेटिएको अवस्था छ । यसरी तेजाब वा यस्तै प्रकारका अन्य पदार्थ छर्किई वा सो पदार्थले पोली डामी दली घसी जिउमा पीडा गराउने कार्यलाई प्रचलित कानूनले गम्भीर कसुर कायम गरेको अवस्था छ । सबै कसुरलाई सरकारवादी कसुरको रूपमा नै परिभाषित गर्नुपर्ने भन्ने निवेदन जिकिर सैद्धान्तिक र व्यावहारिक रूपमा पनि उपयुक्त हुँदैन । कुनै पनि कसुरमा अभियोगपत्र वा उजुरी कसले दर्ता गर्ने भन्ने कुरा प्रक्रियागत विषय मात्र हो । राज्यमा घट्ने कुनै अपराधको प्रकृति एवं गम्भीरताको आधारमा सरकारवादी मुद्दाको अनुसूचीभित्र राख्ने वा नराख्ने भन्ने विषय विधायिकी अधिकारक्षेत्रको विषय

भएकोले न्यायिक रोहबाट निरूपण हुने विषय पनि नभएकोले रिट निवेदन खारेज भागी छ भन्ने विपक्षी नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकहरूका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताद्वय श्री मिरा दुंगाना र श्री सुषमा गौतमले घरेलु हिंसाअन्तर्गत पाउने क्षतिपूर्ति र मुलुकी ऐनअन्तर्गतको क्षतिपूर्ति समान छैन । तेजाब आक्रमण जस्तै पेट्रोल तथा मट्टीतेल छर्केर वा खन्नाई गरिने अपराधलाई पनि जघन्य अपराध मानिनु पर्दछ । यस्तो अपराधबाट पीडितको मृत्युसमेत हुन सक्ने र बाँचे पनि जिन्दगीभर शारीरिक तथा मानसिक पीडा लिएर बाँच्नु पर्ने हुँदा यस्तो कसुरलाई जघन्य अपराधभित्र राख्नु पर्दछ । यस्ता घटनाबाट पीडित भएकाले आर्थिक अभावका कारण समयमा उपचार नपाई मृत्युसमेत हुन सक्ने हुँदा तत्काल उपचारबापत अग्रिम रूपमा रकम प्राप्त गर्न सक्ने व्यवस्था गरिनु पर्दछ । यस सम्बन्धमा प्रचलित कानूनमा भएको व्यवस्थाहरू आफैमा अपर्याप्त, असमान र विभेदपूर्ण भएको हुँदा कानूनहरूमा आवश्यक संशोधन गर्न विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री संजिवराज रेमीले निवेदकहरूले निवेदनमा माग गरेको विषय व्यवस्थापिका र कार्यपालिकाको कार्यक्षेत्रभित्रको विषय भएको हुँदा त्यस्तो विपषयमा परमादेशको आदेश जारी गर्न मिल्दैन । शक्ति पृथकीकरणको सिद्धान्तसमेतले आदेश जारी गर्न सक्ने अवस्था छैन । यस्तोमा Directive order सम्म जारी हुन सक्छ । यो राज्यको क्षमतासँग जोडिएको विषय पनि हो । निवेदकहरूले निवेदनमा

उठाएका विषयहरूलाई प्रचलित कानूनमा भएका व्यवस्थाहरूले सम्बोधन गरेको अवस्था पनि छ । नेपालको संविधान, २०७२ को धारा २१ मा अपराध पीडितलाई कानूनबमोजिम सामाजिक पुनःस्थापना र क्षतिपूर्तिसहित न्याय पाउने हकको व्यवस्था छ । त्यस्तो कानून बनाउन सकिने अवस्था छ र त्यस्तो कानून बनाउन Directive दिई Positive vibrate को अवस्था सिर्जना गर्न सकिन्छ । अहिले साक्षी संरक्षण र पीडित संरक्षणसम्बन्धी कानूनसमेत निर्माणको प्रक्रियामा रहेको अवस्थामा छ । तसर्थ निवेदन मागदाबीबमोजिम आदेश जारी गर्न औचित्यपूर्ण नदेखिँदा प्रस्तुत रिट खारेज हुनुपर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

दुवै पक्षका विद्वान् कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको तर्कपूर्ण बहससमेत सुनी निवेदनपत्र, लिखित जवाफलगायत भिसिल संलग्न प्रमाण कागजातहरूको अध्ययन गरी यसमा निवेदकहरूको मागदाबीबमोजिमको आदेशहरू जारी हुनुपर्ने हो होइन ? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, निवेदकले निम्नबमोजिमका विषयमा आदेश जारी हुन माग गरी प्रस्तुत रिट निवेदन दिएको देखिन्छ ।

(१) एसिड आक्रमणका अपराधहरूमा हुने अनुसन्धान तहकिकातलगायतको सम्पूर्ण प्रक्रियामा एकरूपता कायम गरी कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि घरेलु सम्बन्धबाहेकका अन्य व्यक्तिबाट भएको एसिड आक्रमणको अपराधीलाई पनि सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐनको अनुसूची-१ अन्तर्गत राख्नु भनी नेपाल सरकार, कानून मन्त्रालयसमेतका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गर्न ।

(२) मट्टीतेल, पेट्रोललगायतका अत्यन्त प्रज्वलनशील पदार्थको प्रयोगबाट हुने

अपराध पनि एसिड आक्रमण जस्तै गम्भीर अपराध भएको हुँदा त्यस्तो अपराधलाई पनि सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐनको अनुसूची-१ अन्तर्गत राख्ने व्यवस्था गर्नु गराउनु भनी नेपाल सरकार, कानून मन्त्रालयको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गर्न ।

(३) कुटपिटको महलको २५क मा एसिड आक्रमणको घाइतेलाई २ लाख रुपैयाँसम्म क्षतिपूर्ति भराइदिन सक्ने व्यवस्था भएपनि सो क्षतिपूर्ति कहिले भराई दिने भन्ने स्पष्ट व्यवस्था नभएको र एसिड आक्रमणबाट लागेको घा चोटको तत्कालै उपचार गर्नुपर्ने हुँदा तत्कालै क्षतिपूर्तिबापत रकम प्राप्त गर्न सके मात्र पीडितलाई राहत हुने भएकोले त्यस्तो मुद्दा दर्ता भएको लगत्तै अग्रिम रूपमा पीडितलाई क्षतिपूर्ति भराई दिनु भन्ने अन्तरकालीन आदेशको व्यवस्था कानूनमा गर्न गराउन नेपाल सरकार कानून मन्त्रालयको नाममा परमादेशको आदेश जारी गर्न ।

(४) मट्टीतेल, पेट्रोललगायतका अत्यन्त प्रज्वलनशील पदार्थको प्रयोगबाट हुने अपराध पनि एसिडको आक्रमण जत्तैकै भएको हुँदा उस्तै प्रकारका आपराधिक कार्यमा सजाय, उपचार खर्च तथा क्षतिपूर्तिसमेतका विषयमा रहेका फासला हटाई एकरूपता हुने गरी कानून संशोधन गर्नु गराउनु, कानून नबनेसम्मको अवधिमा तत्काल उक्त विषयलाई सम्बोधन गर्न निर्देशिका बनाई लागू गर्नु गराउनु भनी नेपाल सरकार, कानून मन्त्रालय एवं अन्य सरोकारवाला मन्त्रालय तथा कार्यालयका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गर्न ।

(५) नेपालमा धेरैजसो अस्पतालहरूमा छुट्टै बर्न युनिट नभएकोले पीडितहरूको उपचार

समयमा हुन नसकिरहेको हुँदा नेपालको सरकारी तथा निजी सबै अस्पतालहरूमा पीडितहरूका लागि एउटा छुट्टै साधन सम्पन्न बर्न युनिट अनिवार्य रूपमा स्थापना गर्नु गराउनु भनी नेपाल सरकार र स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय तथा अन्य सरोकारवाला मन्त्रालय, विभाग तथा कार्यालयका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गर्न।

(६) आगो तथा तेजाबबाट जलाइएका व्यक्तिहरूमा लामो समयसम्म शारीरिक, मनोवैज्ञानिक तथा आर्थिक असरहरू रहने हुँदा त्यस्ता पीडित व्यक्तिहरूलाई आत्मनिर्भर बनाउन उनीहरूको इच्छाबमोजिम उपचारपश्चात् भोकेसनल तालिम प्रदान गर्ने व्यवस्था मिलाउनु भनी नेपाल सरकार, स्वास्थ्य मन्त्रालयलगायत विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेश जारी गर्न।

(७) तेजाब तथा आगोबाट हुने हिसा घरेलु हिसा भएको हुँदा सबै आगो तथा तेजाब आक्रमणबाट पीडित हुन पुगेका व्यक्तिहरूको सबै किसिमको औषधोपचारमा निःशुल्क सेवा उपलब्ध गराउनु भनी नेपाल सरकार, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयका नाममा परमादेशको आदेश जारी गर्न।

३. निवेदकले निवेदनमा आदेश जारी गर्न माग गरेका उल्लिखित विषयहरूका सन्दर्भमा विपक्षीहरूले पेस गरेको लिखित जवाफ एवं लिखित जवाफमा उल्लेख गरेका सम्बद्ध कानूनी व्यवस्थासमेतलाई ध्यानमा राखी विश्लेषण गरी हेर्नु उपयुक्त हुने हुँदा सोतर्फ हेर्दा लैड्गिक समानता कायम गर्न तथा लैंगिक हिसा अन्त्य गर्न केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्ने ऐन, २०७२ ले मुलुकी ऐन, कुटपिटको महलको १४ मा गरेको संशोधनपछि कायम १४ नं. मा भएको

व्यवस्था हेर्दा "आगो, आगो समान पोल्ने गराइएका वस्तुले पोली, डामी, दली, घसी इत्यादि गैह कुरा गरी जिउमा पीडा गराउनेलाई अड्गभड्ग कुरुप भएको रहेन्छ भने आड, मुख, कानमा पोलेको भए पाँच सय रूपैयाँ जरिवाना र दुई महिना कैद, नाक आँखामा भए एक हजार रूपैयाँ जरिवाना र चार महिना कैद, गुद्वारमा भए दुई हजार रूपैयाँ जरिवाना र आठ महिना कैद, लिङ्गमा भए चार हजार रूपैयाँ जरिवाना र एक वर्ष चार महिना कैद, भगमा भए आठ हजार रूपैयाँ जरिवाना र दुई वर्ष आठ महिना कैद गर्नुपर्छ । लेखिएदेखिबाहेक अरू पोल्ने वस्तु गैहले पीडा गर्ने गरी पोली, डामी, दली, घसी दिनेलाई लेखिएका सजायको आधा सजाय गर्नुपर्छ । विषको धुवाँ दिने वा बेहोस हुने कुरा सुँधाउनेलाई एक हजार रूपैयाँ जरिवाना र दुई महिना कैद गर्नुपर्छ । अड्गभड्ग र कुरुप भएको रहेछ भने यसै महलका ६/८ नम्बरबमोजिम सजाय गर्नुपर्छ" भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । लैड्गिक समानता कायम गर्न तथा लैड्गिक हिसा अन्त्य गर्न केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्ने ऐन, २०७२ द्वारा मुलुकी ऐन, कुटपिटको महलमा थप भएको १४क नं. मा भएको व्यवस्था हेर्दा "तेजाब वा यस्तै प्रकारका अन्य पदार्थ छर्किई वा सो पदार्थले पोली, डामी, दली, घसी, जिउमा पीडा गराएमा वा अनुहार वा शरीरको कुनै अड्ग कुरुप पारेमा कसुरको प्रकृति हेरी अनुहारमा कुरुप पारेमा पाँच वर्षदेखि आठ वर्षसम्म कैद र एक लाख रूपैयाँदेखि तीन लाख रूपैयाँसम्म जरिवाना र शरीरको अन्य अड्ग कुरुप पारेमा वा जिउमा पीडा गराएमा तीन वर्षदेखि आठ वर्षसम्म कैद र पचास हजार रूपैयाँदेखि एक लाख पचास हजार रूपैयाँसम्म जरिवाना गर्नुपर्छ । यसरी जरिवानाबापत प्राप्त पूरै रकम पीडितलाई घा खर्चबापत दिइनेछ ।" भन्ने उल्लेख भएको छ ।

४. मुलुकी ऐन, कुटपिटको महलको १४

नं. (लैड्गिक समानता कायम गर्न तथा लैड्गिक हिंसा अन्त्य गर्न केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्ने ऐन, २०७२ आउनुभन्दा अगाडिको) व्यवस्था हेर्दा "आगो, आगो समान पोल्ने गराइएका वस्तु वा तेजाब इत्यादिले पोली, डामी, दली, घसी इत्यादि गैह कुरा गरी जिउमा पीडा गराउनेलाई अड्गभड्ग कुरुप भएको रहेन्छ भने आड, मुख कानमा पोलेको भए पाँच सय रूपैयाँ जरिवाना र नाक, आँखामा भए एक हजार रूपैयाँ जरिवाना र चार महिना कैद, गुदद्वारमा भए दुई हजार रूपैयाँ जरिवाना र आठ महिना कैद, लिङ्गमा भए चार हजार रूपैयाँ जरिवाना र एक वर्ष चार महिना कैद, भगमा भए आठ हजार रूपैयाँ जरिवाना र दुई वर्ष आठ महिना कैद गर्नुपर्छ । लेखिएदेखि बाहेक अस पोल्ने वस्तु गैहले पीडा गर्ने गरी पोली, डामी, दली, घसी दिनेलाई लेखिएका सजायको आधा सजाय गर्नुपर्छ । विषको धुवाँ दिने वा बेहोस हुने कुरा सुँघाउनेलाई एक हजार रूपैयाँ जरिवाना र दुई महिना कैद गर्नुपर्छ । अड्गभड्ग र कुरुप भएको रहेछ भने यसै महलका ६/८ नम्बरबमोजिम सजाय गर्नुपर्छ ।" भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । यसैगरी लैड्गिक समानता कायम गर्न तथा लैड्गिक हिंसा अन्त्य गर्न केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्ने ऐन, २०७२ द्वारा थप भएको मुलुकी ऐन, कुटपिटको महलको महलको २५क नं. मा भएको व्यवस्था हेर्दा "यस महलबमोजिमको कसुरबाट पर्न गएको पीडाको मात्रालाई विचार गरी अदालतले कसुरदारबाट पीडितलाई दुई लाख रूपैयाँसम्म क्षतिपूर्ति भराई दिन सक्नेछ" भन्ने रहेको देखिन्छ ।

५. यसैगरी लैड्गिक समानता कायम गर्न तथा लैड्गिक हिंसा अन्त्य गर्न केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्ने ऐन, २०७२द्वारा संशोधित घरेलु हिंसा (कसुर तथा सजाय) ऐन, २०६६ दफा २ को "ग" मा शारीरिक यातनाको परिभाषा गरिएको छ । उक्त परिभाषाअनसार

"कुटपिट गर्ने, गैरकानूनी थुनामा राख्ने, शारीरिक चोट पुऱ्याउने, तेजाब वा यस्तै प्रकारका अन्य पदार्थ छर्किई वा सो पदार्थले पोली, दली, घसी, जिउमा पीडा गराउने वा अनुहार वा शरीरको कुनै अंग कुरुप पारिदिने वा यस्तै अन्य कुनै काम गर्ने वा गराउने कार्य सम्झनु पर्छ" भन्ने व्यवस्था रहेको छ । सोही ऐनको दफा १३(१) मा "कसैले अड्गभड्ग गरी वा तेजाब वा यस्तै प्रकारका अन्य पदार्थ छर्किई वा सो पदार्थले पोली, डामी, दली, घसी जिउमा पीडा गराई वा अनुहार वा शरीरको कुनै अड्ग कुरुप पारिदिने गरी शारीरिक यातना वा यौनजन्य यातनासम्बन्धी घरेलु हिंसाको कसुर गरेमा त्यस्तो व्यक्तिलाई प्रचलित कानूनबमोजिम सजाय हुनेछ ।" भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । प्रस्तुत व्यवस्थाबमोजिम मुलुकी ऐन, २०२० को कुटपिटको महलको १४क नं. बमोजिमको सजाय नै घरेलु हिंसा (कसुर तथा सजाय) ऐन, २०६६ को दफा १३(१) नं. को कसुरको हकमा पनि आकर्षित हुने देखिन्छ ।

६. उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाहरूको अध्ययनबाट एसिड आक्रमणका अपराधहरूलाई गम्भीर अपराधको रूपमा परिभाषित गरिएको पाइन्छ । घरेलु हिंसाभित्र पनि एसिड आक्रमणलाई शारीरिक यातनाभित्र समावेश गरी त्यस्तो एसिड आक्रमण गर्ने अपराधीलाई मुलुकी ऐन, कुटपिटको महलको १४क नं. मा वर्णित सजाय हुने अवस्था देखिन्छ । निवेदकहरूले निवेदनमा एसिड आक्रमणका अपराधहरूमा हुने अनुसन्धान तहकिकातलगायतको सम्पूर्ण प्रक्रियामा एकरूप कायम गर्न र एसिड आक्रमणको अपराधलाई र मट्टीतेल पेट्रोललगायतका अत्यन्त प्रज्वलनशील पदार्थको प्रयोगबाट हुने अपराध पनि एसिड आक्रमण जस्तै गम्भीर अपराध कायम गरी यस्तो अपराधलाई र घरेलु सम्बन्धबाहेकका अन्य व्यक्तिबाट भएको एसिड आक्रमणका अपराधलाई पनि अनुसूची-१ मा राख्न, कुटपिटको महलको

२५(क) मा एसिड आक्रमणको घाइतेलाई दुई लाख रुपैयाँसम्म क्षतिपूर्ति भराई दिन सक्ने व्यवस्था भएकोमा सो क्षतिपूर्ति कहिलेसम्म भराई दिने भन्ने स्पष्ट व्यवस्था नभएकोमा मुद्दा दर्ता भएको लगतै अग्रिम रूपमा पीडितलाई क्षतिपूर्ति भराई दिनु भन्ने अन्तरकालीन आदेशको व्यवस्था कानूनमा गराउन कानून मन्त्रालयको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गर्न माग गरेको देखिन्छ । विपक्षीले लिखित जवाफ लगाउँदा व्यवस्थापिका संसदमा विचाराधीन फौजदारी कसुरमा सजाय निर्धारण तथा कार्यान्वयन सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयकमा क्षतिपूर्तिसम्बन्धी अलगै परिच्छेदको व्यवस्था गरी क्षतिपूर्ति निर्धारणका आधार र सोको कार्यविधिसमेत प्रस्तावित गरिसकेको भन्ने उल्लेख गरेको देखिन्छ । कुन अपराधलाई के कस्तो विधि प्रक्रिया वा निकायबाट अनुसन्धान गर्ने, मुद्दा दर्ता भए लगतै अग्रिम रूपमा पीडितलाई क्षतिपूर्ति भराई दिनु भन्ने अन्तरकालीन आदेशको व्यवस्था कानूनमा गर्ने गराउने र कस्ता प्रकारका अपराधलाई सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐनको अनुसूचीभित्र समावेश गर्न भन्ने कुरा नितान्त व्यवस्थापकीय कार्यक्षेत्रभित्र पर्ने व्यवस्थापिकाको Exclusive authority भित्र पर्ने विषय हो । व्यवस्थापिकाको कार्यक्षेत्रभित्र पर्ने विषयमा अदालतबाट न्यायिक निरूपण गर्न मिल्दैन । जनआकांक्षा, समयको माग र आवश्यक्ता, कसुरको गम्भीरताको आधारमा राज्यको क्षमता र स्रोत साधनसमेतलाई ख्याल गरी व्यवस्थापिकाले क्रमशः त्यस्तो विषयमा कानून बनाई कार्यान्वयनमा ल्याउने गर्दछ । त्यसैले व्यवस्थापिकाको कार्यक्षेत्रभित्र पर्ने विषयका सम्बन्धमा अदालतले हस्तक्षेप गरी निवेदन मागदाबीबमोजिम यस्तो कानून बनाउ भनेर आदेश जारी गर्न मनासिब हुने देखिँदैन ।

७. विपक्षीहरूबाट प्राप्त लिखित जवाफमा सरकारी तथा अन्य निजी अस्पतालमा पर्याप्त यन्त्र उपकरणले सुसज्जित अलग बर्न युनिट स्थापना

गर्न मन्त्रालय तयार रहेको र यस मन्त्रालयले आफ्नो हैसियतले भ्याएसम्म निःशुल्क उपचार तथा औषधीको व्यवस्था गरी आएको भनी लिखित जवाफमा उल्लेख गरेको देखिन्छ । तसर्थ उल्लिखित विषयका सम्बन्धमा विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गर्नुपर्ने देखिएन । जहाँसम्म मट्टीतेल पेट्रोललगायतका अत्यन्त प्रज्वलनशील पदार्थको प्रयोगबाट हुने अपराध पनि एसिडको आक्रमण जत्तिकै भएको हुँदा उस्तै प्रकारका आपराधिक कार्यमा सजाय, उपचार खर्च तथा क्षतिपूर्तिसमेतका विषयमा रहेका फासला हटाई एकरूपता हुने गरी कानून संशोधन वा कानून नबनेसम्मको अवधिका लागि तत्काल उक्त विषयलाई सम्बोधन गर्न निर्देशिका बनाउनु पर्ने र भोकेसनल तालिमको व्यवस्था गर्नुपर्ने भन्ने विषय छ यस्ता विषय सरकारले आफ्नो स्रोत, साधन र क्षमताको आधारमा व्यवस्था गर्दै जाने विषयहरू हुन् । सरकारले गर्नुपर्ने कार्यहरू धेरै हुने र त्यस्ता कार्यहरू गर्न विभिन्न नीति र प्राथमिकता निर्धारण गर्दै जानु पर्ने हुन्छ । यस्ता विषयमा अहिल्यै नै अदालतले सरकारको नाउँमा आदेश जारी गर्दा सरकारले अनावश्यक दबाब महसुस गर्ने र त्यस्तो कार्य सरकारको नितान्त नीतिगत विषय पनि भएको हुँदा त्यस्तो विषयमा आदेश जारी गर्दा शक्ति पृथकीकरणको सिद्धान्तसमेतको प्रतिकूल हुन जाने हुन्छ । तसर्थ विपक्षी सरकारी निकायहरूको नाममा निवेदन मागदाबीबमोजिम आदेशहरू जारी गर्न मनासिब हुने देखिएन ।

८. अत माथि विवेचित आधार कारणहरूबाट निवेदक मागदाबीबमोजिम रिट जारी गर्नुपर्ने अवस्थाको विद्यमानता नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ ।

९. एसिड आक्रमण वा पेट्रोल तथा मट्टीतेल छर्केर आगो लगाई पीडित हुन पुगेको व्यक्तिहरूको हकमा प्रचलित कानूनमा गरिएका व्यवस्थाहरूले पीडितलाई वास्तविक रूपमा सम्बोधन गर्न नसकेको, एसिड

आक्रमण र पेट्रोल तथा मट्टीतेल छर्किई वा खन्याई आगोले पोलेकोमा समान सजायको व्यवस्था नभई सजायमा असमानता रहेको, अनुसन्धानमा एकरुपता नभएको, यस्ता अपराधलाई गम्भीर फौजदारी कसुरभित्र नपारेको, सरकारवादी मुद्दासम्बन्धी ऐनको अनुसूची-१ भित्र समावेश नगरेको, हरेक सरकारी तथा निजी अस्पतालहरूमा अत्याधुनिक सुविधायुक्त बर्न युनिटको व्यवस्था नभएको, निःशुल्क स्वास्थ्य उपचारको व्यवस्था नभएको कारणले गर्दा पीडित थप पीडित हुनु पर्ने अवस्था रहेकोले हाल भइरहेका कानूनी व्यवस्थामा सुधार वा आवश्यक व्यवस्था गर्न निवेदकहरूले माग गरेको देखिन्छ ।

१०. निवेदकहरूमध्येका संगिता मगर भन्ने खड्गमाया पुलामी आफैँ एसिड आक्रमणबाट पीडित व्यक्ति रहेको देखिन्छ । निज मिति २०७१/११/१० मा काठमाडौं वसन्तपुरमा एस.एल.सी. को ट्युसन पढ्न गएको बेला एसिडको आक्रमणमा परी पीडित हुन पुगेको भन्ने देखिन्छ । यसैगरी निवेदकमध्येका रिहाना आफनै पति तथा सासूबाट आगो लगाई दिएको कारण पीडित हुन पुगेको व्यक्ति भन्ने देखिन्छ । निज संगिता मगरको अस्पतालमा भर्ना भई डिस्चार्ज नहुँदासम्म अस्पताल तथा विभिन्न संघ संस्थालगायतको सहयोगले उपचार खर्च जुट्न सम्भव भएको भए तापनि अस्पतालबाट डिस्चार्ज भइसकेपछि पनि निरन्तर रूपमा सेवन गर्नुपर्ने तथा प्रयोग गर्नुपर्ने औषधी खर्च जुटाउन सक्ने हैसियत निज र निजको परिवारमा नरहेको र एक दिनमा आवश्यक पर्ने औषधीको मूल्य पाँच हजार हुन्छ भन्ने कुरा उल्लेख गरेको देखिन्छ । निवेदिका रिहानाले निवेदक संस्था बर्न भायोलेन्स सर्भाइभरले आफ्नो उपचारमा लागेको खर्च भुकानी गरेकोले मात्र म आजको स्थितिमा बाँच्न सकेकी छु भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । प्रस्तुत रिट महिला कानून तथा विकास मञ्च र बर्न भायोलेन्स सर्भाइभरको तर्फबाट समेत दायर हुन आएको अवस्था देखिन्छ ।

११. पीडितहरू आफैँ एसिड तथा आगो लगाई पोलेको कारण पीडित हुन पुगेको अवस्थामा राज्य पक्षबाट उनीहरू थप पीडित हुनु हुँदैन । राज्य पक्ष यस्ता अपराधका सम्बन्धमा गम्भीर, संवेदनशील र जवाफदेही बन्नै पर्ने हुन्छ । नेपालको संविधानको धारा २१ मा अपराध पीडितको हक सम्बन्धमा व्यवस्था गरेको देखिन्छ । जसमा अपराध पीडितलाई आफू पीडित भएको मुद्दाको अनुसन्धान तथा कारबाहीसम्बन्धी जानकारी पाउने हक र अपराध पीडितलाई कानूनबमोजिम सामाजिक पुनःस्थापना र क्षतिपूर्तिसहितको न्याय पाउने हक हुनेछ भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । यसैगरी विभिन्न कानूनहरूमा पीडितको हित हुने गरी पीडितमैत्री कानूनी व्यवस्थाहरू भएको देखिन्छ । तर ती व्यवस्थाहरू मात्र पीडितको न्यायको लागि पर्याप्त छन् भन्न सकिने अवस्था देखिँदैन । अन्तराष्ट्रिय अभ्यासहरू हेर्ने हो भने पनि दक्षिण कोरियाको संविधानको धारा ३० मा अरूले गरेको आपराधिक कार्यबाट घाइते तथा मृत्यु भएकाले राज्यको तर्फबाट कानूनमा उल्लेख भएबमोजिम सहयोग प्राप्त गर्न सक्ने कुराको उल्लेख भएको पाइन्छ । त्यस्तै स्वीजरल्याण्डको संविधानको धारा १२४ मा Victim support को सम्बन्धमा उल्लेख गर्दै The confederation and the cantons shall ensure that persons who have suffered harm to their physical, mental or sexual integrity as the result of a criminal act receive support and are adequately compensated if they experience financial difficulties as a result of that criminal act भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ ।

१२. पीडितको पीडाको सम्बोधन पीडितमैत्री एवं पीडितको संरक्षण गर्ने खालको कानूनको निर्माण र त्यसको उचित कार्यान्वयनबाट मात्र हुन सक्छ । प्रचलित कानूनमा भएको व्यवस्थाहरूले पीडितको

१० २१२ - खड्गमाया पुलामीसमेत वि. नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय सिंहदरबारसमेत

पीडालाई सम्बोधन गर्न खोजेको आभाष हुने भए तापनि त्यस्ता कानूनमा भएको अस्पष्टताले गर्दा पीडितले सहज रूपमा न्यायिक उपचार प्राप्त गर्न नसकेको अवस्था देखिन्छ । पीडितको पीडालाई परिपूरण गर्ने खालका क्षतिपूर्तिसम्बन्धी कानूनी व्यवस्थामा भएको अस्पष्टताको कारण क्षतिपूर्ति कहिले पाउने भन्ने प्रस्त हुन सकेको देखिँदैन ।

१३. सबै पीडित आर्थिक रूपमा सम्पन्न नै हुन सक्छन भन्ने छैन । अधिकांश अपराध पीडितहरू गरिबी र आर्थिक अभावबाट गुजिर्दै आएका मानिस पनि हुन सक्छन् । हिंसा पीडितहरूमध्ये पनि अधिकांश महिला बालबालिका नै रहने गरेको विभिन्न तथ्याङ्कहरूले देखाएको अवस्था छ । निवेदिका रिहाना शेष ढपाली दाइजो निहुँमा स्वयं परिवारका सदस्यबाट शारीरिक यातना भोग्न विवश महिला भएको देखिन्छ । महिला विरुद्ध हुने जुनसुकै प्रकारको भेदभाव विरुद्धको महासन्धि, १९७९ ले महिलामाथि हुने जुनसुकै प्रकारको भेदभावलाई बर्जित गर्न निर्देशन गरेको अवस्था छ । Declaration of basic principles of justice for victim and abuse of power, 1985 ले अपराध पीडितहरूको अधिकारको बारेमा निर्देश गरेको अवस्था देखिन्छ । सहर तथा सुविधा सम्पन्न भएका इलाकाहरूमा घट्ने आपराधिक घटनाका पीडितले तत्काल उपचार प्राप्त गर्न सक्ने अवस्था रहला तर नेपालका दुरदराजमा यस्ता खालका आपराधिक घटना घट्न पुगेमा पीडित भएका व्यक्तिहरूले त्यस्तो उपचार समयमा प्राप्त गर्न नसक्ने अवस्था रहन्छ । यसको लागि नेपालका सबै जिल्ला स्थित सरकारी तथा निजी अस्पतालहरूमा बर्न युनिटको स्थापना हुन अपरिहार्य नै देखिन्छ ।

१४. माथि उल्लिखित अवस्थाहरू रहेबाट एसिड आक्रमणका अपराधहरूमा हुने अनुसन्धान तहकिकातलगायतको सम्पूर्ण प्रक्रियामा एकरूपता कायम गरी कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयनको

लागि घरेलु सम्बन्धबाहेका अन्य व्यक्तिबाट भएको एसिड आक्रमणको अपराधलाई सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐनको अनुसूची-१ मा समावेश गर्न, शरीरमा मट्टीतेल, पेट्रोललगायतका अत्यन्त प्रज्वलनशील पदार्थ छर्किई, खन्याई आगो लगाई कुरुप पार्ने कार्य एसिड आक्रमण जस्तै गम्भीर र मानवता विरुद्धको कार्य भएको हुँदा त्यस्तो अपराधलाई सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची-१ मा समावेश गर्न, कुटपिटको महलको २५(क) मा एसिड आक्रमणको घाइतेलाई २ लाख रुपैयाँसम्म क्षतिपूर्ति भराई दिन सक्ने व्यवस्था भएपनि सो क्षतिपूर्ति कहिले भराई दिने सम्बन्धमा स्पष्ट कानूनी व्यवस्था नभएको परिप्रेक्ष्यमा मुद्दा दर्ता भएको लगत्तै अग्रिम रूपमा पीडितलाई क्षतिपूर्ति भराई दिन अन्तरकालीन आदेशसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था गर्न, दाइजोलगायत विभिन्न निहुँमा मट्टीतेल, पेट्रोललगायतका अत्यन्त प्रज्वलनशील पदार्थ शरीरमा छर्किई खन्याई आगो लगाई कुरुप पार्ने कार्य पनि एसिडको आक्रमण जस्तैकै गम्भीर र मानवता विरुद्धको कार्य भएको र उस्तै प्रकारका आपराधिक कार्यमा सजाय, उपचार खर्च तथा क्षतिपूर्तिका विषयमा अत्यन्त तुलो फासला रहेकोमा त्यस्ता अपराधमा हुने सजाय, उपचार खर्च र क्षतिपूर्तिलगायतका विषयमा एकरूपता हुने गरी कानून संशोधन गर्न, त्यस्तो कानून नबनेसम्मको अवधिको लागि उक्त विषयलाई सम्बोधन गर्न निर्देशिका बनाई लागू गर्न, पीडितहरूको इच्छाबमोजिम भोकेसनल तालिम प्रदान गर्ने व्यवस्था मिलाउन, आगो तथा तेजाब आक्रमणबाट पीडित हुन पुगेका व्यक्तिहरूको सबै किसिमको औषधोपचारमा तत्काल बर्न युनिट स्थापना तथा निःशुल्क सेवा उपलब्ध गराउन उपयुक्त व्यवस्था गर्न आवश्यक देखिएको हुँदा उल्लिखित विषयहरूको सम्बोधन हुने गरी कानूनमा सुधार वा अन्य आवश्यक व्यवस्था गर्न विपक्षीहरूका नाउँमा निर्देशनात्मक आदेश जारी गर्न मनासिब हुने हुँदा देहायबमोजिमका कार्य गर्नु गराउनु

नेपाल कानून पत्रिका, २०७६, असार

भनी विपक्षीहरूका नाउँमा प्रस्तुत निर्देशनात्मक आदेशसम्म जारी गरिएको छ ।

१. मुलुकी ऐन, कुटपिटको महलको १४क नं. मा भएको व्यवस्था मानिसको जिउ ज्यानको सुरक्षासँग जोडिएको गम्भीर फौजदारी अपराधभित्र पर्ने विषय भएको तर त्यस्तो गम्भीर अपराधलाई सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची-१ मा समावेश गरिएको नपाइँदा उक्त अपराधलाई समेत सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐनको अनुसूची-१ मा समावेश गर्ने ।
२. अपराधबाट पीडितले समयमा उपचार प्राप्त नगर्दा र उपचार गराउने खर्चको व्यवस्था गर्न नसकदा पछि प्राप्त गर्ने घा खर्च र क्षतिपूर्तिले पीडितको तत्कालको पीडालाई परिपूरण गर्न नसकने हुँदा मुद्दा दर्ता गर्दाका अवस्थामा पीडितले घा खर्च प्राप्त गर्ने गरी कानूनमा व्यवस्था गर्ने ।
३. कुटपिटको महलको १४क नं. बमोजिम जरिवानाबमोजिमको रकम नै पीडितले घा खर्चबापत पाउने भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । जरिवाना असुल नभएको अवस्थामा पीडितले घा खर्च प्राप्त गर्न नसकने अवस्था रहन्छ । यस्तो व्यवस्था पीडितको पक्षमा भएको मान्न सकिंदैन । तर्सर्थ सिधे पीडितले घा खर्चको रकम पीडकबाट प्राप्त गर्ने, पीडकबाट तत्काल उपलब्ध गराउन नसकने अवस्था भएमा राज्य पक्षबाट उपलब्ध गराउने र पछि कसुर ठहर भएपछि पीडकबाट जरिवानासरह लिन पाउने गरी कानूनमा परिमार्जन गर्ने ।
४. तेजाब तथा पेट्रोल तथा मट्टीतेल छर्केर गर्ने अपराध मानिसको Right to life सँग सम्बन्धित हुन्छ । तेजाब वा पेट्रोल तथा

मट्टीतेल छर्किई गरिने अपराधबाट मानिस बाँचन सके पनि मानिसको शरीर नै कुरुप हुने, जीउमा गम्भीर जखम भई आजीवन त्यसको पीडा र उपचार गराउनु पर्ने अवस्थाको सिर्जना हुन सक्ने, जिउमा पुगेको क्षतिको कारण पीडितले आफ्नो इच्छा चाहना मारेर बस्नु पर्ने अवस्थाको सिर्जना हुने, आफ्नो जीवनदेखि नै निरास हुने अवस्था पनि रहने हुँदा यस्ता अपराधबाट पीडित हुन पुगेका पीडितहरूको सम्मानपूर्वक जीवनयापन गर्न वातावरणको सुनिश्चितता गर्न उचित तालिमहरू प्रदान गरी पीडितहरूमा अन्तरनिहित क्षमताको उपयोग गर्ने अवसर सिर्जना गर्ने, जीवनप्रति उत्साह र उत्प्रेरणा जगाउने खालका मनोवैज्ञानिक सामाजिक परामर्श र सामाजिक सुरक्षा प्रदान गर्न नेपाल सरकारका सम्बन्धित मन्त्रालयबाट कार्ययोजना बनाई लागू गर्ने ।

५. सुगम ठाउँ तथा सहस्मा घट्ने एसिड, पेट्रोल तथा मट्टीतेल छर्किई वा खन्याई आगो लगाउने कार्यबाट पीडित व्यक्तिले समयमा उचित उपचार प्राप्त गर्न नसकेमा पीडितको शरीरमा बढी पीडा भई पीडितको मृत्युसमेत हुन सक्ने भएको हुँदा नेपालका सरकारी तथा निजी अस्पतालहरूमा तत्काल अनिवार्य रूपमा बर्न युनिट स्थापना गरी निःशुल्क उपचारको व्यवस्था मिलाउने र सम्भव भएसम्म ग्रामीण भेगका स्वास्थ्य चौकीहरूमा पनि यस्तो सेवा विस्तार गर्न नेपाल सरकारका सम्बन्धित निकायहरूले प्रबन्ध गर्ने ।

१५. यो निर्देशनात्मक आदेशको जानकारीको लागि आदेशको प्रतिलिपिसहित महान्यायाधिवक्ता कार्यालयमार्फत विपक्षीहरू सरकारी निकायका नाउँमा

पठाइ दिनु र आदेशको कार्यान्वयन भए नभएको कुराको अनुगमन गर्नु भनी यस अदालतअन्तर्गतको फैसला कार्यान्वयन निर्देशनालयमा फैसलाको प्रतिलिपि पठाई दिनू। निवेदनको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनू।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. अनिलकुमार सिन्हा

इजलास अधिकृत : नगेन्द्रकुमार कालाखेती
इति संवत् २०७४ साल जेठ ३ गते रोज ४ शुभम्।

४०४० ४०४०

निर्णय नं. १०२१३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र
माननीय न्यायाधीश श्री विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ
फैसला मिति : २०७४।७।२७

०६४-Cl-०९७०

मुद्दा: निर्णय दर्ता बदरसमेत

पुनरावेदक / वादी : काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २३ बसन्तपुर बस्ने सूर्यमाया कर्मचार्यको मु.स. गर्ने जयन्द्र कर्मचार्य

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : जिल्ला भक्तपुर, भक्तपुर नगरपालिका वडा नं. १२ बस्ने कुमार खाइतूसमेत

- संविधान प्रदत्त कुनै पनि मौलिक हक परित्याग गर्न नमिल्ने।
- मौलिक हकबाहेकका हक सम्बन्धित व्यक्तिले परित्याग गरेको कुराको जानकारी राखदछ र सो कुरा कानूनद्वारा निषेधित छैन वा सार्वजनिक नैतिकता विरुद्ध छैन भने त्यस्तो अवस्थामा कानून प्रदत्त हक छाड्न सक्ने।
- अर्काको चल अचल सम्पत्तिलाई उनाउ व्यक्तिको हो भनी लेखाई दिने अधिकार नै नराख्ने व्यक्तिले कुनै सरकारी कार्यालयमा गएर लेखाई दिएकै आधारमा कुनै सम्पत्तिमा कानूनबमोजिम हक स्थापित भएको व्यक्तिको हक समाप्त नहुने।

(प्रकरण नं. ७)

पुनरावेदक / वादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री बद्रीबहादुर कार्की, श्री शम्भु थापा, श्री पन्नामान तुलाधर, श्री इन्द्र खरेल र अधिवक्ताहरू श्री लक्ष्मीप्रसाद अधिकारी र देवेन्द्र झा

प्रत्यर्थी / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री बाबुराजा जोशी, श्री श्यामप्रसाद खरेल, श्री हरिहर दाहाल तथा विद्वान् अधिवक्ता श्री मेघराज भट्ट

अवलम्बित नजिर :

■ ने.का.प. २०६०, अंक १२, नि.नं. ७१६६

सम्बद्ध कानून :

सुरु फैसला गर्ने :

मा.न्या. श्री सुष्मलता माथेमा
भक्तपुर जिल्ला अदालत

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

मा.न्या. श्री लक्ष्मणमणी रिसाल
मा.न्या. श्री आत्माराम भट्टराई
पुनरावेदन अदालत पाटन

फैसला

न्या.विश्वभरप्रसाद श्रेष्ठ : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ बमोजिम मुद्दा दोहोन्याई होर्ने निस्सा प्रदान भई यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार रहेको छ:

ससुरा भैरवबहादुर कर्मचार्यको नाममा नाप नक्सा भएको भक्तपुर जिल्ला, सिपाडोल गा.वि.स. वडा नं. ९ कि.नं. १०९ को क्षेत्रफल ४-१-०, ऐ. कि.नं. १२८ को क्षेत्रफल ०-४-० र ऐ. कि.नं. १३१ को क्षेत्रफल १-१४-० जग्गाको मोही गणेशलाल सिल्पकार भएकोमा सो जग्गामध्ये कि.नं. १०९ र १२८ को जग्गा मोहीले मिति २०३८।१।१।१ मा जोत छोडपत्र गरिदिएकाले मैले र विपक्षी डिल्लीबहादुरले भोगचलन गरी आएका थिएँ। साबिक कि.नं. ८३ मध्येको जग्गाबाट भिड्ने मेरो आधा हक लाग्ने जग्गालाई विपक्षी डिल्लीबहादुर कर्मचार्यले प्रतिवादी कुमार खाइतूको जग्गा हो भनी मिति २०४६।१।२।१९ मा मन्जुरी गरिदिएकाले म फिरादीको आधा हक मेटिने गरी विपक्षी कुमार खाइतूको नाउँमा दर्ता गर्ने गरी मालपोत कार्यालयबाट मिति २०४६।१।२।२० मा भएको निर्णयसमेत बदर गरी कि.नं. १०९ को जग्गाको पश्चिमतर्फको क्षेत्रफल २-०-२ र कि.नं. १२८ को उत्तरतर्फको ०-२-० जग्गा मुलुकी ऐन जग्गा पजनीको १७ नं. र जग्गा मिच्नेको १८ नं. को आधारमा मेरो नाउँमा दर्ता गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको सुर्यमाया कर्मचार्यले भक्तपुर जिल्ला अदालतमा दायर गरेको फिराद पत्र।

पिता भैरवबहादुर कर्मचार्यको नाउँमा

नापी भएको भक्तपुर सिपाडोल गा.वि.स. वडा नं. ९ कि.नं. १०९, १२८, र १३१ को जग्गाहरूको मोही गणेशलाल शिल्पकार हुनुहुन्थ्यो। वहाँले जोत कमोद गर्न नसकेकोले मिति २०३८।१।१।१ मा जोत छोडपत्र गरिदिनुभएको छ। सोही मितिमा जग्गाधनीलाई कुत बुझाउनुभनी आमा तेजमाया कर्मचार्यले विपक्षीहरूलाई कबुलियत गरिदिनु भए तापनि विपक्षीले जग्गा नक्माई हामीले नै भोगचलन गरी आएका छौँ। उक्त जग्गा दर्ता गरी जग्गाधनी प्रमाण पुर्जा लिन भूमिसुधार कार्यालय, भक्तपुरमा मिति २०४६।१।२।१२ मा विपक्षीले निवेदन दिएको, मिति २०४९।१।२।१९ मा निजका नाममा दर्ता गरिदिन मैले मन्जुरी छोडपत्र गरेको छैन। मैले जानीजानी छोडपत्र गरेको छैन। आफ्नो हक भोगको जग्गा विपक्षीले के-कुन तरिकाले दर्ता गरी जग्गाधनी प्रमाणपुर्जा लिएका हुन थाहा भएन। मेरो एकलौटी हक भएको जग्गा कुमार खाइतूले दर्ता गर्न पाउने पनि होइन। दाबी गर्न पाउने पनि होइन। वादी दाबी खारेज गरी मुद्दाबाट अलग फुर्सद गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी डिल्लीबहादुर कर्मचार्यले भक्तपुर जिल्ला अदालतमा पेस गरेको प्रतिउत्तर पत्र।

दाबीको जग्गा हाल साबिक भिडाई दर्ता गर्न बाँकी भएकोले मेरो नाउँको साबिक रै.प. भएको न.न. १४४ को जग्गासँग भिडाई दर्ता गर्नको लागि सिपाडोल गा.वि.स.बाट मिति २०४६।१।२।१२ मा सिफारिस प्राप्त गरी जग्गा दर्ताका लागि निवेदन दिई मालपोत कार्यालयको आदेशानुसार डिल्लीबहादुर कर्मचार्यले मिति २०४६।१।२।१९ मा फिल्डबुकमा मेरो पिताको नाम लेखिए तापनि पिताको जग्गा होइन भनी लिखित उजुरी दिएकोले मिति २०४६।१।२।२० को निर्णयअनुसार मेरो नाममा दर्ता भई उक्त जग्गा मैले भोगचलन गरी आएको छु। कि.नं. १२८ को जग्गामा राजमार्गको सिमा रेखामा परिसकेको छ। वादीले देखाएको साबिक न.न.का जग्गाहरू कि.नं. १३१ मा भिडाई दर्ता गरिसकेको र विपक्षीहरूले उक्त

१०२१३ - जयन्द्र कर्मचार्य वि. कुमार खाइतूसमेत

कि.नं. १०९, १२८ र कि.नं. १३१ को जग्गा दर्ता गर्ने सिलसिलामा दिएको निवेदनमा नै उक्त जग्गा म प्रतिवादीलगायतका अन्य व्यक्तिका नाममा दर्ता भइसकेको भनी मिति २०५४।०९।२९ मा नै मोठ भिडाइदिएको कारण दर्ता भइसकेको थाहा पाउन विपक्षीले पुनः आफ्नो नाउँमा साबिक नै नभएका र भएको साबिक कि.नं. १३१ मा दर्ता भइसकेको हुँदा कि.नं. १०९ र १२८ म प्रतिवादीको जग्गा भन्ने पुष्टि भइरहेको र केबल मोहीले फिल्डबुकमा अर्का व्यक्तिलाई जग्गाधनी देखाउँदैमा वास्तविक म जग्गाधनीको हक नजाने र निज मोही गणेशलालले मलाई नै कुत बुझाउन छोडी मैले कमाई आएको जग्गा विपक्षीको नभएको हुँदा फिराद दाबी नपुग्ने गरी दाबीको जग्गा मेरो ठहन्याई इन्साफ गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको कुमार खाइतूले भक्तपुर जिल्ला अदालतमा दिएको प्रतिउत्तर पत्र ।

वादीले विवादित जग्गा प्रतिवादी कुमार खाइतूका नाममा स्वेस्ता कायम भएको जानकारी मिति २०५४।१।२९ मा नै प्राप्त गरिसकेकोमा सो कुरा नदेखाई नक्कल सारेको आधारमा फिराद गर्न आएको र निजले पेस गरेको लगतअनुसार मालपोत कार्यालयबाट भैरवबहादुर कर्मचार्यको नाममा बिर्ता लगत मात्र प्राप्त हुन आएको तथा वादीले हकको स्रोत भनी देखाएको लगतको क्षेत्रफलसमेत तुलो अनुपातमा फरक परी सो साबिक लगतसँग नभिडेको देखिँदा वादी दाबी पुन नसक्ने ठहर्छ भन्नेसमेत बेहोराको भक्तपुर जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला ।

म पुनरावेदक वादीले मिति २०५४।०९।२९ मा नै थाहा पाएको कथन आधारहीन र बेप्रमाणको छ भने अर्कोतर्फ ससुरा भैरवबहादुरको नाउँमा बिर्ता लगत मात्र पेस गरेको भन्ने जुन कुरा उल्लेख भएको छ, त्यो तथ्यलाई अदालत स्वयंले बढ़ग्याएको छ । म फिरादीले आफ्नो फिरादसाथ मिति २०२२।१।२।१६ को ऐ.प.८३ नं.को रसिदको प्रतिलिपि पेस गरेको छु । स्व. भैरवबहादुर कर्मचार्यको नाउँमा मिति

२०२२।१।२।१६ को ऐ.प.८३ नं.को प्रतिलिपिलाई किर्ते वा अपरिपक्व भएको भन्ने कुरा प्रमाणित हुनुपन्यो वा रसिदको जग्गा अन्यत्र दा.खा. भइसकेको भन्ने देखिनुपन्यो । सो पनि छैन भने अर्कोतर्फ ऐ.प. नभएको जग्गा भए २०२४ सालमा कसरी तत्कालीन जि.प.मा गएर बाली दाखिला भयो ? मोही गणेशलाल सिल्पकारले मिति २०३३।१।१।११ मा स्व. सासू तेजमायालाई छोडपत्र गरी दिएको जग्गा विवादित लगतभित्रको जग्गा नभए कुन लगतबाट भिड्ने हो ? भन्ने प्रश्नहरू अनुचरित रहनुको अतिरिक्त विपक्षीको ऐ.प. भएको कुन लगत हो ? साबिकको लगत कति नं. को हो ? जग्गा कसले जोत कमोद गरेको हो ? यदि विपक्षीको जग्गा हुँदो हो त विपक्षीले किन आफ्नो नाउँमा नापी नक्सा गराएनन् ? वा नापीमा तत्काल दाबी विरोध एवं संशोधन किन गराएनन् ? आदि यथार्थ तथ्यहरू र तत्सम्बन्धी प्रमाणहरूको मूल्याङ्कन नगर्नु तथा स्वयं प्रतिवादीले अ.बं. ७८ नं. बमोजिम देख्न सुन्न पाउँ भनेको प्रमाणलाई समेत विपक्षीलाई नदेखाई नसुनाई भक्तपुर जिल्ला अदालतले प्रमाणको सही मूल्याङ्कन र विवेचना नगरी गरेको फैसला बदर गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनमा परेको सूर्यमाया कर्मचार्यको पुनरावेदन पत्र ।

प्रत्यर्थीकुमारखाइतूले मिति २०३८।१।१।१ मा मोहीको कबुलियतनामा गरिदिएको कागजको प्रतिलिपि फिरादसाथ पेस भएको देखिनाले वादी दाबी नपुग्ने ठहन्याएको फैसला फरक पर्नसक्ने हुनाले छलफलको लागि प्रत्यर्थीलाई झिकाउनु भन्नेसमेत बेहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेश ।

मिति २०३८।१।१।१ मा कुमार खाइतूले तेजमायालाई गरिदिएको भनेको सक्कले लिखत वादी पुनरावेदकबाट दाखिल गराई अ.बं. ७८ नं. बमोजिम प्रतिवादी पक्षलाई सुनाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको आदेश ।

सूर्यमायाको मुद्दा सकार गर्ने जयन्द्रबहादुर

कर्मचार्यको वारेस केशव कर्मचार्यले पेस गरेको मिति २०३८।१।१।१।१ को कुमार खाइतूले तेजमायालाई गरिदिएको सक्कल कागज सद्वे साँचो हो भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी डिल्लीबहादुर कर्मचार्यले पुनरावेदन अदालत पाटनमा गरेको अ.बं. ७८ नं. बमोजिमको बयान ।

मिति २०३८।१।१।१।१ को कुमार खाइतूले तेजमाया कर्मचार्यलाई गरिदिएको भनेको कागजमा भएको सहिष्णप कुमार खाइतूको हो । तर उक्त कागजमा निजलाई झुक्याई सहिष्णप गराएको हो भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी कुमार खाइतूको वारेसले पुनरावेदन अदालत पाटनमा गरेको अ.बं.७८ नं. बमोजिमको बयान ।

मिति २०३८।१।१।१।१ को लिखतमा भएको सहिष्णप कुमार खाइतूको हो । सो लिखतसम्बन्धी कुनै जालसाज गरिएको छैन भन्नेसमेत बेहोराको सुर्यमायाको मुद्दा सकार गर्ने जयन्त्रबहादुर कर्मचार्यको वारेस केशव कर्मचार्यले पुनरावेदन अदालत पाटनमा गरेको अ.बं.७८ नं. बमोजिमको बयान ।

प्रतिवादीमध्येका डिल्लीबहादुर कर्मचार्यले मिति २०४६।१।२।२ मा प्रतिवादी कुमार खाइतूको नाउँमा दर्ता गर्दैकै अवस्थामा विवादित जग्गा आफ्ना बाबुको हकको जग्गा होइन । प्रतिवादीका नाउँमा दर्ता गरिदिए हुन्छ भनी मन्जुरी दिई अड्डामा आई सनाखतसमेत गरिदिएको पाइन्छ । हाल यस अदालतमा सो मन्जुरीनामा देखाउँदासमेत आफूले गरिदिएको सद्वे लिखत हो भन्नुभएको छ । वादीको लगत हेर्दा जग्गा १-०-१-० देखिन्छ । जबकि प्रतिवादीको नं. १४४ को १६ नं. चुपीगाल भन्ने जग्गा २ खला गरी ४-८-० देखिन्छ भन्ने नापीमा कि.नं. १०९ र १२८ को जग्गा क्षेत्रफल ४-५-० देखिन्छ । वादीको लगतको क्षेत्रफल नै स्वाभाविक देखिँदैन । फिल्डबुकमा मोहीले नाम लेखाइदिँदैमा कसैको हक सृष्टि हुँदैन । जहाँसम्म मिति २०३८।१।१।१ को लिखत छ, त्यो

मोहीको विषयमा भए पनि भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २५ बमोजिम भएको कबुलियत होइन । तेजमायाको नाममा जग्गाधनी कायम भएको अवस्था पनि देखिँदैन । त्यस्तो लिखत जालसाजी होइन भनी बयान गरे पनि सो लिखत कानूनी मान्यता प्राप्त लिखत नभएको अवस्थामा जालसाजी हो होइन भनी बोलिरहन आवश्यक पनि देखिँदैन । विबन्धनको हकमा विचार गर्दा पनि लगत प्रमाणले भिड्ने कुरामा कसैले घरसारमा केही लेखिँदिँदैमा हक सर्वे वा समाप्त हुने देखिँदैन । आफ्नै गा.वि.स. भित्रको जग्गा सम्बन्धमा गा.वि.स.ले गरेको सिफारिस दूषित हुन्छ भन्न पनि मिल्दैन । भैरवबहादुरको साख्य छोराले बाबुको हकको जग्गा होइन भनी अड्डामा गरेको सनाखत कागजको कुरा सुर्यमायाको हकमा पनि लागू हुने देखिन्छ । मन्जुरी लिखतलाई वादीले चुनौती दिन सक्नु पर्दछ । तसर्थ वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर्याई भएको फैसला सदर हुने ठहर्छ भन्नेसमेत बेहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको फैसला ।

स्व. लालसिंह र स्व. ससुरा भैरवबहादुरको नाउँको १६ नं. चुपीगाल मौजाको ६-०-० बाट भिड्ने विवादका जग्गाहरू २०२१ सालको नापीमा जग्गाधनी भैरवबहादुर र जोताहामा गणेश सिल्पकारको नाउँमा नाप नक्सा भएको कुरा पुनरावेदन अदालतको फैसलाले स्वीकार गरेकै छ । उक्त जग्गा विपक्षी कुमार खाइतूको हक भोगको भए २०२१ सालको नापीमा उपस्थित भई आफ्नो नाउँमा लेखाउनु पर्नेमा लेखाएको छैन । नापी दर्ता भएको जग्गा दर्ता गरी जग्गाधनी प्रमाणपुर्जा लिई दा.खा. नामसारी गर्न प्रचलित कानूनले कुनै म्याद सीमा तोकेको छैन । यस्तोमा मिति २०५३।१।२।२९ सम्म नामसारीको कारबाही नउठाएका र मिति २०५५।०५।१६ मा मात्र फिराद गर्न आएको भन्नेसमेत आधारमा मलाई हराउने गरी भएको फैसलामा कानून तथा यस अदालतबाट प्रतिपादित नजिरसमेतको त्रुटि रहेको छ । विपक्षी

डिल्लीबहादुर र मबिचमा २०४३ सालमै रीतपूर्वक बन्डापत्र पारित भई छुट्टिसकेको अवस्था छ । यस्तोमा २०४६ सालमा आएर जग्गाको सम्बन्धमा निजले व्यक्त गरेको कुरा मेरो विरुद्धमा प्रमाणमा लाग्ने होइन । जग्गाको क्षेत्रफलको सम्बन्धमा भैरवबहादुरको पिता लालसिंहको नाउँमा १६ नं. चुपीगाल मौजाको ६-२-०-० रहेकोमा लालसिंहका ३ छोराहरूले भैरवबहादुरको नाउँको १-०-० रोपनीसमेतको हिसाब मूल्याङ्कन गरी कि.नं. १०९, १२८ का जग्गा भैरवबहादुरको नाउँमा जग्गाधनी जनिई नाप नक्सा भएकोले क्षेत्रफलसमेत मिलिरहेकै अवस्थामा क्षेत्रफलसमेत नभिडेको भनी गरिएको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेकोले मुद्दा दोहोच्याई हेरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको सुर्यमाया कर्मचार्यको मु.स. गर्ने जयन्द्र कर्मचार्यको यस अदालतमा परेको निवेदन ।

यसमा नापीको फिल्डबुकमा मोही गणेशलालले जग्गाधनी भैरवबहादुर भनी लेखाइदिएको अवस्था र मिति २०३८।१।।।। मा कुमार खाइतूले वादीलाई जग्गाधनी मानी कबुलियत लिखत गरिदिएको अवस्थामा त्यस्तो लिखतबाट निरूपण नगरी गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा अ.ब.७८ र १८४ नं. को तथा प्रमाण ऐन, २०३९ को दफा ५४ को व्याख्यात्मक त्रुटि देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) बमोजिम मुद्दा दोहोच्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ भन्नेसमेत बेहोराको यस अदालतबाट भएको आदेश ।

वादीले साबिकको क्षेत्रफल ६-२-० भनी झुठा बेहोरा उल्लेख गरी पुनरावेदन गरेको हो । निजले मालपोत कार्यालयमा दर्ता माग गर्दा पनि १-०-१-० उल्लेख गरी माग गरेकाले अदालतलाई भ्रममा राख्ने नियतले त्यसरी उल्लेख गरेको देखिन्छ । डिल्लीबहादुरले मालपोत कार्यालयमा उपस्थित भई सनाखत गरेको अवस्था छ । विपक्षीहरूले पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन गर्दा पनि छुट्टी भिन्न भइसकेको

भन्ने उल्लेख गरेको छैन । घरको मुख्य व्यक्ति डिल्लीबहादुर नै हुन् । विवादसँग सम्बन्धित प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी वादी दाबी नपुग्ने ठहर गरेको सुरु अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर हुनुपर्दछ भन्नेसमेत बेहोराको कुमार खाइतूको यस अदालतमा परेको लिखित प्रतिवाद ।

विवादित कि.नं. १०९ र १२८ को जग्गा साबिकमा सोही प्रमाणपत्र भए नभएको के हो ? मोही लगत कायम भएको वा कट्टा भएको के हो ? मिसिल विवरण पठाउनु भनी भूमि सुधार कार्यालय, भक्तपुरमा लेखी पठाउनु भन्नेसमेतको मिति २०७१।१०।२६ को यस अदालतको आदेशानुसार भूमि सुधार कार्यालयलाई पत्राचार गर्दा उक्त कार्यालयबाट मोही प्रमाणपत्र रेकर्डबाट नदेखिएको, १ नं. पारिवारिक लगतको फोटोकपी पठाइएको, मोही लगत कट्टा भएको रेकर्डबाट नदेखिएको भन्नेसमेतको बेहोरा उल्लेख भई आएको पत्र मिसिल संलग्न रहेको देखियो ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल संलग्न सम्पूर्ण कागज अध्ययन गरियो । पुनरावेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री बद्रीबहादुर कार्की, श्री शम्भु थापा, श्री पन्नामान तुलाधर, श्री इन्द्र खरेल र अधिवक्ताहरू श्री लक्ष्मीप्रसाद अधिकारी र देवेन्द्र झाले विवादित जग्गाको साबिक मोही फिल्डबुकमा गणेशलाल सिल्पकार भएकोमा विवाद छैन । विपक्षी कुमार खाइतूले समेत सो कुरा इन्कार गरेको छैन । २०२८ सालमा मोही गणेशलालले मोही छोडपत्र गरिदिएको र सो अवस्थामा दर्तावाला भैरवबहादुर परलोक भइसकेकोले निजकी श्रीमती तेजमाया कर्मचार्यलाई मोही हक छोडपत्र गरिदिएको अवस्था छ । प्रत्यर्थी डिल्लीबहादुर कर्मचार्यले कुमार खाइतूलाई कि.नं. १०९ र १२८ को जग्गा कमाउनको लागि गरिदिएको कबुलियतलाई अन्यथा प्रमाणित गराई बदर गराउनसमेत नसकेको स्थितिमा

हाल आएर कबुलियत विरुद्ध चुनौती गर्न विबन्धनको सिद्धान्तसमेतले रोकछ । नापी दर्ता भएको जग्गा दर्ता गरी दा.खा. नामसारी गर्न प्रचलित कानूनले कुनै सीमा नतोकेको हुँदा जहिलेसुकै दर्ता माग गर्न सकिने हुन्छ । यस्तो रिथितिमा बन्डा भइसकेका डिल्लीबहादुर कर्माचार्यले गरेको कागजसमेतको आधार लिई भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । यस अदालतबाट मुद्दा दोहोन्याई हेन्न प्रदान भएको निस्सा आदेश पनि त्यसैतर्फ लक्षित भएको देखिँदा तदनुरूप पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी होस् भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी कुमार खाइतूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री बाबुराजा जोशी, श्री श्यामप्रसाद खरेल, श्री हरिहर दाहाल तथा विद्वान् अधिवक्ता श्री मेघराज भट्टले वादीले पेस गरेको लगत हेर्दा वादीको जग्गा १-०-१-० देखिएको छ । जबकि प्रतिवादी कुमार खाइतूले पेस गरेको लगतमा १६ चुपीगाल भन्ने जग्गा ४-८-० देखिन्छ भने नापीमा कि.नं. १०९ र १२८ को जग्गाको क्षेत्रफल ४-१-० देखिएको हुँदा क्षेत्रफल भिडेको छैन । ऐन, कानूनले प्रस्त प्रमाणित भइरहेको कुरामा विबन्धन लाग्ने पनि होइन । पुनरावेदकले उल्लेख गरेको कबुलियतनामा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २५ बमोजिमको रीतपूर्वकको समेत नभएको र पुनरावेदककै अंशियार हकवालाले उल्लिखित जग्गाहरू कुमार खाइतूको हो भनी अड्डामा सनाखतसमेत गरिदिएको अवस्था भएकोले उल्लिखित तथ्य प्रमाणको आधारहरूबाट हेर्दा पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर हुनुपर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उपर्युक्तबमोजिमको तथ्य एवं बहस जिकिर रहेको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको फैसला मिलेको छ वा छैन ? पुनरावेदक वादीको पुनरावेदन जिकिर पुन सक्ने हो वा होइन ? सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, ससुरा भैरवबहादुर

कर्माचार्यको नाममा नाप नक्सा भएको मेरो आधा हक लाग्ने कि.नं. १०९ र १२८ को जग्गालाई विपक्षी डिल्लीबहादुर कर्माचार्यले विपक्षी कुमार खाइतूको जग्गा हो भनी मन्जुरी गरिदिएकोले कुमार खाइतूको नाममा जग्गा दर्ता गर्ने गरेको मालपोत कार्यालय, भक्तपुरको मिति २०४६।१२।२० निर्णयले मेरो आधा हक गुमेकोले उक्त निर्णय बदर गरी उल्लिखित दुवै कित्ता जग्गा मेरा नाउँमा दर्ता गरिपाउँ भन्ने फिराद दाबी रहेको तथा दाबीको जग्गा वादीका ससुरा भैरवबहादुरको जग्गा हो भनी वादीले देखाए तापनि वास्तविक जग्गाधनी म प्रतिवादी नै हुँ । वादी र प्रतिवादीमध्येका डिल्लीबहादुरले हालसम्म पनि कहिल्यै सो जग्गा भोगचलन नगरेको र मेरै नाउँमा रही मैले नै भोगचलन गरी आएको फिराद दाबी नपुग्ने ठहन्याई पाउँ भन्ने कुमार खाइतूको प्रतिउत्तरपत्र रहेको छ । प्रस्तुत मुद्दामा सुरूले वादी दाबी पुन नसक्ने ठहराई गरेको फैसलाउपर वादीको तर्फबाट पुनरावेदन परी पुनरावेदन अदालतबाट सुरू फैसला सदर गर्ने गरी फैसला भएकोले सोउपर मुद्दा दोहोन्याउने निवेदन परी यस अदालतबाट दोहोन्याउने निस्सा भई पेस पुनरावेदनको रोहमा पेस हुन आएको देखियो ।

३. भैरवबहादुर कर्माचार्य र तेजमायाको २ छोरा भएकोमा जेठो महन्त र निजको श्रीमती वादी सूर्यमाया कर्माचार्य भएको तथा कान्छो छोरा डिल्लीबहादुर कर्माचार्य भएको तथ्यमा विवाद देखिँदैन । विवादित कि.नं. १०९ र १२८ को जग्गाको भूमि सुधार कार्यालय, भक्तपुरबाट प्राप्त मोहीको १ नं. लगतको प्रतिलिपिबाट जग्गावालाको महलमा भैरवबहादुर कर्माचार्य भन्ने उल्लेख भएको देखिएको छ । तर उक्त जग्गाहरू निज भैरवबहादुरको मृत्युपश्चात् कानूनबमोजिम निजको हक खाने व्यक्तिहरूको नाममा नामसारी भए गराएको अवस्था देखिएको छैन । उक्त जग्गाहरू मालपोत कार्यालय भक्तपुरको मिति २०४६।१२।२० को निर्णयबाट प्रतिवादीहरूमध्येका

कुमार खाइतूको नाममा दर्ता भएको मिसिल संलग्न उक्त निर्णयको टिप्पणी आदेशको प्रतिलिपिबाट देखिन्छ । सो जग्गाहरू कुमार खाइतूको नाममा दर्ता भएको कुरा वादी सुर्यमाया कर्मचार्यले मिति २०५५।४।१८ मा मालपोत कार्यालयको निर्णयको प्रतिलिपि लिई थाहा पाएको भनी फिराद दाबी गरेको देखिन्छ । मुलुकी ऐन जग्गा पजनीको १७ नं. को कानूनी व्यवस्था हेर्दा "...एकाको हकको जग्गा अर्काले दर्ता गराएकोमा थाहा पाएको मितिले छ महिनाभित्र र अरु कुरामा भए गरेको मितिले दुई वर्षभित्र नालिस नदिए लाग्न सक्दैन" भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । उक्त कानूनी व्यवस्थाअनुसार आफ्नो हकको जग्गा अरु कसैले दर्ता गराएको रहेछ भने सो कुरा थाहा पाएको मितिले ६ महिनाभित्र सो दर्ता बदरको लागि मुद्दा दायर गर्नुपर्ने देखिन्छ । यी वादीले प्रस्तुत मुद्दाको फिराद मिति २०५५।५।१६ मा भक्तपुर जिल्ला अदालतमा दायर गरेको देखिन्छ । छुट जग्गा दर्ताको सम्बन्धमा यी वादीसमेत भई चलेको कारबाहीका क्रममा नै यी वादी सुर्यमाया कर्मचार्यले सो कि.नं. १०९ र १२८ को जग्गाहरू कुमार खाइतूको नाममा दर्ता भएको जानकारी पाएकोले हदम्यादको आधारमा फिराद खारेज भएको देखिन्छ । तर सो निवेदनको सम्बन्धमा चलेको कारबाहीमा यी वादीले निवेदन दिएपश्चात् उपस्थित रहेको देखिँदैन । यसका साथै यसे प्रकृतिको विवादमा यस अदालतबाट इक्षरी भोमी वि. गणेशलाल खड्गी (ने.का.प. २०६०, चैत्र महिना, नि.नं. ७१६६) भएको दर्ता बदरसमेत मुद्दामा "एकाको हक भोगको जग्गा कसैले आफ्नो नाममा दर्ता गराउँछ भने त्यस्तो दूषित दर्ता बदर गराउन हदम्याद बाधक हुन सक्दैन" भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको देखिन्छ । उपर्युक्त कानूनी व्यवस्था र यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतलाई मध्यनजर गर्दा यी वादीले दायर गरेको फिरादपत्रलाई हदम्याद नघाई परेको भनी मान्न मिलेन । हदम्यादभित्र नै परेको

देखियो ।

४. अब विवादको कि.नं. १०९ र १२८ को जग्गामा वादीको हक लाग्ने हो वा होइन ? सो सम्बन्धमा हेर्दा उक्त कि.नं. का जग्गाहरू २०२१ सालको नापीमा वादीका ससुरा भैरवबहादुर कर्मचार्यको नाममा नापी भएको देखिन्छ । सो नापीका सम्बन्धमा प्रतिवादी कुमार खाइतूले कहीँकै ते कुनै उजुर बाजुर गरेको जिकिर लिन सकेका छैनन् । मिसिलसाथ रहेको नापी शाखा भक्तपुरको मिति २०४६।१२।५ को फिल्डबुक उतारको प्रतिलिपिमा कि.नं. १०९ र १२८ को जग्गाको जग्गाधनी महलमा भैरवबहादुर कर्मचार्य र किसानको महलमा गणेशलाल सिल्पकार उल्लेख भएको देखिन्छ । मिति २०३८।१।१।१।१ मा फिल्डबुकमा उल्लिखित मोही गणेशलाल सिल्पकारले कि.नं. १०९ र १२८ को जग्गाको मोही हक घरायसी लिखत गरी छोडिएको भन्ने पेस छ । सोही मितिमा प्रतिवादी कुमार खाइतूले भैरव कर्मचार्यको श्रीमती तेजमाया कर्मचार्यबाट विवादित कि.नं. १०९ र १२८ का जग्गाहरू जोत कमोद गर्न भनी कबुलियत गरी लिई कबुलियतनामाको कागज गरिदिएको देखिन्छ । उक्त मिति २०३८।१।१।१।१ को कागजको सम्बन्धमा मुलुकी ऐन अ.ब. ७८ नं. बमोजिम प्रतिवादी कुमार खाइतूको बयान गराउनु भनी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको आदेशानुसार निज प्रतिवादीले बयान गर्दा सो कागजमा भएको सहिष्णुपर्ने निज प्रतिवादीको भएको कुरालाई स्वीकार गरेको देखिन्छ । सो कागजमा झुक्याई सहिष्णुपर्ने गराएको भनी निजको जिकिर भए पनि सो सम्बन्धमा कानूनी उपचार खोज्ने कार्य निज प्रतिवादीबाट भएको मिसिल संलग्न कागज प्रमाणबाट देखिएको छैन । उक्त जग्गा यी प्रतिवादी कुमार खाइतूको नै भएको भए आफ्नै नाम दर्ताको जग्गा अरुबाट जोत कमोद गर्ने भनी कबुलियतनामा गरी लिनुपर्ने कुनै कारणसमेत देखिँदैन ।

५. मोहीको १ नं. लगतमा पनि कि.नं. १०९ र

१२८ को जग्गाको जग्गाधनी भैरवबहादुर कर्मचार्यको नाम उल्लेख छ। वर्तुतः २०२१ सालमा नापी हुँदा फिल्डबुकमा जग्गाधनीको नाम तथा मोहीको १ नं. लगतमा जग्गाधनीको नाम उल्लेख भएको तथ्यमा कुनै विवाद देखिएन। प्रतिवादी कुमार खाइतूको जग्गा भएको भए नापीकै समयमा फिल्डबुकमा नाम हुनु पर्ने तथा तत्काल जग्गाको स्रोत देखिने अन्य कुनै प्रमाण पेस गर्नुपर्ने हुन्छ। प्रतिवादीले विवादित कि.नं. १०९ र १२८ को जग्गा हाल साबिक गरी दर्ता गरिपाउँ भनी मिति २०४६। १२१२ मा मालपोत कार्यालय भक्तपुरमा निवेदन दिएको देखिन्छ। सो छुट जग्गा दर्ता गर्न साबिक लगत नं. १४४(क) को प्रतिलिपि पेस गरेका छन्। लगत किताब सक्कलै भिडाई हेर्दा १४४ पछि १४४(क) थपेको देखिन्छ। सो लगतमा २ खलागरी १६/१३ नं. चपिगल भन्ने उल्लेख छ। क्रमसंख्याबिचमा थपी लगत खडा गर्ने कार्यले सो लगतको विश्वसनीयतामा भर गर्न सकिने आधार छैन। लगत किताबमा यसरी बिचमा १४४(क) थप गरी उल्लेख गरेको लगत साबिकमा यो यस लगतबाट आएको देखिने प्रमाण पनि पेस भएको छैन।

६. वास्तविक जग्गाधनीका एक छोरा प्रतिवादी डिल्लीबहादुर कर्मचार्यले विवादित जग्गा यी प्रतिवादी कुमार खाइतूकै हो दर्ता गरिदिए हुन्छ भनी भनी विना कारण मालपोत कार्यालय भक्तपुरमा निवेदन दिई सनाखत गर्ने कार्य गर्दैमा वास्तविक जग्गाधनीका अन्य हकदारको सो जग्गामा रहेको हक स्वतः समाप्त हुन सक्दैन। जग्गाको दर्ता स्रेस्ता खडा गर्न सहयोगी हुने नापीकै समयमा तयार भएको फिल्डबुकमा उल्लिखित बेहोरा तथा तत्काल मोहीको लगत उतारमा उल्लिखित बेहोरामा जग्गाधनीको नाम भैरवबहादुर कर्मचार्य भनी लेखिएको सो महत्त्वपूर्ण प्रमाणलाई अनदेखा गरी प्रतिवादी कुमार खाइतूको जग्गा हो भनी बिना आधार कुनै अंशियारले भन्दैमा सोही कार्यले मात्र स्वतः प्रतिवादी कुमार खाइतूको जग्गा हो भनी मान्न

मिल्दैन। मौखिक भनाइले मात्र जग्गाको हक कायम हुने होइन। साबिक लगत, फिल्डबुक, मोही लगत जस्ता यो विवाद पर्नुभन्दा धेरै पहिले खडा भएका सरकारी कार्यालयका अभिलेखमा रहेका यी प्रमाण नै जग्गाको स्वामित्व निर्धारणको लागि महत्त्वपूर्ण प्रमाण हुने हुन्छ। वादीले पेस गरेको साबिक लगत नं. ८३ को जग्गा अन्यत्र रहेको छ वा भिडी दर्ता भइसकेको छ भनी प्रतिवादीले प्रमाण दिन सकेको छैन। साबिक लगतमा उल्लिखित क्षेत्रफल नयाँ नापी हुँदा नरघटी नरबढी भइरहने हुन्छ र सो कार्यले मान्यता नपाउने भन्न मिल्दैन। साबिकका स्रेस्ता प्रमाणहरूबाट समेत विवादित दाबीको कि.नं. १०९ र १२८ को जग्गाहरू भैरवबहादुर कर्मचार्यको नाम दर्ताको भएको तथ्य पुष्टि हुन आएको छ।

७. भैरवबहादुर कर्मचार्य र निजको श्रीमती तेजमाया कर्मचार्यको क्रमशः मिति २०३८। १। ११। १ र २०४४। १०। २२ मा मृत्यु भइसकेको मिसिल साथ पेस भएको निजहरूको मृत्यु दर्ता प्रमाणपत्रको प्रतिलिपिबाट देखिन्छ। निजहरूको दाम्पत्य जीवनबाट दुई छोराहरू जन्म भएकोमा जेठा महन्तबहादुर कर्मचार्य र कान्छो डिल्लीबहादुर कर्मचार्य रहेकोमा महन्तबहादुर कर्मचार्यको २०३२ सालमा आफ्नै कालगतिले मृत्यु भएको फिराद दाबीबाट देखिन्छ। यी वादी सुर्यमाया कर्मचार्य महन्तबहादुर कर्मचार्यको श्रीमती भएको कुरा मिसिल संलग्न जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंले मिति २०४७। १। २० मा नाता प्रमाणित गरी दिएको पत्रबाट देखिन्छ। यसरी भैरवबहादुर कर्मचार्यको हक खाने वादी सुर्यमाया कर्मचार्य र प्रतिवादी डिल्लीबहादुर कर्मचार्य रहेकोमा विवाद देखिएन। जहाँसम्म डिल्लीबहादुर कर्मचार्यले मालपोत कार्यालय भक्तपुरमा गई उक्त जग्गा कुमार खाइतूको हो भनी निवेदन दिई सनाखतसमेत गरिदिएको अवस्था छ। अब आफ्नो हक अधिकार व्यक्तिले परित्याग गर्न पाउने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा

संविधान प्रदत्त कुनै पनि मौलिक हक परित्याग गर्ने मिल्ने देखिँदैन । तर मौलिक हकबाहेकका हकको सन्दर्भमा भने सम्बन्धित व्यक्तिले हक परित्याग गरेको कुराको पूर्ण समक्ष र जानकारी राख्दछ र सो कुरा कानूनद्वारा निषेधित छैन वा सार्वजनिक नैतिकता विरुद्ध छैन भने त्यस्तो अवस्थामा कानून प्रदत्त हक छाड्न नसक्ने भन्न मिल्दैन । प्रस्तुत विवादमा विवादित जग्गा आफ्नो नभई प्रतिवादी कुमार खाइतूको हो भनी प्रतिवादी डिल्लिबहादुर कर्मचार्यले सम्बन्धित मालपोत कार्यालयमा निवेदन दिनुका साथै सो निवेदन सनाखतसमेत गरिदिएको देखियो । उक्त छोडपत्र गर्दा वादीले प्रतिवादी डिल्लिबहादुर कर्मचार्यलाई मन्जुरनामा गरेको पाइँदैन । आफूले जानी जानी उक्त छोडपत्र नगरेको जिकिर प्रतिवादी डिल्लिबहादुर कर्मचार्यले प्रक्रिया अवलम्बन गरेकोसमेत नदेखिएकोले निजले गरेको छोडपत्र अरु हकवालाको हकमा पनि आकर्षित हुन सक्दैन । कुनै पनि व्यक्तिले आफ्नो हकसम्मको सम्पत्तिमा हक छाड्न सक्ने अधिकार राख्दछ । अर्काको चल अचल सम्पत्तिलाई उनाउ व्यक्तिको हो भनी लेखाई दिने अधिकार नै नराख्ने व्यक्तिले कुनै सरकारी कार्यालयमा गएर लेखाई दिएकै आधारमा कुनै सम्पत्तिमा कानूनबमोजिम हक स्थापित भएको व्यक्तिको हक समाप्त हुन्छ भनी मान्न मिल्दैन । हाम्रो कानूनी व्यवस्थाले पनि यस्तो क्रियालाई स्वीकार गरेको अवस्था छैन ।

८. प्रतिवादी डिल्लीबहादुर कर्मचार्यले मिति २०४६।१।२।१९ मा मालपोत कार्यालय भक्तपुरमा दिएको निवेदन र गरेको सनाखतबाट निजको हक लान्ने जग्गा मात्र जाने हुन्छ । त्यसबाट सो निवेदनमा सहमति नजनाएको र सो सम्बन्धमा कुनै जानकारी नै नराख्ने यी वादीको हक लान्ने सम्पत्तिसमेत प्रतिवादी कुमार खाइतूको नाममा नामसारी गर्ने गरी मालपोत कार्यालय भक्तपुरको मिति २०४६।१।२।२० को

टिप्पणी आदेश र मिति २०४६।१।२।२२ को निर्णय वादी सुर्यमाया कर्मचार्यको हकसम्म कानूनबमोजिम भएको देखिएन । विवादको कि.नं. १०९ र १२८ को जग्गामा वादी सुर्यमाया कर्मचार्यको आधा हक लान्ने देखिएकोले पुनरावेदन अदालतको फैसला सो हदसम्म कायम रहन सक्ने देखिएन ।

९. तसर्थ माथि विवेचित आधार, कारण, प्रमाण र यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतबाट कि.नं. १०९ र १२८ को जग्गामध्ये आधी जग्गामा सुर्यमाया कर्मचार्यको हक पुग्ने देखिएकोले मिति २०४६।१।२।२० मा मालपोत कार्यालय भक्तपुरले उक्त कि.नं. का सम्पूर्ण जग्गा प्रतिवादी कुमार खाइतूको नाममा दर्ता गर्ने गरी गरेको निर्णय कानूनविपरीत भएकोले सो निर्णय बदर गर्नुपर्नेमा फिराद दाबी खारेज गर्ने गरी भएको भक्तपुर जिल्ला अदालतको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०४६।१।२।३ को फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी भई विवादको कि.नं. १०९ र १२८ को जग्गामध्ये नरम गरम मिलाई आधा जग्गासम्मको हकमा मालपोत कार्यालय भक्तपुरको मिति २०४६।१।२।२० को निर्णय तथा प्रत्यर्थी प्रतिवादी कुमार खाइतूको नाउँमा भएको दर्तासमेत बदर भई वादीको नाउँमा दर्ता हुने ठहर्छ । अरुमा तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि ठहर खण्डमा उल्लेख भएबमोजिम कि.नं. १०९ र कि.नं. १२८ को जग्गाबाट आधा जग्गाको दर्ता बदर भई वादी सुर्यमाया कर्मचार्यको नाममा दर्ता हुने ठहरेकोले नरम गरम मिलाई आधा जग्गा पुनरावेदक वादी सुर्यमाया कर्मचार्यको नाममा दर्ता गरी दिन सम्बन्धित मालपोत कार्यालयमा लेखी पठाउनु भनी भक्तपुर जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु १ वादीले फिराद गर्दा राखेको कोर्ट फी रु. ३,५३०, पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन गर्दा राखेको थप १५% ले हुने रु. ५३०/- र यस अदालतम मुद्दा

दोहोच्याई हेर्ने अनुमति प्रदान भएपछि राखेको थप १५% ले हुने रु.५३०।— समेत प्रतिवादीबाट भराई पाउँ भनी वादीले ऐनको म्यादभित्र दरखास्त दिएमा केही दस्तुर नलिई वादीलाई भराइदिनु भनी तत् तत् अदालतमा लेखी पठाई प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाइ दिनु..... २

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. ओमप्रकाश मिश्र

इजलास अधिकृतः रामु शर्मा
इति संवत् २०७४ साल कार्तिक २७ गते रोज २ शुभम्।

४०४० ५५५

निर्णय नं. १०२१४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र
माननीय न्यायाधीश श्री बमकुमार श्रेष्ठ
आदेश मिति : २०७४।१।१७
०७१-WO-०९५७

विषय: उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : रुकमणी केमिकल इण्डिष्ट्रिज प्रा.लि.को
अर्थितयार प्राप्त ऐ.का प्रबन्ध निर्देशक कैलाश
चन्द्र गोयलसमेत
विरुद्ध
विपक्षी : प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय,
सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत

- समाजप्रतिको दायित्वबाट विमुख भई उद्योग व्यवसाय सञ्चालन गर्न पाउनु पर्दछ भन्ने तर्क स्वार्थ प्रेरित छ भने यसले अराजकतासमेत निष्ट्याउने।

(प्रकरण नं.७)

- वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को नियम १५ मा लिड जस्ता मानव स्वास्थ्यको लागि हानिकारक वस्तुका विषयमा किटान गरी उल्लेख हुन नसकेपनि नियम १५ ले गरेको व्यवस्थाको समग्र मनसाय मानव स्वास्थ्य र वातावरण प्रतिकूल हुने काम कारबाहीमा प्रदूषणको रोकथाम तथा नियन्त्रणका लागि उचित मापदण्ड तोकन सक्ने नै हुँदा लिड जस्ता हानिकारक वस्तुमा मापदण्ड तोकन नपाउने भनी अर्थ गर्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं.८)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री रामकृष्ण निराला, विद्वान् अधिवक्ता श्री रमेशकुमार बस्नेत र सरोकारवाला तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री गणेश दाहाल, श्री श्यामकुमार बस्नेत, श्री भुवनप्रसाद वाग्ले, श्री राजु फुयाल, श्री आरजु कार्की
विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री संजिव रेग्मी

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको संविधान
- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३
- वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४

आदेश

न्या.ओमप्रकाश मिश्र : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार छः

नेपाल राजपत्र भाग ५ को खण्ड ६४ संख्या ३० मिति २०७१।९।७ मा प्रकाशित सूचना नं.३ मा विपक्षी नं.१ ले वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को नियम १५ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरेको हवाला दिँदै सूचना प्रकाशन भएको मितिले १८१ औं दिनदेखि लागू हुने गरी नेपालमा आयात एवं उत्पादन हुने रंगहरूमा Lead को अधिकतम मात्रा Ninety (90) Part per Million (ppm) वा Ninety (90) Milligram per liter (mg/L) हुनुपर्ने, बट्टामा Lead को मात्रा र व्यवसायजन्य सुरक्षासम्बन्धी सावधानीमूलक सन्देशसमेत उल्लेख गर्नुपर्ने गरी मापदण्ड तोकी सूचना प्रकाशित गरी विपक्षी नं.२ को च.नं.१६२२ मिति २०७१।२।२९ को पत्रमा उक्त सूचना मिति २०७२।३।५ देखि लागू हुने भन्ने उल्लेख गरेको छ । वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को नियम १५ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी उक्त सूचना प्रकाशित गरेको भन्ने उल्लेख छ । नियम १५ विपरीत निवेदकबाट कुनै पनि कार्य भएको छैन । उक्त नियम १५ ले Lead को मात्रा ९० ppm तोक्ने अधिकार दिएको छैन । Lead को अधिकतम मात्रा ९० ppm कायम गरी मापदण्ड तोकेको विपक्षीहरूको निर्णय र नेपाल राजपत्र भाग ५ मिति २०७१।९।७ सूचना नं.३ मा प्रकाशित सूचना र विपक्षी नं.२ ले निवेदकलाई लेखेको च.नं.१६२२ मिति २०७१।९।२९ को पत्रसमेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी उक्त मापदण्ड लागू नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ । साथै विपक्षीले उक्त मापदण्ड लागू गरेमा निवेदकहरूले सञ्चालन गरेका उद्योगहरू बन्द भई निवेदकहरूलाई अपूरणीय

क्षति हुने, प्रस्तुत निवेदनपत्रको औचित्य समाप्त हुने, विपक्षीको गैरकानूनी निर्णयले निरन्तरता पाउने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम किनारा नलागेसम्म विपक्षीहरूको निर्णय र प्रकाशित सूचनामा उल्लिखित निर्णय लागू नगर्नु, नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको निवेदनपत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? आधार र कारण खुलाई यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटोका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र विपक्षीका नाममा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी रिट निवेदनको नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई सोको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई लिखित जवाफ परेपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु । अन्तरिम आदेशका सम्बन्धमा विपक्षीहरूसमेतलाई राखी छलफल हुनु उपयुक्त देखिँदा छलफलको लागि मिति २०७२।३।१३ को पेसी तोकी विपक्षीहरूलाई सूचना दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७२।३।६ को आदेश ।

वातावरण तथा जनस्वास्थ्यमा कुनै पनि असर नपरोस् भनी नेपाल सरकारले नेपालमा आयात एवं उत्पादन हुने रंगहरूमा Lead को अधिकतम मात्रा Ninety (90) Part per Million (ppm) वा Ninety (90) Milligram per liter (mg/L) हुनुपर्ने, बट्टामा Lead को मात्रा र व्यवसायजन्य सुरक्षासम्बन्धी सावधानीमूलक सन्देशसमेत उल्लेख गर्नुपर्ने गरी नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी कानूनसरह लागू भएको विषय म निवेदक संलग्न संस्थाको समेत हक सरोकार गाँसिएको हुँदा उक्त रिट निवेदनको सुनुवाइमा संलग्न गराई पाउँ भन्ने वातावरण विकास तथा संरक्षण कानूनी मञ्चका तर्फबाट सो संस्थाको

नेपाल कानून पत्रिका, २०७६, असार

अ.प्रा. महासचिव अधिवक्ता गणेश दाहालको निवेदन पत्र परी निवेदकलाई सुनुवाइमा सामेल हुन मिति २०७२/३/१३ मा अनुमति प्रदान भएको ।

अन्तरिम आदेशसमेतको छलफलमा सहभागी हुन पाउँ भनी वातावरणीय विकास तथा संरक्षण कानूनी मञ्चको निवेदन पर्न आएको र रिट निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरूले अध्ययन गर्न समय माग गरेकोले प्रस्तुत रिट निवेदन आजको पेसीबाट हटाई दिएको छ । पुनः अन्तरिम आदेशको छलफलको प्रयोजनार्थ मिति २०७२/३/२० को पेसी तोकी सोको सूचना विपक्षीहरूलाई दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७२/३/१३ को आदेश ।

विज्ञान प्रविधि तथा वातावरण मन्त्रालयमा गठित प्राविधिक समितिले विस्तृत अध्ययन, अनुसन्धान गरी विभिन्न ठाउँबाट नमुना सङ्कलन गरी ल्याब परीक्षण गराई विभिन्न सरोकारवालाहरू जस्तै प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, उद्योग मन्त्रालय, सहरी विकास मन्त्रालय, सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय, नेपाल गुणस्तर तथा नापतौल विभागलगायत्रबाट राय सुझाव माग गरिएकोमा सकारात्मक प्रतिक्रिया आएकोले विभिन्न चरणमा बैठक बसी नेपाल पेन्टस उत्पादक / उद्योगी संघको सहमतिमा व्यापक छलफल परामर्श गरेर मात्र नेपालमा आयात हुने एवं उत्पादन हुने रडगहरूमा Lead को अधिकतम मात्रा Ninety (90) Part per Million (ppm) वा 90 Milligram Per Liter (mg/L) हुनु पर्ने गरी मापदण्ड लागू गर्ने निर्णय गरिएको हो । यो निर्णयबाट निवेदकहरूलाई आफूले उत्पादन गर्ने, बिक्री वितरण गर्ने, आयात तथा निर्यात गर्नेसम्बन्धी हकबाट वञ्चित गरिएको नभई पेन्टसको Standards पालना गर्नेसम्मको दायित्व सिर्जना भएको छ । वातावरण र मानव स्वास्थ्यको रक्षा गर्ने भएको छ । वातावरण र मानव स्वास्थ्यको रक्षा गर्ने

उद्देश्यले नेपाल सरकारबाट भएको निर्णयको स्वागत गर्नुपर्ने ठाउँमा सार्वजनिक दायित्वसमेत रहेका विपक्षी निवेदकले यसप्रकारको निवेदन गर्न सम्मानित अदालतसमक्ष आउनुले सम्बन्धित सबैको अनावश्यक रूपमा समय र काममा बर्बादी मात्र भएको देखिन्छ भन्नेसमेत बेहोराको विज्ञान, प्रविधि तथा वातावरण मन्त्रालय लिखित जवाफ ।

रिट निवेदकहरूले आफ्नो निवेदनमा यस मन्त्रालयको के कस्तो काम कारबाही वा निर्णयबाट निजहरूको के कस्तो संवैधानिक तथा कानूनी हक अधिकार हनन् हुन गएको हो भन्ने सम्बन्धमा कुनै कुरा उल्लेख गर्न सक्नु भएको छैन । कसैका विरुद्ध कुनै कुराको दाबी लिँदा कसको के, कुन काम, कारबाही वा निर्णयका कारण निवेदकहरूको के, कुन कानून प्रदत्त हक अधिकारमा के कसरी हनन् हुन गएको हो भन्ने सम्बन्धमा स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरी सो कुरामा अदालतसमेत सन्तुष्ट हुने प्रमाण पेस गर्नु पर्दछ । केवल विपक्षी बनाउँदैमा वा दाबी लिँदैमा निवेदकको दाबी प्रमाणित हुन सक्दैन । प्रस्तुत सन्दर्भमा यस मन्त्रालयलाई प्रत्यर्थी बनाउनु पर्ने कुनै कारण र आधार खुलाउन सकेको नपाइएकोले मन्त्रालयको हकमा विपक्षीको रिट निवेदन प्रथमदृष्टिमै खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ । नेपालमा आयात एवम् उत्पादन हुने रंगहरूमा Lead को मात्राको मापदण्ड तोक्ने र त्यसको सूचना नेपाल राजपत्रमा प्रकाशन गर्ने सम्बन्धमा यस मन्त्रालयको कुनै संलग्नता रहे भएको छैन । रिट निवेदकले यस मन्त्रालयको यो यसरी संलग्नता रहेको भनी आफ्नो निवेदनमा कहीँकै उल्लेख गर्न सकेको अवस्थासमेत नहुँदा यस मन्त्रालयको कुनै काम कारबाहीउपर सम्मानित अदालतबाट कुनै किसिमको आदेश जारी गरिरहनु पर्ने अवस्था नै नभए नरहेकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकार, उद्योग मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा

१६ ले वातावरण तथा स्वास्थ्यसम्बन्धी हकअन्तर्गत प्रत्येक व्यक्तिलाई स्वच्छ वातावरणमा बाँच्ने हक प्रदान गरेको छ । भाग ३ मा उल्लिखित मौलिक हक र भाग ४ मा उल्लिखित राज्यको दायित्व, निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरूबिच पारस्परिक सुसम्बन्ध (Doctrine of Harmonious Construction / Relation) कायम रहनु पर्ने विषयमा सरकार सचेत छ । संविधानले प्रत्येक व्यक्तिलाई स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने हक प्रदान गरेको छ भने अर्कोतर्फ राष्ट्रिय उद्योगधन्दा र साधन स्रोतको संरक्षण र प्रबर्द्धन गर्ने नीति अनुशरण गर्ने कुरा राज्यको दायित्वमा राखेको छ । राज्यको दायित्वभित्र पर्ने विषय र मौलिक हकअन्तर्गतको स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने हकको संयोजन गर्न नै मन्त्रालयले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी मापदण्ड निर्धारण गरेको हो । त्यसरी निर्धारण गरेको मापदण्डले संविधानको भाग ३ अन्तर्गतको मौलिक हक र भाग ४ अन्तर्गतको राज्यको दायित्वबिच सुसम्बन्ध (Harmonious Relation) कायम हुने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद् कार्यालयको लिखित जवाफ ।

विपक्षीहरूको लिखित जवाफ प्राप्त भइसकेको देखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदनलाई अग्राधिकार दिई पूर्ण सुनुवाइको लागि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७२/४/२६ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनसहितको मिसिल संलग्न कागजात अध्ययन गरी रिट निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान् विशिष्ट अधिवक्ता श्री रामकृष्ण निराला, विद्वान् अधिवक्ता श्री रमेशकुमार बस्नेत र सरोकारवाला तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री गणेश दाहाल, विद्वान् अधिवक्ता श्री श्यामकुमार बस्नेत, विद्वान् अधिवक्ता श्री भुवनप्रसाद वाग्ले, विद्वान् अधिवक्ता श्री राजु फुयाल, विद्वान् अधिवक्ता श्री आरजु कार्की तथा

विपक्षी तर्फबाट महान्यायाधिवक्ता कार्यालयका विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री संजिव रेमीले प्रस्तुत गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

यसमा नेपालमा आयात एवं उत्पादन हुने रंगहरूमा Lead को अधिकतम मात्रा Ninety (90) Part per Million (ppm) वा Ninety (90) Milligram per liter (mg/L) हुनुपर्ने, बट्टामा Lead को मात्रा र व्यवसायजन्य सुरक्षासम्बन्धी सावधानीमूलक सन्देशसमेत उल्लेख गर्नुपर्ने गरी मिति २०७२/३/५ देखि लागू हुने गरी मापदण्ड तोकेको विपक्षीहरूको निर्णय र नेपाल राजपत्र भाग ५ मिति २०७१/१/७ प्रकाशित सूचना र विपक्षी नं. २ ले निवेदकलाई लेखेको च.नं. १६/२२ मिति २०७१/१/२९ को पत्रसमेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी उक्त मापदण्ड लागू नगर्नु नगराउनु भनी परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने मुख्य रिट निवेदन बेहोरा भएको पाइन्छ ।

२. अब निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने हो, होइन सो सम्बन्धमा विचार गर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १६ ले वातावरण तथा स्वास्थ्यसम्बन्धी हकअन्तर्गत प्रत्येक व्यक्तिलाई स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने हक प्रदान गरेको र सो व्यवस्थालाई वर्तमान नेपालको संविधान, २०७२ ले समेत आत्मसात् गरेको देखिन्छ । संविधानले प्रत्येक व्यक्तिलाई स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने हक प्रदान गरेको छ भने अर्कोतर्फ राष्ट्रिय उद्योगधन्दा र साधन स्रोतको संरक्षण तथा प्रबर्द्धन गर्ने नीति अनुशरण गर्ने कुरा राज्यको दायित्व रहने भन्ने उल्लेख रहेको देखिन्छ ।

३. त्यसैगरी संविधानको धारा ३० ले प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ र स्वस्थ वातावरणमा बाँच्न पाउने हकको व्यवस्था गरी जीवनको अधिकार प्रदान गरेको छ । मनुष्यको स्वास्थ्यमा Lead को प्रभावबारे विवेचना हुन सान्दर्भिक छ । Lead ज्यादै हानिकारक तत्त्व मानिन्छ किनभने यो रगतको माध्यमबाट मानव

शरीरका लागि उपयोगी क्याल्सियम, आइरन, जिंक जस्ता अन्य तत्त्वसरह नै मानव शरीरभित्र पुगदछ र शरीरको महत्त्वपूर्ण अंगलाई क्षति पुऱ्याउने कार्य गर्दछ । Lead सित बढी सम्पर्क भएमा मृत्यु पनि हुन सकदछ भने बालबालिकाहरूको स्नायु प्रणाली प्रभावित भई व्यवहारमा परिवर्तन आउनुका अतिरिक्त वौद्धिक स्तरमा समेत गम्भीर दुष्प्रभाव पुग्न जान्छ । यसको सम्पर्कबाट पेट, आन्द्रा, फोक्सो, मस्तिष्क, मृगौला र मुत्रथैलीको क्यान्सर हुने सम्भावना रहन्छ भने बोनम्प्यारोमा क्षति, गर्भपतन, शुक्राणुको संख्यामा कमी, हाडजोर्नीमा दुखाइसमेत गराउने गर्दछ ।

४. पेट्रोलियम पदार्थमा पनि लिडको मात्रा रहेको हुन्छ र त्यस्तो पेट्रोलियम पदार्थ प्रयोग हुने गाडीबाट निस्कने धुवाँ नाकको माध्यमबाट शरीरभित्र पुगी क्षति पुऱ्याउने गरेको तथ्य विभिन्न अध्ययनबाट स्पष्ट भएको पाइन्छ । त्यति मात्रा नभई माटो पानीसमेतमा लिडको मात्रा बढौदै गएको पाइन्छ । किटनाशकको माध्यमबाट लिड विभिन्न खाद्यान्नमा पुग्ने गरेको छ । हावापानी जस्ता प्राकृतिक स्रोतमा समेत Lead को मात्रा दिन प्रतिदिन वृद्धि भइरहेको पाइन्छ । Lead को दुष्प्रभावबाट पूर्ण रूपमा सुरक्षित हुन सकिने अवस्था नरहेपनि सम्पर्क कम गर्ने उपाय अवलम्बन गरी यसको दुष्प्रभावबाट सुरक्षित हुन अवश्य नै सकिन्छ । घरमा लगाउने रंगको निर्माणमा पनि लिडको प्रयोग हुने गरेकोले घरमा बस्ने मानिस र प्रकृतिमाथि पर्ने दुष्प्रभावलाई विचार गरी त्यसमा लिडको मात्रा घटाउनु पर्ने कुरामा द्विविधा हुन सक्दैन ।

५. निवेदक कम्पनीहरूले स्वदेशमा नै रंगहरूको उत्पादन गरी उत्पादित रंग स्वदेशमा नै खपत भई रंगमा हुने आयात प्रतिस्थापन गरी बेरोजगार नेपालीहरूलाई रोजगारीको अवसर प्रदान गरी राष्ट्रलाई सहयोग पुऱ्याएको भन्ने कुरामा कुनै विवाद छैन । त्यसैगरी Lead को प्रयोग बिना रंग बनाउन सकिने अवस्था पनि छैन । मानव स्वास्थ्य

र वातावरणका दृष्टिले अत्यन्त हानिकारक मानिने Lead ले रंग उद्योगमा कार्यरत कामदार र रंग लगाउने कामदारहरूको स्वास्थ्यमा मात्र नभई सो रंगको प्रयोग घर रंगाउने कार्यमा समेत हुने गरेकोले सम्पर्कमा आउने अन्य बयस्क र बालबालिकाहरूको स्वास्थ्यमा नकारात्मक प्रभाव पर्ने नै देखिन्छ ।

६. विज्ञान, प्रविधितथा वातावरण मन्त्रालयमा गठित प्राविधिक समितिले विस्तृत अध्ययन अनुसन्धान गरी विभिन्न ठाउँबाट नमुना सङ्कलन गरी ल्याब परीक्षण गराई विभिन्न सरोकारवालाहरू निकायबाट राय सुझाव माग गरी विभिन्न चरणमा बैठक बसी नेपाल पेन्ट्स उत्पादक / उद्योगी संघको सहमतिमा छलफल परामर्श गरेर मात्र Lead को अधिकतम मात्रा Ninety (90) Part per Million (ppm) वा Ninety (90) Milligram per liter (mg/L) हुनुपर्ने गरी मापदण्ड लागू गर्ने निर्णय गरिएको र राज्यको दायित्वभित्र पर्ने विषय र मौलिक हकअन्तर्गतको स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने हकको संयोजन गर्न नै नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी मापदण्ड निर्धारण गरेको हो भन्ने विपक्षीको लिखित जवाफ रहेको देखिन्छ ।

७. नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी मापदण्ड तोक्ने निर्णय र सूचनाबाट निवेदकहरूले रंगहरूको उत्पादन गर्ने, बिक्री वितरण गर्ने, आयात निर्यात गर्नेसम्बन्धी हकबाट वज्चित गरिएको नदेखिर्वै पेन्ट्सको standard पालना गर्नेसम्मको दायित्व तोकेको देखिन्छ । निवेदकहरूको उद्योग नै बन्द गराउने उद्देश्य छैन । तोकिएको मात्राको पेन्ट्स उत्पादन गर्न बाधा छैन । मानवीय आवश्यकता र चाहनाको परिपूर्ति गर्न उद्योग व्यवसाय सञ्चालन हुने भएपनि मानव स्वास्थ्यमै प्रतिकूल असर पर्ने विषयमा संवेदनशील हुनुपर्दछ । वर्तमान नेपालको संविधानको धारा ३० मा स्वच्छ वातावरणको हकको व्यवस्था गरी प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ र स्वस्थ वातावरणमा बाँच्न पाउने हक हुनेछ भनी उल्लेख हुनुका साथै राष्ट्रको

१०२१४ - कैलाश चन्द्र गोयलसमेत वि. प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्‌को कार्यालय, सिंहदरबारसमेत

विकाससम्बन्धी कार्यमा वातावरण र विकासबिच समुचित सन्तुलनको लागि आवश्यक कानूनी व्यवस्था गर्न सक्ने पनि उल्लेख रहेको छ । बाँच्न पाउने अधिकार स्वच्छ वातावरण विना सम्भव हुन सक्दैन । वातावरण र मानव स्वास्थ्यको रक्षा गर्ने निवेदकको पनि दायित्व छ । समाजप्रतिको त्यस्तो दायित्वबाट विमुख भई उद्योग व्यवसाय सञ्चालन गर्न पाउनु पर्दछ भन्ने तर्क स्वार्थ प्रेरित छ भने यसले अराजकतासमेत निम्त्याउँछ ।

८. वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को नियम १५ विपरीत कुनै कार्य नभएको र उक्त नियम १५ ले Lead को मात्रा ९० ppm तोक्ने अधिकार दिएको छैन भन्ने निवेदन जिकिर सम्बन्धमा नियम १५ को व्यवस्था हेर्दा मन्त्रालयले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी तोकिदिएको मापदण्डविपरीत हुने गरी कसैले पनि कुनै यान्त्रिक साधन, औद्योगिक प्रतिष्ठान वा अन्य ठाउँबाट ध्वनि, ताप, रेडियोधर्मी विकिरण तथा फोहर मैला निष्कासन गर्न गराउन हुँदैन भन्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । उक्त नियम १५ मा लिङ जस्ता मानव स्वास्थ्यको लागि हानिकारक वस्तुका विषयमा किटान गरी उल्लेख हुन नसकेपनि नियम १५ ले गरेको व्यवस्थाको समग्र मनसाय मानव स्वास्थ्य र वातावरण प्रतिकूल हुने काम कारबाहीमा प्रदूषणको रोकथाम तथा नियन्त्रणका लागि उचित मापदण्ड तोक्न सक्ने नै हुँदा लिङ जस्ता हानिकारक वस्तुमा मापदण्ड तोक्न नपाउने भनी अर्थ गर्न मिल्दैन ।

९. संविधान र कानूनले राज्यलाई अभिभावकीय भूमिका प्रदान गरेकोले नागरिकको स्वास्थ्य र सुविधाको पाइला चाल्नु राज्यको अन्तरनिहित अधिकार हुन्छ । राज्यले संविधान तथा ऐन नियमबमोजिमको अधिकार प्रयोग गरी जारी गरेको आदेश कानूनअनुरूप नभएको भन्ने निवेदकहरूको जिकिरसँग सहमत हुन नसकिने भएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुन्छ ।

१०. रिट निवेदन खारेज हुने ठहरेपनि अन्य सौन्दर्य सामाग्रीमा पनि lead को प्रयोग व्यापक रूपमा प्रयोग भइरहेको सन्दर्भमा lead ले जीवजन्तुको स्वास्थ्यमा पार्ने प्रतिकूल प्रभाव सम्बन्धमा एक वर्षभित्र अध्ययन गरी आवश्यक र उपयुक्त पाइला चाल्ने तर्फ यथाशीघ्र कारबाही गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी हुने ठहर्छ । आदेशको जानकारी विपक्षीलाई दिई प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनू ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. बमकुमार श्रेष्ठ

शाखा अधिकृत: नवीन कोइराला

इति संवत् २०७४ पौष १७ गते रोज २ शुभम् ।

(निर्णय नं. १०२१५)

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.
माननीय न्यायाधीश श्री अनिलकुमार सिन्हा
आदेश मिति : २०७५।६।२२
०७०-WO-०१८९

विषय: उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : कृष्णप्रसाद गौतमको छोरा ललितपुर जिल्ला
देवीचौर गाउँ विकास समिति, वडा नं.५ बस्ते
अधिवक्ता पुण्यप्रसाद गौतम

विरुद्ध

विपक्षी : काठमाडौं जिल्ला अदालत, बबरमहल
काठमाडौंसमेत

■ कानून व्यवसायी न्याय सम्पादनको क्षेत्रमा
कार्यरत रहने हुँदा र निरन्तर पेसामा
रहेकाको लागि निजको परिचय खुलाउन
निजको व्यावसायिक दर्ता प्रमाणपत्रको
क्रमसंख्या आफैंमा पनि परिचयको मुख्य
प्रमाणको रूपमा रहेको हुने।

(प्रकरण नं. ६)

■ सूचनाको सिद्धान्तले सूचना इन्कार गर्ने
वा सूचना पाएर पनि नपाएको अभिनय
गर्नेको सन्तुष्टिलाई कहिले पनि सम्बोधन
गर्न नसकिन्ने।

■ सूचना सम्प्रेषण गर्ने कर्तव्य भएको निकायले
सूचनाको प्रवाह गरी सूचना थाहा पाउनु
पर्ने व्यक्तिसम्म इमानदारीपूर्वक पुन्याउन
कोसिस गरेको हुनु पर्ने।

(प्रकरण नं. ८)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री
शेरबहादुर के.सी. र विद्वान् अधिवक्ताहरु श्री

रामचन्द्र पौडेल, श्री राजन अधिकारी

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता श्री लिलामणी
पौडेल

अवलम्बित नजिर :

■ ने.का.प. २०६६, अंक १२, नि.नं. ८२८३

सम्बद्ध कानून :

■ जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२

आदेश

न्या.अनिलकुमार सिन्हा : नेपालको
अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२)
बमोजिम यस अदालतमा दर्ता हुन आएको प्रस्तुत रिट
निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार छ:

विपक्षीहरूमध्ये ढुली तामाङ तथा कान्छी
तामाङले मसमेत उपर किर्ते जालसाजी मुद्दा मिति
२०६६।१।१५ मा दर्ता गरी मेरा नाममा जारी गरी
पठाएको म्याद म आफू नभएको हुँदै नभएको ठाउँमा
म्याद जारी गरी बेपत्ते तामेल भई आएको म्याद र
म सम्बन्धित मुद्दा मुल्तबी राखी मुल्तबी जगाएको
र मेरो स्थायी ठेगानामा म्याद जारी नगरिकन फेरी
गलत ठेगानामा नै मुल्तबी म्याद जारी गरी बेपत्ता भई
आएको प्रमाणबाट देखिन्छ। श्री काठमाडौं जिल्ला
अदालतको च.नं. १।६।४ मिति २०६९।७।२०
मा राजधानी दैनिकमा पठाएको ठेगाना पनि गलत
ठेगाना राखी म्याद सूचना पठाई सोही सूचनाबमोजिम
२०६९।७।२५ मा पत्रिकामा प्रकाशित गरेको कुरासमेत
ललितपुर देवीचौर वडा नं. ५ मा म्याद सूचना जारी हुनु,
गर्नुपर्नेमा ललितपुर उपमहानगरपालिका, वडा नं. ५
मा जारी गरिएको म्याद सूचना र त्यसको आधारमा
रीतपूर्वक म्याद सूचना मान्न नमिल्ने हुँदा यस्तो
गलत तरिकाबाट भएको काम कारबाही र मउपर

१०२१५ - अधिवक्ता पुण्यप्रसाद गौतम वि. काठमाडौं जिल्ला अदालत, बबरमहलसमेत

मिति २०६९।१०।११ मा भएको फैसला प्रतिवाद गर्ने मौकाबाट वज्चित भएको नै मान्नु पर्ने हुन आउँछ । मैले प्रतिवाद गर्न नपाएको कुरा मिति २०७०।५।७ का दिन अंश मुद्दामा मचाकाजी महर्जनको वारेसनामा दाखिला गर्न लाग्दा जरिवाना छ भनी यकिन गरी नक्कल सारी हेर्दा जानकारी पाई अन्य उपचारको बाटो नभएको उक्त फैसला मेरो आफ्नो हकसम्म प्रतिवाद गर्ने मौका पाउन परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भनी निवेदन गरेको छु । उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ ।

मुद्दा दर्ता गर्दा स्थायी ठेगानामा नगरी गलत ठेगाना राखी फिराद गरी प्रतिवाद गर्ने मौकाबाट वज्चित गरेको निर्णय प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको विपरीत हुँदा बदरभागी छ । बेरीतको सूचना म्याद गलत ठेगाना राखी व्यक्तिको हकहितमा असर पर्ने गरी निर्णय गर्दा सफाइको मौका दिनुपर्ने र सबूत प्रमाण बुझी प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी निर्णयमा पुग्नुपर्नेमा गलत ठेगानामा म्याद जारी गर्दा कसरी स्वीकार गरेको हुन्छ । मिसिलसाथ भएका प्रमाण कागजले मैले कुनैचाही लिखित कागजमा किर्ते गरें लेख्न देखाउन सकेको पाइँदैन । विशेषज्ञको रायसमेत प्रकटै नगरी एककासी थाहापत्तै नहुने व्यक्तिले स्वीकार गरेको भन्नु गलत फैसला गरेको पाइन्छ । कुनैपनि मुद्दामा प्रतिवादीलाई गलत ठेगाना लेखी लेखाई म्याद सूचना प्रकाशित गरिन्छ भने त्यो सरासर अमान्य बदरभागी हुने कुरामा विवाद छेन । त्यस्तो कुनै सफाइको मौका नै नदिई गरेको फैसला निर्णयसमेत कानून प्रतिकूल देखिँदा देवीचौर ५ को व्यक्तिलाई ललितपुर ५ मा म्याद जारी गरी बेपत्ता बनाई पत्रिकामा पनि सोहीबमोजिम प्रकाशित गरी मलाई जानकारीबाट वज्चित गरेको हुँदा मउपर जे जति आरोप लगाएको छ उक्त आरोपको खण्डन गर्ने अवसर पाउँ भनी उपस्थित भएको छु । मैले विपक्षीलाई हानि नोकसानी पुन्याउने र मैले कुनै फाइदा लिने काम गरेको छेन । यदि छ भने मउपर दाबी गरी प्रमाणित गर्न गराउन सक्नु पर्दथ्यो । गलत ठेगाना

लेखी म्याद जारी गर्दा उपस्थित नभएको आरोप फैसलामा लगाइएको छ । त्यसमा प्रतिवाद गर्ने मौका पाऊँ । रेखा तथा लेखा विशेषज्ञको परीक्षणसम्म पनि गराइएको छेन । कुनै प्रमाणको मूल्याङ्कन नै नगरी दोष थुपार्न पाउने होइन । विपक्षीहरूले मउपर अन्याय अत्याचार गरी प्रतिवाद गर्ने, प्रतिरक्षा गर्ने, सुनुवाइको मौका नदिएको तथ्य पुष्टि भएको हुँदा प्रतिवाद गरी सुनुवाइको मौका दिनु भन्ने आदेश जारी गरिपाउँ । मिति २०६९।१०।११ मा मउपर भएको फैसलाको हदसम्म प्रतिवाद गर्ने मौका दिई पुनः निर्णय फैसला गर्नु भन्ने परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको निवेदन मागदाबी ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? आदेश जारी हुनु नपर्ने आधार र कारण भए यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षी नं. १ को हकमा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत र विपक्षी नं. २ र ३ को हकमा आफै वा आफ्नो कानूनबमोजिमको प्रतिनिधिमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी यो आदेश र प्रस्तुत रिट निवेदनको प्रतिलिपिसमेत साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई लिखित जवाफ प्राप्त भएपछि वा अवधि व्यतित भएपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।५।२९ को आदेश ।

यसमा प्रस्तुत वादी तुली तामाङ्नी प्रतिवादी पुण्यप्रसाद गौतमसमेत भएको किर्ते जालसाजीसमेत मुद्दाको फिराद दायर भई उक्त फिरादअनुसार लेखिएको विपक्षीमध्ये पुण्यप्रसाद गौतमको ठेगाना ललितपुर जिल्ला ललितपुर उपमहानगरपालिका वडा नं. ५ मा म्याद जारी भई उक्त म्याद मिति २०६७।१।२४ मा म्याद तामेल भई मिसिल सामेल रहेको र उक्त कानूनको म्यादभित्र हाजिर नभएको र

मिति २०७९।७।२५ मा दैनिक पत्रिका राजधानीमा पुनः यस अदालतबाट म्याद सूचना प्रकाशित भएको उक्त म्याद सूचना प्रकाशित भएको मितिले कानूनको म्यादभित्र प्रतिउत्तर लिई यस अदालतमा रिट निवेदक प्रतिवादी हाजिर भएको मिसिलबाट नदेखिएको । वादी दाबी पुन्ने ठहरी दु.दे.नं. ५८०८ मिलापत्र बदर, दु.दे.नं. ५७०७ दा.खा.दर्ता बदर, दु.फौ.नं. ३९९१ को किर्ते जालसाजी मुद्दामा रिट निवेदक पुण्यप्रसाद गौतमलाई रु. २००।— जरिवाना हुने ठहर भएको बेहोरा उल्लिखित गरी उक्त फैसला कानूनसङ्गत भएकोले उक्त रिट निवेदन खारेज गरियाउँ भन्नेसमेत बेहोराको काठमाडौं जिल्ला अदालतको लिखित जवाफ ।

विपक्षी पुण्यप्रसाद गौतमले सुकमाया तामाड वादी र प्रतिवादी तुली तामाडसमेत भएको अपुताली हक कायम नामसारी निर्णय बदर, जालसाजी मुद्दा दायर गर्नका लागि लिएको वारेसनामामा र फिरादमा समेत आफ्नो ठेगाना ललितपुर जिल्ला, ललितपुर उपमहानगरपालिका वडा नं.५ बस्ने भनी उल्लेख गरेका छन् । उक्त वारेसनामा र फिरादको प्रतिलिपि साथै छ । त्यस्तै उल्लिखित मुद्दा २०६६।५।१९ मा फैसला भई विपक्षीको वादी दाबी खारेज हुने ठहरी फैसला भएको र विपक्षीसमेत भई किर्ते जालसाज गरी हाम्रा नामको घरजग्गाहरू भाजु लामा र जुल्फा लामाका नाममा नामसारी गराएको थाहा पाई हामीले विपक्षीसमेत उपर दायर गरेको किर्ते जालसाज मुद्दाको म्याद नबुझी उक्त मुद्दाको प्रतिवादीमध्येकी सुकमाया र सुरेश जोशीको तर्फबाट प्रतिउत्तर पनि निजैले लेखी अरुकै सही गराएको र आफ्नै जाल परिपञ्चबाट आफ्नै पक्षलाई घात पुऱ्याए पनि सोझो निरक्षर पक्षको फाइदा उठाई पुनः अघिल्लो मुद्दामा पुनरावेदन गर्ने विपक्षी नै हुन् । विपक्षीले नै उक्त मुद्दामा पुनरावेदन अदालतबाट झ.झि. भएपछि प्रस्तुत किर्ते जालसाज मुद्दा मुल्तबी राखियाउँ भनी निवेदन दिएका हुन् । यस अवस्थामा उल्लिखित मुद्दाको माष्टर माइण्ड भएका

विपक्षीलाई उल्लिखित सम्पूर्ण बेहोरा थाहा जानकारी थियो छ । किनकि उक्त मुद्दा पुनरावेदन अदालतबाट र सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट समेत अन्तिम भई बसेको छ । उक्त मुद्दाको मिसिल प्रमाणको रूपमा साथै संलग्न र पेस भएको छ । सोही साथै रहेको लगाउको मुद्दा प्रमाण मिसिलबाट विपक्षी पुण्यप्रसाद गौतमले नै अधिवक्ताको हैसियतले नक्कल लिई सम्मानित सर्वोच्च अदालतमा दोहोच्याई पाउँको निवेदनसाथ पेस गरेका छन् । अझ रमाइलो कुरा त उक्त दोहोच्याई पाउँ निवेदनमा निरस्सा नभएपछि पछिबाट पुनः बेहोरा ढाँटी यसै अदालत दोहोच्याई पाउँ फाँट नं.४ मा अर्को दोहोच्याई पाउँ निवेदनसमेत दर्ता गराएका छन् । त्यति मात्र होइन किर्ते जालसाज मुद्दामा निजका गठमतका मानिस सुरेश जोशी र शुकमाया तामाडको तर्फबाट प्रतिउत्तर फिराएका र फिराद बेहोराउपर आपत्ति जनाई अपहेलना आचार संहिता, मानहानीसमेत भनी फिराद दायर गरेका छन् । तसर्थ विपक्षीले आफ्नै जाल तिकडमबाट म्याद नबुझेको भएपनि सम्पूर्ण बेहोरा प्रत्यक्ष आफैले देखे, हेरे थाहा पाएका हुन्छन् । त्यसैले निजको नामको सूचना म्याद सार्वजनिक दैनिक पत्रिका राजधानीमा प्रकाशित गर्नु परेको हो । सो कुरा पनि मौकामा थाहा पाएका विपक्षीले हाल आएर आफू ललितपुर उपमहानगरपालिका वडा नं.५ नभई ललितपुर देवीचौर गाउँ विकास समिति, वडा नं.५ बस्ने भनी झुझा र नयाँ प्रमाण सिर्जना गरेको भएपनि निज आफैले लेखेको उल्लिखित मुद्दाको वारेसनामा र फिराद पत्रबाट निजको खास वतन ललितपुर जिल्ला ललितपुर उपमहानगरपालिका वडा नं.५ को रहेछ भन्ने स्पष्ट हुन्छ । निजैले उल्लिखित सम्पूर्ण बेहोरा जानी बुझी थाहा पाइकन पनि जाल तिकडम गरेका हुन् हो रहेछन् भन्ने कुरा उल्लिखित सुरु अपुताली हक कायम, नामसारी निर्णय बदर, जालसाजी एवं पछिका किर्ते जालसाजी, मिलापत्र बदर, दा.खा. बदर मुद्दा तथा आचार संहिता मानहानी भन्ने जस्ता मुद्दाको

सुरु सक्कले मिसिल ज्ञिकाई हेरी बुझी विपक्षीको झुट्टा रिट निवेदन खारेज गरी न्याय पाउँ भन्ने बेहोराको तुली तामाङ र कान्छी तामाङसमेतको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शेरबहादुर के.सी. र विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री रामचन्द्र पौडेल, श्री राजन अधिकारीले निवेदकको स्थायी वतनभन्दा फरक ठाउँमा म्याद जारी गरी बेपत्ते तामेल भएको मिलेको छैन । उक्त म्याद बेपत्ते भइसकेपछि पुनः मिति २०६९।७।२५ मा राजधानी दैनिक पत्रिकामा सूचना प्रकाशित गरेको निवेदकलाई थाहा जानकारी भएन । मिति २०७०।५।७ मा मचाकाजी महर्जनको अंश मुद्दामा वारेसनामा दाखेल गर्न लाग्दा जरिवाना छ भनी भनेकोले के रहेछ भनी नक्कल लिँदा थाहा भएकोले मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको २०८ नं. बमोजिमको हदम्यादसमेत समाप्त भइसकेकोले प्रतिवाद नै गर्न नपाई फैसला भएको छ । प्रतिउत्तर लगाउने म्यादलगायतका सम्पूर्ण काम कारबाही उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी निवेदकको प्रतिउत्तर लिई काम कारबाही अघि बढाउनु भनी परमादेश जारी गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

विपक्षीहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री लिलामणी पौडेलले निवेदकसमेतका व्यक्तिहरूले किर्ते कागज खडा गरी हाम्रो पक्षको हक जाने कार्य गरेका हुन् । निज निवेदकले अदालतमा पेस गरेको लिखतमा घोषणा गरेको घर ठेगानामा म्याद जारी भएकोमा तामेल हुन नसकी राष्ट्रिय स्तरको पत्रिकामा कानून व्यवसायीको हकमा प्रमाणपत्र संख्या खुलाई म्याद सूचना प्रकाशन भएकोलाई अन्यथा भन्न मिल्दैन, तसर्थ रिट खारेज हुनुपछ भनी बहस गर्नुभयो ।

विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता तथा अधिवक्ताहरूको बहस, निवेदन जिकिर र लिखित जवाफसमेतको मिसिल अध्ययन गर्दा निवेदन मागबमोजिम आदेश

जारी हुने हो वा होइन ? भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, विपक्षी तुली तामाङसमेतले मउपर किर्ते जालसाजी मुद्दा दर्ता गरी मेरो नाममा जारी भएको म्याद आफू हुँदै नभएको ठाउँमा बेपत्ते तामेल गरेकोमा मिति २०६९।७।२५ मा राजधानी दैनिक पत्रिकामा गलत ठेगाना राखी म्याद सूचना जारी भई मेरो ललितपुर जिल्ला देवीचौर गाउँ विकास समिति, वडा नं.५ मा म्याद जारी भई तामेल हुनुपर्ने मालितपुर उपमहानगरपालिका, वडा नं.५ मा तामेल गरेको र पत्रिकामा सूचना जारी गरी प्रतिवाद गर्ने, प्रतिरक्षा गर्ने सुनुवाइको मौका नदिई मलाई जरिवानासमेत हुने ठहरी भएको उक्त किर्ते जालसाजी मुद्दाबाट मेरो स्वच्छ सुनुवाइको हकमा असर पर्न गएकोले सुरु म्यादलगायतका सम्पूर्ण काम कारबाही उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी सुनुवाइको मौका दिनु भनी परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने मुख्य निवेदन मागदाबी रहेको देखिन्छ । निवेदकको विरुद्धमा तुली तामाङसमेतले किर्ते जालसाजी मुद्दाको फिराद दायर भई सोही फिरादमा उल्लिखित ठेगानामा म्याद जारी भएको हो । सो म्याद बेपत्ते भएपछि राष्ट्रिय स्तरको पत्रिकामा सूचना जारी भएकोमा म्यादभित्र निजले प्रतिवाद नगरेकोले म्याद समाप्त भएपछि फैसला भएको हो । म्यादमा हाजिर नहुने र पछि उक्त म्याद बदर गरिपाउँ भन्न नमिल्ने हुँदा रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने लिखित जवाफ रहेको पाइन्छ ।

३. सो सन्दर्भमा हेर्दा, निवेदक पुण्यप्रसाद गौतमका नाउँमा मिति २०६६।१।१०५ मा किर्ते जालसाजी मुद्दाको समाह्नान म्याद जारी हुँदा बेपत्ते तामेल भएपछि वादी तुली तामाङसमेतलाई वतन खुलाउन आदेश भएकोमा निजले फिराद पत्रमा उल्लेख भएको वतन ललितपुर जिल्ला, ललितपुर उपमहानगरपालिका, वडा नं.५ उल्लेख गरी मिति २०६९।७।१६ मा कागज गरी यी निवेदक कानून

व्यवसायी भएको कारण कानून व्यवसायी प्रमाणपत्र संख्या उल्लेख गरी मिति २०६९।७।२५ मा राजधानी दैनिक पत्रिकामा सो समाहानको म्यादको बारेमा सूचना प्रकाशित गरिएको देखिन्छ ।

४. निवेदनसाथ पेस भएको प्रमाण हेर्दा निवेदक पुण्यप्रसाद गौतमले नेपाल बार काउन्सिलबाट साबिकमा अभिवक्ताको र हाल अधिवक्ताको प्रमाणपत्र नं. १२०१० लिई कानून व्यवसाय गरिआएको देखिन्छ । उपर्युक्तबमोजिम निजको नाउँको म्याद प्रकाशित गर्दा राजधानी दैनिकमा निजको वतनसहित प्रमाणपत्र नं. समेत उल्लेख गरी प्रकाशित गरेको देखिन्छ ।

५. वादी सुकमाया तामाङ र प्रतिवादी यी विपक्षीमध्येका ठुली तामाङबिच चलेको अपुताली हक कायम मुद्दासमेतमा यी निवेदकले आफ्नो नाममा वारेसनामा लिँदा आफ्नो वतन ललितपुर जिल्ला, ललितपुर न.पा. वडा नं. ५ भन्ने खुलाएको देखिएको छ । यी विपक्षी ठुली तामाङको लागि निवेदकको वतनको जानकारी सोही मुद्दाको वारेसनामा र फिरादपत्रबाट रहेको छ ।

६. यी निवेदक आफैले विभिन्न समयमा विभिन्न वतन देखाएको पनि पाइयो । यी निवेदकले यिनै विपक्षीमध्येका ठुली तामाङ विरुद्ध दायर भएको फिराद र सोसम्बन्धी वारेसनामामा गलत वतन खुलाए होला भनी विश्वास गर्नुपर्ने कारण र आधार पनि देखिँदैन । यी निवेदक कानून व्यवसायी पनि भएकोले निजको परिचय कानून व्यवसायीको रूपमा दर्ता प्रमाणपत्रको क्रमसंख्याबाट पनि खुल्न आउँछ । कुनै वतन वा क्षेत्रमा एकै नामका एकभन्दा बढी व्यक्ति बस्न सक्ने अवस्था नकार्न सकिँदैन, त्यस्तो अवस्थामा निजको तीनपुस्ते तथा परिवारका अन्य सदस्यको नामबाट परिचय स्पष्ट गर्नुपर्ने हुन सकछ, तर कुनै पेसागत प्रमाणपत्र लिएको व्यक्तिको परिचय खुलाउँदा निज कुन पेसामा कार्यरत रहेको हो र सो पेसासँग

सम्बन्धित नियमनकारी निकायबाट दिएको प्रमाणपत्र संख्यासमेत खुलाएको अवस्थामा त्यस्तो परिचय दुई वा सोभन्दा बढी व्यक्तिहरूको पनि हुन सकछ भन्ने पनि विश्वास गर्न सकिँदैन । कानून व्यवसाय एक सम्मानित पेसा हो, यो जनताको आस्था र विश्वासमा टिकेको हुन्छ । कानून व्यवसायीको परिचय निजको नामको अगाडि लेखिने अधिवक्ता वा वरिष्ठ अधिवक्ता आफैमा परिचय खुलाउन पर्याप्त छ, त्यसमाथि पनि प्रमाणपत्र संख्या उल्लेख भएमा उक्त परिचय मेरो होइन भनी इन्कार गर्ने ठाउँ पनि रहँदैन । जनतालाई न्याय दिलाउन जागरूक कानून व्यवसायी अरुको विषयमा मात्र नभई आफै विषयमा पनि जागरूक हुनु आवश्यक हुन्छ । सामान्य व्यक्तिको वतनमा म्याद तामेल हुनु न्यायको रोहमा आवश्यक हुन्छ । तर कानून व्यवसायी सोही न्याय सम्पादनको क्षेत्रमा कार्यरत रहने हुँदा र निरन्तर पेसामा रहेकाको लागि निजको परिचय खुलाउन निजको व्यावसायिक दर्ता प्रमाणपत्रको क्रमसंख्या आफैमा पनि परिचयको मुख्य प्रमाणको रूपमा रहेको हुन्छ ।

७. सार्वजनिक रूपमा जानकारी हुने गरी कानूनअनुसार पत्रिकामा प्रकाशित समाहानको सूचनाको बारेमा निवेदकलाई जानकारी थाहा भएन भन्ने निवेदकको जिकिर छ । सो सूचनामा उल्लेख भएको वतन ललितपुर जिल्ला, ललितपुर उपमहानगरपालिका, वडा नं. ५ र प्रमाणपत्र नं. १२०१० नै निवेदकको प्रमाणपत्र संख्या भएको हुँदा यस्तो अवस्थामा सो सार्वजनिक रूपमा तामेल भएको समाहान सूचना अन्य कुनै वस्तुनिष्ठ अवस्थामा बाहेक साधारण रूपमै अमान्य गर्ने हो भने न्याय सम्पादनमा ढिलाई गर्ने तत्त्वले त्यसको फाइदा उठाउँदै जानेतर्फ पनि कानून तथा न्याय क्षेत्रमा कार्यरत व्यक्ति र निकायहरू सबै सचेत हुनु आवश्यक छ । प्रस्तुत अवस्थामा खुलाइएको निवेदकको ठेगाना ललितपुर जिल्ला, ललितपुर उपमहानगरपालिका वडा नं. ५ को

सम्बन्धमा विपक्षीहरूले लिखित जवाफमा सुकमाया तामाड वादी र प्रतिवादी तुली तामाडसमेत भएको अपुताली हक कायम नामसारी निर्णय बदर, जालसाजी मुद्दा दायर गर्न यी निवेदकले लिएको वारेसनामामा तथा फिरादमा समेत सोही ठेगाना उल्लेख गरेको भन्ने जवाफ फिराएको सम्बन्धमा सो ठेगानाबारे यी निवेदकले बहसका क्रममा वस्तुनिष्ठ रूपमा सो ठेगाना के कस्तो कारणबाट आफूले अदालतसमक्ष घोषणा गरेको हो, कुन मितिदेखि कुन मितिसम्म सो वतनमा आफू बसोबास गरेको थियो र कहिलेदेखि सो ठेगाना आफूले परिवर्तन गरेको हो भन्नेबारे केही स्पष्ट गर्न सकेको पाइएन। मिति २०६३।१।१ मा लिएको उक्त वारेसनामा तथा २०६५ पौषमा फिराद दायर गर्दासमेत लेखिएको ठेगाना यी निवेदकले अदालतसमक्ष गरेको घोषणा हो त्यसलाई अन्यथा प्रमाणित गर्ने दायित्व यी निवेदकको हो। एक पेसागत कानून व्यवसायीले गरेको घोषणालाई अदालतले अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म सही साँचो हो भन्ने नै विश्वास गर्दछ। त्यसमाथि पनि लामो समयसम्म प्रतिउत्तर प्राप्त नभएपछि सबैको जानकारी हुने गरी राष्ट्रिय दैनिक पत्रिकामा सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गर्दा कानून व्यवसायीको प्रमाणपत्र संख्या पनि खुलाएपछि सो मुद्दाको वादीले प्रतिवादीहरूबाट प्रतिउत्तर प्राप्त गर्न यथासम्भव प्रयास गरेकै देखिन्छ भन्ने यी निवेदक अदालतमा चलिरहेको मुद्दामा न्याय सम्पादन गर्नमा सहयोग गर्न उदासिन भएको पाइन्छ।

८. मिहिरकुमार ठाकुर विरुद्ध भेषजंग बादल भएको उत्प्रेषणको निवेदन (ने.का.प. २०६६, अंक १२ नि.न. ८२८३) मा "मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको ११० नं. बमोजिम विपक्षीको नाउँमा म्याद तामेल गर्दा वा अन्य जुनसुकै कुरामा कसैको विरुद्ध चलेको कुनै कारबाहीमा जसको विरुद्ध कारबाही लक्षित छ उसले आफ्नो कुरा भन्ने मौका पाओस् र आफू विरुद्धको अभियोग वा दाबीको

प्रतिवाद गर्न सकोस् भन्ने प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको प्रयोजनको लागि सम्बन्धित व्यक्तिले त्यस्तो कारबाहीको सूचना पाओस् भनी उपर्युक्त किसिमको व्यवस्था गर्ने गरिएको हो" भन्ने सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ तर सूचनाको सिद्धान्तले सूचना इन्कार गर्ने वा सूचना पाएर पनि नपाएको अभिनय गर्नको सन्तुष्टिलाई कहिले पनि सम्बोधन गर्न सक्ने हुँदैन। सूचना सम्प्रेषण गर्ने कर्तव्य भएको निकायले सूचनाको प्रवाह गरी सूचना थाहा पाउनु पर्ने व्यक्तिसम्म इमानदारीपूर्वक पुऱ्याउन कोसिस भने गरेको हुनुपर्दछ, अन्यथा अदालती बन्दोबस्तको ११० नं. को म्याद तामेली वा मुद्दाको कारबाहीमा सूचना पुऱ्याउने कार्य अत्यन्त रूढीगत यान्त्रिक प्रक्रिया मात्रै हुन पुग्दछ भन्ने कुरामा दुईमत हुन सक्दैन।

९. प्रस्तुत मुद्दामा यी निवेदकउपर परेको जालसाजी मुद्दामा यी निवेदक आफैले मिति २०६३।१।१ मा सुकुमाया तामाडबाट यिनै विपक्षी तुली तामाडसमेत उपर फिराद दायर गर्न लिएको वारेसनामा तथा मिति २०६५ पौषको फिरापत्रमा उल्लेख भएको वतनमा नै मिति २०६७।१।२४ मा म्याद तामेल भएको र म्यादभित्र उपस्थित नभएपछि कानून व्यवसायीको प्रमाणपत्र संख्यासमेत उल्लेख गरी परिचय फरक नपर्ने गरी जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम २२क (१) (क) बमोजिम मिति २०६९।७।२५ को दैनिक पत्रिका राजधानीमा पुनः म्याद सूचना प्रकाशित भएको अवस्थामा सत्यतथ्य लिई अदालतमा आई आफ्नो प्रतिरक्षा गर्नुपर्ने र न्याय सम्पादनमा सहयोग गर्नुपर्नेमा त्यसतर्फ उदासिनता देखाई लामो समयपन्थात् उक्त मुद्दाको परिणाम स्वरूप आफूलाई प्रतिकूल प्रभाव पर्न थालेपछि मात्र उक्त मुद्दा पुनः जगाई पक्षहरूलाई लामो समय झुलाउने उद्देश्यले मात्र म्याद सूचना बदरको प्रक्रिया अखितयार गरेको स्पष्ट देखिन्छ। ऐन नियमबमोजिमको प्रक्रिया तथा कार्यविधि अपनाई जारी भएको म्याद सम्बन्धमा उदासिनता

देखाउने व्यक्तिलाई पटकपटक अवसर दिँदै जाने हो भने मुद्दाको काम कारबाही लामो समयसम्म लम्बिन गई सेवाग्राहीहरूमा न्यायिक अन्यौलता सिर्जना हुने अवस्था पर्न जान्छ । कुनै वस्तुनिष्ठ प्रमाणबाट रीत नपुऱ्याई म्याद तामेल वा जारी भएकै भए मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको ११० को देहाय ५ बमोजिम तथा फैसला भइसकेको अवस्थामा समेत अदालती बन्दोबस्तको २०८ बमोजिमको प्रक्रिया अपनाई कारबाही गराउनु सक्नु पर्ने सोसमेत नगरी परिचय खुल्ने सूचना पनि थाहा नपाएको जस्तो गरी बस्ने निवेदक सफाहात लिई अदालत प्रवेश गरेको अनुभूति हुँदैन । यस्तो प्रकृतिको निवेदकलाई अदालतले सहयोग गर्न सक्दैन ।

१०. तसर्थ, निवेदकले उठाएको किर्तं जालसाजी मुद्दाको बारेमा रिट क्षेत्रबाट प्रवेश गरी पुनरावेदन सुनेको जस्तो गरी रिट क्षेत्राधिकारअन्तर्गत प्रमाण बुझ्ने, प्रमाणको मूल्याङ्कन गर्ने जस्तो कार्य उचित र रिटसम्बन्धी अवधारणाको अनुकूल हुने देखिँदैन । अतः निवेदकका नाउँमा तामेल भएको उपर्युक्त म्याद सूचनालाई वस्तुनिष्ठ तथ्य एवं प्रमाणको अभावमा बेरीतको भन्न नमिल्ने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कहां गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.

इजलास अधिकृत: शोभा पाठक
इति संवत् २०७५ असोज २२ गते रोज २ शुभम् ।

निर्णय नं. १०२१६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दीपककुमार कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री अनिलकुमार सिन्हा
फैसला मिति : २०७६।१।२७
०७९-RB-०२८३

मुद्दा: निषेधाङ्गा / परमादेश

पुनरावेदक / प्रत्यर्थी : का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. १६ बालाजु औद्योगिक क्षेत्र स्थित नेबिको प्रा.लि.को अछित्यारप्राप्त प्रमुख कार्यकारी अधिकृत श्री होमनाथ न्यौपाने

विरुद्ध

विपक्षी / निवेदक : का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. २२ कर्पोरेट अफिस भई जिल्ला सुनसरी दुहवी न.पा.वडा नं. ४ स्थित पशुपति बिस्कुट इण्डिष्ट्रिज प्रा.लि.

- निवेदकले माग नगरेको उपचार वा माग गरेभन्दा बढी उपचार वा सहुलियत अदालतले प्रदान गर्न नसक्ने ।
- विवादको विषय मै केन्द्रित रही फैसला वा आदेश गर्नुपर्ने विषय न्याय र कानूनका मान्य सिद्धान्त नै हुन् । व्यापक जनहितका विषयमा अदालतले **Judicial Activism** देखाई निवेदकले नउठाएको वा माग नगरेको विषयमा समेत प्रवेश गरी माग गरेभन्दा बढी पनि आदेश गर्न सकिने भए तापनि दुई कम्पनीका बिचको विवादमा निवेदकले माग गरेभन्दा बढी उपचार दिनु

१०२९६ - होमनाथ न्यौपाने वि. पशुपति बिस्कट इण्डस्ट्रिज प्रा.लि.

वा माग गरेभन्दा फरक विषयमा प्रवेश गरी
फैसला वा आदेश गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ५)

पुनरावेदक / प्रत्यर्थीका तर्फबाट :

વિપક્ષી / નિવેદકા તર્ફબાટ : વિદ્વાન् અધિવક્તા શ્રી
ભેષરાજ ન્યૌપાને

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानूनः

- पेटेन्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२
 - प्रतिस्पर्धा प्रवर्धन एवम् बजार संरक्षण ऐन, २०६३
 - उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४
 - सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३

पूनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

मा. न्यायाधीश श्री नारायणप्रसाद दाहाल
माननीय न्यायाधीश श्री द्वारिकामान जोशी
पुनरावेदन अदालत पाटन

आदेश

न्या. दीपककुमार कार्की : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम पुनरावेदन अदालत पाटन, ललितपुरको मिति २०७९।१।१।१।९ को फैसलाउपर पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छः—

यस प्रा.लि.ले मिति २०३०/३/१९ मा
जिल्ला सुनसरी, तत्कालीन दुहवी गा.वि.स., वडा नं.७
हाल दुहवी नगरपालिका, वडा नं.४ मा उद्योग स्थापना
गरी यस प्रा.लि. को उद्देश्यबमोजिम बिस्कुट तथा
कन्फेक्सनरी उत्पादन गर्ने गरी विपक्षी विभागबाट उद्योग
दर्ता प्रमाणपत्र र कम्पनी दर्ता प्रमाणपत्र नं. ५९५/०३०
बाट प्रमाणपत्र लिएका छौं। सो उद्देश्यबमोजिमको कार्य
गरिरहेका छौं। यस प्रा.लि.को उद्देश्यबमोजिम बिस्कुट

उत्पादन गर्ने कार्यमा र आफ्नो उत्पादन गुणस्तर र बजारीकरणलाई सुरक्षित गर्न, लगानीलाई सुरक्षित गर्ने उद्देश्यले उद्योग विभागमा पेटेन्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क दर्ता गरी प्रमाणपत्र पाउँ भनी निवेदन दिएकोमा विपक्षी उद्योग विभागले औद्योगिक सम्पत्ति बुलेटिनमा कानूनबमोजिम दाबी विरोधको सूचना प्रकाशित गरी उक्त सूचनाबमोजिम कसैको दाबी विरोध नपरेकोसमेत र कानूनी आधार प्रमाणबाट वर्ग ३० अन्तर्गत High Energy बिस्कुटको पेटेन्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा १८ बमोजिम पेटेन्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क प्रमाणपत्र प्राप्त गरेका छौं। सो प्रमाणपत्र प्राप्त गरिसकेपछि कानूनबमोजिम तथा गुणस्तरमा ध्यान दिँदै नियमित रूपमा व्यापार व्यवस्थापन गरी आएको छ। यस बिस्कुटले आम जनमानस तथा संघसंस्थामा ख्याति कमाएको छ। यस प्रा.लि.ले आविष्कार गरेको High Energy बिस्कुटको पेटेन्ट दर्ता गरी मिति २०६५/६/२९ मा पेटेन्ट दर्ताको प्रमाणपत्र प्राप्त गरेको साथै यसै प्रा.लि.को नाउँमा पशुपति HIGH ENERGY ट्रेडमार्क दर्ता मिति २०६६/११/१३ मा प्रमाणपत्र प्राप्त भएको छ।

यसरी ख्याति (Good Will) कमाएको र बजारीकरणबाट प्रतिस्पर्धा गर्न नसकेको र बेगलै ट्रेडमार्क दर्ता गर्न नसकेको कारणबाट विपक्षी नेबिको प्रा.लि.ले ट्रेडमार्क डिजाइन हुबहु नक्कल गरी बजारमा ल्याउने भएको कारणबाट र विपक्षी नेबिकोले यस प्रा.लि.को हुबहु (Same to Same) उस्तै व्यापार, लोगो रड्न लगाई उद्योग विभागमा ट्रेडमार्क दर्ता गरिपाउँ भनी निवेदन दिएको र विपक्षी विभागले मिति २०६९/३/२९ गतेको औद्योगिक सम्पत्ति बुलेटिनमा सूचना प्रकाशित गरिएकोमा सोउपरमा यस प्रा.लि.ले मिति २०६९/६/१५ मा नेबिकोको ट्रेडमार्क दर्ता गर्न नमिल्ने हुँदा खारेज गरिपाउँ, विपक्षी नेबिकोले ट्रेडमार्क हुबहु नक्कल गरी बजारमा ल्याउन लागेको र प्रा.लि.को ख्यातिमा असर पूऱ्याएको हुँदा कारबाही गरिपाउँ भनी

नेपाल कानून पत्रिका, २०७६, असार

मिति २०६९/६/१५ द.नं. ७५ मा विपक्षी विभागमा उजुरीसमेत दिएका छौं । सो निवेदनउपर विपक्षी विभागले कारबाही नगरी उदासिनता देखाइरहेको अवस्था छ । साथै मिति २०६९/८/५ मा यस निवेदक प्रा.लि.ले विपक्षी विभागमा पेटेन्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ बमोजिम पेटेन्ट गरिएको हाई इनर्जी बिस्कुट र सोको ट्रेडमार्क हाम्रो मन्जुरी सहमति बिना उत्पादन प्रयोग गर्न पाउने अधिकार विपक्षी नेबिको प्रा.लि.लाई नभएको प्रस्तु छ । हाम्रो सहमति मन्जुरी बिना अनधिकृत तवरबाट विपक्षीले हाई इनर्जी बिस्कुट उत्पादन गरेको तथ्य मिति २०६९/६/२६ मा विपक्षी विभागले औद्योगिक सम्पति बुलेटिनमा प्रकाशन गरेको सूचनाबाट प्रमाणित भएकोले विचाराधीन उजुरी निवेदनमा हामी निवेदकको वादी दाबी पुने अवस्था विद्यमान छ । तर नेबिको प्रा.लि.ले हाल पनि हाम्रो पेटेन्ट अधिकारको उल्लङ्घन गरी हाई इनर्जी बिस्कुट उत्पादन गर्न लागेको तथ्य प्रमाणमा पेस गरेको च्यापरबाट पुष्टि हुन्छ भने ट्रेडमार्क दर्ता नै नगरी नगराई हाम्रो रजिस्टर्ड ट्रेडमार्कसँग मिल्दो जुल्दो न्यापर प्रयोग गरी हाई इनर्जी बिस्कुट बिक्री वितरण तथा अनधिकृत तवरबाट उत्पादित बिस्कुट आपूर्तिका लागि सार्वजनिक निकायको बोलपत्र प्रक्रियामा सहभागी भई आएकोले पुनः यो निवेदन पेस गरेका छौं । यसरी विपक्षीले उत्पादन गरेको बिस्कुट तथा प्रयोग गरेको च्यापर सम्बन्धमा उद्योग विभागमा मुद्दा विचाराधीन रहेकै बखत नेपाली सेनाको हाई इनर्जी बिस्कुट आपूर्तिसम्बन्धी बोलपत्रमा नेबिको प्रा.लि.बाट अनधिकृत रूपमा उत्पादन गरिएको तथा हामी निवेदकको रजिस्टर्ड ट्रेडमार्क (च्यापर) को नक्कल गरी बनाइएको च्यापर (उद्योग विभागमा दर्ता नै नभएको) प्रयोग गरी नमुना बिस्कुट पेस भएकोले सो च्यापरमा प्याक गरिएको नमुना बिस्कुटमा श्री पशुपति बिस्कुट इन्डिष्ट्रिज प्रा.लि.को एकाधिकार रहेको बेहोरा नेपाली सेना खाद्य र परिवहन जंगी

अड्डा काठमाडौलाई जानकारी पठाइदिनुहुन अनुरोध गर्दछौं भनी हाल नेबिको प्रा.लि.ले गरेको कसुरका सम्बन्धमा हाम्रो निवेदन उद्योग विभागमा विचाराधीन रहेको अवस्थामा समेत निजले सो गैरकानूनी कार्यलाई निरन्तरता दिई आएको हुँदा निजको सो गैरकानूनी कार्य तत्काल नरोकिए हामी निवेदकलाई अपुरणीय क्षति हुन जाने र विपक्षीको गैरकानूनी तथा अनधिकृत कार्यले प्रोत्साहन प्राप्त गरी ऐन नियमको देखादेखि उल्लङ्घन भई कानूनी शासनको अन्त्य हुनाको साथै विपक्षीले अनधिकृत तवरबाट गैरकानूनी फाइदा आर्जन गर्न अवस्था हुँदा उद्योग विभागमा विचाराधीन उजुरी निवेदनको अन्तिम किनारा नभएसम्म हाई इनर्जी बिस्कुटको उत्पादन बिक्री वितरण आपूर्ति नगर्नु नगराउनु गरेमा पेटेन्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा ११ र १९ बमोजिम यस्तो उत्पादन र सोसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण मालसामान जफत हुनेछ भन्नेसमेत बेहोराको अन्तरकालीन आदेश नेबिको प्रा.लि.का नाउँमा जारी गरी औद्योगिक सम्पत्तिको संरक्षण गरिपाउँ भनी निवेदन दर्ता भएकोमा सोको विवरण विपक्षी विभागले मिति २०६९/८/५ च.नं. २९१ मा श्री नेपाली सेना खाद्य परिवहन विभाग जंगी अड्डा काठमाडौमा जानकारीसमेत गराएको अवस्था छ ।

तसर्थ यस प्रा.लि.को ख्याति बजार हिस्सामा असर पुऱ्याउने नियत विपक्षीले राखेको र विपक्षी विभागले लामो समयसम्म विपक्षी नेबिकोले ट्रेडमार्क दर्ताको लागि दिएको निवेदन र सोउपर यस प्रा.लि.को दाबी विरोध सम्बन्धमा कुनै निर्णय नगरी रहेको हालको अवस्थामा विपक्षी नेबिकोले ट्रेडमार्क पेटेन्ट डिजाइनको प्रमाणपत्र नै प्राप्त नगरेको र अवैधानिक तवरबाट बिभिन्न संघसंस्था, सार्वजनिक निकायमा टेप्डर बोलपत्रमा सहभागी हुने, सो अनधिकृत च्यापर ट्रेडमार्क डिजाइन प्रयोग गरी विपक्षी नेबिकोले आफ्नो उत्पादन बजारमा बिक्री वितरण गर्ने प्रबल सम्भावनाको अवस्था रहेकोले सो भएमा प्रस्तुत निवेदनसमेत

निष्प्रयोजन हुने तथा सुविधा र सन्तुलनको दृष्टिले समेत यस प्रा.लि.को ख्याति, गुणस्तर र बजार हिस्सामा निवेदकलाई प्रतिकूल असर तथा अपुरणीय क्षति पुग्ने हुँदा तत्काल यस निवेदनको अन्तिम दुड्गो नलागेसम्म विपक्षी नेबिकोले प्रमाण खण्डमा पेस गरेको च्यापर (ट्रेडमार्क) बमोजिमको हाई इनर्जी बिस्कुटको च्यापर प्रयोग गरी कुनैपनि सार्वजनिक निकायमा संघसंस्थामा High Energy बिस्कुट आपूर्तिको टेण्डर बोलपत्रमा सहभागी नहुनु तथा उक्त बिस्कुट बजारमा बिक्री वितरण नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ३३(क) बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरी विपक्षीहरूबाट लिखत जवाफ माग गरी निषेधाज्ञाको आदेश जारी गरी विभागमा विपक्षी नेबिकोले दिएको निवेदन र यस प्रा.लि.ले दिएको दाबी विरोधको उजुरी सम्बन्धमा यथाशीघ्र निर्णय गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको पशुपति बिस्कुट इन्डस्ट्रिज प्रा.लि. को तरफबाट अखितयार प्राप्त ऐ.ऐ. का अध्यक्ष बसन्तकुमार चौधरीको निवेदन।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै आधार र कारण भए सबुत प्रमाणसहित म्याद सूचना पाएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र विपक्षी नं. १ का हकमा विशेष सरकारी वकिल कार्यालय काठमाडौंमार्फत र विपक्षी नं. २ का हकमा आफैँ वा आफ्नो कानूनबमोजिमको प्रतिनिधिमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी यो आदेश र निवेदनको प्रतिलिपि साथै राखी विपक्षीहरूका नाउँमा म्याद सूचना जारी गर्नु। अन्तरिम आदेशको माग सम्बन्धमा दुवै पक्ष राखी छलफल गरी अन्तरिम आदेश जारी हुने नहुने भनी आदेश गर्न उपयुक्त हुने हुँदा मिति २०७१/९/१४ को पेसी तारेख तोकी विपक्षीहरूलाई सूचना दिनु र सो मितिसम्म विवादमा रहेको च्यापर

प्रयोग नगर्नु नगराउनु भनी प्रत्यर्थीको नाउँमा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ३३(क) बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ। आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिनू भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०७१/९/२ को पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेश।

अन्तरिम आदेश जारी नगर्दा रिट निवेदकलाई अपूरणीय क्षति पुग्ने स्थित पनि नदेखिएको र रिट निवेदकले उठाएका सबै विषयमा अन्तिम आदेश हुँदाका बखत सम्बोधन हुने नै हुँदा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ३३क. बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गर्न पर्ने अवस्था नदेखिँदा मिति २०७१/९/२ मा जारी भएको अल्पकालीन अन्तरिम आदेशलाई निरन्तरता दिनु पर्ने देखिएन भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०७१/९/१४ को पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेश।

नेबिको प्रा.लि.ले वर्ग ३० मा बिस्कुटमा प्रयोग गर्ने गरी "नेबिको हाई इनर्जी बिस्कुट" नामक ट्रेडमार्क दर्ताका लागि मिति २०६५/८/१२ मा यस विभागमा आवेदन दिएकोमा सो आवेदनमा यस विभागबाट मागबमोजिमको ट्रेडमार्क दर्ता प्रयोजनार्थ दाबी विरोधका लागि औद्योगिक बुलेटिनमा प्रकाशित गरिएकोमा पशुपति बिस्कुट इन्डस्ट्रिज प्रा.लि.ले विपक्षी नेबिको प्रा.लि.ले पशुपति बिस्कुट इन्डस्ट्रिज प्रा.लि.का नाउँमा वर्ग ३० मा दर्ता रहेको "पशुपति हाई इनर्जी बिस्कुट" नामक ट्रेडमार्कसँग मिल्दोजुल्दो नाम राखी साथै पशुपति बिस्कुट इन्डस्ट्रिज प्रा.लि.ले आविस्कार गरी दर्ता गराएको High Energy Biscuits को पेटेन्टसँग मिल्ने नाम राखी "नेबिको हाई इनर्जी बिस्कुट" नामक ट्रेडमार्क दर्ताका लागि आवेदन गरेकाले सो ट्रेडमार्क दर्तामा रोक लगाई पाउँ भनी यस विभागमा उजुरी परेको र सो उजुरी सम्बन्धमा नेबिको प्रा.लि.सँग लिखित प्रतिक्रिया माग गरी विपक्षीबाट लिखित प्रतिक्रियासमेत पेस भइसकेकाले सो उजुरी

विचाराधीन अवस्थामा रहेको छ । यस विभागबाट नेबिको प्रा.लि.लाई "नेबिको हाई इनर्जी बिस्कुट" नामक ट्रेडमार्क प्रयोग गरी बिस्कुट उत्पादन गर्न कुनै अधिकार प्रदान नगरिएको साथै "नेबिको हाई इनर्जी बिस्कुट" नामक ट्रेडमार्क निजका नाउँमा दर्ता गर्न मिल्ने नमिल्ने सम्बन्धमा उजुरी परी सो उजुरीउपर कुनै निर्णयसमेत भई नसकेको अवस्थामा विपक्षी रिट निवेदकले यस विभागमा विचाराधीन रहेको उजुरीको निर्णयमा प्रभाव पार्न उद्देश्यबाट रिट निवेदन दर्ता गराएको पाइन्छ । तसर्थ नेबिको प्रा.लि.ले वर्षा ३० मा दर्ता माग गरेको "नेबिको हाई इनर्जी बिस्कुट" नामक ट्रेडमार्क दर्ता गर्न मिल्ने नमिल्ने सम्बन्धमा पेटेन्ट, डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को प्रक्रिया पूरा गरी यस विभागबाट कानूनबमोजिम निर्णय हुने नै हुँदा सो सम्बन्धमा सम्मानित अदालतबाट रिट आदेश जारी गरी रहनु पर्ने अवस्था नरहेकाले विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकार, उद्योग मन्त्रालय, उद्योग विभागका तर्फबाट ऐ. का महानिर्देशक महेश्वर न्यौपानेको लिखित जवाफ ।

कुनै पेटेन्ट दर्ताको लागि पेटेन्टवालाले कुनै नयाँ Invention / Creation (आविष्कार / सिर्जना) हुनुपर्नेमा विपक्षीले दर्ता गरेको पेटेन्ट "High Energy Biscuits" उक्त कम्पनीको आविष्कार नभएकोले रिट निवेदक कम्पनीको पेटेन्ट ऐनको दफा ६(१) (ख) प्रतिकूल रहेको छ । उक्त दर्ता ऐनको दफा ६(२) बमोजिम उद्योग विभागबाट कारबाही हुनुपर्ने अवस्था विद्यमान छ । यस सम्बन्धमा उद्योग विभागमा मिति २०६८/८/२५ मा निवेदन गरे तापनि विपक्षीको के कस्तो प्रभावका कारणले हो हालसम्म कारबाही भएको छैन । WFP ले सिफारिस (Prescribe) गरेको High Energy Biscuits सम्बन्धमा रिट निवेदनमा स्पष्ट पारिएको छैन । High Energy Biscuits को प्रयोग भोकमरी, प्राकृतिक विपत्ति तथा युद्धको अवस्थामा खाद्यान्न अभावमा पीडितलाई खुवाउन WFP ले

Invention / Creation गरेको बिस्कुट हो । यो बिस्कुट WFP अन्तर्गत विश्वमा भोकमरी, प्राकृतिक विपत्तिलगायत युद्धको अवस्थामा सर्वसाधारणहरूलाई उपलब्ध गराउने कार्य गर्दछ । यो बिस्कुटको विशेषता थोरै परिमाणले लामो समयसम्म शरीरलाई शक्ति प्रदान गर्दछ । यस तथ्यलाई रिट निवेदनमा लुकाउन खोजिएको स्पष्ट देखिन्छ । उल्लिखित तथ्यको आधारमा समेत विपक्षीले दर्ता गरेको कथित Patent निवेदकको Invention / Creation नभएको अवस्थामा विपक्षीलाई रिट निवेदन गर्ने हकदैयासमेत नभएको प्रस्तु छ ।

बजारमा उपलब्ध सेवा तथा वस्तुको खरिद बिक्रीको एकाधिकार रोक्नको लागि राज्यले विभिन्न कानूनको निर्माण तथा कार्यान्वयन गरेको छ । विशेषगरी सार्वजनिक स्रोतको उपयोग गरी खरिद गरिने सेवा तथा वस्तुहरू प्रतिस्पर्धाको माध्यमबाट उच्च गुणस्तरको र उपयुक्त मूल्यमा खरिद गर्नको लागि निश्चित प्रक्रिया पूरा गर्नुपर्ने गरी कानूनमा व्यवस्था गरिएकोमा उक्त व्यवस्थाहरूलाई छल्ने उद्देश्यका साथ विपक्षीले बोलपत्र प्रक्रियामा सहभागी हुनबाट वज्चित हुने गरी मागसहितको रिट आफ्नो एकाधिकार प्राप्त गर्ने उद्देश्यका साथ निर्देशित भएकोले रिट निवेदन उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ को दफा ८ प्रतिकूल भएकोले खारेजभागी छ । सार्वजनिक निकायहरूले सार्वजनिक स्रोतको प्रयोग गरी खरिद गर्ने सेवा वा वस्तु खरिद प्रक्रिया खुला रूपमा बोलपत्र आहान गरी गर्नुपर्ने तथा उक्त प्रक्रियामा सहभागी हुन विना भेदभाव समान अवसर प्रदान गर्नुपर्ने सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ९ प्रतिकूल रिट निवेदकले हामीलाई प्रतिस्पर्धामा सहभागी हुनबाट रोक्ने माग गरी परेको रिट निवेदन उल्लिखित कानूनी व्यवस्था प्रतिकूल भएकोले खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको नेबिको प्रा.लि.को अछितयार प्राप्त होमनाथ न्यौपानेको लिखित जवाफ ।

निवेदक कम्पनीको नाउँमा दर्ता भएको पेटेन्ट विवरणमा उल्लिखित कुनै पदार्थ वा पदार्थ समूहको बनावट, सञ्चालन वा प्रसारको नयाँ उपाय वा तरिकासम्बन्धी वा कुनै नयाँ सिद्धान्त वा फर्मुलाद्वारा पत्ता लगाइएको कुनै उपयोगी आविष्कारको कुनै कुरा प्रयोग गरी हाई इनर्जी बिस्कुट उत्पादन गर्न पाउने निवेदक कानूनतः एकलो कम्पनी रहेको देखिन्छ । निज कम्पनीबाहेक अरू कसैले निजको पेटेन्ट प्रयोग गरी कुनैपनि नाउँमा उत्पादन गर्न कानूनतः निषेधित भएको हुँदा आफ्नो नाउँमा दर्ता भएको पेटेन्टमा कम्पनीको एकाधिकार हुने कुरा पेटेन्ट डिजायन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ स्पष्ट छ । निवेदक पशुपति बिस्कुट इण्डस्ट्रिज (प्रा.लि.) कानून एवम् सर्वोच्च अदालतद्वारा प्रतिपादित सिद्धान्तबाट संरक्षित हुँदाहुँदै विपक्षी उद्योग विभागले २०६९/०६/२६ मा दर्ता भएको निवेदनमा हालसम्म पनि निर्णय नगरेको कुरा लिखित जवाफमा समेत स्वीकार गरेको देखिन्छ । लामो समयसम्म निर्णय नगरिदिएकोबाट निवेदकको व्यावसायिक क्षमता, उत्पादन र त्यसको गुणस्तर, बजार विस्तारको अभिवृद्धिमा समेत प्रतिकूल असर पर्न गई अवाञ्छित एवम् गैरकानूनी क्रियाकलापबाट कानूनविपरीत बजारमा अस्वस्थ र गैरकानूनी प्रतिस्पर्धातर्फ बजार उन्मुख हुन जानेतर्फ सचेत हुनुपर्ने देखिनु पर्नेमा विभागको अनिर्णयबाट सो कुरालाई प्रोत्साहित गरेको देखियो ।

तसर्थ, विपक्षी नेबिकोले ट्रेडमार्क दर्ताको लागि दिएको निवेदन र निवेदकको दाबी विरोधमा परेको उजुरी सम्बन्धमा विपक्षी उद्योग विभागले निर्णय नगरेकोबाट निवेदकको व्यावसायिकतामा अवरोध आउने आशंका रहेको हुँदा विपक्षीको नाउँमा निषेधाङ्गा जारी गरी नेबिकोले ट्रेडमार्क दर्ताको लागि दिएको निवेदन र निवेदकले दिएको दाबी विरोधका उजुरीसमेतमा अविलम्ब निर्णय गर्नु भनी विपक्षी उद्योग विभागको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ

भन्ने बेहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०७१।१।१९ मा भएको फैसला ।

World Food Program (WFP) ले High Energy Biscuit को आविष्कार गरेको हो । WFP को विद्युतीय सञ्जाल (web side) मा यसको समिश्रण (composition) को विवरण दिएको छ । High Energy Biscuit मा समिश्रण हुनुपर्ने आवश्यक तत्त्व (ingredients) र सोमा हुने पौष्टिक तत्त्वसमेत खुलाई WFP ले विद्युतीय सञ्जालमार्फत विपक्षीको ट्रेडमार्क दर्ता हुनुभन्दा अधिदेखि नै विश्वव्यापी रूपमा जानकारी गराई आएको छ ।

ट्रेडमार्कको सम्बन्धमा प्रयुक्त शब्द दर्तावाला आफैले खोदेको (coin) गरेको शब्द वा सामान्य प्रचलनमा रहेका शब्दहरू हुन् भन्ने बेहोरा महत्त्वपूर्ण हुन्छ । सामान्य जनजीवनमा प्रयोग हुने तथा शब्दकोश (dictionary) मा अर्थ दिएको वा परिभाषित गरिएको शब्द वा शब्द संयोजनमा कुनै व्यक्तिको एकाधिकार हुन सक्दैन । त्यसैगरी सामान्य व्यापारिक प्रचलनमा आउने जस्तैः कुर्सी, टेबल, घर, चाउचाउ, पर्दा, कार्पेट जस्ता शब्दहरूमा कुनै व्यक्तिको एकाधिकार रहन सक्दैन ।

पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलामा सबैभन्दा आपत्तिजनक बेहोरा उद्योग विभागमा निर्णयार्थ पठाउने आदेश भएको छ, अर्कोतर्फ निर्णय गर्ने निकाय वा अधिकारी आफ्नो विवेक प्रयोग गरी स्वतन्त्र र न्यायिक विवेक प्रयोग गर्न नपाइने गरिएको छ । फैसलाको प्रकरण नं. १५ मा ऐनको दफा २(ग) ले ट्रेडमार्कको परिभाषा गरिएको र दफा १६ ले दर्तावाला कम्पनीबाहेक अन्यले नक्कल वा प्रयोग गर्न निषेध गरेको भनिएको छ । उक्त कानूनी व्यवस्थानुसार विपक्षीले हाई इनर्जी बिस्कुटको ट्रेडमार्क मिति २०६५।६।२९ मा दर्ता भएकोले प्रमाण पत्रमा उल्लेख भएबोजिमको कम्पनीबाहेक अन्यलाई प्रयोग गर्न बन्देज गरिएको भनिएको छ । यसप्रकार पुनरावेदन

अदालतले तल्लो / सम्बन्धित निकायमा फैसला गर्न पठाउने गरी परमादेश जारी गर्ने तर सो निकायलाई आफ्नो इच्छानुसार निर्णय गर्न निर्देशन गरी फैसलामा गम्भिर त्रुटि गरिएको छ ।

फैसलामा प्रतिस्पर्धा प्रवर्द्धन तथा बजार संरक्षण ऐन, २०६३ को उद्देश्य र भावनाको प्रतिकूल उद्योग विभागबाट निर्णय नभएको भनिएको छ । फैसलामा उल्लिखित बेहोराले नै उक्त कानून प्रतिकूल फैसला भएको प्रस्तु हुन्छ फैसला उक्त ऐनको के कस्तो भावना र उद्देश्य प्रतिकूल भएको हो खुलाइएको छैन । यसबाट समेत सतहीरूपमा फैसला गरिएको प्रस्तु हुन्छ । उक्त फैसलामा एकातर्फ ट्रेडमार्क दर्ताको विवादको निरूपण गर्ने निकाय उद्योग विभाग भएको स्वीकार गरिएको छ र अर्कोतर्फ उक्त निकायलाई प्रचलित कानून, कानूनी सिद्धान्त, पछिल्लो समयमा विकसित अवधारणा र बजारको सिद्धान्तअनुरूप निर्णय गर्नसक्ने वातावरण समाप्त गरिएको छ । निष्पक्ष निर्णय गर्न नसक्ने गरी विषाक्त गर्ने कार्य भएको छ ।

पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलाको प्रकरण नं. १३ मा विपक्षीबाहेक अन्य कसैले पनि हाई इनर्जी बिस्क्युट उत्पादन गर्न नपाउने विपक्षीको एकाधिकार रहेको भनिएको छ । यसैगरी प्रकरण नं. १४ मा सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम ८५(३) बमोजिम विपक्षीसँग खरिद गर्न सक्ने भनिएको छ । फैसलाको यस बेहोराले नेपाल राज्यभित्र अन्य कसैले पनि हाई इनर्जी गुणको बिस्क्युट उत्पादन, बिक्री वितरण र आपूर्ति गर्न नपाउने र विपक्षी एकल उत्पादकको हैसियतले बिना प्रतिस्पर्धा बिक्री वितरण गर्नपाउने भनी न्यायिक घोषणा (Judicial declaration) गर्नेकार्य भएको छ । यस अवधारणालाई मान्ने हो भने ट्रेडमार्क वा पेटेन्ट दर्ता भएको वस्तु वा सेवा नेपालमा एकभन्दा बढी हुन नसक्ने अवस्था उत्पन्न हुन्छ ।

प्रस्तुत विवाद विपक्षीको ट्रेडमार्क

पुनरावेदकले प्रयोग गर्न खोजेको वा समान प्रकृतिको ट्रेडमार्क दर्ता गर्न खोजेको भन्ने विषय होइन । उक्त विवाद उद्योग विभागको क्षेत्राधिकारको विषय हो । पुनरावेदकले दर्ता गर्नको लागि पेस गरेको ट्रेडमार्क दर्ता हुनसक्ने वा नसक्ने ठहर गर्न पुनरावेदन अदालतको रिट क्षेत्राधिकार प्रयोग गरेको होइन । यस अवस्थामा निवेदकले अदालतमा विवाद नै पेस नगरेको विषयमा हाई इनर्जी बिस्क्युटमा विपक्षीको एकाधिकार संरक्षण उद्योग विभागले गरिदिनु भनी नितान्त निजी विवादमा न्यायिक सक्रियता देखाइएको छ । यसबाट स्वतन्त्र न्यायपालिका, निष्पक्ष निर्णयको मर्यादा उल्लङ्घन भएको छ । पक्षभन्दा अदालत बढी निवेदक भएको छ । यस फैसलाले गोरुभन्दा गाडा अगाडि (cart before the bull) भन्ने उखानलाई चरितार्थ गरेको छ । फैसला प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, ५४ र मुलुकी ऐन अ.ब. १८४८, १८५ नं. प्रतिकूल छ । अतः माथि प्रकरणहरूमा वर्णित कानून, सिद्धान्त एवं तथ्यहरूको आधारमा निषेधाज्ञा जारी गर्ने र फैसला गर्दा आधार लिएको फैसलाको प्रकरण नं. १२, १३, १४, १५, १८, १९, २० को हदसम्मको फैसला उल्टी गरी न्याय पाउँ भन्ने बेहोराको यस अदालतमा चढाएको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा प्रतिस्पर्धा प्रवर्द्धन तथा बजार संरक्षण ऐन, २०६३ को भावनाविपरीत पुनरावेदन अदालत पाटनले निवेदक कम्पनीको नाममा दर्ता भएको पेटेन्ट विवरणमा उल्लिखित कुनै पदार्थ वा पदार्थ समूहको बनावट, सञ्चालन वा प्रसारको नयाँ उपाय वा तरिकासम्बन्धी कुनै नयाँ सिद्धान्त वा फर्मुलाद्वारा पत्ता लगाएको कुनै उपयोगी आविष्कारको कुनै कुरा प्रयोग गरी हाई इनर्जी बिस्क्युट उत्पादन गर्न पाउने निवेदक कानूनतः एकलो कम्पनी रहेको भनी फैसलामा उल्लेख गरेको देखिँदा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट परमादेशको आदेश जारी गर्ने गरी मिति २०७१/११/१९ मा भएको फैसला फरक पर्न सक्ने

देखिँदा मुलुकी ऐन, अ.बं.२०२ नं. एवम् सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०७३ को नियम ६७ बमोजिम विपक्षी झिकाई आएपछि वा अवधि व्यतित भएपछि नियमानुसार पेस गर्ने भन्ने बेहोराको यस अदालतबाट मिति २०७५।१।३ मा भएको आदेश ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकका तर्फबाट High Energy बिस्कुट उत्पादन गर्न विपक्षी निवेदकको एकाधिकार कायम गर्ने गरी उद्योग विभागलाई निर्णय गर्नु भनी जारी गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेश कानूनतः नमिल्ने, कुनै अमुक कम्पनीको मात्र बजारमा एकाधिकार सिर्जना हुने गरी गरिएको फैसला प्रतिस्पर्धा प्रवर्द्धन तथा बजार संरक्षण ऐन, २०६३ को विपरीत रहेको छ । High Energy बिस्कुटको फर्मुला World Food Program (WFP) ले आफ्नो Web Site मा यसको सम्मिश्रण (composition) को विवरण दिएको हुनाले उक्त Composition सबैले प्रयोग गर्न सक्ने अवस्था छ । Trade mark को सम्बन्धमा High Energy भन्ने शब्दहरू गुण वा विशेषण बोध गराउने शब्दहरू हुन र उक्त शब्दमा ट्रेडमार्क एकाधिकार हुन नसक्ने भएको हुँदा विपक्षी पशुपति बिस्कुट इन्डस्ट्रिजको एकाधिकार रहने गरी उद्योग विभागका नाउँमा जारी गरेको पुनरावेदन अदालतको आदेश बदर हुनुपर्छ भन्ने मुख्य जिकिर रहेको देखियो ।

प्रत्यर्थी पशुपति बिस्कुट इन्डस्ट्रिज प्रा.लि.को तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिकारी भेषराज न्यौपानेले पशुपति बिस्कुट इन्डस्ट्रिज प्रा.लि.ले पेटेन्ट र ट्रेडमार्क अधिकार लिई उत्पादन गरिरहेको High Energy बिस्कुटको हुबहु Composition र Trademark प्रयोग गरी अर्को बिस्कुट उत्पादन गर्न विपक्षीहरूलाई कानूनतः अधिकार नरहेको र पेटेन्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा ४, ५, ६ र ७ ले पेटेन्ट र ऐ. दफा १६ ले ट्रेडमार्कको अनधिकृत

प्रयोगबाट दर्ता गराउने कम्पनीलाई संरक्षण प्रदान गरेको हुँदा सोहीबमोजिम कानूनी प्रक्रिया पूरा गरी उचित निर्णय लिनका लागि निर्णय गर्ने निकाय उद्योग विभागलाई परमादेश जारी गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला उचित भएको र यसै सन्दर्भमा अछियार प्राप्त निकाय उद्योग विभागले विवादित विषयमा निर्णयसमेत गरी सकेको अवस्था रहेको हुँदा पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला सदर हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

यसमा पशुपति बिस्कुट इन्डस्ट्रिज प्रा.लि.ले मिति २०३०।३।११ मा उद्योग स्थापना गरी बिस्कुट उत्पादन गर्दै आएको छ । सोहीअनुसार यस उद्योगबाट उत्पादन हुने High Energy बिस्कुटको पेटेन्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा १८ बमोजिम उद्योग विभागमा दर्ता गरी प्रमाण पत्रसमेत प्राप्त गरेका छौं । यस प्रा.लि.ले आविष्कार गरेको High Energy बिस्कुटको मिति २०६५।६।२९ मा पेटेन्ट दर्ताको प्रमाणपत्र प्राप्त गरेको र पशुपति High Energy ट्रेडमार्क दर्ता मिति २०६६।१।१३ मा प्रमाण पत्र प्राप्त गरी उत्पादन गर्दै आएका छौं । यही क्रममा विपक्षी नेबिको प्रा.लि.ले यस प्रा.लि.को हुबहु (same to same) उस्तै व्यापार, लोगो रड्ग लगाई उद्योग विभागमा ट्रेडमार्क दर्ता गरिपाउँ भनी निवेदन दिएको र विपक्षी विभागले मिति २०६९।३।२९ गते सूचना प्रकाशित गरेकोमा सोउपरमा यस प्रा.लि.ले विपक्षी नेबिकोले ट्रेडमार्क हुबहु नकल गरी बजारमा ल्याउन लागेकोले ट्रेडमार्क दर्ता गर्न नमिल्ने हुँदा खारेज गरिपाउँ भनी विपक्षी विभागमा २०६९।६।१५ मा उजुरी दर्ता गराएकोमा उक्त विभागबाट कुनै निर्णय नहुँदा विपक्षी नेबिको प्रा.लि.ले ट्रेडमार्क पेटेन्ट डिजाइनको प्रमाणपत्र नै प्राप्त नगरेको अवस्थामा सार्वजनिक निकायमा टेण्डर बोलपत्रमा सहभागितासमेत जनाएको हुँदा यस प्रा.लि.को ख्याति, गुणस्तर र बजार हिस्सामा निवेदकलाई प्रतिकूल असर

पर्ने हुँदा निषेधाज्ञाको आदेश जारी गरी विभागमा विपक्षी नेबिकोले दिएको निवेदन र यस प्रा.लि.ले दिएको दाबी विरोधको उजुरी सम्बन्धमा यथाशीघ्र निर्णय गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदक पशुपति बिस्कुट इन्डिप्रेज प्रा.लि.को निवेदन परेकोमा पुनरावेदन अदालत पाटनले विपक्षी नेबिकोले ट्रेडमार्क दर्ताको लागि दिएको निवेदन र निवेदकको दाबी विरोधमा परेको उजुरी सम्बन्धमा विपक्षी उद्योग विभागले निर्णय नगरेकोबाट निवेदकको व्यावसायिकतामा अवरोध आउने आशंका रहेको हुँदा विपक्षीको नाउँमा निषेधाज्ञा जारी गरी नेबिकोले ट्रेडमार्क दर्ताको लागि दिएको निवेदन र निवेदकले दिएको दाबी विरोधका उजुरीसमेतमा अविलम्ब निर्णय गर्नु भनी विपक्षी उद्योग विभागको नाउँमा परमादेश जारी हुने गरी भएको आदेशउपर विपक्षी नेबिको बिस्कुटको तर्फबाट पुनरावेदन परेको रहेछ ।

नेबिको बिस्कुटको तर्फबाट High Energy Biscuit को आविष्कार World Food Program (WFP) ले गरेको हो र उसले आफ्नो web site मा यसको सम्मिश्रण (composition) को विवरण दिएको छ । विपक्षीले यसको फर्मुला पत्ता लगाएको होइन । High Energy Biscuit मा सम्मिश्रण हुनुपर्ने आवश्यक तत्त्व (ingredients) र सोमा हुने पौष्टिक तत्त्वसमेत खुलाई WFP ले विद्युतीय सञ्जालमार्फत विपक्षीको ट्रेडमार्क दर्ता हुनुभन्दा अधिदेखि नै विश्वव्यापी रूपमा जानकारी गराई आएको हुँदा उक्त सम्मिश्रण प्रयोग गरी नयाँ बिस्कुट उत्पादन गर्न कानूनत नमिल्ने होइन । ट्रेडमार्कको सम्बन्धमा प्रयुक्त शब्दहरू गुणबोधक शब्दहरू भएको हुँदा र सामान्य जनजीवनमा प्रयोग हुने शब्दहरू भएको हुँदा र दर्तावाला आफैले खोदेको (coin गरेको) शब्द नभएको हुँदा उक्त पेटेन्ट र ट्रेडमार्कमा विपक्षी पशुपति बिस्कुटको मात्र एकाधिकार रहन सक्दैन भन्ने जिकिरसहितको पुनरावेदन रहेको देखियो । यसमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको

आदेश मिलेको छ छैन भनी निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा कुनै पनि औद्योगिक उत्पादनको पेटेन्ट र ट्रेडमार्कका सम्बन्धमा प्रचलित कानूनले के कसरी नियमित गरेको छ पेटेन्ट र ट्रेडमार्कको दर्ता प्रक्रिया, यसको संरक्षण कसरी गरिएको छ र के कुन निकायलाई के कस्तो जिम्मेवारी तथा अधिकार प्रदान गरिएको छ भनी हेर्नुपर्ने देखिन आयो । यस सम्बन्धमा विद्यमान कानून पेटेन्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ रहेको र उक्त ऐनले पेटेन्ट डिजाइन र ट्रेडमार्कका सम्बन्धमा समयोचित कानूनी व्यवस्था गर्न उक्त ऐन आएको प्रस्त गरेको छ । उक्त ऐनको दफा ३(१) कुनै पेटेन्टउपर अधिकार प्राप्त गर्न चाहने व्यक्तिले सो पेटेन्ट आफ्नो नाममा दर्ता गराउनु पर्छ । दफा ४ ले पेटेन्टउपर अधिकारप्राप्त गर्न विभागमा दरखास्त दिनुपर्ने दफा ५ ले दफा ४ बमोजिमको दरखास्त दाखिल भएपछि विभागले अवश्यक देखेमा विशेषज्ञहरूको सल्लाहसमेत लिई दरखास्तमा लेखिएको पेटेन्ट नयाँ आविष्कार भएको हो होइन र सर्वसाधारणलाई उपयोगी छ छैन भन्ने कुराको जाँचबुझ र अध्ययन गरी सो पेटेन्ट दर्ता गर्न हुने वा नहुने कुराको यकिन गर्नेछ भन्ने उल्लेख भएको त्यसैगरी ट्रेडमार्कको हकमा दफा १६ ले कसैले आफ्नो बन्द व्यापार वा कारोबारको ट्रेडमार्क दफा १८ बमोजिम विभागमा दर्ता गराई सो ट्रेडमार्कउपर यस ऐनबमोजिमको हक प्राप्त गर्न सक्नेछ । दफा १७ मा ट्रेडमार्क दर्ताको निमित्त विभागमा दरखास्त दिनुपर्ने । दफा १८(१) मा दफा १७ बमोजिम ट्रेडमार्कको दर्ताको निमित्त कसैको दरखास्त परेमा सो ट्रेडमार्कका सम्बन्धमा आवश्यक जाँचबुझ गरी कसैको दाबी विरोध भए त्यस्तो दाबी विरोध गर्न मनासिब मौका दिई कसैको दाबी विरोध पर्न आएमा सोउपर समेत छानबिन गरी दर्ता गर्न उपयुक्त ठहरिएमा सो ट्रेडमार्क दरखास्तवालाको नाममा दर्ता गरी अनुसूची २ (ग) बमोजिमको प्रमाणपत्र दिनु पर्छ । तर

त्यस्तो ट्रेडमार्कबाट कुनै व्यक्ति वा संस्थाको प्रतिष्ठामा धक्का पर्ने वा सर्वसाधारण जनताको सदाचार वा नैतिकता वा राष्ट्रिय हितमा नराम्रो असर पर्ने वा अरु कसैको ट्रेडमार्कको ख्यातिमा धक्का पर्ने सम्भावना छ भन्ने लागेमा वा सो ट्रेडमार्क पहिले अरु कसैको नाममा दर्ता भइसकेको देखिएमा सो ट्रेडमार्क दर्ता गरिने छैन भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । त्यसैगरी उक्त ऐनको दफा २ (घ) ले विभाग भन्नाले नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी तोकिदिएको विभाग सम्झनु पर्छ र त्यस्तो नतोकिएसम्म उद्योग विभागलाई सम्झनु पर्छ भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।

३. यसरी कानूनबमोजिम कुनै कम्पनी वा उद्योगले आफ्नो पेटेन्ट र ट्रेडमार्क उद्योग विभागमा दर्ता गरेपश्चात् उक्त पेटेन्ट र ट्रेडमार्कमा उक्त कम्पनीको अधिकार सुनिश्चित हुन जाने, पेटेन्ट र ट्रेडमार्क उक्त कम्पनी वा उद्योगको Intangible Property मानिने र यी विषय कुनै पनि कम्पनी वा उद्योगको परिचायक हुने तथा उक्त प्रतिष्ठानको ख्याति वा प्रतिष्ठासँग समेत जोडिएको हुने हुन्छ । अतः पेटेन्ट र ट्रेडमार्क कुनै एक प्रतिष्ठानको स्वामित्वमा आएपछि वा प्रतिष्ठानले दर्ता गराएपछि सोही पेटेन्ट र ट्रेडमार्क पुनः अर्को कम्पनीले दर्ता गराउन नपाउने अवस्थालाई कानूनले नै निर्दिष्ट गरेको देखिन आउँछ । त्यसैगरी पेटेन्ट र ट्रेडमार्क दर्ता गर्ने गराउने, त्यसको लागि निवेदन लिने तथा उक्त पेटेन्ट र ट्रेडमार्क पहिले नै दर्ता भइसकेको अवस्था छ छैन हेर्ने र त्यस सम्बन्धमा कसैको दाबी विरोधसहितको उजुरी लिने र दर्ता प्रक्रियामा दाबी विरोध पर्न आएमा जाँचबुझ गरी उचित निर्णय गरी निकासा दिने निकाय कानूनले नै स्पष्ट पारेको हुन्छ । र नेपालको सन्दर्भमा उक्त कार्यका लागि सम्बन्धित कानून पेटेन्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ रहेको र अधिकारप्राप्त निकाय उद्योग विभाग रहेको प्रस्त भएको छ । अब यस मुद्दाको मूल अन्तरवस्तुलाई निक्योंल गर्दा पेटेन्ट र ट्रेडमार्क प्रयोग कसरी हुने वा कसले गर्ने भन्ने नभई निर्णय गर्ने

निकायले reasonable समयावधिमा निर्णय गरेस् भन्नका लागि आदेश जारी होस् भन्ने रिट निवेदकको उपचार माग र विपक्षी रिट निवेदकलाई अवाञ्छित हित हुने तथा बजारमा एकाधिकार सिर्जना हुने गरी भएको आदेश त्रुटिपूर्ण भएको भन्ने पुनरावेदन जिकिर रहेको देखिन्छ । ट्रेडमार्क ऐनले ट्रेडमार्कको सम्बन्धमा उद्योग विभागले निर्णय गर्नुपर्ने गरी जिम्मेवारी तोकेको अवस्था छ । र निर्णय गर्दा अपनाउनु पर्ने कार्यविधि तथा बुझनु पर्ने विषयसमेत निर्दिष्ट गरेको हुँदा कानूनी व्यवस्थाबमोजिम जिम्मेवार निकायले नै उचित निर्णय दिनुपर्ने देखिन आउँछ ।

४. जिम्मेवार निकायले उचित समयावधिमा निर्णय नगर्दा कुनै व्यक्ति वा संस्थाको संवैधानिक वा कानूनी हक अधिकार हनन् हुन पुगेको अवस्थामा रिट निवेदन लिई अदालत आउन सकिने हुन्छ । यसमा निर्णय भएपश्चात् निर्णयमा चित्त नबुझ्नी निर्णयउपर पुनरावेदनको रोहमा अदालतमा आउनु एउटा पाटो हुन्छ भने निर्णय नै नगरेको अवस्थामा कानूनबमोजिम उचित समयावधिमा निर्णय होस् भन्ने अर्को पाटो हुन्छ । अखित्यार प्राप्त निकायले अकर्मण्यता देखाई निर्णय नगर्दा हुन सक्ने क्षतिका लागि उपचार माग गर्दै अदालतमा आउनु र अदालतबाट उचित आदेश जारी गरी पाउनु पनि कानून प्रदत्त हक नै हुन्छ । अतः उद्योग विभागले समयमै निर्णय नगर्दा उचित समयमा विवादित विषयको निरूपण होस् भनी रिट निवेदन लिई पुनरावेदन अदालतमा निवेदक आएको विषय स्वाभाविक र सहज नै देखिन्छ । उक्त विभागले गरेको निर्णयउपर चित्त नबुझेको खण्डमा सम्बन्धित न्यायिक निकायमा पुनरावेदन गर्न सकिने व्यवस्थासमेत पेटेन्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा २७ ले गरेको छ । उक्त दफाले यस ऐनबमोजिम विभागको आदेशमा चित्त नबुझ्ने व्यक्तिले ३५ दिनभित्र पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन गर्न सक्नेछ भन्ने व्यवस्था गरेको छ । सो हुँदा कानूनी रूपमा पेटेन्ट र ट्रेडमार्कको

दर्ता सम्बन्धमा विवाद सिर्जना वा दर्ता प्रक्रियामा दाबी विरोध पर्न आएमा त्यस सम्बन्धमा अरिष्टयारी प्राप्त निकायले नै निर्णय दिनुपर्ने देखिन आउँछ ।

५. अब पुनरावेदकले उठाएको विषय विपक्षी पशुपति बिस्कुटको बजार एकाधिकार कायम हुने गरी भएको आदेश त्रुटिपूर्ण छ । उक्त आदेश प्रतिस्पर्धा प्रवर्धन एवम् बजार संरक्षण ऐन, २०६३ को दफा ४, उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ को दफा ६ र ७ र सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ४ प्रतिकूल छ । रिट निवेदकले मागेभन्दा बढी विपक्षीको बजारमा एकाधिकार सिर्जना गर्ने गरी उपचार प्रदान गर्ने गरी परमादेश जारी गरिएको छ भन्ने रहेको छ । यस सम्बन्धमा आफ्नो अधिकारको हनन् कति भएको र त्यसको पुनर्बहालीका लागि के कति उपचारको आवश्यक हुने हो उक्त विषय उपचारको माग गरी आउने पक्षको नै हुने हुन्छ । निवेदकले माग नगरेको उपचार वा माग गरेभन्दा बढी उपचार वा सहुलियत अदालतले प्रदान गर्न सक्दैन । विवादको विषयमै केन्द्रित रही फैसला वा आदेश गर्नुपर्ने विषय न्याय र कानूनका मान्य सिद्धान्त नै हुन् । व्यापक जनहितका विषयमा अदालतले Judicial Activism देखाई निवेदकले नउठाएको वा माग नगरेको विषयमा समेत प्रवेश गरी माग गरेभन्दा बढी पनि आदेश गर्न सकिने भए तापनि दुई कम्पनीका बिचको विवादमा निवेदकले माग गरेभन्दा बढी उपचार दिनु वा माग गरेभन्दा फरक विषयमा प्रवेश गरी फैसला वा आदेश गर्न मिल्ने हुँदैन । उल्लिखित ऐनको व्यवस्थाको प्रतिकूल आदेश भएको हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा प्रतिस्पर्धा प्रवर्द्धन एवम् बजार संरक्षण ऐन, २०६३ को दफा ४ ले प्रभुत्वशाली हैसियत भएको कुनै प्रतिष्ठानले आफूले वा आफ्ना सम्बद्ध निकायमार्फत कुनै वस्तु वा सेवाको उत्पादन वा वितरण गर्दा प्रतिस्पर्धा नियन्त्रण गर्ने उद्देश्यले त्यस्तो हैसियत दुरुपयोग गर्न गराउन नहुने भन्ने विषय उल्लेख गरेको, उपभोक्ता

संरक्षण ऐन, २०५४ को दफा ६ ले उपभोक्ताको अधिकारको संरक्षण तथा संवर्द्धनको बारेमा दफा ७ ले माग, आपूर्ति वा मूल्यमा प्रतिकूल प्रभाव पार्न नहुने भन्ने विषयलाई व्यवस्थित गरेको देखिन्छ । उक्त ऐनका व्यवस्थाले बजारमा प्रतिस्पर्धा कायम गर्ने, प्रोत्साहन गर्ने, बजारलाई कसैले नियन्त्रणमा राख्ने एकाधिकार सिर्जना हुने अवस्थालाई निराकरण गर्न तथा उपभोक्ताको हक अधिकारको संरक्षण गर्ने तथा बजारमा माग आपूर्ति वा मूल्यमा प्रतिकूल प्रभाव पार्न नहुने विषयलाई व्यवस्थित गरी बजारलाई नियन्त्रित गर्न निर्दिइने तथा उपभोक्ताको हक अधिकारको संरक्षणको व्यवस्था गरेको विषयलाई अन्यथा भन्न मिलेन । तथापि पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको आदेशमा पुनरावेदकले जिकिर लिए जस्तो उक्त ऐनको व्यवस्थाको प्रतिकूल भएको अवस्था छ छैन भनी हेर्दा उक्त आदेशको कुनै पनि प्रकरण, वाक्य वा वाक्यांशले पुनरावेदकले जिकिर लिए जस्तो निवेदक पशुपति बिस्कुट इ. प्रा.लि. लाई बजारमा एकाधिकार सिर्जना गर्ने, अन्य प्रतिस्पर्धीलाई बजारमा आउनबाट रोक लगाउने र निवेदकले माग गरेको भन्दा फरक विषयमा आदेश गरेको अवस्था देखिन आएन ।

६. पुनरावेदन अदालतको परमादेशको आदेश विपक्षी उद्योग विभागले विवादित विषयमा उचित समयमा निर्णय गरी निकासा दिनु भन्नेसम्म रहेको र निषेधाज्ञाले रिट निवेदकलाई हानि हुने सम्भावना रहेको हुँदा उक्त विभागबाट पेटेन्ट र ट्रेडमार्क सम्बन्धमा निर्णय नहुँदासम्म विपक्षी नेबिको प्रा.लि. लाई उक्त ट्रेडमार्क प्रयोगमा ल्याउन निषेध गर्नु भन्ने रहेको देखिन्छ । पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेशले रिट निवेदक वा विपक्षी कसैको पनि हक अधिकारलाई सिर्जना गर्ने वा हक अधिकार मेटाउने आदेश भएको देखिन आएन । अधिकारप्राप्त निकायलाई उचित समयमा विवादित विषयमा निर्णय निकासा दिनु भन्ने हदसम्मको आदेश कानूनी रूपले त्रुटिपूर्ण छ भन्न

मिल्ने अवस्था देखिन आएन ।

७. सोहीबमोजिम विवादित विषय नेबिको प्रा.लि. ले ट्रेडमार्क दर्ताको लागि दिएको निवेदन र निवेदनको दाबी विरोधमा पशुपति बिस्कुट इ. प्रा.लि. बाट परेको उजुरी सम्बन्धमा उद्योग विभागबाट मिति २०७२।७।१२ मा निर्णय निकासा भइसकेको समेत बहसका क्रममा पेस हुन आएको उद्योग विभागको मिति २०७२।७।१२ को निर्णय पर्चाको प्रतिलिपिबाट देखिएको हुँदा प्रस्तुत मुद्दाको मूल अन्तरवस्तुको नै निवारण भइसकेको अवस्था देखिन आएको छ । पक्ष विपक्षको उद्योग विभागमा परेको निवेदन तथा दाबी विरोधको सम्बन्धमा निर्णय भएपश्चात् चित्त नबुझ्ने पक्षले कानूनबमोजिम पुनरावेदनका लागि अदालतसम्म आउने बाटो खुला नै रहेको देखिँदा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०७१।१।१९ मा भएको फैसला अन्यथा मान्नु पर्ने अवस्था देखिन आएन । पुनरावेदन जिकिर पुन नसकी फैसला सदर हुने ठहर्छ । फैसलाको विद्युतीयप्रति अपलोड गरी दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाइ दिनू ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. अनिलकुमार सिन्हा

इजलास अधिकृत : महेन्द्रप्रसाद पौड्याल
इति संवत् २०७६ जेष २७ गते रोज २ शुभम् ।

निर्णय नं. १०२१७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दीपककुमार कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाशमान सिंह राउत

फैसला मिति : २०७५।३।२६
०७२-Cl-०९४५

मुद्दा: अंश

पुनरावेदक / वादी : कैलाली जिल्ला धनगढी नगरपालिका वडा नं.१ बस्ने गोपालबहादुर थापा

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : कैलाली जिल्ला धनगढी नगरपालिका वडा नं.१ बस्ने समिना थापासमेत

- कसैले कसैको सेवा, सुश्रुसा, पालनपोषण, दुःख समस्यामा पर्दा सहयोग गरेकोमा रिझबापत दाताले खुसीले आफ्नो हक पुग्ने सम्पत्ति त्यस्तो सेवा सुश्रुसा, पालनपोषण, सहयोग गर्ने व्यक्तिलाई निःशुल्क दिएको बकस वास्तविक अर्थमा बकस मानिने । यसरी पाएको बकस नै पाउनेको निजी ठहरी आफूखुसी गर्न पाउने भन्ने अंशबन्डाको महलको भावना र मर्म हुने ।
- वास्तविक बकस पाएको भन्ने कुराको पुष्टि विश्वसनीय कागज प्रमाणहरूबाट हुनुपर्ने ।
- बकस पाएको कुरामा अदालत सन्तुष्ट हुने खालको कुनै प्रमाण पेस गर्न नसकेको अवस्थामा विवादको सम्पत्तिलाई निजी आर्जनको सम्पत्ति मान्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ३)

पुनरावेदक / वादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता
श्री बालकृष्ण न्यौपाने

प्रत्यर्थी / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताद्वय
श्री शम्भु नेपाल र श्री श्रुतिकुमारी रेग्मी

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- प्रमाण ऐन, २०३१

सुरु तहमा फैसला गर्ने:

माननीय जिल्ला न्यायाधीश श्री विष्णु सुवेदी
कैलाली जिल्ला अदालत

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

मा.का.मु.मुख्य न्या. श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा
मा. न्यायाधीश श्री भानुभक्त शर्मा न्यौपाने
पुनरावेदन अदालत दिपायल

फैसला

न्या. दीपककुमार कार्की : न्याय प्रशासन
ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम यसै अदालतको
अधिकारक्षेत्रको भई ऐजन ऐनको दफा १२(१)(क) र
(ख) बमोजिम दोहोचाई पाउँ भन्ने निवेदन दर्ता भई
निस्सा प्रदान भएनुसार पुनरावेदनको रोहमा दर्ता हुन
आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार
रहेको छ:-

हामी वादी प्रतिवादीका स्व.बाजे लालबहादुर
थापाको छोरा बुबा शेरबहादुर थापा र आमा सुकमाया
थापाका २ जना छोरामा जेठो म फिरादी गोपालबहादुर
थापा र कान्छो भाइ बलराम थापा मात्र हौं। म फिरादीको
श्रीमती बिना थापा र मबाट १ छोरी अम्बिका र २
छोरामा जेठो विजय र कान्छो संजय थापा हुन्। छोरी
अम्बिकाको विवाह भइसकेको छ। मेरो भाइ बलराम
थापाको श्रीमती समिना थापा हुन्। निजको एक मात्र
छोरा शिशिर थापा र २ छोरीको जायजन्म भएको हो।

बुबा / आमा र भाइको कालगतिले मृत्यु भइसकेको छ।
यी बाहेक अन्य अंशियारहरू छैनन्। जिल्ला कैलाली
धनगढी नगरपालिका स्थित मिलन चोकमा हाम्रो बुबाले
४ बिगाहा ऐलानी जग्गा कटान गरी दर्ता स्त्रेस्ता भएको
सम्पत्ति नै हाम्रो पुख्यौली सम्पत्ति हो। २०६५ सालमा
जग्गा दर्ता खुलेकाले नगर विकास समितिले सूचना
प्रकाशित गरेपश्चात् विपक्षी बुहारीले मलाई खबर गरी म
धनगढी आई पुगे र बुहारीकै नाममा भएपनि जग्गा दर्ता
गर्नका लागि नगर विकास समितिमा मन्जुरीनामाको
कागजसमेत गरी दिए। मैले मन्जुरीनामा दिँदा उक्त
पुख्यौली सम्पत्ति ४ बिगाहबाट घटेर १-५-१७^{१/२} मात्र
बाँकी रहेको थियो। उक्त मन्जुरीनामाको गलत प्रयोग
गरी विपक्षीले मेरो अंश हक मार्ने र एकलौटी खाने
उद्देश्यले विभिन्न व्यक्तिहरूलाई जग्गा बेचबिखन गरी
जम्मा ०-७-१२ जग्गामात्र आफ्नो नाममा दर्ता गराएकी
हुँदा मैले थाहा पाएर धनगढी आई मेरो मन्जुरी बिना
किन बिक्री गच्छौ भन्दा मेरो सम्पत्ति म जेसुकै गर्ने भन्ने
बचन दिएर मलाई अंशबापतको जग्गा दिन इन्कार
गरेकीले बेचबिखन गरेको जग्गाको हकमा छुट्टै फिराद
गर्ने र हालसम्म बचेको सम्पूर्ण सम्पत्तिको २ भागको
१ भाग अंश दिलाई भराई पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको
फिराद दाबी।

विपक्षी फिरादीले उल्लेख गरेको
पुस्तेवारीबाहेक अन्य सम्पूर्ण बेहोरा झुड्हा हो। हाम्रो
सासू / बज्यै नाताकी सुकमाया थापाको नाउँमा दर्ता
स्त्रेस्ता रहेको निजले आफूखुस गर्न पाउने जग्गा
सासू / बज्यैको जीवित छउन्जेल सेवा, औषधी
उपचार, तिर्थव्रत गराएको र मृत्युपश्चात् दाहसंस्कार,
काजक्रियासमेत हामीले आफ्नै रकमबाट गराएकोले
अपुतालीको ११ नं. बमोजिम हक पुगी सो सम्पत्तिलाई
नामसारी गराउने प्रक्रिया थाल्दा यी वादीले आफ्नो हक
नभएकोले समिना थापाको नाउँमा एकलौटी गराएमा
मन्जुरी छ भनी कागज गरी दिएका हुन्। फिरादीको
हामीमाथि अंश पाउँ भन्ने हकदैया नै नभएको हुँदा

फिराद खारेज भागी छ । वादी दाबीबमोजिम हामी वादी प्रतिवादीको कुनै पुख्यौली सम्पत्ति नभएको प्रस्त नै छ । सासू ससुराको स्वर्गवासपछि हाम्रो बन्डा गर्नुपर्ने कुनै पुख्यौली सम्पत्ति नै नहुँदा मैले फिरादीलाई कुनै अंश दिनुपर्ने होइन । हाम्रो बन्डा गर्नुपर्ने अचल सम्पत्ति नभएको र २०५९।१।७ गते चल सम्पत्ति हातहातै बुझी लिई छुट्टी भिन्नभिन्न बसी अलग अलग कारोबार गरी आएकाले मेरो पतिले आफूले आर्जन गरी कमाएको सम्पत्ति बन्डा लान्ने होइन । झुट्टा फिराद दाबीबाट फुर्सद दिलाई पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिउत्तरपत्र ।

यी दुवै पक्ष अंशियार हुन् । अंशबन्डा भएको छैन । शेरबहादुर थापाका २ छोरा गोपालबहादुर थापा र बलराम थापा हुन् । स्व.बलराम थापाकी श्रीमती समिना थापा भएकाले फिरादीले प्रतिवादी समिना थापाबाट अंश पाउनु पर्ने हो भन्नेसमेत बेहोराको वादीका साक्षी अर्जुन श्रेष्ठले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

फिरादीले उल्लेख गरेको पुस्तेवारी ठीक छ । यी वादी प्रतिवादीहरूका बिचमा मिति २०५९।१।७ गते अंशबन्डा भइसकेको छ । वादी प्रतिवादीकी आमा सुकमाया थापाको नाममा दर्ता भएको जग्गा बाचुन्जेल पालनपोषण सेवा गरी निजको मृत्युपश्चात् समिना थापाले काजक्रिया दाहसंस्कार सबै गरेकीले आफ्नो नाममा नामसारी गराएकी हुन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादीका साक्षी शान्ति बस्नेतले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

वादीले तायदाती फाँटवारीमा उल्लेख गरेको निजी आर्जनको बन्डा नलान्ने भनी दाबी लिएको सम्पत्ति बकसपत्रबाट प्राप्त गरेकोमा बकसपत्रको पेटबोली तथा कैफियत महलमा उल्लिखित बेहोरा एवं प्रकृतिबाट अंशियारहरूबिच बन्डा गर्नुपर्ने सम्पत्ति देखिन गएको र प्रतिवादीले तायदाती फाँटवारीमा बन्डा नलान्ने निजी आर्जनको सम्पत्ति भनी उल्लेख गरेको सम्पत्तिको स्रोत र प्रकृतिबाट पनि निजी आर्जनको नठहरी बन्डा गर्नुपर्ने सम्पत्ति देखिन

गयो । वादी प्रतिवादीहरूबिच नाता पुस्ता र अंशियार सङ्ख्यामा विवाद रहन नगएको र निजहरूबिच रीतपूर्वक बन्डापत्रसमेत पारित हुन नसकेको विद्यमान स्थितिमा तायदाती फाँटवारीमा उल्लिखित ऋणको हकमा साहुको नालेस परेका बखत कानूनबमोजिम हुने नै हुँदा फाँटवारीमा उल्लिखित सम्पत्तिबाट २ भागको १ भाग सम्पत्ति वादीले अंश छुट्याई लिन पाउने ठहर्छ भनी कैलाली जिल्ला अदालतको फैसला ।

सुरुको फैसलामा चित्त बुझेन । म वादी गोपालबहादुर थापाले चन्द्रबहादुर रंजितकारको व्यावहारिक काममा सहयोग गरी रिझाएबापत निजको नामको कि.नं. ६६५ को क्षेत्रफल ०-३-१, ऐ को कि.नं. ७१३ को ०-१-० र ऐ. को कि.नं. ५५ को ०-०-२ जग्गा हालैको बकसपत्रबाट र.नं. ३९९० मिति २०४९।१०।२८ मा पारित गरी पाएको सम्पत्ति निजी तवरले दानबकस पाएको हुँदा उक्त सम्पत्ति निजी ठहरी आफूखुसी गर्न पाउँछ, बन्डा गर्न कर लाग्दैन भन्ने मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको १८ नं. मा भएको कानूनी व्यवस्थाविपरीत सगोलको पैतृक बन्डा लान्ने सम्पत्ति हो भन्ने तथ्य कर्हीकैतैबाट स्थापित हुन नसकेको सम्पत्तिमा सगोलका अंशियारमा बन्डा लान्ने गरी भएको सुरु फैसला ने.का.प. २०५२ को पृष्ठ ६।९० नि.नं. ६०४० मा प्रकाशित नजिरसमेतको विपरीत हुँदा कैलाली जिल्ला अदालतबाट मेरो बकसपत्रबाट पाएको कि.नं. ६६५, ७१३ र ५५ का जग्गा बन्डा गर्ने गरेको हदसम्म मिति २०७०।३।९ को फैसला बदर गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको वादी गोपालबहादुर थापाले पुनरावेदन अदालत दिपायलमा दायर गरेको पुनरावेदन पत्र ।

सुरुको फैसलामा चित्त बुझेन । वादी काठमाडौं बस्ने र हामी प्रतिवादीहरू धनगढी कैलाली बस्ने हुँदा हामीहरूका बिचमा बन्डा गर्ने अचल सम्पत्ति नभएकाले चल सम्पत्ति हातहातै लिई बसेकोले हाम्रो घर व्यवहार र मानो चुलो अलग भएको

अवस्था स्थापित भएको छ । त्यसैगरी गोपालबहादुर थापाले धनगढी नगर विकासको जग्गा दर्ता गर्दा निज काठमाडौंमा नै बसोबास गरी आएको र उक्त जग्गा एकलौटी दर्ता गराई प्रमाणपुर्जा लिएमा मन्जुर छ भनी मन्जुरीनामा दिएको अवस्थामा हामी वादी प्रतिवादीहरू एकआपसमा पहिल्यै मानो छुट्टिई निज काठमाडौंमा बस्ने गरेको कुरामा विवाद छैन । घर व्यवहार मानो चुलो अलग भएपछि आफ्नो स्वआर्जनको कमाइबाट प्राप्त गरेको धनगढी नगर विकास समितिबाट मिति २०६६।२।२।१ गते र.नं.७९०३ बाट प्राप्त गरेको धनगढी नगरपालिका २ घ कि.नं. ४७० को ज.बि.०-४-१२ र मिति २०६६।२।२।१ गते र.नं.८२९७ बाट प्राप्त गरेको कि.नं.३५७ ज.बि.०-३-१।१ जग्गा राजीनामा गरी लिएकोले सो सम्पत्ति बन्डा लाग्ने होइन । वादी गोपालबहादुर थापाले आफ्नो नाममा रहेको कैलाली जिल्ला रतनपुर गाउँ विकास समिति वडा नं.६ कि.नं.३५५ को ज.बि.३-४-१ पूरै कित्ता जग्गा मिति २०४७।।१।५ को र.नं.२७३७, २७३८, २७३९, २७४० बाट ४ जना व्यक्तिलाई बिक्री गरेर काठमाडौं गएको कुरा हाल मालपोत कार्यालय कैलालीबाट नक्कल लिँदा थाहा पाएकोले सो प्रमाण लगाई पाउँ । हामीले दुःख गरी कमाएको पैसाले नगर विकासबाट खरिद गरेको जग्गामा बन्डा नलाग्ने हुँदा सो हृदसम्म सुरु फैसला बदर गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी शिशिर थापा र समिना थापाले पुनरावेदन अदालत दिपायलमा दायर गरेको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा सुरु कैलाली जिल्ला अदालतको फैसलाउपर चित्त नबुझाई वादी प्रतिवादीको दोहोरो पुनरावेदन परेको देखिँदा अदालती बन्दोबस्तको महलको २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ को प्रयोजनार्थ वादी गोपालबहादुर थापाको पुनरावेदनको जानकारी प्रतिवादी समिना थापासमेतलाई र प्रतिवादी समिना थापासमेतको पुनरावेदनको जानकारी वादी

गोपालबहादुर थापालाई दिई निजहरू हाजिर हुन आए वा सो अवधि नाघेपछि नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत दिपायलबाट मिति २०७०।।१।०।१२ मा भएको आदेश ।

तायदाती फाँटवारीमा उल्लेख भएका सम्पत्ति (घर, जग्गा) वादी प्रतिवादीका बिच अंशबन्डा लाग्ने सगोलको सम्पत्ति देखिएकोले सोबाट २ भागको १ भाग अंश वादीले छुट्ट्याई लिन पाउने ठहर गरेको सुरु कैलाली जिल्ला अदालतको मिति २०७०।।३।९ को फैसला मनासिब हुँदा सदर हुने ठहर्छ । तायदाती फाँटवारीमा देखाइएको ऋणका हकमा साहूको नालेस परेका अवस्थामा ठहरेबमोजिम हुने नै भएकोले अहिले सोतर्फ थप विवेचना गरी रहन परेन । वादी गोपालबहादुर थापा तथा प्रतिवादी समिना थापासमेतको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन भन्ने पुनरावेदन अदालत दिपायलबाट मिति २०७१।।३।३ मा भएको फैसला ।

पुनरावेदन अदालत दिपायलको फैसलामा चित्त बुझेन । विपक्षी प्रतिवादी म निवेदकको भाइ बुहारी तथा भतिजा नाताका व्यक्ति हुन् । यस्तो अंशियार नाता सम्बन्धमा म निवेदकले चन्द्रबहादुर रंजितकारबाट र.नं.३९९० मिति २०४९।।१।०।२८ मा हालैदेखिको बकसपत्रबाट प्राप्त साबिकको कि.नं.६६५ को क्षे.फ.०-३-१ ऐ. को कि.नं.७।१।३ को ०-१-० र ऐ. को कि.नं.५५ को ०-०-२ हालको कि.नं.१।४।६ को जग्गा बन्डा हुने हैन । सुरु र पुनरावेदन अदालत दिपायलले सो सम्पत्ति बन्डा गर्न गरेको मिलेको छैन । म निवेदकले चन्द्रबहादुरलाई रिझाएबापतमा पाएको बकसपत्र लिखत बेहोराको सम्पत्ति निजी आर्जनको हो । "पैतृक सम्पत्तिको योगदान रहेको भन्ने तथ्य कर्हीकैतैबाट स्थापित हुन नसकेको सम्पत्तिमा कसैले आफ्नो निजी आर्जनबाट जोडेको सम्पत्तिलाई सगोलको सम्पत्ति मान्न नसकिने निजी आर्जनको सम्पत्तिमा सो आर्जन गर्न अंशियारको निजी ठहरी आफूखुस गर्न पाउँछ भन्ने अंशबन्डाको १८ नं. मा स्पष्ट कानूनी व्यवस्था रहेको

हुँदा त्यस्तो सम्पत्तिमा अन्यलाई अंश हक नलाग्ने दाजु भाउजूको स्वआर्जनको सम्पत्तिमा बहिनीले पैतृक सम्पत्तिसरह दाबी गर्न नमिल्ने" भन्ने ने.का.प. २०६७ पृष्ठ १६६२ कि.नं. ८४७५ मा नजिर कायम छ । बन्डा गरिएका माथि उल्लिखित जग्गा विपक्षीसमेतको अंश हक लाग्ने पैतृक स्रोतको सम्पत्ति हैन । सुरु र पुनरावेदन अदालत दिपायलको फैसला सो नजिरको विपरीत भई सो हदसम्म बदर भागी छ भन्नेसमेत बेहोराको वादी गोपालबहादुर थापाले यस अदालतमा दायर गरेको मुद्दा दोहोन्याई पाउँको निवेदनपत्र ।

यसमा बकसपत्रको लिखतबाट प्राप्त भएको सम्पत्तिसमेत बन्डा लाग्ने ठहन्याई पुनरावेदन अदालत दिपायलबाट मिति २०७१।३।३ मा भएको फैसलामा अंशबन्डाको १८ नं. को व्याख्यात्मक त्रुटि देखिनुका साथै ने.का.प. २०५२ नि.नं. ६०४० पृष्ठ ६।१० र ने.का.प. २०५३ नि.नं. ६२६५ पृष्ठ ७०६ मा प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको त्रुटि विद्यमान देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) र (ख) को आधारमा मुद्दा दोहोन्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ भन्ने यस अदालतबाट भएको आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री बालकृष्ण न्यौपानेले साबिकको कि.नं. ६६५, ७१३ र ५५ को हालको कि.नं. १४६ जग्गा वादी गोपालबहादुर थापाले चन्द्रबहादुर रंजितकारबाट हालैदेखिको बकसपत्रबाट प्राप्त गरेको निजी आर्जनको जग्गा बन्डा हुनुपर्ने होइन । सुरु तथा पुनरावेदन अदालतबाट बन्डा ठहर्ने गरी भएको फैसला उल्टी गरी बन्डा नहुने ठहर हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो । यसैगरी विपक्षीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताद्वय श्री शम्भु नेपाल र श्री श्रुतिकुमारी रेग्मीले वादी गोपालबहादुर थापाका नाउँमा जग्गाहरू

बन्डा हुनुपर्ने सगोलको जग्गा भएको हुँदा उक्त जग्गा बन्डा लाग्ने गरी सुरु तथा पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला सदर कायम हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

दुवैतर्फका विद्वान् कानून व्यवसायीले गर्नुभएको बहस सुनी पुनरावेदन पत्रलगायतका मिसिल संलग्न कागज प्रमाणहरूको अध्ययन गरी पुनरावेदन अदालत दिपायलबाट भएको फैसला मिलेको छ, छैन र पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिरबमोजिम हुनु पर्ने हो वा होइन ? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा हामी वादी प्रतिवादीका स्व.बाजे लालबहादुर थापाको छोरा बुबा शेरबहादुर थापा र आमा सुकमाया थापाका २ जना छोरामा जेठो म फिरादी गोपालबहादुर थापा र कान्छो भाइ बलराम थापा मात्र हाँ । म फिरादीको श्रीमती बीना थापा र मबाट १ छोरी अम्बिका र २ छोरामा जेठो विजय र कान्छो संजय थापा हुन् । छोरी अम्बिकाको विवाह भइसकेको छ । मेरो भाइ बलराम थापाको श्रीमती समिना थापा हुन् । निजको एक मात्र छोरा शिशिर थापा र दुई छोरी हुन् । बुबा / आमा र भाइको कालगतिले मृत्यु भइसकेको छ । यी बाहेक अन्य अंशियारहरू छैनन् । मैले दिएको मञ्जुरीनामाको गलत प्रयोग गरी विपक्षीले मेरो अंश हक मार्ने र एकलौटी खाने उद्देश्यले विभिन्न व्यक्तिहरूलाई जग्गा बेचबिखन गरी जम्मा ०-७-१२ जग्गा मात्र आफ्नो नाममा दर्ता गराएकी हुँदा हालसम्म बचेको सम्पूर्ण सम्पत्तिको २ भागको १ भाग अंश दिलाई भराई पाउँ भन्ने फिराद दाबी र वादी दाबीबमोजिम हाम्रो बन्डा गर्नुपर्ने कुनै पुख्योली सम्पत्ति नहुँदा मैले फिरादीलाई कुनै अंश दिनुपर्ने होइन । झुड्डा फिराद दाबीबाट फुर्सद दिलाई पाउँ भन्ने प्रतिउत्तर जिकिर रहेको प्रस्तुत मुद्दामा सुरु अदालतबाट तायदाती फाँटवारीमा उल्लिखित ऋणको हकमा साहुको नालेस परेका बखत कानूनबमोजिम हुने नै हुँदा फाँटवारीमा

उल्लिखित सम्पत्तिबाट २ भागको १ भाग सम्पत्ति वादीले अंश छुट्याई लिन पाउने ठहर गर्ने गरी भएको फैसला सदर हुने ठहरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसलामा चित्त नबुझाई वादी गोपालबहादुर थापाको तरफबाट दोहोच्याई पाउँको निवेदन परेकोमा निरसा प्रदान भई पुनरावेदनको रोहमा प्रस्तुत मुद्दा निर्णयार्थ पेस हुन आएको रहेछ ।

यी पुनरावेदक वादी गोपालबहादुर थापाले यस अदालतमा दिएको दोहोच्याई पाउँ भन्ने निवेदनमा सुरु तथा पुनरावेदन अदालतबाट आफ्नो नाउँको कि.नं. ६६५, कि.नं. ७१३ र कि.नं. ५५ को जग्गासमेत बन्डा हुने गरी फैसला भएकोमा उल्लिखित जग्गाहरू आफूले चन्द्रबहादुर रंजितकारबाट हालैदेखिको बकसपत्रको लिखतबाट प्राप्त निजी आर्जनको जग्गा हुँदा बन्डा हुनु पर्ने होइन भनी जिकिर लिएको देखिन्छ । यस अदालतबाट बकसपत्रको लिखतबाट प्राप्त भएको सम्पत्तिसमेत बन्डा लाग्ने ठहच्याई पुनरावेदन अदालत दिपायलबाट मिति २०७१/३/३ मा भएको फैसलामा अंशबन्डाको १८ नं. को व्याख्यात्मक त्रुटि देखिनुका साथै ने.का.प. २०५२ नि.नं. ६०४० पृष्ठ ६१० र ने.का.प. २०५३ नि.नं. ६२६५ पृष्ठ ७०६ मा प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको त्रुटि विद्यमान देखिएको भनी प्रस्तुत मुद्दा दोहोच्याई होर्ने गरी निरसा प्रदान भएको देखिन्छ । उल्लिखित सन्दर्भमा प्रस्तुत मुद्दामा मूलतः निम्न प्रश्नहरूको विवेचना गरी हेतुपर्ने देखियो ।

- (१) साबिक कि.नं. ६६५, ७१३ र ५५ हालको कि.नं. १४६ को जग्गा वादीको निजी आर्जन ठहर्ने सम्पत्ति हो वा सगोलको बन्डा हुने सम्पत्ति हो ?
- (२) पुनरावेदन अदालत दिपायलको फैसला मिलेको छ वा छैन ?

२. अब, पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा मिसिल संलग्न कागज प्रमाणहरूबाट साबिकको कि.नं. ६६५,

७१३ र ५५ को हालको कि.नं. १४६ को जग्गा वादी गोपालबहादुर थापाले चन्द्रबहादुर रंजितकारलाई व्यवहारिक काममा सहयोग गरी रिझाएबापत र.नं. ३९९० मिति २०४९/१०/२८ को हालैदेखिको बकसपत्र लिखतको माध्यमद्वारा प्राप्त गरेको देखिन्छ । आफूले हालैदेखिको बकसपत्रको माध्यमबाट प्राप्त जग्गा भएकोले मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको १८ नं. बमोजिम निजी आर्जनको हुँदा बन्डा हुनु पर्ने होइन भन्ने वादीको जिकिर रहेको देखिन्छ । मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको १८ नं. मा "मानो छुट्टिई सँग बसेका अंशियार छन् भने जुनसुकै अंशियारले सगोलको सम्पत्तिबाट वा सगोलको खेती, उद्योग, व्यापार व्यवसायबाट बढे बढाएको सगोलको आर्जन र लेनदेन व्यवहारको महलको ८ नम्बरबमोजिम लगाएको ऋण सबै अंशियारलाई भाग लाग्छ । सोबाहेक कुनै अंशियारले आफ्नो ज्ञान वा सीप वा प्रयासबाट निजी आर्जन गरेको वा कसैबाट निजी तवरले दान वा बकस पाएको वा कसैको अपुताली परेको वा स्त्री अंशधनको महलको ५ नम्बरबमोजिम पाएकोमा त्यस्तो आर्जन वा पाएको सम्पत्ति सो आर्जन गर्ने वा पाउने अंशियारको निजी ठहरी आफूखुसी गर्न पाउँछ । बन्डा गर्ने कर लाग्दैन । अंश नभए पनि मानो छुट्टिई भिन्न बसेका वा रजिस्ट्रेसन नगरी खती उपति आफ्नो आफ्नो गरी आफ्नो हिस्सासँग मात्र राखी खानु पिउनु गरेकोमा एकै ठाउँमा भएपनि मानो छुट्टिई भिन्न भएको ठहर्छ । त्यस्तो कमाएको धन लाएको ऋण आफ्नो आफ्नो हुन्छ" भनी उल्लेख भएको देखिन्छ ।

३. कसैले कसैको सेवा, सुश्रुसा, पालनपोषण, दुःख समस्यामा पर्दा सहयोग गरेकोमा रिझबापत दाताले खुसीले आफ्नो हक पुग्ने सम्पत्ति त्यस्तो सेवा सुश्रुसा, पालनपोषण, सहयोग गर्ने व्यक्तिलाई निःशुल्क दिएमा त्यसरी पाएको बकसलाई वास्तविक अर्थमा बकस पाएको मानिन्छ । यसरी पाएको बकस नै पाउनेको निजी

ठहरी आफूखुसी गर्ने पाउने भन्ने उक्त अंशबन्डाको महलको भावना र मर्म हो । तर व्यवहारमा रकम लिनु दिनु गरेर पनि हालैदेखिको बकसपत्र दिने गरिएको पाइन्छ । यस्तो प्रचलन हाम्रो देशमा व्यापक रूपमा प्रयोगमा रहेको पाइन्छ । यस स्थितिमा यी पुनरावेदक वादीले हालैदेखिको बकसपत्रको माध्यमद्वारा कुनै जग्गा प्राप्त गरेकै आधारमा उक्त जग्गा वास्तविक बकसको मूल्य मान्यताअनुसार पाएको भएको भनी अर्थ गर्न मिल्ने देखिँदैन । यस्तोमा हालैदेखिको बकसपत्र प्राप्त गर्नेले कुन रूपबाट बकस पाएको हो भन्ने कुराले अंशबन्डाको १८ नं. को प्रयोजनको लागि महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने अवस्था रहन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी गोपालबहादुर थापाले चन्द्रबहादुर रंजितकारलाई सहयोग गरी रिझाएबापत हालैदेखिको बकसपत्रको लिखतमार्फत विवादको जग्गा प्राप्त गरेको भनी जिकिर लिएपनि दाता चन्द्रबहादुर रंजितकारको के कस्तो व्यावहारिक काममा के कस्तो सहयोग गरी रिझाबापत उक्त जग्गा प्राप्त गरेको हो बकसपत्र लिखतको कैफियत महलमा स्पष्ट रूपमा खुलाएको देखिँदैन । पुनरावेदक वादीले चन्द्रबहादुर रंजितकारबाट प्राप्त गरेका जग्गाहरू वास्तविक बकस पाएको भन्ने कुराको पुष्टि विश्वसनीय कागज प्रमाणहरूबाट हुनुपर्दछ । प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादीले वास्तविक बकस पाएको कुरामा अदालत सन्तुष्ट हुने खालको कुनै प्रमाण पेस गर्न नसकेको अवस्थामा विवादको उल्लिखित सम्पत्तिलाई निजको निजी आर्जनको सम्पत्ति मान्न मिल्ने देखिएन ।

४. यी पुनरावेदक वादीले विवादको जग्गा दाता चन्द्रबहादुर रंजितकारबाट र.नं ३९९० मिति २०४९/१०/२८ को हालैदेखिको बकसपत्रको लिखतबाट प्राप्त गरेको देखिन्छ । यी वादीले यिनै प्रतिवादीउपर प्रस्तुत अंश मुद्दा मिति २०६७/६/१७ मा दिएको देखिँदा उक्त विवादको जग्गा अंश मुद्दा पर्नुभन्दा अगावै पुनरावेदक वादीले हालैदेखिको बकसपत्रबाट

प्राप्त गरेको देखिन आयो । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६(१) मा "सगोलको कुनै अंशियारको नाउँमा रहेको सम्पत्ति अन्यथा पुष्टि नभएसम्म सगोलको हो भनी अदालतले अनुमान गर्नेछ" भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । सोही ऐनको दफा २९ अनुसार अदालतले अनुमान गरेको कुराको खण्डन गर्ने दायित्व त्यस्तो खण्डन गर्न चाहने पक्षउपर रहन्छ भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । यी पुनरावेदक वादी गोपालबहादुर थापाले विवादित कि.नं. १४६ को सम्पत्ति सगोलको सम्पत्ति होइन भनी वस्तुनिष्ठ र विश्वसनीय प्रमाणद्वारा पुष्टि गर्न सकेको देखिएन ।

५. यसैगरी यिनै वादी गोपालबहादुर थापाका नाउँमा रहेको कैलाली जिल्ला रत्नपुर गाउँ विकास समिति वडा नं. ६ कि.नं. ३५५ को ३-४-१ विगाहा जग्गा र.नं. २७३७, २७३८, २७३९ र २७४० मिति २०४७/१/१५ को लिखतबाट विभिन्न व्यक्तिहरूका नाउँमा हक हस्तान्तरण गरेको मिसिल संलग्न जग्गाधनी दर्ता स्वेस्ताको प्रतिलिपिबाट देखिन्छ । यी पुनरावेदक वादीले अंश मुद्दाको फिराद २०६७/६/१७ मा दायर गरेकोमा उक्त मितिभन्दा अगावै निजले निजको नाउँको जग्गा बिक्री गरेबाट प्राप्त रकम के कुन काममा खर्च भयो देखाउन र भन्न सकेको देखिँदैन । यस्तो अवस्थामा बिक्री भएका जग्गाबाट प्राप्त रकम लिखतको नामाकरण जेसुकै भएपनि साबिक कि.नं. ६६५, ७१३ र ५५ हालको कि.नं. १४६ जग्गा खरिद गरी लिन नै प्रयोग भएको मान्नुपर्ने देखियो । तसर्थ वादी गोपालबहादुर थापाले चन्द्रबहादुर रंजितकारबाट हालैदेखिको बकसपत्रमार्फत प्राप्त गरेको निजको नाउँको साबिक कि.नं. ६६५, ७१३ र ५५ हालको कि.नं. १४६ जग्गालाई निजको निजी आर्जनको सम्पत्ति मान्न मिल्ने देखिएन ।

६. दोस्रो प्रश्नको हकमा हेर्दा, माथि प्रकरणहरूमा विवेचना गरिएका आधार, कारण र अवस्थाहरूबाट वादी गोपालबहादुर थापाले चन्द्रबहादुर

रंजितकारबाट हालैदेखिको बक्सपत्रमार्फत प्राप्त गरेको साबिक कि.नं. ६६५, ७९३ र ५५ हालको कि.नं. १४६ जग्गा निजको निजी आर्जनको सम्पत्ति पुष्टि भएको नदेखिँदा उल्लिखित जग्गा सगोलको सम्पत्ति मानी यी वादी प्रतिवादीहरूबिच बन्डा हुनुपर्ने देखिन आयो। यस स्थितिमा पुनरावेदन अदालत दिपायलको फैसला अन्यथा नदेखिँदा यस अदालतबाट मुद्दा दोहोच्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गर्दा अंशबन्डाको १८ नं. को व्याख्यात्मक त्रुटि देखिएको भनी लिएका आधार तथा नजिर सिद्धान्तसँग सहमत हुन सकिएन।

७. अतः माथि विवेचित आधार, कारण र प्रमाणहरूबाट फाँटवारीमा उल्लिखित सम्पत्तिबाट २ भागको १ भाग सम्पत्ति वादीले अंश छुट्याई लिन पाउने ठहच्याई सुरुले गरेको फैसला सदर हुने ठहच्याई पुनरावेदन अदालत दिपायलबाट मिति २०७९/३/३ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। दायरीबाट मुद्दाको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनू।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. प्रकाशमान सिंह राउत

इजलास अधिकृतः सुरथप्रसाद तिमलिसना
इति संवत् २०७५ साल आषाढ २६ गते रोज ३ शुभम्।

निर्णय नं. १०२१८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दीपककुमार कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री सपना प्रधान मल्ल
फैसला मिति : २०७५/१२६
०७४-CR-१७३९

मुद्दा: गैरकानूनी रूपमा सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको।

पुनरावेदक / वादी : दूरसञ्चारको क्षेत्रमा अहम् भूमिका खेल्ने नेपाल दूरसञ्चार कम्पनीको विभिन्न शाखा, प्रशाखा, विभागहरूमा कार्यरत कर्मचारीहरूबाट अकुत सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेकोले छानबिन गरी काखाही होस् भनी नेपाल दूरसञ्चार कम्पनीका तल्लो कर्मचारीहरूको उजुरीले नेपाल सरकार विरुद्ध

विपक्षी / प्रतिवादी : सिराहा जिल्ला, सिराहा नगरपालिका, वडा नं. ४ महिस्वथा घर भई हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका, वडा नं. ८, पशुपति बर्स्ने नेपाल टेलिकम काठमाडौंका वरिष्ठ प्राविधिक अधिकृत अनिलकुमार आचार्यसमेत

- कर्मचारीले सम्बन्धित निकायबाट स्वीकृति नलिई अन्यत्र कुनै प्रकारको नोकरी गर्ने वा आर्थिक लाभ वा कुनै सुविधा प्राप्त गर्ने गरी परामर्शदाता, सल्लाहकार वा कुनै हैसियतले कार्य गरेमा सो विषय राष्ट्रसेवक कर्मचारीको व्यावसायिक आचरणको

प्रतिकूल हुने हुँदा विभागीय कारबाहीको
दायराभित्र हेरिने विषय हुने ।

- सम्बन्धित निकायबाट स्वीकृति नलिई काम गरेकै आधारमा सो कार्यबाट आर्जन गरेको सम्पत्तिलाई गैरकानूनी सम्पत्ति मान्नु न्यायोचित नहुने ।

(प्रकरण नं. ५)

पुनरावेदक / वादीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता
श्री हरिप्रसाद रेस्मी

विपक्षी / प्रतिवादीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९

सुरु तहमा फैसला गर्ने:

सदस्य मा. न्यायाधीश श्री द्वारिकामान जोशी
सदस्य मा. न्यायाधीश श्री चण्डीराज ढकाल
सदस्य मा. न्या. श्री नारायणप्रसाद पोखरेल
विशेष अदालत काठमाडौं

फैसला

न्या. दीपककुमार कार्की : विशेष अदालत काठमाडौंको मिति २०७४।१।१२।९ को फैसलाउपर विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा १७ बमोजिम वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन दायर हुन आएको छ । प्रस्तुत फैसला सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०७४ को नियम ११(४) र अनुसूची १२ बमोजिमको ढाँचामा तयार गरिएको छ । मुद्दाको तथ्य र विशेष अदालत काठमाडौंको फैसलाको बेहोरा सोही अदालतको फैसलाबाट देखिने नै हुँदा यसमा पुनरावृत्ति गरिएको छैन । पुनरावेदन जिकिर तथा यस अदालतको ठहर यसप्रकार छ:

पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको मुख्य पुनरावेदन जिकिर

प्रतिवादी नेपाल टेलिकमका वरिष्ठ इन्जिनियर अनिलकुमार आचार्यको आम्दानीभन्दा खर्च बढी भएको देखिन आएको, खर्च गरेको सम्पत्ति के कस्तो स्रोतबाट आर्जन गरेको हो उक्त रकमको स्रोत खुल्न नसकेको तथ्य अनुसन्धानको क्रममा गरिएको प्रतिवादीको सम्पत्तिको आय तथा व्यय विवरणको विश्लेषणबाट निर्विवाद रूपमा पुष्टि भएको छ । प्रतिवादी अनिलकुमार आचार्यले अदालतमा बयान गर्दा कन्सलटेन्सी तथा पार्टटाइम काम गरेको उल्लेख गरे तापनि नोकरीबाहेका अन्य कार्य गर्नका लागि स्वीकृति लिएको कुनै प्रमाण कागज पेस गर्न सकेको अवस्था छैन । वादी पक्षका साक्षीहरूले मौकाको कागजलाई अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र गरी पुष्टि गरेका छन् । यसरी प्रतिवादीले स्रोत नखुलेको गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जन गरेको तथ्यगतरूपमा पुष्टि भइरहेकोलाई नजरअन्दाज गरी भ्रष्टाचार जस्तो गम्भीर अपराधमा सफाइ दिने गरी भएको फैसला भ्रष्टाचार ऐन, २०५९ को दफा २० को कानूनी व्यवस्थाको प्रतिकूल रहेको छ ।

प्रतिवादी अनिलकुमार आचार्यले गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको सम्पत्तिबाट आफ्नो र पत्नीको नाममा जग्गा खरिद गरी र सोमा सुविधा सम्पन्न घर निर्माण गरी आफ्नो बैध आम्दानीभन्दा बढी रकम खर्च गरेको र सो कार्यमा यी प्रतिवादीको पत्नी शोभा कुमारीको सहमति र सहयोग रहेको तथ्यगत बेहोरा, प्रतिवादीहरूको बयान, मिसिल संलग्न घर घडेरीका स्वामित्वका प्रमाण कागजातहरू तथा अदालतमा बुझिएका व्यक्तिहरूका भनाइसमेतका मिसिल प्रमाणहरूबाट पुष्टि भइरहेको छ । यसरी प्रतिवादीले गैरकानूनी आर्जन गरी कमाएको अवैध सम्पत्तिबाट घर

नेपाल कानून पत्रिका, २०७६, असार

घडेरी जोडेको र सोसमेत जफतको मागदाबी भएकोमा उल्लिखित आधार र प्रमाणहरूको समुचित व्याख्या विश्लेषण नगरी प्रतिवादीहरूले गरेको इन्कारी बयानलाई मात्र आधार लिई अभियोग दाबीबाट सफाइ दिने गरी विशेष अदालत काठमाडौंबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर गरी आरोपपत्र मागदाबीबमोजिम प्रतिवादीहरूलाई कसुरदार ठहर गरी सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको यस अदालतमा परेको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्र ।

यस अदालतको निर्णय

नियमबमोजिम निर्णयाथ यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री हरिप्रसाद रेण्मीले "प्रतिवादी अनिलकुमार आचार्यले अदालतमा बयान गर्दा कन्सलटेन्सी तथा पार्टटाइम काम गरेको उल्लेख गरे तापनि नोकरीबाहेकका अन्य कार्य गर्नका लागि स्वीकृति लिएको कुनै प्रमाण कागज पेस गर्न सकेको अवस्था छैन । यसरी प्रतिवादीहरूले मिलेमतोमा गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको सम्पत्तिबाट घर जम्मा खारिद गरेको पुष्टि हुँदाहुँदै अदालतबाट प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने गरी फैसला गर्दा निजले गरेको इन्कारी बयानलाई मात्र आधार बनाई आरोप दाबीबाट सफाइ दिने ठहरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी आरोप मागदाबीबमोजिम निज प्रतिवादीहरूलाई सजाय हुनुपर्छ" भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा सर्वप्रथमतः निज प्रतिवादीको अनुसन्धानको क्रममा देखिएअनुसारको आम्दानी तथा व्ययको समग्र अवस्था हेरिनु पर्ने देखिन्छ ।

अनिलकुमार आचार्यको आम्दानी तथा खर्चको समग्र अवस्था :

तालिका १२: आ.व. २०३८।०४।१४ मा सेवा प्रवेश गरेदेखि २०४७।०४।८ सम्मको आय व्ययको अवस्था

विवरण	आय रकम	व्यय रकम	फरक रकम	कैफियत
आ.व. २०३८।०४।१४ देखि ०४।०४।८ सम्मको नेपाल टेलिकममा काम गरेबापत पाएको तलब भत्ता जम्मा रु. १,७७,९०।९७ मा ३०% जीवन निर्वाह खर्च कट्टा गरी हुन आउने कुल बचत रकम	९,२३,९७।९।३७	-	-	(कार्यालयबाट प्राप्त तल्ली विवरण अनुसार)

१०२१८ - नेपाल सरकार वि. अनिलकुमार आचार्यसमेत

मिति २०४७।०५।२५ मा का.म.न.पा. वडा नं. ८ मा कित्ता नं. ३५० को जग्गा खरिद	-	१,५०,०००।-	-	(निजले पेस गरेको स्वेस्ताअनुसार श्रीमती शोभा कुमारी आचार्यको नाममा खरिद गरेको) रु. २६०२८।६३ आम्दानीभन्दा खर्च बढी देखियो ।
कित्ता नं. ३५० को जग्गामा २०४७ सालमा घर बनाउँदा लागेको खर्च रकम	-	१४,३१,९०६।४९	-	घर जग्गा मूल्याङ्कन समितिको प्रतिवेदन अनुसार
जम्मा	१,२३,९७१।३७	१५,८१,९०६।४९	१४,५७,९३५।०४	आम्दानी रु. १,२३,९७१।३७ र खर्च रु. १५,८१,९०६।- भएकोमा आम्दानी भन्दा खर्च रु. १४,५७,९३५।०४ बढी देखियो ।

तालिका १३: आ.व. ०४८।४९ देखि २०६।०६।१ सम्मको आय व्ययको अवस्था

विवरण	आय रकम	व्यय रकम	फरक रकम	कैफियत
मिति २०४८।०४। देखि मिति ०६।०६।१ सम्मको तलब भत्ताबापतको रकम रु. १५,०७,८६।।- मा लुगा भत्ताबापत प्राप्त रकम रु. ४६,५००।- कट्टा गर्दा हुन आउने रु. १,४६,९३६।।- को ३०% जीवन निर्वाह खर्चबापत कट्टा गरी हुन आउने कूल बचत रकम ।	१०,२२,९५८।३०	-	-	(कार्यालयबाट प्राप्त तलबी विवरण अनुसार)

नेपाल कानून पत्रिका, २०७६, असार

नेपाल टेलिकमबाट मिति २०४९।०५।३० मा ऋण लिएको रकम	१,०५६,००।-	-	-	(सम्पत्ति मूल्याङ्कन तथा विशेष अनुसन्धान महाशाखा अ.दु.आ. आयोग टगालको प्रतिवेदन अनुसार)
मिति २०५२।१।०९ मा कर्मचारी सञ्चय कोषबाट ऋण सापटीबापत लिएको रकम	१८,०००।-	-	-	
मिति २०५३।१।०९ मा नेपाल टेलिकमबाट ऋण लिएको रकम	२,४९,९००।-	-	-	
मिति २०५८।०९।१६ मा कर्मचारी सञ्चय कोषबाट ऋण सापटीबापत लिएको रकम	१,४९,८००।-	-	-	
मिति २०६।१०।३।०३ मा स्टेप्डर्ड चार्टर बैंकबाट लिएको ऋण रकम	९,८७,०००।-	-	-	
निजले भारतीय राजदुतावासबाट बाबुले प्राप्त गरेको निवृत्तिभरण सन् १९९२ डिसेम्बर १ देखि २००३ मार्च २२ अर्थात् २०४९।०८।१६ देखि २०५९।१२।०८ सम्म प्राप्त गरेको रु. ८,५८,५२२।- मध्ये तीनजना छोरा र बाबुको १ भाग लगाउँदा ४ भागको २ भाग हुन आउने रकम	४,२९,२६।।-	-	-	
मिति २०६।१ सालमा का.म.न.पा.वडा नं.७ को कित्ता नं. ११७ को जग्गा खरिद गर्दा	-	१६,८०,०००।-	-	निजले पेस गरेको लिखतअनुसार

१०२१८ - नेपाल सरकार वि. अनिलकुमार आचार्यसमेत

जम्मा	२९,५४,५९९३०	१६,८०,०००।-	१२,७४,५९९३०	आम्दानी रु. २९,५४,५९९३० र खर्च रु. १६,८०,०००।- भएकोमा खर्चभन्दा आम्दानी रु. १२,७४,५९९३० बढी देखियो।
-------	-------------	-------------	-------------	--

तालिका १४: आ.व.०६१०६२ देखि २०६६०६७ सम्मको आय व्ययको अवस्था

विवरण	आय रकम	व्यय रकम	फरक रकम	कैफियत
आ.व. ०६०१०६१ बाट अ.त्या.	१२,७४,५९९३०			
मिति २०६१०६२ देखि मिति ०६६०६७ सम्मको तलब भत्ताबापतको रकम रु. १८,५७,६५४।९६ मा लुगा भत्ताबापत रु. ४३,५००। कट्टा गर्दा हुन आउने रु. १८,१४,१५४।९६ को ३०% जीवन निर्वाह खर्चबापत कट्टा गरी हुन आउने रकम	१२,६९,९०८।४७	-	-	
मिति २०६६११०१२४ मा नेपाल टेलिकमबाट लिएको ऋण सापटी रकम	४,९९,५००।-	-	-	
मिति २०६४।१२।१४ मा स्टेण्डर्ड चार्टर बैंकको ऋण चुक्ताबापतको रकम	-	९,८७,०००।-	-	
मिति २०६६।१०।२९ मा एमरेष्ट बैंकबाट लिएको ऋण रकम	६५,००,०००।-	-	-	
का.म.न.पा.वडा नं.७ को कित्ता नं. ११७ को जग्गामा मिति २०६७ सालमा घर निर्माणबापत लागेको रकम	-	१,५९,६४,३९।१७६	-	(सम्पत्ति मूल्याङ्कन तथा विशेष अनुसन्धान महाशाखा अ.दु.अ.आयोग टांगालको प्रतिवेदन अनुसार)

नेपाल कानून पत्रिका, २०७६, असार

बाबुको शेषपछि आमाले प्राप्त गरेको पेन्सनबापतको रकम रु.६,४७,४४६।- लाई ४ भाग लगाई आमा र आफ्नो भागसमेत गर्दा हुन आउने रकम	३,२३,७२३।-	-	-	
सेयर खरिदबापतको रकम	-	१,६६,५००।-	-	निजले १३ पाने फारामसाथ पेस गरेको विवरणअनुसार
जम्मा	९८,६७,६५०।७७	१,६३,१७,८९।१७६	६४,५०,२४०।९९	आम्दानी रु.९८,६७,६५०।७७ र खर्च रु.१,६३,१७,८९।१७६ भएकोमा आम्दानीभन्दा खर्च रु.६४,५०,२४०।९९ बढी देखियो ।

तालिका १५: आ.व.०६७०६८ देखि ०६९०७० सम्म आय व्ययको अवस्था

विवरण	आय रकम	व्यय रकम	फरक रकम	कैफियत
आ.व.०६७०६८ देखि ०६९०७० सम्मको तलब भत्ताबापतको रकम रु.९,४६,०६।६।५५ मा लुगा भत्ताबापतको रकम रु.२९,०००।- कट्टा गरी हुन आउने रु.९,१७,०६।६।५५ को ३०% जीवन निर्वाह खर्चबापत कट्टा गरी हुन आउने रकम	६,४९,९४३।०८	-	-	
मिति २०६९०८।१७ मा नेपाल टेलिकमबाट सापटी लिएको रकम	२,००,०००।-	-	-	
मिति २०७०।०३।११ मा बिमा गरेबापत प्राप्त प्रिमियर रकम	४,८५,२४।५४	-	-	
मिति २०६९०२।१६ मा नागरिक लगानी कोषबाट लिएको ऋण रकम	४,६०,६०।५०	-	-	

१०२१८ - नेपाल सरकार वि. अनिलकुमार आचार्यसमेत

विभिन्न बैंकमा जम्मा भएको रकम	-	४,५५,९५९।४३	-	
अनिलकुमार आचार्यको छोरा वर्ष १८ को आयुष आचार्य र वर्ष २० को आभाष आचार्यको पढाई खर्चबापतको रकम	-	४,८७,८७३।-	-	
जम्मा	१७,८७,७९२।०८	९,४३,८३२।४३	८,४३,९५९।६५	आम्दानी रु. १७,८७,७९२।०८ र खर्च रु. ९,४३,८३२।४३ भएकोमा आम्दानी रु. ८,४३,९५९।६५ बढी देखियो ।

यसप्रकार प्रतिवादी अनिलकुमार आचार्यले जाँच अवधिमा आर्जन गरेको सम्पत्ति र गरेको खर्चमा उपर्युक्त तालिकाबामोजिम फरक परेको देखिँदा निजले पेस गरेको सम्पत्ति विवरण अमिल्दो तथा अस्वाभाविक आय आर्जन गरेको देखिन आएको र सो सम्पत्तिको स्रोतसमेत खुलाउन नसकेको हुँदा निजलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) बमोजिमको कसुरमा ऐ. को दफा २०(२) बमोजिम सजाय तथा सोही ऐनको दफा ४७ र अरिज्ञियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४७ को दफा २९ख बमोजिम निजको नाममा र निजकी पत्नी शोभा कुमारीको नाममा रहेको जग्गामा बनेको घरसमेत जफत हुने मागदाबीको साथ आरोपपत्र रहेको देखियो । प्रतिवादीको जाँच अवधिको आय व्ययको विवरण न्यायिक परीक्षण गर्दा व्ययभन्दा आय बढी देखिन आई निजको सम्पत्ति विवरण अमिल्दो र अस्वाभाविक देखिन नआएकोले निज प्रतिवादीले आरोप दाबीबाट सफाइ पाउने ठहर्छ । प्रतिवादी अनिलकुमार आचार्यले सफाइ पाएको अवस्थामा प्रतिवादी शोभाकुमारी उपाध्यायसमेतको घर जफतसमेत गर्नुपर्ने देखिन आएन भनी विशेष अदालतबाट मिति २०७४।१।१।२९ मा फैसला भएको देखियो । सोही फैसलाउपर चित नबुझी प्रतिवादीहरूलाई आरोपपत्र माग दाबीबमोजिम कसुरदार ठहर गरी सजाय गरिपाउँ भन्ने जिकिरका साथ यस अदालतमा वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन परेको देखियो ।

उपर्युक्त तथ्य तथा वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट लिइएका पुनरावेदन जिकिरलाई मध्यनजर गरी विशेष अदालतले प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने गरी भएको फैसला मिलेको छ वा छैन ? वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो वा होइन ? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० को उपदफा (१) मा “प्रचलित कानूनबमोजिम सार्वजनिक पद धारण गरेको मानिने राष्ट्रसेवकले प्रचलित कानूनबमोजिम पेस गरेको सम्पत्ति विवरण अमिल्दो तथा अस्वाभाविक देखिन आएमा वा निजले मनासिब कारणविना अमिल्दो र अस्वाभाविक उच्च जीवनस्तरयापन गरेमा वा आफ्नो हैसियतभन्दा बढी कसैलाई दान, दातव्य, उपहार, सापटी, चन्दा वा बकस दिएको प्रमाणित भएमा त्यस्तो सम्पत्ति के-कस्तो स्रोतबाट आर्जन गरेको हो भन्ने कुराको निजले प्रमाणित गर्नुपर्नेछ र नगरेमा त्यस्तो सम्पत्ति गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको मानिनेछ ।” भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ । उक्त

कानूनी व्यवस्थाले गैरकानूनी रूपमा सम्पत्ति आर्जन गरेको प्रमाणित हुनका निम्ति सार्वजनिक पद धारण गरेका राष्ट्रसेवकको वैध आर्जनको तुलनामा निजले अमिल्दो र अस्वाभाविक उच्च जीवनस्तरयापन गरेको कुरा प्रमाणित गर्नुपर्नेलाई विशेष जोड दिएको देखिन्छ।

३. प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी अनिलकुमार आचार्य नेपाल टेलिकम, काठमाडौंमा वरिष्ठ प्राविधिक अधिकृतको रूपमा कार्यरत रही सार्वजनिक पद बहाल गरेका राष्ट्रसेवक रहेको तथ्यमा कुनै विवाद रहेन। प्रतिवादीहरूले अनुसन्धानको क्रममा तथा अदालतमा बयान गर्दा आयोगले निजको जागिरबाहेक कन्सल्टेन्सी र पार्टटाइम काम गरेबापत प्राप्त आयस्रोतको गणना नगरेको तथा पारिश्रमिक र तलब भत्ता गलत चार्टको आधारमा गणना गरेको उल्लेख गरी आरोपित कसुरमा इन्कार रही बयान गरेको देखियो। सोही सम्बन्धमा विशेष अदालतले सफाइ दिने गरी फैसला गर्दा आयोगले अनुसन्धानको क्रममा मान्यता प्रदान नगरेका देहायबमोजिमका प्रतिवादीका विभिन्न आय स्रोतलाई वैधानिकता प्रदान गरेको देखियो।

१. प्रतिवादी अनिलकुमार आचार्य मिति २०३५।१।२।१ देखि मिति २०३८।३।३० सम्म दुग्ध विकास संस्थान तथा राष्ट्रिय कम्प्युटर केन्द्रमा कार्य गरेको भन्ने मिसिल संलग्न पत्रहरूबाट देखिँदा निजले सो बखतमा आर्जन गरेको रु.२०,०००।- मध्ये ३० प्रतिशत जीवन निर्वाह खर्च गर्दा बचत हुन आउने रु. १४,०००।-

२. आयोगको प्रतिवादीको आर्थिक वर्ष ०६।३।६।४ देखि आर्थिक वर्ष ०६।१।७० सम्म ७ वर्षको तलब रकम रु.२०,३६,९०६।०८ देखिएको भए तापनि नेपाल टेलिकमको च.न. १४३३ मिति २०७३।१।२८ र च.न. ८, मिति २०७३।७।३ को पत्रसाथ संलग्न रहेको तलबी विवरणअनुसार उक्त ७ वर्ष अवधिको

आय रु.४२,२०,२३८।५३ देखिएको हुँदा रु.२१,८३,३३२।४५ आयोगले कम आय मात्र विवरणमा देखाएकोले उक्त रकम रु.२१,८३,३३२।४५ को जीवन निर्वाह खर्चबापतको ३० प्रतिशत खर्च कटाउँदा हुन आउने रु.१५,२८,३३२।७१ प्रतिवादीको तलब भत्ताबापतको आयमा थप हुने देखिन आयो।

३. त्यसैगरी प्रतिवादीले आर्थिक वर्ष ०४।५।४६ देखि आर्थिक वर्ष ०६।६।६।७ सम्मको विदेश भ्रमण गर्दा प्राप्त गरेको भनी नेपाल टेलिकमको च.न. ८, मिति २०७३।४।३ को पत्रसाथ संलग्न कागजात विवरणबाट देखिएको रु.२,०८,६८८।४८ को ३० प्रतिशत जीवन निर्वाह खर्च कटाउँदा बचत हुने आउने रु.१,४६,०८।१।३

४. Alcatel कम्पनीको अप्रिल १५, १९९१ को पत्रबाट प्रतिवादीले सन् १९८५ देखि १९९१ सम्म काम गरेबापत प्राप्त गरेको रु.७,३८,०००।- को ३० प्रतिशतले जीवन निर्वाह खर्च कटाउँदा बचत हुन आउने रु.५,१६,६००।-

५. NCC Bank को मिति २०७३।४।३ को पत्र र सो साथ संलग्न कागजातबाट प्रतिवादीको आफ्नै दिदी आशारानीले जग्गाको मुआज्जाबापत प्राप्त गरेको रकमबाट मिति २०६।१।१५ मा पृथकपृथक २ वटा चेकबाट प्रतिवादीलाई दिएको रकम रु.२०,००,०००।-

यसरी प्रमाणसहितको विश्लेषण गरी प्रतिवादीको थप बैध आय देखिएको आधारबाट निजलाई सफाइ दिने गरी भएको सुरू फैसलालाई अन्यथा मान्न मिल्ने देखिँदैन।

४. त्यसका साथै, प्रतिवादीको व्ययको तर्फ

विशेष अदालतबाट प्रमाणको विशेषणको क्रममा प्रतिवादीले घर निर्माण गर्दा गरिएको इष्टिमेट रकममध्ये व्यक्तिगत रूपमा निर्माण गरेको घरमा ओभरहेड मूल्य र ठेकका कर नलाग्ने हुँदा सो निर्माणबापत १५ प्रतिशत ओभरहेड मूल्य र ५ प्रतिशत ठेकका कर घटाउँदा घर निर्माणतर्फ आरोपपत्रमा लेखिएभन्दा कित्ता नं. ११७ मा बनेको घर निर्माणमा रु. ३०,३२,८७८१०६ र कित्ता नं. ३५० को घर निर्माणमा रु. २,८६,३८११२८ गरी जम्मा रु. ३३,१९,२५९।६५ प्रतिवादीको घरतर्फ व्यय कम हुने भन्ने उल्लेख गरेकोलाई समेत अन्यथा मान्न मिल्ने अवस्था देखिँदैन।

५. जहाँसम्म प्रतिवादी अनिलकुमार आचार्यले राष्ट्रसेवक पदमा बहाल हुँदा कार्य समयबाहेकको अतिरिक्त समयमा परामर्श सेवा तथा पार्टटाइम काम गर्नका लागि स्वीकृति नलिएको भन्ने पुनरावेदन जिकिर रहेको छ, सो सम्बन्धमा विचार गर्दा, निजले विशेष अदालतमा बयानको क्रममा स.ज. १० मा “Alcatel” तथा वीर अस्पतालमा पार्टटाइम काम गर्न विभागीय स्वीकृति लिएको थिए। उक्त संस्थामा टेलिकमको कार्यालय समयबाहेकको समयमा काम गर्न भनी नेपाल टेलिकमले विशेषज्ञको रूपमा खटाई पठाएको” भनी बयान गरेको देखिन्छ। यसबाट प्रतिवादीले निज कार्यरत रहेको नेपाल टेलिकमको सहमति र स्वीकृतिमा नै काम गरेको देखियो। अर्कोतर्फ, कार्यालय समय अतिरिक्त अन्य ठाउँमा काम गर्ने विषय र सोको लागि स्वीकृति नलिएको खण्डमा सो कार्यबाट आर्जित सम्पत्तिलाई वैधानिक मान्यता दिन मिल्ने वा नमिल्ने भन्ने दुई फरक फरक विषय हुन्। कर्मचारीले सम्बन्धित निकायबाट स्वीकृति नलिई अन्यत्र कुनै प्रकारको नोकरी गर्ने वा आर्थिक लाभ वा कुनै सुविधा प्राप्त गर्ने गरी परामर्शदाता, सल्लाहकार वा कुनै हैसियतले कार्य गरेमा सो विषय राष्ट्रसेवक कर्मचारीको व्यावसायिक आचरणको प्रतिकूल हुने हुँदा विभागीय कारबाहीको दायराभित्र हेरिने विषय

हो। यसरी सम्बन्धित निकायबाट स्वीकृति नलिई काम गरेकै आधारमा सो कार्यबाट आर्जन गरेको सम्पत्तिलाई गैरकानूनी सम्पत्ति मान्नु न्यायोचित हुँदैन।

६. अतः विशेष अदालतबाट प्रतिवादीको जाँच अवधिको आय व्ययको विवरणको परीक्षण गरी निज प्रतिवादीले जाँच अवधिमा आर्जन गरेको सम्पत्तिको तुलनामा अमिल्दो र अस्वाभाविक उच्च जीवनयापन गरेको प्रमाणित हुन आएको नदेखिई निज प्रतिवादीले आरोप मागदाबीबाट सफाइ पाउने ठहराई मिति २०७४।१।१२९ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन। प्रस्तुत फैसलाको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी अभिलेख शाखामा बुझाइ दिनू।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. सपना प्रधान मल्ल

इजलास अधिकृतः दीपिका थापा मगर
इति संवत् २०७५ साल पुस २६ गते रोज ५ शुभम्।

(निर्णय नं. १०२१९)

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री केदारप्रसाद चालिसे
माननीय न्यायाधीश श्री सपना प्रधान मल्ल
आदेश मिति : २०७५।१०।१
०७५-WH-००५०

मुद्दा: बन्दीप्रत्यक्षीकरण

निवेदक : छवाड गुरुडको छोरा, जिल्ला मनाड,
खाउसार गा.वि.स. वडा नं.३ को परिवर्तित
नेस्याड गा.वि.स. वडा नं.९ घर भई काठमाडौं
जिल्ला, काठमाडौं म.न.पा. वडा नं.४ गैरीधारा
बस्ने हाल कारागार कार्यालय नख्खुमा थुनामा
रहेको वर्ष ७५, को पेम्बा गुरुड

विरुद्ध

विपक्षी : कारागार कार्यालय नख्खु, ललितपुरसमेत

- कानून र नियममा जेष्ठ नागरिकको सजाय छुट दिने अधिकारी को हो भन्ने स्पष्ट व्यवस्था नभएको सन्दर्भमा कैदको सजाय छुट दिन सक्ने अधिकारी तत्कालै किटान गर्नुपर्ने।

(प्रकरण नं. १०)

निवेदकका तर्फबाट :

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री
श्यामकुमार भट्टराई

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९
- जेष्ठ नागरिक ऐन, २०६३

आदेश

न्या. सपना प्रधान मल्ल : नेपालको संविधानको धारा ४६ तथा १३३(२)(३) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्रको भई दायर हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार छः-

तथ्य खण्ड

म निवेदक विरुद्ध नेपाल सरकारले दायर गरेको वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ अन्तर्गतको मुद्दामा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयले मिति २०७१।८।१० गते १४ वर्ष ६ महिना कैद र रु.एक लाख जरिवाना हुने ठहर्न्याई फैसला गरेकोमा उक्त फैसला विरुद्ध म निवेदकले तत्कालीन पुनरावेदन अदालत हेटोडासमक्ष पुनरावेदन गर्दा उक्त अदालतबाट सुरु फैसलालाई केही उल्टी गरी मलाई १० वर्ष कैद र रु.पचास हजार जरिवाना हुने ठहर गरी मिति २०७२।३।२९ मा फैसला भएको थियो। उपर्युक्त फैसलाहरू हुँदा म निवेदकको उमेर क्रमशः ७१ र ७२ वर्ष भइसकेको देखिँदादेखिँदै पनि दुवै तहका न्यायिक निकायहरूबाट जेष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा १२ अनुसार उमेरको हदको आधारमा हुने कैद छुटको सम्बन्धमा कुनै सम्बोधन नै गरिएन। सुरु फैसला गर्ने चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको कार्यालयमा म निवेदकले आफू जेष्ठ नागरिक भएकोले मलाई ठेकिएको कैदको लगतमा सुविधा पाउँ भनी मिति २०७४।१।१४ मा निवेदन दिएकोमा उक्त कार्यालयबाट निवेदन मागबमोजिम यस कार्यालय (अर्धन्यायिक निकाय) भएकोले कैदमा छुट दिने आदेश गर्न मिलेन भनी आदेश भएकोले सो आदेशउपर मुलुकी ऐन, अ.व. १७ नं. बमोजिम उच्च अदालत पाटन हेटोडा इजलासमा निवेदन गर्दा उक्त अदालतबाट मिति २०७५।१।३ मा निवेदकको मुद्दा हाल यस अदालतको मातहतमा विचाराधीन नरही तत्कालीन पुनरावेदन अदालतबाट

१०२१९ - पेम्बा गुरुङ वि. कारागार कार्यालय नख्खु, ललितपुरसमेत

निवेदकलाई १० वर्ष कैद र रु. १०,०००।- जरिवाना गर्ने ठहर्याई मिति २०७२।३।२९ मा फैसला भई सोही फैसलाअनुसार कैदको लगतमा कैद सजाय भोगिरहेको देखिँदा प्रस्तुत विषय अ.ब. १७ नं. को क्षेत्राधिकारभित्र नपर्ने देखिँदा निवेदन मागबमोजिमको सुविधा प्रस्तुत निवेदनबाट दिन मिलेन भनी आदेश भएको हुँदा विपक्षीहरूको उपर्युक्त कार्य नेपालको संविधानद्वारा प्रदत्त हकविपरीत हुनुको साथै प्रचलित कानूनसमेतको विपरीत भएकोले प्रस्तुत निवेदन लिई उपस्थित भएको छु।

म निवेदक ७५ वर्षको वृद्ध भएकोले मलाई विभिन्न रोगहरू लाग्नुको साथै मुख्य रूपमा अवुर्द रोगबाट पीडित भएर जीवन मरणको दोसाँधमा रही उपचार गराइरहेको छु। म निवेदकलाई तत्कालीन पुनरावेदन अदालतबाट तोकिएको जरिवाना रकम मैले यसअधि नै दाखिला गरिसकेको छु र कैदको हकमा करिब ८० प्रतिशत कैद भुक्तान गरिसकेको छु। जेष नागरिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा १२ (१) (ख) अनुसार म निवेदकले उमेरको हदको आधारमा कैदको ५० प्रतिशतसम्म छुट पाउनु पर्ने थियो। उक दफा फैसला गर्दाकै अवस्थामा अनिवार्य रूपमा प्रयोग गर्नुपर्नेमा सो नगरेको कारण म निवेदकले आफूलाई ठेकिएको कैदको लगतमा सुविधा पाउँ भनी निवेदन दिँदासमेत कानूनले नै उमेर हदको आधारमा कैद सजायमा छुट दिन पर्ने गरी स्पष्ट व्यवस्था गरी राखेकोमा सोको पनि सम्बन्धित निकायबाट पालना नभएको हुँदा म निवेदकको नेपालको संविधानको धारा १६, १७, १८, २०, ४१ द्वारा प्रदत्त हक हनन् भएको हुनाले सोही संविधानको धारा ४६, १३३(२) (३) बमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरणलगायत अन्य जो चाहिने आज्ञा आदेश वा पुर्जी जारी गरी म निवेदकलाई गैरकानूनी थुनाबाट मुक्त गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको निवेदक पेम्बा गुरुङको निवेदन पत्र।

निवेदक पेम्बा गुरुङ मुद्दा नं. ०७९-CS-

०७९६ को गैंडा मारी खाग बिक्री व्यवसाय मुद्दामा पाएको कैद सजायबमोजिम हालसम्म पनि थुनामा रहे नरहेको सम्बन्धमा कारागार कार्यालय नख्खु, ललितपुरबाट जवाफ मगाई प्राप्त भई आएपछि नियमानुसार गरी पेस गर्नु भनी यस अदालतबाट मिति २०७५।७।९ मा भएको आदेश।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै आधार र कारण भए बाटाका म्यादबाहेक ५ दिनभित्र महान्यायाधिकारको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी यो आदेश र निवेदनको प्रतिलिपिसमेत साथै राखी विपक्षीहरूको नाउँमा म्याद सूचना जारी गरी लिखित जवाफ परे वा अवधि व्यतित भएपछि नियमानुसार गरी पेस गर्नु भनी यस अदालतबाट मिति २०७५।८।५ मा भएको आदेश।

निवेदक पेमा गुरुङ भन्ने पेम्बा गुरुङले गैरकानूनी रूपमा कैदमा राखेको र आफू जेष नागरिक भएकोले जेष नागरिक ऐन, २०६३ को दफा १२ बमोजिम कैदमा छुट दिई कारागारबाट मुक्त हुन पाउनु पर्ने माग दाबी गर्नुभएकोमा जेष नागरिक ऐन, २०६३ को प्रावधान कार्यान्वयन गर्न विधि र प्रक्रिया बनी नसकेकोले यस विभागले निवेदकलाई कैदबाट छुटकारा दिन नसकेको हो। साथै रिट निवेदक पेमा भन्ने पेम्बा गुरुङको जावलाखेलस्थित अल्का अस्पतालमा उपचारको क्रममा मिति २०७५।६।२४ गते बिहान २ बजे मृत्यु भएको भन्ने कारागार कार्यालय नख्खुको च.नं. २०८७ मिति २०७५।६।२४ को पत्रबाट यस विभागमा जानकारी प्राप्त भएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको विपक्षी कारागार व्यवस्थापन विभागको लिखित जवाफ।

नेपाल जेष नागरिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा १२ को उपदफा (१) मा प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि सरकार वादी भई

चलेको कुनै मुद्दामा कैद सजाय पाई कैद भोगिरहेको ज्येष्ठ नागरिकलाई निजको उमेर र कसुरको अवस्था हेरी छुट दिन सकिनेछ । जसअन्तर्गत पैसड्डी वर्ष उमेर पूरा भई सत्तरी वर्ष ननाघेको ज्येष्ठ नागरिकलाई पच्चीस प्रतिशतसम्म, सत्तरी वर्ष उमेर पूरा भई पचहत्तर वर्ष ननाघेको ज्येष्ठ नागरिकलाई पचास प्रतिशतसम्म र पचहत्तर वर्ष उमेर पूरा भएका ज्येष्ठ नागरिकलाई पचहत्तर प्रतिशतसम्म कैदमा छुट दिन सक्ने व्यवस्था छ । नेपाल सरकारले के कस्ता कैदी बन्दीलाई छुट दिने भन्नेबारेमा निर्णय गर्न पाउने नै हुँदा प्रचलित कानून तथा कार्यविधिमा भएको व्यवस्थाबमोजिम विशेष अवसरमा त्यस्तो प्रकारको छुट दिँदै आइरहेकै छ । कैदको सजाय छोट्याउन "सकिनेछ" भन्नेसमेतको व्यवस्थाले निजको कैद अवधि छोट्याउनु पर्ने बाध्यात्मक अवस्था होइन । साथै सम्बन्धित निकायको सिफारिसको आधारमा नेपाल सरकारले कैद माफी मिनाहाको निर्णय गर्ने नै हुँदा प्रत्यर्थी मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाउनुको कुनै औचित्य देखिँदैन । गृह मन्त्रालय प्रचलित कानूनको अधीनमा रही आफ्नो नियमित काम कारबाही गर्दै आएको र गृह मन्त्रालयको के कस्तो काम कारबाहीबाट रिट निवेदक गैरकानूनी रूपमा थुनामा रहन गएको हो भन्ने वस्तुनिष्ठ आधार र कारणसमेत निवेदनमा उल्लेख भएको नदेखिँदा प्रस्तुत निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको विपक्षी नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

ज्येष्ठ नागरिक अधिकार ऐन, २०६३ को दफा १२ बमोजिमको सुविधा पाउँ भनी दिएको निवेदनमा चितवन जिल्ला अदालतबाट मिति २०७४।८।१ मा र चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जबाट भएको आदेशबदर गरिपाउँ भनी मुलुकी ऐन अ.ब. १७ नं. बमोजिम निवेदकले यस अदालतमा निवेदन दिएको र निवेदकको मुद्दा हाल यस अदालतको मातहतमा विचाराधीन नरही तत्कालीन पुनरावेदन अदालतबाट मुद्दा नं. ०७९-CS-०७९६

को मुद्दामा निवेदकलाई १० वर्ष कैद र रु.५०,०००।- जरिवाना गर्ने ठहर्याई मिति २०७२।३।२९ मा फैसला भई सोही फैसलाअनुसारको कैद सजाय भोगिरहेको देखिँदा प्रस्तुत विषय अ.ब. १७ नं. को क्षेत्राधिकारभित्र नपर्ने देखिँदा निवेदन मागबमोजिमको सुविधा प्रस्तुत निवेदनबाट दिन मिलेन भनी यस अदालतबाट मिति २०७५।१।३ मा आदेश भएको हुँदा यस अदालतबाट भएका काम कारबाहीले निवेदकको कुनै पनि हकमा आघात परेको नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको विपक्षी उच्च अदालत पाटन, हेटौडा इजलासको लिखित जवाफ ।

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय कसराबाट मिति २०७१।८।१० मा भएको पुरक फैसलाबमोजिम प्रतिवादी पेमा गुरुङ भन्ने पेम्बा गुरुङलाई राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा १९(१) ले निषेध गरेको कुसर अपराधमा निज पक्राउ परेको मिति २०६।१।२६ गतेदेखि लागू हुने गरी १४ वर्ष ६ महिना कैद र रु. १,००,०००।- जरिवाना हुने ठहर भएको हुँदा निजलाई यस कार्यालयबाट मिति २०७१।१।१० मा कैदी पुर्जी दिई कैदमा रहेकोमा सो फैसलाउपर पुनरावेदन परी पुनरावेदन अदालत हेटौडाबाट मिति २०७२।३।२९ मा फैसला हुँदा निज प्रतिवादी पेम्बा गुरुङलाई सुरु चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय कसराको फैसलामा केही उल्टी भई १० वर्ष कैद र रु.५०,०००।- जरिवाना हुने ठहरी फैसला भएको थियो । ज्येष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा १२ मा उमेरको हदको आधारमा कैद छुटको व्यवस्था भए तापनि सो छुट सुविधा नेपाल सरकारले निर्णय गरी दिने व्यवस्था भएकोले यस कार्यालयबाट कैदमा छुट नदिइएको र यस कार्यालयबाट भएको काम कारबाहीबाट निवेदकको कुनै पनि हकमा आघात परेको नहुँदा प्रस्तुत निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको विपक्षी चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय, कसराको लिखित जवाफ ।

वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी पेमा गुरुङ भन्ने पेम्बा गुरुङलाई चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको च.नं. ३६१५ मिति २०७३।०२।२५ को संशोधित कैदी पुर्जीबमोजिम गेंडालाई मारी खाग बिक्री वितरण गरेको मुद्दामा यस कारागारमा थुनामा राखिएको र निज बिरामी भई उपचारको क्रममा मिति २०७५।०६।२४ गते अल्का अस्पताल, ललितपुरमा मृत्यु भई हाल यस कारागारमा थुनामा नरहेको हुँदा सोको जानकारी यस कार्यालयको च.नं. २६१४ मिति २०७५।०८।०३ को पत्रमार्फत सर्वोच्च अदालतलाई गराई सकिएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको विपक्षी कारागार कार्यालय नख्खु, ललितपुरको लिखित जवाफ ।

आदेश खण्ड

नियमबमोजिम आजको दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको तरफबाट इजलासमा कोही पनि उपस्थित नहुनु भएको र विपक्षी नेपाल सरकारको तरफबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री श्यामकुमार भट्टराईले निवेदक प्रतिवादी पेमा गुरुङ भन्ने पेम्बा गुरुङलाई चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको फैसलाबमोजिम गेंडालाई मारी खाग बिक्री वितरण गरेको मुद्दामा कारागारमा थुनामा राखिएकोमा निज बिरामी भई उपचारको क्रममा मिति २०७५।०६।२४ गते अल्का अस्पताल, ललितपुरमा मृत्यु भई हाल कारागार कार्यालय नख्खु ललितपुरमा थुनामा नरहेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

अब प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकको मागबमोजिम विपक्षीहरूका नाउँमा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुने हो होइन ? भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, म निवेदक विरुद्ध वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ अन्तर्गतको

मुद्दामा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयले मिति २०७१।८।१० गते, १४ वर्ष ६ महिना कैद र रु. एक लाख जरिवाना हुने ठहन्याई फैसला गरेकोमा उक्त फैसला विरुद्ध म निवेदकले तत्कालीन पुनरावेदन अदालत हेटोँडासमक्ष पुनरावेदन गर्दा उक्त अदालतबाट सुरु फैसलाई केही उल्टी भई १० वर्ष कैद र रु. पचास हजार जरिवाना हुने ठहर गरी मिति २०७२।३।२९ मा फैसला भएकोमा दुवै तहका न्यायिक निकायहरूबाट जेष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा १२ अनुसार उमेरको हदको आधारमा हुने कैद छुटको सम्बन्धमा कुनै सम्बोधन नै नगरिएको र म निवेदक ७५ वर्षको वृद्ध भएको हुँदा जेष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ बमोजिम कैद सजायमा छुट नदिई गैरकानूनी रूपमा थुनामा नै राखेकोले मैले फैसलाबमोजिमको जरिवानासमेत दाखेल गरी करिब ८० प्रतिशत कैद भुक्तान गरिसकेको हुँदा नेपालको संविधानबमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरणलगायत अन्य जो चाहिने आज्ञा आदेश जारी गरी म निवेदकलाई गैरकानूनी थुनाबाट मुक्त गरिपाउँ भन्ने निवेदकको निवेदन माग दाबी रहेको देखियो ।

३. जेष्ठ नागरिक ऐन, २०६३ को प्रावधान कार्यान्वयन गर्न विधि र प्रक्रिया बनी नसकेकोले यस विभागले निवेदकलाई कैदबाट छुटकारा दिन नसकेको र निवेदक पेमा भन्ने पेम्बा गुरुङको मिति २०७५।६।२४ गते मृत्यु भएको भन्ने कारागार कार्यालय नख्खुको च.नं. २०८७ मिति २०७५।६।२४ को पत्रबाट यस विभागमा जानकारी प्राप्त भएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षी कारागार व्यवस्थापन विभागको लिखित जवाफ रहेको देखियो ।

४. नेपाल सरकारले के कस्ता कैदी बन्दीलाई छुट दिने भन्ने बारेमा निर्णय गर्न पाउने नै हुँदा प्रचलित कानून तथा कार्यविधिमा भएको व्यवस्थाबमोजिम विशेष अवसरमा त्यस्तो प्रकारको छुट दिँदै आइरहेकै

छ । सम्बन्धित निकायको सिफारिसको आधारमा नेपाल सरकारले कैद माफी मिनाहाको निर्णय गर्ने तै छ । गृह मन्त्रालयको के कस्तो काम कारबाहीबाट रिट निवेदक गैरकानूनी रूपमा थुनामा रहन गएको हो भन्ने वस्तुनिष्ठ आधार र कारणसमेत निवेदनमा उल्लेख भएको नदेखिँदा प्रस्तुत निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षी नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालयको लिखित जवाफ रहेको देखियो ।

५. ज्येष्ठ नागरिक अधिकार ऐन, २०६३ को दफा १२ बमोजिमको सुविधा पाउँ भनी दिएको निवेदनमा चितवन जिल्ला अदालतबाट मिति २०७४।८।१ मा र चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जबाट भएको आदेश बदर गरिपाउँ भनी मुलुकी ऐन अ.बं. १७ नं. बमोजिम निवेदकले यस अदालतमा निवेदन दिएको र निवेदकको मुद्दा हाल यस अदालतको मातहतमा विचाराधीन नरही तत्कालीन पुनरावेदन अदालतबाट निवेदकलाई १० वर्ष कैद र रु.५०,०००।- जरिवाना गर्ने ठहन्याई मिति २०७२।३।२९ मा फैसला भई सोही फैसलाअनुसारको कैद सजाय भोगिरहेको देखिँदा प्रस्तुत विषय अ.बं. १७ नं. को क्षेत्राधिकारभित्र नपर्ने देखिँदा निवेदन मागबमोजिमको सुविधा प्रस्तुत निवेदनबाट दिन मिलेन भनी यस अदालतबाट मिति २०७५।१।३ मा आदेश भएकोले यस अदालतबाट भएका काम कारबाहीले निवेदकको कुनै पनि हकमा आघात परेको नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षी उच्च अदालत पाटन, हेटौंडा इजलासको लिखित जवाफ रहेको देखियो ।

६. यस कार्यालयबाट मिति २०७१।८।१० मा भएको पूरक फैसलाबमोजिम प्रतिवादी पेमा गुरुडङ भन्ने पेम्बा गुरुडलाई राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा १९(१) ले निषेध गरेको कुसर अपराधमा १४ वर्ष ६ महिना कैद र रु. १,००,०००।- जरिवाना हुने ठहर भएको हुँदा निजलाई यस कार्यालयबाट मिति २०७१।१।१०

मा कैदी पुर्जी दिई कैदमा रहेकोमा सो फैसलाउपर पुनरावेदन परी पुनरावेदन अदालत हेटौंडाबाट मिति २०७२।३।२९ मा फैसला हुँदा निजलाई सुरु चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय कसराको फैसलामा केही उल्टी भई १० वर्ष कैद र रु.५०,०००।- जरिवाना हुने ठहरी फैसला भएको थियो । ज्येष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा १२ मा उमेरको हदको आधारमा कैद छुटको व्यवस्था भए तापनि सो छुट सुविधा नेपाल सरकारले निर्णय गरी दिने व्यवस्था भएकोले यस कार्यालयबाट कैदमा छुट नदिइएको र यस कार्यालयबाट भएको काम कारबाहीबाट निवेदकको कुनै पनि हकमा आघात परेको नहुँदा प्रस्तुत निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षी चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय, कसरा चितवनको लिखित जवाफ रहेको देखियो ।

७. प्रतिवादी पेमा गुरुडङ भन्ने पेम्बा गुरुडलाई चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको च.नं. ३६१५ मिति २०७३।०१।२५ को संशोधित कैदी पुर्जीबमोजिम गेंडालाई मारी खाग बिक्री वितरण गरेको मुद्दामा यस कारागारमा थुनामा राखिएकोमा निजको मिति २०७५।०६।२४ मा मृत्यु भई हाल यस कारागारमा थुनामा नरहेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षी कारागार कार्यालय नख्खु, ललितपुरको लिखित जवाफ रहेको देखियो ।

८. नेपालको संविधानको धारा ४१ मा "ज्येष्ठ नागरिकलाई राज्यबाट विशेष संरक्षण तथा सामाजिक सुरक्षाको हक हुनेछ" र ज्येष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा १२ को उपदफा (१) मा "प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि सरकार वादी भई चलेको कुनै मुद्दामा कैद सजाय पाई तरिका भोगिरहेको ज्येष्ठ नागरिकलाई निजको उमेर र कसरको अवस्था हेरी देहायबमोजिमको कैद छुट दिन सकिनेछ:- (क) पैसड्डी वर्ष उमेर पूरा भई सत्री वर्ष ननाघेको ज्येष्ठ

नागरिकलाई पच्चीस प्रतिशतसम्म, (ख) सत्तरी वर्ष उमेर पूरा भई पचहत्तर वर्ष ननाधेको ज्येष्ठ नागरिकलाई पचास प्रतिशतसम्म र (ग) पचहत्तर वर्ष उमेर पूरा भएका ज्येष्ठ नागरिकलाई पचहत्तर प्रतिशतसम्म" भन्ने व्यवस्था रहेको देखियो ।

९. कारागार कार्यालय नख्खु ललितपुरको लिखित जवाफसमेतबाट निवेदक पेमा गुरुड भन्ने पेम्बा गुरुडको उपचारको क्रममा मिति २०७५।०६।२४ गते अल्का अस्पताल, ललितपुरमा मृत्यु भइसकेको भन्ने देखिन्छ । नेपालको संविधानमा रहेको नेपाली नागरिकको मौलिक अधिकार एवं जेष्ठ नागरिकको सामाजिक सुरक्षासमेतको हक र जेष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा १२ को उपदफा (१) मा रहेको कानूनी व्यावस्थासमेतको आधारमा जेष्ठ नागरिकको मर्मअनुसार निवेदकले उठाएको विषयवस्तु गम्भीर प्रकृतिको देखिएको र संविधान तथा कानूनले दिएको सुविधाको माग गर्दा गर्दै निवेदकले मृत्युवरण गर्न बाध्य भएको भन्ने देखिँदा कानून र मौलिक अधिकारसमेतको उपहास भएको देखिई रिट जारी हुन सक्ने अवस्था रहे तापनि निवेदकको मृत्यु भइसकेको भन्ने देखिएकोले प्रस्तुत रिट निवेदनको औचित्य नै समाप्त भइसकेको हुँदा प्रस्तुत निवेदनको विषयभित्र प्रवेश गरी रहनु पर्ने देखिन नआएकोले रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ ।

१०. तर निवेदकले माग गरेको विषय र मुद्दाको सुरुवातदेखि नै जेष्ठ नागरिकको सजाय छुटको माग गर्दा गर्दै न्यायिक प्रक्रियाको दौरानमा निजको मृत्यु भएको अवस्थालाई मध्यनजर राख्दा निम्न लिखित आदेश जारी गरिदिएको छ ।

१. जेष्ठ नागरिकलाई नेपालको संविधानले गरेको विशेष संरक्षण तथा जेष्ठ नागरिक ऐन, २०६३ को दफा १२(१) मा रहेको कानूनी व्यवस्थासमेतको आधारमा जेष्ठ नागरिकको हैसियतले कैदको छुट पाउँ भनी निवेदकले माग गरेको देखिन्छ । संविधान र कानूनले

सजायमा विशेष छुटको व्यवस्था गर्ने र सो छुटको माग गर्दा सजाय गर्ने अधिकारी, अदालत वा कारागारबाट समेत निर्णय नगरी अनिर्णित अवस्थामा नै वृद्ध तथा शारीरिक अशक्तताको कारणले निवेदक पेम्बा गुरुडले मिति २०७५।०६।२४ मा कारागारमा नै मृत्युवरण गर्नुले संविधान र कानूनको मर्म नै मर्न पुगेको देखिन्छ । कानून र नियममा जेष्ठ नागरिकको सजाय छुट दिने अधिकारी को हो भन्ने स्पष्ट व्यवस्था नभएको सन्दर्भमा कैदको सजाय छुट दिन सक्ने अधिकारी तत्कालै किटान गर्नुपर्ने अवस्था देखिएकोले कैदको सजाय छुट दिन सक्ने अधिकारी तत्कालै किटान गर्नु गराउनु तथा उमेर हदअनुसार पच्चीस, पचास र पचहत्तर प्रतिशतसम्म छुट दिन सक्ने कानूनी व्यवस्था भएकोले छुट दिने तथा प्रतिशत निर्धारण गर्ने आधारसमेत निर्धारण गर्नको निमित्त आवश्यक पर्ने नियम / कार्यविधि तत्कालै बनाउनसमेत नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालयको नाममा यो निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिदिएको छ ।

२. हाल नियम / कार्यविधि र कैद सजाय छुट दिन सक्ने अधिकारी किटान नभएको कारणले संवैधानिक र कानूनी व्यवस्थाको कार्यान्वयन शून्यताको अवस्थामा पुग्न जाने हुँदा संविधानले नै विशेष संरक्षण गरेको जेष्ठ नागरिक कैदीहरूको हकमा जेष्ठ नागरिक ऐन, २०६३ को दफा १२ अनुसार कैद छुट दिन सक्ने कैदीहरूको हकमा यो आदेशप्राप्त भएको १५ दिनभित्र कानूनले तोकेको उमेर हदअनुसार सजाय छुट पाउन सक्ने कैदीहरूको उमेरअनुसारको सजाय प्रतिशत छुट तथा कसुरको सूचीसमेत तयार गर्नु गराउनु भन्ने कारागार व्यवस्थापन विभाग,

कालिकास्थान काठमाडौंको नाममा यो निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिएको छ। यसैगरी उच्च अदालत र जिल्ला अदालतहरूले उच्च अदालत नियमावली, २०७३, जिल्ला अदालत नियमावली, २०७५ र कारागार ऐन, २०१९ को दफा १८ को अधिकारसमेत प्रयोग गरी यो आदेश प्राप्त भएको १५ दिनभित्र आफू मातहतका वा आफ्नो क्षेत्रभित्र रहेका कारागारमा निरीक्षण गरी जेष्ठ नागरिक ऐन, २०६३ को दफा १२(१) अनुसार कैद छुट दिन सक्ने उमेर हृद, शारीरिक एवं मानसिक अवस्था तथा कसुरको प्रकृतिलाई हेरी तत्कालै छोड्न आदेश दिनु पर्ने लागेमा छुटको प्रतिशत कायम गरी छुट दिनु पर्ने भए आवश्यक निर्णय लिनु भनी सम्पूर्ण उच्च अदालत र जिल्ला अदालतहरूको नाममा यो आदेश जारी गरिएको छ।

३. कानून र नियममा जेष्ठ नागरिकको सजाय छुट दिने अधिकारी हालसम्म किटान भई नसकेको र नियम / कार्यविधिसमेत नभएको कारणले वर्तमान अन्यौलता हटाउन जेष्ठ नागरिक ऐन, २०६३ को दफा १२(१) को सजाय छुट प्राप्त गर्न सक्ने उमेर पूरा भई योग्य भएको व्यक्तिको हकमा सजाय निर्धारण गर्दा ठेकिएको कैद सजायमा जेष्ठ नागरिकहरूले कानूनअनुसार पाउने कैद छुटको सजाय दिनुपर्ने देखिएमा छुट दिई सजाय निर्धारण गर्न सम्पूर्ण उच्च तथा जिल्ला अदालतहरूको नाममा यो आदेश जारी गरिएको छ।
४. साथै मुद्दा हेर्ने र सजाय निर्धारण गर्ने अर्धन्यायिक निकायको हकमा समेत सजाय निर्धारणको अधिकार राख्नेले फैसलामा कैदको छुट दिने लगत राख्ने अघितयारी

छेन भनी भन्न मिल्ने देखिँदैन। नेपालको संविधानले नै जेष्ठ नागरिकलाई विशेष संरक्षणको व्यवस्था गरेको, जेष्ठ नागरिकको लागि विशेष कानूनसमेत निर्माण गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको परिप्रेक्ष्यमा निर्मित जेष्ठ नागरिकको उमेर, शारीरिक र मानसिक अवस्थाको कारणले आवश्यक कानून प्रदत्त अधिकार तथा सुविधाको कार्यान्वयनको निमित्त जिम्मेवार निकाय सक्रिय र संवेदनशील हुन र गराउनसमेत सम्बन्धित निकायहरूलाई यो निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिएको छ।

११. यो आदेशको कार्यान्वयनका लागि आदेशको प्रतिलिपिसहित आदेशको जानकारी सर्वोच्च अदालतका मुख्य रजिस्ट्रारमार्फत मातहतका अदालतहरूलाई र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई समेत दिई प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनू।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. केदारप्रसाद चालिसे

इजलास अधिकृतः नारदप्रसाद भट्टराई
इति संवत् २०७५ साल माघ १ गते रोज ३ शुभम्।

(निर्णय नं. १०२२०)

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री हरिकृष्ण कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा
फैसला मिति : २०७५।६।१७
०६८-Cl-०९३६

मुद्दा:- मिलापत्र बदर टिप्पणी आदेश बदर

पुनरावेदक / प्रतिवादी : पर्सा जिल्ला, बागेश्वरी
गा.वि.स. वडा नं.४ बस्ने सुदिपकुमार मिश्रको
पत्नी विभाकुमारीदेवी मिश्र
विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : पर्सा जिल्ला, बहुअरी पिडरी गा.वि.स.
वडा नं.५ बस्ने राजेन्द्र राउत अहिर

- दर्ता गर्ने कार्य हक स्थापना गर्ने कार्य भएकोले रोकका रहेको अवस्थामा भएको दर्तालाई कानूनबमोजिमको दर्ता मान्न नमिल्ने हुँदा गैरकानूनी कार्यबाट कानूनी हक सिर्जना भएको मान्न नमिल्ने ।
(प्रकरण नं.५)

- आफूले ऋण खाई धितोबन्धक राखी रोकका रहेको जग्गालाई कुनै बेहोराले हक हस्तान्तरण गर्दै जाने र धनीले सो कार्यलाई बदर गराउन नपाउने हो भने आर्थिक व्यवहार नै असुरक्षित मात्र होइन कपटपूर्ण व्यवहारले प्रश्न्य पाउने ।
(प्रकरण नं.६)

पुनरावेदक / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताद्वय
श्री दुर्गा उप्रेती र श्री विनोद नेपाल

प्रत्यर्थी / वादीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

सुरु तहबाट फैसला गर्ने:-

माननीय न्यायाधीश श्री अजयराज उपाध्याय

पर्सा जिल्ला अदालत

पुनरावेदन तहबाट फैसला गर्ने:-

माननीय न्यायाधीश श्री मोहनप्रसाद घिमिरे

माननीय न्यायाधीश श्री मोहनरमण भट्टराई

पुनरावेदन अदालत हेटोडा

फैसला

न्या. हरिकृष्ण कार्की : न्याय प्रशासन ऐन,

२०४८ को दफा ९(१) (ग) बमोजिम पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य र ठहर यसप्रकार रहेको छ:-

विपक्षीमध्येका सुदिपकुमार मिश्रले म वादीसँग रु. १,००,०००।- घर व्यवहार चलाउनको लागि कर्जा लिनु भई सो रूपैयाँमा सयकडा १० प्रतिशतका दरले २०६४ साल माघ मसान्तभित्रमा सावाँ ब्याज बुझाउने भाखा राखी आफ्नो नाम दर्ताको जिल्ला पर्सा गा.वि.स. बागेश्वरी तित्रौना वडा नं.४ कि.नं. १२८ को ज.बि. ०,२८३५ वर्ग मिटर जग्गा धितो बन्धक राखी मिति २०६३/१२/२८ गतेमा दृष्टिबन्धक लिखत पारित गरी दिनुभएकोमा भाखाभित्र सावाँ ब्याज नदिएपछि निजउपर यसै पर्सा जिल्ला अदालतमा लेनदेन मुद्दा दायर गरी मैले आफ्नो सावाँ ब्याजसमेत भराई पाउने ठहरी मिति २०६६/०२/१६ मा फैसलासमेत भएको अवस्थामा प्रतिवादीहरूले मेरो साँवा ब्याजसमेत पचाउने नियत राखी आपसमा दे.नं. ९०९ को अंश मुद्दा दायर गरी आपसमा अंश लिनु दिनु गरी मिति २०६५/०८/०९ गतेमा मिलापत्र गराई सो मिलापत्रमा मैले दृष्टिबन्धक गराई लिएको जग्गासमेत पारी सो मिलापत्रको आधारमा मालपोत

कार्यालय, पर्साबाट दा.खा. टिप्पणी आदेश गराई प्रतिवादीमध्येका विभाकुमारीको नाममा दर्ता गराई प्रतिवादी विभाकुमारीले लिएको कुरा नक्कल सारी थाहा पाएकोले प्रतिवादीहरूले मिति २०६५/०८/०९ मा गरेको मिलापत्र तथा सो मिलापत्रको आधारमा भएको विभाकुमारीको नामको दा.खा. दर्तासमेत बदर गरी प्रतिवादी विभाकुमारीकै नाममा स्वेस्ता कायम गरिपाउँ भन्ने वादीको फिरादपत्र ।

म प्रतिवादी विभाकुमारीले आफ्नो अंश हकको लागि पर्सा जिल्ला अदालतमा अंश मुद्दा दायर गरी सो मुद्दामा अंश लिनु दिनु गरी मिलापत्र गरेको र सो मिलापत्रको आधारमा आफ्नो नाममा जग्मा दा.खा. दर्ता गराई लिएकोमा हामी अंशियारबिच भएको अंशको मिलापत्र बदर गराई माघ्न पाउने वादीलाई हकदैयासमेत नभएको हुँदा मालपोत कार्यालय पर्साको दा.खा. निर्णयसमेत बदर हुनुपर्ने होइन भन्ने प्रतिवादी विभाकुमारीको प्रतिउत्तरपत्र ।

प्रतिवादीमध्येका सुदिपकुमार मिश्रले सुरु अदालतबाट जारी भएको म्यादमा हाजिर नभई प्रतिउत्तर फिराउने सुरु म्यादै गुजारी बसेका रहेछन् ।

प्रतिवादीहरू सुदिपकुमार मिश्र र विभाकुमारीले लोग्ने स्वास्नीको हैसियतले आपसमा अंश मुद्दा गरी साधिकार प्राप्त निकायबाट गरेको मिलापत्रलाई चुनौती गर्ने हकदैया यी वादी राजेन्द्र राउत अहिरलाई कानूनले दिएको नदेखिएको अवस्था हुँदा प्रतिवादीहरूले यस अदालतबाट मिति २०६५/०८/०९ मा गराई लिएको मिलापत्र र सो मिलापत्रको आधारमा मालपोत कार्यालय, पर्साबाट भएको दा.खा. टिप्पणी आदेश बदर गरिपाउँ भन्ने वादीको फिराद दाबी हकदैयाको अभावमा अ.ब. १८० नं. बमोजिम खारेज हुने ठहर्छ भन्ने सुरु पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७/०९/०५ मा भएको फेसला ।

दृष्टिबन्धक गराई रोकका रहेको जग्मा फुकुवा

नगराई रोकका रहिरहेको अवस्थामा प्रतिवादीहरू लोग्ने स्वास्नी भई आपसमा दे.नं. ९९९ को अंश मुद्दा दर्ता गराई सो रोकका रहेको जग्मा प्रत्यर्थी / प्रतिवादी विभाकुमारीको अंश भागमा लिई दिई मिति २०६५/०८/०९ मा पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिलापत्र गरी सो मिलापत्रको आधारमा प्रतिवादी विभाकुमारीले मालपोत कार्यालय पर्साबाट दा.खा. टिप्पणी आदेश गराई लिएको कुरा थाहा पाई प्रत्यर्थी / प्रतिवादीहरूको सो काम कारबाही जग्मा मिच्नेको ९ नं. को प्रतिकूल भई जग्मा मिच्नेको १८ नं. र अ.ब. ८६ नं. तथा लेनदेन व्यवहारको ४० नं. बमोजिम दायर गरेको प्रस्तुत मुद्दाबाट सबुत प्रमाण बुझी निर्णय गर्नुपर्नेमा सो नगरी प्रस्तुत मुद्दाका वादी पुनरावेदक राजेन्द्र राउत अहिर प्रतिवादीहरूको नाता पुस्ताको भित्रको नदेखिएको र दे.नं. ९९ को अंश मुद्दामा वादी वा प्रतिवादीको रूपमा यी वादी रहे भएको देखिँदैन भनी कपोलकलिप्त तथा निराधार मनगढन्ते तर्क प्रस्तुत गरी भएको फेसला लेनदेन व्यवहारको ४० नं. समेतको गम्भीर त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी इन्साफ पाउँ भन्ने पुनरावेदक वादीको पुनरावेदनपत्र ।

पुनरावेदक / वादीले दृष्टिबन्धक पारित गरी लिई रोकका रहेको कि.नं. १२८ को जग्मालाई मिलापत्र गरी दाखिल खारेज गरी बिक्रीसमेत गरेको अवस्थामा वादी दाबी खारेज गर्ने गरेको सुरुको फेसला मुलुकी ऐन, जग्मा मिच्नेको महलको ९ नं. को व्यवस्थाको सन्दर्भमा फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.ब. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत हेटोंडाबाट मिति २०६७/१०/२४ मा भएको आदेश ।

रोकका रहेको जग्मा फुकुवा नहुँदै मिलापत्र गरी हक हस्तान्तरण गरेको मिलेको नदेखिँदा पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७/०९/०५ को फेसला उल्टी भई दाबीको जग्माको हदसम्म मिति २०६५/८/१

१०२२० - विभाकुमारीदेवी मिश्र वि. राजेन्द्र राउत अहिर

गतेको मिलापत्र र सो आधारमा भएको टिप्पणी आदेश बदर हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट मिति २०६८/०३/३१ मा भएको फैसला

म विभाकुमारीले आफ्नो अंश हकबापत्र मिलापत्र गरी प्राप्त गरेको जग्गा मैले आफ्नो अंश दा.खा. दर्ता गराई निलमदेवी ब्राह्मणीलाई मालपोत कार्यालय पर्साबाट र.नं. ६८२५(ख) मिति २०६६/०१/२७ मा हालैको बकसपत्र लिखतसमेत गरी दिएकोमा सो लिखतसमेत कानूनसम्मत किसिमबाट भएको हुँदा हकदैयाविहीन अवस्थामा दायर भएको फिराद नै खारेज गर्ने गरी भएको पर्सा जिल्ला अदालतको फैसला कानूनसम्मत हुँदाहुँदै मेरो अंश हकको कुरालाई असर पार्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी सुरु पर्सा जिल्ला अदालतको फैसला कायम गरिपाउँ भन्ने पुनरावेदन / प्रतिवादी विभाकुमारी देवी मिश्राको यस अदालतमा परेको पुनरावेनपत्र।

नियमबमोजिम आजको दैनिक पेरसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदन पत्रसहितको सुरु तथा रेकर्ड मिसिलसमेत अध्ययन गरी पुनरावेदकको तर्फबाट उपरिस्थित विद्वान् अधिवक्ताद्वय श्री दुर्गा उप्रेती र श्री विनोद नेपालले प्रतिवादी विभाकुमारीले आफ्नो अंश हकबापत्र मिलापत्र गरी प्राप्त गरेको जग्गा मैले आफ्नो अंश दा.खा. दर्ता गराई निलम देवी ब्राह्मणीलाई मालपोत कार्यालय पर्साबाट र.नं. ६८२५(ख) मिति २०६६/१/२७ मा हालैको बकसपत्र लिखतसमेत गरी दिएकोमा सो लिखतसमेत कानूनसम्मत किसिमबाट भएको हुँदा हकदैयाविहीन अवस्थामा दायर भएको फिराद नै खारेज गर्ने गरी भएको पर्सा जिल्ला अदालतको फैसला कानूनसम्मत छ। प्रतिवादीको अंश हकमा नै असर पार्ने गरी पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी सुरु अदालतको फैसला कायम गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो।

उपर्युक्त बहस जिकिर सुनी पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट मिति २०६८/०३/३१ मा भएको फैसला मिलेको छ वा छैन तथा पुनरावेदक / प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्छ वा सक्दैन भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, म वादीसँग घर व्यवहार चलाउनको लागि विपक्षीमध्येका सुदिपकुमार मिश्रले रु.१,००,०००/- (एक लाख) कर्जा लिई निजले आफ्नो नाम दर्ताको दाबीको कि.नं. १२८ को जग्गा धितो बन्धक राखी मिति २०६३/१२/२९ मा दृष्टिबन्धक लिखत पारित गरी दिएपश्चात् आपसमा अंश मुद्दा गरी उक्त जग्गा अंश मुद्दाको मिलापत्रमा पारी सो मिलापत्रको आधारमा मालपोत कार्यालय पर्साबाट दाखिल खारेज टिप्पणी आदेश गराई प्रतिवादी विभाकुमारीको नाममा दर्ता गराएकोले पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६५/०८/०१ मा भएको मिलापत्र र सोको आधारमा भएको मालपोत कार्यालय पर्साको मिति २०६६/११/२३ गतेको दा.खा. निर्णयसमेत बदर गरिपाउँ भन्ने मुख्य फिराद दाबी देखियो। हामी अंशियारबिच अंश मुद्दा चली सो अंश मुद्दामा भएको मिलापत्र बदर गराई पाउने हकदैया वादीलाई नहुँदा हकदैयाविहीन फिराद खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रतिउत्तर जिकिर भएको प्रस्तुत मुद्दामा हकदैयाको अभावमा अ.ब. १८० नं. बमोजिम फिराद खारेज हुने ठहरी सुरु पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७/०१/०५ मा भएको फैसलाउपर वादीको पुनरावेदन परी पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७/०१/०५ मा भएको फैसला उल्टी भई दाबीको जग्गाको हृदसम्म मिति २०६५/०८/०१ गतेको मिलापत्र र सो आधारमा भएको टिप्पणी आदेश बदर हुने ठहन्याई पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट मिति २०६८/०३/३१ मा भएको फैसलाउपर प्रतिवादीको यस अदालतमा पुनरावेदन परी निर्णयार्थ पेस हुन आएको देखियो।

३. वादी दाबीबमोजिमको जग्गा

प्रतिवादीमध्येका सुदिपकुमार मिश्रले वादी राजेन्द्र राउत अहिरसँग रु. १,००,०००।— घर व्यवहार चलाउन कर्जा लिई आफ्नो नाम दर्ताको जिल्ला पर्सा गा.वि.स. बागेश्वरी तित्रौना वडा नं.४ कि.नं.१२८ को ज.वि. ०,२८३५ वर्गमिटर जग्गा दृष्टिबन्धक राखी मिति २०६३/१२/२९ मा दृष्टिबन्धक लिखत पारित गरी दिएको आधारमा सो जग्गा रोकका भएको विषयमा विवाद देखिएन ।

४. प्रतिवादी सुदिपकुमार मिश्रले दाबीको जग्गा वादी राजेन्द्र राउत अहिरसँग ऋण लिई मिति २०६३/१२/२९ मा र.नं. २५३०(ख) बाट दृष्टिबन्धक पारित गरी दिई दाबीको जग्गा रोकका रहेको देखिन्छ । प्रतिवादी विभाकुमारीसमेतले आफ्नो पति पिता प्रतिवादीमध्येका सुदिपकुमार मिश्रलाई विपक्षी बनाई दे.नं. ९१९ को अंश मुद्दा दिई मिति २०६५/०८/०९ मा उक्त दृष्टिबन्धक लिखतमा उल्लिखित जग्गा प्रतिवादी विभाकुमारीको अंश भागमा पर्ने गरी मिलापत्र गराई सो मिलापत्रको आधारमा मालपोत कार्यालय पर्साबाट दा.खा. टिप्पणी आदेश गराई आफ्नो नाममा आएपश्चात् निलमदेवीलाई मालपोत कार्यालय पर्साबाट र.नं. ६८२५(ख) मिति २०६६/०९/२७ मा हालैको बक्सपत्र लिखत पारित गरिएको देखियो ।

५. मुलुकी ऐन, जग्गा मिच्नेको महलको ९ नं. मा “कानूनबमोजिम रोकका भएको जग्गा फुकुवा नभई आफ्नो हक पुग्ने भए पनि अर्कालाई केही बेहोराले दिन र लिनेले पनि जानी जानी लिन हुँदैन । दिए लिएको भए बदर हुन्छ” । भन्ने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ । उपर्युक्त कानूनी व्यवस्थाअनुसार जग्गा मिच्नेको ९ नं.ले रोकका रहेको जग्गाको हक हस्तान्तरण गर्न नपाइने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । दर्ता गर्ने कार्य पनि हक स्थापना गर्ने कार्य भएकोले रोकका रहेको अवस्थामा भएको दर्तालाई कानूनबमोजिमको दर्ता मान्न नमिल्ने हुँदा गैरकानूनी कार्यबाट कानूनी हक सिर्जना भएको मान्न मिल्ने अवस्था देखिन

आएन । यसरी प्रस्तुत मुद्दामा दाबीको जग्गा रोकका भइरहेको अवस्थामा मिलापत्रको आधारमा विभाकुमारीको नाममा दर्ता भई निलमदेवीलाई हालैको बक्सपत्र गरी दिएको अवस्थामा सो भए गरेको कार्यलाई कानूनसङ्गत भएको भनी मान्न मिल्ने अवस्था देखिएन ।

६. प्रतिवादीमध्येका सुदिपकुमार मिश्रले दाबीको जग्गा धितोबन्धक राखी वादीसँग ऋण खाएको र मिति २०६३/१२/२९ मा दृष्टिबन्धक गरिएको अवस्था भई वादी दाबीलाई स्वीकार गरी प्रतिवाद नगरी बसेको अवस्था देखिन्छ भने निजले वादीलाई सोको सावाँ ब्याज बुझाई सो जग्गा फुकुवा गराउन सकेको अवस्थासमेत देखिँदैन । यसरी आफूले ऋण खाई धितोबन्धक राखी रोकका रहेको जग्गालाई कुनै बेहोराले हक हस्तान्तरण गर्दै जाने र धनीले सो कार्यलाई बदर गराउन नपाउने हो भने आर्थिक व्यवहार नै असुरक्षित मात्रै होइन कपटपूर्ण व्यवहारले प्रश्न्य पाउनेसमेत रहन्छ । साथै दृष्टिबन्धक पारित गराई लिनुको औचित्य र प्रयोजन नै समाप्त हुन पुग्दछ । तसर्थ आफूले दिएको ऋणको प्रत्याभूतिको लागि दाबीको जग्गा दृष्टिबन्धक गरी रोकका राखेको अवस्थामा प्रतिवादीहरूले आपसमा अंश मुद्दा गरी सो जग्गासमेत प्रतिवादीमध्येकी विभाकुमारीको अंश भागमा पर्ने गरी मिलापत्र गरी आफ्नो नाउँमा आएपश्चात् निलमदेवीलाई हालैको बक्सपत्र गरिएको अवस्थामा दाबीको जग्गामा हुने स्वामित्व परिवर्तनबाट वादीलाई प्रत्यक्ष असर पर्ने हुँदा त्यस्तो विषयमा वादीलाई दाबीको मिलापत्र टिप्पणी आदेश बदर गरी पाउन मागदाबी गर्ने अधिकार मुलुकी ऐन अ.ब. ८२ नं.ले प्रदान गरेकै देखिँदा अ.ब. ८२ नं. बमोजिम वादीलाई फिराद गर्ने हकदैया नभएको भनी अ.ब. १८० नं. बमोजिम खरेज गर्ने गरेको सुरू फैसला मिलेको देखिन आएन । तसर्थ रोकका रहेको जग्गा फुकुवा नहुँदै मिलापत्र गरी हक हस्तान्तरण गरेको मिलेको नदेखिँदा पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति

२०६७/१/५ मा भएको फैसला उल्टी भई दाबीको जग्गाको हदसम्म मिति २०६५/८/१ मा भएको मिलापत्र र सोको आधारमा भएको टिप्पणी आदेश बदर हुने ठहन्याई पुनरावेदन अदालत हेटोडाबाट मिति २०६८/३/३१ मा भएको फैसला मिलेको देखिँदा अन्यथा गर्नुपर्ने अवस्था देखिएन।

७. अतः माथि उल्लिखित विवेचित आधार र कारणहरूसमेतबाट हकदैयाको अभावमा मुलुकी ऐन, अ.बं. १८० नं. बमोजिम फिराद खारेज हुने ठहरी सुरु पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७/१/५ मा भएको फैसला उल्टी भई दाबीको जग्गाको हदसम्म मिति २०६५/८/१ गतेको मिलापत्र र सो आधारमा भएको टिप्पणी आदेश बदर हुने ठहन्याई पुनरावेदन अदालत हेटोडाबाट मिति २०६८/३/३१ मा भएको फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदक / प्रतिवादी विभाकुमारी देवी मिश्रको पुनरावेदन जिकिर पुन्न सक्दैन। प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाई दिनू।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. ईश्वरप्रसाद खतिवडा

इजलास अधिकृतः लोकबहादुर हमाल
इति संवत् २०७५ साल असोज १७ गते रोज ४ शुभम्।

४४४ ४४५

निर्णय नं. १०२२१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री तेजबहादुर के.सी.

फैसला मिति : २०७५।४।१६

मुद्दा : जालसाजी

०६८-CR-०३१४

पुनरावेदक / प्रतिवादी : केदार श्रेष्ठको श्रीमती चितवन जिल्ला, भरतपुर नगरपालिका, वडा नं.५ बस्ने लक्ष्मी श्रेष्ठ

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : प्रल्हाद श्रेष्ठको छोरा चितवन जिल्ला, भरतपुर नगरपालिका, वडा नं. १२ घर भई हाल ऐ.वडा नं.५ बस्ने वर्ष १३ को प्रमिस श्रेष्ठ

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : जिल्ला धादिड, सल्यानटार गा.वि.स., वडा नं.८ बस्ने प्रल्हाद श्रेष्ठसमेत

- घरको मुख्य व्यक्तिले जरूरी घर व्यवहार चलाउन केही सम्पत्ति बिक्री गर्न पाउने र साथै परित्यक्त परिवार एवं नाबालिगहरूको सम्पत्तिउपरको हक अधिकारसमेत संरक्षण हुन र गर्नुपर्ने अवधारणालाई समानान्तर रूपमा नै हेर्नुपर्ने हुन्छ। पारिवारिक मनमुटाव भइरहेको स्थितिमा नाबालिग

अंशियारको अंशहकमा नै असर पुग्ने गरी
बिक्री भएको सम्पत्तिबाट वादीहरूको हक
हितमा प्रयोग भएको अवस्था पुष्टि हुन
नसकदासम्म घर व्यवहार चलाउने नाममा
सगोलको अचल सम्पत्ति राजीनामा
पारित गरी गरेको हकहस्तान्तरणलाई
नाबालिग एवं परित्यक्त परिवारको हकमा
न्यायसङ्गत नहुने।

(प्रकरण नं. १३)

वादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री चण्डेश्वर
श्रेष्ठ

प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री
रमनकुमार श्रेष्ठ

अवलम्बित नजिर :

■ स.अ.बुलेटिन २०६६, मङ्गसिर १, पृ. २२
सम्बद्ध कानून :

सुरु तहमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री भोजराज अधिकारी
चितवन जिल्ला अदालत

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री मोहनप्रसाद घिमिरे
माननीय न्यायाधीश श्री सुभ्यालता माथेमा
पुनरावेदन अदालत हेटौडा

फैसला

न्या. तेजबहादुर के.सी.: पुनरावेदन अदालत हेटौडाको मिति २०६८०२१६ को फैसलाउपर वादी तथा प्रतिवादीको तर्फबाट न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम यस अदालतको पुनरावेदन सुन्ने क्षेत्राधिकार अन्तर्गत दर्ता भई हाल न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ को दफा ९(१) अन्तर्गत रही इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त

तथ्य एवं ठहर यसप्रकार रहेको छ:

तथ्य खण्ड

विपक्षी पति / पिताले हामी स्वास्नी छोराहरूप्रति कुनै दायित्व निर्वाह नगरी उल्टो कुटपिट गरी खान लाउन नदिई घरबाट निकाला गरेकाले गत डेढ वर्षदेखि माइती-मावलीमा बसेका छौं। नाबालिग छोराहरूको शिक्षा, स्वास्थ्य, औषधीउपचारसमेतको खर्च माइती-मावलीबाटे हुँदै आएकोले अंश माग गर्दा अंशदिन्न, भएकोकेही पनि बिक्री गरिसके, निरअंशियार बनाउँछु भनी अन्यायपूर्ण जवाफ दिनु भएको हो। वादीमध्येकी म सावित्री श्रेष्ठ मिति २०६५०५।१० मा मालापोत कार्यालय, चितवनमा गई बुझदा विपक्षी पति / पिताले हामीहरूलाई निरअंशी बनाउने उद्देश्यले जालसाजीपूर्ण तवरबाट हामीहरूसमेतको समानको अंश हक लाग्ने विपक्षी पति / पिताको नाउँमा रहेको जिल्ला चितवन नारायणगढ वडा नं.७ कि.नं.३९० को ०-०-०१२, ऐ.ऐ. कि.नं.३९२ को ०-०-१ र ऐ.ऐ. कि.नं.१४८७ को ०-१-१८१४ को तीन कित्ता पूरै जग्गा मिति २०६४०१२१ मा र.नं.५०३९ख को राजीनामा लिखतबाट निजको आफ्नै दिदी लक्ष्मी श्रेष्ठलाई बिक्री गर्नुभएको कुरा सोही मितिमा उक्त राजीनामा लिखतको नक्कल सारी थाहा पाएँ। हामीहरूसमेतको अंश हक लाग्ने उल्लिखित जग्गालाई हामीहरूको मञ्जुरी, जानकारीसमेत नदिई जग्गा दिने विपक्षी पति / पिता प्रल्हाद श्रेष्ठ र लिने लक्ष्मी श्रेष्ठ भई लिनुदिनु गरेको र.नं.५०३९ख को राजीनामा लिखत तथा बिक्री गरी लिनुदिनु गरिएको उक्त तीन कित्ता जग्गा मुलुकी ऐन, किर्ते कागजको ३ नं. बमोजिम जालसाजी घोषित गरी जालसाजीपूर्ण कार्य गर्ने विपक्षीहरूलाई किर्ते कागजको १० नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०६५०५।१२ को फिराददाबी।

प्रल्हाद श्रेष्ठले मलाई बिक्री गरेको दाबीका जग्गाहरू निजको पैतृक सम्पत्ति नभई आफ्नो

पालामा आर्जेको सम्पत्ति भएको र निजले बिक्री गरेको सम्पत्तिभन्दा बढी पैतृक घर जग्गाहरू यथावतै रहेका छन्। मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको १९(१) र (२) नं. मा भएको कानूनी व्यवस्थाबमोजिम मैले प्रतिवादी प्रल्हाद श्रेष्ठसँग खरिद गरी लिँदा वादीहरूलाई साक्षी राख्नु पर्छ भन्ने बाध्यात्मक कानूनी व्यवस्था नभएको र उक्त जग्गा प्रल्हाद श्रेष्ठसमेतको पैतृक सम्पत्तिसमेत नभएकोले मन्जुरीको छुट्टै कागज गरिनु आवश्यक छैन। अतः वादीहरूलाई साक्षीमा नराखेको हो। साक्षीमा नबसेको र मन्जुरी कागज नभएको भन्दैमा वादी दाबीअनुसार मैले किर्ते जालसाज गरेको होइन, छैन। तसर्थ, लिखत बदर हुने होइन, वादी दाबी खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी लक्ष्मी श्रेष्ठको मिति २०६५।०८।०९ को प्रत्युत्तरपत्र।

विपक्षी वादीले फिरादमा उल्लेख गरेका नाता सम्बन्धबाहेक अरु सम्पूर्ण कुराहरू झुट्टा हुन्। मा प्रतिवादीले वादीलाई कुटपिट गर्ने, खान लाउन नदिई घरबाट निकाला गर्नेसमेतको कुनै कार्य गरेको छैन। मैले वादीहरूलाई इज्जत आमदअनसार खान लाउन दिई नै रहेको छु। मेरो श्रीमती सावित्री श्रेष्ठ र निजतर्फबाट जन्मेका ३ सन्तानबाहेक अन्य श्रीमती सन्तान छैनन्। वादीले लिखत पारित मिति २०६४।०९।२९ बाट ६ महिनाको हदम्याद नघाई फिराद दायर भएको र वादीहरूको अंश हक मार्नुपर्ने गरी जालसाजी गर्नुपर्ने कुनै कारण र अवस्थासमेत नभएको हुँदा वादी दाबीबाट फुर्सद पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी प्रल्हाद श्रेष्ठको मिति २०६५।०८।११ को प्रतिउत्तरपत्र।

अंशियारलाई नसोधी सहिछाप नगरी गरिएको हुँदा जालसाजी हो। जग्गा बिक्री गर्नेबेलाभन्दा १/२ वर्ष अधिदेखि नै प्रल्हाद श्रेष्ठ परिवारसँग बस्दैनथे। वादी साबित्री ३।४ वर्षदेखि माझ्तीमा बसेका हुन् भन्नेसमेत बेहोराको वादीका साक्षी मोहन श्रेष्ठले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र।

प्रतिवादी प्रल्हाद श्रेष्ठले रु.१,५०,०००।-

नगद लिएर उक्त जग्गा लक्ष्मी श्रेष्ठलाई बिक्री गरेका हुन्। बाँकी रु.१,५०,०००।- चेक मैले नै प्रतिवादी प्रल्हाद श्रेष्ठलाई दिएको हुँ। प्रल्हाद श्रेष्ठ बिरामी भई उपचार गरेको खर्च र बाँकी पैसाले काठमाडौंमा अन्य काम गर्छु भनी लिएर जानु भएको हो। जालसाजी गरे नगरेको मलाई थाहा भएन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी लक्ष्मी श्रेष्ठका साक्षी शुस्तिलमान सिंह राजमण्डाराले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र।

प्रतिवादी प्रल्हाद श्रेष्ठले श्रीमतीसँग मनमुटाव भएको अवस्थामा नाबालक छोराहरू र श्रीमतीउपरको दायित्वसमेत पूरा नगरी सहमति र मन्जुरी नलिई आफ्नै दिदी लक्ष्मी श्रेष्ठलाई कम मूल्य राखी लिखत पारित गरिदिएको कार्य न्यायसम्मत र सुद्ध सद्वे नदेखिई अंशियारहरू आफ्नै श्रीमती र छोराहरूको अंशहक मेट्ने उद्देश्यले गरिदिएको प्रमाणित भएको हुँदा दाबीको जग्गा मिति २०६४।०९।२१ मा र.नं.५०३९ख बाट प्रतिवादी प्रल्हाद श्रेष्ठले प्रतिवादी लक्ष्मी श्रेष्ठलाई पारित गरिदिएको लिखतको आधासम्म लिखत जालसाजीपूर्ण देखिएको हुँदा सो आधासम्म लिखत निष्क्रिय हुने ठहर्छ। ५ भागको ४ भाग लिखत जालसाजी घोषित गरी निष्क्रिय गरिपाउँ भन्नेसम्मको वादी दाबी पुन सकैन भन्नेसमेत बेहोराको सुरु चितवन जिल्ला अदालतको मिति २०६६।१।१।१।१ को फैसला।

सुरु फैसलामा नै दाबीका जग्गाहरू प्रतिवादी प्रल्हाद श्रेष्ठले मिति २०५।१।०।१।१।५ मा र.नं.९७।१।२ बाट तेजेन्द्रबहादुर श्रेष्ठसँग राजीनामा पारित गरी लिई आफ्नै पालामा आर्जेको भन्ने तथ्यलाई स्वीकार गरिएको छ। अंशबन्डाको महलको १९(१) र १९(२) मा भएको कानूनी व्यवस्थाको गलत अर्थ र व्याख्या गरी भएको सुरु फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी लक्ष्मी श्रेष्ठको पुनरावेदन अदालात हेटोंडामा परेको पुनरावेदनपत्र।

हामीले आ-आफ्नो हकजति जालसाजी

घोषित गराई पाउन अदालतमा प्रवेश गरेको अवस्थामा हामी सबै अंशियारको हक कुण्ठित भएजति नै जालसाजी घोषित गर्नुपर्नेमा आधी मात्र जालसाजी भन्न कानूनतः मिल्ने होइन। अंशबन्डाको १९(१) नं. ले आधीसम्म व्यवहार चलाउनलाई बिक्री गर्नसक्ने भन्ने सम्बन्धमा त्यो व्यवहार चलाउनलाई बिक्री गरिएको पनि होइन। तसर्थ, प्रतिवादी प्रल्हाद श्रेष्ठले प्रतिवादी लक्ष्मी श्रेष्ठलाई पारित गरिदिएको लिखतको ५ भागको ४ भाग लिखत जालसाजीपूर्ण भएको ठहर गरी ५ भागको ४ भाग लिखत निष्क्रिय गराई पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको सावित्री श्रेष्ठसमेतको पुनरावेदन अदालत हेटौंडामा परेको पुनरावेदनपत्र।

सुरु अदालतबाट लिखत आधा जालसाजी हुँदा आधा सम्पत्तिसम्म निष्क्रिय हुने ठहन्याई भएको फैसलामा पुनरावेदक प्रतिवादीलाई जालसाजीमा सजाय नगरेको, दुवै पक्षको पुनरावेदनसमेत परेको र अंशबन्डाको १९(१) नं. समेतको व्याख्याको प्रश्नमा प्रस्तुत फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.ब. २०२ नं.को प्रयोजनको लागि दुवै पुनरावेदकलाई जानकारी गराई प्रतिवादी प्रल्हाद श्रेष्ठका हकमा म्याद जारी गरी पेस गर्ने भन्नेसमेत बेहोराको पुनरावेदन अदालत हेटौंडाको मिति २०६७।०८।१३ को आदेश।

चितवन जिल्ला अदालतले मिति २०६६।१।१९ मा ५ भागको १ भाग लिखत जालसाज ठहन्याई सो हदसम्म निष्क्रिय गर्नुपर्नेमा सोबमोजिम नगरी आधा लिखत जालसाज ठहन्याई सो हदसम्म निष्क्रिय गरेको फैसला नमिलेकोले केही उल्टी भई पारित गरिदिएको लिखतको ५ भागको १ भाग लिखत जालसाज भई सो हदसम्म निष्क्रिय हुन्छ। आफ्नो नाउँ दर्ताको दाबीको जग्गा प्रल्हाद श्रेष्ठले बिक्री गरी प्रतिवादी लक्ष्मी श्रेष्ठले खरिद गरेको अवस्था र परिस्थितीलाई हेर्दा मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको १८ नं.ले प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरी रहनुपर्न देखिएन। अरुमा वादी प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकिर पुग्न

सक्दैन भनी मिति २०६८।०१।१६ मा पुनरावेदन अदालत हेटौंडाबाट भएको फैसला।

वादीको पति प्रल्हाद श्रेष्ठ र म पुनरावेदक नातामा सहोदर दिवी भाइ हौँ। भाइ प्रल्हाद श्रेष्ठलाई कडा रोग लागी उपचार गराउँदा धेरै रकम खर्च भएकोले निज वादीले नै मसँग आई तपाइँले कि.नं. ३९०, कि.नं. ३९२ र कि.नं. १४८७ समेतको ३ कित्ता जग्गा पूरै किनिदिनु पन्यो भनी अनुरोध गर्नुभएकोले आफन्तलाई दुःख परेको बखत सहयोग हुन्छ भनी मिति २०६४।०१।२१ मा चलन चल्तीको मूल्य राखी बैंकको ऋणसमेत म पुनरावेदकले तिरी मालपोत कार्यालय, चितवनबाट र.नं. ५०३९ ख मार्फत राजीनामा लिखत रजिस्ट्रेसन पारित गरी लिएको हो। वादी सावित्री श्रेष्ठ प्रतिवादी प्रल्हाद श्रेष्ठको एकाघरको पत्नी भएको अवस्थामा बिक्री भएकोमा अन्यथा भन्न सक्ने अवस्था छैन। यसरी वादी एवं वादीका पतिलाई गरेको सहयोग र बैङ्कको लिलाम गर्न लागेको घरजग्गाको ऋणसमेत चुक्ता गरी दिई जग्गा फुकुवा गराई पास गरी लिएको कुरा वादीलाई प्रस्त थाहा छ। प्रल्हाद श्रेष्ठ घरमूली भई घर व्यवहार चलाउन मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको १९ नं. बमोजिम आफ्नो पालामा खरिद गरिलिएको जग्गा रहेको हुँदा वादीको कुनै मन्जुरी लिनुपर्न होइन। तसर्थ, पुनरावेदन अदालत हेटौंडाको फैसला बदर गरी हदम्यादसमेतको आधारमा वादी दाबी खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको यस अदालतमा प्रतिवादी लक्ष्मी श्रेष्ठले पेस गरेको पुनरावेदन।

प्रत्यर्थीमध्येका पति / पिता प्रल्हाद श्रेष्ठ र हामी पुनरावेदकका बिच अंशबन्डा भई नसकेको, विवादित जग्गाहरू हामी नाबालक छोराहरूसमेतको अंश हक लान्ने सगोलको सम्पत्ति रहेको तथा हामी नाबालकको अंशहक मार्ने गरी मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको १ नं. र लेनदेन व्यवहारको ४० नं. समेतको उल्लङ्घन हुने गरी प्रतिवादी प्रल्हाद श्रेष्ठले जालसाजपूर्वक आफ्नै दिदी प्रतिवादी लक्ष्मी श्रेष्ठलाई राजीनामा लिखत गरी दिएका

हुन् । फिराद दाबीबमोजिम पूरै लिखतको ५ खण्डको ४ खण्ड लिखत जालसाजी ठहराई पुनरावेदकहरूको अंश हक संरक्षण गर्नुपर्नेमा ५ खण्डको १ खण्ड मात्र लिखत जालसाजी ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत हेटौडाको फैसला अन्यायपूर्ण रहेको छ । सो हदसम्म फैसलाहरू बदर गरी पुनरावेदकको फिराद दाबीबमोजिम पूरै लिखतको ५ खण्डको ४ खण्ड लिखत जालसाजी घोषित गरी पुनरावेदकहरूको अंशहक संरक्षण गरी मुलुकी ऐन, किर्ते कागजको १० नं. बमोजिम प्रत्यर्थीहरूलाई सजायसमेत गरिपाउँ भन्ने बेहोराको प्रमिस श्रेष्ठ, प्रितम श्रेष्ठ र प्रवेग श्रेष्ठसमेतको तरफबाट यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन ।

यसमा पुनरावेदन अदालत हेटौडाको मिति २०६८०२।१६ को फैसलाउपर वादी प्रतिवादी दुवै पक्षको दोहोरो पुनरावेदन परेको देखिँदा उक्त पुनरावेदनहरू दुवै पक्षलाई परस्पर सुनाई मुलुकी ऐन, अ.ब. २०२ नं. बमोजिम पुनरावेदन नपरेका प्रत्यार्थी सावित्री श्रेष्ठ र प्रल्हाद श्रेष्ठलाई झिकाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भनी यस अदालतबाट मिति २०७४।१०।०३ मा भएको आदेश ।

ठहर खण्ड

नियमबमोजिम सासाहिक तथा दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदन पत्रसहितको मिसिल संलग्न कागजात अध्ययन गरी हेरियो । पुनरावेदक वादीका तरफबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री चण्डेश्वर श्रेष्ठले प्रतिवादी प्रल्हाद श्रेष्ठले सगोलको कि.नं. ३९०, ३९२ र १४८७ को तीन कित्ता जग्गाहरू जालसाजी गरी वादीहरूको मन्जुरीविना प्रतिवादी लक्ष्मी श्रेष्ठलाई राजीनामा पारित गरी हक हस्तान्तरण गरेका हुन् । सगोलको सम्पत्ति ३ नाबालिङको अंशहक मार्ने गरी मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको १ नं. र लेनदेन व्यवहारको ४० नं. समेतको विपरीत प्रतिवादी प्रल्हाद श्रेष्ठले

जालसाजपूर्वक आफ्नै दिदी प्रतिवादी लक्ष्मी श्रेष्ठलाई बिक्री गरेका हुन् । अंशहक अंशियारको नैसर्गिक हक हो । नाबालिङहरूको वृत्तिविकास तथा आधारभूत आवश्यकासँग सम्बन्धित दायित्व प्रतिवादीले पूरा नगरेको अवस्थामा मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको १९ नं. आर्कर्षण हुने होइन । अतः फिराद दाबीबमोजिम पूरै लिखतको ५ खण्डको ४ खण्ड लिखत जालसाजी ठहराई पुनरावेदकहरूको अंशहक संरक्षण गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

यसैगरी पुनरावेदक प्रतिवादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री रमनकुमार श्रेष्ठले प्रल्हाद श्रेष्ठलाई कडा रोग लागी उपचार गराउँदा धेरै रकम खर्च भएकोले निजको सहोदर दिदी प्रतिवादी लक्ष्मी श्रेष्ठले ऋण सहयोग गरी चलनचल्तीको मूल्यमा दाबीको जग्गा खरिद गरेको हो । दाबीका जग्गा प्रतिवादी प्रल्हाद श्रेष्ठले आफ्नै पालामा खरिद गरेको हुँदा सो जग्गाहरू सगोलको अंशियारको मन्जुरी लिनुपर्ने होइन । प्रतिवादी प्रल्हाद श्रेष्ठ घरमूली भई घर व्यवहार चलाउन दाबीका जग्गाहरू बिक्री गरेका हुन् । घर व्यवहार तथा उपचारमा लागेको ऋण तिर्न दाबीका जग्गा बिक्री गरिएको हुँदा कुनै जालसाजी कार्य प्रतिवादीहरूबाट भएको छैन । तसर्थ, फिराददाबी खारेज गरी प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिलाई पाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

उपर्युक्त बहस सुनी तत्कालीन पुनरावेदन अदालत हेटौडाबाट भएको फैसला मिलेको छ वा छैन ? पुनरावेदक प्रतिवादी तथा वादीहरूको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो वा होइन ? भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, प्रतिवादी पति / पिता प्रल्हाद श्रेष्ठले हामी वादीसमेतको समान अंश हक लान्ने कि.नं. ३९०, ३९२ र १४८७ को तीन कित्ता जग्गा जालसाजी गरी प्रतिवादी लक्ष्मी श्रेष्ठलाई राजीनामा पारित गरी हकहस्तान्तरण

गरेकाले प्रतिवादीहरूको सो कार्य जालसाजी घोषित गरी सजायसमेत गरिपाउँ भन्ने फिराददाबी रहेको देखियो। आफूले खरिद गरेको जग्गा प्रतिवादी प्रल्हाद श्रेष्ठले आफनै पालामा खरिद गरेको जग्गा हो, निज प्रतिवादीले बिक्री गरेको जग्गाभन्दा बाँकी जग्गा बढी नै रहेकोले आफूले कुनै जालसाज नगरेको हुँदा फिराददाबी खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादी लक्ष्मी श्रेष्ठको प्रतिउत्तर जिकिर रहेको पाइयो। वादीहरूको अंशहक मार्ने कार्य आफूले नगरेको, फिरादपत्र हदम्यादविहीन रहेको र आफूले कुनै जालसाजी कार्य नगरेको हुँदा फिराद दाबी खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादी प्रल्हाद श्रेष्ठको प्रतिउत्तर जिकिर रहेको पाइयो।

३. प्रतिवादीहरूको कार्य जालसाजपूर्ण भई प्रतिवादी प्रल्हाद श्रेष्ठले प्रतिवादी लक्ष्मी श्रेष्ठलाई गरिदिएको राजीनामा पारितको लिखत आधासम्म बदर हुने ठहर गरी सुरु चितवन जिल्ला अदालतबाट फैसला भएको देखियो। सुरु चितवन जिल्ला अदालतको फैसलाउपर वादीहरू तथा प्रतिवादी लक्ष्मी श्रेष्ठको तर्फबाट संयुक्त तथा एकल २ वटा पुनरावेदनपत्र पुनरावेदन अदालत हेटौडामा परेको पाइयो। सुरु चितवन जिल्ला अदालतको फैसला केही उल्टी हुने भई दाबीको पारित भएको राजीनामाको लिखतको ५ भागको १ भाग लिखत जालसाज भई सो १ भाग निष्क्रिय हुने ठहर गरी पुनरावेदन अदालत हेटौडाबाट फैसला भएको देखियो। पुनरावेदन अदालत हेटौडाको फैसलाउपर वादीहरू प्रवेग श्रेष्ठ, प्रमिस श्रेष्ठ एवं प्रितम श्रेष्ठ र प्रतिवादी लक्ष्मी श्रेष्ठको तर्फबाट संयुक्त तथा एकल २ पुनरावेदन यस अदालतमा पर्न आएको देखियो।

४. पुनरावेदक प्रतिवादी र वादीहरूको पुनरावेदन जिकिर हेर्दा, प्रतिवादी प्रल्हाद श्रेष्ठ वादीको पति / पिता नाताको भई घरको मुख्य व्यक्तिसमेत रही आफनै पालामा खरिद गरेको दाबीको जग्गाहरू मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको १९ नं. बमोजिम

आफूखुस गर्न पाउने जग्गा भएकोले आफूले खरिद गरिलिएको हुँदा कुनै जालसाज नगरेको भन्ने नै प्रतिवादी लक्ष्मी श्रेष्ठको मुख्य पुनरावेदन जिकिर रहेको पाइन्छ। अर्कातर्फ दाबीको जग्गाहरू आफूहरू नाबालिगसमेतको अंशहक लाग्ने सगोलको जग्गा भएकोले आफूहरूको अंशहक मार्ने गरी प्रतिवादीहरूले जालसाज गरी राजीनामाको लिखत पारित गरेकोले सो लिखत बदर गरी जालसाजीमा समेत सजाय गरिपाउँ भन्ने नै वादीमध्येका प्रमिस श्रेष्ठ, प्रितम श्रेष्ठ र प्रवेग श्रेष्ठको मुख्य पुनरावेदन जिकिर रहेको पाइन्छ।

५. वादीहरू साबित्री श्रेष्ठ, प्रवेग श्रेष्ठ, प्रमिस श्रेष्ठ एवं प्रितम श्रेष्ठ र प्रतिवादी प्रल्हाद श्रेष्ठ पति / पत्नी, आमा / बाबु तथा छोराहरू नाताको भई निजहरूबिच अंशबन्डा नभई सगोलमा रहेको तथ्यमा विवाद छैन। प्रतिवादी प्रल्हाद श्रेष्ठले आफ्नो नाउँ दर्ताको दाबीको कि.नं. ३९०, ३९२ र १४८७ को तीन कित्ता जग्गा आफ्नो सहोदर दिटी प्रतिवादी लक्ष्मी श्रेष्ठलाई सगोलको अंशियारको मन्जुरीविना नै मिति २०६४०९।२९ मा र.नं. ५०३९५ बाट राजीनामा पारित गरी हकहस्तान्तरण गरेको तथ्यमा समेत विवाद देखिँदैन। सुरु जिल्ला अदालतबाट दाबीको लिखत आधासम्म जालसाजी ठहर भई निष्क्रियसमेत हुने ठहर गरी भएको फैसलाउपर प्रतिवादी प्रल्हाद श्रेष्ठले पुनरावेदन नगरी सुरु फैसलाबाटै चित्त बुझाएको देखिन्छ। यस स्थितिमा दाबीको लिखत तथा प्रतिवादीहरू प्रल्हाद श्रेष्ठ र लक्ष्मी श्रेष्ठबिच भएको जग्गाको हक हस्तान्तरण मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको १९ (१) नं. मा पिता पुर्खका पालाको चल अचल गैँह सम्पत्तिको हकमा चलमा सबै र अचलमा आधीसम्म व्यवहार चलाउनलाई स्वास्नी, छोरा एकासगोलका छोरी वा विधवा बुहारीको मन्जुरी नभए

पनि आफूखुस गर्न पाउँछ । अचलमा आधीभन्दा बढी भने व्यवहार चलाउनै परे पनि एककाइस वर्ष नाघेका स्वास्नी, छोरा एकासगोलका छोरी र विधवा बुहारीहरूको मन्जुरी लिई मात्र खर्च गर्न हुन्छ । मन्जुरी नलिई गरेको सदर हुँदैन भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ । यस कानूनी व्यवस्थाबमोजिम घरको मुख्य भई काम गर्ने व्यक्तिले घर व्यवहार चलाउने प्रयोजनार्थ अचल पैतृक सम्पत्तिको हकमा आधासम्म र आफ्नो पालामा आर्जित सबै सम्पत्ति बिक्री तथा हक हस्तान्तरण गर्न सक्ने तथा आफूखुस गर्न पाउने देखिन्छ ।

७. दाबीको जग्गा प्रतिवादी प्रल्हाद श्रेष्ठले मिति २०५१०११५ मा र.नं.९७९२ मार्फत तेजेन्द्रबहादुर श्रेष्ठबाट राजीनामा गरिलिएको तथ्य प्रमाणको रूपमा पेस भएको उक्त राजीनामाको प्रतिलिपिबाट देखिन आएको छ । प्रतिवादी प्रल्हाद श्रेष्ठले दाबीका जग्गाहरू आफ्नै पालामा खरिद गरिलिएको भएपनि ती जग्गाहरूमा प्रतिवादी प्रल्हाद श्रेष्ठ र निजको पत्नी तथा छोराहरूको हकहितसमेत निहित रहेको अचल सगोलको सम्पत्ति भएकोमा भने विवाद गर्ने ठाउँ छैन । सगोलको अचल सम्पत्ति घर व्यवहार चलाउन बिक्री गर्दा पनि सामान्यतः सगोलको अंशियारको हितमा नै प्रयोग भएको हुनुपर्ने हुन्छ । बाबुले आफ्नो पालामा आर्जेको सम्पत्ति पनि पत्नी वा छोराछोरीको लागि पैतृक सम्पत्तिको रूपमा नै गणना गर्ने गरी मानिँदै आएको छ । यस्तो सम्पत्तिमा पत्नी एवं छोरा छोरीको अंश हक प्रत्यक्ष रूपमा जोडिएको हुँदा त्यस्तो सम्पत्तिको बिक्री व्यवहारबाट विशेषतः आमाबाबुप्रति आश्रित नाबालिगको अंशहकको साथै अन्य आधारभूत आवश्यकता एवं उनीहरूको चौतर्फी वृत्ति विकासमा समेत असर पर्न जाने हुन्छ ।

८. वादीहरूले सुरु फिराददाबीबाटे प्रतिवादी प्रल्हाद श्रेष्ठले आफूहरू नाबालिग छोरा तथा पत्नीप्रति बहन गर्नुपर्ने पारिवारिक दायित्वसमेत बहन नगरेकोले

डेढ वर्षअघिदेखि माइती-मावलीमा गई बसेको भन्ने दाबी लिएको पाइन्छ । सो बेहोरालाई वादीहरूका साक्षी मोहन श्रेष्ठले अदालतमा उपस्थित भई समर्थन गरी बकपत्र गरेको देखिन्छ । नाबालिग तीन छोराहरूप्रति प्रतिवादी प्रल्हाद श्रेष्ठले इज्जत आमदअनुसारको दायित्व इमान्दारिताका साथ बहन गरेको भए निज नाबालिग छोराहरूले अनावश्यकरूपमा फिराद र पुनरावेदनसमेत लिई यस अदालतसम्म आउनुपर्ने अवस्थासमेत पर्ने थिएन । गम्भीर कारण नै नपरी आफ्नो पति / पिता विरुद्ध सम्पत्तिको विषय लिएर पैसा खर्च गरेर सम्पत्ति नै नोक्सान गरी रहरले मुद्दा लिएर कुनै पनि परिवारको सदस्य तह तहको अदालतसम्म धाउने गर्दैनन् । अपहेलित एवं परित्यक्त पत्नी र नाबालिग अंशियार मुद्दाको पक्ष रहेको अवस्थालाई अदालतले पनि गम्भीर भएर हेर्नुपर्ने हुन्छ ।

९. यसै मुद्दाको लगाउमा रहेको ०६८-RI-०८३६ को अंश चलन मुद्दाउपरको मुद्दा दोहोच्याई पाउँ निवेदन हेर्दा, यिनै वादीहरू सावित्री, श्रेष्ठ, प्रवेग श्रेष्ठ, प्रमिस श्रेष्ठ एवं प्रितम श्रेष्ठ र प्रतिवादी प्रल्हाद श्रेष्ठ भएको अंश मुद्दा मिति २०६५०५१२ मा सुरु चितवन जिल्ला अदालतमा दायर भएको देखिन्छ । सुरु चितवन जिल्ला अदालतबाट विवाह नभएका ३ छोराहरूको विवाह खर्च परसारी बाँकी सम्पत्तिको ५ भागको ४ भाग वादीहरूले अंश पाई चलनसमेत चलाई पाउने ठहर भई भएको फैसलाउपर वादीहरूको पुनरावेदन परेकोमा पुनरावेदन अदालत हेटोंडाबाट सुरु सदर हुने गरी फैसला भएको देखिन्छ । पुनरावेदन अदालत हेटोंडाको फैसलाउपर वादीहरूको तरफबाट यस अदालतमा परेको मुद्दा दोहोच्याई पाउँ भन्ने निवेदनमा अनुमति प्रदान नहुने गरी आजै यसै इजलासबाट आदेश भएको छ । उक्त अंश चलन मुद्दामा प्रतिवादी प्रल्हाद श्रेष्ठले सुरु फैसलाउपर पुनरावेदन नगरी सुरुबाटे फैसलामा चित्त बुझाएको देखिन आएको छ ।

१०. प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी लोग्ने पिताले घर व्यवहार चलाउन भनी घरको मुख्य व्यक्तिको हैसियतले बिक्री गरेको कि.नं. ३९०, ३९२ र १९८७ को क्षेत्रफल क्रमशः ०-०-०१२, ०-०-१ र ०-१-१८१४ जग्गाको ५ भागको ४ भाग लिखत बदर गर्न माग गरिएको छ। वादीहरू ३ जना नाबालिग रहेको र एकजना प्रतिवादीको श्रीमती रहेको एवं नाबालिगहरूकी आमा रहेकी छिन्। पति / पिताबाट अपहेलित भएर चारैजना वादीहरू माइत र मावली बसिरहेको अवस्था छ। पुनरावेदन अदालतले पनि नाबालिग छोराहरूको हकमा केही नबोली पत्ती/माको हकमा १ भाग मात्र बदर गरी फैसला गरेको छ। मौकामा मुद्दा पर्दाको समयमा नै नाबालिगहरूको हक अधिकारको संरक्षण नगरी नाबालिक बालिग भएपछि मात्र मुद्दा गरेर आफ्नो अंश हक संरक्षण गर्नुपर्ने दृष्टिकोणतर्फ अदालती कारबाही उन्मुख हुने हो भने नाबालिगको सम्पत्तिप्रतिको हक, अधिकार संरक्षण गर्ने संवैधानिक एवं कानूनी मक्सद कमजोर हुन पुग्दछ।

११. यस स्थितिमा प्रतिवादी बाबू / पतिले बिक्री गरेको सम्पत्तिबाहेक वादीहरूले अंश पाउने अन्य सम्पत्ति रहे भएपनि त्यसरी बिक्री भएको सम्पत्तिबाट प्राप्त रकम वादीहरूको हक हितमा प्रयोग भएको अवस्था देखिँदैन भने त्यस्तो अवस्थाको बिक्री व्यवहारको विवादमा बालबालिकाको हितलाई नै उच्च प्राथमिकता दिएर हेनुपर्ने हुन्छ। यसै सन्दर्भमा श्री सर्वोच्च अदालतबाट समेत आमा वा बाबुले वा दुवैले कुनै बेहोराले छोरा, छोरीको अंशको हक समाप्त वा निष्क्रिय गर्न सक्दैनन्। त्यसो गर्नु न कानूनसम्मत हुन्छ न न्यायको दृष्टिमा न्यायोचित। कुनै पनि प्राविधिक कारणले नाबालकहरूको हक मार्न सक्ने स्थिति आउन दिनु न्यायसङ्गत हुँदैन। कानूनको व्याख्या नाबालकको हकहित संरक्षण गर्ने किसिमले गर्नुपर्ने भनी सिद्धान्त (स.अ. बुलेटिन, २०६६, मार्ग-१, पृ. २२) प्रतिपादन भएको अवस्था छ।

१२. उपर्युक्त सिद्धान्तको रोहमा नाबालिगको सम्पत्तिउपरको कानूनी अधिकार एवं प्रस्तुत मुद्दाका नाबालिग वादीहरूको अवस्थासमेत हेर्दा, अंशहक जुनसुकै उमेरका अंशियारको नैसर्गिक अधिकारको रूपमा रहेको तथ्य निर्विवाद छ। अझ नाबालिगको सम्पत्तिउपरको अंश हकलाई उच्च प्राथमिकता दिएर हेर्नुपर्छ। घर व्यवहार चलाउने प्रयोजनार्थ घरको मुख्य भई काम गर्ने व्यक्तिले अचल पैतृक सम्पत्तिको हकमा आधासम्म अरू अंशियारको मन्जुरी नलिई बिक्री गरी हकहस्तान्तरण गर्न सक्ने कानूनी प्रावधान रहेको छ। आफ्नो पालामा आफूले आर्जन गरेको सम्पत्तिमा घरको मुख्य व्यक्तिले आफूखुस गर्न पाउने गरी कानूनले अनुमति प्रदान गरेको छ भने अर्कोतर्फ उक्त सम्पत्ति छोराछोरीको लागि पैतृक सम्पत्ति भई निज छोराछोरीहरूसमेतको हक र हित निहित रहेको हुन्छ। यसरी छोराछोरीको हकहित निहित रहेको अचल सम्पत्ति घरमूलीले सबै अंशियारको हितमा नभई आफूमा मात्र सिमित रहेर घर व्यवहार चलाएको भएपनि नाबालिग अंशियारको हकहित शून्यमा जाने स्थिति हुन हुँदैन।

१३. वस्तुतः प्रतिवादी प्रल्हाद श्रेष्ठको तीन नाबालक छोराहरू, प्रतिवादी बुबा र वादी आमाबिच मनमुटाव भएको कारणले माइती र मावलीमा बस्दै आएको अवस्था देखिँदा दाबीका उक्त कि.नं. का जग्गा घर व्यवहार चलाउन बिक्री गरेको भन्ने प्रतिवादी प्रल्हाद श्रेष्ठको प्रतिउत्तर जिकिर स्वाभाविक देखिँने भए तापनि उक्त जग्गाको बिक्रीबाट प्राप्त रकम यी वादीहरूको हकहितमा समेत प्रयोग भएको रहेछ होला भन्न सकिने अवस्था देखिँदैन। यसरी घरको मूली भएको व्यक्तिले घरव्यवहार चलाउन आफ्नो पालामा आर्जित सम्पत्तिमा पूरै आफूखुस गर्न पाउने र साथै बिक्री गरेको सम्पत्तिबाहेक अन्य सम्पत्ति रहेको भएपनि त्यस्तो बाँकी अन्य सम्पत्तिबाट वादीहरूले अंश पाउने अवस्था भएपनि परिवारसँग बेमेल भएको र

वादीहरू पनि नाबालक रहेको अवस्थामा बिक्री भएको सम्पत्तिको सन्दर्भमा पनि कानूनी आधारमा विशेषतः नाबालिगकै हकहितलाई प्राथमिकता दिएर हेर्नुपर्ने हुन्छ । घरको मुख्य व्यक्तिले जरूरी घर व्यवहार चलाउन केही सम्पत्ति बिक्री गर्न पाउने र साथै परित्यक्त परिवार एवं नाबालिगहरूको सम्पत्तिउपरको हक अधिकारसमेत संरक्षण हुन र गर्नुपर्ने अवधारणालाई समानान्तर रूपमा नै हेर्नुपर्ने हुन्छ । पारिवारिक मनमुटाव भइरहेको स्थितिमा नाबालिग अंशियारको अंशहकमा नै असर पुग्ने गरी बिक्री भएको सम्पत्तिबाट वादीहरूको हक हितमा प्रयोग भएको अवस्था पुष्टि हुन नसक्दासम्म घर व्यवहार चलाउने नाममा सगोलको अचल सम्पत्ति राजीनामा पारित गरी गरेको हकहस्तान्तरणलाई नाबालिग एवं परित्यक्त परिवारको हकमा पूर्णरूपमा न्यायसङ्गत भएको भनी मान्न सकिने अवस्था हुन सक्दैन ।

१४. प्रतिवादी प्रल्हाद श्रेष्ठ घरको मुख्य भई घर व्यवहार चलाउने व्यक्ति रहेको र साथै वादी नाबालिग तीन अंशियार छोराहरू पारिवारिक मनमुटावको कारण आमासँग माइती-मावलीमा बरन्दे आएको देखिन्छ । यस स्थितिमा वादी प्रतिवादीको नाउँमा अन्य सगोलको पैतृक सम्पत्ति रहेको देखिएपनि घरको मुख्य व्यक्ति पति / पिताले घर व्यवहार चलाउन केही सम्पत्ति बिक्री व्यवहार गर्न पाउनु पर्ने मान्यताको साथै नाबालिग अंशियारको हकहितसमेतलाई संरक्षण गर्नुपर्ने अवस्थाप्रति पनि त्यतिकै सजग रहनु पर्ने हुन जान्छ । यस अवस्थाको पृष्ठभूमिमा हेर्दा, प्रतिवादी प्रल्हाद श्रेष्ठले प्रतिवादी लक्ष्मी श्रेष्ठलाई राजीनामा पारित गरिदिएको दाबीको लिखतको आधा जग्गा अंशबन्डाको महलको १९(१) नं. बमोजिम घर व्यवहार चलाउने प्रयोजनको लागि मनासिब नै देखिन आयो । तसर्थ, दाबीको सम्पूर्ण लिखतको आधा जग्गा प्रतिवादीले घर व्यवहार चलाउन बिक्री गर्न पाउने नै हुँदा बाँकी आधा जग्गाको ५ भागको ४ भाग जालसाजी ठहर गरी सो हदसम्मको लिखत बदर हुने गरी भएको फैसलाबाटे लिखतको आधा सम्पत्तिमा ४ भाग वादीहरूको अंशहक स्थापित भई कानूनको मक्सदसमेत पूरा हुने देखिँदा प्रतिवादीहरूलाई जालसाजीतर्फ मुलुकी ऐन, किर्ते कागजको १० नं. बमोजिम सजाय गरिरहन पर्ने अवस्था देखिन आएन ।

भाग मात्रको लिखत बदर हुने गरी जालसाज ठहर गर्नुपर्नेमा सम्पूर्ण लिखतको नै ५ भागको १ भाग जालसाजी भई सो हदसम्म निष्क्रिय हुने ठहर गरी पुनरावेदन अदालत हेटोडाबाट भएको फैसला सो हदसम्म मनासिब देखिएन । यस सम्बन्धमा प्रतिवादी लक्ष्मी श्रेष्ठको तर्फबाट उपस्थित कानून व्यवसायीको फिराद खारेज गरिपाउँ भन्ने बहस जिकिरसमेतसँग सहमत हुन सकिएन ।

१५. प्रतिवादीहरूलाई जालसाजीमा सजायसमेत गरिपाउँ भन्ने वादीहरूको पुनरावेदन जिकिरतर्फ विचार गर्दा, प्रतिवादी प्रल्हाद श्रेष्ठ मुख्य भई घर व्यवहार चलाउने व्यक्ति रहेको देखिन्छ । निज प्रतिवादी प्रल्हाद श्रेष्ठले आफ्नो नाउँमा दर्ता रहेको दाबीको कि.नं. ३९०, ३९२ र १४८७ को तीन कित्ता जग्गाहरू वादीहरूको मन्जुरी नलिई आफ्नै सहोदर दिदी प्रतिवादी लक्ष्मी श्रेष्ठलाई बिक्री गरेको देखिन्छ । दाबीको सम्पूर्ण लिखतको आधा जग्गा प्रतिवादीले घर व्यवहार चलाउन बिक्री गर्न पाउने नै हुँदा बाँकी आधा जग्गाको ५ भागको ४ भाग जालसाजी ठहर गरी सो हदसम्मको लिखत बदर हुने गरी भएको फैसलाबाटे लिखतको आधा सम्पत्तिमा ४ भाग वादीहरूको अंशहक स्थापित भई कानूनको मक्सदसमेत पूरा हुने देखिँदा प्रतिवादीहरूलाई जालसाजीतर्फ मुलुकी ऐन, किर्ते कागजको १० नं. बमोजिम सजाय गरिरहन पर्ने अवस्था देखिन आएन ।

१६. अतः उल्लिखित आधार प्रमाणबाट दाबीको राजीनामाको लिखतको ५ भागको १ भाग लिखत जालसाज ठहर भई सो हदसम्म लिखत निष्क्रिय हुने ठहर गरी मिति २०६८।०२।१६ मा पुनरावेदन अदालत हेटोडाबाट भएको फैसला सो हदसम्म मिलेको नदेखिँदा केही उल्टी हुने भई दाबीको लिखतको आधा सम्पत्ति प्रतिवादी प्रल्हाद श्रेष्ठले घर व्यवहार चलाउने प्रयोजनको लागि बिक्री गरेको हदसम्म सदर भई बाँकी आधा जग्गामा ५ भागको ४ भाग जालसाज ठहर भई

सो हदसम्म निष्क्रिय हुने ठहर्छ । प्रतिवादी लक्ष्मी श्रेष्ठको पुनरावेदन अदालत हेटौडाको फैसला बदर गरी वादी दाबी खारेज गरिपाउँ भन्ने पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । दाबीको सम्पूर्ण लिखतको जग्गाको ५ भागको ४ भाग जालसाज घोषित गरी सजायसमेत गरिपाउँ भन्ने हदसम्मको वादीहरूको पुनरावेदन जिकिरसमेत पुग्न सक्दैन । अरुमा तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि ठहर खण्डमा लेखिएबमोजिम वादी दाबीको चितवन जिल्ला, नारायणगढ गा.वि.स. वडा नं.७ को कि.नं.३९० को ०-०-०१२, कि.नं.३९२ को ०-०-१ र कि.नं.१४८७ को ०-१-१८१४ को जग्गा मिति २०६४०१२१ मा र.नं.५०३९ख बाट प्रतिवादी प्रल्हाद श्रेष्ठले प्रतिवादी लक्ष्मी श्रेष्ठलाई राजीनामा पारित गरिदिएको लिखतको आधाको ५ भागको ४ भाग लिखत निष्क्रिय हुने ठहर भई यस अदालतबाट फैसला भएकाले सोको जनाउ सम्बन्धित मालपोत कार्यालयमा लेखी पठाउनु ----- १ प्रस्तुत फैसला अपलोड गरी दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु-२

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ

इजलास अधिकृत:- चैतराज पन्त, कालिबहादुर साम्यु लिम्बू

इति संवत् २०७५ साल साउन १६ गते रोज ४ शुभम् ।

निर्णय नं. १०२२२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा
माननीय न्यायाधीश श्री अनिलकुमार सिन्हा

आदेश मिति : २०७५।६।१६
०७५-WH-००४९

मुद्दा: बन्दीप्रत्यक्षीकरण

रिट निवेदक / पक्ष : धादिङ जिल्ला निलकण्ठ नगरपालिका वडा नं. ३ स्थायी ठेगाना भएका नेपाल कम्युनिष्ट पार्टीका पोलिटब्युरो सदस्य मोहनबहादुर कार्की

विरुद्ध

विपक्षी / प्रत्यर्थी : सम्माननीय प्रधानमन्त्री, प्र.म.तथा म.प.को कार्यालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत

■ वैयक्तिक स्वतन्त्रताको अधिकारबाट विचित गर्दा कानूनले तोकेको उचित प्रक्रियाको अनिवार्यरूपमा अनुशरण गर्नुपर्ने ।

■ कानूनको उचित प्रक्रियाको अनुशरण नगरी वैयक्तिक स्वतन्त्रतामाथि लगाइएको अड्कुशले न्यायिक वैधता प्राप्त गर्न नसक्ने ।

(प्रकरण नं.४)

■ राज्यले कुनै नागरिकप्रति प्रवृत्त धारणा राखेर व्यवहार गर्न नहुने । प्रवृत्त धारणा राखेर गरिएको व्यवहारलाई उचित ठान्न नसकिने ।

(प्रकरण नं.५)

■ अदालतबाट आदेश जारी भई बन्दीलाई

थुनामुक्त गर्नसाथ तत्कालै अदालतको परिसर नजिकबाटै पक्राउ गरी निरन्तर थुनामा राखेको देखिँदा यसलाई अदालतको आदेशको पालना गर्नमा वाञ्छित संवेदनशीलता नअपनाएको र निवेदकहरूउपर प्रवृत्त धारणा राखी बन्दी बनाउने कार्य गरेको मान्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.७)

रिट निवेदक / पक्षका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता

श्री एकराज भण्डारी तथा विद्वान् अधिवक्ताहरू

श्री कपिलचन्द्र पोखरेल, श्री लक्ष्मण थपलिया,

श्री रामचन्द्र कार्की र श्री खिमानन्द अधिकारी

विपक्षी / प्रत्यर्थीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता

श्री संजिवराज रेण्मी

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी फौजदारी कार्यविधि (संहिता) ऐन, २०७४
- सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०७४

आदेश

न्या. ईक्षरप्रसाद खतिवडा : नेपालको संविधानको धारा ४६ र १३३(३) बमोजिम दर्ता हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको तथ्य र आदेश यसप्रकार रहेको छः-

म निवेदक नेपालको संविधानको धारा १७(१) समेतका आधारमा अन्य वैकल्पिक एवं प्रभावकारी उपचारको अभावमा म निवेदकका बुबा कृष्णप्रसाद धमला र मोहनबहादुर कार्कीको हकमा प्रस्तुत निवेदन लिई उपस्थित भएको छु । निवेदकका बुबा र उहाँका साथीलाई मिति २०७५।६।५ मा अदालतबाट बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट (०७५-WH-००३४) जारी भएपश्चात् उक्त आदेशको जानाजान अवज्ञा गर्दै

सर्वोच्च अदालत हाताबाटै प्रत्यर्थीहरूद्वारा तेस्रो पटक पनि गिरफ्तार गरियो । प्रस्तुत बन्दीप्रत्यक्षीकरणको निवेदन उहाँहरूको हकमा चौथो निवेदन हो । यसअघि उहाँहरूलाई जिल्ला प्रहरी कार्यालय दाढको हिरासतमा राखिएकोमा उहाँहरूको हकमा मिति २०७५।०५।२८ मा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट निवेदन दायर भई मिति २०७५।०६।०५ गते सुनुवाइ हुँदा सर्वोच्च अदालतका मुख्य रजिस्ट्रारको रोहबरमा छोड्नु भनी रिट जारी भएको थियो । तर सर्वोच्च अदालत हाताबाटै प्रहरी नायब उपरीक्षक (डी.एस.पी.) काजीकुमार आचार्यको कमाण्डमा रहेका प्रहरीद्वारा तत्कालै साँझ ६:३० बजेको समयमा उहाँलाई मिडियाकर्मी र उहाँका कानून व्यवसायीहरूसमेतको बिचबाट पक्राउ गरी परिसरमा लगी बेपत्ता बनाइयो । निवेदकका बुबा र उहाँका साथीलाई सुरुमा मिति २०७५।०४।१० गते विना पुर्जी पक्राउ गरी संगठित अपराध आगो लगाएको मुद्दामा म्याद थप गरी जिल्ला प्रहरी कार्यालय काभ्रेपलाञ्चोकमा गैरकानूनी थुनामा राखिएको थियो । सोउपर परेको मिति २०७५।०५।१२ को बन्दीप्रत्यक्षीकरणको निवेदन (०७५-WH-००१८) मा मिति २०७५।०५।१८ मा सुनुवाइ भई रिट जारी भएको थियो । तर जानाजान प्रत्यर्थीहरूद्वारा अदालतबाट भएको आदेशको अवज्ञा गरी सर्वोच्च अदालतको हाताबाटै पक्राउ गरियो । निवेदकका बुबा र उहाँका साथीलाई जिल्ला प्रहरी कार्यालय नुवाकोटमा स्क्याभेटरमा आगो लगाएको मुद्दामा म्याद थप गरी गैरकानूनी थुनामा राखिएको र सोउपर मिति २०७५।०५।१९ मा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको निवेदन (०७५-WH-००२६) दायर गरिएको थियो । सो रिटमा मिति २०७५।०५।२५ गते सुनुवाइ भई सर्वोच्च अदालतका मुख्य रजिस्ट्रारको रोहबरमा थुनाबाट मुक्त गर्ने आदेश भएको थियो । सोही दिन साँझ ८:०० बजेको समयमा प्रत्यर्थी परिसरबाट खटिई आएका प्रहरीले सर्वोच्च अदालत हाताबाटै अदालतको आदेशको

जानाजान अवज्ञा गर्दै दोस्रो पटक पनि गिरफ्तार गरी बेपत्ता बनाइयो । फरक राजनीतिक आस्था र विचारकै आधारमा प्रवृत्त भावनाले बदनितयपूर्वक प्रधानमन्त्री र गृहमन्त्रीको ठाडो आदेशमा प्रधान कार्यालयको निर्देशनमा परिसर, वृत्त र प्रहरी कार्यालयबाट खटिएका प्रहरी अधिकारीहरुद्वारा विना पुर्ज निवेदकका बुबा र उहाँका साथीलाई सर्वोच्च अदालत हाताबाटे पटकपटक पक्राउ गरी हालसम्म पनि प्रहरी कार्यालयको हिरासतमा राखिएको हुँदा प्रत्यर्थीहरुको गैरकानूनी थुना निरन्तर कायम छ । निवेदकहरु मिति २०७५।०४।१० देखि हालसम्म प्रत्यर्थीहरुको गैरकानूनी थुनामा हुनुहुन्छ । मिति २०७५।०६।०५ मा पक्राउ गरे लगातै बेपत्ता बनाइएकोमा हाल उहाँहरुलाई प्रहरी कार्यालय संखुवासभाको हिरासतमा राखिएको र म्याद थप गर्न अदालतमा लिगिएको भन्ने सुन्नमा आएको छ । अतः निवेदकहरुको नेपालको संविधानको धारा १६(१), धारा १७(१) र (२) को (क), (ख), (ग), (ड), धारा १८ (१), धारा २०(१), (२), (३), (८), धारा २२, समेतद्वारा प्रदत्त मौलिक हक अधिकार कुणित भएकोले कृष्णप्रसाद धमला र मोहनबहादुर कार्कीलाई तुरुन्त अदालतसमक्ष उपस्थित गराई गैरकानूनी थुनाबाट मुक्त गर्न विपक्षीहरुका नाउँमा नेपालको संविधानको धारा ४६, धारा १३३(३), सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०७४ को नियम ३३, ३७ बमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी थुनामुक्त गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०७५।०६।०७ गतेको मोहनबहादुर कार्की र कृष्णप्रसाद धमलाको हकमा चेतन शर्माको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? आदेश जारी हुनु नपर्ने कानूनबमोजिमको आधार, कारण भए सोसमेत साथै राखी यी निवेदकको हकमा यस अदालतबाट यसभन्दा अधि बन्दीप्रत्यक्षीकरणको

आदेश जारी भएको देखिएकोले पटकपटक थुनामा राख्नु परेको कारण खुल्ने गरी यो आदेशप्राप्त भएको मितिले बाटाको म्यादबाहेक ३ दिनभित्र बन्दीसहित महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी यो आदेश र रिट निवेदनको १ प्रति नकल साथै राखी विपक्षीहरुलाई सूचना पठाई सोको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई दिनु भन्ने मिति २०७५।०६।०९ को यस अदालतको आदेश ।

रिट निवेदकले निवेदनमा उल्लेख गरेअनुसार निज मोहनबहादुर कार्की र कृष्णप्रसाद धमलालाई सर्वोच्च अदालतबाट जारी बन्दीप्रत्यक्षीकरण रिटको सन्दर्भमा निज विपक्षीहरुलाई इलाका प्रहरी कार्यालय तुल्सीपुर दाढबाट सर्वोच्च अदालतमा उक्त रिटको जवाफसहित मानिस पेस गर्ने प्रयोजनार्थ यस कार्यालयमा मिति २०७५।०६।०३ गते ल्याएकोमा सो दिन संविधान दिवस परी सार्वजनिक बिदा भएकोले मजकुर कार्यालयको निर्देशानुसार अदालतबाट नजिकको इलाका पर्ने भएकोले निज विपक्षीहरुलाई यस कार्यालयको हिरासतमा राखिएकोसम्म हो । यस कार्यालय र ऐ.कार्यालयका कार्यालय प्रमुख काजीकुमार आचार्यको कमाण्डमा खटिएका प्रहरीद्वारा निज विपक्षीहरुलाई अपमानजनक ढंगले बदनियतको भावना राखी पक्राउ गर्ने, शारीरिक तथा मानसिक यातना दिने, गैरकानूनी थुनामा राख्ने तथा अदालतको आदेशको अवज्ञा र अवहेलना गर्ने जस्ता कानूनविपरीतको कार्य यस कार्यालयले र यस कार्यालय प्रमुखसमेतले नगरे, नगराएको हुँदा निज विपक्षीले यस कार्यालय र ऐ.का कार्यालय प्रमुखसमेतलाई विपक्षी बनाई अदालतमा दायर गरेको रिट निवेदनको बेहोरा सरासर झुट्टा र कपोलकलिप्त भएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको महानगरीय प्रहरी वृत्त सिंहदरबार र सोही कार्यालयका प्रमुखको संयुक्त लिखित जवाफ ।

निवेदकहरूलाई पक्राउ गरी प्रहरी कार्यालय संखुवासभामा राखिएको र म्याद थप गर्नको लागि अदालतमा लगिएको भन्ने रिट निवेदन जिकिरबाट नै देखिएको हुँदा अनुसन्धान गर्ने अधिकारीले अनुसन्धानको क्रममा पक्राउ गरी जिल्ला अदालतमा म्याद थपका लागि पेस गरी प्रहरी कार्यालयमा राखिएको कुरालाई निवेदकले अन्यथा भन्न मिल्ने होइन। जहाँसम्म निवेदकलाई पुनः पक्राउ गरिएको भन्ने विषय छ, तत् सम्बन्धमा सम्बन्धित निकायको लिखित जवाफबाट प्रस्तु हुने नै हुँदा यस कार्यालयको हकमा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने बेहोराको सम्माननीय प्रधानमन्त्री र प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको एकै मिलानको छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ।

प्रचलितकानूनको अधीनमा रही अधिकारप्राप्त अधिकारीले कुनै मुद्दाको सन्दर्भमा व्यक्तिलाई अनुसन्धानको क्रममा पक्राउ गरी अनुसन्धान गर्न पाउने नै हुन्छ। मुद्दाको अनुसन्धान प्रक्रियालाई बाधा पुग्ने गरी यस मन्त्रालयले आदेश दिन मिल्दैन। कुनै पनि नागरिकलाई गैरकानूनी रूपमा पक्राउ गर्न र थुनामा राख्नको लागि मन्त्रालयले मातहत निकायलाई कुनै किसिमको आदेश निर्देशन दिएको छैन। मन्त्रालयको के, कस्तो काम कारबाहीबाट निवेदकको के, कस्तो हक, अधिकार कुण्ठित हुन गएको हो भनी निवेदकले निवेदनमा ठोस एवं वस्तुनिष्ठ आधार र कारणसमेत दर्शाउन सक्नु भएको छैन। यसरी विना आधार र प्रमाण यस मन्त्रालयलाई समेत विपक्षी बनाई दायर गरेको निर्थक रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको गृह मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

रिट निवेदनको सम्बन्धमा के-कसो भएको हो भनी जिल्ला प्रहरी कार्यालय संखुवासभासँग जानकारी माग गर्दा मोहनबहादुर कार्की र कृष्णप्रसाद धमलासमेतलाई जिल्ला संखुवासभा खाँदबारी-१ स्थित अरुण तेस्रो जलविद्युत आयोजना कार्यालयमा

बम विष्फोटन गराएको कसुरमा संगठित अपराध शीर्षकमा मुद्दा दर्ता भएको, सो मुद्दामा फरार रहेका प्रतिवादी मोहनबहादुर कार्की र कृष्णप्रसाद धमलालाई मिति २०७५।०६।०५ गते महानगरीय प्रहरी परिसर काठमाडौंले पक्राउ गरी जिल्ला प्रहरी कार्यालय संखुवासभामा दाखिला गराइएकोमा निजहरूलाई मिति २०७५।०६।०५ गतेबाट लागू हुने गरी पहिलो पटक दिन ७ (सात) को म्याद अनुमति प्राप्त गरी हाल जिल्ला प्रहरी कार्यालय संखुवासभाबाट संगठित अपराध मुद्दामा अनुसन्धान कार्य भइरहेको भन्ने जानकारी प्राप्त हुन आएको छ। अतः निज रिट निवेदकहरू विरुद्ध बम विष्फोट गराएको कसुरमा मुद्दा दर्ता भई कानूनबमोजिम पक्राउ गरी अधिकारप्राप्त अधिकारीबाट म्याद अनुमति लिई प्रहरी हिरासतमा राखी अनुसन्धान कार्य भइरहेको हुँदा रिट निवेदकले निवेदनमा दाबी गर्नु भए जस्तो निवेदकहरूलाई अदालतको आदेशको जानाजान अवज्ञा गरी पक्राउ गर्ने, बेपत्ता पार्ने तथा गैरकानूनी थुनामा राख्ने जस्ता कार्यहरू नभएको नगरेको हुँदा प्रहरी प्रधान कार्यालय नक्सालसमेतलाई विपक्षी बनाई दायर भएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रहरी प्रधान कार्यालय नक्सालको लिखित जवाफ।

रिट निवेदनमा उल्लेख गरेबमोजिम गृह मन्त्रीको आदेशमा पक्राउ गरी थुनामा राखेको भनिएको बेहोरा सरासर गलत छ। विधिको शासन र संविधानको पूर्ण रूपमा पालना गर्ने व्यक्ति भएको हुँदा मैले गृहमन्त्रीको हैसियतमा गलत र ठाडो आदेश कसैलाई पनि दिई थुनामा राख्न लगाएको छैन। म र गृह मन्त्रालय संविधान एवं कानून प्रदत्त नागरिकका हक अधिकारको संरक्षण गर्न सदा कटिबद्ध रहेका छौं। प्रचलित कानूनको अधीनमा रही अधिकारप्राप्त अधिकारीले कुनै मुद्दाको सन्दर्भमा व्यक्तिलाई अनुसन्धानको क्रममा पक्राउ गरी अनुसन्धान गर्न पाउने नै हुन्छ। मुद्दाको अनुसन्धान प्रक्रियालाई

बाधा पुग्ने गरी मैले कसैलाई आदेश दिन मिल्दैन र कुनै पनि नागरिकलाई गैरकानूनी रूपमा पक्राउ गर्न र थुनामा राख्नको लागि मातहत निकायलाई कुनै किसिमको आदेश निर्देशन दिएको छैन । यसरी बिना आधार र प्रमाण मसमेतलाई विपक्षी बनाई दायर गरेको विपक्षीको निरर्थक रिट निवेदन खारेजभागी हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको माननीय गृह मन्त्री रामबहादुर थापा "बादल" को लिखित जवाफ ।

अरुण तेस्रो जलविद्युत् आयोजनाको भौतिक संरचनाहरूमाथि क्षति पुर्याउने उद्देश्यले केन्द्रीय स्तरबाट नै निर्णय गरी बम विष्फोटन गराएको देखिएकोले नेत्रविक्रम चन्द "विप्लव" नेतृत्वको नेपाल कम्युनिष्ट पार्टीका नाम खुलेका नेता तथा कार्यकर्ताहरूलाई पक्राउ गर्नको लागि संखुवासभा जिल्ला अदालतबाट पक्राउ अनुमति लिई हुलिया परिपत्रसमेत गरी उक्त संगठित अपराध मुद्दा जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालयबाट अभियोग पत्रसाथ संखुवासभा जिल्ला अदालत चैनपुरमा पेस हुँदा उक्त पार्टीका पोलिटब्युरो सदस्यहरू मोहनबहादुर कार्की, कृष्णप्रसाद धमलासमेतको बाबु, बाजेको यकिन नाम थर खुली वा पक्राउ परी आएको बखत निजहरूको हकमा समेत कानूनबमोजिम अनुसन्धान एवं पूरक अभियोजन पेस गरिने भनी अभियोग पत्र पेस भएको र महानगरीय प्रहरी परिसर, टेकु, काठमाडौंको च.नं. ३२४२ मिति २०७५।६।५ गतेको पत्रसाथ मिति २०७५।०६।०६ गते कृष्णप्रसाद धमला र मोहनबहादुर कार्की यस कार्यालयमा दाखिला हुन आएको हुँदा निजहरू विरुद्ध संगठित अपराध निवारण ऐन, २०७० को परिच्छेद २ दफा ३ को उपदफा (२) र (३) बमोजिम र परिच्छेद ३ को दफा ७ को उपदफा (२) (क), (ख) र (ड) बमोजिम अनुसन्धान गर्नुपर्ने देखिएकोले उक्त मुद्दामा मिति २०७५।६।५ गतेबाटै लागू हुने गरी संखुवासभा जिल्ला अदालत चैनपुरबाट संगठित अपराध निवारण

ऐन, २०७० को दफा १४ बमोजिम पहिलो पटक दिन ७ (सात) र मिति २०७५।०६।१२ गतेबाट लागू हुने गरी दोस्रो पटक दिन ५ (पाँच) को म्याद थप अनुमतिसमेत लिई अनुसन्धान भइरहेको, निमित्त जिल्ला न्यायाधिकर्ता बिदामा रहनुभएकोले निज प्रतिवादीहरूको बयानलगायतका अन्य अनुसन्धानका कार्यहरू बाँकी रहेको, निज कृष्णप्रसाद धमला र मोहनबहादुर कार्कीलाई गैरकानूनी रूपमा थुनामा नराखिएको हुँदा रिट निवेदकको बेहोरा कपोलकल्पित, झुठा रहेकोले बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको जिल्ला प्रहरी कार्यालय संखुवासभा र आफ्नो हकमा समेत ऐ.कार्यालयका प्रमुख श्यामकुमार सारू मगरको लिखित जवाफ ।

यी निवेदकहरूलाई जिल्ला प्रहरी कार्यालय खॉदबारी र जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय चैनपुरको पत्रअनुसार बम विष्फोटन र संगठित अपराध मुद्दामा थुनामा राख्नी मुद्दा पुर्पक गर्नका लागि पहिलो पटक मिति २०७५।०६।०५ गतेबाट लागू हुने गरी दिन ७ र दोस्रो पटक मिति २०७५।०६।१३ गतेबाट लागू हुनेगरी दिन ५ को म्याद थप भई अनुसन्धान भइरहेको यस अदालतको म्याद थप अभिलेखबाट देखिएको छ । विपक्षीको निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको संखुवासभा जिल्ला अदालतको लिखित जवाफ ।

महानगरीय प्रहरी परिसर टेकु, काठमाडौं र ऐ.का प्रमुखले म्यादभित्र लिखित जवाफ नफिराई म्यादै गुजारी बसेको ।

नियमबमोजिम पेस हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री एकराज भण्डारी तथा विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री कपिलचन्द्र पोखरेल, श्री लक्ष्मण थपलिया, श्री रामचन्द्र कार्की र श्री खिमानन्द अधिकारीले निवेदकहरूलाई यस अदालतबाट पटकपटक बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी भएपछि पनि विभिन्न बहाना बनाई पुनः पटकपटक

पक्राउ गरी थुनामा राखिएको छ; पछिल्लो पटक मिति २०७५।०६।०५ देखि थुनामा राखिए तापनि हालसम्म बयान गराउने कार्य भएको छैन; मिति २०७५।०५।३१ मा संखुवासभा जिल्ला अदालतबाट पक्राउ गर्ने अनुमति लिएको अवस्थामा पुनः मिति २०७५।०६।०५ मा जरूरी पक्राउ पुर्जी जारी गरिएको छ; फरक राजनीतिक आस्था र विचारकै आधारमा प्रवृत्त भावनाले बदनियतपूर्वक यस्तो कार्य गरिएको छ; कानूनी प्रक्रिया पूरा नगरी प्रवृत्त धारणा राखी निवेदकहरूलाई बन्दी बनाइएको हुँदा बन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी निवेदकहरूलाई तत्काल थुनामुक्त गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

विपक्षीहरूका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री संजिवराज रेमीले मोहनबहादुर कार्की र कृष्णप्रसाद धमलासमेतलाई जिल्ला संखुवासभा खाँदबारी-९ स्थित अरूण तेस्मो जलविद्युत आयोजना कार्यालयमा बम विष्फोटन गराएको कसुरमा कानूनबमोजिम पक्राउ गरी अधिकारप्राप्त अधिकारीबाट अनुमति लिई प्रहरी हिरासतमा राखी अनुसन्धान कार्य भइरहेको छ; रिट निवेदकले दाबी गर्नु भएजस्तो निवेदकहरूलाई अदालतको आदेशको जानाजान अवज्ञा गरी पक्राउ गर्ने, बेपत्ता पार्ने तथा गैरकानूनी थुनामा राख्ने जस्ता कार्यहरू गरिएको छैन; रिट निवेदन खारेज हुनपर्छ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

अब निवेदकहरूलाई कानूनअनुकूल थुनामा राखिएको छ वा छैन ? निवेदकको मागबमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी निवेदकहरूलाई थुनामुक्त गर्नुपर्ने हो वा होइन ? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, निवेदक मोहनबहादुर कार्की र कृष्णप्रसाद धमलालाई मिति २०७५।०६।०५ मा अदालतबाट बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट (०७५-WH-००३४) जारी भएपश्चात् उक्त

आदेशको जानाजान अवज्ञा गर्दै सर्वोच्च अदालत हाताबाटै प्रत्यर्थीहरूद्वारा तेस्मो पटक पनि गिरफ्तार गरियो । यसअघि उहाँहरूलाई जिल्ला प्रहरी कार्यालय दाडको हिरासतमा राखिएकोमा मिति २०७५।०५।२८ मा रिट निवेदन दायर गरेको र मिति २०७५।०६।०५ गते सुनुवाइ हुँदा सर्वोच्च अदालतका मुख्य रजिस्ट्रारको रेहबरमा छोड्नु भनी रिट जारी भएको थियो । तर प्रहरीद्वारा तत्कालै साँझ ६:३० बजेको समयमा उहाँलाई मिडियार्कम्ही र कानून व्यवसायीहरूसमेतको बिचबाट विना पुर्जी सर्वोच्च अदालत हाताबाटै पक्राउ गरी हालसम्म पनि प्रहरी कार्यालयको हिरासतमा राख्नी गैरकानूनी थुनामा निस्न्तर राखिएको छ । प्रत्यर्थीहरूका नाउँमा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी निवेदकहरूलाई थुनामुक्त गरिपाउँ भन्ने निवेदन दाबी रहेको देखियो । संगठित अपराधमा अनुसन्धान गर्नुपर्ने देखिएकोले संखुवासभा जिल्ला अदालत चैनपुरबाट म्याद थप अनुमतिसमेत लिई अनुसन्धान भइरहेको छ । निमित्त जिल्ला न्यायाधिवक्ता बिदामा रहनु भएकोले निज प्रतिवादीहरूको बयानलगायतका अन्य अनुसन्धानका कार्यहरू बाँकी रहेको हो । निज कृष्णप्रसाद धमला र मोहनबहादुर कार्कीलाई गैरकानूनी रूपमा थुनामा नराखिएको हुँदा रिट निवेदकको बेहोरा कपोलकलिपत झुठा रहेकोले बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षीहरूको लिखित जवाफ रहेको पाइयो ।

३. निवेदक मोहनबहादुर कार्की र कृष्णप्रसाद धमलालाई पटकपटक पक्राउ गरी थुनामा राखेको र यस अदालतमा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको निवेदन परी मिति २०७५।०५।१८, २०७५।०५।२५ र २०७५।०६।०५ मा निवेदकहरूलाई गैरकानूनी तवरबाट थुनामा राखेको ठहर गरी यस अदालतबाट थुनामुक्त गर्ने आदेश जारी भएकोसमेत देखियो ।

तथापि अदालतबाट बन्दीहरूलाई थुनामुक्त गर्नासाथ तत्कालै पक्राउ गरी थुनालाई निरन्तरता दिएको पाइयो । पछिल्लो पटकको थुनाका सन्दर्भमा मिति २०७५।०६।०५ देखि थुनामा राखिएको देखिए पनि हालसम्म बयान गराउने कार्य भएको देखिएन । मोहनबहादुर कार्की र कृष्णप्रसाद धमलासमेतको नाउँमा संगठित अपराध मुद्दाको अनुसन्धानको निम्नि पक्राउ पुर्जी जारी गर्न संखुवासभा जिल्ला अदालतबाट मिति २०७५।५।३।१ मा अनुमति लिएको अवस्थामा पुनः मिति २०७५।०६।०५ मा महानगरीय प्रहरी परिसर काठमाडौंबाट जरूरी पक्राउ पुर्जी जारी गरिएको देखिन आयो । यसरी जरूरी पक्राउ पुर्जी जारी गर्नुको कुनै औचित्य र प्रयोजन देखिएन । कसुर गर्ने व्यक्ति तत्काल पक्राउ नभएमा वा त्यस्तो व्यक्ति भाग्ने उम्कने वा निजले प्रमाण, दसी वा सबुद नष्ट गर्ने मनासिब कारण भएमा जरूरी पक्राउ पुर्जी जारी हुन सक्छ । मुलुकी फौजदारी कार्यविधि (संहिता) ऐन, २०७४ को दफा ९(३) बमोजिम पक्राउ पुर्जी जारी गर्न अदालतबाट अनुमति पाइसकेपछि पुनः ऐ. ऐनको दफा ९(६) बमोजिम जरूरी पक्राउ पुर्जी जारी गर्नुको औचित्य र प्रयोजन देखिएन । कानूनले तोकेको निश्चित कार्यविधि र प्रक्रिया सबैले पालना गर्नुपर्दछ । कानूनले तोकेको निश्चित कार्यविधि र प्रक्रिया अवलम्बन नगरी भएका कार्यहरूले न्यायिक विचलन निम्त्याउँछ । यो कुरा लोकतान्त्रिक समाजको निम्नि सुहाउँदो कार्य होइन । अदालतबाट प्रक्राउ पुर्जी जारी गर्न अनुमति लिइसकेपछि पुनः जरूरी पक्राउ पुर्जी जारी गर्नुबाट जसरी पनि कागजी रीत पुऱ्याउने पूर्वाग्रहबाट कार्य गरेको प्रतित हुन आएको छ । राज्यको तरफबाट नागरिकप्रति प्रवृत्त धारणा राखेर जसरी पनि थुनामा राख्ने कार्य गर्नु शोभनीय हुँदैन ।

४. कानूनबमोजिम बाहेक वा कानूनको उचित प्रक्रिया पूरा नगरी कर्सैको पनि वैयक्तिक स्वतन्त्रतामा

अड्कुश लगाउन वा अपहरण गर्न पाइँदैन । संविधानले कानूनी औचित्य पुष्टि हुन नसक्ने प्रकृतिका थुना, गिरफ्तारी तथा गैरकानूनी रूपमा शक्तिको प्रयोग गर्नबाट निषेध गरेको छ । वैयक्तिक स्वतन्त्रताको अधिकारबाट वज्चित गर्दा कानूनले तोकेको उचित प्रक्रियाको अनिवार्यरूपमा अनुशरण गर्नुपर्ने हुन्छ । कानूनको उचित प्रक्रियाको अनुशरण नगरी वैयक्तिक स्वतन्त्रतामाथि लगाइएको अड्कुशले न्यायिक वैधता प्राप्त गर्न सक्दैन । कुनै व्यक्तिलाई गैरकानूनी रूपमा वा कानूनको उचित प्रक्रिया पूरा नगरी प्रवृत्त धारणा राख्ने बन्दी बनाइएको अवस्थामा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी थुनामुक्त गर्नु अदालतको समेत कर्तव्य बन्दछ ।

५. मुद्दाको रोहमा अदालतबाट भएका आदेश तथा फैसलाहरूको सबैले पालना गर्नुपर्दछ । अदालतको आदेश छल्ने, पालना नगर्ने वा कुनैप्रकारको बहानाबाजी अगाडि सार्ने कुरा मान्य र शोभनीय हुँदैन । त्यस प्रकारका काम कारबाही संविधान, कानून एवम् न्यायिक मूल्य मान्यतासमेत प्रतिकूल हुन्छन् । राज्यले कुनै नागरिकप्रति प्रवृत्त धारणा राख्ने व्यवहार गर्नु हुँदैन । लोकतान्त्रिक मूल्य मान्यता, न्यायिक अवधारणा, कानूनको शासन तथा संविधान एवम् कानूनद्वारा प्रत्याभूत हक अधिकारको संरक्षण गर्नेसमेत कुनै दृष्टिले हेर्दा पनि प्रवृत्त धारणा राख्ने गरिएको व्यवहारलाई उचित ठान्न सकिँदैन । कानूनी प्रक्रियामा व्यक्तिउपर गरिने व्यवहार न्यायिक, स्वच्छ र तर्कसङ्गत (Just, Fair, Reasonable) हुनु पर्दछ । कानूनको उचित प्रक्रिया अनुशरण नगरी व्यक्तिलाई बन्दी बनाउने कार्य अनुचित हुन्छन् । अदालतबाट पटकपटक भएका आदेशअनुसार बन्दीलाई थुनामुक्त नगरी निरन्तर थुनामा राख्नु अनुचित, अतार्किक र जवाफदेहिताहीन कार्य हो । त्यस्तो कार्य नेपालको संविधान तथा प्रचलित

फौजदारी कार्यविधि (संहिता) ऐन, २०७४ मा व्यवस्थित प्रावधानको भावना र मर्म प्रतिकूल देखिन्छ । यसप्रकारको प्रवृत्तिबाट संविधानद्वारा प्रत्याभूत हक अधिकारको कार्यान्वयनमा गम्भीर अवरोध पैदा गर्ने र अदालतप्रतिको जनआस्था र विश्वासमा आँच आउने सम्भावनाहरूसमेत रहन्छ । यस पक्षमा स्वयम् अदालतलगायत नेपाल सरकारका सम्बद्ध निकायहरू गम्भीर हुन वाच्छनीय देखिन्छ । थुनामा राखेको मानिस अदालतबाट छुट्यो भने तत्काल पक्राउ गर्ने गरी बस्ने र अदालतको आदेशबमोजिम थुनाबाट मुक्त भएका व्यक्तिलाई अदालत परिसरको ढोकाबाटै पक्राउ गरी लैजाने प्रवृत्ति चिन्ताजनक देखिन्छ । यसप्रकारको प्रवृत्तिले स्वेच्छाचारितालाई बढावा दिने र संविधानद्वारा प्रत्याभूत मौलिक हकहरूको प्रचलनमा गम्भीर आघात पुऱ्याउने अवस्था रहन्छ । त्यसैले नेपाल सरकारका सम्बद्ध पदाधिकारीहरूले यसप्रकारको प्रवृत्तिबाट सिर्जना हुने कानूनी दायित्वसमेत बहन गर्नुपर्ने अवस्था रहन्छ । यस पक्षमा सरकारका सम्बद्ध पदाधिकारीहरू सचेष्ट रहन वाच्छनीय देखिन्छ ।

६. कुनै फौजदारी कानूनप्रतिकूल कार्य (फौजदारी कसुरजन्य कार्य) भएको अवस्थामा आवश्यक अनुसन्धान, छानबिन गरी दोषीलाई कानूनको दायरामा ल्याउनु सम्बद्ध निकायहरूको कानूनी कर्तव्य हुन्छ भन्ने कुरामा विवाद छैन । अपराध नियन्त्रण गरी समाजमा शान्ति, व्यवस्था र अमनचयन कायम गर्नु सरकारको एउटा महत्वपूर्ण दायित्व पनि हो । यसका लागि न्यायिक प्रक्रिया अपनाउनु र अभियुक्तलाई नियन्त्रणमा राखी अनुसन्धान, छानबिन प्रक्रियाअगाडि बढाउनु आवश्यक पनि हुन्छ । तर यसरी न्यायिक प्रक्रिया सञ्चालन गर्दा भने कानूनबमोजिमको उचित प्रक्रियाको समुचित अनुशरण गर्नु अनिवार्य हुन्छ । कुनै कसुरजन्य कार्य भएको छ भन्दैमा कानूनी

प्रक्रिया पूरा नगरी प्रवृत्त धारणा राखी कसैलाई बन्दी बनाउन मिल्दैन ।

७. अतः रिट निवेदकहरूलाई गैरकानूनी तवरबाट थुनामा राखेको भनी यस अदालतबाट मिति २०७५।५।१८ मा, मिति २०७५।५।२५ मा तथा मिति २०७५।६।५ मा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी भएकोमा एकपछि अर्को पटक पक्राउ गरेको र मिति २०७५।४।१० देखि अहिलेसम्म निरन्तर थुनामा राखेको देखियो । पछिल्लो पटकको थुनामा राख्ने सन्दर्भमा समेत पक्राउ गरी हिरासतमा राख्नु पर्ने उचित र पर्याप्त आधार र कारण म्याद थपको सन्दर्भमा खुलाइएको पाइएन । निवेदकहरूलाई मिति २०७५।६।५ मा अदालतबाट छुट्नासाथ तत्काल पक्राउ गरिएकोमा मिति २०७५।६।१२ मा म्याद थप गर्दाका अवस्थासम्म पनि बयान गराएको र निजहरूको जिकिरको सुनुवाइ गरेको देखिएन । समग्रमा हेर्दा स्वच्छ सुनुवाइको मान्यताप्रति उदासीन रहेको पाइयो । पटकपटक यस अदालतबाट बन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी भई बन्दीलाई थुनामुक्त गर्नासाथ तत्कालै अदालतको परिसर नजिकबाटै पक्राउ गरी निरन्तर थुनामा राखेको देखिँदा यसलाई अदालतको आदेशको पालना गर्नमा वाञ्छित संवेदनशीलता नअपनाएको र निवेदकहरूउपर प्रवृत्त धारणा राखी बन्दी बनाउने कार्य गरेको मान्नुपर्ने देखियो । यसप्रकारको थुनालाई कानूनसम्मत मान्न मिल्ने नदेखिँदा नेपालको संविधानको धारा १३३(२) सपठित सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०७४ को नियम ३७(१) बमोजिम निवेदकहरू मोहनबहादुर कार्की र कृष्णप्रसाद धमलालाई थुनामुक्त गर्नु भनी बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुने ठहर्छ । यस अदालतको संक्षिप्त आदेशअनुसार निवेदक मोहनबहादुर कार्की र कृष्णप्रसाद धमलालाई थुनामुक्त गरी सकेको देखिँदा अब थप केही गरिरहनु परेन ।

नेपाल कानून पत्रिका, २०७६, असार

प्रस्तुत आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षीहरूलाई दिई दायरीको लगत कह्वा गरी मिसिल नियमानुसार बझाई दिन।

उक्त आदेशमा सहमत छु।
न्या. अनिलकुमार सिन्हा

इजलास अधिकृतः शिवप्रसाद आचार्य
इति संवत् २०७५ साल असोज १६ गते रोज ३ शुभम्।

ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବତ

निर्णय नं. १०२२३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा
माननीय न्यायाधीश श्री बमकुमार क्षेष्ण

आटेश मिति : २०१४।९।१९

089-WO-0249

मद्दा : उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका
वडा नं. ३५ स्थित फायरफाइटर्स भोलन्टियर
एसोसियसन अफ नेपाल (फ्यान) का तर्फबाट
ऐ.का अखिलयारप्राप्त अध्यक्ष केवलकुमार
चापागाङ्मँ

ਪੰਜਾਬ

विपक्षी : नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्, प्रधानमन्त्री
तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार
काठमाडौँसमेत

- कानूनी अस्थितयारी नभएको निकायले हस्तान्तरण गरेको तथा व्यक्तिको वा समुदायको आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिक, धार्मिक आदि अधिकारसँग सार्थक सम्बन्ध र सार्वजनिक सरकार राख्ने अवस्थाको कुरामा अनुचित तवरबाट सरकारी वा सार्वजनिक जग्गा पजनी गरिएको अवस्थामा न्यायिक निरूपणका लागि प्रश्न उठाउन अवश्य नै सकिन्छ । तर त्यस प्रकारको सम्बन्ध वा सरकार नदेखिएको अवस्थामा नेपाल सरकारले आफ्नो कार्यकारिणी अधिकार प्रयोग गरी आफ्नो उटा निकायको अधीनस्थ रहेको जग्गा सरकारको अर्को कुनै निकायलाई हस्तान्तरण गरिएको कार्यलाई अनुचित वा कानून प्रतिकूल कार्य मान्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ३)

- सार्वजनिक सेवा प्रदायक सरकारी निकायलाई कुन निकाय अधीनस्थ राखी करसरी व्यवस्थापन गर्ने भन्ने विषय सरकारको नीतिगत निर्णयको विषय भएकाले यसप्रकारको निर्णयको कुरालाई न्यायिक निरूपणको विषय बनाउन मनासिब नदेखिने ।
 - वारूण यन्त्र कार्यालयहरूलाई स्थानीय आवश्यकताका आधारमा सञ्चालन गर्नको लागि स्थानीय तहलाई जिम्मेवारी दिनलाई अनियत मान्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. 3)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री
दामोदर खड़का र विद्वान् अधिवक्ता श्री विश्वास
आचार्य

१०२२३ - केवलकुमार चापागाईँ वि. नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्, प्र.म.तथा म.प.को कार्यालय, सिंहदरबारसमेत

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री
सञ्जिवराज रेग्मी, विद्वान् अधिवक्ता श्री
रमेशकुमार रोका, श्री सुरज अधिकारी

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- दैवी प्रकोप (उद्धार) ऐन, २०३९

आदेश

न्या. ईश्वरप्रसाद खतिवडा : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको तथ्य एवं आदेश यसप्रकार रहेको छ:-

रिट निवेदनको बेहोरा:

जुद्ध वारूण यन्त्र कार्यालय वि.सं. १९९४ सालमा स्थापना भए पनि यसको सेवा विस्तार र विकास हुन सकेको छैन। यस्तो पुरानो संस्थालाई सञ्चालन गर्ने छुट्टै कानून नहुँदा आगलागी वा विपदीय घटनामा नियन्त्रणका लागि चाहिने अत्याधुनिक कुनै पनि यन्त्र, उपकरण, प्राविधिक जनशक्तिको अभाव छ। साथै वारूण यन्त्र सञ्चालन गर्ने सामर्थ्य कमजोर भएको छ। यस सेवाले राणाकाल, पञ्चायतकाल, बहुदलकाल र गणतान्त्रिक कालमा आउँदासम्म कानून पाउन सकेको छैन। दैवी प्रकोप ऐन, २०३९ ले आगलागी प्रकोपलाई समेटे पनि वारूण यन्त्र सेवाको सञ्चालन, व्यवस्थापनमा मौन छ। पीडित जनता, कर्मचारी र अन्नि नियन्त्रण सेवालाई व्यवस्थित र मर्यादित बनाउन प्रभावकारी साड्गठनिक संरचनाको निर्माणको लागि प्रस्तुत सार्वजनिक चासोयुक्त रिट निवेदन दायर गरिएको छ।

तत्कालीन प्रधानमन्त्री जुद्ध शमशेरले बेलायतमा बनेको मोरिस नामक एउटा वारूण यन्त्र वीरगञ्जको रक्सौलबाट पाटपुर्जा खोली पिठ्युँमा मानिसले बोकेर ल्याई जुद्ध सडक (नयाँ सडक)

काठमाडौंमा स्थापना भएको थियो। यसको सेवा विस्तार, विकास गर्ने क्रममा २००९ सालमा बेलायतबाट थप गाडीहरू प्राप्त गरी ललितपुरको पुल्चोकमा र भक्तपुरको दुधपाटीमा थप सेवा स्थापना भएको हो। स्थापना कालमा लगभग १५ जनाजिति आर्मीका कर्मचारी ल्याई उनीहरूलाई नै काम सिकाई आर्मीकै खटन पटन र दर्जानी चिह्नसहित सबै आर्मीकै तलब, रासन सुविधा, भत्ता जस्ता सुविधाहरू प्रदान गरिएको थियो। विगतमा काठमाडौं उपत्यकामा रहेका जुद्ध वारूण यन्त्रको सञ्चालन अञ्चलाधीश कार्यालयको मातहतमा रहँदासम्म यस कार्यालयको आन्तरिक व्यवस्थापन ठिकै भए पनि संगठनको भने विकास भएको थिएन। २०४७ सालमा अञ्चलाधीशको कार्यालयको खारेजीले यसको काम गृह मन्त्रालयले गर्ने निर्णय भयो, त्यसपछि वारूण यन्त्रको बेवास्ता हुन थाल्यो। २०६२ सालमा नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालयबाट काठमाडौं उपत्यकाको तीनै जिल्ला (काठमाडौं, ललितपुर, भक्तपुर) स्थित जुद्ध वारूण यन्त्र कार्यालयको रेखदेख सञ्चालन र व्यवस्थापन सशस्त्र प्रहरीबाट हुने गरी हस्तान्तरण गर्ने, ती कार्यालयमा कार्यरत कर्मचारीहरूलाई सशस्त्र प्रहरी बलको व्यवस्थापन अन्तर्गत रहने गरी वारूण यन्त्रसम्बन्धी कार्यमा मात्र लगाउन तथा यी कार्यालयहरूका लागि हाल कायम रहेका कूल दरबन्दीमध्ये रिक्त दरबन्दी तत्काल खारेज गर्ने र भविष्यमा रिक्त हुने दरबन्दीहरू पनि रिक्त भएकै मितिदेखि खारेज गर्दै जाने भनी निर्णय भएको थियो। यो निर्णय लागू हुन नपाउँदै, फायरफाइर्सको तत्कालको अभावलाई मध्यनजर गरी स.इ.को कमान्डमा ११ जना सशस्त्र प्रहरीलाई खटाइयो। यो अध्यावधि छ। फेरी महानगरपालिकाका हवलदारको कमान्डमा ९ जना कर्मचारीलाई काजमा जुद्ध वारूण यन्त्र कार्यालयमा खटाई फेरी फिर्ता भयो। फेरी नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्को निर्णयबाट काठमाडौं उपत्यकाभित्रका वारूण यन्त्र

कार्यालयहरू सम्बन्धित महानगरपालिका, ललितपुर महानगरपालिका र भक्तपुर नगरपालिकालाई स्वीकृत बजेटसहित सञ्चालन अधिकार हस्तान्तरण गर्ने निर्णय गर्दा पनि गृह मन्त्रालयअन्तर्गत रहेको जुद्ध वारूण यन्त्र कार्यालयको स्थायी कर्मचारीसँग राय लिने काम भएन। नेपाल सरकारका कर्मचारीलाई नगरपालिकामा कुन नियमावलीमा रहेर काज पठाइयो? सोको कुनै कानूनी आधार छैन।

जुद्ध वारूण यन्त्र स्थापनाकालमा सैनिक कर्मचारीहरूबाट अग्नि नियन्त्रण सेवा सुचारू गरिएको भए तापनि २०११ साल चैत्रपछि "फायरमैन" हरूलाई निजामती कर्मचारीको रूपमा खटाइएको थियो। तर यहाँका कर्मचारीहरूको दर्जानी चिह्न आर्मसिंग मिल्ने गरी राखिएको तर आर्मिले पाएको सबै सुविधा भने पाएका छैनन्। यहाँका कामदार कर्मचारीहरू एक पद र एकै दर्जा कार्यरत रहे भए तापनि फरक-फरक व्यवहार र सुविधा प्रदान गरिए आएको छ। यहाँ काम गर्ने कर्मचारी जुद्ध वारूण यन्त्र, सशस्त्र प्रहरी र नगर प्रहरीमा काम गर्ने वारूण यन्त्रको सेवा सर्त एवं सुविधा कर्मचारीको तलबमान, पद, बढुवा, बढुवा प्रक्रिया, नियुक्ति, अवकाशलगायतका विषय एक समान हुनु पर्नेमा सो भए गरेको छैन। वारूण यन्त्र कार्यालयहरू नगरपालिकमा हस्तान्तरण भइसकेपछि पनि समय सापेक्ष रूपमा कर्मचारीको व्यवस्थापन र वारूण यन्त्रहरूको सुविधाको व्यवस्था हुन सकेको छैन। साथै वारूण यन्त्र उपकरणका कर्मचारीहरूलाई एक निश्चित कानूनी व्यवस्थाका आधारमा उपयुक्त सेवा सुविधाको व्यवस्था गरी काममा लगाउन सकेका छैनन्। जसले गर्दा पीडित नागरिक र जनताले विपदीय ज्ञान र सुरक्षाबाट बच्यित हुनु परेको अवस्था छ।

अग्नी नियन्त्रण कार्यालय जथाभावी सञ्चालन हुने प्रक्रियाको अन्त भएको छैन। सर्वत्र, बढुवालगायतका विषयमा कुनै एक निर्दिष्ट नियम कानूनको समेत व्यवस्था छैन। कर्मचारीहरूलाई

आवश्यक पर्ने सामान्य पोशाक वा अग्नि नियन्त्रणमा खटिंदाको समयमा लगाउनुपर्ने (फायर प्रुफ) पोसाक, कुनै दुर्घटना भई घाइते वा मृत्यु भएमा हुन पर्ने उपचार, विमाको व्यवस्थालगायत कुनै पनि उचित र भरपर्दो सेवाका सम्बन्धमा कानून निर्माण भए गरेको छैन। मनलाग्दी किसिमले कर्मचारीको सेवा सुविधा र सुरक्षा प्रदान गरिएका कारण निजहरूको सेवा सुविधाको सुनिश्चित व्यवस्थापन गर्नुपर्ने अवस्था टड्कारो देखिएको छ।

नेपालमा पर्याप्त र छुट्टै कानूनी व्यवस्था नभए तापनि विदेशी मुलुकहरूमा ऐन, कानून निर्माण गरी यसलाई व्यवस्थित गरिएको पाइन्छ। तर नेपालमा गृह मन्त्रालय र स्थानीय विकास मन्त्रालयअन्तर्गत जुद्ध वारूण यन्त्रको सञ्चालन त गरियो, तर कानूनी रूपमा व्यवस्थित नगरिएको हुँदा अहिलेसम्म यस क्षेत्रको समुचित विकास हुन सकेको छैन। दैवी प्रकोप (उद्धार) ऐन, २०३९ र स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ मा केही व्यवस्थाहरू भएपनि मुलुकमा दिनानुदिन बढिरहेका आगलागीका घटना र भविष्यमा हुनसक्ने विपदीय घटना नियन्त्रण गर्नका लागि पर्याप्त छैन। छुट्टै ऐन कानून बनाएर यसलाई व्यवस्थित गर्नुपर्ने नितान्त आवश्यक रहेको छ। अतः उल्लिखित तथ्य एवं कानूनी आधारमा निम्नबमोजिमका आदेश जारी गरिपाऊँ :

- (१) आगलागी वा विपद्बाट हुने क्षतिलाई व्यवस्थित गर्नका लागि आवश्यक पर्ने ऐन, नियम बनाउनु भनी परमादेशलगायत अन्य जो चाहिने आज्ञा आदेश जारी गरिपाऊँ।
- (२) नेपाल सरकारअन्तर्गत वारूण यन्त्रका कर्मचारीलगायत वारूण यन्त्र कार्यालयलाई नै स्थानीय निकायमा लैजाने भनी नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्बाट गरिएको निर्णय खारेज गरिपाऊँ।
- (३) जुद्ध वारूण यन्त्रको नाममा रहेको का.जि. का.म.न.पा. वडा नं.२३ को कि.नं.४

१०२२३ - केवलकुमार चापागाइँ वि. नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्, प्र.म.तथा म.प.को कार्यालय, सिंहदरबारसमेत

क्षे.फ.२-३-३-० जग्गा र सोमा बनेको घरसमेत विपक्षीहरूले अध्यागमन विभाग काठमाडौंका नाममा कायम गर्ने गरी भएको निर्णयलगायतका सम्पूर्ण कार्य उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ।

साथै प्रस्तुत विषय सम्पूर्ण नागरिकको सरोकारको विषय भएको हुनाले यो मुद्दालाई अग्राधिकार दिई सुनुवाइ गरिपाउँ भन्नेसेमत बेहोराको केवलकुमार चापागाइँको रिट निवेदन।

कारण देखाउ आदेश:

यसमा विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ मगाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०६१०५।२१ मा भएको आदेश।

नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्को लिखित जवाफः

दैवी प्रकोपको उद्धारका लागि दैवी प्रकोप (उद्धार) ऐन, २०३९ निर्माण भई कार्यान्वयन भइरहेको अवस्थामा सोही कार्यका लागि अलग्गे कानून निर्माण हुनुपर्ने अवस्था विद्यमान छैन। स्थानीयस्तरमा आगलागी जस्ता प्रकोप तुरन्त नियन्त्रण गर्न सकियोस् भन्ने पुनित उद्देश्यले मुलुकभरीका सबै नगरपालिकाहरूले अनिवार्य रूपमा वारूण यन्त्र राख्नु पर्ने गरी संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयबाट नीतिगत व्यवस्था भएको छ।

जुद्ध वारूण यन्त्र कार्यालय कुनै कानूनद्वारा स्थापना गरिएको निकाय होइन। यो सरकारको कार्यकारिणी निर्णयबाट गठन भएको हो। नेपाल सरकारका कार्यालयहरूले गरी आएका कतिपय कार्यहरू आवश्यकता र उपयुक्तताको आधारमा सम्बन्धित स्थानीय निकायमा निक्षेपण गर्दै जाने नेपाल सरकारको नीति रहेको हुँदा नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्बाट भएको निर्णयमा कुनै कानूनी त्रुटि

छैन। त्यसैले मन्त्रिपरिषद्बाट भएको निर्णय नीतिगत निर्णय (Policy) हुँदा न्यायिक निरूपणको मापदण्ड (Judicial manageable standard) भित्र पर्दैन।

जुद्ध वारूण यन्त्र कार्यालयलाई थप प्रभावकारी बनाई यसको सेवा प्रवाहको अवस्थामा सुधार गरिनु पर्ने भन्ने मागको सम्बन्धमा रिट निवेदकसँग असहमत हुनुपर्ने स्थिति छैन। उपत्यकाका वारूण यन्त्र कार्यालयहरूको सुव्यवस्थित रूपमा सञ्चालन गरी संस्थागत सृदृढीकरण गर्ने उद्देश्यले नै मन्त्रिपरिषद्ले उपर्युक्त निर्णय गरेको हो। जुद्ध वारूण यन्त्र कार्यालय सञ्चालनको लागि छुट्टै कानून आवश्यक छ भन्ने रिट निवेदकको भनाइ औचित्यपूर्ण छैन। प्रत्येक संगठन वा निकायको सञ्चालन गर्नको लागि ऐन नै बनाउनु पर्छ भन्ने होइन। ऐन वा कानून बनाउने वा नबनाउने भन्ने विषय विधायिकाको एकलौटी क्षेत्राधिकार (Exclusive Jurisdiction) भित्र पर्ने र यो विधायिकाको विशेषाधिकारअन्तर्गत पर्दछ। तसर्थ, नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को निर्णय कानूनसम्मत भएकोले रिट निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने होइन रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसेमत बेहोराको नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्को लिखित जवाफ।

सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको लिखित जवाफः

निवेदकले उठाएका कुनै पनि विषय यस मन्त्रालयसँग सम्बन्धित रहेका छैनन्। विपक्षी बनाउनु नपर्ने निकायलाई विपक्षी बनाई दायर गरिएको रिट निवेदन बदर गरिपाउँ भन्ने बेहोराको सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

गृह मन्त्रालयको लिखित जवाफः

नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६५।०९।०९ को निर्णयको आधारमा यस मन्त्रालय र काठमाडौं महानगरपालिका, ललितपुर

उपमहानगरपालिका र भक्तपुर नगरपालिकाबिच वारूण यन्त्र हस्तान्तरणसम्बन्धी सम्झौता सम्पन्न भइसकेको छ । यी सम्झौताअनुरूप काठमाडौं र ललितपुरका वारूण यन्त्रसम्बन्धी सम्पूर्ण कार्यहरू सम्बन्धित नगरपालिकाबाट भइरहेको र भक्तपुर जिल्लाको वारूण यन्त्र कार्यालय भने हस्तान्तरण गर्ने क्रममा रहेको छ । काठमाडौंको जुद्ध वारूण यन्त्र सम्बन्धित नगरपालिकामा हस्तान्तरण भइसकेपछि सोको नाममा रहेको का.जि.का.म.न.पा. वडा नं.२३ को कि.नं. ४ को क्षेत्रफल २-३-३-० भएको जग्गा र सोमा बनेको घरसमेत अध्यागमन विभागका नाममा कायम भएको हो । हाल वारूण यन्त्रसम्बन्धी सम्पूर्ण कार्यहरू संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयबाट सम्पादन हुने भएकोले यस मन्त्रालयको हकमा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

जुद्ध वारूण यन्त्र कार्यालय भक्तपुरको लिखित जवाफ:

जुद्ध वारूण यन्त्र कार्यालय, भक्तपुरमा कार्यरत कर्मचारीहरूलाई प्रदान गरिने सेवा सुविधा गृह मन्त्रालयले तोकेबमोजिम हुने हुँदा कर्मचारीको हकहित सम्बन्धमा कुनै निर्णय गर्ने अधिकार यस कार्यालयमा नरहेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने बेहोराको जुद्ध वारूण यन्त्र कार्यालय भक्तपुरको लिखित जवाफ ।

नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लिमिटेडको लिखित जवाफ:

निवेदनको मुख्य विषय काठमाडौं उपत्यकामा आगलागीबाट ज्यान जान सक्ने अवस्था भएको र त्यसलाई रोकथामको लागि उपयुक्त आदेश जारी गर्न माग गर्नुभएको छ । जुनकुरा आफैमा यस कम्पनीको हकमा अस्पष्ट छ । त्यसैले यस कम्पनीको

कारणबाट जुद्ध वारूण यन्त्र सञ्चालन, व्यवस्थापन एं अग्नि नियन्त्रणमा बाधा पुगेको वा पुग्न गएको भन्ने अवस्था नै आउँदैन । केवल विपक्षी बनाई दुःख दिन खोजेको देखिँदा कम्पनीको हकमा दाबी आकर्षित हुन सक्दैन । निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लिमिटेड केन्द्रीय कार्यालयको लिखित जवाफ ।

जुद्ध वारूण यन्त्र कार्यालय काठमाडौंको लिखित जवाफ:

वारूण यन्त्र सञ्चालन गर्न वा यसको सम्पत्ति संरक्षण गर्न नेपाल सरकारले अवलम्बन गर्ने नीतिलाई महानगरपालिका सदैव सहयोग गर्ने छ । फायर फाइटर र यससम्बन्धी अन्य व्यवस्था नेपाल सरकारले बनाउने नियम कानून महानगरपालिकाले सदैव पालना गर्दछ । वारूण यन्त्रलाई महानगरपालिकामा नेपाल सरकारले सुम्पेको जिम्मेवारी आफ्नो क्षेत्राधिकारभित्र प्रभावकारी ढंगले लागू गरिने कुरामा शंका गर्नुपर्ने अवस्था छैन । वारूण यन्त्रलाई भौतिक सुविधा उपलब्ध गराउनुपर्ने दायित्व नेपाल सरकारको पनि हो । स्थानीय निकायले पनि यो कार्यलाई सहयोग तथा साथ दिनेछ । रिट निवेदन महानगरपालिकाको हकमा खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको काठमाडौं महानगरपालिकाको कार्यालयअन्तर्गत रहेको जुद्ध वारूण यन्त्र कार्यालयको लिखित जवाफ ।

नेपाल खानेपानी संस्थानको लिखित जवाफ:

नेपाल सरकारको मिति ०६।४।६।१३ को निर्णयानुसार यस संस्थानको काठमाडौं उपत्यकाको सम्पूर्ण सम्पत्ति र दायित्व मिति २०६४।१।१ देखि काठमाडौं उपत्यका खानेपानी व्यवस्थापन बोर्डलाई हस्तान्तरण भई सो बोर्डले पनि खानेपानी सञ्चालन गर्नका लागि काठमाडौं उपत्यका खानेपानी लि. लाई दिइसकेको अवस्था छ । यसरी नेपाल सरकारले

१०२२३ - केवलकुमार चापागाइँ वि. नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्, प्र.म.तथा म.प.को कार्यालय, सिंहदरबारसमेत

काठमाडौं उपत्यकाको कार्यक्षेत्रको सम्पत्ति र दायित्व संस्थानबाट अर्को संस्थालाई जिम्मा दिइसकेको हुँदा कार्यक्षेत्र नै नभएको यस संस्थानलाई विपक्षी बनाइएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज भागी हुने भएकोले खारेज गरी रिट निवेदनको मागबाट अलग फुर्सद गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल खानेपानी संस्थानको लिखित जवाफ ।

अध्यागमन विभागको लिखित जवाफ:

यस विभागले हक प्राप्त गरेको का.म.न.पा. वडा नं. २३ को कि.न. ४ को जम्मा क्षेत्रफल २-३-३ जम्मा मिति २०६३।१।२।९ मा नेपाल सरकारद्वारा अध्यागमन विभागलाई भोगाधिकार स्वामित्व प्रदान गरेको हो । यस विभागले सो जगाको स्वामित्वसमेत ग्रहण गरिसकेको र रिट निवेदकको कुनै पनि हक यस विभागबाट हनन् नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको अध्यागमन विभागको लिखित जवाफ ।

वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयको लिखित जवाफ:

यस मन्त्रालयको के कस्तो काम कारबाही र निर्णयबाट रिट निवेदकको कुनै कुनै मौलिक एवं कानूनी हक अधिकारको हनन् भएको छ सो स्पष्ट नखुलाई र यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाउनु पर्ने कुनै स्पष्ट कारणसमेत नखोली विपक्षी बनाई रिट निवेदन दायर गर्नुभएको छ । वारूण यन्त्र कार्यालय र यसका कर्मचारीहरूको व्यवस्थापन गर्ने क्षेत्राधिकार यस मन्त्रालयको नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

कानून, न्याय, संविधानसभा तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयको लिखित जवाफ:

नेपाल सरकारले विपदीय क्षेत्र र खतरामुक्त

क्षेत्र निर्धारण गरी व्यवस्थित गर्न चासो नदेखाएको हुनाले ऐन, कानून बनाई जुद्ध वारूण यन्त्र सेवालाई समय र परिस्थितिको मागअनुसार व्यवस्थित ढङ्गले सञ्चालन गर्न उचित आज्ञा आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन जिकिर रहेछ । सो सम्बन्धमा दैवी प्रकोप उद्धार ऐन, २०३९ र स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ मा आवश्यक कानूनी व्यवस्था भएको छ । यदि सो व्यवस्था अपर्याप्त महसुस भई छुट्टै ऐन, कानून बनाई जुद्ध वारूण यन्त्र सेवालाई सञ्चालन गर्न आवश्यक देखिएमा सम्बन्धित मन्त्रालयबाट नीतिगत निर्णय भई मस्यौदासहित कानून निर्माणको लागि अनुरोध भई आएका बखत यस मन्त्रालयबाट सो सम्बन्धमा आवश्यक काम कारबाही हुने नै हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको कानून, न्याय, संविधानसभा तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

ललितपुर उपमहानगरपालिकामा रहेको जुद्ध वारूण यन्त्र कार्यालयको लिखित जवाफ:

काठमाडौं उपत्यकाभित्रका वारूण यन्त्र कार्यालयहरू नगरपालिकाहरूलाई हस्तान्तरण गर्ने सम्बन्धमा गृह मन्त्रालयले मन्त्रिपरिषद्मा पेस गरेका प्रस्ताव मन्त्रिपरिषद्बाट स्वीकृत भएको र सोबमोजिम गर्न गृह मन्त्रालयले स्थानीय विकास मन्त्रालयलाई र जिल्ला प्रशासन कार्यालय ललितपुरसमेतलाई पत्राचार गरेअनुसार यस ललितपुर उपमहानगरपालिकालाई जुद्ध वारूण यन्त्र कार्यालय हस्तान्तरण भई सञ्चालन भई आएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको ललितपुर उपमहानगरपालिकामा रहेको जुद्ध वारूण यन्त्र कार्यालयको लिखित जवाफ ।

सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयको लिखित जवाफ:

सरकारले विपदीय क्षेत्र र खतरामुक्त क्षेत्र

निर्धारण गरी व्यवस्थित गर्न चासो नदेखाएको हुनाले ऐन, कानून बनाई जुद्ध वारूण यन्त्र सेवालाई समय र परिस्थितिको मागअनुसार व्यवस्थित ढड्गले सञ्चालन गर्न सम्मानित अदालतबाट उचित आज्ञा आदेश जारी गरिपाउँ भनी रिट निवेदन दायर गरेको देखिन्छ । राज्यमा के कस्तो कानूनी व्यवस्था आवश्यक छ, के कस्तो कानूनहरू बनाउनु पर्ने हो र ती कानूनहरूमा के कस्ता प्रावधानहरू राखिनुपर्ने हो भन्ने इत्यादि कुरा विधायिकाको एकलौटी अधिकारक्षेत्रभित्रको विषय हो । कानूनको आवश्यकता विधायिकालाई जानकारी हुने र सोका आधारमा विधायिकाले कानून बनाउने हुँदा विधायिकाको त्यस्तो कार्यक्षेत्रउपर न्यायपालिकाले प्रवेश गर्नु हुँदैन भन्ने विधिशास्त्रको मान्य सिद्धान्त पनि भएको सन्दर्भमा विधायिकाको स्वविवेकीय विषय न्यायिक निरूपणको विषय हुन सक्ने देखिँदैन । त्यसैगरी वारूण यन्त्र व्यवस्थापनका सम्बन्धमा के कस्तो नीति अछित्यार गर्ने, के कसरी व्यवस्थापन गर्ने विषय कार्यकारिणीको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने विषय भएकोले यसलाई न्यायिक निरूपणको विषय बनाउन शक्ति पृथकीकरणको सिद्धान्तसमेतका आधारमा मिल्ने देखिँदैन । अतः रिट निवेदन खारेज भागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकार, सञ्चीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकको तर्फबाट विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री दामोदर खड्का र विद्वान् अधिवक्ता श्री विश्वास आचार्यले वारूण यन्त्र कार्यालयको सञ्चालन नेपाल सरकारको मनोमानी ढड्गबाट हुने गरेको छ । यस्तो मनोमानी रोक्न तथा कर्मचारीको खटन पटन र सेवा सुविधामा वैज्ञानिक प्रक्रिया अवलम्बन गर्न एवं वारूण यन्त्र कार्यालयको सबलीकरण गरी प्रभावकारी सञ्चालन गर्न छुट्टै कानूनी व्यवस्था गर्न जरूरी

भइसकेको छ । यसको निम्ति निवेदकका मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी ललितपुर उपमहानगरपालिकाको तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ता श्री रमेशकुमार रोकाले नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्को निर्णयबमोजिम नेपाल सरकार र जुद्ध वारूण यन्त्र कार्यालयको आपसी सम्झौताबमोजिम नै वारूण यन्त्रलाई स्थानीय निकायमा हस्तान्तरण गरिएकोले विपक्षीको रिट खारेज हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो । अर्का विपक्षी नेपाल दुरसञ्चार कम्पनी लिमिटेडको तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ता श्री सुरज अधिकारीले निवेदकले के कति कारणले नेपाल दुरसञ्चार कम्पनीलाई विपक्षी बनाउनु भएको हो भन्ने कुरा रिट निवेदनमा प्रस्त नहुँदा यस कम्पनीको हकमा रिट जारी हुन सक्दैन भनी बहस गर्नुभयो । विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फबाट विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री सञ्जिवराज रेमीले निवेदकले कुन मितिको, को-कसको निर्णयहरू बदर माग गर्नुभएको हो भन्ने आफैँमा स्पष्ट हुनुहुन्न । नेपालको संविधानमा विपद् व्यवस्थापनको विषय स्थानीय निकायको अधिकार सूचीभित्र रहेको हुँदा निवेदकले माग गरेको कानून स्थानीय निकायले नै बनाउनुपर्ने हुँच । यो संघीय सरकारले बनाउनु पर्ने कानून होइन । अतः रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

अब निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्ने हो वा होइन ? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, सर्वप्रथम जुद्ध वारूण यन्त्रको नाममा रहेको का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. २३ को कि.नं. ४ को जग्गा क्षेत्रफल २-३-३-० जग्गा र सोमा बनेको घरसमेत अध्यागमन विभाग काठमाडौंका नाममा कायम भएको हुँदा जग्गा दिने निर्णय उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिपाउँ

भन्ने निवेदन मागको सम्बन्धमा विचार गर्दा नेपाल सरकारले आफ्नो स्वामित्व वा हकाधिकारभित्रको जग्गा कुनै सरकारी कार्यालयलाई प्रदान गर्नेलगायत अन्य कुनै आवश्यक र उपर्युक्त कार्यका लागि प्रयोग गर्न दिन सक्ने नै देखिन्छ । कानूनी अित्यारी नभएको निकायले हस्तान्तरण गरेको तथा व्यक्तिको वा समुदायको आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिक, धार्मिक आदि अधिकारसँग सार्थक सम्बन्ध र सार्वजनिक सरोकार राख्ने अवस्थाको कुरामा अनुचित तवरबाट सरकारी वा सार्वजनिक जग्गा पज्नी गरिएको अवस्थामा न्यायिक निरूपणका लागि प्रश्न उठाउन अवश्य नै सकिन्छ । तर त्यसप्रकारको सम्बन्ध वा सरोकार नदेखिएको अवस्थामा नेपाल सरकारले आफ्नो कार्यकारिणी अधिकार प्रयोग गरी आफ्नो एउटा निकायको अधीनस्थ रहेको जग्गा सरकारको अर्को कुनै निकायलाई हस्तान्तरण गरिएको कार्यलाई अनुचित वा कानून प्रतिकूल कार्य मान्न मिल्दैन । यस दृष्टिले हेदा विवादित जग्गा हस्तान्तरण गर्ने सम्बन्धमा नेपाल सरकारबाट भएको निर्णय बदर गर्नुपर्ने कुनै उचित कारण र आधार खुल्न आएको पाइएन । तसर्थ, अध्यागमन विभागलाई जग्गा हस्तान्तरण गरेको निर्णय बदर गर्न उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी रहन परेन ।

३. नेपाल सरकारअन्तर्गत वारूण यन्त्रका कर्मचारीलगायत वारूण यन्त्र कार्यालयलाई स्थानीय निकायमा लैजाने भनी गरिएको मन्त्रिपरिषद्को निर्णय बदर गरिपाउँ भनी निवेदकले माग गरेकोसमेत देखियो । नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्बाट काठमाडौं उपत्यकाभित्रका वारूण यन्त्र कार्यालयहरू सम्बन्धित काठमाडौं महानगरपालिका, ललितपुर उपमहानगरपालिका र भक्तपुर नगरपालिकालाई हस्तान्तरण गर्ने गरी मिति २०६५।७।९ मा निर्णय भएको भन्ने देखिन्छ । जुद्ध वारूण यन्त्र कार्यालय सरकारको कार्यकारिणी निर्णयबाट गठन भएको र मन्त्रिपरिषद्बाट

भएको उपर्युक्त निर्णय नेपाल सरकारको नीतिगत विषयभित्र पर्ने देखिन्छ । सार्वजनिक सेवा प्रदायक सरकारी निकायलाई कुन निकाय अधीनस्थ राखी कसरी व्यवस्थापन गर्ने भन्ने विषयसमेत सरकारको नीतिगत निर्णयको विषय भएकाले यसप्रकारको निर्णयको कुरालाई न्यायिक निरूपणको विषय बनाउन मनासिब देखिन आएन । वारूण यन्त्र कार्यालयहरूलाई स्थानीय आवश्यकताका आधारमा सञ्चालन गर्नको लागि स्थानीय तहलाई जिम्मेवारी दिनुलाई अनुचित मान्न मिल्ने देखिँदैन । उल्लिखित निर्णयमा कुनै कानूनी त्रुटि भएको भन्ने निवेदन जिकिरसमेत नदेखिँदा सो निर्णय बदर गर्न उत्प्रेषणलगायत कुनै प्रकारको रिट आदेश जारी गरी रहन परेन ।

४. वारूण यन्त्र सञ्चालन तथा व्यवस्थापन निर्देशिका, २०६७ को भरमा जुद्ध वारूण यन्त्र कार्यालय र सोका कर्मचारीको सञ्चालन र व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यहरू हुँदै आएकोमा वर्तमान अवस्थामा निर्देशिकाको भरमा मात्र वारूण यन्त्र कार्यालयको प्रभावकारी सञ्चालन नहुने भन्दै छुट्टै कानूनी व्यवस्थाको माग निवेदनमा गरेको देखिन्छ । दैवी प्रकोप (उद्धार) ऐन, २०३९ ले आगलागीसम्बन्धी विपद्का घटनालाई समेटेकोले वारूण यन्त्र कार्यालयको सञ्चालनको निम्ति छुट्टै कानूनको आवश्यकता नरहेको भन्ने पनि केही विपक्षीहरूको लिखित जवाफ रहेको पाइयो । उक्त ऐनले दैवी प्रकोप तथा आगलागीसमेतका घटनालाई समेटेको देखिन्छ । तर वारूण यन्त्र कार्यालयको सञ्चालन एवं सोका कर्मचारीको सेवा, सर्त र सुविधा सम्बन्धमा कुनै व्यवस्था गरेको भने देखिएन । भरपर्दो र प्रभावकारी सेवा प्रवाहका लागि जुद्ध वारूण यन्त्र कार्यालयलगायत दैवी प्रकोपका घटना नियन्त्रणमा संलग्न अन्य वारूण यन्त्र कार्यालयसमेतको प्रभावकारी सु-सञ्चालन र व्यवस्थापनको लागि आवश्यक कानूनी आधार तयार हुनु वाञ्छनीय देखिन्छ ।

५. नेपालको संविधानले विपद् नियमानुसार गरी बुझाई दिनू।
व्यवस्थापनलाई स्थानीय तहको अधिकारको सूचीभित्र राखेको छ। यसलाई संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकारको साझा सूचीभित्र समेत समावेश गरेको देखिन्छ। यसबाट प्रत्येक तहका सरकारलाई उत्तरदायी बनाउने अभिप्राय संविधानले राखेको र विपद् व्यवस्थापनको कुरामा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका बिच समन्वयात्मक सहकार्यको अनिवार्यता रहेको कुरा प्रस्तु हुन्छ। विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी दायित्वबाट कुनै पनि तहको सरकार पन्छिन सक्दैन। संघीय सरकारलाई देखाएर प्रदेश वा स्थानीय सरकार पन्छिन सक्दैन। यसैगरी प्रदेश वा स्थानीय तहलाई देखाएर संघीय सरकार दायित्वबाट विमुख हुन सक्दैन। नागरिकको जिउ ज्यान, सम्पत्ति तथा सुरक्षासँग सम्बन्धित महत्वपूर्ण र संवेदनशील विषय भएकाले विपद् व्यवस्थापनका लागि पर्याप्त, भरपर्दो र प्रभावकारी व्यवस्था मिलाउनु सरकारको कर्तव्य नै हुन्छ। वर्तमान अवस्थाको तीव्र सहरीकरण, घनाबस्ती र विविध प्रकारका विपद्को सम्भावनाको तुलनामा विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी कानून, सरकारी नीति, संस्थागत संरचना, साधन खोतको उपलब्धता र समग्र व्यवस्थापन क्षमता कमजोर र अपर्याप्त छन् भन्ने कुरामा सन्देह छैन। यो अवस्थामा तत्काल सुधार गर्नु वाञ्छनीय देखिन्छ। विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धमा समग्रमा पुनरावलोकन गरी आवश्यक प्रबन्ध मिलाउनु पनि वाञ्छनीय देखिन्छ। वारूण यन्त्रको भौतिक तथा कर्मचारी व्यवस्थापन प्रभावकारी बनाउन पनि आवश्यक छ। अतः सबै प्रकारका विपद् व्यवस्थापन गर्न आवश्यक थप नीतिगत, कानूनी र संस्थागत व्यवस्था मिलाउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा निर्देशनात्मक आदेश जारी हुने ठहर्छ। प्रस्तुत आदेशको प्रतिलिपि साथै राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षीहरूलाई जानकारी दिई मिसिल

उक्त आदेशमा सहमत छु।
न्या. बमकुमार श्रेष्ठ
इजलास अधिकृतः शिवप्रसाद आचार्य
इति संवत् २०७४ साल चैत्र १९ गते रोज २ शुभम्।

४४ ॥ ४४

निर्णय नं. १०२२४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश डा. श्री आनन्दमोहन भट्टराई
माननीय न्यायाधीश श्री सपना प्रधान मल्ल
आदेश मिति : २०७४।१।१२
०७३-WO-००२२

मुद्दा: परमादेश

निवेदक : ललितपुर जिल्ला कार्यविनायक न.पा. वडा नं. ६ स्थित स्नेहाज केयरकी अध्यक्ष ललितपुर जिल्ला, ललितपुर उ.म.न.पा. वडा नं. ३० बस्ने यमुनाकुमारी श्रेष्ठ
विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत

- पशुपंक्षीलाई अन्य निर्जीव सम्पत्तिजस्तो अमानवीय व्यवहार गर्न नमिल्ने ।
(प्रकरण नं. ५)
- पशुपंक्षी वध गर्दा उपयुक्त प्रविधिको प्रयोग गरी कम पीडा दिई गरिनुपर्ने ।
- पशुपंक्षी एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा स्थानान्तरण गर्दा क्रूर तरिकाबाट नगरी व्यवस्थित तरिकाबाट गर्न कानूनले सुनिश्चित गरेको हुनुपर्ने ।
- पशुलाई वैज्ञानिक प्रयोगको लागि उपयोग (Scientific Experiment), पशुको प्रजनन तथा Genetic Engineering र Genetic Modification, मनोरञ्जन तथा अन्य क्रियाकलापलगायतका विषयहरूलाई कानूनले सम्बोधन गर्नुपर्ने ।
(प्रकरण नं. १५)

प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छः-

रिट निवेदनको बेहोरा

म निवेदिकाले स्नेहाज केयर नामको सामाजिक संस्थामार्फत हाल करिब ७० वटा छाडा छोडिएका रोगी, घाइते कुकुरहरूको संरक्षण गरी पशु संरक्षण र पशु अधिकारका सम्बन्धमा काम गरी आएकी छु । मानव समुदाय र जीव जनावर एक अर्काका दुस्मन नभई एक अर्काका पूरक हुन् । नेपाली समाजले साँस्कृतिक, धार्मिक र पर्यावरणीय रूपले जीव जनावरको सहअस्तित्वलाई स्वीकार गरेको छ । हामी हरेक जीवभित्र परमात्माको अंश रहेको स्वीकार गरी विभिन्न साँस्कृतिक चाड, पर्व तथा उत्सवमा जीवजन्तुको पूजा गर्दछौं तथापि हामीले आमासरह सम्मान गरेको गाईले अनेकौं पीडा र अन्याय सहनु परेको छ । खेतीपातीको पर्याय बनेका गोरू राँगाले त्यस्तै अन्याय र यातना सहनु परेको छ । सुरक्षा र बफादारिताको पर्याय बनेको कुकुरले अनेकौं प्रकारले चरम अन्याय सहनु परेको छ । सम्पूर्ण घरपालुवा जनावर अन्याय र क्रूर यातनाको सिकार बनेका छन् । केही जनावरलाई एसिडले आक्रमण गर्ने, इनारमा फाली दिने, आगो र तातो पानीले पोली दिने, मट्टीतेल छक्केर आगो लगाई दिने, विष खुवाउने, खुट्टा, पुच्छर वा अन्य अड्ग काटेर चरम यातना दिने जस्ता असभ्य र क्रूर तवरले आक्रमण गर्ने गरेको पाइन्छ । जड्गली जनावरसमेत चरम यातना अन्याय र शोषण बेहोर्न बाध्य पारिएका छन् । मानव समुदायको सुरक्षा समुन्नति र सम्बृद्धिका लागि हामीले विभिन्न कानून निर्माण गरेका छौं तर केही अपवादका व्यवस्थाबाहेक जीव जनावर र पशुधनको न्याय, सुरक्षा, मर्यादा र सदुपयोगका लागि कुनै कानून बनाइएको छैन । हाम्रे आँखाअगाडि जीव जनावर पशुधनलाई चरम यातना, पीडा र अन्याय हुँदा पनि उजुर गर्ने, कारबाही गराउने,

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता श्री हरि फुँयाल
र श्री प्रविण सुवेदी

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री
श्यामकुमार भट्टराई

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प. २०७३, अंक ९, नि.न. १६८६
- सम्बद्ध कानून :

- पशु स्वास्थ्य तथा पशु सेवा ऐन, २०५५
- पशु स्वास्थ्य तथा पशु सेवा नियमावली,
२०५६
- पशु वधशाला र मासु जाँच नियमावली,
२०५७

आदेश

न्या.सपना प्रधान मल्ल : नेपालको संविधानको धारा ४६, १३३(२)(३) बमोजिम यसै अदालतको अधिकारक्षेत्रभित्रको भई दायर हुन आएको

न्याय दिलाउने ठाउँ छैन।

कतिपय जीवजन्तु असहायको सहारा बनेका छन् तापनि त्यस्तो जनावरप्रति समाजमा क्रूर हिंसा गर्ने संस्कार बढेको छ, पशु तथा जनावरप्रति पीडा, हिंसा र क्रूरता रोकनेतर्फ नेपाल सरकारबाट कुनै कदम चालिएको छैन। गढिमाईजस्तो पशुवध पर्वले नेपाली समाजलाई क्रूर हत्याराको रूपमा विश्वभर प्रचारित गरेको छ। कृषि प्रधान देश नेपालमा कृषिका लागि अति आवश्यक र अपरिहार्य, विभिन्न जनावर दूध तथा दूधजन्य पदार्थका स्रोत तथा मासुका लागि पालिएका जनावर, घरेलु तथा राष्ट्रिय सुरक्षाका लागि पालिएका जनावर, घरेलु साजसज्जा तथा सौख्यका लागि पालिने जनावर तथा वन्यजन्तुसमेतले यथोचित न्याय, अपनत्व र मानवीय समवेदनाका अभावमा चरम हिंसा, दुर्व्यवहार र कष्ट पाइरहेका छन्। अमूल्य घरेलु र जड्गली जनावरले समेत ज्यादै कष्ट र पीडा पाएका छन्। तिनीहरूप्रतिको न्यायोचित व्यवहार सदाचार र मर्यादा कायम गराउनेतर्फ कुनै प्रस्त नीति तथा कानून बनाउन राज्यले ध्यान दिएको छैन जसबाट नागरिकलाई गुणस्तरीय वस्तु र सेवाको प्राप्तिमा अवरोध सिर्जना भएको छ र अमूल्य पशुधन असुरक्षित बनेको छ, मानव समुदायको खाद्यसम्बन्धी हक र स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने हकमा समेत आघात परेको छ। जड्गली जनावरको सुरक्षाका लागि बनेको राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु ऐनमा भएको सामान्य व्यवस्थाले वन्यजन्तुको न्यायको प्रवर्धनमा कुनै खास योगदान दिन सकेको छैन भने घरेलु जनावरका हकमा कुनै कानून नै बनाइएको र लागू गरिएको छैन। छिमेकी मुलुक भारतमा जनावरका विरुद्ध अत्याचार रोक्न सन् १९६० देखि नै The Prevention of Cruelty to Animal Act, 1960 को व्यवस्था गरी त्यसअन्तर्गत पशु कल्याण बोर्डको व्यवस्था गरी पशु अधिकारको रक्षा गरिएको छ। भारतको सर्वोच्च अदालतले नेपालको गढिमाई मेलामा हुने पशुवधको कहालीलाग्दो

अवस्थालाई निरुत्साहित पार्न Gauri Maulekhi Vs State of Uttarakhand and others, Writ Petition (PIL) No.73 of 2010, को मुद्दामा आदेश जारी गरेको छ र यस्तै विभिन्न मुद्दामा महत्वपूर्ण निर्णयहरू भएको छ। त्यसैगरी अर्को छिमेकी चीनमा सन् १९९९ मा पशु कल्याण ऐनको व्यवस्था गरी पशुका विरुद्ध हुने अत्याचारलाई दण्डनीय बनाइएको पाइन्छ।

नेपाल सरकारले छुट्टै पशुपन्थी मन्त्रालय गठन गरेको छ तर उचित संरक्षणात्मक व्यवस्थासहित छुट्टै नीति र कानून बनाउन सकेको छैन। स्वच्छ वातावरण प्रत्येक नागरिकको मौलिक हक हो। प्राकृतिक असन्तुलन र इको सिस्टमको असन्तुलनमा भयानक प्राकृतिक विपत्ति आई लाग्दछन्। त्यसैले Ecology र Environment मा सन्तुलन कायम गरी सभ्य, समुन्नत र दिगो मानव समाजको विकासका लागि पशु अधिकारको सन्तुलित व्यवस्थापन अपरिहार्य छ तर हाल कायम रहेको हाम्रो व्यवहारबाट खाद्य सम्प्रभुता, स्वच्छ वातावरणको हकमा गम्भीर क्षति पुग्ने र क्षति निरन्तर बढ्दै जाने हुँदा त्यसबाट नेपाली नागरिकलाई प्राप्त समुन्नत जीवन जिउने हक (Right to Life with prosperity), खाद्य अधिकार (Right to Food), स्वच्छ वातावरणको हक (Right to Healthy Environment) मा समेत आघात पारेको छ। यसरी पशु व्यवस्थापन र पशु अधिकारप्रति गैरजिम्मेवार विपक्षीहरूका कारण मानव समाजमा गम्भीर भयावह असर पर्न जाने अवस्था सिर्जना भएको, नेपालको संविधानको धारा १७, २५, ३०, ३५, ३६, ४३ समेतद्वारा नागरिकलाई प्रदत्त मौलिक हकमा आघात परी मानिसको बाँच्न पाउने अधिकार हनन् हुन जाने, Ecology नै धवस्त हुने अवस्था सिर्जना भई मानव समाजले अनेकौं विपत्ति बेहोर्नुपर्ने भएको हुँदा पशु अधिकारको उचित व्यवस्था गर्न पशु तथा जनावरउपर क्रूर हिंसा, यातना र अनुचित कार्य हुन

नदिनु र पशु व्यवस्थापनप्रति उचित प्रबन्धसहित पशु कल्याणसम्बन्धी उचित कानूनी व्यवस्था गर्नु, गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा संविधानको धारा १३३(२) बमोजिम परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ । साथै सम्मानित अदालतका आदेशले कानून नबन्दासम्म सबै पशु तथा जीवजन्तुलाई यातना र पीडा हुने कुनै काम व्यवहार नगर्नु, नगराउनु, यथोचित सुरक्षामा ध्यान दिनु, अनुचित, क्रूर र मर्यादाविपरीतको कुनै काम नगर्नु, नगराउनु र हुन नदिनु भन्नेसमेत बेहोराको आदेश जारी गरी तिनीहरूको न्यायोचित अधिकार सुनिश्चित गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको निवेदक यमुनाकुमारी श्रेष्ठको तर्फबाट यस अदालतमा दायर हुन आएको रिट निवेदन ।

यस अदालतबाट जारी भएको कारण देखाउ आदेश

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदन मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? आदेश जारी हुनु नपर्ने भए आधार कारणसहित यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५दिनभित्र विपक्षीहरूका नाममा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी सूचना पठाई म्यादभित्र लिखित जवाफ परे वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु ।

विपक्षी नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ

पर्यावरण (Ecology) र वातावरण (Environment) मा सन्तुलन राख्न मानव समाजको दिगो विकासको लागि पशु अधिकारको संरक्षण तथा विकास गर्न र सोसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था गर्न नेपाल सरकारले पशुपक्षी विकास मन्त्रालयको स्थापना गरेको छ । त्यसैगरी, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण क्षेत्रसमेत स्थापना भई पशुपक्षी एवं जनावरहरूको संरक्षणको लागि काम गर्दै आइरहेको छ र सोको

लागि राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०४९, वन ऐन, २०४९, वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ लगायतका ऐनहरू र सोसम्बन्धी विभिन्न नियमावलीहरूसमेत जारी भई कार्यान्वयन भइरहेका छन् । पशु अधिकारको संरक्षणका सम्बन्धमा रिट निवेदकले उठाउनु भएको विषयमा फरक धारणा राख्नुपर्ने अवस्था पनि छैन । जहाँसम्म पशुहरूलाई कसैले पनि यातना दिने र पीडा हुने कुनै कार्य गर्नबाट रोक्ने गरी छुट्टै कानून निर्माण हुनुपर्ने भन्ने विषय छ, समाजको आवश्यकता र प्राथमिकताअनुसार राज्यले कानून बनाउँदै जाने हुँदा यस विषयमा समेत सरकारले अध्ययन गरी उपयुक्त समयमा आवश्यक प्रबन्ध गर्ने नै हुँदा रिट निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था छैन । रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने लिखित जवाफ ।

विपक्षी व्यवस्थापिका संसद् सचिवालयको लिखित जवाफ

रिट निवेदकले आफ्नो रिट निवेदनको विरुद्ध खण्डमा यस व्यवस्थापिका संसद्लाई विपक्षी बनाउनुबाहेक रिट निवेदनको कुनै पनि प्रकरणमा यस व्यवस्थापिका संसद्को के, कुन काम कारबाहीबाट नागरिकको समुन्नत जीवन जिउने हक, खाद्य अधिकार वा स्वच्छ वातावरणको हकलगायतका हकहरू हनन् भएको हो भन्ने कुराको स्पष्ट आधार र कारण खुलाउन सक्नुभएको छैन । व्यवस्थापिका संसद् नियमावली, २०७३ ले स्पष्ट गरेको विधि र प्रक्रियाबमोजिम आफ्नो कार्य सम्पादन गर्ने यस व्यवस्थापिका संसद्लाई निवेदकले अनावश्यक रूपमा प्रत्यर्थी बनाएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन प्रथमदृष्टिमै खारेज भागी छ । निवेदकले रिट निवेदनमा उल्लेख गरेबमोजिम आफ्नो परम्परा, चलन, धर्म, संस्कृतिको नाममा वा अन्य विभिन्न बहानामा पशु बली चढाउने वा हिंसा गर्ने वा अन्य कुनै प्रकारको दुःख दिने कार्यलाई

रोक्ने जिम्मेवारी निर्विवाद रूपमा कार्यपालिकाको हो । यस्तो विषयलाई व्यवस्थित गर्न वा आवश्यक नियन्त्रण गर्न उपयुक्त कानूनको आवश्यकता महसुस गरी सरकारले व्यवस्थापिका संसदमा विधेयक प्रस्तुत गरेको अवस्थामा त्यस्तो विधेयकलाई व्यवस्थापिका संसद् नियमावली, २०७३ ले निर्दिष्ट गरेको विधि र प्रक्रियाबमोजिम व्यवस्थापिका संसदमा छलफल भई उपयुक्त निर्णय हुने नै हुँदा यस्तो विषयमा यस व्यवस्थापिका संसदलाई विपक्षी बनाउनुको कुनै औचित्य छैन । अनावश्यक रूपमा विपक्षी बनाइएको यस व्यवस्थापिका संसदको हकमा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने लिखित जवाफ ।

विपक्षी नेपाल सरकार, कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय, सिंहदरबारको लिखित जवाफ

गढिमाईलगायतका धार्मिक स्थलमा दिने गरिएको बलीको सन्दर्भमा जनावरहरूउपर हुने गरेको क्रूर र यातनापूर्ण व्यवहार नहुने व्यवस्था गर्न, बली दिइएका जनावरको मासुलगायतका चिजवस्तुको स्वास्थ्यका दृष्टिले उचित व्यवस्थापन गर्न, वातावरण प्रदूषण नियन्त्रण गर्न, बली दिइने जनावरको क्वारेन्टाइन परीक्षणलगायतका स्वास्थ्य परीक्षण प्रभावकारी रूपमा हुने व्यवस्था मिलाउन र पशु स्वास्थ्य तथा पशु सेवा ऐन, २०५५ को दफा २७ बमोजिम पशुप्रति हुने निर्दिष्टी व्यवहार रोक्नका लागि समिति गठन गरी त्यस्तो निर्दिष्टी व्यवहार रोक्ने व्यवस्था मिलाउनु भनी रिट निवेदक अधिवक्ता अर्जुनकुमार अर्यालिसमेत विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत भएको रिट नं.०७१-WO-०३७१ मा मिति २०७३।४।२० मा यस अदालतबाट परमादेशको आदेश जारी भइसकेको सन्दर्भमा प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गर्नुको कुनै औचित्य देखिँदैन । पशुउपर हुने क्रूर यातना विरुद्धको कार्यलाई व्यवस्थित गर्ने गरी

पशु तथा जनावरको कल्याणसँग सम्बन्धित कानूनमा संशोधन तथा नयाँ कानून तर्जुमाका लागि सम्बन्धित मन्त्रालयबाट मस्यौदा तयार भई सहमतिका लागि यस मन्त्रालयमा आएका बखत यस मन्त्रालयबाट आवश्यक प्रक्रिया अगाडि बढाइने नै हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने लिखित जवाफ ।

विपक्षी नेपाल सरकार, सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयको लिखित जवाफ

रिट निवेदकले आफ्नो निवेदनमा यस मन्त्रालयको के कस्तो काम, कारबाही वा निर्णयबाट के कस्तो संवेदानिक तथा कानूनी हक अधिकार हनन् हुन गएको हो भन्ने सम्बन्धमा कुनै कुरा उल्लेख गर्न सक्नुभएको छैन । कसैका विरुद्ध कुनै कुराको दाबी लिँदा कसको के र कुन काम, कारबाही वा निर्णयका कारण निवेदकको कुन कानूनद्वारा प्रदत्त कुन हक अधिकारमा के, कसरी हनन् हुन गएको हो भन्ने सम्बन्धमा स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरी सो कुरामा अदालतसमेत सन्तुष्ट हुने प्रमाण पेस गर्नुपर्दछ । यस मन्त्रालयलाई प्रत्यर्थी बनाउनु पर्ने कुनै कारण र आधार खुलाउन सकेको नपाइएकोले मन्त्रालयको हकमा विपक्षीको रिट निवेदन प्रथमदृष्टिमै खारेज गरिपाउँ भन्ने लिखित जवाफ ।

विपक्षी नेपाल सरकार, पशुपंक्षी विकास मन्त्रालयको लिखित जवाफ

निवेदकको निवेदन जिकिरबमोजिम नेपालको संविधानको भाग ३ को मौलिक हकसम्बन्धी व्यवस्थालगायत अन्य कुनै धारामा पशु अधिकारसम्बन्धीस्पष्ट व्यवस्थागरेकोपाइँदैन । तथापि, पशु स्वास्थ्य तथा पशु सेवा नियमावली, २०५६ को नियम १७ बमोजिम पशु दुवानीसम्बन्धी मापदण्ड, २०६४ कार्यान्वयनमा रही सोही मापदण्डबमोजिम

पशु ढुवानी हुने गरेको, पशु वधशाला र मासु जाँच ऐन, २०५५ को दफा ८ बमोजिम पशु वध गर्नुअघि जाँचाउनु पर्ने, पशु रोगी देखिएमा वध गर्नबाट रोक्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ। पशु वधशाला र मासु जाँच नियमावली, २०५७ को नियम ४ मा पशुहरूको स्वास्थ्य परीक्षण गर्ने, पशुलाई अस्वस्थ पशुभन्दा भिन्न स्थानमा राख्ने, पशु वध गर्नुअघि बेहोस बनाउने, नियम ९ मा वध गर्नुअघि पशु जाँच गर्ने कार्यविधिसम्बन्धी व्यवस्था गरी विभिन्न रोग भएका पशुलाई वध गर्नबाट वञ्चित गरेको पाइन्छ भने सोही नियमावलीको अनुसूची-५ मा पशु वध गर्नुपूर्व जाँच गर्ने कार्यविधिसम्बन्धी व्यवस्था गरेको पाइन्छ। साथै यस मन्त्रालयले मिति २०७२।१।०।।३ मा जारी गरेको ४० बुँदे प्रतिबद्धताको बुँदा नम्बर १ मा राष्ट्रिय पशुपंक्षी पालन नीति तर्जुमा गरी ६ महिनाभित्र कार्यान्वयनमा ल्याउने प्रतिबद्धता उल्लेख भई राष्ट्रिय पशुपंक्षी नीति तयार भई जारी हुने क्रममा रहेको, बुँदा नम्बर २ मा मस्यौदा तयार भई संशोधन प्रक्रिया अगाडि बढिरहेको, पशु कल्याण ऐन, २०५५ मा संशोधनको प्रवर्द्धन तथा बजार ऐन, पशु औषधी ऐन र सरलवा रोग ऐनहरू १ वर्षभित्र तर्जुमा गरिने प्रतिबद्धतासहित ऐन नियम परिमार्जन तथा निर्माण समिति गठन भई उलिखित ऐनहरूको मस्यौदा तयार भइरहेको बेहोरा अनुरोध गर्दछु। अतः पशु अधिकारसम्बन्धी व्यवस्था नेपालको संविधानको मौलिक हकसम्बन्धी व्यवस्थामा नभएको तथा पशु अधिकारको संरक्षणले मात्र मानिसको बाँच्न पाउने अधिकारको प्रवर्द्धन हुन सक्छ र नागरिकको स्वच्छ वातावरणको हक प्राप्त हुन सक्छ भनी निवेदकले लिएको जिकिर नागरिकको मौलिक हकसँग अन्योन्याश्रित र परिपूरक नभएको तथा संविधानको धारा १३३(२) संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हकको प्रचलनका लागि मात्र प्रयोग हुने स्पष्ट व्यवस्था भएकोले निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने होइन, रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने लिखित जवाफ।

विपक्षी नेपाल सरकार, कृषि विकास मन्त्रालय, सिंहदरबारको लिखित जवाफ

यस मन्त्रालयको कुनै पनि काम कारबाही निवेदकले उठान गरेका विषयवस्तुसँग सम्बन्धित छैनन्। पशु अधिकारसँग सम्बन्धी नीति निर्माण एवं कानून तर्जुमाका विषयसमेत पशुपंक्षी विकास मन्त्रालयको क्षेत्राधिकारभित्र पर्दछ। यस मन्त्रालयको काम कारबाहीबाट निवेदिकाको मौलिक हकमा आघात पुगेको अवस्था नहुँदा असम्बद्ध एवं बेसरोकार निकायलाई विपक्षी बनाई दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने लिखित जवाफ।

विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकिर

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी निर्णयको लागि यस इजलासमा पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री हरि फुँयाल र श्री प्रविण सुवेदीले मानव समुदाय र पशु जगत्बिच अन्योन्याश्रित सम्बन्ध रहेको छ। धार्मिक, सामाजिक, आर्थिक तथा मानवीय कारणले समेत पशुहरूको अधिकार संरक्षण गर्नु मानव समुदायको कर्तव्य हो। पशु अधिकार र कल्याणको लागि विभिन्न देसहरूले कानूनी व्यवस्था गरेको भए तापनि नेपालको सन्दर्भमा पर्याप्त कानूनी व्यवस्था हुन सकेको छैन। जसले गर्दा पशुहरूको अवस्था अत्यन्त दयनीय र कारूणिक रहेको छ र राज्यले यसतर्फ पर्याप्त ध्यान दिन सकेको छैन। पशुसम्बन्धी केही ऐन कानूनहरू हाल विद्यमान रहेको भए तापनि ती व्यवस्थाहरू पर्याप्त छैनन्। पशुहरूको हक अधिकारको समुचित संरक्षण हुन नसक्दा खाद्य सम्प्रभुता र स्वच्छ वातावरणको हकमा प्रतिकूल प्रभाव परी नागरिकको जीवन जिउने हक, स्वच्छ वातावरणको हकलगायतका मौलिक हक अधिकारमा प्रतिकूल असर पर्ने भएकोले निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्छ भनी

बहस गर्नुभयो ।

त्यसैगरी विपक्षीहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री श्यामकुमार भट्टराईले पशु हक अधिकारको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्नको लागि कुनै कानूनी प्रावधान नभएको अवस्था होइन । पशुहरूको हक अधिकारको संरक्षणको लागि नेपाल सरकार गम्भीर र जिम्मेवार छ । पशुहरूको हक अधिकारको संरक्षण गर्नको लागि नै पशु सेवा ऐन, २०५५, वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३, वन ऐन, २०४९ लगायतका ऐन तथा नियमावलीहरू तर्जुमा गरिएको छ । यसैगरी अधिवक्ता अर्जुनकुमार अर्यालसमेत विरुद्ध नेपाल सरकारको रिट नं. ०७९-WO-३७९ रिट निवेदनमा मिति २०७२।४।२० मा यसै अदालतबाट प्रस्तुत रिट निवेदनसँग समान प्रकृतिको विषयमा परमादेशको आदेश जारी भइसकेको अवस्थामा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने होइन भनी बहस गर्नुभयो ।

यस अदालतको निर्णयाधार / आदेश

उपर्युक्त तथ्य र बहस जिकिर रहेको प्रस्तुत रिट निवेदनमा देहायका प्रश्नहरूको सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो ।

- (१) मानव समुदायको र पशुबिचको अन्तर सम्बन्ध कस्तो रहेको छ र सन्तुलित सम्बन्ध नहुँदा मानव समुदायमा कस्तो असर पर्न सक्दछ ?
- (२) पशु अधिकार कस्तो अधिकार हो ?
- (३) पशु अधिकारको संरक्षणको सन्दर्भमा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा के कस्तो सिद्धान्त, मापदण्ड र कानूनहरू रहेका छन् ?
- (४) नेपालमा पशु अधिकारका सम्बन्धमा विद्यमान कानूनी व्यवस्थाहरू पर्यास छन् वा छैनन् ?

(५) रिट निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो वा होइन ?

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकले मुख्यतः पशु अधिकारको संरक्षणको लागि पर्यास कानूनी व्यवस्था नभएको, पशुधनको न्याय, सुरक्षा, मर्यादा र सदुपयोगका लागि कुनै कानून नबनाइएको कारण जीव जनावर पशुधनलाई चरम यातना, पीडा र अन्याय हुँदा पनि उजुरी गर्ने, कारबाही गराउने र न्याय दिलाउने ठाउँ नभएकोलगायतका आधारमा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने भन्ने जिकिर लिएको देखिन्छ भने विपक्षीहरूले पेस गरेको लिखित जवाफको अध्ययन गरी हेर्दा यस सम्बन्धमा कानूनी व्यवस्था रहेको, पशु अधिकारको संरक्षण गर्नुपर्छ भन्ने कुरामा कुनै विवाद नरहेको तथा समाजको आवश्यकता र प्राथमिकताको आधारमा राज्यले कानून बनाउँदै जाने नै हुँदा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नु नपर्ने भन्ने जिकिर लिएको देखिन्छ ।

३. अब मानव समुदाय र पशुबिचको अन्तर सम्बन्ध कस्तो रहेको छ र सन्तुलित सम्बन्ध नहुँदा मानव समुदायमा कस्तो असर पर्न सक्दछ भन्ने पहिलो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा, हामी बाँचिरहेको पृथ्वी सबै जीव जनावरहरूको साझा घर हो । चेतना र विवेकको हिसाबबाट मानव जाति अन्य जीव जनावरभन्दा श्रेष्ठ भए तापनि यस पृथ्वीमा सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक हरेक जीवजन्तुमा रहेको हुन्छ । धार्मिक, साँस्कृतिक तथा पर्यावरणीय रूपमा मानव जाति र अन्य प्राणीको बिचमा अन्योन्याश्रित सम्बन्ध रहेको हुन्छ भने मानिसलगायतका प्रकृतिमा रहेका अन्य पशुपक्षी तथा जीवहरूको जीवन्त उपस्थितिले नै पर्यावरणीय चक्र (eco-system cycle) सञ्चालित भइराखेको हुन्छ र यीमध्ये कुनै जीवजन्तु लोप हुँदा त्यसले पर्यावरणीय

सन्तुलन नै खलबलिन सकछ । साथै पशुहरूको समुचित संरक्षण हुन नसकदा संविधानको धारा ३६ र धारा ३० मा सुनिश्चित गरिएको खाद्य सम्प्रभुता र स्वच्छ वातावरणको हकमा प्रतिकूल प्रभाव परी संविधानको धारा १६ र ३० मा सुनिश्चित गरिएको नागरिकको जीवन जिउने हक र स्वच्छ वातावरणको हकलगायतका मौलिक हक अधिकारमा प्रतिकूल असर पर्ने देखिन्छ ।

४. पशु अधिकारको कस्तो अधिकार हो भन्ने दोस्रो प्रश्नमा विचार गर्दा, समयसँगै अन्तर्राष्ट्रिय वातावरण कानूनले पनि Anthropocentric Approach बाट Nature's right centric approach को गति लिँदै गर्दा सबै प्राणीको बाँच्न पाउने अधिकार जन्मसिद्ध अधिकार भएको र मानवीय आवश्यकताले अपरिहार्य भएमा बाहेक सो अधिकारको संरक्षण कानूनले गर्नुपर्ने देखिन्छ । The World Charter for Nature को प्रस्तावनाले "सबै प्राणीको आफ्नो छुट्टै अस्तित्व हुने हुँदा मानव जातिको उपयोगमा आए नआए तापनि उसको संरक्षणको सुनिश्चितता गर्नुपर्दछ" भन्ने व्यवस्था गरेको छ । मानिससँगको सम्बन्धको अलावा पशुपंक्षीहरूको आफ्नो स्वतन्त्रता पनि रहेको हुन्छ । पशुपंक्षीहरूको पनि मानिसको जस्तै स्वतन्त्र रूपमा बाँच्न पाउने हक हुन्छ । उसको स्वतन्त्रताको सम्मान र संरक्षण गर्नु मानिसको कर्तव्य हो । यसै सम्बन्धमा पशु स्वास्थ्यसम्बन्धी विश्व संगठन (World Organization of Animal Health) को निर्देशिकाको परिच्छेद ७.१.२ मा पशु कल्याणसम्बन्धी आधारभूत सिद्धान्त (Fundamental Principles of Animal Welfare) ले निम्न आधारभूत पक्षको सुनिश्चितता हुने गरी पशु कल्याणको सुनिश्चितता गरेको छ:-

- (१) भोक, प्यास र कुपोषण हुन नदिने (freedom from hunger, thirst and malnutrition)
- (२) डर, त्रास र तनाव हुन नदिने (freedom from fear and distress)

(३) भौतिक तथा शित, तापजन्य असुविधाबाट सुरक्षित गर्ने (freedom from physical and thermal discomfort)

(४) पीडा, घाउचोट र रोगव्याधीबाट सुरक्षित राख्ने (freedom from pain, injury and disease and)

(५) सामान्य व्यवहार अभिव्यक्त गरी बाँच्न पाउने अवस्था सुनिश्चित गर्ने (freedom to express normal patterns of behavior)

५. परम्परागत रूपमा पशुलाई मानिसको निजी सम्पत्ति मानिन्थ्यो र जुनसुकै प्रकारको व्यवहार गर्न पाउने छुट मानिसमा हुन्छ भन्ने मान्यता राखिन्थ्यो । तर अहिले यो मान्यतामा परिवर्तन हुँदै आएको छ । मानिसले पाल्ने पशुपंक्षी जसले पालेको छ उसको निजी सम्पत्ति भए तापनि मानिसले स्वेच्छाचारी र अमानवीय तवरबाट पशुपंक्षीहरूको पालन पोषण र प्रयोग गर्न सक्दैन । निजी सम्पत्ति भए तापनि पशुपंक्षीमा जीवन (being) रहेको हुन्छ र त्यस जीवनको सम्मान गर्नु मानिसको कर्तव्य हो । त्यसकारण मानिसको व्यक्तिगत सम्पत्ति हो भन्दैमा अन्य निर्जीव (thing) सम्पत्तिजस्तो पशुपंक्षीलाई अमानवीय व्यवहार गर्न मिल्दैन । प्राण हुने भएकोले पशुपंक्षीमा पनि मानिसमा जस्तै भावना हुन्छ । मानिसमा जस्तै पीडा, आनन्द, डर, निराशा वा हतासालगायतका मनोविज्ञानहरू जनावरहरूमा पनि रहेका हुन्छन् । त्यसकारण दया, माया, करुणालगायतका मूल्य मान्यताहरूको आधारमा मानिसले पशुपंक्षीसँग व्यवहार गर्नुपर्छ । यसै सम्बन्धमा भारतको सर्वोच्च अदालतले **A. Nagaraja & Others. vs. Animal Welfare Board of India** मा पशुको सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने अधिकारसहितको पाँच आधारभूत अधिकारलाई आत्मसात् गर्दै पशुमाथिको कूरतालाई

रोक्न निर्देशन दिएको देखिन्छ । स्वस्थ तथा स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने अधिकार (Right to live in a healthy and clean atmosphere), अनावश्यक पीडा विरुद्ध मानव जातिबाट संरक्षण पाउने अधिकार (Right to get protection from human beings against inflicting unnecessary pain or suffering), खाना र बासस्थानको अधिकार (Right to get food and shelter), सम्मानपूर्वक बाँच्न तथा उचित व्यवहार पाउने अधिकार (Right to dignity and fair treatment) र पशुमाथि मानवजातिले गर्ने यातना र अनावश्यक पीडा विरुद्धको अधिकार (Right against the human beings not to be tortured and against infliction on unnecessary pain or suffering) लाई उक्त मुद्दामा उल्लेख गरेको पाइन्छ ।

६. नेपालको सन्दर्भमा यसै अदालतको संयुक्त इजलासबाट अर्जुनकुमार अर्याल वि. नेपाल सरकार

भएको रिट निवेदनमा पशुको अधिकारको सम्बन्धमा बृहत् व्याख्या गर्दै पशु अधिकारसम्बन्धी आधुनिक अवधारणाअनुसार मानिसबाहेकका अन्य प्राणीहरूको पनि यातना वा पीडाबाट मुक्त रही जिउन पाउने हक रहन्छ भन्ने मानिन्छ । जैविक भिन्नताको आधारमा नैतिक मूल्य र जीवनको आधारभूत संरक्षणको कुरामा विभेद गरिनु हुँदैन भनी उल्लेख भएको पाइन्छ । भारतको सर्वोच्च अदालतले State of Gujarat vs. Mirzapur Moti Kureshi Kassab Jamat and Others भएको मुद्दामा त्यहाँको संविधानको धारा ४८, ४८ क तथा धारा ५१ क को व्याख्या गर्दै प्रत्येक नागरिकमा प्राणीहरूप्रति दया वा करुणा राख्ने कर्तव्य रहेको भनी व्याख्या गरेको पाइन्छ । यसरी नेपालको सर्वोच्च अदालतले तथा अन्य विदेशी अदालतहरू र संयुक्त राष्ट्र संघका केही दस्तावेजहरूले समेत पशुको अधिकारभित्र विभिन्न स्वतन्त्रताको सुनिश्चितता

गरी कल्याणकारी व्यवस्था गर्नेमा राज्यलाई दायित्व दिइएको छ र नागरिकको कर्तव्यको रूपमा समेत घोषणा गरेको देखिन्छ ।

७. अब पशु अधिकारको संरक्षणको सन्दर्भमा अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा के कस्तो सिद्धान्त, मापदण्ड र कानूनहरू रहेका छन् भन्ने तेस्रो प्रश्नको सम्बन्धमा हेदा पशु अधिकारको विषयमा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा कुनै अलग सन्धि समझौता भएको देखिँदैन । यद्यपि यस सम्बन्धमा केही अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूले केही व्यवस्था गरेका छन् । पशु स्वास्थ्यसम्बन्धी विश्व संगठन (The World Organization for Animal Health) ले निर्धारण गरेको मापदण्डमा सम्पूर्ण पशु जगतलाई पाँच प्रकारको स्वतन्त्रता रहने जसमा भोक, तिर्खा र कुपोषणबाट स्वतन्त्रता, शारीरिक तथा उष्णीय वा तापीय असहजताबाट स्वतन्त्रता, पीडा, चोटपटक र रोगबाट स्वतन्त्रता र आफ्नो प्राकृतिक स्वभाव अभिव्यक्त गर्ने स्वतन्त्रता हुने भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ । त्यसैगरी फिलिपिन्समा सन् २००३ मा आयोजना गरेको सम्मेलनले पशु कल्याणसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय घोषणापत्र (Universal Declaration on Animal Welfare) को लागि आधारहरू तय गरेको थियो । मनिला सम्मेलनको नामले चिनिने उक्त सम्मेलनले देहायका चारवटा सिद्धान्तहरूमा सहमति कायम गरेको थियो । जसअनुसार पशु कल्याण सबै राष्ट्रहरूको साझा उद्देश्य हुने, पशु कल्याणसम्बन्धी मापदण्डलाई पहिचान, प्रवर्द्धन र पालना गर्नुपर्ने, पशुहरू विरुद्धको क्रूरतालाई निरोध गर्न तथा पशुहरूको पीडालाई न्यूनीकरण गर्नको लागि सम्पूर्ण राष्ट्रहरूले आवश्यक कदम चाल्नुपर्ने, कृषि कार्यमा प्रयोग हुने, घर पालुवा, वैज्ञानिक परीक्षणमा प्रयोग हुने, मनोरञ्जनको लागि प्रयोग हुने पशुहरूको सम्बन्धमा त्यसप्रकारका कार्यका लागि प्रयोग गर्दा पालना गर्नुपर्ने उपयुक्त मापदण्डहरूको विकास गरिनुपर्ने भन्ने रहेको छ । पशु अधिकारको

सम्बन्धमा व्यवस्था गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूको सम्बन्धमा उल्लेख गर्नुपर्दा जैविक विविधता महासन्धि Convention on Biological Diversity, 1992 ले विश्वको बढ्दो जनसंख्याको लागि आवश्यक खाना, स्वास्थ्य र अन्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्नको लागि जैविक विविधताको संरक्षण र दिगो प्रयोगको महत्त्वप्रति सचेत रहनुपर्ने कुरालाई प्रस्तावनाले नै जोड दिएको देखिन्छ । उल्लिखित अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरू केही प्रतिनिधिमूलक उदाहरणहरू मात्र हुन् । यसरी पशु अधिकारको सम्बन्धमा अलग अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि वा सम्झौता नभएको भए तापनि पशु अधिकारको संरक्षणको लागि भएको घोषणा पत्र तथा जैविक विविधतासम्बन्धी केही अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूले पशु अधिकारको सम्बन्धमा गरेको व्यवस्थाहरूलाई निर्देशिका (Guidelines) को रूपमा लिन सकिन्छ । जसले नेपालको सन्दर्भमा पनि उत्प्रेरित गर्ने मान्यता राख्दछ । नेपाल सरकारले पनि यिनै घोषणापत्रहरू र सन्धि सम्झौताको आधारमा पशुपंक्षी विकास मन्त्रालयले पशु कल्याण निर्देशिका, २०७३ लागू गरिसकेको अवस्था छ ।

c. पशु अधिकारको संरक्षणको लागि विभिन्न देशहरूले आफ्नो राष्ट्रिय कानूनमा पनि व्यवस्था गरेको पाइन्छ । सन् २००२ मा जर्मनीले आफ्नो संविधान संशोधन गरी पशुको अधिकार सुनिश्चितता गरी सो गर्ने पहिलो युरोपियन राष्ट्र बनेको छ । Switzerland, Austria, Slovenia जस्ता देशले पनि कानून लागू गरी पशु कल्याणलाई देशको संविधानमा समावेश गरी पशुधनीको सम्पत्तिको हक र पशुको अनावश्यक पीडा, डर र त्रासबाट स्वतन्त्र हुने अधिकारलाई सन्तुलन गरेको छ । त्यसैगरी पशु कल्याण ऐन (Animal Welfare Act, UK) ले पनि पशुलाई पीडा र तनावबाट सुरक्षित राख्ने व्यवस्था गरेको छ । Austrian Federal Animal Protection Act ले पनि मानिसको अन्य प्राणीमाथिको दायित्वलाई

आत्मसात् गरेको छ र संघीय कानूनले पनि पशुको जीवन रक्षाको सुनिश्चितता गरेको छ । उदाहरणको लागि अष्ट्रियाको Austrian Animal Welfare Act, 2004 ले पशु अधिकार र कल्याणको सम्बन्धमा विस्तृत रूपमा कानूनी व्यवस्था गर्दै जनावरहरूको व्यवस्थापन र उपचार, पशुवध (slaughter), Surgical Procedure, खेलकुदलगायतका क्रियाकलापहरूमा गरिने प्रयोगलगायतका विषयहरूमा कानूनी व्यवस्था गरेको छ भने ऐनमा उल्लिखित व्यवस्थाहरूको कार्यान्वयनको लागि अलग निकायको समेत व्यवस्था गरेको छ । त्यसैगरी स्वीजरल्यान्डले सन् २००५ मा पशु कल्याण र मर्यादा (Welfare and Dignity) को संरक्षण गर्ने उद्देश्यले Animal Welfare Act, 2005 जारी गरेको छ । उक्त ऐनमा पशुपालन, पशुको प्रजनन र Genetic Modification, पशुको व्यापार र प्रयोग, पशुहत्यालगायतका विषयहरूमा विस्तृत रूपमा कानूनी व्यवस्था गरिएको छ भने ऐनमा उल्लिखित व्यवस्थाहरूको कार्यान्वयन गर्नको लागि आवश्यक निकायको समेत व्यवस्था गरिएको छ । संयुक्त अधिराज्य बेलायतले पशु अधिकारको संरक्षण गर्ने उद्देश्यले Animal Welfare Act, 2006 जारी गरेको छ । यस ऐनले पशुहरूप्रति क्रूर व्यवहार वा लापरवाही गर्ने व्यक्तिलाई सजायको समेत व्यवस्था गरेको छ । जसअनुसार आजीवन घर पालुवा जनावर राख्न नपाउने, ५१ हसासम्म कैद वा रु. २०,०००/- सम्म जरिवाना हुन सक्ने जस्ता सजायहरूको व्यवस्था गरिएको छ । पशुहरू विरुद्ध हुने क्रूर व्यवहारलाई रोकथाम गर्नको लागि छिमेकी मुलुक भारतले सन् १९६० मा नै The Prevention of Cruelty to Animals Act, 1960 जारी गरेको देखिन्छ । यस ऐनमा पशुहरू विरुद्ध गरिने कस्ता कस्ता कार्यहरू क्रूर व्यवहार हुन् भनी विस्तृत रूपमा परिभाषित गरेको पाइन्छ भने त्यसप्रकारको क्रूर व्यवहार गर्ने व्यक्तिलाई सजायको समेत व्यवस्था गरिएको छ । त्यसैगरी यस

ऐनले पशुहरूमा वैज्ञानिक परीक्षण गर्ने तथा विभिन्न प्रस्तुतिको लागि प्रयोग गर्नेलगायतका विषयहरूको सम्बन्धमा पनि स्पष्टसँग व्यवस्था गरेको पाइन्छ भने यस ऐनमा उल्लिखित व्यवस्थाको उल्लङ्घन गरी पशुहरूको विरुद्ध क्रूर व्यवहार गरेको अवस्थामा खोजतलास गर्ने, वारेन्ट जारी गर्ने, जफत गर्ने, उपचार गर्नेलगायतका विभिन्न विषयहरूमा समेत यस ऐनले व्यवस्था गरेको पाइन्छ। यसैगरी अफ्रिकी मुलुक केन्याले पशुहरूको विरुद्ध हुने क्रूर व्यवहारलाई निरोध गर्नको लागि सन् १९६२ मा नै Prevention of Cruelty to Animals Act, 1962 जारी गरेको छ। यस ऐनले पशुसँग सम्बन्धित अपराधहरू के के हुने भनी विस्तृतमा उल्लेख गरेको छ भने पशुहरूलाई अनुसन्धानको लागि प्रयोग (Experiment) गर्ने सम्बन्धमा पनि आवश्यक व्यवस्था गरेको छ। त्यसैगरी यस ऐनले पशुधनीको कर्तव्य, अदालतको अधिकार, क्षतिपूर्तिलगायतका व्यवस्थाहरूसमेत गरेको छ। यसैगरी संयुक्त राज्य अमेरिकाले सन् १९६६ मा नै जारी गरेको Animal Welfare Act, 1966 मा पशु उपरको व्यवहार, शोध वा अनुसन्धान कार्यमा यसको प्रयोग तथा पशुको कल्याणकारी व्यवस्थापन सम्बन्धमा व्यवस्था गरिएको छ भने जापानले सन् १९७३ मा जारी गरेको Welfare and Management of Animals Act, 1973 ले गाई, घोडा, बाघा, भेडा, कुकुरलगायतका सबै प्रकारका घर पालुवा जनावर तथा चरा चुरुङ्गीहरूको उपर पीडा पुऱ्याउन नहुने, क्रूर व्यवहार गर्न नपाइने र उचित कारणविना त्यस्तो कार्य गर्नेलाई अवस्थाअनुसार एक वर्षसम्म कैद हुन सक्ने व्यवस्था गरेको छ। Animal Welfare Act, 2010 (Norway) ले "पशु मानिसका लागि उपयोग भए नभए तापनि उसको आफै आधारभूत मूल्य हुन्छ भनी उल्लेख गरेको छ"। माथि उल्लिखित यी व्यवस्थाहरू केबल केही प्रतिनिधिमूलक दृष्टान्तमात्र हुन् जसबाट विश्वका केयौं देशहरूमा पशु अधिकारको

संरक्षण गर्नको लागि घरेलु कानूनमा व्यवस्था भएको देखिन्छ।

९. अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा Eco-centric principle को अवधारणाको विकास भइरहेको सन्दर्भमा सन् १९९२ मा Switzerland ले आफ्नो संविधान संशोधन गरी पशुलाई वस्तु (things) होइन प्राणी (being) हो भनी केही देशको कानूनले र फैसलाले जलचर (Aquatic) र उभयचर (Aviatic) सहितको सारा प्राणी जगतलाई अलग व्यक्तित्व भएको कानूनी व्यक्ति घोषित गरी प्राकृतिक व्यक्ति स्वरूप अधिकार, कर्तव्यको रूपमा मान्यता दिइएको छ। सबै नागरिकलाई स्थानीय अभिभावकत्व (Loco parentis) घोषित गरी नागरिकले पशु कल्याण र सुरक्षा गर्ने अवधारणाको विकास गरेको छ। माथिल्ला प्रकरणमा उल्लेख भएजस्तै अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेज, विदेशी अदालतको निर्णयहरूले पशु स्वतन्त्रता र कल्याणसम्बन्धी सेद्वान्तिक पक्षमा स्पष्टता ल्याउनुको साथै विभिन्न देशहरूले आफ्नो घरेलु कानूनमा पशु अधिकार र कल्याणको लागि विशेष कानूनको व्यवस्था गरेको देखिन्छ।

१०. नेपालको सन्दर्भमा पशु अधिकार र कल्याणका सम्बन्धमा विद्यमान कानूनी व्यवस्थाहरू पर्याप्त छन् वा छैनन् भन्ने चौथो प्रश्नको सम्बन्धमा हेर्दा संविधानको प्राकृतिक साधन स्रोतको संरक्षण, सम्बर्द्धन र उपयोगसम्बन्धी नीतिअन्तर्गत जनसाधारणमा वातावरणीय स्वच्छतासम्बन्धी चेतना बढाउन, वन, वन्यजन्तु, पंक्षीको जैविक विविधताको संरक्षण, सम्बर्द्धन र दिगो उपयोग गर्ने तथा जैविक विविधतामाथि नकारात्मक असर परेको वा पर्न सक्ने अवस्थामा नकारात्मक वातावरणीय प्रभाव निर्मुल गर्न उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्ने नीति संविधानको धारा ५२(छ)(५) र ७ मा रहेको छ। राज्यको निर्देशक सिद्धान्तहरूको अनुशरण तथा राज्यका नीतिहरूको क्रमशः कार्यान्वयन गर्नेसमेत राज्यको दायित्वको

व्यवस्था संविधानको धारा ५२ ले गरेको छ । हरेक प्राणीको बाँचन पाउने अधिकारको सम्मान र संरक्षण गर्नु मानिसको कर्तव्य हो । संविधानले व्यक्तिको मौलिक अधिकारको मात्र व्यवस्था नगरी नागरिकको कर्तव्यको पनि व्यवस्था गरेको छ । प्रत्येक नागरिकले संविधान र कानूनको पालना गर्नुपर्ने तथा सार्वजनिक सम्पत्तिको सुरक्षा र संरक्षण गर्नुपर्ने कर्तव्य संविधानको धारा ४८ ले गरेको छ ।

११. नेपालमा पशुसम्बन्धी विद्यमान कानूनहरू हेर्दा पशु स्वास्थ्य तथा पशु सेवा ऐन, २०५५ र पशु स्वास्थ्य तथा पशु सेवा नियमावली, २०५६, पशु वधशाला र मासु जाँच ऐन, २०५५ र पशु वधशाला र मासु जाँच नियमावली, २०५७ विद्यमान रहेका देखिन्छन् भने यसको अतिरिक्त माछा भुराबारे मापदण्ड, २०६१, पशु ढुवानी मापदण्ड, २०६४, पशु क्वारेन्टाइन (पहिलो संशोधन) कार्यविधि, २०७१ र पशु कल्याण निर्देशिका, २०७३ पनि विद्यमान रहेको देखिन्छ । त्यसैगरी मुलुकी (अपराध संहिता) ऐन, २०७४ को परिच्छेद २७ मा पनि पशुपंक्षीसम्बन्धी कसुरसम्बन्धी व्यवस्था गरेको पाइन्छ । यसरी विभिन्न ऐन, नियमावली, निर्देशिका र मापदण्ड विद्यमान रहेकोमा पशु स्वास्थ्य तथा पशु सेवा ऐन, २०५५ ले जुनसुकै प्रकारको पाल्तु वा जंगली जनावरलाई पशुको रूपमा परिभाषित गर्दै पशु क्वारेन्टाइन, पशु नक्ष सुधार, पशुसम्बन्धी उद्योग स्थापना र निकासी पैठारीलगायतका विषयमा व्यवस्था गरेको देखिन्छ भने नेपाल सरकारले राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी पशुप्रति हुने निर्दयी व्यवहार रोकनको लागि एउटा समितिको गठन गर्न सक्ने र त्यस्तो समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार सोही सूचनामा तोकिएबमोजिम हुने भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । यद्यपि ऐन जारी भएको लामो समयसम्म पनि त्यस प्रकारको समिति गठन भई कार्य गरेको देखिँदैन । त्यसैगरी पशु वधशाला र मासु जाँच ऐन, २०५५ ले पशु भन्नाले के बुझिन्छ भनी सूची

उल्लेख गरेको देखिन्छ भने इजाजत पत्र नलिई पशु वधशालाको स्थापना गर्न र मासु बिक्री गर्न नपाइने, पशु वधशालामा मात्र पशु वध गर्न पाइने, वध गरिएका पशुको मासु जाँच गर्नुपर्नेलगायतका व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।

१२. त्यसैगरी मुलुकी अपराध (संहिता), २०७४ को परिच्छेद २७ ले पशुपंक्षीसम्बन्धी कसुरलाई अलग परिच्छेदमा उल्लेख गरी गाई, गोरुलाई मार्न वा काट्न निषेध गरेको देखिन्छ भने पशुपंक्षीप्रति निर्दयी व्यवहार गर्न नहुने भनीसमेत व्यवस्था गरेको छ । जसअनुसार कसैले कुनै पशुपंक्षीलाई कुटी, हिर्काई वा बोक्न सक्ने क्षमताभन्दा बढी भारी बोकाई वा सामर्थ्यभन्दा बढी दौडाई वा रोग, घाउ, खटिरा वा अन्य कुनै कारणबाट काम गर्न असमर्थ भएकोलाई काममा लगाई वा हानिकारक वस्तु सेवन गराई वा अन्य कुनै प्रकारले यातना दिन वा आफूले पालेको पशुपंक्षी रोगी वा वृद्ध भएको कारणले सार्वजनिक रूपमा छाडन वा अन्य कुनै किसिमबाट निर्दयी वा क्रूर व्यवहार गर्न नपाइने व्यवस्था गरेको पाइन्छ र त्यसप्रकारको कार्य गरेको अवस्थामा कसुर गर्ने वा गराउने व्यक्तिलाई तीन महिनासम्म कैद वा पाँच हजार रूपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । त्यसैगरी उक्त संहिताले सार्वजनिक स्थलमा पशु वा पंक्षी मार्नसमेत निषेध गरेको छ । यसरी पशुसँग सम्बन्धित दुईवटा ऐनहरू पशु सेवा तथा पशु स्वास्थ्य ऐन, २०५५ र पशु वधशाला र मासु जाँच ऐन, २०५५ तथा मुलुकी अपराध (संहिता), २०७४ मा पशुको कल्याणको सम्बन्धमा केही व्यवस्था रहेकोमा यी ऐनहरू पशु अधिकार र कल्याणकै लागि नै भनी जारी भएका विशेष कानून होइनन् । पशु सेवा तथा पशु स्वास्थ्य ऐन, २०५५ को प्रस्तावनामा पशु पालन व्यवसायलाई व्यवस्थित र विकसित तुल्याउन र मानव समुदायको पौष्टिक भोजन तथा स्वास्थ्यका दृष्टिकोणबाट समेत सामग्रीको स्वस्थ रूपमा उत्पादन, बिक्री वितरण, निकासी तथा

ऐठारी सम्बन्धमा व्यवस्था गर्नको लागि भनी तथा पशु वधशाला र मासु जाँच ऐन, २०५५ को प्रस्तावनामा सर्वसाधारण जनताको स्वास्थ्य र हित कायम राख्न मासु तथा मासुबाट बन्ने खाद्य पदार्थमा मिसावट रोक्न र मासुमा हुने स्वस्थता तथा मासुको स्वभाविक गुण बिग्रन नदिई उपयुक्त स्तर कायम राख्न भन्ने उल्लेख भएबाट यी दुई ऐनहरू पशु अधिकार र कल्याणको लागि जारी भएका विशेष कानून नभई पर्यावरण (ecology) को सन्तुलनमा पशुलाई खानामा प्रयोग गर्दा खानाको लागि वध र सोको व्यवस्थापनसँग जोडिएको देखिन्छ। यद्यपि यी ऐनहरूमा पशु अधिकारसँग सम्बन्धित केही विषयहरू भने समावेश भएका छन्।

१३. पशुसँग सम्बन्धित उपर्युक्त ऐनहरूको बाबजुद पशु कल्याण निर्देशिका, २०७३ पनि विद्यमान रहेको देखिन्छ। यस निर्देशिकाले अन्तर्राष्ट्रिय घोषणा पत्रले व्यवस्था गरेको पशु कल्याणको आधारभूत स्वतन्त्रताको सम्मान गर्दै पशुलाई काममा लगाउँदा अपनाउनु पर्ने सावधानीहरू, पशुमा भारवहन सामग्रीको प्रयोग गर्दा अपनाउनुपर्ने सावधानीहरू, काम गराउने उपयुक्त मौसम र समयसम्बन्धी, कार्यबोझसम्बन्धी, आश्रयसम्बन्धी, दानापानीसम्बन्धी, बाँधने वा थुन्नेसम्बन्धी, स्वास्थ्योपचारसम्बन्धी, संक्रामक रोग व्यवस्थापनसम्बन्धी, निवृत्त पशु व्यवस्थापनसम्बन्धी, पशुप्रति हुने निर्दियी व्यवहारसम्बन्धी, पशु कल्याणसम्बन्धी जिम्मेवारी र उत्तरदायित्वसम्बन्धी, पशु कल्याण मापन सूचकसम्बन्धी लगायतका सम्बन्धमा पनि व्यवस्था गरेको पाइन्छ।

१४. त्यसैगरी अव्यवस्थित ढुवानीको कारणले पशुको स्वास्थ्य, कार्यक्षमता, उत्पादन क्षमता र गुणस्तरीयतामा प्रतिकूल असर पर्ने भएकोले ढुवानी सम्बन्धमा व्यवस्थित गर्न भनी पशु ढुवानी मापदण्ड, २०६४ पनि विद्यमान रहेको देखिन्छ। नेपाल सरकार, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय, पशु सेवा विभागले जारी गरेको उक्त मापदण्डले ढुवानी गर्ने तरिका, ढुवानी गर्दा

अपनाउनुपर्ने सावधानी, असावधानी व्यवहार भएको ठहरिने अवस्थाहरूको सम्बन्धमा व्यवस्था गरेको देखिन्छ भने पशु पैदल ढुवानीको मापदण्ड जसअन्तर्गत पैदल ढुवानी गर्ने पशुको साथमा हुनुपर्ने सामग्रीहरू, पैदल ढुवानी गर्दा प्रतिबन्धित कार्यहरू, पैदल ढुवानी गर्दा पशुले पार गर्ने दुरीलगायतका विषयहरू समावेश भएका छन् भने उक्त मापदण्डले सङ्कमा चल्ने साधनमा पशु ढुवानी गर्ने मापदण्डको पनि व्यवस्था गरेको छ। जसअनुसार ढुवानी गर्दा गाडीमा हुनुपर्ने सामग्रीहरू, ढुवानी गर्दा बाँधन नहुने, दाना पानीको व्यवस्था गरिनुपर्ने, स्याहार सुसार गर्नुपर्नेलगायतका व्यवस्थाहरू गरेको देखिन्छ।

१५. यसरी पशुसँग सम्बन्धित केही नीति, कानून तथा निर्देशिका नेपालमा विद्यमान रहेकोमा यी विद्यमान कानूनहरू पशु अधिकार र कल्याणको लागि पर्याप्त र प्रभावकारी छन् वा छैनन् भन्ने सम्बन्धमा विवेचना गरी हेर्दा कानूनमा के कुरा व्यवस्था हुँदा पर्याप्त हुने र के नहुँदा पर्याप्त नहुने भन्ने सम्बन्धमा कुनै स्पष्ट र निश्चित मापदण्ड छैन। यद्यपि विभिन्न देशहरूले पशु अधिकार र कल्याणको सम्बन्धमा गरेका व्यवस्थाहरूसँग तुलना गरी केही निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ भने United Nations Food and Agricultural Organization (FAO) ले सन् २०१० मा प्रकाशन गरेको Legislative and Regulatory Options for Animal Welfare नामक प्रतिवेदनमा समेत Essential Elements of Animal Welfare Legislation भन्ने शीर्षकमा पशु अधिकार र कल्याणको सम्बन्धमा बनाइने कानूनमा गरिनुपर्ने व्यवस्थाहरूको सम्बन्धमा उल्लेख गरिएको छ, जसलाई पशु अधिकारसम्बन्धी कानूनमा के कस्तो व्यवस्था रहनुपर्छ भन्ने सम्बन्धमा विवेचना गर्नको लागि सन्दर्भ सामग्रीको रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ। UN FAO ले प्रकाशन गरेको उक्त प्रतिवेदन तथा माथि उल्लिखित विभिन्न देशहरूको कानूनी अभ्यासलाई

दृष्टिगत गरी हेर्दा पशु अधिकार र कल्याणको लागि बनेको कानूनमा पशुहरूउपर कस्तो व्यवहार गर्नुपर्ने, पशुहरूप्रति गरिने कस्ता प्रकृतिका कार्यहरू क्रूर र अमानवीय व्यवहार हुने, पशुहरूउपर क्रूर र अमानवीय व्यवहार भएमा कुन निकायमा कसरी उजुरी गर्ने, सजाय र क्षतिपूर्ति के हुने, पशुधनीको कर्तव्य के हुनेलगायतका विषयहरूको सम्बन्धमा स्पष्ट रूपमा उल्लेख गर्नुपर्ने देखिन्छ । त्यसैगरी पशुलाई मानवको खानाको रूपमा मासुको लागि वध गर्ने कार्य मानव मात्रको अपरिहार्य आवश्यकतालाई दृष्टिगत गरी मान्यता दिँदा पनि उपयुक्त प्रविधिको प्रयोग गरी कम पीडा दिई गरिनुपर्ने, पशु वध गर्नुभन्दा अगाडि राख्ने ठाउँको उपयुक्त व्यवस्था गरी त्रासमुक्त अवस्थामा राख्नुपर्ने, पशु वध गर्नको लागि उपयुक्त प्रविधिको प्रयोग गर्नुपर्ने, पशुहरूलाई एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा स्थानान्तरण गर्दा अनावश्यक दुःख र क्रूर तरिकाबाट नगरी व्यवस्थित तरिकाबाट गर्नुपर्नेलगायतका विषयहरूलाई समेत कानूनले सुनिश्चित गरेको हुनुपर्ने देखिन्छ । त्यसैगरी पशुलाई वैज्ञानिक प्रयोगको लागि उपयोग (Scientific Experiment), पशुको प्रजनन तथा Genetic Engineering र Genetic Modification, मनोरञ्जन तथा अन्य क्रियाकलापहरूमा प्रयोगलगायतका विषयहरूलाई पनि कानूनले सम्बोधन गर्नुपर्ने देखिन्छ । जसबाट पशुहरूले पनि मर्यादित रूपमा उचित वातावरणमा बाँच्न पाउन सक्नु । यसरी पशु स्वतन्त्रता र कल्याणको लागि कानूनले उपर्युक्तबमोजिमको व्यवस्था गर्नुपर्नेमा हाल विद्यमान ऐन, कानूनले सो प्रकारको व्यवस्था गरेको देखिँदैन । अर्को शब्दमा भन्नुपर्दा पशु स्वतन्त्रता र कल्याणको लागि नै भनी कुनै विशेष कानून नभएको र भएका कानूनले पनि पशु स्वतन्त्रता र कल्याणको लागि पर्याप्त व्यवस्था गर्न नसकेको अवस्थामा विद्यमान कानूनहरू पशु स्वतन्त्रता र कल्याणको लागि पर्याप्त छन् भनी मान्न मिल्ने देखिँदैन ।

१६. अब निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो वा होइन भन्ने पाँचौं प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा पशु स्वतन्त्रताको लागि केही व्यवस्थाहरू गरेको नै देखिन्छ भने मिति २०७३।१।२।४ मा नेपाल सरकारले समेत पशु कल्याण निर्देशिका, २०७३ जारी गरेको र हाल उक्त निर्देशिका कार्यान्वयनमा रहेको देखिन्छ । विपक्षीहरूले दायर गरेको लिखित जवाफको अध्ययन गरी हेर्दा पनि निवेदकले उठाएको विषयवस्तुको सम्बन्धमा नेपाल सरकारले कुनै फरक धारणा राखेको देखिँदैन र समाजको आवश्यकता र प्राथमिकताअनुसार राज्यले कानूनबनाउने हुँदा उपयुक्त समयमा आवश्यक प्रबन्ध गरिने भनी प्रतिबद्धता व्यक्त भएको पाइन्छ । यसैगरी निवेदकले उठाएको विषयसँग समान प्रकृतिको विषय समावेश रहेको **अर्जुनकुमार अर्याल** वि. नेपाल सरकारसमेत (ने.का.प. २०७३, अंक ९, नि.नं. १६८६) भएको मुद्दामा बारा जिल्ला स्थित गढिमाईलगायतका मेला, धार्मिकस्थलमा दिने गरिएको बलीको सन्दर्भमा जनावरहरूउपर हुने गरेको क्रूर र यातनापूर्ण व्यवहार नहुने व्यवस्था गर्न, बली दिइएका जनावरको मासुलगायतका चिजवस्तुको स्वास्थ्यका दृष्टिले उचित व्यवस्थापन गर्न, वातावरण प्रदूषण नियन्त्रण गर्न, बली दिइने जनावरको क्वारेन्टाइन परीक्षणलगायतका स्वास्थ्य परीक्षण प्रभावकारी रूपमा हुने व्यवस्था मिलाउन र पशु स्वास्थ्य तथा पशु सेवा ऐन, २०५५ को दफा २७ बमोजिम पशुप्रति हुने निर्दयी व्यवहार रोकनका लागि समिति गठन गरी त्यस्तो निर्दयी व्यवहार रोकने व्यवस्था मिलाउनु भनी यस अदालतबाट परमादेशको आदेश जारी भइसकेको देखिन्छ । निवेदकले उठाएको विषयको सम्बन्धमा केही कानूनी व्यवस्थाहरू विद्यमान नै रहेको, समयअनुसार कानूनमा संशोधन र परिवर्तन गरी पशु अधिकारलाई सुरक्षित गरिने भनी विपक्षीहरूले लिखित जवाफ र बहसको क्रममा समेत स्वीकारेको, यसै विषयसँग समान प्रकृतिको विषयमा यसै

अदालतबाट यस अगाडि नै विभिन्न आदेशहरू जारी भइसकेको देखिँदा रिट निवेदकको मागबमोजिमको पुनः आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था देखिएन। प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ।

१७. तर भर्खरै आएको मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ को दफा २८९ मा गाई, गोरु मार्न वा काट्न नहुने, दफा २९० मा पशुपंक्षीप्रति निर्देशी व्यवहार गर्न नहुने र दफा २९१ मा सार्वजनिकस्थलमा पशु वा पंक्षी मार्न नहुने व्यवस्था गरी सजाय र जरियानाको व्यवस्था गरिए तापनि पशु कल्याण निर्देशिका, २०७३ ले समेटिएका पशुप्रति गरिनु पर्ने वा गर्न नहुने व्यवहारहरूलाई समेत कानूनले समेट्नु पर्ने देखिन्छ। साथै पशुप्रति गरिनुपर्ने व्यवहार नगरेमा सजायसँगै क्षतिपूर्तिको व्यवस्था, राज्यले गर्नुपर्ने जिम्मेवारी र दायित्वको स्पष्ट व्यवस्था तथा संघीय राज्य संरचनाको सन्दर्भमा स्थानीय तह, जिल्ला र प्रदेशमा समेत के कस्तो दायित्व र व्यवस्था गर्नुपर्ने हो भन्ने विषयसमेत विचारणीय रहेको छ। तसर्थ प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहरे तापनि निवेदकले उठाएको विषयवस्तुलाई यस इजलासले गम्भीरताको साथ लिएको छ। पशु स्वतन्त्रता र कल्याणको लागि पर्याप्त कानूनी व्यवस्था गरिनुपर्छ भन्ने यस इजलासको धारणा रहेको छ। पशु पनि कानूनी व्यक्ति (Legal person) सरह भई उसको आफ्नै अधिकार हुन्छ भन्ने सिद्धान्त तथा सोमा नागरिकको अभिभावकत्व (Loco Parentis) र कर्तव्य रहेको हुन्छ भन्ने मान्यतासँगै Anthropocentric Approach बाट Eco-centric Approach को धारणा अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा विकास भइसकेको सन्दर्भमा, त्यसलाई समेत विचार गर्दा पर्यावरण (Ecology) र वातावरण (Environment) मा सन्तुलन कायम गरी सभ्य, समुन्नत र दिगो मानव समाजको विकासका लागि पशु स्वतन्त्रताको सन्तुलित व्यवस्थापन अपरिहार्य हुने र समयमा नै सोको व्यवस्थापन हुन नसकदा सम्मानपूर्वक बाँच्न

पाउने हक (धारा १६), स्वच्छ वातावरणको हक (धारा ३०), खाद्यसम्बन्धी हक (धारा ३६) मा समेत आघात परी मानव समाजले अनेकौं विपत्ति बेहोर्नु पर्ने हुँदा पशुहरूको भोक, प्यास र कुपोषण हुन नदिने, डर, त्रास र तनाव हुन नदिने, भौतिक तथा शीत, तापजन्य असुविधाबाट सुरक्षित गर्ने, पीडा, घाउचोट र रोगव्याधिबाट सुरक्षित राख्ने, सामान्य व्यवहार अभिव्यक्त गरी बाँच्न पाउने अवस्था सुनिश्चित गर्ने भन्ने पशुको स्वतन्त्रताको सम्मान गर्दै पशु कल्याणको उचित व्यवस्थापन, विकास र गुणस्तर कायम गर्न निम्न निर्देशन कृषि तथा पशुपंक्षी विकास मन्त्रालयको नाउँमा देहायबमोजिमको निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिएको छ:-

➤ पशुहरूउपर गरिने कस्तो प्रकारको कार्यहरू क्रूर र अमानवीय हुने, क्रूर र अमानवीय व्यवहार रोक्न जनघेताना फैलाउने, क्रूर र अमानवीय कार्यको अनुगमन कसले कसरी गर्ने, पशुहरूउपर क्रूर र अमानवीय व्यवहार भएमा कुन निकायमा कसरी उजुरी गर्ने, सजाय र क्षतिपूर्ति के हुने, पशु वध तथा स्थानान्तरण गर्दा कम पीडा दिई उपयुक्त प्रविधिको प्रयोग कसरी गर्नेलगायतका कुराहरूलाई स्पष्टसँग उल्लेख गरी तथा वैज्ञानिक परीक्षणको लागि पशुहरूको प्रयोग, Genetic Engineering, Genetic Modification लगायतका विषयहरूको सम्बन्धमा समेत आवश्यक व्यवस्था गरी पशु अधिकार र कल्याणको लागि पशु कल्याण निर्देशिका, २०७३ को सापेक्षतामा निर्देशिकाद्वारा संरक्षित गरिएका व्यवस्थाहरूलाई समेत मध्यनजर राख्नी आवश्यक कानून तर्जुमाको लागि व्यवस्था मिलाउने।

➤ पशु कल्याणसम्बन्धी विशेष कानून

नआएसम्मको अवधिका लागि पशु कल्याण निर्देशिका, २०७३ लाई पशु स्वतन्त्रताको सम्मान र संरक्षण गर्ने सन्दर्भमा प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने, गराउने तथा सो निर्देशिकाको कार्यान्वयनमा उजुरी व्यवस्थापन, अनुगमन र समन्वयको लागि आवश्यक व्यवस्था मिलाउने।

- पशु स्वतन्त्रताको सम्मान र संरक्षण गर्न भएका कानून, निर्देशिका र फैसलाको व्यापक प्रचार प्रसार गरी राज्यको सम्बन्धित निकाय र नागरिकको दायित्व बोध गराउने।
- यस आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाइ दिनू।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या.डा.आनन्दमोहन भट्टराई

इजलास अधिकृतः सन्देश श्रेष्ठ, कमलकान्त जोशी
इति संवत् २०७४ साल पौष १२ गते रोज ४ शुभम्।

४४० ४५४

निर्णय नं. १०२२५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश डा. श्री आनन्दमोहन भट्टराई
माननीय न्यायाधीश श्री टंकबहादुर मोकान
आदेश मिति : २०७६।१।१६
०६।-WO-०४५८

मुद्दा: उत्प्रेषण

निवेदक : धनुषा जिल्ला, जनकपुर नगरपालिका वडा नं. ८ रत्नसागर मठ स्थानको महन्त बैकुण्ठ तिवारी भन्ने बैकुण्ठदास वैष्णव
विरुद्ध

विपक्षी : गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय, डिल्लीबजार,
काठमाडौंसमेत

- देशभित्र रहेका मठ मन्दिरहरू जनताका अमूल्य सम्पत्ति हुन्। पूर्वजहरूले हामीलाई यी अमूल्य निधिहरू नासोको रूपमा छाडेका हुन् र भावी पुस्तालाई हामीले सोहीरूपमा हस्तान्तरण गर्ने कर्तव्य राख्दछौं। नेपालको संविधानले अड्नीकार गरेको “अन्तरपुस्ता समन्याय” को सिद्धान्तको मान्यता पनि यही हो। कुनै धार्मिकस्थल तथा धार्मिक गुठीको सञ्चालनमा व्यक्तिगत लोभलालच वा स्वार्थको कुनै स्थान हुनु हुँदैन। चाहे गुठी संस्थान होस् वा महन्त वा जग्गा कमाउने मोही नै किन नहोस्, मठ मन्दिर वा गुठी परम्पराको विनास गर्ने हक कसैलाई नहुने।
- स्वार्थवश गरिएका कुराहरूलाई छुट

दिँदा हाप्रा धार्मिक र साँस्कृतिक धरोहर
नासिनुका साथै सभ्यतासमेत स्खलित
हुन पुग्छ । मठको महन्त वा पुजारी भनेको
मठ मन्दिरको न्यासी (*Trustee*) हो,
त्यसबाट फाइदा लिने व्यक्ति होइन । उसले
भगवानको मन्दिरमा बसी आराधना गर्ने,
मठको सम्पत्ति तथा परम्परा जोगाउने र
लोक कल्याण गर्ने हो, मठको सम्पत्ति नास
गर्ने होइन । मठ मन्दिरको सम्पत्ति नास गर्ने
कार्यलाई अदालतले छुट दिन नसक्ने ।

(प्रकरण नं. १०)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता श्री भरत राउत
विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता श्री ज्ञानेन्द्रप्रसाद
पोखरेल

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- गुठी संस्थान ऐन, २०३३

आदेश

न्या.डा.आनन्दमोहन भट्टराई : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), १३, १८, १९ तथा धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम यस अदालतमा दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छः-

म रिट निवेदकलाई गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय, काठमाडौंले धनुषा जिल्ला, जनकपुर नगरपालिकावडानं.८ मा अवस्थित राजगुठी अन्तर्गतको रत्नसागर मठस्थानको रेखदेख संरक्षण गर्नको लागि रत्नसागर मठ स्थानको "महन्त" पदमा नियुक्ति गरी दिनु भन्ने गुठी संस्थान, केन्द्रीय कार्यालयको धार्मिक व्यवस्था शाखाको निर्देशनबमोजिम गुठी संस्थान शाखा कार्यालय, जनकपुरले गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६(१) बमोजिम रत्नसागर मठस्थानको "महन्त"

पदमा मिति २०६०।१।२०४ मा नियुक्ति गरेको हो । म निवेदकले नियुक्ति मितिदेखि आजका मितिसम्म मठमा रही वैष्णव सम्प्रदायका धर्मआचरण पालन गरी साबिक सनातनदेखि चली चलाई आएको धार्मिक कार्य सुचारूरूपले सु-सञ्चालन गरी सो कुटी स्थानको चल, अचल सम्पत्ति, देवमुर्ति गरगहनासमेतको सुरक्षा, संरक्षण गरी इमान्दारीपूर्वक धार्मिक परम्पराअनुसार गर्नुपर्ने कामकाजसमेत निरन्तर रूपमा गर्दै आइरहेको छु ।

गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय, काठमाडौंको प्रशासक र गुठी संस्थान शाखा कार्यालय, जनकपुरको कार्यालय प्रमुखसमेतको मिलेमतोमा मलाई हटाई रत्नसागर मठ स्थानको महन्त पदमा विपक्षीमध्येका रामदास वैष्णवलाई नियुक्ति गर्न लागेको छ भन्ने हल्ला सुनी गुठी संस्थान शाखा कार्यालय, जनकपुरमा गई बुझदा विपक्षी रामदास वैष्णवले गुठी संस्थान शाखा कार्यालय, जनकपुरमा "रत्नसागर मठस्थानको महन्तलाई गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय, काठमाडौंले महन्त पदबाट खाली गराउने हुँदा उक्त महन्त पदमा नियुक्ति गरी दिन हुन सिफारिसको लागि अनुरोध गर्दछु" भनी निवेदन दर्ता गराएका रहेछन् । विपक्षीले गुठी संस्थान शाखा कार्यालयमा निवेदन दर्ता गराएपश्चात् म निवेदकलाई दैनिक रूपमा मन्दिरको पूजापाठ गर्नसमेतमा अवरोध गरेको हुँदा गुठी संस्थान शाखा कार्यालय, जनकपुरमा गई बुझदा गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयबाट तपाइँलाई महन्त पदबाट हटाउनु भनी मौखिक निर्देशन भएको हुँदा अविलम्ब गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयमा सम्पर्क गर्नुहोला भन्ने विषयको जानकारी पत्र उपलब्ध गराइयो । सो सम्बन्धमा गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयमा गई बुझदा खोजदा मलाई कुनै जानकारी दिएनन् । मिति २०६९।१०।१३ गतेको दिन प्रकाशित कान्तिपुर दैनिकमा महन्त बैकुण्ठ दासको पदावधि सकिसकेको तथा सो पदमा पुनः नियुक्ति नभएको हुँदा महन्त बैकुण्ठ दासको

१०२२५ - बैकुण्ठदास वैष्णव वि. गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय, डिल्लीबजार, काठमाडौंसमेत

उक्त मठमाथि कुनै अधिकार नरहेकोले तीन दिनभित्र मातहतको सम्पूर्ण श्रीसम्पत्ति बरबुझारथ गरी मन्दिर खाली गराउनु भनी गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयले गुठी संस्थान शाखा कार्यालय, जनकपुरलाई निर्देशन दिएको हुँदा बाध्य भएर सम्मानित अदालतको शरणमा आएको छु ।

म निवेदकलाई गुठी संस्थान शाखा कार्यालय, जनकपुरले गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६(१) बमोजिम रत्नसागर मठस्थानको महन्त पदमा नियुक्ति गरेको कुरामा विवाद छैन । गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६(१) को कानूनी व्यवस्था हेदा "संस्थानको अमानती, राजगुठी, मठ, मन्दिरको बन्दोबस्त र सञ्चालनको लागि आवश्यकताअनुसार महन्त, पुजारी, व्यवस्थापक र अर्ल कामदार, कर्मचारीको नियुक्ति गरी दानपत्र लिखत भए सो र परम्पराबमोजिमको पर्व, पूजा इत्यादि गर्नुपर्ने काम अमानतबाटै गराउने छ र त्यस्तो अमानती गुठी, मठ, मन्दिरको आयस्था गुठी कोष र गुठी जिन्सी मौजदातमा जम्मा गरी खर्च गुठी कोष र गुठी जिन्सी मौजदातबाट नै बेहोरिनेछ" भन्ने उल्लेख छ । म निवेदक विगत ८ वर्षदेखि निरन्तररूपमा महन्तको पदमा काम काज गर्दै आएको छु । मैले मठको नियमित पूजा पाठ गरी रहेको अवस्थामा मलाई जबरजस्ती तबरबाट "महन्त" पदबाट हटाउन पाउने अधिकार गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६(१) ले विपक्षीहरूलाई दिएको छैन ।

म निवेदकलाई गुठी संस्थान शाखा कार्यालय, जनकपुरले रत्नसागर मठसंस्थानको महन्त पदमा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६(१) बमोजिम नियुक्त गरेकोमा म निवेदकलाई कुनै थाहा जानकारीसम्म नदिई गैरकानूनी रूपबाट रत्नसागर मठको महन्त पदबाट हटाउने भनी गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय, काठमाडौंले कुनै निर्णय गरेको भए सो निर्णय एवम् पत्राचारहरूसमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी म निवेदकलाई नियमितरूपमा रत्नसागर मठको पूजा पाठ

गर्न दिनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशसमेतको आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको बैकुण्ठ तिवारी भन्ने बैकुण्ठदास वैष्णवको निवेदन ।

"यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेशप्राप्त भएको मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ (पन्थ) दिनभित्र लिखित जवाफ पठाउन रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ परे वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार गरी पेस गर्नु ।

निवेदनमा अन्तरिम आदेशको माग भएको सम्बन्धमा गुठी संस्थान, शाखा कार्यालय, जनकपुरधामको प.सं.०६०/०६१ च.नं.९६९ मिति २०६०।१।२४ को पत्रबाट गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६(१) को कानूनी व्यवस्थाअन्तर्गत कुनै निश्चित अवधि नतोकी जिल्ला धनुषा, जनकपुर वडा नं.८ रिथत रत्नसागर मठ स्थानको महन्त नियुक्त गरिएको, ऐ. शाखाको मिति २०६९।७।५।३ को प.सं.०६९/०७० च.नं.३।१४ को पत्रमा निवेदक "पुनः म्याद नथप्ने गरी नियुक्त भई कुशलपूर्वक कामकाज गरिएको" भनी अभिव्यक्त भएबाट ऐ. दफा १६(१) अन्तर्गत दिइएको मिति २०६०।१।२४ को पत्रमा सो सर्त उल्लेख नभएकोमा नभएको सर्त उल्लेख गरी हटाउने अभिप्रायले पत्र दिएको देखिएको, सन्तोषजनक रूपले काम गर्दै आएको व्यक्ति हटाउँदा सफाइको मौका प्रदान नगरिएको र गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयबाट प.सं.धा.त.सा.९।१।०६।९।७।० च.नं.६।२।५ मिति २०६९।१।२ को पत्रको प्रतिलिपि निवेदकतर्फबाट इजलाससमक्ष पेस हुँदा ३ दिनभित्र बरबुझारथ गर्न गुठी संस्थान, शाखा कार्यालय, जनकपुरलाई निर्देशन दिएको देखिएकोले सुविधा सन्तुलनको दृष्टिकोणले गुठी संस्थान, जनकपुर शाखा कार्यालयको मिति २०६९।७।३ र गुठी संस्थान, केन्द्रीय कार्यालयको मिति २०६९।७।२ को पत्रलाई कार्यान्वयन नगरी

यथास्थितिमा राखी निवेदकलाई अर्को आदेश नभएसम्म ऐ. मठको महन्त भई कामकाज गर्न दिनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ मो नियम ४१(१) अन्तर्गत तत्कालिक अन्तरिम आदेश जारी गरी दिएको छ। अन्तिम अन्तरिम आदेश सम्बन्धमा छलफल गर्न प्रतिरक्षीहरूलाई मिति २०६९/२७/२ को पेसीको सूचना दिई नियमानुसार पेस गर्नु "भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०६९/०७/१५ को आदेश।

"यसमा प्रस्तुत रिट निवेदन र लगाउको रिट निवेदनसमेत २०७० साल जेठ ५ गतेको पेसी तोकिएको देखिएको हुँदा उक्त मितिभित्र गुठी संस्थान, केन्द्रीय कार्यालयबाट प्रस्तुत रिट निवेदनसँग सम्बन्धित निर्णय फाइल झिकाई नियमानुसार गरी पूर्ण सुनुवाइका लागि पेस गर्नु" भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०७०/०१/२४ को यस अदालतको आदेश।

विपक्षीले मलाई दुःख हैरानी दिने मनसायले मात्र प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गरेको हो। मैले रत्नसागर मठस्थानमा गई रिट निवेदकलाई मन्दिरको पूजा पाठ गर्न कहिले पनि अवरोध गरेको छैन। गुठी संस्थान, केन्द्रीय कार्यालयले रत्नसागर मठ संस्थानको साबिकदेखि रहेको स्थायी महन्तलाई हटाउन लागेको छ भन्ने कुरा धनुषाको विभिन्न पत्रपत्रिकामा समाचार प्रकाशित भएको र वास्तविक कुरा के रहेछ भनी गुठी संस्थान, केन्द्रीय कार्यालयमा गई बुझ्दा रत्नसागर मठसंस्थानमा महन्त पद खाली छ भन्ने कुरा गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयले मलाई भनेको र म लिखित जवाफ प्रस्तुत कर्ता पनि एक वैष्णव सम्प्रदायको मानिस भएको हुँदा उक्त रिक्त हुने महन्त पदमा रही काम गर्न पाउँछु कि भन्ने अभिप्रायले मात्र गुठी संस्थान शाखा कार्यालय, जनकपुरमा निवेदन दर्ता गराएको सम्म हो। प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको महेन्द्र मिश्र भन्ने रामदास वैष्णवको लिखित जवाफ।

रिट निवेदकलाई गुठी संस्थान, केन्द्रीय

कार्यालयको मिति २०६०/११/१२ को निर्णयअनुसार एक वर्षको परीक्षणकालमा रहने गरी बढीमा ५(पाँच) वर्षको लागि नियुक्ति दिने भनी निर्णय भई सो निर्णयअनुसार नियुक्ति गर्न गुठी संस्थान, केन्द्रीय कार्यालय, धार्मिक व्यवस्था शाखाबाट मिति ०६०/११/१३ मा प.सं. २३६/०६०/६१ को पत्रबाट गुठी संस्थान शाखा कार्यालय, जनकपुरमा लेखी पठाएको र गुठी संस्थान शाखा कार्यालय, जनकपुरबाट मिति ०६०/१२/४ प.सं. ०६०/६१९६९ को पत्रबाट निजलाई गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६(२) बमोजिम एक वर्षको परीक्षणकालमा रहने गरी गुठी संस्थान, केन्द्रीय कार्यालय को च.नं. २५०८ मिति ०६०/११/१३ को पत्रबमोजिम पाँच वर्षको लागि महन्त पदमा नियुक्त गरिएको हो। निजको पाँच वर्षको पदावधि समाप्त भइसकेको छ। रत्नसागर मठ गुठी संस्थान अधीनस्थ मठ रहेको कुरामा विवाद छैन। जुन निर्णयका आधारमा रिट निवेदक महन्त पदमा नियुक्त हुनुभएको हो, सो निर्णयमा नै एक वर्षको परीक्षणकाल रहने गरी बढीमा पाँच वर्षको कार्यकाल रहने भन्ने बेहोरा उल्लेख भएको हुँदा सोभन्दा बढी अर्थात् अनन्तकालसम्म महन्त पदमा रहन पाउनु पर्दछ भन्ने अर्थ गर्न कदापि मिल्दैन।

रिट निवेदकले गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६(१) बमोजिम गुठी संस्थान, शाखा कार्यालय, जनकपुरबाट मिति ०६०/१२/४ मा निर्णय भएको भन्ने बेहोरा उल्लेख गरी रिट निवेदन गर्नुभएको रहेछ। गुठी संस्थान, शाखा कार्यालयले १६(१) बमोजिम नियुक्त गरेको भनी नियुक्ति पत्र दिएको छैन। मिति ०६०/११/१२ को गुठी संस्थानको निर्णयअनुसार गर्न गुठी संस्थान, केन्द्रीय कार्यालय, धार्मिक व्यवस्था शाखाको प.स. ८/२३६/०६०/६१ च.नं. २५०८ मिति ०६०/११/१३ को पत्रबमोजिम महन्त नियुक्ति गर्ने गरी पत्र दिएको हो। सो बेहोरा मिसिल संलग्न गुठी संस्थान, शाखा कार्यालय, जनकपुरले गुठी संस्थान,

१०२२५ - बैकुण्ठदास वैष्णव वि. गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय, डिल्लीबजार, काठमाडौंसमेत

केन्द्रीय कार्यालयमा पठाएको मिसिल संलग्न बोधार्थ पत्रबाट पुष्टि हुन्छ । रिट निवेदकले निवेदन दर्ता गर्दा पेस गरेको महन्त नियुक्तिसम्बन्धी पत्र गुठी संस्थान, शाखा कार्यालय, जनकपुरबाट जारी भएको पत्र होइन । रिट निवेदकले पेस गरेको मिति ०६०/१२/४ को पत्रका सम्बन्धमा संस्थानले छानबिन गरी रहेको छ ।

गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६(१) र दफा १६(२) को कानूनी व्यवस्थाबाटै महन्त नियुक्ति गर्दा पाँच वर्षभन्दा बढी समयका लागि नियुक्ति गर्न सक्ने कानूनी अधिकार स्वयम् गुठी संस्थानलाई रहेको छैन । रिट निवेदकले एकपटक महन्त नियुक्ति भइसकेपछि निजको जीवनभरी महन्त पद कायम रहन्छ भन्ने अर्थ गरी रिट निवेदन गरेको अवस्था छ । गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६ ले गुठी संस्थानले महन्त नियुक्ति गर्दा बढीमा ५ वर्षको अवधि तोकी नियुक्ति गर्नुपर्ने बाध्यात्मक कानूनी व्यवस्था गरेको छ । सो कानूनी व्यवस्थाभन्दा बाहिर गई कुनै निर्णय पत्राचार भएकै भए पनि त्यस्ता पत्राचार निर्णय कानूनको रोहमा स्वतः शून्य हुन्छ । गुठी संस्थानले रिट निवेदकलाई बढीमा पाँच वर्षका लागि महन्त नियुक्ति गरेको र सो अवधि समाप्त भइसकेको हुँदा पुनः सो पदमा कायम रही रहन पाउनु पर्ने भन्ने रिट निवेदकको जिकिर कानूनसम्मत मान्न मिल्दैन ।

विपक्षी रिट निवेदकले आफू गुठी संस्थान, शाखा कार्यालय, जनकपुरको पत्रमा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६(१) बमोजिम नियुक्ति भएको र इमान्दारीपूर्वक कार्य गरी आएको भन्ने पत्राचार गरेको भनी उल्लेख गर्नुभएको पत्र झुङ्गा हो । गुठी संस्थान शाखा कार्यालय, जनकपुरले मिति ०६/१०/५/२८ मा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६(२) बमोजिम पाँच वर्षका लागि नियुक्ति गरिएको र मठमा बसी मठको अहितमा काम गरेको हुँदा आवश्यक व्यवस्थाका लागि भनी जिल्ला प्रशासन कार्यालय, धनुषामा पत्राचार

गर्नुको साथै गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयलाई बोधार्थ दिएको छ । कानूनबमोजिम निजको पदाधिकार कायम छ, छैन भन्ने कुरा महत्वपूर्ण भएको हुँदा संस्थानबाट निर्णय भएभन्दा बाहिर गई कुनै पत्राचार भएकै भएपनि ती पत्राचारले कानूनी हक सिर्जना हुने होइन । रिट निवेदकलाई महन्त पदबाट हटाइएको नभई निजको पदावधि समाप्त भएकाले आफ्नो जिम्माको सामान बरबुझारथ गर्न पत्राचार गरिएको हो । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्नेसमेत बेहोराको गुठी संस्थान, केन्द्रीय कार्यालयसमेतको तर्फबाट पेस गरेको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा ढढी यस इजलाससमक्ष पेस भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा रिट निवेदकको तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान् अधिवक्ता श्री भरत राउतले प्रस्तुत विवाद रत्नसागर मठस्थानको "महन्त" को नियुक्तिसँग सम्बन्धित छ । गुठी संस्थान, शाखा कार्यालय, जनकपुरले मेरो पक्षलाई गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६(१) बमोजिम नियुक्ति दिएकोमा विपक्षी गुठी संस्थानले सोही ऐनको दफा १६(२) बमोजिम नियुक्ति गरिएको भनी जिकिर लिएको देखिन्छ । नियुक्ति पत्रमा दफा १६(१) बमोजिमको नियुक्ति दिएको स्पष्ट छ । त्यसैले पदावधि समाप्त भएको भनी गरिएको निर्णय बदर हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी गुठी संस्थानको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् अधिवक्ता श्री ज्ञानेन्द्रप्रसाद पोखरेलले प्रस्तुत विवाद रत्नसागर मठ स्थानको "महन्त" को नियुक्ति गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६(१) बमोजिम हो कि दफा १६(२) बमोजिमको हो भन्नेसँग सम्बन्धित छ । गुठी संस्थान, केन्द्रीय कार्यालय, काठमाडौंको मिति २०६०/११/१२ को निर्णयअनुसार मिति २०६०/११/१३ मा सबै गुठी संस्थान, शाखा कार्यालयहरूमा नियुक्ति गुठी संस्थान ऐनको दफा १६(२) बमोजिम गर्न परिपत्र गरिएको छ ।

गुठी संस्थान, केन्द्रीय कार्यालयको निर्णय कार्यान्वयन गर्नु सबै शाखा कार्यालयहरूका लागि अनिवार्य हुन्छ । गुठी संस्थान ऐनको दफा १६(२) बमोजिम नै यी रिट निवेदकलाई १(एक) वर्षसम्म परीक्षणकालमा रहने गरी ५ (पाँच) वर्षको लागि नियुक्ति दिइएको हो । रिट निवेदकको नियुक्ति पत्र विवादित छ । निजको पदावधि समाप्त भएकाले गुठी संस्थानले सोको सूचना मात्र रिट निवेदकलाई दिइएको हो । रिट निवेदकको जिकिर भनेको आफू दफा १६(१) बमोजिम नियुक्ति पाएकाले मबाट कुनै गलती भएको कारणबाट मात्र हटाउन पाउने हुन्छ, अन्यथा हुँदैन भन्ने रहेको छ । महन्तको पदावधि अनन्तकालसम्म रहन पाउनुपर्छ भन्ने जिकिर गलत छ । नियुक्ति सम्बन्धमा मूल निर्णय भनेको गुठी संस्थान, केन्द्रीय कार्यालयको हुन्छ । महन्तले जग्गा बिक्री गरेको विषयमा यस रिट निवेदनमा विवादको विषय नभई पदावधिको विवाद रहेको छ । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।

मिसिल कागज अध्ययन गरी र दुवैतर्फबाट उपरिथित हुनुभएका विद्वान् कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहस जिकिर सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा रिट निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. यसमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा, निवेदकले आफ्नो रिट निवेदनमा धनुषा जिल्ला, जनकपुर नगरपालिका वडा नं. ८ मा अवरिथित रत्नसागर मठस्थानको महन्त पदमा रही काम गर्न गुठी संस्थान, केन्द्रीय कार्यालयको निर्देशनबमोजिम गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६(१) बमोजिम मिति ०६०९२१४ मा नियुक्त गरिएकोमा गुठी संस्थान, शाखा कार्यालयले गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयले हटाउन भनी मौखिक जानकारी गराएको हुँदा गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयमा सम्पर्क गर्नु भनी जानकारी गराएको र मिति ०६९१७।१३ को कान्तिपुर पत्रिकामा गुठी संस्थान, केन्द्रीय कार्यालयले महन्त बैकुण्ठ

दासको उक्त मठमाथि कुनै अधिकार नरहेकोले तीन दिनभित्र आफू जिम्माको सम्पूर्ण सम्पत्ति बरबुझारथ गरी मन्दिर खाली गराउन निर्देशन दिएको समाचार प्रकाशित भएको छ । गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६(१) बमोजिम गुठी संस्थानले हटाउन नपाउने हुँदा गुठी संस्थान, केन्द्रीय कार्यालयले म निवेदक विरुद्धमा गरेको गैरकानूनी निर्णयलाई उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी रत्नसागर मठ स्थानबाट नहटाउनु भनी परमादेशसमेत जारी हुनुपर्ने भन्ने रहेको देखिन्छ ।

३. विपक्षी गुठी संस्थान, केन्द्रीय कार्यालयसमेतको लिखित जवाफमा रिट निवेदकलाई एक वर्षको परीक्षणकालमा रहने गरी पाँच वर्षको लागि महन्त पदमा नियुक्ति गरिएको हो । रिट निवेदकको पाँच वर्षको पदावधि समाप्त भइसकेको छ । तोकिएकोभन्दा बढी अर्थात् अनन्तकालसम्म महन्त पदमा रहन पाउनु पर्छ भन्न मिल्दैन । रिट निवेदकलाई गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६(१) बमोजिम महन्त पदमा नियुक्त गरिएको भनी नियुक्ति पत्र दिइएको छैन । गुठी संस्थान, केन्द्रीय कार्यालयको मिति २०६०/११/१२ को निर्णयबमोजिम महन्त नियुक्ति गर्न मिति २०६०/११/१३ मा सबै गुठी संस्थान, शाखा कार्यालयहरूमा परिपत्रसमेत गरिएको छ । रिट निवेदकले निवेदनसाथ पेस गरेको महन्त नियुक्तिसम्बन्धी पत्र गुठी संस्थान कार्यालय, जनकपुरबाट जारी भएको होइन । गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६(१) र दफा १६(२) को कानूनी व्यवस्थाबाटे महन्त नियुक्ति गर्दा पाँच वर्षभन्दा बढी समयका लागि नियुक्ति गर्न सक्ने कानूनी व्यवस्था छैन । रिट निवेदकलाई महन्त पदबाट हटाइएको नभई निजको पदावधि समाप्त भएको हो । पदावधि समाप्त भएकै कारण निज महन्त जिम्मा रहेको मठको श्रीसम्पत्ति र आफू जिम्माको अन्य सरसामान बरबुझारथ गर्न पत्राचार गरिएको हो । तसर्थ प्रस्तुत निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्ने जिकिर रहेको देखिन्छ ।

१०२२५ - बैकुण्ठदास वैष्णव वि. गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय, डिल्लीबजार, काठमाडौंसमेत

४. मिसिल संलग्न कागजात हेर्दा रिट निवेदकले आफू रत्नसागर मठको महन्त पदमा रही गुठी संस्थान, केन्द्रीय कार्यालयको निर्देशनबमोजिम शाखा कार्यालय, जनकपुरले गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६(१) बमोजिम मिति २०६०।१२।४ मा नियुक्त गरेको हो । मलाई महन्त पदबाट हटाउन मिल्ने होइन । मिति २०६१।०७।१३ को कान्तिपुर पत्रिकामा गुठी संस्थान, केन्द्रीय कार्यालयले मलाई मठमाथि कुनै अधिकार नरहेकोले तीन दिनभित्र आफू जिम्माको सम्पूर्ण सम्पत्ति बरबुझारथ गर्नु भनी समाचार प्रकाशित गरेकाले गुठी संस्थान, केन्द्रीय कार्यालय, काठमाडौंले म निवेदक विरुद्धमा गरेको गैरकानूनी निर्णयलाई उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी रत्नसागर मठ स्थानबाट नहटाउनु भनी परमादेशसमेत जारी हुनुपर्ने माग दाबी लिई प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गरेको देखियो ।

५. यस सन्दर्भमा प्रस्तुत रिट निवेदनको तथ्यगत अवस्था हेर्दा गुठी संस्थान, केन्द्रीय कार्यालय, धार्मिक व्यवस्था शाखा, काठमाडौंले गुठी संस्थान, शाखा कार्यालय, जनकपुरधामलाई सम्बोधन गरी पठाएको प.सं.२३६/२०६०/०६।, च.नं.२५०८ मिति २०६०।११।१३ को पत्रमा हाल कायमी महन्त शारीरिकरूपमा अस्वस्थ भई काम काज गर्न नसक्ने भई महन्त्याई छोडेको, निवेदकलाई चेला घोषित गरेको, जानकी मन्दिरका महन्तको सिफारिस भएको र मठको महन्त खाली राख्दा दैनिक पूजाआजालगायत मठले सम्पन्न गर्नुपर्ने धार्मिक कार्यमा बाधा पर्ने भएकोले महन्त नियुक्तिसम्बन्धी नीति तथा आचारसंहिताको लागि विद्वत् समितिमा पेस गरी सोहीबमोजिम हुने गरी हाललाई एक वर्षको परीक्षणकालमा रहने गरी बढीमा पाँच वर्षको लागि महन्त नियुक्ति गर्नु हुन भनी मिति २०६०।११।१२ को निर्णयबमोजिम अनुरोध छ भन्ने बेहोरा उल्लेख भएको र महन्त नियुक्तिसम्बन्धी गुठी संस्थान, शाखा कार्यालय, जनकपुरधामको च.नं. ९६९ मिति २०६०।१२।०४ को पत्र हेर्दा यी रिट

निवेदक बैकुण्ठदास बैष्णवलाई रत्नसागर मठस्थानको महन्त पदमा १ (एक) वर्षको परीक्षणकालमा रहने गरी गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६(२) बमोजिम नियुक्ति दिने भनी गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय, धार्मिक व्यवस्था शाखाको प.सं.२३६/२०६०/०६।, च.नं. २५०८ मिति २०६०।११।१३ को पत्रद्वारा लेखी आएको हुँदा सोहीबमोजिम तपाइँलाई उक्त मठस्थानको महन्त पदमा नियुक्ति गरिएको छ भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ ।

६. रिट निवेदक बैकुण्ठदास बैष्णवले रिट निवेदनसाथ पेस गरेको गुठी संस्थान, शाखा कार्यालय, जनकपुरधामले दिएको भनिएको नियुक्ति पत्रको छायाँप्रतिमा निजलाई गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६(१) बमोजिम महन्त पदमा नियुक्त गरिएको भन्ने देखिए तापनि उक्त नियुक्तिपत्र विवादित देखिन्छ । निजले सक्कल नियुक्ति पत्र पेस गर्न सकेकोसमेत देखिँदैन । उक्त नियुक्तिपत्र गुठी संस्थान कार्यालयबाट जारी नभएको भनी गुठी संस्थान, केन्द्रीय कार्यालयले सो नियुक्ति पत्रको सम्बन्धमा दुई सदस्यीय छानबिन समिति बनाई प्रतिवेदन पेस गर्नका लागि सोही कार्यालयका उप-प्रशासक अच्युतानन्द पोखरेल र हरिप्रसाद जोशीलाई जिम्मेवारी तोकिएकोमा निजहरूले बुझाएको प्रतिवेदनको अध्ययन नतिजा शीर्षकअन्तर्गत (क) मा “शाखा कार्यालय, जनकपुरको च.नं. ९६९ मिति २०६०।१२।०४ को एउटै पत्रबाट भिन्नभिन्न बेहोरा भएको पत्रका सम्बन्धमा सोसम्बन्धी कार्यालयहरूमा पत्राचार भएका सक्कल पत्रहरू प्राप्त गरी हेर्दा शाखा कार्यालय, जनकपुरको ओ.सी. प्रति केन्द्रीय लगत कार्यालयमा द.नं. २८४ मिति २०६१।०१।०७ मा दर्ता भएको बोधार्थप्रति र केन्द्रीय कार्यालय धार्मिक शाखामा दर्ता नं. ३९४५ मिति २०६०।१२।३० मा दर्ता भएको पत्रहरूबाट रत्नसागर मठको महन्त पदमा बैकुण्ठदास बैष्णवलाई एक वर्षको परीक्षणकालमा रहने गरी

गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६(२) बमोजिम नियुक्ति दिएको पाइयो । ऐनको दफा १६(१) अनुसार नियुक्ति दिएको भनी दाबी लिएको फोटोकपी पत्रको सक्कलप्रति सम्बन्धित कार्यालयबाट प्राप्त हुन सकेनन्" भन्ने र सोही प्रतिवेदनको निष्कर्ष खण्डको

(१) मा "छानबिन कार्यबाट प्राप्त सक्कल पत्रहरू सबै निकायहरूबाट प्राप्त गरेपश्चात् शाखा कार्यालय, जनकपुरबाट च.नं. ९६९ मिति २०६०/१२/०४ को पत्रबाट गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६(२) अनुसार नियुक्ति भएको देखिएकोले सोअनुसार निज महन्तको म्याद ०६५ सालमा नै समाप्त भएको देखिन्छ" भन्नेसमेत उल्लेख भएको देखिन्छ । छानबिन समितिले बुझाएको उल्लिखित बेहोराको प्रतिवेदन बेहोरासमेतबाट यी रिट निवेदकलाई गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६(२) बमोजिम नियुक्तिपत्र दिएको पुष्टि भएको देखिन्छ ।

९. गुठी संस्थान, केन्द्रीय कार्यालयले महन्त पदमा एक वर्षसम्म परीक्षणकालमा रहने गरी बढीमा पाँच वर्षको लागि मात्र महन्त पदमा नियुक्ति गर्न सकिने गरी मिति २०६०/११/१२ मा निर्णय गरी गुठी संस्थान, शाखा कार्यालय, जनकपुरधाममा मिति २०६०/११/१३ मा परिपत्रसमेत गरेको देखिन्छ । यी रिट निवेदकलाई उल्लिखित परिपत्रपश्चात् मिति २०६०/१२/०४ मा रत्नसागर मठ स्थानको महन्त पदमा नियुक्ति गरिनुले पनि निजको नियुक्ति गुठी संस्थान, केन्द्रीय कार्यालयले गरेको परिपत्रविपरीत गुठी संस्थान, शाखा कार्यालय, जनकपुरधामबाट हुनसक्ने अवस्था नै रहने देखिँदैन । यस स्थितिमा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६(२) बमोजिम नै बढीमा पाँच वर्षको लागि महन्त पदमा निजको नियुक्ति भएको मान्नु पर्ने हुन आउँछ । यसका साथै गुठी संस्थान, केन्द्रीय कार्यालयबाट एक वर्षसम्म परीक्षणकालमा रहने गरी बढीमा पाँच वर्षको लागि मात्र महन्त पदमा नियुक्ति गर्न सकिने भनी भएको निर्णय र

सोअनुसार गरिएको परिपत्रलाई यी रिट निवेदकले कर्तृ चुनौती दिन सकेकोसमेत देखिँदैन । निजको महन्त पदमा पुनः नियुक्ति वा म्याद थपसमेत भएको नदेखिँदा मिति २०६५/१२/०४ बाटै निजको पदावधि सकिएको मान्नु पर्ने हुन आयो ।

८. सैद्धान्तिक रूपमा पनि कुनै महन्तको नियुक्ति सर्तरहित हुन सक्दैन । महन्त निश्चित समयावधिका लागि नै नियुक्ति हुने हो । रत्नसागर मठ तैनाथी गुठी भएकाले सो मठका नाउँमा मठमन्दिरसहित जग्गाहरूसमेत रहेको देखिएको छ । यस्तो पवित्र आस्थाको केन्द्रमा नित्य पूजापाठलगायतका धार्मिक कार्य गर्ने जिम्मेवारी महन्तको हुन्छ । उसले व्यक्तिगत लोभलालचमा नपरी आराधना गर्ने हो । यस्तो महन्त धार्मिक आराधनामा लिप्त निरावलम्बी हुने स्वभाविक अपेक्षा रहन्छ । धार्मिक परम्पराअनुसार मठ मन्दिरको रेखदेख एवम् त्यसको संरक्षण र संवर्द्धनको जिम्मेवारीसमेत महन्तलाई रहन्छ । महन्त मठ मन्दिरको पुजारीसमेत भएकाले ऊ भक्तजनहरूको आस्थाको प्रतिकको रूपमा रहेको हुन्छ । पवित्र धार्मिक काममा रहेको व्यक्ति विवादित हुनु निश्चय पनि शोभनीय मानिँदैन । यी रिट निवेदकलाई गुठी संस्थानले नियुक्ति दिँदाकै अवस्थामा मठस्थानअन्तर्गत रहेको धार्मिक परम्परा र सम्पत्तिको संरक्षण सम्बर्धन गर्नु हुन भनी नियुक्ति पत्रमा नै महत्त्वपूर्ण जिम्मेवारी र दायित्व सुमिपेको देखिन्छ ।

९. यी रिट निवेदकउपर रत्नसागर मठस्थान, बिरख्व कुटी, बिरपुर कुटी, बरही कुटीसमेतको तैनाथी जग्गा बिक्री एवम् बन्दोबस्ती गरी गुठीको सम्पत्ति हिनामिना गरेको, घर टहरा निर्माण गराई गुठीको सम्पत्ति अतिक्रमण गराएको, साधु सन्तको आचारणमा नरहेको जस्ता आरोप लागी निजलाई गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयको परिपत्रअनुसार गुठी संस्थान, शाखा कार्यालयबाट स्पष्टीकरण सोधिएको पाइन्छ । मिसिल संलग्न जिल्ला प्रहरी कार्यालय,

धनुषाले मिति २०६८/२८ मा गुठी संस्थान, शाखा कार्यालय, जनकपुरलाई लेखेको पत्रमा निजउपर ज्यान मुद्दामा अनुसन्धान भएको भन्ने पनि देखियो । निजले आफ्नो कार्यकाल समाप्त भएपछि पनि यो वा त्यो बहाना बनाई महन्त पदमा रहिरहन खोजेको देखिएको छ । रिट निवेदकउपर नागरिक समाजबाट महन्त्याई खारेजीका लागि गुठी संस्थान कार्यालयमा निवेदन परेको पनि देखिन्छ । निजको विरुद्धमा विभिन्नखाले अपिल पनि जारी भएको देखिन्छ । प्रस्तुत रिट निवेदनको विवाद महन्तको पदावधिसँग सम्बन्धित भए तापनि गुठीको जग्गा एक वा अर्को निहुँमा बिक्री गर्ने, वितरण गर्ने र आफ्नो नाउँमा बस्ती नै बसाउनेसम्मका आरोपहरू लागेको सन्दर्भमा गुठी संस्थान, केन्द्रीय कार्यालयबाट वा जाँचबुझ आयोग ऐन, २०२६ बमोजिम आयोग गठन गरी छानबिन हुनुपर्ने अवस्था विद्यमान देखिन्छ ।

१०. देशभित्र रहेका मठ मन्दिरहरू जनताका अमूल्य सम्पत्ति हुन् । पूर्वजहरूले हामीलाई यी अमूल्य निधिहरू नासोको रूपमा छाडेका हुन् र भावी पुस्तालाई हामीले सोहीरूपमा हस्तान्तरण गर्ने कर्तव्य राख्दछौं । नेपालको संविधानले अड्नीकार गरेको “अन्तरपुस्ता समन्याय” को सिद्धान्तको मान्यता पनि यही हो । कुनै धार्मिकस्थल तथा धार्मिक गुठीको सञ्चालनमा व्यक्तिगत लोभलालच वा स्वार्थको कुनै स्थान हुनु हुँदैन । चाहे गुठी संस्थान होस् वा महन्त वा जग्गा कमाउने मोही नै किन नहोस्, मठ मन्दिर वा गुठी परम्पराको विनास गर्ने हक कसैलाई हुँदैन । स्वार्थवश गरिएका कुराहरूलाई छुट दिँदा हाम्रा धार्मिक र साँस्कृतिक धरोहर नासिनुका साथै सम्यतासमेत स्खलित हुन पुछ । मठको महन्त वा पुजारी भनेको मठ मन्दिरको न्यासी (Trustee) हो, त्यसबाट फाइदा लिने व्यक्ति होइन । उसले भगवानको मन्दिरमा बसी आराधना गर्ने, मठको सम्पत्ति तथा परम्परा जोगाउने र लोक कल्याण गर्ने हो, मठको सम्पत्ति नास गर्ने होइन । मठ

मन्दिरको सम्पत्ति नास गर्ने कार्यलाई अदालतले छुट दिन सक्दैन । त्यसो गर्दा धर्म, संस्कृति र न्याय मर्न जान्छ । न्यायबिहीन समाजमा लोकतन्त्र फष्टाउन सक्दैन ।

११. रिट निवेदकले आफू गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६(१) बमोजिम महन्त पदमा नियुक्ति भएको भनी र गुठी संस्थान कार्यालयले सोही ऐनको दफा १६(२) बमोजिम नियुक्ति भएको भनी जिकिर लिएको देखियो । ऐनमा भएको व्यवस्थालाई हेर्दा दफा १६ को उपदफा (१) मा “संस्थानको अमानती, राजगुठी, मठ, मन्दिरको बन्दोबस्त र सञ्चालनको लागि आवश्यकताअनुसार महन्त, पुजारी, व्यवस्थापक र अरू कामदार, कर्मचारीको नियुक्ति गरी दानपत्र लिखत भए सो र परम्पराबमोजिमको पर्व पूजा इत्यादि गर्नुपर्ने काम अमानतबाटै गराउनेछ र त्यस्तो अमानती गुठी, मठ, मन्दिरको आयस्ता गुठी कोष र गुठी जिन्सी मौज्दातमा जस्मा गरी खर्च गुठी कोष र गुठी जिन्सी मौज्दातबाट नै बेहोरिनेछ” भन्ने र दफा १६ को उपदफा (२) मा “राजगुठीमा परिणत भएका छुट गुठी र जिन्सी गुठीका हकमा संस्थानले त्यस्ता गुठीका दानपत्र, लिखत र परम्पराबमोजिम पर्व, पूजा इत्यादि गर्नुपर्ने काम नरोकिने र धर्म लोप नहुने गरी भइरहेको कामदार, कर्मचारी र खर्चको दरबन्दीमा बढी वा अनावश्यक कटाई नयाँ दरबन्दी कायम गरी उपदफा (१) बमोजिम अमानतबाट गुठीको कार्य सञ्चालन नगराई संस्थानले आफ्नै रेखदेख, नियन्त्रण र निर्देशनमा बढीमा पाँच वर्षसम्मको अवधि तोकी त्यस्तो गुठीको बन्दोबस्त र सञ्चालन साबिकमा चलाई आएको दर्ता गुठियार, महन्त, पुजारी वा अरू कसैलाई सुन्पन सक्नेछ” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ ।

१२. उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाहरूमध्ये उपदफा (१) को व्यवस्थामा महन्त, पुजारीको कुरा उल्लेख भएपनि सो उपदफामा के कति अवधिको

लागि नियुक्ति गर्ने भन्ने उल्लेख नहुँदा उपदफा (२) बमोजिमकै अवधि तोकिने रहेछ भन्ने देखियो । गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६(१) मा संस्थानको अमानती, राजगुठी, मठ, मन्दिरको बन्दोबस्त र सञ्चालनको लागि आवश्यकताअनुसार महन्त, पुजारी, व्यवस्थापक र अर्ल कामदार, कर्मचारीको नियुक्ति गर्न सकिने भनिए पनि महन्त, पुजारीको कार्यकाल नियुक्ति भएपछि जीवनभर रहने भन्ने सो उपदफामा कर्तृ उल्लेख भएको देखिँदैन । यस्तो हुन पनि सक्दैन । गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६(१) बमोजिम एकपटक महन्त नियुक्ति भइसकेपछि आजीवन महन्त पद कायम रहन्छ, कुनै सर्त बन्देज रहँदैन, उसले कुनै जवाफदेही वा उत्तरदायित्व बेहोर्नु नै पर्दैन भन्ने अर्थ गर्नु ऐनको उल्लिखित व्यवस्थाको बर्खिलापसमेत हुने देखिन्छ । यसमा पनि यी रिट निवेदकलाई गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६(२) बमोजिम नै महन्त पदमा नियुक्ति दिइएको र निजको पदावधि मिति २०६५/१२/०४ मा नै समाप्त भइसकेको भनी माथि नै विवेचना गरिसकिएको छ । उल्लिखित आधार र कारणबाट पदावधि नै समाप्त भइसकेको निवेदकलाई सफाइको मौका नदिई हटाइयो भन्ने जिकिर स्वीकारयोग्य नहुँदा रिट आदेश जारी हुनुपर्छ भनी रिट निवेदकका तरफबाट उपस्थित भई बहस गर्नु हुने विद्वान् कानून व्यवसायीको बहस जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

१३. अतः माथि विवेचित आधार, कारण र कानूनी व्यवस्थासमेतलाई हेर्दा यी रिट निवेदकको महन्त पदको पाँच वर्षको पदावधि मिति २०६५/१२/०४ मा नै समाप्त भइसकेको देखिएकाले गुठी संस्थान, केन्द्रीय कार्यालयले मिति २०६९/०७/१३ को कान्तिपुर पत्रिकामा मठको सम्पूर्ण सम्पत्ति बरबुझारथ गर्नु भनी समाचार प्रकाशित गरेको सम्बन्धित निर्णयमा कुनै कानूनी त्रुटि नदेखिँदा सोलाई बदर गर्न उचित र आवश्यक देखिएन । प्रस्तुत

रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । रिट खारेज हुने ठहरेकाले यस अदालतबाट मिति २०६९/०७/१५ मा जारी भएको अन्तरिम आदेशलाई निरन्तरता प्रदान गर्ने गरी मिति २०६९/०७/२७ मा आदेश भएको देखिँदा उक्त दुवै मितिका आदेश स्वतः निष्क्रिय हुन्छ । आदेशको जानकारी गुठी संस्थान, केन्द्रीय कार्यालय, काठमाडौँलाई दिई प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाई दिनू ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.टंकबहादुर मोकान

इजलास अधिकृतः महेन्द्रबहादुर कार्की

इति संवत् २०७६ साल वैशाख १६ गते रोज २ शुभम् ।

४४१ ४४४

निर्णय नं. १०२२६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश डा. श्री आनन्दमोहन भट्टराई
माननीय न्यायाधीश श्री कुमार रेम्मी
फैसला मिति : २०७६।१।१२
०७०-CI-०३३९

मुद्दा: मोही कायम मोही प्रमाण पत्र

पुनरावेदक / वादी : जिल्ला महोत्तरी सहोर्वा गा.वि.स.
वडा नं. ७ हर्दिया बस्ने वैद्यनाथ मैथिल
ब्राह्मणको छोरा दयाकान्त झा

पिराह्य

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : जिल्ला ललितपुर, ललितपुर
उपमहानगरपालिका वडा नं.५ मा बस्ने डा.
बसन्तबहादुरको मु.स. गर्ने ऐ. ऐ. बस्ने डा.
विजयबहादुर राजभण्डारीसमेत

- देवस्थलको रूपमा रहेका मन्दिर वा मन्दिरको परिसर वा गुठीको जगामा गुठी संस्थानको सहमति नलिई कसैले अनधिकृत रूपमा घर बनाएमा निजलाई मोहियानी हक प्राप्त नहने ।

(प्रकरण नं. ९)

पुनरावेदक / वादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ
अधिकारी श्री प्रकाशबहादुर के.सी. र श्री
बल्लव बर्नेत

प्रत्यर्थी / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ
अधिवक्ताहरू श्री हरिहर दाहाल, श्री सविता
भण्डारी, विद्वान् अधिवक्ता श्री ज्ञानेन्द्र पोखरेल
र श्री हेमबहादुर कार्की

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प.२०६४, अंक १०, नि.नं.७८८५,
पृ.१२०५
 - ने का प २०१४ नि नं ४८४९ प १३४९

संस्कृत कानून

- गुर्ठी संस्थान ऐन, २०२१
 - गुर्ठी संस्थान (कार्य व्यवस्था) विनियम, २०४९
 - भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१

सरु फैसला गर्ने अधिकारी:

श्री रघनाथ अधिकारी

भमिसधार कार्यालय धनषा

पूनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री तेजबहादुर के.सी.

माननीय न्यायाधीश श्री विनोद शर्मा

पुनरावेदन अदालत जनकपुर

पैसला

न्या.डा.आनन्दमोहन भट्टराई : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम पुनरावेदनको रोहमा यस अदालतमा दायर भएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ:

विपक्षी तहसिल तथा खर्च कार्यालय जनकपुर
अधीनस्त जनकपुर नगरपालिका अन्तर्गत वडा नं.४
को विसहरा सहोद्रा पट्टिको जग्गामध्ये २०१६ सालको
नापीमा कायम भएको कित्ता नं.१७, ४३, ४४, ४२,
३९ र ३६ समेतको जम्मा जग्गा २-१३-३ जग्गासमेत
जिल्ला ललितपुर नगरपालिका वडा नं.५ मा बस्ने
डा. बसन्तबहादुर राजभण्डारीले साल बसाली ठेकका
बुझाई उक्त जग्गा भोगचलन गरी खान पाउने गरी
मिति २०१५।।१।।३।। मा हुक्म प्रमाङ्गीबाट पाएको
जग्गामध्ये उपर्युक्त उल्लिखित जग्गा २०२६ साल पौष
२७ गतेदेखि आफूले आवाद गर्ने भएको जग्गाबाहेक
अरु बाँकी जग्गा आवाद गर्ने व्यक्तिलाई बन्दोबस्ती
गर्नु भनी जिल्ला महोत्तरी सहोर्वा गा.वि.स. वडा नं.७
हर्दिया बस्ने वैद्यनाथ झालाई अखितयारी वारेसनामा
गरिदिएको तथा सो अखितयारनामा अघि दयाकान्त
झालाई स्व. डा. बसन्तबहादुरले २०२८ सालमा
बाली बुझी भरपाई गरिदिएको जग्गापछि २०३१
साल जेष्ठ १ गतेका दिन उक्त २-११-१३ जग्गा
म फिरादी दयाकान्त झालाई सालबसाली आवाद
गुल्जार गरी भोग चलन गर्नु भनी कबुलियत कागज
गरिदिनु भएको र सो आधारमा मैले उक्त जग्गा जोती
कमाई जग्गाधनीलाई बुझाउनु पर्ने कुतबाली बुझाई
अधिकारप्राप्त व्यक्ति वैद्यनाथ झाबाट भरपाइसमेत

साल बसालै लिँदै आएको २-११-१३ जग्गाको मोही प्रमाण पत्र माग गरी आए तापनि हाल सो जग्गामध्ये सबुत प्रमाण लिई जि.ध.जनकपुर नगरपालिका वडा नं. ४ कित्ता नं. १७ को क्षेत्रफल ०-७-० जग्गा हाल सहरी नापीमा कायम भएअनुसार हुन आएको वडा नं. ४ कित्ता नं. ५८ को क्षेत्रफल ०-४-७ ऐ.ऐ. कित्ता नं. ८६ को ०-१-३ गरी जम्मा ०-५-१० र साबिक कित्ता नं. ३६ को क्षेत्रफल ०-११-० मध्ये पश्चिम उत्तरर्तफ्टबाट हाल सहरी नापीमा कायम हुन आएको जनकपुर नगरपालिका वडा नं. ४ सिट नं. १३९५-२४ को कित्ता नं. १२८ को क्षेत्रफल ०-३-१५-३ जग्गा तथा साबिक कित्ता नं. ३९ को क्षेत्रफल ०-७-० जग्गा हाल सहरी नापीमा कायम हुन आएको जनकपुर नगरपालिका वडा नं. ४ सिट नं. १३९६-२२ को कित्ता नं. १८ को क्षेत्रफल ०-७-१७-३ जग्गा मैले २०३१ सालदेखि नै मोहीको हैसियतले जोती कमाई आएको र सोको बाली डा. बसन्तबहादुर राज भण्डारीको अछित्यारप्राप्त अछित्यारवाला वैद्यनाथ झालाई बुझाउँदै आएको छु र हाल सहरी नापीमा कायम भएको कित्ता नं. ५८ र ८६ को जग्गामा खपडाको घरसमेत निर्माण गरी भोग चलन गरी आएको एवं मैले जोती कमाई आएको जग्गा डा. बसन्तबहादुर राजभण्डारीले २०१५।१।१५ मा हु.प्र. बाट प्राप्त गरेको जग्गा हो भन्ने कुरा गुठी तहसिल तथा खर्च कार्यालयको तर्फबाट कार्यालय प्रमुख कृष्णमुरारी शर्माले संवत् २०४६ सालको देवानी पहिलो पुनरावेदन १०४७ को श्री जनकपुर अञ्चल अदालतमा चढाउनु भएको पुनरावेदनको दफा ३ मा स्वीकार गरी सक्नु भएको, यसरी हु.प्र. बाट प्राप्त गरी आएको जग्गामध्ये डा. बसन्तबहादुर राजभण्डारीले २०३०।८।८ मा रजिस्ट्रेसन नं. ११६५ बाट अमियकुमार मुखर्जी हस्ते

बिक्रीसमेत गरेको छ । अतः हुकुम बक्सबाट प्राप्त गरेको व्यक्ति डा. बसन्तबहादुरबाट मैले मोहीमा जोती कमाउनको लागि प्राप्त गरी आएको जग्गा मोहीको हैसियतले जोतभोग गरी कुतसमेत बुझाई आएकोले भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २५(२) बमोजिम अधिकारप्राप्त मोही म भएकोले मोही प्रमाण पत्र पाउँ भन्ने मुख्य वादी दाबी ।

प्रतिवादी गुठी तहसिल तथा खर्च कार्यालय जनकपुरको नाममा १५ दिने म्याद जारी हुँदा निजले आफ्नो प्रतिउत्तरसमा वादी दाबी बिल्कुलै गैरकानूनी दर्ता हुन नसक्ने नालिस भएको, वादीको फिराद पत्रको प्रकरण १ मा ललितपुर नगरपालिका वडा नं. ५ मा बस्ने डा. बसन्तबहादुर राजभण्डारीले साल बसाली ठेककामा बुझाई आउनु भएको भोग उपयोग गरी खान पाउने गरी २०१५।१।१५ मा हु.प्र. बाट पाएको जग्गा भनी उल्लेख गरेका छन् । डा. बसन्तबहादुर राजभण्डारीले स्वयं वादी दाबी जग्गामा ठेकेदार मात्र भएको हुँदा त्यस्तो जग्गा निजबाट वा निजको अछित्यारवाला मानिसले अन्य कसैलाई मोहियानीमा दिन पाउने कानूनी अधिकार एवं व्यवस्था नभएकोले गुठी संस्थान ऐन, २०३३ एवं भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ समेतको प्रत्यक्षविपरीत हुँदा वादीको फिराद गैरकानूनी भएकोले खारेजयोग्य छ र साथै वादीले दाबीको कित्ता नं. ५८ मा खपडाको घर बनाई बसेको भन्ने दाबी लिएकोमा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३५(३) अनुरूप गुठी संस्थानको मन्जुरी नलिई कसैले घर बनाउन नसक्ने व्यवस्था भएकोले दाबी खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादी गुठी तहसिल तथा खर्च कार्यालय जनकपुरको प्रतिवादी जिकिर ।

हाल सहरी नापीमा कायम भएको जनकपुर नगरपालिका वडा नं. ४ सिट नं. १३९५-२४ को कित्ता नं. २८ को क्षेत्रफल ०-३-१५-३ र ऐ.ऐ. को सिद्ध नं. १३९६-२२ को कित्ता नं. ५८ को क्षेत्रफल ०-४-७ जग्गाहरू वादी दयाकान्त झाको नाममा मोही कायम

१०२२६ - दयाकान्त झा वि. डा.विजयबहादुर राजभण्डारीसमेत

हुने गरी भू.सु. कार्यालय धनुषाको मिति २०४७/९/२६ को निर्णय।

भूमिसुधार कार्यालय धनुषाको मिति २०४७/९/२६ को निर्णयले दयाकान्त झाको नाममा मोही कायम हुने गरी निर्णय भई सो निर्णयको विरुद्ध गुठी तहसिल तथा खर्च कार्यालय हाल परिवर्तित गुठी संस्थान कार्यालय जनकपुरले पुनरावेदनमा जाँदा अ.ब. १३९ बमोजिम गर्नुपर्नेमा पुनरावेदकले मोहीको बन्दोबस्त गरी दिएको अवस्था दाबीको कित्ताको जग्गाको मोही कायम गर्ने ठहच्याएको निर्णय फैसला अ.ब. १३९ नं. बमोजिम त्रुटि देखिनाले बदर गरी दिएको छ अ.ब. १३९ नं. बमोजिम गर्नु भन्ने मिति २०५३/३/१६ को पुनरावेदन अदालत जनकपुरको फैसला।

अ.ब. १३९ नं. बमोजिम प्रतिवादीमध्येका डा. बसन्तबहादुर राजभण्डारीको नाममा १५ दिने उपस्थित हुने स्याद जारी हुँदा भूमि सुधार कार्यालय ललितपुरबाट वडा समितिमा स्याद तामेल भई आएको तामेलीप्रति ७ डा. बसन्तबहादुर राजभण्डारीको वारेस नरेस झामार्फत उपस्थित भई निजले दयाकान्तलाई कुनै कूत कबुलियत गरेको छैन, वैद्यनाथ झालाई कबुलियत गर्ने अस्तियारसमेत नभएको एवं मैले उक्त जग्गा हु.प्र.बाट प्राप्त गरेको हुँदा वादी दाबी खारेजभागी छ भन्ने प्रतिवादी वा. नरेश झा उपस्थित भई गरेको प्रतिवादी बयान।

मिति २०६८/८/११ मा वादी दयाकान्त झाले निवेदन दिई माग भएको जग्गामध्ये हाल सहरी नापीमा कायम हुन आएको जनकपुर नगरपालिका वडा नं.४ सिट नं.१३९५-२४ को कित्ता नं.१२८ को क्षेत्रफल ०-३-१५-३ जग्गाको मात्र हाल कारबाही गरिपाउँ भन्ने माग दाबी।

पुनः मिति २०६८/९/०२ मा प्रतिवादीमध्येका डा. बसन्तबहादुर राजभण्डारीको मु.स. गर्ने डा. विजयबहादुर राजभण्डारीको वा. मनोज

ठाकुरले विवादित सम्पूर्ण जग्गाको प्रमाण बुझी एकै पटक निर्णय गरिपाउँ भन्ने निवेदन पेस भएको।

सरजमिन हुँदा जनकपुर नगरपालिका वडा नं.४ को सिट नं.१३९५-२४ को कित्ता नं.१२८ को क्षेत्रफल ०-३-१५-३ जग्गामा बहुमत सदस्यले जग्गा वादी दयाकान्त झाको हक भोगमा रहेको सर्जमिन मुचुल्का प्रतिवेदन पेस हुन आएको देखिँदा जनकपुर नगरपालिका वडा नं.४ कि.नं.५८ को क्षेत्रफल ०-४-५-१ जग्गा हाल कारबाही स्थगित गरिपाउँ भन्ने बेहोराको वादीको निवेदन परेकोले यसमा केही गरी रहन परेन र सोबाहेक वादी दाबीबमोजिम जनकपुर नगरपालिका वडा नं.४ सिट नं.१३९५-२४ को कित्ता नं.१२८ को क्षेत्रफल ०-३-१५-३ जग्गा उल्लिखित प्रमाणहरूबाट वादी मोही भई भोगसमेत गरेको देखिँदा वादीको निवेदन दाबीबमोजिम जि.ध. जनकपुर नगरपालिका वडा नं.४ सिट नं.१३९५-२४ को कित्ता नं.१२८ को क्षेत्रफल ०-३-१५-३ जग्गाको वादीले मोहियानी हकको प्रमाण पत्र पाउने ठहर्छ भन्नेसमेत बेहोराको भूमिसुधार कार्यालय धनुषाको मिति २०६८/९/०२ गतेको फैसला।

मिति २०१५/११५ गतेको हुक्म बक्सबमोजिम प्रस्तुत जग्गाहरू हामीले पाएको र जग्गाको कुतबाली गुठी संस्थानले हामीसँग बुझिरहेको छ। गुठीमा विपक्षीको कुनै निवेदन माग दाबी नै नभएको, मोही हक भनेको जग्गाधनीसँग प्राप्त गरी जग्गाधनीलाई कूत बुझाउनेलाई मात्र मोही भनिने जस्ता तथ्यलाई विचार नगरी मोही कायम हुने गरी भूमि सुधार कार्यालय जनकपुरबाट मिति २०६८/९/०२ गते भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी निवेदन मागबमोजिम इन्साफ गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी मु.स. गर्ने विजयबहादुरको पुनरावेदन पत्र।

विपक्षी वादीले निवेदन दाबीको जग्गा ठेककामा पाएको व्यक्ति डा. बसन्तबहादुर राज भण्डारी ठेकका रकम बुझाई जोतकोड गर्ने अधिकार पाएको व्यक्ति मात्र

हुन्, आफूले हक हस्तान्तरण गर्न नसक्ने बन्दोबस्तीमा दिन सक्ने व्यक्तिको अधिकारप्राप्त व्यक्तिबाट गुठी जग्गा कमाउन लिई सोही आधारमा मोही कायम गरिपाउँ भनी दाबी गर्ने हकाधिकार वादीलाई नरहेको अवस्थामा हकाधिकार नै नभएको व्यक्तिबाट नालेस लिई मोही कायम गरी दिने गरी गरेको फैसलामा कानून र न्यायमा मान्य सिद्धान्तको विपरीत हुँदा भूमि सुधार कार्यालय धनुषाको मिति २०६८।१।२ गतेको फैसला बदर गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको गुठी संस्थान शाखा कार्यालय जनकपुरको पुनरावेदन पत्र ।

डा. बसन्तबहादुर राज भण्डारीको हैसियत के कस्तो छ ? गुठी संस्थानमा विधिवत् अधिकारप्राप्त गरेको हो होइन ? भन्ने सम्बन्धमा विवेचना नगरी भएको सुरु फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.ब. २०२ नं. बमोजिम छलफलको लागि प्रत्यर्थी झिकाई पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत जनकपुरको मिति २०६९।३।२६ गतेको आदेश ।

गुठी अधीनस्थको कि.नं. १२८ (सा. कि.नं. ३६ को) जग्गाको ठेक्का बन्दोबस्तीमा प्राप्त व्यक्ति डा. बसन्तबहादुर राजभण्डारीले ऐन कानूनले अछित्यारी नदिए पनि अन्यलाई पनि रकम बन्दोबस्त लिने गरी नै अछित्यारी दिएका र त्यस्तो रकम बन्दोबस्तमा जग्गा खेती गरेको आधारमा मोहियानी हक प्राप्त हुन नसक्ने हुँदा उक्त जग्गामा प्रत्यर्थी वादीलाई मोही प्रमाण पत्र दिने गरी सुरु भूमिसुधार कार्यालय महोत्तरीबाट भएको मिति २०६८।१०।२२ को फैसला नमिलेको हुँदा बदर भई उक्त कि.नं. १२८ को जग्गामा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २५(२) बमोजिम मोही प्रमाणपत्र पाउँ भन्ने वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर्छ भन्नेसमेत बेहोराको पुनरावेदन अदालत जनकपुरको मिति २०७०।०३।२४ को फैसला ।

उक्त विवादित जग्गाको जग्गाधनी गुठी संस्थान हो र म पुनरावेदकले गुठी संस्थानसँग भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ बमोजिमको कबुलियत

नलिएको हुँदा मोहीमा वादी दाबी पुग्दैन भन्ने आधार नै गलत छ किनकि २०१५ सालमा डा. बसन्तबहादुर राजभण्डारीले हु.प्र. बमोजिम प्राप्त गरेको जग्गा हो भन्ने कुरामा विवाद छैन निज डा. बसन्तबहादुरले जग्गाधनीको हैसियतमा निजले कि.नं.४५ को जग्गा नेपाल राष्ट्र बैंकलाई राजीनामा गर्नुभएको छ । उक्त सा.कि.नं.४५ को जग्गा २०४४ सालमा सर्वे नापी हुँदा जनकपुर नगरपालिका वडा नं. ४(ट) सि.नं.१२९५-१५ कि.नं.२५ को १-१५-७-२ जग्गा राष्ट्र बैंकको नाउँमा नापी भएको छ भने निजै डा. बसन्तबहादुरले सोही सा.कि.नं.४५ मध्ये ०-१-१० जग्गा अभियकुमार मुखर्जीलाई राजीनामा गरेकोमा २०४४ सालमा सर्वे हुँदा उक्त जग्गा जनकपुर नगरपालिका वडा नं.४ सि.नं.१३९५-१५ कि.नं.३१ क्षेत्रफल ०-१-१०-१ जग्गा निजै अभियकुमार मुखर्जीको नाउँमा नापी भएको छ । यी दुवै जग्गाउपर गुठी संस्थानले दायर गरेको २०५० सालको दे.नं. १३७० र १५० को मुद्दामा डा. बसन्तबहादुरले बिक्री गरेको व्यक्तिहरूको नाउँमा सहरी नापी कार्यालय जनकपुरले अस्थायी दर्ता गर्ने निर्णय पुनरावेदन अदालत जनकपुरबाट मिति २०५३।३।१६ गते फैसला भएको छ । यस आधारबाट डा. बसन्तबहादुरलाई जग्गाधनी स्वीकार गरी भएको फैसला अन्तिम भई बसेको छ । डा. बसन्तबहादुरले मिति २०२६।१।२७ गते वैद्यनाथ झालाई अछित्यार प्रदान गरेको छ भने २०३।१।२१ गतेमा वैद्यनाथले मलाई कबुलियत गरिदिनु भएको छ र सोही मितिबाट म उक्त जग्गा जोती आवाद गरी आएको छु । यस्तोमा कबुलियत छैन भन्नु मिसिलमा रहेको तथ्यको प्रतिकूल छ । २०४४ सालमा सहरी क्षेत्र नापी कार्यालयबाट नापी हुँदा पनि उक्त जग्गा म पुनरावेदक वादीले नै मोहीको हैसियतले जोत कोड गर्दै आएको कुरा उक्त फिल्डबुकमा प्रस्त रूपमा उल्लेख भएको छ ।

विवादित जग्गा गुठी मौजाको जग्गा हो जसको बन्दोबस्त गुठी संस्थान ऐन, २०३३ बमोजिम हुन्छ ।

यस परिप्रेक्ष्यमा विचार गर्दा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३५ मा मोहियानी हकको बारेमा प्रस्त कानूनी व्यवस्था छ । जसअनुसार २०४१ सालभन्दा अघि गुठी मौजाको जग्गामा कसैले भोग गरेको छ भने त्यस्तो व्यक्तिको हैसियत मोहीको हुनेछ भनी प्रस्त बोलेको छ । गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २७ को पनि गलत व्याख्या गरेको छ किनकि दफा २७ बमोजिम खास जोताहा किसानले मोहियानी हक पाउँछ भनी प्रस्त उल्लेख गरेको छ । जसअनुसार उक्त कि.नं. १२८ को जग्गा म पुनरावेदकले २०३१ सालदेखि आजसम्म जोतकमोद गर्दै आएको छु । यस आधारमा म मोही हुँ भन्ने कुरामा विवाद छैन । गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को मोहीसम्बन्धी व्यवस्थालाई भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ ले काट्न सक्दैन । यस अवस्थामा पनि पुनरावेदन अदालत जनकपुरको फैसला गलत रहेको पुष्टि हुन आउँछ भन्नेसमेत बेहोराको दयाकान्त झाले यस अदालतमा दिएको पुनरावेदन ।

यसमा प्रस्तुत पुनरावेदनपत्रमा उल्लिखित जनकपुर गुठी खर्च कार्यालय विरुद्ध डा. बसन्तबहादुर राजभण्डारीसमेत भएको २०५० सालको दे.नं. १३७०, गुठी खर्च कार्यालय विरुद्ध नेपाल राष्ट्र बैड्क भएको २०५० सालको दे.नं. १५० तथा २०४४ सालको दे.नं. १२९८ को मुद्दाहरू सम्बन्धित अदालत / निकायबाट झिकाई आएपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्नेसमेत बेहोराको यस अदालतको मिति २०७२/०२/०८ को आदेश ।

यसमा भूमिसुधार कार्यालय, धनुषाको मिति २०६८/१०/२२ को निर्णयउपर पुनरावेदन अदालत जनकपुरमा पुनरावेदन परी सुरु भूमिसुधार कार्यालयको निर्णय उल्टी हुने ठहर भएको पुनरावेदन अदालत जनकपुरको मिति २०७०/०३/२४ को फैसला भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २५(२) को व्याख्यात्मक त्रुटि हुन सक्ने देखिएकोले मुलुकी ऐन, अ.ब. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई र वादी गुठी

तहसिल तथा खर्च कार्यालय जनकपुर तथा प्रतिवादी नेपाल राष्ट्र बैड्कसमेत भएको देवानी नं. २६८३ को निर्णय दर्ता बदर दर्ता मुद्दाको मिसिल धनुषा जिल्ला अदालतबाट झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्नेसमेत बेहोराको यस अदालतको मिति २०७३/०६/७ को आदेश ।

नियमबमोजिम सासाहिक तथा दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकको तर्फबाट रहनुभएको विद्वान् विरिष अधिवक्ताहरू श्री प्रकाशबहादुर के.सी. र श्री बल्लव बस्नेतले विवादका जग्गाहरूका सम्बन्धमा ठेकका बुझाउने गरी २०२५/०९/१५ मा भएको हुक्म प्रमाङ्गीबाट डा. बसन्तबहादुर राजभण्डारीले पाएको देखिन्छ । निज बसन्तबहादुरले उक्त जग्गा बन्दोबस्त गर्न मिति २०२६/०९/२७ मा वैद्यनाथ झालाई नियुक्त गरेको र निज वैद्यनाथले यी पुनरावेदक दयाकान्त झालाई मिति २०३१/०२/०९ मा क्षे.फ. २-१३-३ जग्गा कबुलियत कागज गरी कमाउन दिएको देखिन्छ । उक्त कबुलियत कागजको आधारमा मिति २०४७/०७/१५ मा भूमिसुधार कार्यालयमा मोही कायम गरिपाउँ भनी निज दयाकान्तले निवेदन दिएको र सो निवेदन मागका आधारमा भूमिसुधार कार्यालयबाट मिति २०४७/१०/२२ मा मोही कायम हुने भनी निर्णय गरेको हो । यसर्थे जग्गाधनी गुठी र मोहीमा यी पुनरावेदक कायम हुनु पर्नेमा मोही कायम गर्ने गरी भएको निर्णय बदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालतले गरेको फैसला मिलेको छैन । तसर्थे भूमिसुधार कार्यालयको निर्णय सदर कायम हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

त्यस्तै गुठी संस्थानको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री ज्ञानेन्द्र पोखरेलले विवादित गुठी तैनाथी जग्गा हो । गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३८ बमोजिम बन्दोबस्त गर्ने व्यक्ति डा. बसन्तबहादुर राजभण्डारीको कानूनी हैसियत समाप्त भइसकेको छ । उक्त व्यवस्थाले बसन्तबहादुरको हक नै समाप्त

गरेको हुँदा निजले गरेको कबुलियतले कानूनी मान्यता राख्ने अवस्था पनि छैन । यी पुनरावेदकले जोतभोग गरेको भन्ने हकमा गुठी संस्थानसँग कुनै सम्बन्ध छैन । निजले गुठी संस्थालाई कुत बुझाएको देखिँदैन र छैनन् । गुठी लगतमा बसन्तबहादुरलाई मोही कायम गरेको अवस्था पनि छैन । यस अवस्थामा दयाकान्त झा गुठी जगाको मोही कायम हुन सक्ने नदेखिँदा पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला मिलेकै हुँदा सदर हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

त्यस्तै बसन्तबहादुर राजभण्डारीको हक खाने विजयबहादुर राजभण्डारीको तर्फबाट रहनुभएको विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री हरिहर दाहाल, श्री सबिता भण्डारी र विद्वान् अधिवक्ता श्री हेमबहादुर कार्कीले पुनरावेदकले भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २५ उपदफा(२) अनुसारको मोही हुँ भनी दाबी गरेको देखिन्छ । उक्त ऐनको दफा २५(१) अनुसारको दाबी लिएको पनि छैन । यी पुनरावेदक दफा २५(२) अनुसारको मोही कायम हुने अवस्था नै छैन । यी पुनरावेदकले डा. बसन्तबहादुर राजभण्डारी र गुठी संस्थानसँग कानूनी सम्बन्ध राख्न सकेका पनि छैनन् । वैज्ञानिकले गरेको कागजका आधारमा मात्र गुठी जगाको मोही कायम हुन सक्ने हुँदैन । तसर्थ पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला मिलेकै हुँदा सदर हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

उपर्युक्त बहस जिकिर सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा पुनरावेदन अदालतले गरेको फैसला मिलेको छ वा छैन र पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिर पुग्ने हो वा होइन भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

यसमा हुक्म बक्सबाट प्राप्त गरेको व्यक्ति डा. बसन्तबहादुरबाट मैले मोहीमा जोती कमाउनको लागि प्राप्त गरी आएको जग्गा मोहीको हैसियतले जोतभोग गरी कुतसमेत बुझाई आएकोले भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २५(२) बमोजिम अधिकारप्राप्त मोही म भएकोले मोही प्रमाण पत्र पाउँ भन्ने माग दाबी

भएको प्रस्तुत मुद्दामा जनकपुर नगरपालिका वडा नं. ४ सिट नं. १३९५-२४ को कित्ता नं. १२८ को क्षेत्रफल ०-३-१५-३ जग्गा वादी मोही भई भोगसमेत गरेको भन्दै वादीको निवेदन दाबीको उक्त कित्ता नं. १२८ को क्षेत्रफल ०-३-१५-३ जग्गामा वादीले मोहियानी हकको प्रमाण पत्र पाउने भनी भूमिसुधार कार्यालय धनुषाबाट फैसला भएको देखिन्छ ।

उक्त फैसलामा चित्त नबुझाई गुठी संस्थान शाखा कार्यालय जनकपुरले पुनरावेदन अदालत जनकपुरमा पुनरावेदन गरेकोमा उक्त अदालतबाट सुरु भूमिसुधार कार्यालय महोत्तरीबाट मिति २०६८/१०/२२ मा भएको फैसला नमिलेकोले बदर गरी उक्त कि.नं. १२८ को जग्गामा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २५(२) बमोजिम मोही प्रमाण-पत्र पाउँ भन्ने वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर्छ भन्ने फैसला भएको रहेछ । उक्त फैसलामा चित्त नबुझाई वादी दयाकान्त झाको यस अदालतमा पुनरावेदन परी निर्णयार्थ पेस हुन आएको देखियो ।

मिसिल हेर्दा यी पुनरावेदकले सुरुमा भूमिसुधार कार्यालयमा विभिन्न कित्ता जगाको आफू मोही भएको दाबी गरे पनि ती जगाबारे दाबी छाडेबाट प्रस्तुत विवाद जनकपुर नगरपालिका वडा नं.४ सिट नं. १३९५-२४ कि.नं. १२८ को ज.वि.०-३-१५-३ सँग मात्र सम्बन्धित देखिन आयो ।

२. पुनरावेदनमा विवादित जग्गा डा. बसन्तबहादुर राजभण्डारीले हुक्म प्रमाङ्गीबाट पाएको, विभिन्न कित्तामध्येका जग्गा भएको, सो जग्गाहरूको खेती गर्न डा. बसन्तबहादुरले मिति २०२६/०९/२७ मा वैद्यनाथ झालाई अछित्यारी दिएको र वैद्यनाथले २०३१/०२/०९ मा यी पुनरावेदकलाई कबुलियत कागज गरी कमाउन दिएको भन्ने जिकिर लिइएको छ भने डा. बसन्तबहादुर राजभण्डारीले नेपाल राष्ट्र बैंक र अभियुक्तमार मुखर्जीलाई जग्गा बिक्री गरेको कुरा आदिसमेत निवेदनमा उठाइएको छ । तसर्थ

प्रस्तुत मुद्दामा विवादित जग्गा के कस्तो प्रकृतिको जग्गा हो, विवादित जग्गामा वसन्तबहादुरलाई के कस्तो हुकुम प्रमाङ्गी भएको रहेछ, विवादित जग्गामा बसन्तबहादुरले मोहीमा बन्दोबस्त गर्न वैद्यनाथलाई अछित्यारी दिन र वैद्यनाथले यी पुनरावेदकलाई कबुलियतनामा गरी जग्गा कमाउन दिन पाउने हो वा होइन र दिएका कागजहरूका कानूनी हैसियत के हुने हो, अर्थात् ती कागजहरूले कानूनी वैद्यता प्राप्त गर्न सक्छन् वा सक्दैनन् भन्ने आदि प्रश्नहरू उठेका छन्।

३. मुद्दाको रोहमा उठेका माथि उल्लिखित प्रश्नहरूमध्ये जग्गाको प्रकृतिबारे हेर्दा विवादित कि.नं. १२८ को जग्गा गुठी जग्गा हो भन्नेमा विवाद छैन । निवेदकले नै जग्गा गुठीको हो भनेका र गुठी संस्थानलाई प्रतिवादी बनाएकोबाट पनि जग्गा गुठीको हो भन्नेमा विवाद गर्नुपर्ने देखिएन । अब विवादित जग्गा बसन्तबहादुरले हुकुम प्रमाङ्गीबाट प्राप्त गरेको जग्गा भनेको र अ.बं. १३९ नं. बमोजिम डिकाई पक्ष कायम गरिएका बसन्तबहादुरको मु.स. गर्ने विजयबहादुरको तरफबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता तथा अधिवक्ताहरूले पनि विवादित जग्गालाई हुकुम प्रमाङ्गीबाट प्राप्त जग्गा भन्नुभएबाट के कस्तो प्रकृतिको प्रमाङ्गी बसन्तबहादुरलाई प्राप्त भएको रहेछ सो हेनुपर्ने हुन आयो । मिसिल संलग्न श्री ५ को सरकारका प्रमुख सचिव चन्द्रबहादुर थापाले २०१५/०१/१५/१ मा (प.स. ३१४, प्र.म.द.नं. ३१४ मा.स. ०१५/१/१६/२ नि.नं. ३३८२/१५५२) श्री सेक्रेटरी अर्थ (मालपोत) सचिवालयलाई लेखी श्री ५ बडामहाराजाधिराजका प्रमुख सचिवालय राजदरबारका सेक्रेटरीलाई बोधार्थ दिएको पत्रमा देहायको बेहोरा उल्लेख भएको देखिन्छ । "सहकारी ज्यू,

२०१४ साल चैत्र बेमितिमा श्री बसन्तबहादुरले चढायाको बिन्तीपत्र यसैसाथ पठाएको छु । सबै बेहोरा त्यसैबाट विदित हुनेछ । उक्त बिन्तीपत्र बेहोरा श्री ५ महाराजाधिराजका हजुरमा

जाहेर हुँदा यसमा मटिहानी र जनकपुर मेनेजरी तालुकको जग्गाहरूमध्ये मौजे गोवरापूराको जग्गा बिगाहा ११७ (एक सय सत्र) र बिसहोरा सहोद्रा पट्टिको जग्गा बिगाहा ८३ । (साढे त्रियासी) यो साल डाँक बढाबढ भई अर्को व्यक्तिलाई ठेककापट्टा दिइसकेको भए सो कायमै राखी अर्को सालदेखि माथि लेखिएको जग्गा, गुठी, मठ, अस्थानहरू पुनर्गठन गरी सरकारले नै चलाउने भएमा सो बखत कुनै मुआब्जा माग्ने छैन भन्ने जो चाहिने बेहोराको कागज गराई माथि लेखिएका ठाउँको ११७ (एक सय सत्र) बिगाहा ८३ । (साढे त्रियासी) बिगाहा जग्गाहरू यो साल ठेकका बन्दोबस्त हुँदा अन्न तथा रूपियाँ जेमा ठेकका बन्दोबस्त भएको छ सोबमोजिम सालसालै बुझाउने गरी साल बसाली गरी निवेदक श्री बसन्तबहादुरलाई दिनु भन्ने हुकुम बक्सेको छ ।" भन्ने नं.८ मिति ०१५/१/१३ मा मौसुफका प्रिन्सिपल सेक्रेटरीले लेखी पठाउनु भएकोले कृपया लेखिएबमोजिम गर्नु हुन प्र.प.द.नं.२९६ को बिन्तीपत्र यसैसाथ पठाएको छु ।

भवदीय

(चन्द्रबहादुर थापा)"

४. उक्त बेहोराबाट तत्कालीन श्री ५ महाराजाधिराजबाट हुकुम प्रमाङ्गी बक्स भएको भनी विभिन्न पक्षहरूद्वारा उल्लेख गरिएको मिति २०१५/०१/१५ नभई २०१५/०१/१३ रहेछ र २०१५/०१/१५ मा श्री ५ को सरकारको प्रमुख सचिवले सिंहदरबारबाट अर्थ (मालपोत) सचिवालयलाई पत्राचार गरेको मिति रहेछ भन्ने देखियो । उक्त प्रमाङ्गीमा उल्लिखित मौजे गोवरापूराको जग्गा बिगाहा ११७-०-० र बिसहोरा सहोद्रापट्टिको जग्गा बिगाहा ८३-१०-० को विभिन्न गुठी, मठ र स्थानको जग्गा ठेक बन्दोबस्त गरिएको र लेखिएको जग्गा ठेकका बन्दोबस्त हुँदा अन्न तथा

रुपैयाँ जेमा ठेकका बन्दोबस्त भएको छ सोबमोजिम सालसालै बुझाउने गरी साल बसाली गरी निवेदक श्री बसन्तबहादुरलाई दिनु भन्ने बोली परेको देखियो । साथै उक्त लेखिएको जग्गा गुठी, मठ र स्थानहरू पुनर्गठन गरी सरकारले नै चलाउने भएमा सो बखत कुनै मुआब्जा माग्ने छैन भन्ने जो चाहिने बेहोराको कागज गराई भन्ने बेहोरा पनि प्रमाङ्गीमा परेबाट विवादित जग्गा ठेकका बन्दोबस्तसम्म गरिएको र स्वामित्व हस्तान्तरण गरिएको रहेन्छ भन्ने स्पष्ट देखियो । प्रमाङ्गीबाट बसन्तबहादुरलाई जग्गा आफैले कमाउने वा अन्य व्यक्तिहरूमाफ्त खेती बाली लगाउन पाउनेसम्म अधिकारप्राप्त भएको रहेछ भन्ने देखियो । अन्य व्यक्तिलाई जग्गाको हक स्वामित्व हस्तान्तरण गर्न पाउने वा कबुलियत गरी दिन दिलाउन पाउने हक पनि हुक्म प्रमाङ्गीले प्रदान गरेको रहेछ भन्न सकिने अवस्था देखिएन । विवादित जग्गा ठेकका बन्दोबस्त गरिएकामध्ये विसहोरा सहोद्रापटि मौजाको हो भन्ने कुरा निवेदक तथा विपक्षीले स्वीकार गरेबाट विवादित जग्गा तैनाथी गुठी रहेछ र बसन्तबहादुरले ठेककामा कमाउनसम्म पाएको जग्गा रहेछ भन्ने देखियो ।

५. विवादित तैनाथी गुठीको जग्गा कमाउन बसन्तबहादुरलाई २०१५/०१/१३ मा प्रमाङ्गी भएबाट जे जस्तो बेहोराको प्रमाङ्गी भएको छ सो कुरामा सम्म निज सीमित रहनुपर्ने हुन्छ । माथि उल्लिखित प्रमाङ्गी गुठी संस्थान ऐन, २०२१ जारी हुनुपूर्वको देखिएको र त्यसपछि ऐन जारी भएबाट तत्कालमा प्रमाङ्गीको कुरालाई गुठी संस्थान ऐनको व्यवस्थाले सिमित गर्न सक्ने नै हुन्छ । तत्काल प्रचलित कानून अर्थात् गुठी संस्थान ऐन, २०२१ को दफा १७ मा देहायको व्यवस्था रहेको देखिन्छ ।

“१७. राजगुठीको जमिनमा हक प्राप्त नहुने:- अन्य प्रचलित नेपाल कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि यस ऐनबमोजिम संस्थानले बन्दोबस्त वा हेरचाह गरेको कुनै राजगुठीको जग्गा जमिन वा

अन्य कुनै सम्पत्तिमा यो ऐन प्रारम्भ हुँदाका बखत कसैलाई कुनै हक प्राप्त भइराखेको भए संस्थानले अन्यथा गर्न मन्जुर गरेकोमा बाहेक यो ऐन प्रारम्भ भएपछि त्यसको हक समाप्त भई कसैको कुनै किसिमको हक नभएसरह सो सम्पत्तिमा पुनः सो राजगुठीको सम्पूर्ण हक कायम भएको मानिने छ” ।

६. उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाले यो ऐन प्रारम्भ भएपछि गुठी संस्थानले यो यस्तो हो भनी बोली प्रमाणित गरी दिएबाहेक राजगुठीअन्तर्गतका जग्गामा कसैको कुनै प्रकारको हकदाबी नरहने कानूनी व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । तर पहिले नै घर बसोबास गरी आएको हकमा भने सो घर घडेरी जग्गाबाट घरधनीलाई उठाउन नपाउने, त्यस्तो घडेरी जग्गाको हकमा संस्थानले कूत ठेकका विषयमा सरकारको स्वीकृति लिई घटाउन वा बढाउन सक्नेसम्म देखिन आयो । साथै त्यस्तो जग्गाको बाँकी कूत तिरोको हकमा संस्थानले असुल गर्न सक्ने भन्ने कानूनी व्यवस्था सोही दफाको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश खण्ड (क) र (ख) मा भए रहेको देखियो । यसरी उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाअनुसार न त डा. बसन्तबहादुरले न त यी पुनरावेदकले गुठी संस्थानबाट यो यस्तो बेहोराको प्रमाण निस्सा पाएकोले यो यस्तो हक स्थापित भएको छ भनी भन्न र बोल्न सकेको देखिन्छ । न त विवादित जग्गामा उक्त ऐन प्रारम्भ हुँदा घर बनाएको नै देखिन्छ । यस स्थितिमा दफा १७ को व्यवस्थाले यी पुनरावेदकलाई कुनै मद्दत गर्ने देखिएन ।

७. अब गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २७ मा गुठी जग्गामा खास जोताहा किसानले प्रचलित कानूनबमोजिम मोहियानी हक पाउने छ भन्ने उल्लेख भएबाट यी पुनरावेदकलाई मोहियानी हक प्राप्त हुने हो कि भन्नलाई प्रथमतः उक्त दफा २७ मा “प्रचलित कानूनबमोजिम” भन्ने शब्दावली प्रयोग भएको छ । यसबाट उक्त दफा २७ ले भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ बमोजिम मोहियानी हक प्राप्त हुने कुरालाई सकेत गरेको

रहेछ भन्ने देखिन्छ। भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२९ को दफा २५ र ३४ समेतको व्यवस्था हेर्दा यी पुनरावेदकले ऐन जारी हुँदा जग्गा कमाएको भन्ने नदेखिएको र ऐन जारी भएपश्चात् गुठी संस्थानबाट कुनै कबुलियत गरी जग्गा कमाउन दिएको पनि नभएबाट अनाधिकृत व्यक्तिले २०३१ मा कबुलियत गरी दिएको छ भन्ने आधारमा विवादित कि.नं. १२८ को जग्गामा यी पुनरावेदकलाई मोहियानी हक प्राप्त हुन सकछ भन्न मिल्ने देखिएन। विवादित जग्गा तैनाथी गुठीको जग्गा देखिँदा गुठी संस्थान (कार्य व्यवस्था) विनियम, २०४९ को दफा ११, १२ र १५ को व्यवस्था यहाँ आकर्षित हुने देखिएन।

८. प्रस्तुत मुद्दामा गुठी संस्थान र नेपाल राष्ट्र बैंकबिच चलेको मुद्दा र डा. बसन्तबहादुरले अभियकुमार मुखर्जीलाई जग्गा बिक्री गरेको कुरा पनि उल्लेख गरिएको छ। सो सन्दर्भमा हेर्दा राष्ट्र बैंकसँग मुद्दा चली राष्ट्र बैंकले मुद्दा जितेको छ वा अभियकुमार मुखर्जीलाई बसन्तबहादुरले जग्गा बेचेको छ भन्ने कुराले यी पुनरावेदकलाई कुनै किसिमले पनि फाइदा गर्दैन। सो विषयहरू नेपाल राष्ट्र बैंक वा अभियकुमार मुखर्जी वा बसन्तबहादुरसँग सम्बन्धित विषय हुन्। बसन्तबहादुरको तरफबाट उक्त कारोबार वा मुद्दाको कुरा उल्लेख गरी यी दयाकान्त झाले जग्गा कमाएको कुरा ठीक हो वा निजलाई मोहियानी हकप्राप्त हुने हो भनी जिकिर लिइएको अवस्था पनि छैन। साबिक मुलुकी ऐन, अ.ब. १३९ नं. बमोजिम झिकाई डा. बसन्तबहादुरको तरफबाट बयान गर्दा दयाकान्तलाई कुनै कबुलियत गरिएको र वैद्यनाथलाई कबुलियत गर्ने अछितयारी नभएको भन्ने स्पष्ट जिकिर लिएको देखिन्छ। यसबाट पनि उनाउ व्यक्तिसँग चलेका मुद्दामा भएको फैसलाका कुराले यी पुनरावेदकलाई विवादित जग्गामा मोही हक प्राप्त गर्ने सन्दर्भ राख्छ भन्न मिल्ने देखिँदैन। साथै वादी जनकपुर गुठी तहसिल तथा खर्च कार्यालयको तरफबाट दिपकबहादुर पाण्डे र विपक्षी नेपाल राष्ट्र बैंक जनकपुर

भएको मुद्दा (२०५६ सालको दे.पु.नं. ५७७५) मा यस अदालतबाट २६१/११/२८ मा फैसला हुँदा सो मुद्दाको विवादित कि.नं. २५ को जग्गा सहोद्रापट्टिको गुठी तैनाथी जग्गा भई बसन्तबहादुरले ठेककामा कमाएको जग्गा भएको कुरा स्पष्टसँग उल्लेख गर्दै उल्लिखित जग्गाको हक बसन्तबहादुरमा आउन नै नसकेको अवस्थामा निजले गरेको बिक्री व्यवहारले मान्यता पाउन सक्ने देखिँदैन र बसन्तबहादुरले सो जग्गा राष्ट्र बैंकलाई बिक्री गरेका आधारमा राष्ट्र बैंक जग्गाधनी हुन सक्ने पनि होइन भन्नेसमेत उल्लेख भएको देखिन्छ। सो जग्गामा राष्ट्र बैंकलाई घर बनाउने गुठी संस्थानले २०३४/०५/२८ को निर्णयमार्फत अनुमति प्राप्त भएको अर्थ गर्दै नेपाल राष्ट्र बैंकको नाममा अस्थायी दर्ता गर्ने नापीको निर्णयलाई मान्यता दिएको सुरु र पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी गरी उक्त कि.नं. २५ का जग्गामा जग्गाधनी गुठी संस्थानअन्तर्गत रामचन्द्र गुठी र मोही नेपाल राष्ट्र बैंक कायम हुने ठहराएको पाइन्छ। प्रस्तुत मुद्दामा सहोद्रापट्टिको गुठी तैनाथी जग्गा देखिएको र गुठी संस्थानबाट यी पुनरावेदकलाई कुनै कबुलियत, कागज, अनुमति आदि केही दिएको नदेखिँदा यी पुनरावेदकलाई विवादित कि.नं. १२८ को जग्गामा मोहियानी हक प्राप्त हुन्छ भन्न मिल्ने देखिएन।

९. अब विवादित जग्गामा यी पुनरावेदकले विवादित कि.नं. १२८ को जग्गामा घर बनाएको भन्ने कुरा बहसमा उठाइएकोबाट हेर्दा फिरादमा कि.नं. १२८ को जग्गामा घर बनाएको भन्ने उल्लेख नभई कि.नं. ५८ र कि.नं. ८६ को जग्गामा खपटाको छानो भएको घर निर्माण गरेको कुरा उल्लेख भएको देखियो। प्रस्तुत विवाद कि.नं. १२८ सँग मात्र सम्बन्धित देखिन्छ। कि.नं. ५८ को जग्गाको कारबाही वादीले नै स्थगित गराएको देखिन्छ। फिल्डबुक हेर्दा कि.नं. ५८ मा राम मन्दिर भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। यसले विवादको विषयमा अरूसँग संवेदनशील रहनु पर्ने अवस्थाको सिर्जना भएको छ। देवस्थलको रूपमा रहेका मन्दिर वा

मन्दिरको परिसर वा गुठीको जग्गामा गुठी संस्थानको सहमति नै नलिई कसैले अनाधिकृत रूपमा घर बनाएको छ भन्दैमा निजलाई मोहियानी हक प्राप्त हुँदैन। त्यसरी घर बनाउने कार्य अनधिकृत कार्य हुँदा घर बनाएको भन्ने मात्र आधारमा हक प्रदान गरिएमा अतिक्रमणले मान्यता पाउने हुन्छ। यस्तो अतिक्रमणलाई रोक्नु राज्यको कर्तव्यसमेत हुँदा अदालतले अतिक्रमणलाई वैद्यता मिल्ने गरी फैसला गर्न मिल्दैन।

१०. मिसिल हेर्दा विवादित जग्गा जनकपुर क्षेत्रको गुठी तैनाथी जग्गा देखिई रामन्दिरसहितका मन्दिरहरूको जग्गा रहेछ भन्ने देखियो। गुठी परम्परा तथा गुठी संस्कृति हाम्रो धर्म संस्कृति र सभ्यतासँग जोडिएको विषय हो। मठ मन्दिरमा पूजाआजा गर्न, जात्रा आदि चलाउन, साधु, सन्त, महन्तलाई दान दक्षिणा गर्न, भण्डारा आदि लगाउन गुठी राखिने हो। जुन उद्देश्य र प्रयोजनको लागि गुठी जग्गा राखिएको हो। त्यसको लक्ष्य प्राप्तिका खातिर त्यसको संरक्षण हरहालतमा गरिनु पर्छ। यस अदालतले प्रकाशमणी शर्मासमेत वि. नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद् सचिवालय, सिंहदरबारसमेत भएको उत्प्रेषण परमादेशको निवेदनमा नेपालमा मठ मन्दिरको निर्माण गर्न, त्यसको पुजा आजा चलाउन, विभिन्न साँस्कृतिक पर्व जात्राहरू सञ्चालन गर्न, सार्वजनिक महत्वका पाटी पौवा, बाटो, घाट, चौतारा बनाउन र त्यसको संरक्षण गर्न दाताहरूले निरिचत आयस्रोत हुने किसिमको जग्गा जिमिन प्रदान गरी गुठी राखेको पाइन्छ। गुठी हाम्रो सामाजिक धार्मिक र साँस्कृतिक परम्पराको एक अभिन्न अङ्ग रहेको भन्दै गुठी रैतान नम्बरीमा परिणत गर्ने गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २५(२)(ग) र दफा ३६ का कानूनी व्यवस्थाहरूलाई अमान्य तथा शून्य घोषित गरेको पाइन्छ। (ने.का.प. २०६४, अंक १०, नि.नं.७८८५ पृ. १२०५) त्यसैगरी निवेदक तुलसी सिंखडा विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद् भएको रिट निवेदनमा नेपालको संविधानको धारा २६ द्वारा धार्मिक स्थल,

धार्मिक गुठी एवं सम्पदाको व्यवस्थापन कानूनमार्फत गर्न सक्ने अधिकार राज्यलाई प्रदान गरिएको कुराको स्मरण गर्दै कानूनको बर्खिलापका कार्यहरू गरिएको स्थितिमा यस्ता कार्यहरू रोक्नु राज्यको कर्तव्य हुन आउने भन्ने सिद्धान्त कायम गरेको पाइन्छ। (ने.का.प. २०७४, नि.नं. ९८४९ पृ. १२९१) प्रस्तुत विवादमा गुठी तैनाथी जग्गाको ठेक्का बन्दोबस्त गरिएको वा ठेक्का बन्दोबस्तवाला वा उनीतर्फबाट काम गर्न राखिएका व्यक्ति वा सोसँग सम्बद्ध व्यक्तिहरूबाट भएका अनाधिकृत कार्यहरूलाई मान्यता दिँदा गुठी व्यवस्थामा आँच आउने र धर्म परम्परामा समेत हानि नोकसानी पुने हुँदा यस्तो कार्यलाई मान्यता दिन कानूनतः मिल्ने देखिएन।

११. गुठी संस्थानको जग्गामा कूत उठाउने, बुझाउने विषयमा ठेक्कासम्म अखिलयारी पाउने डा. बसन्तबहादुर र यी दयाकान्तबिच सोझो सम्बन्ध पनि देखिँदैन। डा. बसन्तबहादुरले वैद्यनाथ झालाई दिएको अखिलयारीमा काममा लगाउने भन्नेसम्मको बेहोरा उल्लेख भएको देखिए पनि निजले जग्गा कमाउन लगाएकोसम्मको कुराले कानूनी मान्यता पाउने भन्न र त्यस्तो व्यक्तिलाई गुठी तैनाथी जग्गामा कानूनअनुसार मोहियानी हक प्राप्त हुन्छ भन्न सकिने अवस्था पनि भएन। वैद्यनाथ झा र दयाकान्त झाबिचमा खडा भएको कागजका सम्बन्धमा प्र११ उठाई मुद्दा पारी उक्त कागज किर्ते ठहर भएन भनेको आधारमा र सो कागज भएको भन्नेसम्मको नाताले मात्र यी पुनरावेदक दयाकान्त झा गुठी तैनाथी जग्गाको मोही कायम हुने कानूनी आधार खडा भएछ भनी अर्थ गर्न मिल्ने देखिँदैन।

१२. अतः माथि उल्लिखित आधार कारणहरू तथा प्रतिपादन भएको सिद्धान्तसमेतका आधारबाट गुठी तैनाथी जग्गामा प्रत्यर्थी वादीलाई मोही प्रमाण पत्र दिने गरी सुरु भूमिसुधार कार्यालय महोत्तरीबाट मिति २०६८/१०/२२ मा भएको फैसला नमिलेकोले बदर गरी दाबीको उक्त कि.नं. १२८ को

१०२२७ - सतिशकुमार बोहरा वि. वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत

जग्मामा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २५(२) बमोजिम मोही प्रमाणपत्र पाउँ भन्ने वादी दाबी पुग्न नसक्ने भनी पुनरावेदन अदालत जनकपुरबाट मिति २०७०/३/२४ मा भएको फैसला मिलेको नै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनू ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. कुमार रेग्मी

इजलास अधिकृत: डोलनाथ न्यौपाने
इति संवत् २०७६ साल वैशाख १२ गते रोज ५ शुभम् ।

४४४ ४४४

निर्णय नं. १०२२७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश डा. श्री आनन्दमोहन भट्टराई
माननीय न्यायाधीश श्री कुमार रेग्मी
फैसला मिति : २०७६।१।९
०७९-Cl-१४२४

मुद्दा:- उत्प्रेषण / परमादेश

पुनरावेदक / निवेदक : काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं.११ त्रिपुरेश्वर मुख्य कार्यालय रहेको हिमालयन इण्डस्ट्रिज प्रा.लि. को अछितयार प्राप्त ऐ.को सञ्चालक मोरड

जिल्ला, विराटनगर उपमहानगरपालिका वडा नं.५ बस्ने सतिशकुमार बोहरा
विरुद्ध

प्रत्यर्थी / विपक्षी : वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, सिंहदरबार काठमाडौंसमेत

■ बोलपत्रदाता / ठेकेदारको बोलपत्र स्वीकृति नभएको अवस्थामा Bid Bond जफत हुँदैन तर बोलपत्र स्वीकृत भएर खरिद / बिक्री सम्झौता गर्न सूचना दिँदा कार्य सम्पन्न जमानत (Performance Bond) जारी गराउन नसकेमा वा सर्तबमोजिम सम्झौता नगरेमा बोलपत्र जमानत (Bid Bond) जफत हुन सक्ने ।

(प्रकरण नं. १०)

■ बैंक जमानत जारी गरिसकेपछि बैंक जमानत जारी गर्न अनुरोध गर्नेको भनाइ वा सहमति नखोजी तत्काल त्यसको सम्मानपूर्वक पूर्णपालना गर्नेपर्दछ । खरिदकर्ता / बिक्रीकर्ता / ठेकेदारबिच कुनै विषयमा विवाद, असहमति वा असमझदारी भएको कारणले बैंक जमानतको भुक्तानीमा कुनै असर पर्न नसक्ने ।

(प्रकरण नं. १५)

पुनरावेदक / निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता श्री सिताराम अग्रवाल
प्रत्यर्थी / विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता श्री कल्याण पोखरेल, श्री हेमबहादुर साहनी अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प. २०६८, नि.नं. ८६०५, पृ.७०६
- सम्बद्ध कानून :
 - सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३
 - सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४

सुरु तहमा फैसला गर्ने :

माननीय न्यायाधीश श्री टंकबहादुर मोकतान
माननीय न्यायाधीश श्री यज्ञप्रसाद बस्याल
पुनरावेदन अदालत पाटन, ललितपुर

आदेश

न्या.कुमार रेख्मी : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१)(ग) बमोजिम पुनरावेदन परी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार रहेको छ :-

निवेदक कम्पनी उद्योग विभाग नेपाल सरकारसमक्ष नं.५३/२००७/२०१६ मिति २०१६।६।३ मा दर्ता भई हालसम्म अविच्छिन्न रूपमा कम्पनीको प्रबन्ध पत्र नियमावलीबमोजिम आफ्नो कार्यहरू गरी नेपाल सरकारको राजस्व समयमै तिरी बुझाई आएको एक कर्तव्यनिष्ठ फर्म हो। विपक्षी नेपाल खाद्य संस्थानले मिति २०६।१।२।४ मा प्रकाशित अरूप चामल खरिद सम्बन्धमा बोलपत्र आह्वानको सूचना प्रकाशित गरेको र निवेदक कम्पनीसमेत इच्छुक रहेको सूचनामा तोकिएबमोजिमका आवश्यक कागजातहरूसहित अञ्चल कार्यालय, विराटनगरका लागि २५०० मे.टन र अञ्चल कार्यालय, विर्तमोडका लागि १००० मे.टन अरूप सोना मन्सुली चामल सप्लाईका लागि बोलपत्र पेस गरेका थिएँ। बोलपत्र पेस भएपश्चात् मिति २०६।।।२।२ मा संस्थानले गोरखापत्रमा प्रकाशित गरेको सूचनाअनुसार निवेदक फर्म पनि स्वीकृत भएको थियो। उक्त सूचनाबमोजिम छनोट भएको यस फर्मलाई प्रचलित कानूनबमोजिम सम्झौताका लागि विपक्षी संस्थानबाट खबर हुनेछ भनी प्रतिक्षारत रहेकोमा सो सम्झौता प्रयोजनका लागि लामो समयसम्म पत्राचार नभएपछि विपक्षी कार्यालयमा बुझ्दा हाम्रो तालाबन्दी छ, मन्त्रालयले रोक लगाएको छ। त्यसकारण अहिले बोलाउन सकिंदैन भनी जवाफ

दिई पठाउनुभएको थियो। ६० दिनभित्र सप्लाई गर्नुपर्ने चामल हामीले लामो समयपछि सप्लाई गर्न सक्दैन, समस्या छ भनी आएका थियौं।

तत्पश्चात् विपक्षी संस्थानले मिति २०६।।।४।।२ को गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित गरी बोलपत्र स्वीकृत भएका बोलपत्रदाताहरूलाई चामल खरिद सम्झौता गर्नेबारे भनी सूचना प्रकाशित गरी १५ दिनभित्र नियमानुसार खरिद सम्झौता गर्न बोलाइएकोले हामी आश्र्य चकित भयौं। यत्तिका दिनपश्चात् के कसरी सम्झौता गर्न बोलाइएको हो। दररेट धेरै फरक परी सक्यो, बोलपत्र स्वीकृत भएको लामो समयपछि सम्झौता गर्न बोलाइएको कार्य कानूनविपरीत छ भनी हामीले विपक्षी संस्थानमा मिति २०६।।।४।।२ मा खरिद कारबाही त्रुटि भएको भनी निवेदन पेस गरेकोमा खरिद सम्झौताका लागि मिति २०६।।।४।।२ मा सूचना गरिसकेकाले निवेदनउपर कारबाही नहुने भनी पत्रमार्फत जानकारी दिएकाले सोको ७ दिनभित्रै सार्वजनिक खरिद ऐनको दफा ४९ बमोजिम आवश्यक धरौटी बैंक ग्यारेण्टीसहित विपक्षी सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयमा निवेदन पेस गरेका थियौं। उक्त निवेदनउपर पुनरावलोकन हुन नसक्ने भनी दरपिठ गरी दिएकाले सम्मानित अदालतसमक्ष निवेदनसाथ उपरिथित भएका छौं। उपर्युक्त चामल सप्लाई गर्ने कार्य ठेकका सम्झौता भएको ६० दिनभित्र गरी सक्नुपर्ने हुन्छ। सुरुको आशयको सूचना प्रकाशित भएको मिति २०६।।।२।२ पश्चात् सो सूचनाअनुसार सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६।३ को दफा ४७(१) बमोजिम कोही कसैको उजुर नपरेमा ऐ। ऐनको दफा २७(३) बमोजिम १५ दिनभित्र सम्झौताका लागि बोलाउनु पर्नेमा करिब ३ महिनापश्चात् मात्र सम्झौता गर्न आउनु भनी मिति २०६।।।४।।२ को गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित भएको अवस्था छ। यसरी लामो समयपछि जबरजस्ती सम्झौता गर्नु परेको खण्डमा यस फर्मलाई ठूलो घाटा हुनुको साथै कानूनविपरीत समेत हुन जान्छ। तसर्थ

१०२२७ - सतिशकुमार बोहरा वि. वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत

कानूनविपरीत जबरजस्ती चामल सप्लाई गर्न लगाउने गरी जारी भएको चामल खरिद सम्झौता गर्नेबारेको मिति २०६९।४।१२ सूचना, विपक्षी संस्थानले सिटिजन्स इन्टरनेसनल बैंक लि. कमलादीलाई पत्राचार गरिएको धरौटी जफत गरिएको बारेको च.न. १३ मिति २०६९।४।२८ को पत्रसमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी यस कम्पनीले उक्त बोलपत्र बाध्यात्मक रूपमा स्वीकार गर्नु नपर्ने भनी परमादेशको आदेश जारी गरी बोलपत्रबमोजिम कम्पनीले चामल सप्लाईको कार्य गर्न नपर्ने आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने श्री हिमालयन इण्डिष्ट्रिज प्रा.लि.को तर्फबाट सतिशकुमार बोहोराको मिति २०६९।५।७ को निवेदन मागदाबी।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिम आदेश किन जारी हुनुनपर्ने हो ? मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुनपर्ने कुनै आधार कारण भए सबुद प्रमाणसहित यो सूचना पाएको मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा म्याद सूचना जारी गर्ने। अन्तरिम आदेशको माग सम्बन्धमा विचार गर्दा निवेदकले पेस गरेको मिसिल संलग्न नेपाल खाद्य संस्थानले सिटिजन्स बैंक इन्टरनेसनललाई मिति २०६९।४।२८ मा लेखेको पत्रमा जमानत रकम जफत गरिएको छ भनी सो रकम एकाउन्टपेयी चेकमार्फत संस्थानमा जम्मा गर्ने व्यवस्थाका लागि अनुरोध भएको हुँदा उक्त पत्रले बैंक जमानत जफत भइसकेको अवस्थामा अन्तरिम आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था नरहेको हुँदा कानूनबमोजिम गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६९।५।८ को आदेश।

निवेदकले निवेदनको प्रकरण नं. ४ र ५ मा उल्लेख भएको निवेदन सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयमा पेस गरेको नभई सार्वजनिक खरिद पुनरावलोकन समितिमा मिति २०६९।४।३२ मा पेस भएको हो। समितिमा पेस हुँदा क्षेत्राधिकारको अभावमा पुनरावलोकन हुन सक्ने नदेखिएको उल्लेख

गरी निवेदन दर्ता नगरिएको हो। यस सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयबाट निवेदन दरपिठ भएको होइन। साथै यस बोलपत्र प्रक्रियामा यस कार्यालयको कुनै भूमिकासमेत नभएको स्पष्ट रूपमा देखिँदा यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाउनु पर्ने होइन भन्ने सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ।

यस संस्थानले वार्षिक योजनाअनुरूप संस्थानका विराटनगर विर्तामोड लहान वीरगन्ज काठमाडौं, भैरहवा, नेपालगन्ज तथा धनगढी स्थित कार्यालयहरूमा क्रमशः २५००, १०००, ५००, ५५००, ५०००, ५००, २५००, ५०० मेट्रिक टन बुझाउने गरी चामल खरिद गर्नका लागि मिति २०६८।१।२।४ मा सूचना प्रकाशित गरी बोलपत्र खरिद गर्ने अन्तिम मिति २०६९।१।३ बाट १२० दिनको बोलपत्रको मान्य अवधि हुने गरी बोलपत्रको सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गरेको थियो। उक्त सूचनाअनुसार विभिन्न व्यक्तिहरूले कानूनबमोजिम तोकिएको दस्तुर तिरी बोलपत्र खरिद गरेका थिए। संस्थानले आफूकहाँ दाखिल हुन आएको सबै बोलपत्रहरूलाई सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ तथा नियमावली, २०६४ ले निर्दिष्ट गरेको प्रक्रिया पूरा गरी मूल्याङ्कन गर्दा काठमाडौं तथा नेपालगञ्जका लागि ऐलिमेक इन्टरनेसनल, काठमाडौं धनगढीका लागि अवस्थी इन्डिष्ट्रिज, धनगढी वीरगन्जका लागि मोहित एंग्रो इन्डिष्ट्रिज, वीरगन्ज लहानको लागि न्यू डोकानिया ब्रदर्श महोत्तरी, विर्तामोड तथा विराटनगरको लागि हिमाल इन्डिष्ट्रिज विराटनगरले पेस गरेको बोलपत्र सारभूतरूपले प्रभावग्राही पाइएकाले ती बोलपत्रहरू स्वीकृत गर्ने आशयको सूचना मिति २०६९।२।२ को गोरखापत्रमा प्रकाशित गरेको थियो।

यसरी सूचना प्रकाशित भएपछि संस्थानले नियमित प्रक्रियाबमोजिम नै सारभूतरूपले प्रभावग्राही भएको विपक्षीसमेतको बोलपत्र मिति २०६९।३।३ ।

गते स्वीकृत गरी चामल खरिद गर्न सम्झौता गर्न आउन मिति २०६९।४।१२ मा गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित गरेकोमा संस्थानलाई सबैभन्दा धेरै चामल बुझाउनुपर्ने एलिमेकबाहेकका विपक्षीसमेत अन्य बोलपत्रदाताहरू समयमै खरिद सम्झौता गर्न नआएकाले सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३, सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ र बोलपत्रको सर्तहरूबमोजिम विपक्षीसमेत अन्य बोलपत्रदाताहरूले २०६८।१।२०४ को सूचनाको सर्तबमोजिम बोलपत्रसाथ पेस गरेको BID BOND (बोलपत्र जमानत) को रूपमा पेस भएको बैंक जमानत जफत गर्ने भनी संस्थानले मिति २०६९।४।२८ मा निर्णय गरी सम्बन्धित बैंकहरूलाई पत्राचार गरी उक्त पत्राचारबमोजिम ती बैंकहरूले BID BOND को सर्तबमोजिम जफत गरी संस्थानको खातामा रकमसमेत जम्मा गराइसकेका छन्।

उक्त जफत गर्ने कार्य सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ तथा बोलपत्रको सर्तहरूअनुकूल भएको छर्लड़ग हुँदाहुँदै पनि गैरकानूनी तवरबाट BID BOND जफत गरेको भन्ने निवेदन जिकिर कपोलकल्पित, भ्रामक एवम् कानूनविपरीत समेत हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल खाद्य संस्थान प्रधान कार्यालय, ऐको सञ्चालक समितिसमेतको अछित्यारप्राप्त भई आफ्नो हकमा समेत ऐका महाप्रबन्धक हरिनारायण साहको तर्फबाट पेस हुन आएको मिति २०६९।६।९ को लिखित जवाफ।

निवेदक कम्पनीले उठाएको विवादको विषय नेपाल खाद्य संस्थानले चामल खरिद गर्ने सम्बन्धमा प्रकाशित सूचनार कामकारबाहीसँग सम्बन्धित छ। यस मन्त्रालयको के कुन कामकारबाहीबाट निवेदकको के कस्तो हक अधिकार उल्लङ्घन भएको हो स्पष्टरूपमा व्यक्त गर्न सकेको अवस्था छैन। नेपाल खाद्य संस्थान, संस्थान ऐन, २०२१ अन्तर्गत स्थापना भएको अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला संगठित संस्था रहेको र

संस्थाले आफ्नो सबै निर्णयहरू आफैँ गर्न सक्छ। यस मन्त्रालयअन्तर्गतको संस्थान भएकै कारण संस्थानका हरेक कामकारबाहीको भागीदार मन्त्रालय हुन सक्दैन। भागीदार हुनुपर्छ भन्नु सरासर गलत र निराधार विषय हो। संस्थानले आफूले स्वायत्तरूपमा गरेका कार्य र भएका निर्णयका सम्बन्धमा यस मन्त्रालयलाई गोश्वारारूपमा दायित्व बहन गरी निवेदकको हक हनन् गन्यो भन्नु गैरजिम्मेवारीपन हो। न्यायको लागि सफाहात र शुद्ध हृदय लिएर न्यायालयसमक्ष जानुपर्नेमा जिम्मेवारी कानूनी दायित्वबाट विमुख हुने दृष्टित मनसायबाट प्रेरित भई बेसरोकार मन्त्रालयलाई समेत विपक्षी बनाई दायर भएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयको तर्फबाट पेस हुन आएको मिति २०६९।६।९५ को लिखित जवाफ।

यस बैंकले विपक्षीको अनुरोधमा नै विपक्षीमध्येका नेपाल खाद्य संस्थानका नाममा जारी गरेको Bid Bond बैंक ग्यारेन्टी (जमानत) पत्रका आधारमा प्रत्यर्थी संस्थानले बैंक जमानत पत्र जारी भइरहेको अवधिभित्र धरौटी रकम जफत गरेको सूचनासहित उक्त जमानतबापत प्राप्त हुने रकम अविलम्ब उपलब्ध गराइदिन बारम्बार ताकेता गरी पत्र पठाएको हुँदा बैंकले पनि प्रत्यर्थी संस्थानले नै धरौटी रकम जफत गरिसकेको अवस्थामा उक्त जमानतबापतको रकम उपलब्ध नगराउने कुनै आधार लिन मिल्ने अवस्था नभएकाले उक्त बैंक जमानतबापत दिन पर्ने रकम उपलब्ध गराउने पर्ने बाध्यात्मक कानूनी दायित्व सिर्जना भएकाले A/c Pay चेकमार्फत प्रत्यर्थी संस्थानलाई भुक्तानी गरेको हो। यसरी नियम र परिधिभित्र रही भुक्तानी गरेको रकमलाई अन्यथा भन्न सक्ने अवस्था नहुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने सिटिजन्स बैंक इन्टरनेसनल लिमिटेडको तर्फबाट पेस भएको मिति २०६९।६।२३ को लिखित जवाफ।

सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा

१०२२७ - सतिशकुमार बोहरा वि. वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत

२१ को उपदफा (२) को देहाय (ग) मा छनौट भएको बोलपत्रदाताले बोलपत्रसम्बन्धी कागजातमा उल्लिखित सर्तबमोजिम खरिद समझौता नगरेमा जमानत जफत हुनेछ भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । त्यसैगरी नेपाल खाद्य संस्थान, प्रधान कार्यालय खरिद विभागबाट बोलपत्रदाताहरूलाई जारी भएको निर्देशनको प्रकरण नं.२७ मा बोलपत्र मूल्याङ्कन गर्ने आधार शीर्षकअन्तर्गत सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३, सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ र संस्थानको विनियमावलीबमोजिम मूल्याङ्कन गरिने छ भनी उल्लेख भएको पाइन्छ । विपक्षी नेपाल खाद्य संस्थानले बोलपत्र स्वीकृत भएका यी निवेदकलाई चामल खरिदसम्बन्धी समझौता गर्न आउनु भनी मिति २०६९।४।१२ को गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशन गरेको मिसिल संलग्न रहेको पत्रिकाको कठिङ्गबाट देखिन्छ । उक्त सूचनाअनुसार बोलपत्रमा उल्लिखित सर्तबमोजिम खरिद समझौता गर्न यी निवेदक समयभित्रे गएको भन्ने देखिँदैन । जुन कुरा निवेदकसमेतले आफ्नो निवेदनमा स्वीकारेको अवस्था छ । यस्तो अवस्थामा बोलपत्रसम्बन्धी कागजातमा उल्लिखित सर्तबमोजिम खरिद समझौता गर्न नजाने पक्षको जमानत जफत हुने भन्ने सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा २१(२)(ग) तथा बोलपत्रदाताहरूका लागि जारी भएको निर्देशिकाको प्रकरण १४(ग) मा भएको व्यवस्थाबमोजिम यी निवेदकको जमानत जफत गर्ने गरेको विपक्षी नेपाल खाद्य संस्थानको निर्णयलाई अन्यथा भन्न मिल्ने स्थिति देखिएन । तसर्थ, सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा २१(२)(ग) तथा बोलपत्रदाताहरूका लागि जारी भएको निर्देशिकाको प्रकरण १४(ग) बमोजिम विपक्षी नेपाल खाद्य संस्थानको मिति २०६९।४।२८ मा भएको निर्णयले निवेदकले राखेको जमानत जफत गरेको कार्य कानूनसम्मत देखिन आएकोले निवेदन मागबमोजिम उत्प्रेषणलगायतका आदेशद्वारा बदर

गर्न मिल्ने देखिन आएन । अतः माथि उल्लिखित आधार, कारणसमेतबाट निवेदकको मागबमोजिमको उत्प्रेषणलगायत परमादेशको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्थाको विद्यमानता नदेखिँदा निवेदन खारेज हुने ठहर्छ भनी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६९।१२।१४ मा भएको फैसला ।

पुनरावेदन अदालत पाटनले हाम्रो निवेदन खारेज गर्दा विपक्षी संस्थानले चामल खरिद समझौता गर्न आउनु भनी प्रकाशित गरेको मिति २०६९।४।१२ को सूचनाअनुसार हामी समझौता गर्न नगएकोले बोलपत्रदाताहरूको लागि जारी भएको निर्देशिकाको प्रकरण १४(ग) मा भएको व्यवस्थाबमोजिम यी निवेदकको जमानत रद्द गर्ने गरेको विपक्षी नेपाल खाद्य संस्थानको निर्णय अन्यथा भन्न मिल्ने देखिएन भन्ने एक मात्र आधार लिएको छ । विपक्षी खाद्य संस्थानले मिति २०६९।४।१२ मा १५ दिनभित्र खरिद समझौता गर्न आउनु भनी प्रकाशित गरेको सूचनाअनुसार खरिद समझौता गर्न नगएको तथ्यलाई पुनरावेदकले अस्वीकार गरेको छैन । विपक्षीको कथित २०६९।४।१२ को सूचना नै सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ तथा विपक्षीले बोलपत्र आह्वान गर्दाको सूचनामा उल्लिखित सर्त एवं विपक्षीले जारी गरेको बोलपत्रसम्बन्धी निर्देशिकाको सर्त प्रतिकूल भएकोले त्यस्तो कानूनी प्रावधान र विपक्षी स्वयंले पहिले निर्धारण गरेको सर्तको प्रतिकूल हुने गरी जारी गरेको उक्त सूचना नै गैरकानूनी भएकोले त्यस्तो सूचनाअनुसारको कारबाही अगाडि बढाउनु पर्ने होइन । विपक्षी खाद्य संस्थानको उपर्युक्त मिति २०६९।४।१२ को सूचना र त्यसअन्तर्गत भनी गरिएको कार्य नै कानून प्रतिकूल भएकोले तत्सम्बन्धी निर्णय उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी पुनरावेदकले बोलपत्रसाथ दाखिल गरेको बोलपत्र जमानत रकम फिर्ता दिनु भन्ने परमादेशको आदेशको माग गरी पुनरावेदकले पुनरावेदन अदालतमा निवेदन दिएको हो ।

विपक्षीले मिति २०६९।४।१२ मा खरिद सम्झौता गर्न आउनु भनी प्रकाशित गरेको सूचना पुनरावेदक (निवेदक) को माग दाबीबमोजिम सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को यससम्बन्धी प्रावधान र विपक्षी खाद्य संस्थान स्वयंले पहिले निर्धारण गरेको सर्त र निर्देशन प्रतिकूल छ छैन भन्ने सम्बन्धमा पुनरावेदन अदालतबाट कुनै विवेचना नै भएन । विपक्षी खाद्य संस्थानले मिति २०६८।१।२।४ मा प्रकाशित गरेको सूचना चामल खरिद गर्नेसम्बन्धी बोलपत्र आहानको सूचना हो । यो सूचनाले विपक्षीले तोकेको स्थानमा तोकिएको परिमाणमा चामल बिक्री गर्न चाहने इच्छुक पक्षसँग चामलको न्यूनतम कूल मूल्यसहितको बोलपत्र आहान गरेको छ । देशको कृषिजन्य उत्पादन धानको उत्पादन र आपूर्तिसँग सम्बद्ध चामलको बिक्री मूल्य प्रत्येक वर्ष धान उत्पादनको परिमाण, धान वा चामल आयात निर्यातसम्बन्धी सरकारी नीति, बजारको माग तथा आपूर्तिको अवस्थासमेतमा निर्भर रहने हुन्छ । प्रत्येक वर्ष नयाँ धान बाली भित्रिने कात्तिक मंसिर महिनामा धान चामलको बजार मूल्य सो वर्षको न्यूनतम विन्दुमा झरेको हुन्छ भने यसपछि अर्को वर्षको धान बाली तयार नहुँदासम्म पछिल्ला महिनाहरूमा यो मूल्य क्रमशः बढ्दै जाने हुन्छ । कृषिजन्य खाद्य वस्तुको आपूर्ति र बजार मूल्य घटबढको यो क्रम हाम्रो बजार संयन्त्रको निर्विवाद र बोधगम्य विषय हो । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ७ को देवाय खण्ड (ग) अनुसार अदालतले यो कुरालाई न्यायिक अनुमानमा लिनु पर्ने हुन्छ ।

यस पृष्ठभूमिमा चैत महिनामा विज्ञापित सूचनाअनुसार प्रतिष्पर्धात्मक बोलपत्रको माध्यमद्वारा न्यूनतम मूल्यमा आफूले आपूर्ति वा बिक्री गर्न चाहने जुनसुकै बिक्रेता वा आपूर्तिकर्ताले पनि आफूले कबोल गरेको त्यस्तो कृषिजन्य वस्तु धान वा चामल यथाशीघ्र आपूर्ति गर्न चाहने हुन्छ । यो नै खुला र प्रतिस्पर्धात्मक बजार प्रणालीको स्वाभाविक प्रक्रिया हो । यही बजार

प्रणालीमा आधारित रहेर पुनरावेदकले समेत बोलपत्रमा दर भाउ उल्लेख गरेको हो । बोलपत्र छनौट भएको सूचना प्रकाशित भएको १५ दिनभित्र खरिद सम्झौता हुने (विपक्षी संस्थानले जारी गरेको बोलपत्रदातालाई निर्देशनको बुँदा नं.२१, खरिद सम्झौता भएको ६० दिनभित्र चामल आपूर्ति गरिसक्नु पर्ने (उपर्युक्त निर्देशनको बुँदा नं.५ र चामल आपूर्ति गरेको ७ दिनभित्र त्यसको भुक्तानी राफसाफ हुने (उपर्युक्त निर्देशिकाको बुँदा नं.२२) श्रृङ्खलाबद्ध सर्त, दायित्व र व्यावसायिक आचरणको पूर्वाधारमा आधारित भएर पुनरावेदकले विपक्षी संस्थानको आहानबमोजिम बोलपत्र दाखिल गरेको हो भन्ने तथ्य निर्विवाद छ ।

यो स्पष्ट तथ्य र विपक्षीको सूचना र सर्तअनुसार विपक्षीले २०६९।२।२ मा बोलपत्र छनौटको सूचना प्रकाशित गरेपछि त्यसको १५ दिनभित्र अर्थात् २०६९।२।१७ गतेभित्र बोलपत्र स्वीकृत गरेको भए विपक्षीको सर्तअनुसार त्यसको ६० दिन अर्थात् २०६९।४।१७ गतेभित्र हामीले विपक्षीलाई सम्झौताअनुसारको चामल आपूर्ति गर्नुपर्ने र त्यसको ७ दिनभित्र अर्थात् २०६९।४।२४ सम्ममा विपक्षी संस्थानले हामीले आपूर्ति गरेको चामलको सम्पूर्ण भुक्तानी गरी हिसाब राफ साफ हुने थियो । तर विपक्षी संस्थानले अनावश्यक र अस्वभाविक रूपमा हाम्रो बोलपत्र स्वीकृत गर्न एकतर्फी रूपमा बेमनासिब ढिलाइ गरी विपक्षीले नै निर्धारण गरेको पूर्वसर्तअनुसार चामल आपूर्ति गरिसक्नु पर्ने समय व्यतित गरेर आफ्नो ढिलाइलाई ढाकछोप गर्ने र कानूनी कारबाहीबाट बच्ने नियतले बोलपत्र छनौट भएको २ महिना १० दिनपछि मात्र बोलपत्र स्वीकृत भएको भन्ने सूचना प्रकाशित गरी बोलपत्रदाता पुनरावेदकलाई सम्झौता गर्न बाध्य पार्ने, अन्यथा पुनरावेदकले राखेको बोलपत्र जमानतबापतको रकम जफत गर्ने दुर्भावनाले यससम्बन्धी कारबाही अगाडि बढाएको भन्ने विपक्षीको उपर्युक्त आचरणले छर्लड्ग पारेको छ ।

१०२२७ - सतिशकुमार बोहरा वि. वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत

मिति २०६९।२।२ मा छनौट भएको हाम्रो बोलपत्र स्वीकृत भएको भन्ने सूचना १५ दिनभित्र प्रकाशित गर्नुपर्नेमा विपक्षीले २०६९।४।१२ मा मात्र सूचना सार्वजनिक गरेकोले यति ढिलो गरी प्रकाशित सूचनाअनुसार चामल आपूर्तिको सम्झौता गर्न बजारको अवस्था, चामलको मूल्य र त्यसले सिर्जना गरेको आर्थिक दायित्वसमेतको आधारमा सम्भव नहुने भएकोले यससम्बन्धी कारबाहीलाई रद्द गरी पुनः नयाँ प्रक्रिया थालनी गरिपाउँ भनी हामीले २०६९।४।२९ मा विपक्षी संस्थान प्रमुखसमक्ष मौकामै निवेदन गरेका थिएँ। बोलपत्र दाखिल गरेर पनि वस्तु (चामल) आपूर्ति नगर्ने र जमानतबापत आफूले राखेको रकम जफत गराउने चाहना कुनै पनि व्यवसायीको हुन सक्दैन। हाम्रो पनि त्यसप्रकारको नियत वा चाहना थिएन, छैन। बोलपत्र दाखिल गरेर पनि सम्झौता गर्न नसक्नुको एक मात्र कारण विपक्षीले गरेको अनावश्यक र अस्वाभाविक ढिलाइ हो। विपक्षीलाई नै फाइदा हुने गरी जमानत रकम जफत गर्ने विपक्षीको निर्णयलाई वैधता दिने सम्मानित पुनरावेदन अदालतको निर्णयले विपक्षीलाई अनुचित लाभ (Unjust Enrichment) प्रदान गरेको छ। ऐनको दफा ४७(१) बमोजिम समयमै अर्थात् विपक्षीले मिति २०६९।४।१२ मा प्रकाशित गरेको सूचनाको ९ दिनभित्र मिति २०६९।४।२१ गते हामीले विपक्षी संस्थान प्रमुखसमक्ष दिएको निवेदनमा ऐनको दफा ४७(६) बमोजिम कारबाही गरी उपयुक्त निर्णय लिनु पर्नेमा विपक्षीले त्यस्तो केही नगरी ३ दिनभित्र उक्त निवेदनमा कुनै कारबाही गर्नु नपर्ने भनी हामीलाई जानकारी दिई मिति २०६९।४।१२ को सूचनाको १५ दिन पुगेको दिन अर्थात् मिति २०६९।४।२८ गते नै हाम्रो जमानत जफत गरेको भनी बैंकबाट उक्त रकम भुक्तानी माग गरेकोबाट पनि विपक्षी आफ्नो मिति २०६८।९।२।४ को पूर्व सूचनाअनुसार चामल खरिद गर्ने भन्दा पनि बोलपत्रदाताले राखेको जमानत रकम जफत गर्नेतर्फ उन्मुख रहेको भन्ने टड्कारो

देखिएको छ। तसर्थ पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६९।९।२।१४ मा हाम्रो निवेदन खारेज गर्ने गरी भएको आदेश प्रमाण, कानून, न्याय र न्यायका मान्य सिद्धान्तहरूसमेतको प्रतिकूल भई गम्भीर रूपमा त्रुटिपूर्ण भएकोले उक्त आदेश बदर गरी हाम्रो सुरु निवेदन माग दाबीबमोजिम उत्प्रेषण र परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने बेहोराको पुनरावेदन पत्र।

यसमा मिति २०६८।९।२।४ को बोलपत्रको मान्यताको समय नै नेपाल खाद्य संस्थान प्रधान कार्यालयको २०६८ को निर्देशन नं. १३ ले १२० दिन कायम गरेको तर सम्झौताको लागि सूचना नै मिति २०६८।४।१२ मा मात्र प्रकाशन गरेको, निर्देशिकाको १६ नं. तथा बोलपत्र आहानको सूचना नं. ९ मा उल्लिखित कार्यसम्पादन जमानीपत्र (Performance Bond) स्वीकृति भएको १५ दिनभित्र सम्झौता गर्दा बैंक जमानी पत्र पेस गर्नुपर्ने व्यवस्था भएकोमा सम्झौता नै नगरेको अवस्थामा धरौटी जफत गर्ने गरी नेपाल खाद्य संस्थानबाट भएको मिति २०६९।४।२८ गतेको निर्णय कानूनसम्मत भएको भनी निवेदन खारेज गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६९।९।२।१४ मा भएको आदेश प्रमाणको मूल्याङ्कनको रोहमा फरक पर्ने देखिँदा मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको २०२ नं. बमोजिम छलफलको लागि प्रत्यर्थी झिकाई आएपछि नियमानुसार गरी पेस गर्नु होला भन्ने बेहोराको मिति २०७५।१।२।३ गते यस अदालतबाट भएको आदेश।

यसमा रिट नं.०६९-WO-०३८७ को मिसिल उच्च अदालत पाटनबाट झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भनी मिति २०७५।१।२।३ गते भएको आदेश।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक पेसीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक निवेदकको तर्फबाट रहनु भएको विद्वान् अधिवक्ता श्री सिताराम अग्रवालले विपक्षी खाद्य संस्थानले मिति २०६८।९।२।४ मा प्रकाशित अरूपा

चामल खरिदको बोलपत्र आह्वानको सूचनाबमोजिम बोलपत्र पेस गरेकोमा संस्थानको मिति २०६९।२।२ को गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचनाबमोजिम बोलपत्र स्वीकृतिका लागि छनौट भएको भनी सूचना भएको र उक्त सूचना प्रकशित भएको १५ दिनभित्र खरिद सम्झौता गर्न आउनु भनी तोकिनुपर्ने थियो । तत्काल सूचना दिनुपर्नेमा २०६९।४।१२ मा झण्डै अढाई महिनापछि सूचना दिएर सम्झौता गर्न बोलाइयो । खरिद कारबाहीमा त्रुटि भएको भनी मिति २०६९।४।२।१ मा निवेदन गरे पनि उक्त निवेदनमा कुनै कारबाही गरिएन र २०६९।४।१२ को १५ दिनमा चामल आपूर्ति गर्नु भनेर सूचना निकालेर सोबमोजिम हुन नसकेमा Bid Bond जफत गरिएको अन्यायपूर्ण भएकोले सोउपर रिट निवेदकको तर्फबाट पुनरावेदनको निवेदन परेको हो । सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ४९ अनुसार आवश्यक धरौटी बैंक यारेण्टीसहित सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयमा निवेदन गरेकोमा बोलपत्रमा पेस गरिएको BID BOND (बैंक जमानत) जफत गरिएको बारेमा मिति २०६९।४।२८ को पत्रसमेत गैरकानूनी हुँदा निवेदन मागअनुसार आदेश जारी हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

विपक्षी खाद्य संस्थानको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री कल्याण पोखरेलले मिति २०६८।१२।४ मा अरुवा चामल आपूर्तिका लागि टेन्डर आह्वान गरिएको सूचना प्रकाशित भएको बोलपत्र खरिद गर्ने अन्तिम मिति सूचना प्रकाशित भएको मितिले ३० दिन अर्थात् २०६९।१।३ सम्म रहने बोलपत्रको सूचनाको बुँदा नं. ७ मा उल्लेख गरिएको र बोलपत्र मान्य हुने अवधि बोलपत्र पेस गर्ने अन्तिम मिति २०६९।१।३ बाट १२० दिन अर्थात् २०६९।५।३ सम्म रहने बेहोरा बोलपत्रको सूचनाको बुँदा नं. १० मा उल्लेख गरिएको छ । यो व्यवस्था सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ५४(ख) अनुसार रहेको छ । बोलपत्र सूचनाको सर्तबमोजिम १२० दिनभित्रमा

सम्झौता गर्नुपर्ने भएकोले Performance Bond (कार्यसम्पादन जमानत) लिएर १५ दिनभित्र सम्झौता गर्न आउन मिति २०६९।४।१२ मा पत्राचार गरिएकोमा सम्झौता गर्न नआएको हुँदा Bid Bond (बोलपत्र जमानत) को रकम जफत गर्ने निर्णय भएको हो ।

सार्वजनिक खरिद ऐनको दफा २।१(ग) ले खरिद सम्झौता नगरेमा राखिएको जमानत जफत हुन सक्ने व्यवस्था गरेकाले यो कानूनसम्मत छ । ढिलो गरी खरिद सम्झौताका लागि बोलाइएको त्यसमा पुनर्विचार गर्न २०६९।४।२।१ मा दिएको निवेदनमा कुनै कारबाही नगरिएको, ढिलो सूचना दिएकाले बजारका कारण चामलको भाउसमेत बढिसकेकोले चामल आपूर्ति गर्न नसक्ने निवेदक जिकिरका सन्दर्भमा यस्तो तर्क विचारणीय हुन नसक्ने कानूनी व्यवस्था तत्कालीन करार ऐन, २०५६ दफा ७९(३) मा रहेको र यसलाई ने.का.प. २०३९ नि.नं. ८७७६ पृष्ठ ३८५ मा समेत व्याख्या भइसकेको र निवेदक सफा हात लिएरसमेत अदालत प्रवेश नगर्नु भएकोले पुनरावेदन अदालतबाट भएको आदेश मिलेको हुँदा सदर हुनुपर्दछ, उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिरहन पर्दैन भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

त्यस्तै सिटिजन बैंकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री हेमबहादुर साहनीले निवेदकले कानूनको म्यादभित्र खाद्य संस्थानसँग सम्झौता नगरेको अवस्थामा खाद्य संस्थानले निवेदकले दिएको बैंक जमानत जफत गर्न भनी खाद्य संस्थानबाट माग भएको र सो मागअनुसार जफत गरी भुक्तान दिइएको हो । जफत गर्ने काम र भुक्तानी दिने कार्य कानूनबमोजिम नै भएकोले पुनरावेदन अदालतबाट भएको आदेश सदर हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

उपर्युक्त बहस जिकिर सुनी पुनरावेदन अदालतको आदेश मिलेको छ वा छैन र पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिर पुग्ने हो वा होइन भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो । निर्णयतर्फ विचार गर्दा

१०२२७ - सतिशकुमार बोहरा वि. वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत

कानूनविपरीत जबरजस्ती चामल सप्लाई गर्न लगाउने गरी जारी भएको चामल खरिद सम्झौता गर्नेबारेको मिति २०६९।४।१२ सूचना, विपक्षी संस्थानले सिटिजन इन्टरनेसनल बैंक लि. कमलादीलाई पत्राचार गरिएको धरौटी जफत गरिएको बारेको च.न. १३ मिति २०६९।४।२८ को पत्रसमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी यस कम्पनीले उक्त बोलपत्र बाध्यात्मक रूपमा स्वीकार गर्नु नपर्न भनी परमादेशको आदेश जारी गरी बोलपत्रबमोजिम कम्पनीले चामल सप्लाईको कार्य गर्न नपर्न आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन मागदाबी भएको प्रस्तुत विवादमा पुनरावेदन अदालत पाटनले सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा २१(२)(ग) तथा बोलपत्रदाताहरूका लागि जारी भएको निर्देशिकाको प्रकरण १४(ग) बमोजिम विपक्षी नेपाल खाद्य संस्थानको मिति २०६९।४।२८ मा भएको निर्णयले निवेदकले राखेको जमानत जफत गरेको कार्य कानूनसम्मत देखिन आएकोले निवेदन मागबमोजिम उत्प्रेषणलगायतका आदेशद्वारा बदर गर्न मिल्ने देखिन आएन। निवेदकको मागबमोजिमको उत्प्रेषणलगायत परमादेशको आदेश जारी गर्नुपर्न अवस्थाको विद्यमानता नदेखिँदा निवेदन खारेज हुने भनी फैसला / आदेश भएकोमा उक्त फैसलामा चित्त नबुझाई निवेदकले यस अदालतमा पुनरावेदन गर्न आएको देखियो।

निवेदकले यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा बोलपत्र दाखिल गरेर पनि सम्झौता गर्न नसक्नुको एक मात्र कारण विपक्षीले गरेको अनावश्यक र अस्वाभाविक ढिलाई हो। विपक्षीलाई नै फाइदा हुने गरी जमानत रकम जफत गर्ने विपक्षीको निर्णयलाई वैधता दिने सम्मानित पुनरावेदन अदालतको निर्णयले विपक्षीलाई अनुचित लाभ (Unjust Enrichment) प्रदान गरेको छ। सार्वजनिक खरिद ऐनको दफा ४७(१) बमोजिम समयमै अर्थात् विपक्षीले मिति २०६९।४।१२ मा प्रकाशित गरेको सूचनाको ९ दिनभित्रै मिति २०६९।४।२१ गते

हामीले विपक्षी संस्थान प्रमुखसमक्ष दिएको निवेदनमा ऐनको दफा ४७(६) बमोजिम कारबाही गरी उपयुक्त निर्णय लिनु पर्नेमा विपक्षीले त्यस्तो केही नगरी ३ दिनभित्रै उक्त निवेदनमा कुनै कारबाही गर्नु नपर्न भनी हामीलाई जानकारी दिई मिति २०६९।४।१२ को सूचनाको १५ दिन पुगेको दिन अर्थात् मिति २०६९।४।२८ गते नै हाम्रो जमानत जफत गरेको भनी बैंकबाट उक्त रकम भुक्तानी माग गरेकोबाट पनि विपक्षी आफ्नो मिति २०६८।१२।४ को पूर्वसूचनाअनुसार चामल खरिद गर्नेभन्दा पनि बोलपत्रदाताले राखेको जमानत रकम जफत गर्नेतर्फ उन्मुख रहेको भन्नेसमेत जिकिर लिएको देखियो।

यसमा प्रत्यर्थीले मिति २०६४।८।१९ मा यस अदालतमा दर्ता गरेको लिखित प्रतिवादमा आफूले मिति २०६९।१।२ गते “बोलपत्र स्वीकृतिको लागि छनौट भएको सूचना” गोरखापत्रमा प्रकाशित गरेपछि उक्त मितिले १५ दिनभित्र सार्वजनिक खरिद ऐनको दफा २७(३) बमोजिम खरिद सम्झौताका लागि बोलाउनुपर्नेमा २०६९।४।१२ गते खरिद सम्झौता गर्न पुनरावेदकलाई बोलाउने कार्य गैरकानूनी भएको पुनरावेदन जिकिर आफैँमा आधारहीन छ। संस्थानको मिति २०६९।१।२ गतेको सूचनामा पुनरावेदकको बोलपत्र केवल स्वीकृतिको लागि छनौट गरिएको भन्ने मात्र उल्लेख गरिएको छ। स्वीकृति भयो भनिएको छैन। संस्थानले पुनरावेदकको बोलपत्र २०६९।३।३।१ मा मात्र स्वीकृत गरी २०६९।४।१२ मा खरिद सम्झौता गर्न १५ दिने सूचना निकालिएको हो। बोलपत्र स्वीकृत नभई खरिद सम्झौता गर्न मिति २०६९।१।२ बाट १५ दिनभित्र बोलाउनु पर्ने पुनरावेदकको जिकिर आफैँमा सार्वजनिक खरिद ऐनको दफा २७(३) र बोलपत्रदातालाई दिइएको निर्देशनको सर्त नं. २।१ विपरीत रहेको छ। संस्थानले मिति २०६८।१।२।४ गते जारी गरेको बोलपत्र आहानको सर्त नं. १।० मा बोलपत्रको मान्य अवधि बोलपत्र पेस गर्ने अन्तिम

नेपाल कानून पत्रिका, २०७६, असार

मितिदेखि १२० दिन हुनेछ भन्ने उल्लेख गरिएको र सर्त ८ मा बोलपत्र पेस गर्ने अन्तिम मिति २०६९।१।४ गते हुनेछ भनिएबाट बोलपत्र २०६९।४।२९ गतेसम्म मान्य हुने स्वतः स्पष्ट छ । सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम ५३(५) ले सार्वजनिक निकायले बोलपत्रको मान्य अवधिभित्र खरिद सम्झौता गरिसक्नु पर्नेछ भन्ने व्यवस्था गरेकोले संस्थानले मिति २०६९।४।१।२ गते १५ दिने सूचना निकाली विपक्षीलाई खरिद सम्झौता गर्न बोलाउने कार्य कानूनसम्मत रहेको छ ।

संस्थानले सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३, सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४, मिति २०६८।१।२।४ गतेको सूचना तथा बोलपत्रका कागजातहरूका प्रावधानबमोजिम नै प्राप्त बोलपत्रहरूको मूल्याङ्कन गर्दा पुनरावेदकको बोलपत्र सार्वजनिक खरिद ऐनको दफा २५ बमोजिम सारभूत रूपले प्रभावग्राही पाइएकाले विपक्षीलाई बोलपत्रबमोजिम सार्वजनिक खरिद नियमावलीको नियम ५३(३) समेतको आधारमा खरिद सम्झौता गर्न आउनु भनी २०६९।४।१।२ गते सार्वजनिक सूचनामार्फत जानकारी दिइएकोमा विपक्षी खरिद सम्झौता गर्न न आएका कारणले संस्थानले सार्वजनिक खरिद ऐनको दफा २१ समेतको आधारमा विपक्षीले बोलपत्रसाथ पेस गरेको बोलपत्र जमानत (Bid Bond) जफत गरिएको भन्ने जिकिर लिएको पाइयो ।

निवेदकले यस अदालतसमक्ष मिति २०७२।१।१।१ मा दर्ता गरेको पुनरावेदन र प्रत्यर्थीले पुनरावेदन अदालतमा पेस गरेको लिखित जवाफ र यस अदालतमा पेस गरेको लिखत प्रतिवाद, पक्ष, विपक्षका विद्वान् कानून व्यवसायीहरूले बहस पैरवीको क्रममा प्रस्तुत गर्नु भएका बहस जिकिरसमेतका आधारमा प्रस्तुत पुनरावेदन दाबीको विषयमा निर्णय गर्न निम्न लिखित प्रश्नहरूको निरूपण गर्नुपर्ने देखियो ।

१. प्रत्यर्थी नेपाल खाद्य संस्थानले जारी

गरेको २०६८।१।२।४ को अर्लवा चामल खरिदसम्बन्धी बोलपत्र आह्वानको सूचनाअनुसार कुन अवधिसम्म बोलपत्र मान्य रहेको देखिन्छ ?

२. पुनरावेदकसँग चामल खरिद सम्झौता नभएको अवस्थामा बोलपत्र जमानत (Bid bond) जफत गरेको कार्य कानूनसम्मत छ वा छैन ?
३. बोलपत्र जमानत (Bid Bond) र कार्य सम्पादन जमानत (Performance Bond) कुन समयमा जारी हुने हो ?
४. चामल खरिदसम्बन्धी सम्झौता र बोलपत्र जमानत (Bid Bond) को रूपमा जारी भएको बैंक जमानत एउटै सम्झौताका अंग हुन् वा पृथक सम्झौता हुन् ?
५. पुनरावेदकको मागबमोजिम रिट जारी हुनु पर्ने हो वा होइन ?

२. पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा प्रत्यर्थी नेपाल सरकार खाद्य संस्थानले मिति २०६८।१।२।४ मा अर्लवा चामल खरिद सम्बन्धमा बोलपत्र आह्वानको सूचना प्रकाशित गरेको र पुनरावेदक कम्पनी बोलपत्रमा सहभागी हुन इच्छुक भई सूचनामा तोकिएका आवश्यक कागजातहरूसहित अञ्चल कार्यालय, विराटनगरका लागि २५०० मेट्रिक टन र अञ्चल कार्यालय बिर्तमोडका लागि १००० मे. टन अर्लवा सोना मन्सुली चामल सप्लाईका लागि बोलपत्र पेस गरेको बोलपत्र पेस भएपश्चात् मिति २०६९।१।२ मा प्रत्यर्थी संस्थानले गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचनाअनुसार पुनरावेदक फर्म पनि छनोटमा परेकोमा विवाद देखिएन । मिति २०६९।१।२ को सूचना प्रकाशित भएको १५ दिनभित्र चामल खरिद सम्झौताको लागि बोलाउनु पर्नेमा सो नगरी २ महिना १० दिनपछि २०६९।४।१।२ मा सम्झौता गर्न १५ दिनभित्र आउनु

१०२२७ - सतिशकुमार बोहरा वि. वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत

भनी २०६९।४।१२ गते गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित गरिएको कार्य कानूनविपरीत रहेको र यस्तो त्रुटिपूर्ण कार्यले पुनरावेदक फर्मलाई तूलो घाटासमेत हुने भन्ने पुनरावेदकको जिकिर रहेको छ । पुनरावेदकले मिति २०६९।२।२ लाई बोलपत्र स्वीकृत मिति मानी सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ४७ (१) र २७ (३) बमोजिम त्यसको १५ दिनभित्र सम्झौताका लागि बोलाउनु पर्नेमा सो नगरेको, लामो समयपश्चात् सम्झौताका लागि बोलाइएको समयमा दररेट धेरै फरक भइसकेकोले र जबरजस्ती खरिद सम्झौता गर्न लगाउने निर्णय उल्लिखित कानूनविपरीत समेत हुने जिकिर लिएको देखिन्छ भने प्रत्यर्थी संस्थानले पुनरावेदकको उक्त दाबी २०६८।१।२।४ को अरूवा चामल खरिदसम्बन्धी बोलपत्र आह्वानको सूचना, संस्थानको प्रधान कार्यालयले बोलपत्र निवेदन फारामसाथ उपलब्ध गराएको बोलपत्रदातालाई दिइएको निर्देशन र सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३, सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ विपरीत रहेको भनेको अवस्था देखियो ।

३. पुनरावेदकले प्रत्यर्थीले बेमनासिब ढिला गरी चामल खरिद सम्झौता गर्न बोलाएको कार्य बोलपत्र स्वीकृतिसम्बन्धी सूचना र कानूनविपरीत रहेको भन्ने मुख्य जिकिरका सम्बन्धमा विवेचना गर्दा २०६८।१।२।४ मा प्रत्यर्थी नेपाल खाद्य संस्थानले जारी गरेको सार्वजनिक सूचनाले कुन अवधिसम्म बोलपत्र खरिद गर्नुपर्ने र बोलपत्रको मान्य अवधि कहिलेसम्म हुने भन्ने तोकेको सम्बन्धमा निक्यौल गर्नुपर्ने देखियो । प्रत्यर्थी संस्थानको मिति २०६८।१।२।४ को अरुवा चामल खरिदसम्बन्धी बोलपत्र आह्वानको सूचनाको बुँदा नं.७ मा “यो सूचना प्रकाशित भएको मितिले ३० औं दिन अर्थात् मिति २०६९।१।३ गतेसम्म कार्यालय समयभित्र बोलपत्र खरिद गरिसक्नु पर्नेछ” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । सोही सूचनाको बुँदा नं.१० मा “बोलपत्र मान्य हुने अवधि बोलपत्र पेस

गर्ने अन्तिम मितिदेखि १२० दिन हुनेछ । बोलपत्र आंशिक वा पूर्ण रूपमा स्वीकृत गर्ने वा नगर्ने सम्पूर्ण अधिकार संस्थानमा सुरक्षित रहेको छ” भनिएको देखिन्छ । सोअनुसार बोलपत्र पेस गर्ने अन्तिम मिति २०६९।१।३ बाट १२० दिन अर्थात् २०६९।५।३ सम्म बोलपत्र मान्य हुने अवधि रहेको देखिन्छ । यही समयावधिलाई समेट्ने गरी पुनरावेदकले मिति २०६८।१।२।४ को सूचनाको बुँदा नं.५ अनुसार प्रत्यर्थीमध्येको सिटिजन बैंकबाट १६ अप्रिल २०१२ अर्थात् २०६९।१।४ मा जारी गराएको बोलपत्र जमानत (Bid Bond) को अवधि ३० सेप्टेम्बर २०१२ अर्थात् मिति २०६९।६।१४ सम्म राखेको देखिन्छ ।

४. मिति २०६९।२।२ गते “बोलपत्र स्वीकृतिको लागि छनौट भएको सूचना” गोरखापत्रमा प्रकाशित गरेपछि उक्त मितिले १५ दिनभित्र खरिद सम्झौताका लागि बोलाउनु पर्ने भन्ने प्रत्यर्थीको जिकिरलाई २०६८।१।२।४ को सूचना वा बोलपत्रदातालाई दिइएको निर्देशन वा सार्वजनिक खरिद ऐनको प्रावधानले समर्थन गरेको छ वा छैन हैरिनु पर्ने हुन्छ । २०६९।२।२ गतेको सूचनाले खरिद सम्झौता गर्न बोलपत्रदातालाई आह्वान गरेको नभई बोलपत्र दाताहरूमध्ये क-कसको बोलपत्र स्वीकृतिको लागि छनौट भयो भन्नेसम्मको देखिन्छ । यसलाई अर्को शब्दमा बोलपत्र स्वीकृतिका लागि shortlisted बोलपत्रदाता भन्न सकिने देखिन्छ । २०६९।२।२ मा छनौट गरेपछि २०६९।३।१ मा पुनरावेदकको बोलपत्र स्वीकृत गरी बोलपत्रको मान्य अवधि २०६९।५।३ अगावै २०६९।४।१२ मा गोरखापत्रमा १५ दिने सूचना प्रकाशित गरी कार्य सम्पादन जमानत (performance bond) लिई चामल खरिद सम्झौता गर्न आउनु भन्ने पुनरावेदकका नाउँमा प्रत्यर्थीमध्येका नेपाल खाद्य संस्थानले जारी गरेको सूचना बोलपत्रको तोकेको मान्य अवधिभित्र रहेकोले सो कार्य बोलपत्रको सूचना वा कानूनविपरीतको मान्य सक्ने देखिएन ।

२०६९।४।१२ मा १५ दिनभित्र खरिद सम्झौता गर्न बोलाइएको सूचना पुनरावेदकले बोलपत्रसाथ पेस गरेको १६ अप्रिल २०१२ ले तोकेको बोलपत्र जमानत (Bid Bond) को ३० सेप्टेम्बर २०१२ भित्र रहेकाले सो समयावधिभित्र कार्य सम्पन्न गर्न आफू तैयार रहेको पुनरावेदकको प्रतिबद्धताअनुकूल नै खरिद सम्झौता गर्न पुनरावेदकलाई सार्वजनिक सूचना जारी गरिएको देखिँदा "बोलपत्र छनौट स्वीकृतिको लागि छनौट भएको" मिति २०६९।२।२ को सूचनाको १५ दिनभित्र खरिद सम्झौतालाई प्रत्यर्थी संस्थानले बोलाउनु पर्ने थियो भन्ने पुनरावेदन जिकिर २०६८।१।२।४ को सूचनाको सर्तबमोजिमको देखिएन ।

५. पुनरावेदकसँग चामल खरिद सम्झौता नभएको अवस्थामा बोलपत्र जमानत (Bid Bond) को रूपमा रहेको बैंक जमानत जफत हुन सक्ने हो वा होइन भन्ने दोस्रो प्रश्नको विवेचना गर्दा बोलपत्र जमानत (Bid Bond) को चरित्रको सम्बन्धमा स्पष्ट हुन जरूरी देखियो । कुनै निर्माण कार्य वा अन्य कुनै काम गर्ने ठेकका प्राप्त गर्ने छनौट प्रक्रियामा सामेल हुने व्यक्ति वा उद्योगका लागि बोलपत्र आहानकर्ता वा साहुलाई आफू जिम्मेवारी पूरा गर्न सक्ने विश्वास दिलाउन बोलपत्रका साथ उपलब्ध गराइने जमानतलाई बोलपत्र जमानत (Bid Bond) भनिन्छ । बोलपत्र जमानत (Bid Bond) बाट Bidder (काम प्राप्त गर्न प्रतिष्पर्धामा सामेल व्यक्ति) / ठेकेदारले परियोजना / योजनाको साहु वा बोलपत्र आहानकर्तालाई आफूले बोलपत्र सूचनामा उल्लेख गरेको काम प्राप्त गरेमा तोकिएको सर्तबमोजिम काम गर्ने र बोलपत्र स्वीकृतिपछि काम पूरा गर्न नसकेमा वा काम सुरु गर्न नसकेमा क्षतिपूर्तिबापत दाखिल गरेको बोलपत्र जमानत (Bid Bond) जफत गर्नु भन्ने लिखित प्रतिबद्धता व्यक्त गरेको हुन्छ ।

६. बोलपत्र जमानत (Bid Bond) धितो जमानतको माध्यमबाट अथवा बैंक जमानतको माध्यमबाट उपलब्ध गराउन सकिन्छ । छनौट

प्रक्रियामा सामेल भएको ठेकेदार आर्थिक रूपमा सक्षम भएकाले बोलपत्रमा तोकिएको काम गर्न सक्ने विश्वास Bid Bond (बोलपत्र जमानत) बाट बोलपत्र आहानकर्तालाई दिलाउने काम प्रस्तुत मुद्दामा बैंकको माध्यमबाट गरिएको देखिन्छ । ठेकेदारले जिम्मेवारी बहन गर्दु भनेको जिम्मेवारी बहन नगरेमा वा काम गर्न नसक्ने भएमा Bid Bond को रूपमा दाखेल गरिएको बैंक जमानत बोलपत्र आहानकर्ता हिताधिकारी (beneficiary) ले दाबी गरी आफ्नो क्षतिपूर्ति गर्दछ । Bid Bond ले ठेकेदारलाई अस्वाभाविक वा औचित्यहीन बोलपत्र भर्ने, न्यूनतम मूल्यमा काम प्राप्त गरी कामको सुरुवात नै गर्न नसक्ने अवस्थालाई निरुत्साहित गरी वास्तवमा काम गर्न सक्नेलाई मात्र बोलपत्रमा सहभागी हुन प्रोत्साहित गर्दछ ।

७. बोलपत्रसूचनाबमोजिमको कुनै काम गर्नका लागि के कति खर्च लाग्छ, काम प्राप्त गरेमा त्यसको फाइदा बेफाइदा वा जोखिम के कति छ भन्ने पूर्वअनुमान मूल्याङ्कन गरेर मात्र ठेकेदारले बोलपत्रमा सहभागिता जनाउनु पर्दछ । कामको सुरुवात गर्नसक्ने आवश्यक रकमको उपलब्धता छ भन्ने देखाउन आफूले पेस गरेको बोलपत्र रकमको केही प्रतिशत रकम बराबरको Bid Bond बैंक जमानत प्रायशः अनिवार्य गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा "बोलपत्रदाताले बोलपत्रसाथ प्रति मेट्रिक टन कबोल दरको हिसाबले बिक्री गर्न चाहेको जम्मा परिणाम चामलको हुने रकमको कम्तीमा २.५% रकम संस्थानको नेपाल बैंक लिमिटेड काठमाडौं अफिस धर्मपथ काठमाडौं स्थित खाता नं. ओ.ड. २१४-१४८२ मा जम्मा गरेको सक्कलै भौचर वा नेपालको कुनै वाणिज्य बैंकबाट नेपाल खाद्य संस्थान प्रधान कार्यालय काठमाडौंको नाममा जारी भएको नियमानुसारको बैंक जमानीपत्र (Bid Bond) पेस गर्नुपर्नेछ" भन्ने सर्त २०६८।१।२।४ को बोलपत्र आहानको सूचनाको बुँदा नं. ५ मा उल्लेख गरिएको अवस्थाले सोही स्थिति जनाउँछ । सोहीबमोजिम

१०२२७ - सतिशकुमार बोहरा वि. वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत

पुनरावेदकले १६ अप्रिल २०१२ (२०६९।१।४) मा ३० सेप्टेम्बर २०१२ (२०६९।६।१४) सम्मका लागि रु.२०,१४,०००/- (बीस लाख चौध हजार) को Bid Bond बैंक जमानत प्रत्यर्थीमध्येको सिटिजन बैंक इन्टरनेसनल लि. बाट जारी गराएको देखिन्छ ।

८. प्राविधिक पक्षमा चुनिएको बोलपत्रहरूमा कम रकममा काम सम्पन्न गर्ने ठेकेदारसँग कामको सम्झौता हुन्छ । बोलपत्रसँगै पेस गरिएको Bid Bond बैंक जमानतलाई बोलपत्र प्राप्त गर्ने बोलपत्रदाताले तोकिएको सर्त पूरा गरी काम सम्पन्न गर्ने अग्रिम जमानत प्रदान गरेको मानिन्छ । यदि ठेकेदारले तोकिएको सर्त पालना नगरेमा वा काम नगरेमा वा काम सुरु गर्नुअघि वा सम्झौता गर्नुअघि सर्तविपरीत मूल्य वृद्धि गर्ने सर्त अघि सारेमा समेत बोलपत्र करारबमोजिमको ठेकका भड्ग हुन जान्छ र तोकिएबमोजिम काम नगरेको क्षतिपूर्ति Bid Bond जमानतबाट बोलपत्र आहानकर्ताले प्राप्त गर्दछ ।

९. प्रस्तुत मुद्दाको विवादमा पुनरावेदकले प्रत्यर्थी नेपाल खाद्य संस्थानले २०६८।१।२।४ मा आहान गरेको अरुवा चामल खरिदसम्बन्धी बोलपत्र आहानको सूचनामा सहभागी भई चामल आपूर्तिका लागि बोलपत्रको सर्तबमोजिम बोलपत्र फाराम भरी दर्ता गरेकोमा कुनै विवाद छैन । बोलपत्र सूचनाको सर्त नं.५ बमोजिम Bid Bond बैंक जमानत बोलपत्र साथै राखी सोको समयावधिसमेत बोलपत्रमा सूचनाको सर्त नं.१० बमोजिम बोलपत्रको मान्य अवधि २०६९।५।३ भन्दा केहि दिनपछि अर्थात् मिति २०६९।६।१४ (३० सेप्टेम्बर २०१२) को रहेको देखिन्छ । बोलपत्र मान्य अवधिभित्र बोलपत्र स्वीकृत भएको जानकारी पाएको १५ दिनभित्र खरिद बिक्री सम्झौता गर्ने चामलको मूल्यको कूल परिमाण चामलको हुने रकमको ५% रकम (बैंक भौचर) जम्मा गरी वा सो बराबरको बैंक जमानी पत्र, कार्यसम्पन्न जमानत (performance Bond) पेस गरी सम्झौता गर्नुपर्नेछ भन्ने २०६८।१।२।४ को

सूचनाको सर्त नं. ९ बमोजिम पुनरावेदकलाई मिति २०६९।४।१२ मा प्रत्यर्थी संस्थानले सूचना प्रकाशित गरी खरिद बिक्री सम्झौता गर्न बोलाएकोमा समेत विवाद छैन । कार्य सम्पन्न जमानत (performance Bond) पेस गरी खरिद बिक्री सम्झौता गर्नुपर्नेमा सो नगरेको अवस्थामा प्रत्यर्थी संस्थानले बोलपत्र जमानत (Bid Bond) जफत गरेको कार्य बोलपत्रदाताका लागि जारी निर्देशिकाको प्रकरण १४(ग) र सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा २१(२) (क)(ग)(घ) अनुसार कानूनबमोजिमको देखिएकोले पुनरावेदन जिकिर र पुनरावेदकका तर्फबाट बहस पैरवी गर्ने कानून व्यवसायीको तर्कसँग सहमत हुन सकिएन ।

१०. अब तेस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा खरिद सम्झौता नै नभई धरोटी जफत (Bid Bond) मिलेन भन्ने जिकिरका सन्दर्भमा हेर्दा बोलपत्र जमानत (Bid Bond) र कार्य सम्पादन जमानत (Performance Bond) कुन समयमा जारी हुने र जफत हुन सक्ने हो भन्ने प्रश्नमा विवेचना गर्नुपर्ने देखियो । ठेकका वा अन्य कुनै कार्य गर्न / गराउन बोलपत्र आहान भएपश्चात् त्यो सूचना र सूचनामा तोकिएको सर्तहरूबमोजिम आफू उक्त कार्य गर्न सक्षम छु भनी छनौट प्रक्रियामा सामेल हुने उपभोक्ताका लागि बोलपत्र आहानकर्ता वा साहुलाई विश्वास र भरोसा दिलाउन बोलपत्रका साथ उपलब्ध गराउने जमानतलाई बोलपत्र जमान (Bid Bond) भनिन्छ । यसरी Bid Bond, बोलपत्र स्वीकृति हुनुअघि बोलपत्रका साथ पेस गरिने जमानत हो भने बोलपत्र स्वीकृति भएपश्चात् कार्य सम्पन्न गर्ने सम्झौता गर्न बोलाइएका बखत काम गर्ने प्रतिबद्धता स्वरूप पेस गरिने जमानतलाई कार्यसम्पादन जमानत (Performance Bond) भनिन्छ । कुनै बोलपत्रदाता / ठेकेदारको बोलपत्र स्वीकृति नभएको अवस्थामा Bid Bond जफतको अवस्थामा उत्पन्न हुँदैन तर बोलपत्र स्वीकृत भएर खरिद / बिक्री सम्झौता गर्न सूचना दिँदा कार्य सम्पन्न जमानत

(Performance Bond) जारी गराउन नसकेमा वा सर्तबमोजिम समझौता नगरेमा बोलपत्र जमानत (Bid Bond) जफत हुन सकछ । बोलपत्र आहानकर्ता र ठेकेदारबिच खरिद / बिक्री समझौता हुनुअगाडिको अवस्थामा बोलपत्र जमानत (Bid Bond) ले बोलपत्र आहानकर्तालाई ठेकेदार / बोलपत्रदाताबाट काम हुने नभएमा Bid Bond ले क्षतिपूर्तिको सुनिश्चितता गरेको हुन्छ भने समझौतापश्चात् कामको सुनिश्चितता कार्य सम्पादन जमानत (performance Bond) ले गर्दछ । समझौताको अनिवार्य सर्त रहेको कार्य सम्पादन जमानत (Performance Bond) जारी भइसकेपछि Bid Bond को अवस्थाको अन्त हुन्छ ।

११. कार्यसम्पादन जमानत (Performance Bond) करारको एउटा पक्षको नाममा बैंक जमानतको रूपमा जारी गरिन्छ, जसले अर्को पक्षले समझौतामा तोकिएको जिम्मेवारी, तोकिएका समय, सर्तबमोजिम पूरा नगरेमा आफू (बैंक) ले दायित्व बहन गर्ने सर्त स्वीकारेको हुन्छ । प्रस्तुत विवादमा २०६८/१२/४ को बोलपत्र आहानको सूचनाको सर्त ५ मा जम्मा बोलपत्र रकमको २.५% रकम बराबरको Bid Bond को रूपमा बोलपत्रको साथ पेस गर्ने सर्त राखिएको छ । पछि जुन बोलपत्रदाताको बोलपत्र स्वीकृति हुन्छ उसले समझौता गर्न, सूचनाको सर्त नं.९ बमोजिम जम्मा बोलपत्र रकमको ५% रकम बराबरको Performance Bond पेस गर्नुपर्ने भनिएको छ । यसले Performance Bond जारी भएपछि Bid Bond को अन्त हुने देखाउँछ । प्रस्तुत विवादमा Performance Bond जारी भएको देखिँदैन । मिति २०६९/४/१२ को सूचनाबाट प्रत्यर्थी संस्थानले Performance Bond सहित समझौता गर्न आउनु भनेकोमा पुनरावेदकले त्यसमा असक्षमता देखाई ढिलो समझौताको लागि बोलाइयो भन्ने जिकिर प्रस्तुत गरी समझौताको सर्त उल्लङ्घन गरेपश्चात् Bid Bond जफत भएको देखिन्छ । ठेकका पाउने प्रतिस्पर्धामा Bid Bond

बैंक जमानत जारी हुने र ठेकका पाउने भएपछि कार्य सम्पन्न गर्न Performance Bond जारी हुने भएकाले समझौताआधि समझौता गर्न बोलपत्रदाताले असमर्थता देखाएपछि Bid Bond जफत हुनुलाई स्वभाविक मान्नुपर्ने हुँदा समझौता नै नभई धरौटी (Bid Bond) जफत गर्ने गरी भएको कार्य कानूनसम्मत नै देखियो ।

१२. अब चौथो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत विवाद चामल खरिद बिक्री सम्बन्धमा पुनरावेदक र प्रत्यर्थीमध्येको नेपाल खाद्य संस्थानका बिच हुनुपर्ने खरिद / बिक्रीसम्बन्धी समझौता सम्पन्न हुनुअगावै उत्पन्न भएको विवाद रहेको देखिन्छ । यसमा पक्षहरूबिच कार्यसम्पन्न गर्ने समझौता भई नसकेको अवस्था रहेको भएपनि २०६८/१२/४ मा प्रत्यर्थी संस्थाले जारी गरेको सूचनाका सर्त पुनरावेदकले स्वीकार गरी आवश्यक सबै कागजात पूरा गरी बोलपत्र फाराम भरी प्रत्यर्थी संस्थानमा बुझाएकाले उक्त सूचनामा उल्लिखित सर्तहरूलाई पक्षहरूबिच सम्पन्न बन्धनकारी मूल समझौता मान्नुपर्ने देखिन्छ । उक्त २०६८/१२/४ को सूचनाको सर्त ११ मा "बोलपत्रसम्बन्धी सर्तहरू यो सूचना र बोलपत्र कागजातमा उल्लिखित जति सोहीबमोजिम र अन्य सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ र सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ अनुसार हुनेछन्" भनिएको छ । जसअनुसार २०६८/१२/४ को गोरखापत्रमा प्रकाशित "अर्लवा चामल खरिदसम्बन्धी बोलपत्र आहानको सूचना", नेपाल खाद्य संस्थानले बोलपत्र फाराम खरिद गर्दा उपलब्ध गराएका "बोलपत्र कागजात", बोलपत्र निवेदन फाराम, बोलपत्रदातालाई निर्देशन, समझौतापत्र (नमुना), बोलपत्र सूचना (समाचारपत्रमा प्रकाशित), अनुसूची-१ चामलको गुणस्तर कस्तो रहनुपर्ने भन्ने बेहोरा र अनुसूची-२ मा बोरा प्याकिड गर्दालगायतका विषय उल्लिखित छन् । बोलपत्र स्वीकृत भई समझौता पत्रमा दुवै पक्षको हस्ताक्षर हुनुअधिकै अवस्थामा बोलपत्रदाता आफैले स्वीकारेको सर्तबमोजिम समझौता गर्न नसकेको हुँदा

१०२२७ - सतिशकुमार बोहरा वि. वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत

समझौता हुनुअगाडि बोलपत्रदाताले स्वीकारेको मिति २०६८/१२/४ को सूचना, बोलपत्रदातालाई दिइएका माथि उल्लिखित कागजातमा रहेका निर्देशन र सार्वजनिक खरिद ऐन, सार्वजनिक खरिद नियमावली र मितिमा १६ अप्रिल २०१२ मा प्रत्यर्थीमध्येको सिटिजन बैंक इन्टरनेसनलले प्रत्यर्थीमध्येको नेपाल खाद्य संस्थानका नाममा ३० सेप्टेम्बर २०१२ सम्मका लागि जारी भएको Bid Bond बैंक जमानत स्वतन्त्र पृथक करार हो कि होइन भन्ने प्रश्नको अन्त्यमा पुनर्पूर्ण देखियो ।

१३. सिटिजन बैंक इन्टरनेसनल लिमिटेडले १६ अप्रिल २०१२ मा नेपाल खाद्य संस्थान केन्द्रीय कार्यालय भद्रकाली प्लाजा हिताधिकारीका नाममा ३० सेप्टेम्बर २०१२ सम्म वैद्य (valid) रहने भनी जारी गरेको बैंक जमानत निम्नबमोजिमको रहेको छ ।

"Dear sir,

In consideration of your allowing Himalayan Industries(P.) Ltd. Biratnagar, Nepal hereinafter referred to as "Accountee") the facility For Bidding and Supply of 2500 MT Raw Sona Mansuli Rice To Zonal Office Biratnagar and 1000 MT Raw Sona Mansuli Rice To Zonal Office, Birtamod, Nepal Food Corporation (hereinafter referred to as "Contract") and whereby you require a Bid Guarantee of NPR 2,014,000.00 (Nepalese Rupees Two Million Fourteen Thousand Only), we Citizens Bank International Limited, having our registered office at Kamaladi, Kathmandu, Nepal (hereinafter called the "Guarantor") undertake to pay a sum of NPR 2,014,000.00 (Nepalese Rupees Two Million fourteen Thousand Only) on your

first written demand accompanied by your statement that the Accountee has failed to take up their obligation under the said Contract.

Notwithstanding anything contained hereinabove, our liability under this Guarantee is restricted up to NPR 2,014,000.00 (Nepalese Rupees Two Million Fourteen Only) and shall remain in full force until the close of the banking hour on 30 September 2012 or on completion of the Contract whichever is earlier.

Unless a demand or claim made in writing by you under this Guarantee reaches us by the closing of banking hour on 30 September 2012, our entire obligation hereunder shall cease and we shall not entertain any claim(s) beyond that date.

Retention of this Guarantee does not confer any rights upon yourselves beyond the expiry date. Please return this original Guarantee to us upon expiry or completion of contract whichever occurs first.

In all communications, please state our Reference Number.

your faithfully,

१४. उल्लिखित समझौता सिटिजन इन्टरनेसनल बैंक र हिताधिकारी नेपाल खाद्य संस्थानबिचको दुई पक्षीय समझौता हो भन्ने तथ्यलाई माथि उल्लिखित बेहोराले प्रस्त पारेको छ । यसमा बैंक जमानत जारी गर्ने सिटिजन इन्टरनेसनल बैंक जमानतकर्ता (Guarantor) भएको २०,१४,०००/- र (बीस लाख चौध हजार) का लागि बैंक जमानत

हिताधिकारी संस्थानको नाममा जारी गरेको ३० सेप्टेम्बर २०१२ को बैंक बन्द हुने समयसम्मा बोलपत्रदाता हिमालयन इन्डष्ट्रिज प्रा.लि. ले आफ्नो दायित्व पूरा नगरेको उल्लेख गरी यो रकम बराबर दाबी आएमा आफूले संस्थानलाई चुक्ता भुक्तान गर्नेछु भन्ने बेहोरा प्रस्त उल्लेख गरेको देखिन्छ । हिताधिकारी संस्थानले पहिलो माग गर्नासाथ भुक्तानी दिन्छु भन्ने बैंकले प्रतिबद्धता जनाएको हुँदा यसलाई बोलपत्रदाता (हिमालयन इन्डष्ट्रिज प्रा.लि.) र बोलपत्र आहानकर्ता (नेपाल खाद्य संस्थान) बिचको व्यवहार, सम्बन्धले त्यसमा कुनै असर नपार्ने अवस्था जारी बैंक जमानी पत्र (Bid Bond) बाट स्पष्ट भएको देखिन्छ ।

१५. बैंक जमानतको कानून आजको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार व्यवसायको सन्दर्भमा सर्वस्वीकार्य भइसकेको छ जसअनुसार बैंक जमानत चाहे Bid Bond अथवा Performance Bond वा अन्य कुनै रूपमा जारी होस्, हिताधिकारीको नाउँमा जारी गर्नासाथ बैंक र हिताधिकारीको बिचमा नयाँ र अलगै करारको सिर्जना हुन जान्छ जुन खरिदकर्ता / बिक्रीकर्ता / ठेकेदारबिचको करारभन्दा पूर्णरूपले पृथक हुन्छ । बैंकले हिताधिकारीको नाउँमा जारी गरेको बैंक जमानतका सर्तमा मात्र सीमित रहेर यसको कार्यान्वयन हुन्छ र बैंकले बैंक जमानत जारी गरिसकेपछि बैंक जमानत जारी गर्न अनुरोध गर्नेको भनाइ वा सहमति नखोजी तत्काल त्यसको सम्मानपूर्वक पूर्णपालना गर्नेपर्दछ । खरिदकर्ता / बिक्रीकर्ता / ठेकेदारबिच कुनै विषयमा विवाद, असहमति वा असमझदारी भएको कारणले बैंक जमानतको भुक्तानीमा कुनै असर पर्न सक्दैन ।

१६. हिताधिकारी (Beneficiary) को अधिकार बैंक जमानत स्वयंले संरक्षण गरेको हुन्छ । बैंक जमानत जारी गर्न अनुरोध गर्ने पक्ष बैंक जमानतको पक्ष हुँदैन । बैंक जमानतको पक्षहरू बैंक र हिताधिकारी मात्र हुन् । कतिपय अवस्थामा सामान्य जमानत र बैंक

जमानतको बिचमा द्विविधा उत्पन्न गराई बैंक जमानत पनि सामान्य जमानत जस्तै हो भन्ने भ्रम सिर्जना गर्ने प्रयास भएको देखिन्छ । तर सामान्य जमानत र बैंक जमानतका बिचमा निम्नलिखित मूलभूत भिन्नतालाई दृष्टिगत गरेमा सो भ्रम हट्छ ।

१. सामान्य जमानतमा तिन पक्षको स्पष्ट संलग्नता र उपस्थितिलाई स्वीकारिन्छ । ऋणदाता साहु, ऋणी र धितो जमानीकर्ता जबकि बैंक जमानतमा बैंक र (साहु) हिताधिकारी जम्मा गरी दुई पक्षको मात्र उपस्थिति हुन्छ ।
२. सामान्यतः सामान्य जमानतमा धितो जमानीकर्ता र साहुबिचको करार साहु र ऋणीबिचको करारपछिको सहयोगी (Subsidiary) करारको रूपमा रहेको हुन्छ । बैंक जमानत मूल करार वा मूल करार गर्न तत्पर पक्षहरूको सम्बन्धभन्दा स्वतन्त्र आफैमा पूर्ण करार मानिन्छ ।
३. सामान्य जमानतमा ऋणी र साहुबिचको विवादले धितो जमानीकर्ताको दायित्वमा मौलिक असर पार्दछ भने बैंक जमानत यस्तो विवादको प्रभावबाट मुक्त हुन्छ ।
४. सामान्य जमानतमा सामान्यतः दाबीको लागि समय सीमा निर्धारण गरिएको हुँदैन भने बैंक जमानतमा सामान्यतः निश्चित समय सीमा तोकिएको हुन्छ ।

१७. माथि उल्लिखित बुँदाहरूलाई अंगीकार गरी सर्वोच्च अदालतले धैरै मुद्दाहरूमा बैंक जमानतमा बैंकको दायित्व निरपेक्ष हुने भएकाले अपवादमा बाहेक अदालतले हस्तक्षेप गर्न नहुने व्याख्या गर्दै सिद्धान्तहरू स्थापित गरेको छ । उदाहरणको लागि यसै अदालतले नेपाल विद्युत् प्राधिकरणको केन्द्रीय कार्यालय तथा साताँ विद्युतीकरण आयोजना बालुवाटार काठमाडौं

१०२२७ - सतिशकुमार बोहरा वि. वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत

विरुद्ध पुनरावेदन अदालत पाटनसमेत भएको उत्प्रेषण मुद्दा (२०५३ सालको रिट नं. २४६०, निर्णय मिति २०५५/११/२५ सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित वाणिज्य कानूनसम्बन्धी केही महत्वपूर्ण नजिरहरू, प्रकाशन मिति २०६३ सालको भाग ४ पृष्ठ ५४८) र नेपाल ओसियन्ट म्यान्मेराइट प्रा.लि. वि. ऋण असुली पुनरावेदन न्यायाधिकरण (ने.का.प. २०६८ नि.नं. ८६०५ पृष्ठ ७०६) मा बैंक जमानतबारे विस्तृत विवेचना गरी सिद्धान्तसमेत प्रतिपादन भएको छ। हाम्रो अदालतसँग मिल्दोजुल्दो व्याख्या भारतीय उच्चतम न्यायालय (Supreme court) ले पनि गरेको छ।

१८. Hindustan steel works construction Ltd Vs. Tarapose & Co. and another, (1996) 5SCC34 मा भारतीय उच्चतम अदालतले सोभन्दा अगाडिदेखिका आफ्ना फैसलाहरूसमेतलाई आधार मानी निम्न व्याख्या गरेको छ।

"A bank guarantee is an independent and distinct contract between the bank and the beneficiary and is not qualified by the underlying transaction and the primary contract between the person at whose instance the bank guarantee is given. In case of an unconditional bank guarantee the nature of obligation of the bank is absolute and not dependent upon any dispute or proceeding between the party at whose instance the bank guarantee is given and the beneficiary. Commitment of banks must be honored free from interference by the courts and it is only in exceptional cases, that is to say, in case of fraud or in a case where irretrievable injustice would be

done in bank guarantee is allowed to be encashed, the court should interfere"

१९. यस्तै व्याख्या UP Cooperative Federation Vs. Singh Consultants and Pvt. Ltd. (1988) 1SCC174 र General Flestirc Technical services company Inc. Vs. PUNJ sons (p.) Ltd and another, (1991) 4SCC230 को मुद्दामा रहेको देखिन्छ। त्यसैगरी Mahatma Gandhi sahakra sakkare karkhane Vs. National Heavy Eng. coop. Ltd and another (2007) 6SCC470 र Vinitec Electronics Private Ltd. Vs. Hcl Info systems Ltd. (2008) 1SCC544 का मुद्दामा समेत अनुशरण गरेको पाइन्छ।

२०. यस सर्वोच्च अदालत तथा भारतीय उच्चतम न्यायालयले उल्लिखित मुद्दाहरूमा गरेको व्याख्याहरू र बैंक जमानतसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलनसमेतलाई हेर्दा अदालतको अहस्तक्षेप नीतिको मूल कारण करारका पक्षहरूले बिना सर्त जारी गरेको बैंक जमानतको पालना गरी व्यापार व्यवसायलाई सामान्य अवस्थामा सञ्चालन गर्न सकुन् भन्ने नै हो भन्ने देखिन्छ। त्यो सँगै व्यापारी / व्यवसायीले आफ्नो प्रतिबद्धताको सम्मान गरी व्यावसायिक इमान्दारिता कायम गर्नु भन्ने अदालतको अपेक्षासमेत अहस्तक्षेपकारी नीतिभित्र रहेको छ।

२१. बैंक जमानतमा बैंकले आफैलाई आफ्नो वचनप्रति प्रतिबद्ध इमान्दार पक्ष रहेको पुष्टि गर्नुपर्ने दायित्व बोकेको हुनाले खरिदकर्ता/बिक्रीकर्ताले दायित्व पूरा गरेको छ वा छैन भन्ने विषयको मूल्याङ्कन नगरी बिनासर्त र कुनै द्विविधा नलिई हिताधिकारीबाट दाबी पर्नासाथ भुक्तानी गर्नुपर्छ भन्ने मान्यता रहेको पाइन्छ। बैंक जमानत जारी गर्न बैंक, हिताधिकारी र बिक्रेताको सम्बन्ध कस्तो छ भन्ने बारेमा बेरबर रहने भएकाले

मूल सम्झौता वा सोसरहका कागजातका सर्तबमोजिम कार्य सम्पन्न भए नभएकोतर्फ समेत बैखबर रहन्छ । बैंकले आफ्नो प्रतिबद्धता पूरा गर्नुपर्ने भएकाले बैंकलाई आफ्नो वचनबद्धता पूरा गर्ने मार्ग अवरुद्ध पारिएमा राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार व्यवसायमाथि अपूरणीय क्षति पुग्न जाने भएकाले व्यापार व्यवसायको उन्नति प्रगति र विकासको लागि बैंक जमानतको पूर्ण सम्मान र पालना बैंकले गर्नुपर्दछ ।

२२. बैंकिङ प्रणाली समग्र अर्थतन्त्रको मेरुदण्ड भएकाले व्यवसायी र सर्वसाधारणको बैंकप्रतिको विश्वास आर्थिक विकासका लागिसमेत अपरिहार्य मानिन्छ । यदि बैंक जमानत (Bank Guarantee) र Letter of credit (L/C) मा नगदसरह भुक्तानी प्राप्त गर्न सकिएन भने बैंकिङ प्रणाली समाप्त हुन सक्ने यसले स्वतन्त्र आर्थिक गतिविधिमा गम्भीर असर पार्ने र जनताको विश्वास बैंकिङ प्रणाली प्रति नै कमजोर हुन जान्छ ।

२३. यसका बाबजुद जस्तोसुकै अवस्थामा पनि बैंक जमानतको भुक्तानी आँखा चिम्लिएर तत्कालै दिनु पर्दछ ? भन्ने प्रश्न आफैँमा सान्दर्भिक र गम्भीर छ । बैंक जमानत, जमानतपत्रमा तोकिएको समयभित्र तोकिएको रकमको सीमाभित्र रही हिताधिकारीले दाबी गरेमा तत्काल भुक्तानी गर्नुपर्दछ भन्ने सर्वस्वीकार्य नियम हो भने यसका केही अपवादहरू छन्, केही निश्चित अवस्थामा बैंक जमानत भुक्तानी रोक्न सकिन्छ । निम्न अवस्थालाई बैंक जमानत भुक्तानी रोक्न सकिने आधारको रूपमा स्वीकार गरिएको छ ।

१. यदि हिताधिकारीले भुक्तानीका लागि प्रस्तुत गरेको कागजात किर्ते गरिएको वा झुड्हा भन्ने बैंकलाई थाहा भएमा ।
२. हिताधिकारीले भुक्तानीकै विषयमा किर्ते वा ठगी गरी फाइदा लिन लागेको स्थापित भई त्यसको जानकारी बैंकलाई प्राप्त भएमा ।
३. जुन उद्योग वा कार्यका लागि बैंक जमानत

जारी भएको हो त्यो कार्य सम्पन्न भइसकेको प्रस्तुत प्रमाण बिक्रेता वा निवेदकले पेस गर्न सकेमा ।

४. सम्बन्धित कारोबारलाई समाप्त गर्ने प्रकृतिको अपूरणीय हानि नोकसानी हुने किर्ते / ठगीको कार्य हिताधिकारीले गरेको जानकारी बैंकलाई हुँदाहुँदै बैंकले भुक्तानी नरोकेको प्रमाण अदालतसमक्ष प्रस्तुत भएमा न्यायका लागि अदालतले हस्तक्षेप गर्नुपर्दछ ।

२४. उल्लिखित अवस्थाबाहेक Bid Bond वा Performance Bond वा अन्य कुनै नाम वा स्वरूपमा जारी भएको बैंक जमानत भुक्तानी रोक्ने कार्य बैंकिङ व्यवसायको विश्वसनीयता, व्यापार व्यवसायभित्रको सहज र स्वच्छ गतिविधि तथा व्यवसायी स्वयंले निर्धारण गरेका सर्तसमेतको विपरीत हुन जान्छ । तसर्थ पुनरावेदक र प्रत्यर्थी संस्थानबिचको कारोबार र सम्बन्धले हिताधिकारी संस्थानको पक्षमा प्रत्यर्थी सिटिजन बैंक इन्टरनेसनल लि. ले १६ अप्रिल २०१२ मा जारी गरेको Bid Bond बैंक जमानतको हैसियतमा कुनै असर नपर्ने र यो बैंक र हिताधिकारीबिचको स्वतन्त्र र छुटै करार भएकाले हिताधिकारीले २०६९/४/२८ मा गरेको बैंक जमानतबमोजिमको रकम भुक्तानीको माग गरेको र उक्त भुक्तानी पठाउनु बैंकको कानूनी दायित्व रहेको देखिँदा पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

२५. अब पाँचौ प्रश्नतर्फ विचार गर्दा माथिका प्रकरणहरूमा उल्लिखित आधार तथा कारणहरूबाट जारी बोलपत्र जमानत (Bid Bond) का सर्तहरू तथा सार्वजनिक खरिद ऐन तथा नियमावलीको व्यवस्थासमेतको आधारमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट निवेदन खारेज गर्ने गरी मिति २०६९/१२/१४ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा

१०२२८ - विप्लव हमाल वि. नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्, प्र.म.तथा म.प.को कार्यालय, सिंहदरबारसमेत

सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनू ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या.डा.आनन्दमोहन भट्टराई

इजलास अधिकृतः डोलनाथ न्यौपाने
इति संवत् २०७६ साल वैशाख ९ गते रोज २ शुभम् ।

४०४० ५५३

निर्णय नं. १०२२८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री अनिलकुमार सिन्हा
माननीय न्यायाधीश श्री बमकुमार श्रेष्ठ
फैसला मिति : २०७५।३।७
०७९-WO-०९२७

मुद्दा:- उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : पर्वत जिल्ला, नाङ्गालिवाङ्ग गाउँ विकास समिति वडा नं. ९ स्थित ३० श्री दक्षिणामकाली क्रसर उद्योगको प्रो. विप्लव हमाल
विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार काठमाडौंसमेत

- राजनीतिक वा प्रशासनिक नेतृत्वले आफूले गरे गराएको कामको इमान्दारितापूर्वक जिम्मेवारी लिन्छन् भन्ने जनताको वैधानिक अपेक्षा हुने ।
- आफूमाथि परेको कर राजस्वको आर्थिक भारबाट आफ्नो लागि केही भएको छ, त्यस्ता राजस्व अनाहकमा खेर गएको होइन भन्ने अनुभूति सरकारले जनतालाई दिनै पर्ने ।

(प्रकरण नं. ४)

- कुनै पदाधिकारीको स्वेच्छामा मात्र राष्ट्रिय महत्वको नीतिगत निर्णय गर्ने कुरा छोड्नु उपयुक्त नहुने ।
- वस्तुनिष्ठ आधार र कारणविना एक पटक एउटा मापदण्ड र अर्को पटक अर्को मापदण्ड निर्धारित गर्दै जाने कार्यलाई उचित मान्न नसकिने ।

(प्रकरण नं. ९)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल, विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री इन्द्रबहादुर अधिकारी, श्री खड्गबहादुर बुढाथोकी र श्री बालकृष्ण भण्डारी

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री दशरथ पंगेनी

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प. २०६८, अंक १, नि.नं. ८५४२
- ने.का.प. २०६८, अंक ५, नि.नं. ८६२०

सम्बद्ध कानून :

आदेश
न्या.अनिलकुमारसिन्हा: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र धारा १०७(२)

बमोजिम यस अदालतको क्षेत्राधिकारअन्तर्गतको भई दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार रहेको छ :-

म निवेदकका नाममा दर्ता रहेको उद्योग सबै दृष्टिकोणबाट उचित स्थानमा रहेको छ । यो उद्योग हाल मालदुड्गाबाट बेनीबजार जाने सडक (जुन राजमार्ग होइन) बाट करिब १५० मिटर टाढा रहेको छ । साथै छ किलोमिटर टाढाबाट व्यक्तिगत लगानी गरी २०० के.भि.ए.को ट्रान्सफर्मर तथा पोलहरू तत्कालीन अवस्थामा रु.२५ लाख लगानी गरी विद्युत लाइन जोडेको छु । उद्योग सञ्चालनलाई बैंकबाट लिएको क्रणहरू तिर्नुपर्ने अवस्था छ । यो उद्योग हालको मापदण्डबमोजिम नदीबाट ५०० मिटर टाढा हुनु पर्ने भन्ने बुँदाबाहेक हालको अन्य मापदण्डभित्र नै रहेको छ । साथै यो उद्योगलाई अन्यत्र स्थानान्तरण गर्न सक्ने अवस्था पनि छैन । यस अवस्थामा कायम भएको मापदण्डभित्र रही दर्ता गरी सञ्चालन भएको अवस्थामा हाल कायम भएको मापदण्डका आधारमा बन्द गर्नुपर्ने कारण हुन सक्दैन । पहिला नै कायम भएको ऐन नियम र मापदण्डका आधारमा स्थापित, उद्योगलाई हालको मापदण्डविपरीत भनी बन्द गर्ने गरी भएको सम्पूर्ण कार्य त्रुटिपूर्ण रहेकोले बदर भागी रहेको छ ।

प्रकरणहरूमा उल्लेख गरेबमोजिम जारी भएको नयाँ मापदण्ड कानूनमा आधारित नभएको, उक मापदण्डलाई पश्चात्‌दर्शी असर पर्ने गरी लागू गर्ने काम भएको, समितिबाट म निवेदकको उद्योग हाल आएको मापदण्डविपरीत भएकोले मिति २०७१।४।१५ को निर्णयबमोजिम उद्योग बन्द गर्नु होला भनी गराएको जानकारी तथा विपक्षीहरूबाट भएको तत्सम्बन्धी सम्पूर्ण काम कारबाही एवं निर्णय कानूनको त्रुटि गरी भएको एवं सो निर्णयबाट नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(च), १५(१),(२०), १९(१)(२) द्वारा प्रदत्त म निवेदकको मौलिक तथा सम्पत्तिसम्बन्धी

हकमा आधात एवं कुण्ठा पुन्याएकोले अन्य विकल्पको अभावमा ऐ.कै.धारा ३२ एवं १०७(२) अन्तर्गत यो निवेदन गर्न आएको छु । उत्प्रेषणको आदेशद्वारा उद्योग बन्द गर्ने गरी भएको निर्णय यस उद्योगलाई असर पर्ने गरी कायम भएको नयाँ मापदण्ड तथा तत्सम्बन्धी सम्पूर्ण काम कारबाही यस उद्योगको हदसम्म उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी उद्योगलाई पूर्ववत् सञ्चालन गर्न दिनु भन्ने परमादेशलगायत उपयुक्त आज्ञा आदेश वा पुर्जी जारी गरिपाउँ । उदार अर्थतन्त्र हुने प्रजातान्त्रिक व्यवस्थामा सरकारको भूमिका नियामक संस्थाको रूपमा सीमित रहन्छ । राज्यले उपयुक्त नीति बनाई निजी क्षेत्रलाई लगानीमैत्री वातावरण बनाई नीति नियम र मापदण्डसमेत तोकी निजी क्षेत्रले आफ्नो लगानीसमेत गरी स्थापना भएका उद्योगलाई उक मापदण्ड र नीति नियमविपरीत हुने गरी पछि तोकिएको मापदण्डले पहिला प्राप्त गरेको सुविधाबाट वज्चित गर्न मिल्दैन । औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ का विभिन्न प्रावधानहरू, विशेष गरी, ऐनको दफा २० को व्यवस्था प्रतिकूल गई भएको विपक्षीहरूको काम कारबाही एवं निर्णय कानूनविपरीत भएको प्रस्त छ । विपक्षीहरूको उक निर्णयबाट उद्योग बन्द गर्नुपर्ने भएकोले सारै अन्यायमा परेको प्रस्त छ । म निवेदकले बैंकहरूबाट लिएको कर्जा तिर्न बुझाउन नसक्नाले बैंकको कर्जा नबुझाउने क्रणीमा निवेदक दर्ज हुने अवस्था उत्पन्न भएको छ । अतः यस निवेदनको अन्तिम टुड्गो नलागेसम्म उद्योग सञ्चालनमा कुनै हस्तक्षेप तथा बाधा विरोध नगर्नु नगराउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को ४१ बमोजिम विपक्षीहरूका नाममा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने बेहोराको निवेदक विप्लव हमालको रिट निवेदन ।

निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथै राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित

जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नकल साथै राखी विपक्षी नं. १, २, ३, ४ र ६ लाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाइदिनू । निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेश गस भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ लिई आफैँ वा आफ्नो प्रतिनिधिद्वारा उपस्थित हुनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नकल साथै राखी विपक्षी नं.५ लाई सम्बन्धित जिल्ला अदालतमार्फत सूचना पठाई रीतपूर्वक म्याद तामेल गरी लिखित जवाफ परे वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु । साथै निवेदकले माग गरेअनुसार अन्तरिम आदेश जारी हुने नहुने सम्बन्धमा छलफलको निमित्त मिति २०७१०५।१८ को पेसी तारेख तोकी, पहिले एवं पछिल्लो मापदण्डका प्रतिलिपिहरू महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिई आउनु भनी विपक्षीहरूलाई जानकारी गराई नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्ने यस अदालतबाट भएको कारण देखाउ आदेश ।

विपक्षी रिट निवेदकले नेपाल सरकारको मिति २०७१०५।११ को निर्णयबमोजिम मापदण्डविपरीतका क्रसर उद्योग सञ्चालनमा रोक लगाउने गरी भएको निर्णयबाट आफूलाई अन्याय पर्न गएकाले सो निर्णय बदर गरिपाउँ भनी मुख्य दाबी लिई रिट निवेदन दायर गर्नुभएको देखिन्छ । वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ र नियमावली, २०५४ मा भएका विभिन्न प्रावधानबमोजिम वातावरणको संरक्षण गर्ने, प्राकृतिक सम्पदाको संरक्षण गर्ने जस्ता कार्य गर्ने अधिकार नेपाल सरकारमा निहित रहेको छ । वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा २३ र २४ मा सो ऐन कार्यान्वयनका लागि नेपाल सरकारले नियम, निर्देशिका बनाई लागू गर्न सक्नेछ भन्ने व्यवस्थाका आधारमा नेपाल सरकारले सर्वसाधारण नेपाली जनताको एवं राष्ट्रिय हितसमेतलाई ध्यानमा राखी वातावरण संरक्षण गर्ने उद्देश्य र प्राकृतिक सम्पदाको संरक्षण गर्ने उद्देश्यबाट

मापदण्ड बनाई लागू गरेको हो । ऐनले दिएको अधिकार प्रयोग गरी बनाइएको मापदण्डविपरीत सञ्चालनमा रहेका क्रसर उद्योगहरूलाई मात्र नेपाल सरकारको मिति २०७१०५।११ को निर्णयबाट सञ्चालनमा रोक लगाइएको हो । मापदण्डबमोजिम सञ्चालन हुने उद्योगलाई सञ्चालनमा रोक लगाउन खोजिएको हैन । यसरी नेपाल सरकारले कानूनबमोजिम गरेको निर्णयका आधारमा यस विभागबाट भएको कामकारबाही बदर गरी पाउन विपक्षीले गर्नुभएको रिट निवेदन खारेजभागी छ । साथै नेपाल सरकारको मिति २०७१०५।१६ बमोजिमको निर्णयबाट मिति २०७१ पुस मसान्तसम्म क्रसर उद्योगहरू सञ्चालन गर्न पाउने गरी निर्णय भइसकेकोले विपक्षीको मागबमोजिमको रिट जारी हुनुको कुनै औचित्यसमेत नरहने भएकाले विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने घरेलु तथा साना उद्योगको तरफबाट ऐ.का महानिर्देशक विनोदप्रसाद आचार्यको लिखित जवाफ ।

नेपालको भौगोलिक बनावटको कारण बाढी पहिरो तथा भू-क्षयबाट जोगिने नीति नियम बनाउँदा हुन जाने व्यवसायीको रोकावट आफैँमा गैरन्यायिक हुँदा सरकारी क्षतिपूर्ति गैरन्यायिक विषयमा दिनु / मानु आफैँमा अन्यायपूर्ण भई अनुचित हुनुका साथै प्राकृतिक स्रोत साधनको अनुचित दोहन नियन्त्रण गर्न चालिने आवश्यक कदम तथा सुधार गरिने ऐन नियमउपर वातावरणीय विधिशास्त्रले पश्चात्दर्शी असरसमेतलाई क्षतिपूर्तिको आधार बनाउन नमिल्ने हुँदा विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने घरेलु तथा साना उद्योग विकास समितिका नि. कार्यकारी निर्देशक धनराज पन्तको लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्को मिति २०७१।२।८ को निर्णयअनुसार गठित कार्यदलले पेस गरेको प्रतिवेदन कार्ययोजनासहित कार्यान्वयनका लागि मन्त्रिपरिषद्समक्ष प्रस्ताव पेस गर्न विज्ञान प्रविधि तथा वातावरण मन्त्रालयमा पठाउने निर्णय भएबमोजिम

नेपाल कानून पत्रिका, २०७६, असार

विज्ञान प्रविधि तथा वातावरण मन्त्रालयबाट पेस भएको प्रस्ताव मिति २०७९।४।२ को मन्त्रिपरिषद्को बैठकमा पेस भएको थियो । उक्त मितिको बैठकले आर्थिक तथा पूर्वाधार समितिमा छलफल गरी समितिको निर्णयबमोजिम गर्ने गरी अछित्यारी प्रदान गरेबमोजिम मिति २०७९।०५।१६ मा बसेको मन्त्रिपरिषद्को आर्थिक तथा पूर्वाधार समितिको बैठकबाट म.प.बै.सं. २३-०७।१ मिति २०७९।०५।१३ को मन्त्रिपरिषद्को बैठकमा माननीय अर्थ मन्त्रीले ढुङ्गा गिड्डी बालुवाको अभावका कारण अर्थतन्त्रमा परेको नकारात्मक असरबारे प्रस्तुत गर्नुभएको विषयउपर छलफल हुँदा मन्त्रिपरिषद् आर्थिक तथा पूर्वाधार समितिले केन्द्रीय अनुगमन समितिलगायत अन्य सम्बन्धित निकायबाट हालसम्म विभिन्न समयमा भएका निर्णयसमेतको समीक्षा गरी मन्त्रिपरिषद् आर्थिक तथा पूर्वाधार समितिले उपयुक्त निर्णय लिने निर्णय भएअनुसारः- (क) तराई-मध्येस र चुरे क्षेत्रमध्ये नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद) को मिति २०७९।०३।०२ को निर्णयानुसार कायम भएको वातावरण संरक्षण क्षेत्रमा मन्त्रिपरिषद्को सोही निर्णयानुसार हुने । उक्त क्षेत्रबाहेक अन्य क्षेत्रको हकमा नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०७०।०५।१७ को निर्णयानुसारको मापदण्ड, २०७९ पुस मसान्तसम्म स्थगन गर्ने । साबिकबमोजिम दर्ता भएका क्रसर उद्योगहरूको इजाजत / अनुमति पत्र २०७९ पुस मसान्तसम्मका लागि नवीकरण गर्ने । (ख) नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद) को मिति २०७०।५।१७ को निर्णयानुसार स्वीकृत मापदण्डमा भौगोलिक क्षेत्र वा जिल्लागतरूपमा पुनरावलोकन गर्नुपर्ने भएमा जिल्ला अनुगमन तथा समन्वय समितिको सिफारिस र केन्द्रीय अनुगमन समितिको सहमतिमा वातावरण, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले आवश्यक निर्णय गर्न सक्ने । (ग) ढुङ्गा, गिड्डी, बालुवाको बजार मूल्य जिल्ला अनुगमन तथा समन्वय समितिले नियमित अनुगमन गरी अनुचित मूल्य वृद्धि हुन नदिने । कृत्रिम अभाव

सिर्जना गरे वा मूल्य वृद्धि गरे वा आपूर्ति अवरुद्ध गरे वा गराएको पाइएमा तत्काल आकर्षित हुने अधिकतम प्रभावकारी कानूनबमोजिम प्रमुख जिल्ला अधिकारीले कारबाही गर्ने र देशभर निर्वाधरूपमा ढुवानी तथा सहज आपूर्तिको व्यवस्था गृह मन्त्रालयले मिलाउने निर्णय भएको हो । उक्त निर्णय कुनै व्यक्ति वा उद्योगप्रति मात्र लक्षित नभई सबैलाई समानरूपमा लागू हुने गरी तर्जुमा गरिएको मापदण्डको अधीनमा रहेर गरिएको अवस्था हुँदा सो मापदण्ड तथा सोमा लिइएका आधारहरू खारेज हुनुपर्ने अवस्था छैन ।

सम्मानित सर्वोच्च अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६७।०४।२१ (२०६६ सालको रिट नं.०५२१, अधिवक्ता नारायणप्रसाद देवकोटा वि. सम्माननीय प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत) मा जारी भएको आदेशमा समेत स्पष्टरूपमा ढुङ्गा, गिड्डी, बालुवा प्राकृतिक स्रोत भएको कारण Public Trust Doctrine र संविधानको धारा ३।३।३ अनुसार प्राकृतिक स्रोत राज्यको स्वामित्वको सार्वजनिक सम्पत्ति भएकोले यसमा कुनै एक व्यक्तिले न्यूनतम राजश्व बुझाएको भरमा व्यक्तिलाई नाजायज फाइदा हुन हुँदैन भन्ने स्पष्ट धारणा आइसकेको छ । वातावरणलाई कुनै पनि तवरबाट हानि नोकसानी गर्ने उद्योगबाटै वातावरणमा पुग्न गएको क्षति भराउनु पर्छ (Polluter Pay Principle) भन्ने मान्य सिद्धान्तमा आधारित हुँदा हानि नोकसानी गर्ने उद्योगलाई सरकारले क्षतिपूर्ति दिँदैन त्यसको बदलामा त्यस्ता उद्योग स्वयम् कारबाहीका हकदार हुन्छन् । अतः रिट निवेदनमा लिइएका जिकिरहरू भ्रमपूर्ण र असान्दर्भिक हुँदा रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयका तर्फबाट ऐ.का सचिव राजुमानसिंह मल्लको लिखित जवाफ ।

वातावरणको संरक्षण गरी उद्योग सञ्चालन गर्नु रिट निवेदकको समेत कर्तव्य हुन आउँदछ । रिट निवेदकलगायत मापदण्ड पूरा नभएका

देशभरका क्रसर उद्योग २०७१ पुष मसान्तसम्म नयाँ मापदण्डबमोजिमको व्यवस्थापन गर्न समयावधि थप गरी पुनः सञ्चालन गर्न दिने भनी नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको मिति २०७१।४।१६ च.नं. १०४७ को निर्देशनबमोजिम पुनः पूर्ववत् अवस्थामा सञ्चालन भइसकेको छ । सो अवधिपछि तोकिएको मापदण्ड पूरा गरी वातावरणीय प्रभावमा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी उद्योग सञ्चालन गर्दा रिट निवेदकसमेतलाई लाभ पुग्ने, उद्योग दिगोरूपमा सञ्चालन हुने हुँदा रिट निवेदकको नागरिक हक अधिकारको उल्लङ्घनमै यस कार्यले थप व्यवस्थित हुन सक्ने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने जिल्ला विकास समितिको कार्यालय पर्वतका स्थानीय विकास अधिकारी भीमबहादुर कुँवरको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदकले उद्योग दर्ता गर्दा कानूनतः उद्योग रहने घनाबस्तीबाट २ कि.मि. टाढा हुनुपर्ने, क्रसिड मेसिनको लागि सेड अनिवार्य रूपमा बनाउनु पर्ने, क्रसर मेसिन राखिएको स्थानबाट कम्तीमा १०० फिट रेडियसको जग्गा उद्योगले प्रयोग गर्नुपर्ने, वायु एवं ध्वनि प्रदूषण नियन्त्रणको लागि आवश्यक उपकरणहरू जडान गरी सञ्चालन गर्नुपर्ने, धुलोलाई बाहिर निस्कन नदिन क्रसर चलाउँदा पानी स्प्रे गरी धुलो नियन्त्रण गर्ने प्रविधि अनिवार्य रूपमा जडान गर्नुपर्ने, आई.ई.ई. प्रतिवेदनमा उल्लेख भएबमोजिम कच्चा पदार्थ दुङ्गाको स्रोत इजाजत प्राप्त व्यक्ति, संस्थाबाट खरिद गर्नुपर्ने, नदीबाट निकाल्नु परेमा आवश्यक स्वीकृति लिनु पर्ने, क्रसर उद्योगबाट निस्कने फोहर धुलो नदीमा फाल्न नहुने, यस सम्बन्धमा पछि लागू हुने मापदण्ड नीति निर्देशनको पालना गर्नुपर्नेसमेतका मापदण्ड तोकिएको थियो । नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०७०।५।१७ को निर्णयानुसार वातावरणीय प्रभावसमेतलाई मूल्याङ्कन गरी क्रसर उद्योग सञ्चालन गर्न राजमार्गबाट ५०० मिटर, खोला

किनारबाट ५०० मिटर, शिक्षण संस्थाबाट २ कि.मि. धार्मिक, साँस्कृतिक र पुरातात्त्विक महत्वका स्थानबाट २ कि.मि., सुरक्षा निकायबाट २ कि.मि., वन, निकुञ्ज र आरक्षबाट २ कि.मि., घनाबस्तीबाट २ कि.मि. टाढा रहने गरी क्रसर उद्योग सञ्चालनमा मापदण्ड तोकिएको हो । नेपाल सरकारले तोकेका उक्त नयाँ मापदण्डका आधारमा दुङ्गा, गिरी, बालुवाको व्यवस्थापनका लागि गठित जिल्ला अनुगमन तथा समन्वय समितिले जिल्लामा रहेका क्रसर उद्योगहरूलाई तोकिएको मापदण्ड पूरा भए नभएको सन्दर्भमा मिति २०७०।०।३० गते स्थलगत अनुगमन/अध्ययन गर्दा उक्त साबिक दर्ताका बखत तोकिएका मापदण्डसमेत पूरा नभएको देखिएको हो । सो मापदण्ड पूरा नभएको देखिएको हुँदा विपक्षीसमेतको क्रसर उद्योगलाई नेपाल सरकारले तोकेको समय अवधिभित्र स्थानान्तरण गरी मापदण्ड पूरा गरी उद्योग सञ्चालन गर्नका लागि नेपाल सरकारको निर्णयलाई जिल्ला अनुगमन तथा समन्वय समितिले कार्यान्वयन गरेको हो । निवेदकलाई मापदण्ड पूरा गरी स्थानान्तरण गरी उद्योग सञ्चालन गर्न संवत् २०७०।५।१७ मा नै जानकारी दिई सकिएकोमा सो विषयलाई स्वीकार गरी बसी हाल विलम्ब गरी प्रस्तुत निवेदन दायर भएकाले खारेज गरिपाउँ भन्ने घरेलु तथा साना उद्योग विकास समिति शाखा कार्यालय पर्वतका वरिष्ठ उद्योग अधिकृत शिवशंकर बानियाँको लिखित जवाफ ।

वातावरणको संरक्षण गरी उद्योग सञ्चालन गर्नु रिट निवेदकको समेत कर्तव्य हुन आउने र रिट निवेदकको उद्योग सञ्चालनका लागि नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को निर्णयानुसार २०७१ पौष मसान्तसम्मका लागि पूर्ववत् अवस्थामा उद्योग सञ्चालन भएको र सो अवधिपछि तोकिएको मापदण्ड पूरा गरी वातावरणीय प्रभावमा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी उद्योग सञ्चालन गर्दा रिट निवेदकसमेतलाई लाभ पुग्ने, उद्योग दिगोरूपमा सञ्चालन हुने हुँदा रिट

निवेदकको नागरिक हक अधिकारको उल्लङ्घन नभई यस कार्यले थप व्यवस्थित हुन सक्ने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने जिल्ला अनुगमन तथा समन्वय समिति संयोजक एवं जिल्ला प्रशासन कार्यालय पर्वतका प्रमुख जिल्ला अधिकारी कृष्णप्रसाद झावालीको लिखित जवाब ।

मिति २०७१/०५/१२ मा यस अदालतबाट भएको आदेशअनुसारको पहिलो एवं पछिल्लो मापदण्डका प्रतिलिपिहरू पेसीको दिन इजलाससमक्ष देखाई फिर्ता लैजाने गरी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत माग गरी पूर्ण सुनुवाइको लागि नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्ने यस अदालतबाट मिति २०७१/०७/१८ मा भएको आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल, विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री इन्द्रबहादुर अधिकारी, श्री खड्गबहादुर बुढाथोकी र श्री बालकृष्ण भण्डारीले निवेदकको क्रसर उद्योग हाल पनि सञ्चालन भइरहेको अवस्था छ । क्रसर उद्योग दर्ता गर्दाको अवस्थामा मापदण्डअनुसार प्रक्रिया पूरा गरी दर्ता भएको हो । सो उद्योग सञ्चालन गरी वाधा व्यवधान भई वातावरणीय असर परेको नदेखिएको अवस्थामा विपक्षीहरूको उक्त निर्णयबाट उद्योग बन्द गर्नुपर्ने भएकोले साहै अन्यायमा परेको अवस्था प्रस्त छ । निवेदकले विभिन्न बैंकहरूबाट लिएको कर्जा तिर्न बुझाउन नसकेको अवस्थामा बैंकको कर्जा नबुझाउने क्रृष्णीमा निवेदक दर्ज हुने अवस्था छ । तसर्थ, क्रसर उद्योग सम्बन्धमा नेपाल सरकारले हाल तोकेको मापदण्डअनुसार तपाइँको उद्योग रहेको नदेखिएकोले तत्काल बन्द गर्न निर्देशन दिने र मापदण्डअनुसारको स्थानमा स्थानान्तरण गरी सञ्चालन गर्न चाहेमा मापदण्डअनुसार मात्र सञ्चालन गर्न निर्देशन दिने भनी जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा बसेको जिल्ला अनुगमन तथा समन्वय समितिको बैठकबाट मिति २०७१/०४/१५ मा भएको निर्णय तथा आवश्यक कारबाहीको लागि जिल्ला विकास समिति कार्यालय पर्वतको मिति २०७१/०४/१५ च.नं. ६३ को पत्रसमेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी जो चाहिने आज्ञा आदेश पुर्जीसमेत जारी गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री दशरथ पंगेनीले निवेदकले नयाँ मापदण्डअनुसार क्रसर उद्योग सञ्चालन गर्नुपर्नेमा पुरानो मापदण्डअनुसार क्रसर उद्योग सञ्चालन गरेकोले निवेदकको निवेदन मागअनुसार रिट जारी हुने होइन भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

प्रस्तुत मुद्दामा दुवै पक्षको बहस जिकिरसमेत सुनी निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. यसमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा क्रसर उद्योग सम्बन्धमा नेपाल सरकारले हाल तोकेको मापदण्डअनुसार तपाइँको उद्योग रहेको नदेखिएकोले तत्काल बन्द गर्न निर्देशन दिने र मापदण्डअनुसारको स्थानमा स्थानान्तरण गरी सञ्चालन गर्न चाहेमा मापदण्डअनुसार मात्र सञ्चालन गर्न निर्देशन दिने भनी जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा बसेको जिल्ला अनुगमन तथा समन्वय समितिको बैठकबाट मिति २०७१/०४/१५ मा भएको निर्णय तथा आवश्यक कारबाहीको लागि जिल्ला विकास समिति कार्यालय पर्वतको मिति २०७१/०४/१५ च.नं. ६३ को पत्रसमेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी जो चाहिने आज्ञा आदेश पुर्जीसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदकको मुख्य निवेदन दाबी रहेको देखियो ।

३. वातावरणको संरक्षण गरी उद्योग सञ्चालन गर्नु रिट निवेदकको समेत कर्तव्य हुन आउने र रिट निवेदकको उद्योग सञ्चालनका लागि नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को निर्णयानुसार २०७१

पौष मसान्तसम्मका लागि पूर्ववतः अवस्थामा उद्योग सञ्चालन भएको र सो अवधिपछि तोकिएको मापदण्ड पूरा गरी वातावरणीय प्रभावमा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी उद्योग सञ्चालन गर्दा रिट निवेदकसमेतलाई लाभ पुग्ने, उद्योग दिगोरूपमा सञ्चालन हुने हुँदा रिट निवेदकको नागरिक हक अधिकारको उल्लङ्घन नभई यस कार्यले थप व्यवस्थित हुन सक्ने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षीहरू जिल्ला अनुगमन तथा समन्वय समिति संयोजक एवं जिल्ला प्रशासन कार्यालय पर्वतका प्रमुख जिल्ला अधिकारी कृष्णप्रसाद ज्ञावलीसमेतको छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ रहेको देखियो ।

४. प्रस्तुत विवादमा वातावरणको विनासलाई न्यूनीकरण गर्ने उद्देश्यले रोडा, ढुङ्गा, गिड्डी तथा बालुवा नियमन तथा विदेश निकासीसम्बन्धी प्रतिवेदन, २०६९ मा राजमार्ग, खोला किनारा, शिक्षण संस्था, स्वास्थ्य, धार्मिक, साँस्कृतिक र पुरातात्त्विक महत्त्वका स्थान, सुरक्षा निकाय वन राष्ट्रिय निकुञ्ज र आरक्ष एवं घनाबस्तीबाट दुरी कायम गरिएकोमा पुनः नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०७०/०३/२७ को निर्णयअनुसार उक्त मितिपूर्वके मापदण्ड कायम गर्ने निर्णय भएको बेहोरा उद्योग विभागको मिति २०७०/०५/१९ को पत्रबाट देखियो । यस्तै मिति २०७०/०५/१७ को परिवर्तित मापदण्डको कार्यान्वयनलाई २०७१ पौषसम्मको लागि पुनः स्थगित गरिएकोसमेत पनि देखियो । कुनै मापदण्ड बनाउनुको पछाडि त्यसको आवश्यकता तथा प्रभावकारिताबारे अध्ययन गरी समयसापेक्ष रूपमा प्रचलित कानूनको दायरा तथा कानून प्रदत्त अधिकारभित्र रही बनाइएको विश्वास गरिन्छ । मापदण्ड बनाएपछि त्यसलाई लागू गर्ने प्रतिबद्धता सम्बन्धित अधिकारी तथा निकायले देखाउनै पर्छ । संशोधित मापदण्ड बनाएपछि कुनै यथोचित कारण वा औचित्यविना त्यसको कार्यान्वयनलाई ढिलाई

गर्नुले जनताको विश्वास खलबल्याउँछ भन्नेतर्फ जिम्मेवार नेतृत्व वर्ग एवं पदाधिकारीहरू सजग रहनै पर्ने हुन्छ । प्रत्येक जिम्मेवार निकायको काममा पारदर्शिता, एकरूपता एवं कानून र आधार खुलेको हुनु सुशासनको लागि आवश्यक हुन्छ । कुनै पनि विषयमा कुनै अध्ययन अनुसन्धान गर्ने आवश्यकता महसुस भएपछि तत्सम्बन्धमा थप काम गर्दा राष्ट्रको स्रोत साधनको प्रयोग हुन्छ । त्यस्तो अनुसन्धानको लागि वा अन्य प्रयोजनको लागि भएका सरकारका निकायहरूले गरेको कामहरूमा भएका स्रोत साधनको प्रयोग भनेको जनताले बुझाएको कर आदि माथिको भार हो भन्ने तथ्यमा जोसुकैले हैकका राख्नु पर्दछ । आवश्यकता महसुस गरी विज्ञ नियुक्त गर्ने, विज्ञबाट प्रतिवेदन लिने तर कार्यान्वयन गर्दा अन्य हचुवा वा आत्मनिष्ठ आधार, कारण र प्रकृतिबाट वा बाह्य प्रभावबाट निर्णय वा कार्यान्वयन गर्नबाट पन्छिने, ढिलाई गर्ने वा आत्मनिष्ठ रूपमा अन्यथा निर्णय गर्ने कार्यले सुशासनको अनुभूति दिँदैन । राजनीतिक वा प्रशासनिक नेतृत्वकर्ताले आफूले गरे गराएको कामको इमान्दारितापूर्वक जिम्मेवारी लिनुपर्ने ती नेतृत्व वर्गबाट जनताले गर्ने वैधानिक अपेक्षा हो । आफूमाथि परेको कर राजस्वको आर्थिक भारबाट आफ्नो लागि केही भएको छ, त्यस्ता राजस्व अनाहकमा खेर गएको होइन भन्ने अनुभूति सरकारले जनतालाई दिनै पर्दछ ।

५. प्राकृतिक सम्पत्ति राष्ट्रको सम्पत्ति हो, जो भावी पुस्ताको लागिसमेत हामीले बचाई राख्नु पर्ने हुन्छ । पटकपटक राजनीतिक नेतृत्व परिवर्तन भएकै आधारमा राष्ट्रको प्राकृतिक स्रोत साधनहरूको बृहत्तर प्रभाव पार्ने विषयमा एक पटक गरिएको निर्णय परिवर्तन गर्दा प्राकृतिक वस्तुको संरक्षणमा अन्यौलता आउने सम्बन्धमा सरोकारवाला सचेत रहनु पर्ने हुन्छ । यस्तो कार्य वाज्छनीय हुँदैन । आफूले गरेको निर्णय वा कामको दुरगामी प्रभाव पर्छ भन्ने कुरा सुरूमै सोचेर मात्र निर्णय गर्नुपर्छ । जिम्मेवार पदाधिकारी वा निकायले आफूले

एकपटक गरेको निर्णय कार्यान्वयन नहुँदै तत्काल संशोधन वा परिवर्तन गरिहाल्नु पर्ने अपरिहार्यता देखिएमा आफूले अघि निर्णय गर्दा गल्ती भएको प्रथमतः स्वीकार गर्नुपर्छ, अन्यथा एउटा निर्णय गर्ने र त्यसको जिम्मेवारी लिनु नपर्ने गरी परिवर्तन, स्थगन, संशोधन गर्दा सरकारी काम कारबाही अनुशासन र सुशासनमा नबाँधिएको प्रमाणित हुन्छ । सम्बन्धित निकायको कामकारबाहीमा एकरूपता नहुनु, अध्ययन प्रतिवेदनहरू आलंकारिक रूपमा राखी त्यसको कार्यान्वयन नगर्नु, आफूले चाहे जस्तो प्रतिवेदन नआएमा त्यसको कार्यान्वयन नगर्नु, कुनै प्रकृतिको दबाब प्रभावमा कुनै व्यक्ति विशेष वा समूहलाई फाइदा हुने वा प्रभावित गर्ने प्रकृतिका कामकारबाही हुनु जस्ता कार्यले राष्ट्रको स्रोत साधनको दुरुपयोग भएको, वातावरण विनास हुन गएको तथा देशमा सुशासन प्रश्न उठेका उदाहरणहरू पटकपटक अगाडि आएका छन् ।

६. अर्कोतर्फ उद्योग व्यवसायीहरूबाट लगानी गरी व्यवसाय सञ्चालन गर्दा केही वैधानिक अपेक्षा हुन्छन् भन्ने पनि विचारणीय विषय हुन् । प्रचलित कानूनको अधीनमा रही वैधानिक रूपमा तयार भएका मापदण्ड आदिसमेत पालना हुने गरी निर्वाध रूपमा व्यवसाय गर्ने पाउनु व्यवसायीहरूको अधिकारको विषय पनि हो । यसै सन्दर्भमा निवेदक दिवाकर गोल्चा विरुद्ध नेपाल सरकार उद्योग मन्त्रालयसमेत भएको उत्प्रेषणमिश्रित परमादेश मुद्दा (ने.का.प. २०६८, भाग ५३, अंक-१, नि.न. ८५४२) मा, “उद्योग स्थापना हुँदाको प्रचलित कानूनले दिएको सुविधालाई पछि लागू भएको कानूनले प्रतिकूल असर पार्ने गरिँदैन । यही नै अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता हो जसलाई संसारभरी Trade Jurisprudence को न्यूनतम् Principle का रूपमा स्वीकारेपछि Estoppel बाट राज्य पन्छिन नहुने” भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ । उपर्युक्त प्रतिपादित सिद्धान्तअनुसार, कुनै पनि उद्योग

स्थापना गर्दाका अवस्थामा लागू रहेका ऐन, कानून मापदण्ड हेरेर लगानी गरी उद्योग स्थापना गरेपछि तत्काल प्रचलित ऐन, कानूनअन्तर्गत राज्यले कबुल गरेको सुविधा एवं सहुलियत प्रदान गर्न सामान्यतया राज्य विबन्धित हुन्छ । लगानी गर्नेले आफ्नो लगानीको सुरक्षा तथा प्राप्त गर्ने सुविधाको आकर्षणको आधारमा लगानी गरेको हुन्छ । यस्ता विषय संविधान प्रदत्त पेसा व्यवसाय गर्ने स्वतन्त्रता तथा सम्पत्तिसम्बन्धी हक्सँग समेत आबद्ध हुन्छ । त्यही भएर यस क्षेत्रमा कानूनको परिवर्तन नै गर्दा पनि सामान्यतया भविष्यप्रभावी रूपमा लागू गरिन्छ । उद्योग स्थापना हुँदाको प्रचलित कानूनले दिएको सुविधालाई पछि लागू भएको कानूनले प्रतिकूल असर पार्ने गरी गरिँदैन । यो व्यापार विधिशास्त्रको मान्य सिद्धान्तका रूपमा सामान्यतः स्वीकारिएको हुन्छ ।

७. रामप्रसाद उपाध्याय विरुद्ध घरेलु तथा साना उद्योग विभाग, त्रिपुरेश्वर काठमाडौंसमेत भएको उत्प्रेषण मुद्दा (ने.का.प. २०६८, भाग ५३, अंक-५, नि.न. ८६२०) मा “कुनै पदाधिकारीको स्वेच्छामा मात्र राष्ट्रिय महत्त्वको नीतिगत निर्णय गर्ने नगर्ने कुरा छोड्नु उपयुक्त हुँदैन । यसका अतिरिक्त एक पटक एउटा मापदण्ड र अर्को पटक अर्को मापदण्ड निर्धारित गर्दै जानुलाई कुनै दृष्टिकोणले पनि उचित मान्न नसकिने” भन्ने यस अदालतबाट सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पनि यहाँ विवेचना गर्नु आवश्यक छ । यस्ता मान्य सिद्धान्तहरू मानव निर्मित सर्तहरू सम्बन्धमा सामान्यतः लागू गरिन्छ । तर यसका केही अपवाद पनि रहन सक्छन् । प्राकृतिक स्रोत साधनको विनास हुने अवस्थामा, उद्योगहरू स्थापनापश्चात् सिर्जना हुने वातावरणीय दुष्प्रभावको बारे अनुसन्धानबाट कुनै क्षेत्रको बासिन्दाहरू, साँस्कृतिक वा धार्मिक सम्पदा, विद्यालय, स्वास्थ्य संस्थाहरूलगायत त्यस क्षेत्रको कृषि जस्ता सामान्य जनताको जीविकामा दीर्घकालीन प्रभाव पर्ने विषय आदिमा सिर्जना हुन गएको प्रतिकूल प्रभावबारे आधिकारिक रूपमा वा स्वतन्त्र रूपमा

समेत भएका सर्वेक्षण वा अनुसन्धानबाट प्रमाणित हुन आएमा वा प्राकृतिक रूपमा आएका परिवर्तनबाट त्यस्ता क्षेत्रहरूको संरक्षण गर्ने अपरिहार्य अवस्था कालान्तरमा देखिएमा वा अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौता वा प्रतिबद्धताहरूलाई पालन गर्ने बाध्यात्मक स्थिति आएमा यस्तो परिवर्तित सन्दर्भ एवं आवश्यकतालाई ध्यानमा राखी उचित निर्णय लिई संरक्षणात्मक कार्य गर्न सम्बन्धित निकायले सरोकारवालासमेतसँग छलफल आवश्यक भए सोसमेत गरी कुनै नयाँ वा संशोधित मापदण्ड निर्धारण गर्नबाट सम्बन्धित निकाय पछि हट्नु पनि हुँदैन। यसबाट कुनै व्यक्ति वा समूहका लागि अप्रिय हुन सक्ने निर्णय लिनु पर्ने बाध्यात्मक आवश्यकता पनि पर्न सक्छ। वातावरणको संरक्षणको लागि लिइने यस्ता निर्णय कुनै क्षेत्र, प्रदेश वा अन्य भौगोलिक स्थितिका आधारमा फरकफरक हुन सक्छन् तर ती निर्णयमा वस्तुनिष्ठता, पारदर्शिता एवं एकरूपता हुनु आवश्यक हुन्छ। यसैबाट मात्र सुशासनको मार्गमा अधि बढेको महसुस हुने हुन्छ। समष्टिगत रूपमा हेर्दा, देशमा उद्योग व्यवसायको सञ्चालन र वातावरणीय संरक्षणको बिचमा सन्तुलित अवधारणा विकास गरी न्यूनतम वातावरणीय विनास एवं संरक्षणात्मक कदमहरू चाली आर्थिक विकासमा अग्रसर हुनु नै आजको आवश्यकता हो भन्नेबारे सम्बन्धित सबैको प्रतिबद्धता आवश्यक भएको छ।

८. अब प्रस्तुत निवेदनमा उठेका विषयहरूमा विवेचना गर्दा निवेदक ॐ श्री दक्षिणामकाली क्रसर उद्योग साबिकमा बलराम हमालका नाममा दर्ता भई मिति २०६७/०९/०५ को निर्णयानुसार निवेदक विप्लव हमालको नाममा नामसारी भई आएको देखियो। उद्योग दर्ता गर्नुअगाडि घरेलु तथा साना उद्योग विकास समिति शाखा कार्यालय पर्वतले स्थलगत निरीक्षण गरी आफ्नो प्राविधिक टोलीले पेस गरेको प्रतिवेदनमा प्रस्तावित उद्योगबाट समग्रमा वातावरणमा कुनै प्रकारको असर नगर्ने भनी उल्लेख गरेको, जिल्ला

विकास समितिको कार्यालय पर्वत, कुश्माले उक्त क्षेत्रमा उद्योग स्थापना गर्दा त्यस क्षेत्रको सामाजिक, आर्थिक, साँस्कृतिक, भौगोलिक र रासायनिक जैविक पक्षमा कुनै असर नपर्ने भनी समितिबाट मिति २०६७/०३/०२ को निर्णयानुसार वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को नियम ७ बमोजिम प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण (आई.ई.ई.) प्रतिवेदन स्वीकृत भएको जानकारी गराएको, साथै उद्योग स्थापना गरिने स्थान नाड्गलिवाड़ गा.वि.स. वडा नं. ९ स्थित जग्गाको नजिकमा मानव वस्ती, वनजड्गल, स्कुल, मन्दिर, जस्ता सार्वजनिक महत्त्वका चिज वस्तुहरू कुनै पनि नरहेको र उद्योग सञ्चालन गर्नको लागि सम्बन्धित कार्यालयको मापदण्डभित्र नै भएको भनी नापी कार्यालय पर्वतले मिति २०६६/०९/२१ मा पत्र सिफारिस गरेको, यसैगरी स्थानीय लक्ष्मी नारायण सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह ढोडेनीले क्रसर उद्योग सञ्चालन गर्दा सामुदायिक वनलाई कुनै असर नपर्ने भनी मिति २०६६/०९/२७ मा पत्र सिफारिस पठाएको, क्रसर उद्योग सञ्चालन गर्दा कुनै प्रकारको हानि नोक्सानी वा वातावरणीय असर पर्ने भएमा जानकारी वा उजुर गर्नु होला भनी १५ दिने सार्वजनिक सूचना प्रकाशित भएकोमा कुनै उजुरी नपरी कानूनबमोजिम बुझ्नु पर्ने र छानबिन गर्नुपर्ने सबै प्रक्रिया पूरा भई तोकिएको मापदण्ड पूरा गरी उक्त उद्योग सञ्चालन गर्न पाउने गरी समितिले स्वीकृति प्रदान गरी उक्त उद्योग सञ्चालन भइरहेको भन्ने निवेदकको भनाइ रहेको देखियो। हुनत यो उद्योग दर्ता गर्न दिइएका वा तैयार भएका प्रतिवेदन, पत्राचार आदिमा “उद्योगबाट समग्रमा वातावरणमा कुनै प्रकारको असर नपर्ने”, “त्यस क्षेत्रको सामाजिक, आर्थिक, साँस्कृतिक, भौगोलिक र रसायनिक जैविक पक्षमा कुनै असर नपर्ने”, “सामुदायिक वनलाई कुनै असर नपर्ने” भन्ने जस्ता शब्दावलीहरूले त्यस्ता प्रतिवेदन र सिफारिसहरूमा आत्मनिष्ठता झलिक्न्छ। कुनै असर नपर्ने भन्नु र न्यूनतम असर पर्ने

भई त्यसलाई न्यूनीकरण गर्न सकिने भन्नु फरकफरक कुरा हुन । तर यो विषय प्रस्तुत निवेदनको विवादको विषय नहुँदा आगामी दिनमा यस्ता विभिन्न विशेषणयुक्त वा ठोकुवा सिफारिस दिने तर यदि पछि गलत प्रमाणित भएमा जिम्मेवारी लिनु नपर्ने प्रकृतिका प्रतिवेदन तैयार गर्ने वा प्रमाणीकरण गर्ने वा सिफारिस दिनेका विरुद्ध पनि कठोर धारणा राख्नु आवश्यक छ ।

९. निवेदकले नेपाल सरकारले तोकेको मापदण्डबमोजिम र वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को नियम ५ र ७ बमोजिमको कार्यसूची र आई.ई.ई. गरी तत्कालीन कानूनबमोजिम स्थापना भएको क्रसर उद्योगले विभिन्न बैंकहरूबाट क्रण लिई आफ्नो लगानीसमेत गरी अचल सम्पत्तिको रूपमा मेसिन तथा उद्योगको पूर्वाधार, आधारशिला तयार गर्न करिब रु.४ करोड लगानी गरी उद्योग सञ्चालनमा रहेको भन्ने निवेदकको निवेदन लेखबाट देखिन्छ । यसरी प्रचलित कानूनबमोजिम भएका लगानीको संरक्षण गर्नु राज्यको पनि कर्तव्यको विषय हो । कुनै पनि उद्योग बन्द हुने अवस्था भएमा उद्यमीलाई मात्र नभई त्यसमा निर्भर रहेका व्यक्तिहरूलाई अपूरणीय क्षतिसमेत हुन सक्ने अवस्था सिर्जना हुने हुन्छ । कुनै वस्तुनिष्ठ अपरिहार्य कारण तथा कानूनी आधारमा बाहेक तत्काल उद्योग बन्द गर्ने अवस्था सिर्जना गराउनु न्यायोचित हुँदैन । कानूनबमोजिम निर्धारित मापदण्डअनुसार उद्योग, व्यवसाय सञ्चालन गर्न पाउनुपर्छ र सोसँग सम्बन्धित आवश्यक सर्त वा मापदण्डहरू आवश्यकता र औचित्यका आधारमा अधिकारप्राप्त निकायबाट वा कानूनद्वारा निर्धारित हुनुपर्छ । यसमा दुझमत हुन सक्तैन । कुनै पदाधिकारीको स्वेच्छामा मात्र राष्ट्रिय महत्त्वको नीतिगत निर्णय गर्ने कुरा छोड्नु पनि उपयुक्त हुँदैन यस्ता विषय कानूनद्वारा निर्धारित हुनुपर्दछ । यसका अतिरिक्त वस्तुनिष्ठ आधार र कारणविना एक पटक एउटा मापदण्ड र अर्को पटक अर्को मापदण्ड

निर्धारित गर्दै जानुलाई पनि कुनै दृष्टिकोणले पनि उचित मान्न सकिन्दैन । यस किसिमको अनिश्चितताले अनियमितताको सिर्जना गर्दछ जुन सुशासन कायम गर्ने कुरामा बाधक बन्दछ । क्रसर उद्योग सञ्चालन गर्ने सम्बन्धमा नेपाल सरकारले तयार गरेको मापदण्डबमोजिम सञ्चालन गर्न पाउनु पर्ने आवश्यकता रहन्छ । त्यस्ता मापदण्ड वातावरणीय पर्यावरण संरक्षण सम्बन्धमा भएका ऐन नियम इत्यादि उल्लङ्घन हुने गरी वा कुनै व्यक्ति वा उद्योग प्रति लक्षित हुने गरी बनाइएको हुनुहुँदैन । विभिन्न मानवीय कारणले वातावरणीय सन्तुलन बिग्रिने, भू-क्षय भएका अवस्था, बाढी पहिरो आदिको कारण भएका असर, पानीको सतह घटेको, मुहान सुकेको वा सुक्ने खतरा, वन अतिक्रमण, वस्ती विस्तार, वायुमण्डलीय प्रदूषणलगायत अन्य प्राकृतिक कारणबाट समेत एकपटक बनेका ऐन, नियम, आदेशलगायत भएका अपरिहार्यता देखिएको कारण सम्बन्धित निकायले यस निवेदनमा उठाइएका प्रकृतिको मापदण्डमा समय सापेक्ष परिवर्तन गरेमा संविधान र ऐन कानूनसँग नबाझिएसम्म त्यस्तो मापदण्डको पालना गर्नु गराउनु सबैको कर्तव्य हुने हुँदा मापदण्डविपरीत क्रसर उद्योग सञ्चालनको माग उचित हुँदैन । यसरी प्राकृतिक अवस्था तथा परिवर्तित सन्दर्भहरूका आधारमा बन्ने वा संशोधन, परिमार्जन हुन सक्ने र कसेलाई पूर्वाग्रहयुक्त तवरबाट लक्षित गरिएको नभई वातावरण, पर्यावरण, प्रकृति विनास, सम्पदा संरक्षण जनस्वास्थ्यको हित आदिसमेत विचार गरी बन्ने यस्ता मापदण्ड गहन अध्ययनविना नै हलुका तवरले हेरी बदर गरी हाल्नु पनि न्यायोचित हुँदैन । विकास र वातावरण एवं पर्यावरण तथा जनस्वास्थ्यबिच समयानुकूल सन्तुलन कायम गर्नु आजको परिप्रेक्ष्यमा अत्यावश्यक छ । राज्य स्वामित्वमा रहने भएनि यस्ता प्राकृतिक सम्पदाको ट्रस्टीको रूपमा चिरकालीन संरक्षण गर्न अधिकारप्राप्त कुनै निकायले वैधानिक रूपमा कुनै

निर्णय गर्दछ भने राष्ट्र एवं जनताको हितलाई विचार गरी त्यस्तो कार्यमा हस्तक्षेप नगर्नु नै उचित हुन्छ ।

१०. अतः प्रस्तुत निवेदनको परिप्रेक्ष्यमा निवेदकले नयाँ मापदण्डअनुसारको प्रक्रिया पूरा गरी क्रसर उद्योग सञ्चालन गर्नबाट रोक लागेको नदेखिएको, यी निवेदकलाई मात्र लक्षित गरी तथा मापदण्ड बनेको भन्ने अवस्था नरहेको, उद्योग स्थानान्तरणको लागि व्यवस्था मिलाउन यथोचित समय प्रदान भएको अवस्थामा मापदण्डअनुसारको स्थानमा स्थानान्तरण गरी पुनः क्रसर उद्योग सञ्चालन गर्न भनी जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा बसेको जिल्ला अनुगमन तथा समन्वय समितिको बैठकबाट मिति २०७१/०४/१५ मा भएको निर्णय तथा आवश्यक कारबाहीको लागि भनी प्रेषित जिल्ला विकास समिति कार्यालय पर्वतको मिति २०७१/०४/१५ च.नं. ६३ को पत्रसमेत बदर गर्नुपर्ने देखिएन । रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी अभिलेख शाखामा बुझाई दिनू ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. बम्कुमार श्रेष्ठ

इजलास अधिकृतः- लोकबहादुर हमाल
इति संवत् २०७५ साल असार ७ गते रोज ५ शुभम् ।

४०४० ८८ ५५५

निर्णय नं. १०२२९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाशमान सिंह राउत
माननीय न्यायाधीश श्री पुरुषोत्तम भण्डारी

फैसला मिति : २०७५।१०।२९
०६६-CR-००९२

मुद्दा: जिउ मार्ने बेच्ने

पुनरावेदक / वादी : नारायण साह रौनियारको जाहेरीले नेपाल सरकार

विरुद्ध
प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : सप्तरी जिल्ला पकरी गा.वि.स.
वडा नं. २ बर्ने राजेन्द्र मण्डलसमेत

- वारदातको अन्तरालपछि पीडितले अदालतमा आएर पहिलेको भनाइ बेहोराविपरीत हुने गरी बकपत्र गरेपनि सोभन्दा अगाडि अपहरणबाट निजको उद्धार गरेको कागज, किटानी जाहेरी, पीडितको मौकाको प्रमाणित बयान, प्रतिवेदकको बकपत्र तथा मौकामा बुझिएका व्यक्तिहरूको कागजको बेहोरालाई नै निष्प्रभावी हुने गरी मुद्दाको सबल तथ्यको समग्रतामा विचार नगरी पीडितले अदालतसमक्ष गरेको बकपत्रलाई न्याय निरूपणको एक मात्र आधारको रूपमा ग्रहण गर्नु तर्कसङ्गत नहुने ।

(प्रकरण नं. ४)

पुनरावेदक / वादीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता
श्री गंगाप्रसाद पौडेल

प्रत्यर्थी / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ
अधिवक्ताहरू श्री महादेवप्रसाद यादव, श्री
सुरेन्द्रकुमार खड्का तथा विद्वान् अधिवक्ताहरू
श्री कमलप्रसाद खनाल र श्री हरि फुयाल

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प. २०६६, अंक ६, नि.न. ८१६६

सम्बद्ध कानून :

- जिउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन,
२०४३

सुरु तहमा फैसला गर्ने:

मा. जिल्ला न्यायाधीश श्री टेकराज नेपाल
समरी जिल्ला अदालत

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री अलिकवर मिकरानी
माननीय न्यायाधीश श्री निर्मलकुमार ढुङ्गाना
पुनरावेदन अदालत राजविराज, समरी

फैसला

न्या.प्रकाशमान सिंह राउत : तत्कालीन न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र भई पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ:-

मिति २०६२ साल कार्तिक १० गते म आफू घरमा नर्भई व्यापारको लागि भेरहवा गएको मौका पारी मेरो वर्ष ८ को नाबालक छोरा चन्दनकुमार गुप्ता अन्य छिमेकी केटाहरूसँग अस्पतालको दक्षिण ढोका हनुमान नगरको रोडदेखि दक्षिण र प.वि. स्कूल जाने बाटोदेखि पश्चिममा रहेको पेट्रोल पम्पमा खेलिरहेको अवस्थामा नामालुम के कहाँको के कुन नाम गरेको मानिसले छोरालाई बोलाई फकाई आफूले ल्याएको मोटरसाइकलमा बसाई नामालुम कुन ठाउँमा लगी बेपत्ता पारेकाले छोरा चन्दनकुमारको पत्ता लगाई निज अपराधीउपर कानूनबमोजिम गरिपाउँ भन्ने

नारायणप्रसाद गुप्ताको हुलिया निवेदन।

जिल्ला समरी राजविराज नगरपालिका वडा नं. ८ स्थित पूर्व पश्चिम राजविराज हनुमाननगर पक्की सडक उत्तरमा पेट्रोल पम्प दक्षिणमा सगरमाथा अञ्चल अस्पतालको गेट यति ४ किलोमीटरमा भएको पेट्रोल पम्पको अगाडि खुला स्थानबाट मिति २०६२।७।१० गते नारायण गुप्ता रौनियारको छोरा वर्ष १० को चन्दनकुमार गुप्तालाई अपहरण गरी लगी बेपत्ता बनाएको भन्ने घटनास्थल मुचुल्का।

जिल्ला समरी पकरी गा.वि.स. वडा नं. २ मा घर भई राजविराज नगरपालिका वडा नं. ९ मा डेरा गरी बस्ने राजेन्द्र मण्डलउपर मिति २०६२।७।१० गतेमा अपहरित वर्ष १० को चन्दनकुमार गुप्तालाई अपहरण गर्ने गराउने कार्यमा संलग्न रहेको आशङ्का भएको वारदातपश्चात् भागी हिँडेकामा हाल डेरामा आएको हुँदा सोधपुछ अनुसन्धानको लागि दाखेल गरेको भन्ने प्र.स.नि. हिरालाल यादवको प्रतिवेदन।

अपहरित वर्ष १० को चन्दनकुमार गुप्तालाई भारतको जोगवनी स्थित सिमराहमल भन्ने स्थानमा अपहरण गर्नेमध्येका रणवीर यादवको दिदीको घरमा पुऱ्याई लुकाई राखेको छ भनी घटनामा संलग्नमध्येका राजेन्द्र मण्डलबाट बुझिन आएकोले भारतीय काउन्टर चार्टसँग सम्पर्क राख्नी अपहरणमुक्त गरी जाहेरवालालाई इलाका प्रहरी कार्यालय रानीमा सम्पर्क राख्न पठाएको पत्र।

भारत अररिया सिमराह स्थित विजयकुमार यादवको घरमा लुकाई राखेको अवस्थामा जिल्ला समरी राजविराज नगरपालिका वडा नं. ८ बस्ने नारायण रौनियारको छोरा चन्दनकुमार गुप्तालाई भारतीय प्रहरीको सहयोगमा मुक्त गराई पठाएको भन्ने इ.प्र.का. रानीको पत्र।

मिति २०६२।७।१० गते राजविराज हनुमाननगर रोडको दक्षिण पेट्रोल पम्प नजिकमा खेलिरहेको मेरो छोरा चन्दनकुमार गुप्तालाई तत्काल

१०२२९ - नेपाल सरकार वि. राजेन्द्र मण्डलसमेत

अपरिचित व्यक्तिले अपहरण गरी लगेकोमा हाल बुझदा जिल्ला समरी विषहरिया-१ मा घर भई राजविराज नगरपालिका वडा नं.९ मा डेरा गरी बस्ने लक्ष्मण यादवलगायत अन्य रणवीर यादव, विरेन्द्र यादव, नवलकिशोर यादव, अजय यादव, इन्द्रनारायण दास र अवधेश भन्ने विजयकुमार यादवसमेतको साथ सहयोग संलग्नतामा बिक्री गर्ने उद्देश्यले छोरा चन्दनकुमार गुप्तालाई अपहरण गरी भारतको विभिन्न स्थानमा पुऱ्याएको भन्ने हाल पक्राउ परेका प्रतिवादी राजेन्द्र मण्डलबाट खुल्न आएको हुँदा निज प्रतिवादीहरूलाई खोज तलास पक्राउ गरी कानूनबमोजिम कारबाही गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको नारायणप्रसाद रौनियारको मिति २०६२।७।२४ को जाहेरी दरखास्त ।

मिति २०६२।७।१० गते दिउसो ३:३०/४ बजेतिर म साथीहरूसँग खेलिरहेको अवस्थामा तत्काल मैले नचिनेको पछि नाम खुल्न आएका भारत डंगमारा बस्ने रणवीर यादव नामको मानिस रिक्सा लिएर आई मलाई बोलाई घुम्न जाउँ भनी मलाई रिक्सामा राखेर कुनौली मोड हुँदै क्याम्पस नजिक पुऱ्याएपछि त्यहाँ रहेको ३५६ २ नं. को मोटरसाइकलमा चढाई रणवीरले उक्त मोटरसाइकल चलाई मलाई बिचमा र पछाडि तत्काल नाम थाहा नभएका लक्ष्मण यादव बसेर सखडा मन्दिर छेउ रहेको नवलकिशोर र अजय भन्नेको औषधी पसलमा पुऱ्याए । त्यहाँबाट मोटरसाइकलमा राखी इन्डियाको डंगमारा भन्ने ठाउँमा पुऱ्याएपछि वलाहा पलार भन्ने टोलको रणवीरको दाजु भन्ने गरेको राजेन्द्र दुसाधको घरमा सो राति राखी भोलिपल्ट त्यहाँबाट फकिर्ना चौक भन्ने ठाउँमा यात्रा पुऱ्याउँदा राजेन्द्र मण्डल भन्नेसँग भेट भई मलाई राजेन्द्रको जिम्मामा राजेन्द्र मण्डलको दिवीको घरमा एक दिन राखेपछि रणवीर र राजेन्द्र मण्डलले त्यहाँबाट लिएर भारतकै सिम्राहा बजारमा पुऱ्याए । रणवीर यादवको मौसीको घर अवधेश भन्ने विजयकुमार यादवको घरमा लगी ७/८ दिनसम्म त्यहाँ राखे । यस्तैमा मिति

२०६२।७।२३ गते बिहान त्यहाँबाट राजेन्द्र मण्डल जोगवर्नी जान्छु भनेर गएका थिए । पछि निज पक्राउ परी मेरो बुबाले मलाई लुकाएको ठाउँ पत्ता लगाउनु भएछ । मिति २०६२।७।२३ गते राति उक्त अवधेश भन्ने विजयकुमार यादवको घरबाट मलाई भारतीय प्रहरीको सहयोगमा छुटाई घरमा लिएर आउनु भएको हो । रणवीर यादव, राजेन्द्र मण्डल र अवधेश भन्ने विजयकुमारले मेरो बारेमा कुरा गर्दा इन्द्रनारायणको नाम भनी निजसँग टेलिफोनमा कुरा भएको भनी कुरा गर्दा सुनेको हुँ । अपहरण गरी लगेको दिन नवल किशोरको औषधी पसलमा पुऱ्याएर त्यहाँ १५/२० मिनेट राख्दा मेरो बारेमा थाहा जानकारी अजय र नवलकिशोरलाई रणवीर र लक्ष्मण यादवले दिएको र मलाई इन्डिया लगेर बेच्ने कुरा सुनेको हुँ । मलाई किन अपहरण गरी लगेका हुन् थाहा छैन भन्ने पीडित चन्दनकुमार गुप्ताले प्रहरीमा गरेको बयान कागज ।

मिति २०६२ साल कार्तिक १० गते दिउसो राजविराज ८ मा पर्ने राजविराज हनुमाननगर रोडको पेट्रोल पम्पबाट मलाई तत्काल अपरिचित हाल थाहा पाएअनुसार भारत डंगमारा बस्ने रणवीर यादव भन्ने मानिसहरूले अपहरण गरी लगेपछि क्याम्पस छेउमा रणवीर यादवसँग भेट गरी ३५६२ नं. को मोटरसाइकलमा राखेर मलाई सखडा लैजाँदा रणवीर यादवले मोटरसाइकल हाँकी मलाई बिचमा राखी मोटरसाइकलको पछाडि बसेर भारतको डंगमारासम्म पुऱ्याउने लक्ष्मण यादव हुन् । निजलाई स्पष्ट चिनैँ । सनाखत गरेँ । रणवीर यादवको मौसीको घरमा पुऱ्याई २०६२।७।२३ गते बिहानसम्म सोही ठाउँमा मलाई रेखदेख गरी बस्ने राजेन्द्र मण्डल हुन् । अर्का मानिस पहिलेदेखि नै मैले देखे चिनेको हाम्रा घर छिमेकी इन्द्रनारायण दास हुन् । मलाई अपहरण गर्दा र अपहरण भएको समय अवधिमा मैले अन्यत्र निजलाई देखेको थिइन । अपहरण गर्न गराउनमा निजको के कस्तो संलग्नता छ म खुलाई भन्न सकिद्न भन्नेसमेत

नेपाल कानून पत्रिका, २०७६, असार

बेहोराको पीडित चन्दनकुमार गुप्ताको प्रहरीमा भएको सनाखत कागज।

मिति २०६२।७।१० गते दिउसो अन्दाजी ३:०० बजेतिर म आफ्नो डेरा राजविराज तित्रीगाढी पेट्रोल पम्पतर्फ जाँदै गर्दा पक्राउ परेका प्रतिवादी लक्षण्य यादव ३५६२ नं. को मोटरसाइकल सडक छेउमा स्टेन लगाई रणवीर यादव र विरेन्द्र यादव सोही नजिक एकआपसमा कुरा गरिरहेका थिए। मसँग भेट भई निजहरूले जाहेरवालाको छोरालाई अपहरण गर्ने तयारी गर्दै रहेको कुरा थाहा पाई मलाई भन्दा मलाई चिन्दिन म लिएर जान्न भनी आफ्नो डेरातर्फ गएँ। त्यसको केही समयपछि जाहेरवालाको छोरालाई अपहरण गरी लगेको थाहा पाएँ। मिति २०६२।७।११ गते बिहानै दिदीको घर फकिर्ना गएकोमा फकिर्ना चौकमा विरेन्द्र यादव र अर्को मोटरसाइकलमा जाहेरवालाको छोरा चन्दनकुमारलाई मोटरसाइकलमा बिचमा राखी पछाडि विजय यादव बसी आई विरेन्द्र यादवले मलाई पनि चढू भनेकोले विरेन्द्र यादवले हाँकेको मोटरसाइकलको पछाडि राखेर रणवीर यादवको सानो बुबा अवधेश भन्ने विजयकुमारको घरमा बच्चालाई पुऱ्याई त्यहीं राखेको हो। चन्दनकुमारलाई मैलै निगरानीमा राखेको हो। खर्चको कमी भएकोले मिति २०६२।७।२३ गते बिहान जोगवनी हुँदै आफ्नो डेरामा आउँदा प्रहरीले मलाई पक्राउ गरी सोधपुछ गर्दा मैलै चन्दनकुमार राखेको स्थान बताई दिएपछि भारतीय प्रहरीको सहयोगमा उक्त चन्दनकुमारलाई राजविराज लिएर आएका हुन्। इन्द्र नारायण दासको निजहरूसँग आवतजावत भएकोले अपहरणबारे इन्द्र नारायणको समेत केही हात हुनुपर्छ। के कस्तो संलग्नता छ खुलाउन सकिदन। लक्षण्य यादव, अजय यादव र इन्द्र नारायणसँग मेरो फोनमा कुरा भएको छैन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी राजेन्द्र मण्डलले प्रहरीमा गरेको बयान।

मिति २०६२।७।१० गते बेलुकी जाहेरवालाको छोरा चन्दनकुमार गुप्तालाई अपहरण

गरी लगेको भन्ने कुरा ऐ.११ गते बिहान हल्ला सुनी चाल पाएको हुँ। कसले के उद्देश्यले अपहरण गरी लगेका हुन् मलाई थाहा छैन। जाहेरवालाको छोरालाई मेरो साथ सहयोगमा अपहरण गराएको छैन। किन जाहेरवालाले मउपर जाहेरी दिएका हुन् थाहा छैन। नाबालक बच्चालाई कसले सिकाएर वा कसरी मसमेत भई मोटरसाइकलमा राखी लिएर गएको बताएका भए निजे जानुन् भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी लक्षण यादवले प्रहरीमा गरेको बयान कागज।

जाहेरवालाको छोरा चन्दनकुमार गुप्ता खेल्न गएको ठाउँदेखि हराएको भन्ने कुरा मिति २०६२।७।१७ गते बेलुकी सुनी थाहा पाएको र त्यो दिनदेखि हराएको बच्चा मिति २०६२।७।२३ मा भारत फारविसगञ्ज सिमराहा भन्ने ठाउँमा भारतीय प्रहरीको सहयोगमा फेला परेको भनी मिति २०६२।७।२४ गते जाहेरवालासमेतले आफ्नो घरमा ल्याएको थाहा पाएको हुँ। निज चन्दनकुमारलाई को कसले के उद्देश्यले अपहरण गरी लगी उक्त स्थानमा पुऱ्याएका हुन् म आफूले नदेखेको हुँदा खुलाई भन्न सकिदन। निज बच्चालाई जाहेरी दरखास्तमा अपहरण गर्ने गराउने कार्यमा मेरो कुनै साथ सहयोग संलग्नता छैन। जाहेरवाला नारायण रौनियार र मेरो नजिकमा किराना पसल भएकोले व्यापारिक प्रतिस्पर्धाको सिलसिलामा निजसँग मेरो बोलचाल थिएन। सायद यही पूर्वाग्रहले मलाई फसाउन मेरो नाम पोल गरेको हुनुपर्छ। रणवीर यादव र वीरेन्द्र यादवलाई मैले चिनेको छैन। निजहरूसँग मेरो कुनै साँठगाँठ सम्बन्ध छैन। मेरो पसलमा सामान किन्न सयाँ मानिस आउँछन्। बाटोको छेउमा पसल र बरन्डासमेत भएकोले बढुवा र छेउमा औषधी पसल र किलिनिक भएकोले बिरामीहरू पनि आएर बस्छन्। त्यसैगरी उल्लिखित मानिसहरू आएर बसेको भए म जान्दिन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी इन्द्रनारायणले प्रहरीमा गरेको बयान कागज।

अपहरणपश्चात् भारतमा ५/७ दिनसम्म

राखे। घरमा फोन सम्पर्क गराई दिनुहोस् भन्दा बोर्डर सिल छ भने। मलाई विजय कुमार यादव र रणवीर यादवले सखडा पुच्चाई औषधी पसलमा राखी भारततर्फ बिक्री गर्ने कुरा गर्ने मानिस नवल किशोर यादव हुन् भनी पीडित चन्दनकुमार गुप्ताले गरेको सनाखत कागज।

प्रतिवादी राजेन्द्र मण्डलले अपहरण भएको चन्दनकुमार गुप्तालाई लिएर २०६२ सालको लक्ष्मी पूजाको दिन बिहान हाम्रो घरमा गएको हुँदा निजलाई चिनेको हुँ। उक्त दिनको २ बजेतिर मेरा सादुभाइको छोरा विरेन्द्र यादवको साथी रणवीर यादव विरेन्द्रको गाउँले विरेन्द्र यादव र कृष्ण यादव नामका युवक मेरो घरमा गएका हुन्। बच्चालाई रुवेर राजेन्द्र मण्डल बसेका हुन्। हाम्रो काकाको छोरा हो। त्यतिकै ल्याएको ८/१० दिन राखी दिनुहोस् भनेर सादु दाइको छोरा विरेन्द्र यादवले भनेकोले मैले उक्त बच्चालाई मेरो साथमा राखेको हो। मैले अपहरण गरेको होइन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी विरेन्द्र कुमार यादवले प्रहरीमा गरेको बयान कागज।

मिति २०६२।७।१० गते मेरो छोरा चन्दनकुमार गुप्तालाई अपहरण गर्नेमध्येका हाल पक्राउ परेका प्रतिवादी राजेन्द्र मण्डलको बयानअनुसार छोरा अपहरण गर्ने मानिसहरू इन्द्रनारायण दासकोमा आउने जाने गरेको भनी बताएकोले निज इन्द्रनारायण दाससमेत उक्त वारदातमा संलग्नता रहेको विश्वास लाग्छ। अन्य जाहेरीमा उल्लिखित प्रतिवादीहरू पनि अपहरण कार्यमा छन् भन्नेसमेत बेहोराको चन्दनकुमारको आमा मुन्ना देवी गुप्ताको कागज।

मिति २०६२।७।१० गते मेरो छोरा चन्दनकुमार गुप्ता अपहरण भएकोले खोजी कार्यमा सहयोग गरिदिनु पन्यो भनी जाहेरवाला नारायण गुप्ता २०६२।७।१२ गते मेरै घरमा गएका हुँदा निजसँगै खोजी कार्यको लागि भारतस्थित डंगमारासम्म गएको हुँ। उक्त बच्चा अपहरणमा मेरो कुनै साथ संलग्नता छैन

भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी नवल किशोर यादवले प्रहरीमा गरेको बयान।

मिति २०६२।७।१० गते जाहेरवालाको बच्चा चन्दनकुमार गुप्ता अपहरण भई खोजतलास गर्दै जाँदा जिल्ला सप्तरी पकरी गा.वि.स. वडा नं. २ मा घर भई राजविराज ९ मा डेरा गरी बस्ने राजेन्द्र मण्डलसमेतको संलग्नता भएको खुल्न आएपछि प्रहरीमा खबर गरी निज पक्राउ परेपछि अन्य अपहरणमा संलग्न मानिसहरूको नामसमेत खुल्न आएको हुँदा दोषीउपर कारबाही गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको बुझिएका विजयकुमार गुप्ताको कागज।

मिति २०६२।७।१० गते म र चन्दनकुमार गुप्तासमेत खेलिरहेको स्थानमा एकजना तराईबासी जस्तो मानिस आई चन्दनकुमार गुप्तालाई अपहरण गरी लगेको थाहा पाएको हो। अपहरण गर्नेमा भारत डंगमारा बस्ने रणवीर यादवसमेतले अपहरण गरी लगी भारतमा लुकाई राखेको अवस्थामा प्रहरीको सहयोगमा अपहरणमुक्त गरी ल्याएको हो भन्नेसमेत बेहोराको बुझिएका अर्जुनकुमार गुप्ताको कागज।

मिति २०६२।७।१० गते जाहेरवालाको छोरा चन्दनकुमार गुप्ता खेलिरहेको ठाउँमा एकजना मानिसले रिक्सामा चढाई लगेको भन्ने थाहा पाई खोजतलास पत्ता लगाउँदै जाँदा निज बच्चालाई भारत डंगमारा बस्ने रणवीर यादवसमेतले अपहरण गरी लगी भारतमा लुकाई राखेको अवस्थामा प्रहरीको सहयोगमा अपहरणमुक्त गरी ल्याएको हो भन्नेसमेत बेहोराको बुझिएका अजित कुमार मिश्रको कागज।

मिति २०६२।७।१० गते जाहेरवालाको छोरा चन्दनकुमार गुप्तालाई एकजना तराईबासी मानिसले रिक्सामा चढाई लगेकोमा खोजतलास गर्न सखडातर्फ जाँदा बच्चालाई इन्डिया टपाइसकेको भन्ने जानकारी हुन आई अपहरण गर्ने सम्बन्धमा बुझदा भारत डंगमारा बस्ने रणवीर यादवसमेतको साथ संलग्नता रहेको बुझिएको हुँदा अपहरण गर्नेमा अन्य को-को थिए जाहेरवाला र पीडित बच्चा नै जानुन् भन्नेसमेत

बेहोराको बुझिएका इन्द्र सागर गुप्ताको कागज।

मिति २०६२।७।१० गते राजविराज हनुमाननगर सडक पेट्रोल पम्प नजिकमा खेलिरहेको जाहेरवालाको छोरा चन्दनकुमार गुप्तालाई एकजना मानिसले क्याम्पसमा नाचगान छ हेर्न जाओँ भनी रिक्सामा चढाई लगेकोमा निज बच्चा घर फर्की नआएपछि खोज तलास गर्दै जाँदा निजलाई भारत डंगमारा बस्ने रणवीर यादवले अपहरण गरी लगी हाल पक्राउ परेको विजय कुमारको घरमा लुकाई राखेको अवस्थामा प्रहरीको सहयोगद्वारा बच्चालाई मुक्त गरी ल्याएको हो भन्नेसमेत बेहोराको बुझिएका शत्रुधनप्रसाद गुप्ताको कागज।

मिति २०६२।७।१० गते जाहेरवालाको छोरा चन्दनकुमार अपहरण भई खोजतलास गर्दै जाँदा अपहरण गर्ने एक जना भारत डंगमारा घर भएका रणवीर यादव र अर्का राजेन्द्र मण्डल भएको बुझिएकोले कानूनबमोजिम कारबाही गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको बुझिएका शुभाषचन्द्र झाको कागज।

मिति २०६२।७।१० गते जाहेरवालाको छोरा चन्दनकुमार अपहरण भई खोजतलास गर्दै जाँदा अपहरण गर्नेमध्येका राजेन्द्र मण्डल पक्राउ परी निजले प्रहरीमा ब्यान गर्दा बच्चालाई अपहरणपश्चात् भारत बस्ने विजयकुमार यादवको घरमा लुकाई राखेको भन्ने बुझिन आएको र अपहरण गर्ने अन्य भारत डंगमारा बस्ने रणवीर यादवलगायतको संलग्नता भएको हुँदा कारबाही होस् भन्नेसमेत बेहोराको बुझिएका दीपेन्द्र चौधरीको कागज।

मिति २०६२।७।१० गते जाहेरवालाको छोरा चन्दनकुमार गुप्तालाई अपहरण गर्ने मुख्य मानिस भारत डंगमारा बस्ने रणवीर यादव भएको र राजेन्द्र मण्डलको पनि संलग्नता भएको पाइएको हुँदा घटनामा संलग्न प्रतिवादीहरूलाई कडा कारबाही होस् भन्ने बुझिएका सत्यनारायण यादवको कागज।

मिति २०६२।७।१० गते अपहरण भएका

जाहेरवालाको छोरा चन्दनकुमार गुप्तालाई ३५६२ नं. को मोटरसाइकलमा राखी भारत डंगमारा बस्ने रणवीर यादवले सखडा हुँदै भारततर्फ लगेको भन्ने बुझिन आई खोजतलास गर्दै जाँदा हाल पक्राउ परेका राजेन्द्र मण्डलसमेतको अपहरणमा संलग्नता भएको खुल्न आएको हुँदा दोषीउपर कारबाही गरिपाउँ भन्ने बुझिएका माध्यवप्रसाद साहको कागज।

मिति २०६२।७।१० गते जाहेरवालाको छोरा चन्दनकुमार गुप्तालाई अपहरण गरी ल्याएका हुन् र त्यस काण्डमा को कसको संलग्नता छ हाल पक्राउ परेका प्रतिवादी र पीडित चन्दनकुमार नै जानुन् भन्नेसमेत केही व्यक्तिहरूको भनाइ भएको र पक्राउ परेका प्रतिवादी इन्द्रनारायण दास निर्दोष छन् भन्नेसमेत बेहोराको केही व्यक्तिहरूको भनाइ भएको मिति २०६२।८।१४ को वस्तुस्थिति मुचुल्का।

जाहेरवालाको छोरा चन्दनकुमार गुप्तालाई पूर्वोजनाअनुसार मिति २०६२।७।१० गते अपहरण गरी भारतमा लगी जाहेरवालासँग पैसा माग्ने पैसा नदिए बिक्री गर्ने उद्देश्यले प्रतिवादी रणवीर यादवले मोटरसाइकलमा चढाई बिचमा चन्दनकुमार गुप्तालाई राखी पछाडि प्रतिवादी लक्षण यादव बसी प्रतिवादीहरू राजेन्द्रकुमार मण्डल वरही विरपुर बस्ने विरेन्द्र यादव, रम्पुरा मलहनिया बस्ने वीरेन्द्र यादव, कृष्ण यादवले भारत विहार सिमराहा टोल औरहीमा अवधेश भन्ने विजयकुमार यादवको घरमा बच्चालाई लगी राखेको र जाहेरवालासँग विभिन्न समयमा टेलिफोनमा कुरा गरी रकम मागेकोमा त्यो रकम जाहेरवालाले दिन नसकी प्रतिवादीहरूले बच्चालाई बिक्री गर्न खोजेकोमा बिक्री गर्न नपाउँदै प्रहरीद्वारा पक्राउ गरी पीडित बच्चासहित नेपाल फर्की आएको कुरा मौकाको किटानी दरखास्त, प्र.स.नि. हिरालालको प्रतिवेदन, पीडित बच्चा चन्दनकुमार गुप्ताको ब्यान कागज, बुझिएका मुन्ना देवीलगायत अन्य व्यक्तिहरू तथा वस्तुस्थिति मुचुल्काका, व्यक्तिहरूको कागजबाट पुष्टि

भएकोले प्रतिवादीहरू रणवीर यादव, राजेन्द्रकुमार मण्डल, विरेन्द्र यादव, (वरही विरपुर बस्ने) विरेन्द्र यादव (रम्पुरा मलहनिया बस्ने) लक्ष्मण यादव, कृष्ण यादवसमेत ६ जनाले जिउ मास्ने बेच्ने कार्य नियन्त्रण ऐन, २०४३ को दफा ४(ख) बमोजिमको कसुर गरेको हुँदा सो कसुरमा यी प्रतिवादीहरूलाई सोही ऐनको दफा ८(२) बमोजिम सजाय गरी पाउन र अन्य प्रतिवादीहरू नवलकिशोर यादव, अजय यादव, विजयकुमार यादव, जंगली यादव र इन्द्रनारायण दाससमेत ५ जनाले सोही ऐनको दफा ४(घ) बमोजिमको कसुर गरेकोमा सोही ऐनको दफा ८(४) नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोगपत्र।

जाहेरवाला नारायण साह रौनियार र पीडित चन्दनकुमार गुप्ता मेरो छिमेकी भएकोले चिनजान छ। लेनदेन झै-झगडाले बोलचाल आजसम्म भएको छैन। जाहेरवालाको छिमेकी भएको नाताले निजको छोरा गाउँघरमा नदेखेपछि सबैले बच्चा खोजतलास गरेको हुँदा मैले थाहा पाएँ। बच्चाको अपहरण भएको हो तर सो बच्चालाई कहिले कसले कुन उद्देश्यले कहाँ लगेको हो मलाई थाहा छैन र कुन परिबन्दबाट बच्चा अपहरण भई कहाँबाट उद्धार गरी ल्याएका हुन् त्यो पनि मलाई थाहा छैन। मेरो संलग्नता नै नभएको घटनामा मेरो नाम उल्लेख गरिदिएको जाहेरी बेहोरा साँचो होइन। पीडितले आफ्नो मन ज्ञानले त्यस्तो बयान गरेको नभई कसैले सिकाएर मेरो नाम बोलेको हुनुपर्छ। निजको बाबुको नाम पनि नारायण साह भएको हुँदा उसले टेलिफोनमा त्यो सुनेको हुनुपर्छ। प्रतिवादी राजेन्द्रकुमार मण्डललाई मैले कहिलै नचिनेको हुँदा नचिनेको मानिसले किन त्यस्तो बयान कागज गरे त्यो म भन्न सकिदन। अपहरणको घटनामा मेरो कुनै संलग्नता नभएको हुँदा अभियोग दाबीबमोजिम सजाय पाउनु पर्ने होइन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी इन्द्रनारायण दासले सुरु अदालतमा गरेको बयान।

जाहेरवाला, पीडित र अन्य प्रतिवादीहरूसँग

मेरो कहिल्यै चिनजान छैन। जाहेरीमा उल्लिखित मिति समयमा म आफ्नो गाउँघरमा नै लक्ष्मी पूजाको समय हुँदा घरमै छु। पीडितले किन मेरो नाम लेखाए त्यो उनै जानुन्। प्रतिवादी राजेन्द्र मण्डलसमेतलाई मैले नचिनेको हुँदा मेरो नाम उल्लेख गरिदिएको कुनै पनि कागज साँचो होइन। मैले त्यस्तो अपराधजन्य कसुर नगरेको हुँदा अभियोग दाबीबमोजिम सजाय पाउनु पर्ने होइन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी लक्ष्मण यादवले सुरु अदालतमा गरेको बयान।

जाहेरवाला, पीडित र कुनै पनि प्रतिवादीसँग मेरो कहिल्यै पनि चिनजान छैन। उक्त अपराधको घटना सम्बन्धमा मलाई केही पनि थाहा छैन। देखाइएको वारदात समयमा म आफ्नै गाउँघर पकरीमा छु। अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको बयान मैले भनेको नभई मलाई प्रहरीले यत्रतत्र कुटपिट गरी आफैले लेखी तयार पारेको कागजमा सही गराएका हुन्। मैले अपहरणको कसुर नगरेको हुँदा सजाय पाउनु पर्ने होइन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी राजेन्द्र मण्डलले सुरु अदालतमा गरेको बयान।

जाहेरीमा उल्लिखित मिति समयमा म आफ्नै गाउँघर लालापट्टीमा छु। जाहेरवाला, पीडित र अन्य प्रतिवादीहरूसँग चिनजान नभएको हुँदा घटनाको बारेमा मलाई केही थाहा छैन। पीडित चन्दनकुमारले मेरो नाम पोल गरी गरेको कागज झुट्टा हो। प्रहरीमा भएको बयान मेरो नभई उनीहरूले नै तयार पारी मलाई सही गराएका हुन्। मैले अभियोग दाबीबमोजिमको कसुर नगरेको हुँदा सजाय पाउनु पर्ने होइन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी नवलकिशोर यादवले सुरु अदालतसमक्ष गरेको बयान।

जाहेरवाला, पीडित र अन्य प्रतिवादीहरू कसैसँग पनि मेरो चिनजान नाता छैन। अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष मैले भन्दै नभनेको कुरा लेखी जबरजस्ती कुटपिट गरी हात पयाक्चर गराई बयानमा सही गराएका हुन्। म त्यस्तो बच्चा अपहरणको

घटनामा कहिल्यै संलग्न नहुँदा मेरो नाम प्रतिवादी राजेन्द्र मण्डलसमेतले आफ्नो बयानमा उल्लेख गरी दिएको कागज बेहोरा साँचो होइन । मैले कसुर नगरेको हुँदा अभियोग दाबीबमोजिम सजाय पाउनु पर्ने होइन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी अवधेश भन्ने विजयकुमार यादवले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

सुरु अदालतको आदेशानुसार फरार रहेका प्रतिवादीहरू रणवीर यादव, विरेन्द्र यादव, विरेन्द्र यादव, कृष्ण यादव, अजय यादव र जंगली यादवमध्ये प्रतिवादी रणवीर यादव र प्रतिवादी जंगली यादव भारतीय नागरिक भएको र प्रतिवादीहरू विरेन्द्र यादव र अजय यादव नामको ७० दिने म्यादी पुर्जी मिति २०६२१९२६ मा र प्रतिवादी विरेन्द्र यादव र प्रतिवादी कृष्ण यादवका नामको ७० दिने म्यादी पुर्जी मिति २०६२१९१२ मा तामेल भएकोमा म्यादभित्र अदालतमा उपस्थित नभई म्यादै गुजारी बसेका रहेछन् ।

प्रतिवादीहरूको साक्षीहरूको बकपत्र भई मिसिल सामेल रहेको ।

वस्तुस्थिति मुचुल्काका मानिस जितेन्द्र साहसमेतको बकपत्र भई मिसिल सामेल रहेको ।

मेरो छोरा चन्दनकुमार गुप्तालाई बिक्री गर्ने उद्देश्यले मोटरसाइकलमा बसाई रणवीर यादव र इन्द्र नारायण दाससमेतले भारतमा लगेका हुन् । भारतबाट रणवीर यादवले ३ लाख आइ सी लिएर आउनु भनेका थिए । अपहरण कार्यमा रणवीर यादव, इन्द्रनारायण दास र हाटी टोल बस्ने विरेन्द्र यादव संलग्न छन् । अपहरण कार्यमा लक्ष्मण यादवको कुनै संलग्नता छैन भन्नेसमेत बेहोराको जाहेरवाला नारायण शाह रौनियारले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

प्रहरीमा कागज गर्ने व्यक्ति मुन्नीदेवी शाहसमेतको बकपत्र भई मिसिल सामेल रहेको ।

मलाई अपहरण गर्ने रणवीर यादव र सहयोग गर्ने इन्द्रनारायण दास हुन् । यिनै दुई जनालाई मात्र

चिन्दछु, अन्य प्रतिवादीहरूलाई चिन्दिन । निजहरूले पैसा कमाउनका लागि अपहरण गरेका हुन् । मिति २०६२१७१२४ मा मौकामा गरेको बयान बेहोरामा प्रहरीले के लेखे लेखेनन् सो कुरा प्रहरी नै जानुन्, प्रहरीले जहाँ सही गर भन्यो त्यहाँ मैले सही गरेको हो । प्रहरीमा सनाखत कागज गर्दा इन्द्र नारायण दास र रणवीर यादवको नाम मात्रै भनेको थिएँ तर प्रहरीले किन लक्ष्मणको समेत नाम लेख्यो थाहा भएन भन्नेसमेत बेहोराको पीडित चन्दनकुमार गुप्ताले सुरु अदालतसमक्ष गरेको बकपत्र ।

प्रतिवेदक आनन्दमणी लामिछानेको बकपत्र भई मिसिल सामेल रहेको ।

किटानी जाहेरी दरखास्त, पीडित चन्दनकुमार गुप्ताबाट जाहेरी दरखास्तको बेहोरालाई समर्थन हुने गरी गरेको बयान जुन अदालतबाट प्रमाणितसमेत भएको, प्रतिवादीमध्येका राजेन्द्र मण्डलले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयानबाट अन्य प्रतिवादीहरूसमेतलाई पोल गरी बयान गरेको देखिन्छ भने प्रतिवादीहरू नवलकिशोर र लक्ष्मण यादवले राजेन्द्र मण्डललाई पोल गरी बयान गरेकोमा सो पोल गरी भएको बयानलाई पीडितले गरेको सनाखत कागजले प्रमाणित गरेको देखिन्छ । प्रतिवादी राजेन्द्र मण्डलले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा पीडितलाई अपहरण गरेको कुरा स्वीकार गरेकोले र विभिन्न आधार प्रमाण एवं परिस्थितिजन्य आधारमा प्रतिवादी राजेन्द्र मण्डलले पीडितलाई बिक्री गर्ने उद्देश्यले अपहरण गरी विदेश भारत लगेकोले निजलाई जिउ मास्ने बेच्ने कार्य नियन्त्रण ऐन, २०४३ को दफा ४(ख) को कसुरमा ऐ.को दफा ८(२) ले ५ वर्ष कैद र लक्ष्मण यादवका हकमा पीडितको बयानका साथै प्रतिवादीमध्येका विजयकुमारले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयानबाट यी प्रतिवादीले

१०२२९ - नेपाल सरकार वि. राजेन्द्र मण्डलसमेत

पीडितलाई भारतको डंगमारा भन्ने ठाउँसम्म पुऱ्याएको भनी मिसिल संलग्न कागजबाट देखिँदा जिउ मास्ने बेच्ने कार्य नियन्त्रण ऐन, २०४३ को दफा ४(घ) को कसुरमा ऐ. ऐनको दफा ८(४) ले १ वर्ष चार महिना कैद, अर्को प्रतिवादी इन्द्रनारायण दास, नवलकिशोर यादव, अवधेश भन्ने विजयकुमार यादवका हकमा अन्य प्रतिवादीहरूलाई जिउ मास्ने बेच्ने कार्यमा सहयोग पुऱ्याएको देखिएकोले १ वर्ष ४ महिना कैद हुने ठहर्छ भन्नेसमेत बेहोराको समरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६४।३।४ मा भएको फैसला ।

मिति २०६२।७।१३ गतेको जाहेरी दरखास्तमा जाहेरवालाले मेरो नाम किटान गरी जाहेरी दरखास्त नदिएको, मिति ०६।७।२४ को जाहेरीमा राजविराज नगरपालिका वडा नं.९ बस्ने लक्ष्मण यादवको डेरामा योजना बनाएको भन्ने कुरा उल्लेख गरेकोले जाहेरवालालाई उक्त कुरा थाहा भएको भए पहिलो जाहेरी दरखास्तमा नै सो कुरा उल्लेख गर्नुपर्नेमा नगरेको र सो कुराको पुष्टि गर्नसमेत नसकेको पीडितले गरेको सनाखत बयानबाट राजेन्द्र मण्डलको जिम्मामा १ दिन निजको दिदीको घरमा राखेको, रणवीर र राजेन्द्र मण्डलले भारतकै सिम्राहा बजारमा विजय कुमारको घरमा पुऱ्याएको भन्ने कुराको कुनै स्वतन्त्र प्रमाणबाट पुष्टि भएको छैन । पीडितले जाहेरवालाले रोहबरमा बयान गर्दा घटना वारदातमा देखाउन नसकेको साथै मलाई अपहरण गर्ने रणवीर र इन्द्र नारायण दासलाई चिन्दछु भनी बकपत्र गरेकोले र प्रहरीमा भएको कागजलाई स्वयम् पीडितले अदालतसमक्ष इन्कार गरी बयान गरेको । पीडितको प्रहरीमा भएको मिति २०६२।७।२४ को कागज अदालतबाट प्रमाणित भएर २०६२।७।२५ को अ.व. १७२ नं. बमोजिमको सनाखत कागजलाई अदालतबाट जिल्ला न्यायाधिकारको समक्षमा गरेको

बयान प्रमाणित गरिएको छ भनी उल्लेख भएको पाइन्छ भने स्वयम् पीडितले अदालतमा बकपत्र गर्दा प्रहरीले के लेख्यो मलाई थाहा भएन भनी बकपत्र गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीमध्येका नवलकिशोरले पोल गरेको भनी लिएको आधारसमेत निराधार छ । साथै मेरो इच्छा विरुद्ध प्रहरीमा भएको बयानलाई अन्य स्वतन्त्र प्रमाणबाट पुष्टि भएको छैन । तसर्थ, उपर्युक्त विभिन्न आधार र कारणबाट अनुसन्धान अधिकारीले गरेको अनुसन्धानलाई मात्र सत्य मानी अनुमान र शङ्काको भरमा गरिएको समरी जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी इन्साफ पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी राजेन्द्र मण्डलले मिति २०६४।५।२० मा पुनरावेदन अदालत राजविराजमा पेस गरेको पुनरावेदनपत्र ।

प्र.स.नि. हिरालालसमेतको २०६२।७।२३ को प्रतिवेदनमा जिल्ला प्रहरी कार्यालय समरीले इलाका प्रहरी कार्यालय रानी विराटनगरलाई लेखेको २०६२।४।२३ को पत्रमा मेरो नामसम्म उल्लेख नभएको, मैले उक्त वारदातको परिपञ्च मिलाउने, सहयोग पुऱ्याउने त्यस्तो कार्यमा संलग्न भई दुरुत्साहन गर्ने वा कार्य गर्न उद्योग गर्ने जस्ता अभियोग दाबीका कुरा जाहेरवालाको जाहेरी, निजकी पत्नी मुनादेवीको कागज, पीडित वर्ष १० को चन्दनकुमारको कागज र मौकामा भएको प्रहरीसमक्षको सनाखत कागज तथा मौकामा साबित हुन सक्ने प्रतिवादी राजेन्द्र मण्डलको बयानसमेतमा उल्लेख भएको नदेखिएको अवस्थाको विवेचना नै नगरी मलाई सजाय गर्ने गरी समरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६४।३।४ मा भएको त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला उल्टाई सफाइ पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी इन्द्र नारायण दासले मिति २०६४।३।९ मा पुनरावेदन अदालत राजविराजमा पेस गरेको पुनरावेदनपत्र ।

प्रतिवादी लक्ष्मण यादवले पीडितलाई बेच्ने उद्देश्यले भारतसम्म लगेको देखिएपछि सहयोग मात्र गरेको भनी जिउ मास्ने बेच्ने कार्य नियन्त्रण ऐन, २०४३ को दफा ४(ख) को कसुर मान्युपर्नेमा ४(घ) को कसुर कायम गरी कानूनको गलत व्याख्या भएकोले उक्त फैसला बदर गरी निज प्रतिवादीलाई अभियोग माग दाबीबमोजिम नै सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०६४।६।२२ मा पुनरावेदन अदालत राजविराजमा पेस भएको नेपाल सरकारको पुनरावेदनपत्र ।

मैले गरेको इन्कारी बयान, पीडितले अदालतमा उपस्थित भई गरेको बयान, पीडितको आमा मुन्नीदेवी तथा जाहेरवालासमेतले गरेको बयानबाट म निर्दोष भएको कुरा पुष्टि भएको छ । पीडित स्वयंले लक्ष्मण यादवले अपहरण नगरेको भनी बकपत्र गर्दागर्दै र वस्तुस्थिति मुचुल्काका साक्षी वन्धदास, राजेन्द्र प्रसाद दाससमेतले म निर्दोष भएको अपहरण कार्यमा कुनै संलग्नता नभएको भनी बयान गरेको साथै पीडितले गरेको प्रमाणित बयानलाई समेत झुट्टा हो भनिसकेको अवस्थामा सोतर्फ विचार नै नगरी भएको सप्तरी जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी बदर गरी सफाइ पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०६४।६।२३ मा पुनरावेदन अदालत राजविराजमा पेस भएको लक्ष्मण यादवको पुनरावेदनपत्र ।

अदालतमा आई पीडित चन्दनकुमार गुप्ता, जाहेरवाला मुनिदेवी गुप्ता, प्रहरीमा बुझिएका शत्रुधन गुप्तासमेतका व्यक्तिहरूले बकपत्र गर्दा म पुनरावेदकले पीडितलाई अपहरण गर्ने, भारततर्फ लैजाने कुनै पनि कार्यमा कसैलाई पनि सहयोग गरेको उक्साएको परिपञ्च उद्योगलगायत केही नगरेको भनी किटानीसाथ बकपत्र गरिदिएको अवस्था विद्यमान हुँदाहुँदै सोलाई वास्ता नगरी म निर्दोष व्यक्तिलाई अपराध ठहर गरी

भएको फैसला बदर गरी सफाइ पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी नवल किशोर यादवको मिति २०६४।९।१५ मा पुनरावेदन अदालत राजविराजमा पेस भएको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा प्रतिवादी इन्द्रनारायण दास, राजेन्द्र मण्डल, नवलकिशोरको पुनरावेदन सम्बन्धमा जाहेरवाला मुन्नीदेवी र पीडित चन्दन गुप्तासमेतको अनुसन्धान अधिकारीसमक्षमा भएको कागज र अदालतमा भएको बकपत्रको बेहोरा फरक परेको सन्दर्भमा सुरु अदालतले गरेको फैसला प्रमाण मूल्याङ्कनको रोहमा फरक पर्न सक्ने हुँदा अ.बं. २०२ नं. को प्रयोजनार्थ झगडिया झिकाउनु भन्नेसमेत बेहोराको पुनरावेदन अदालत राजविराजबाट मिति २०६५।३।२२ मा भएको आदेश ।

मिसिल संलग्न प्रमाणहरूबाट पीडित चन्दनकुमार गुप्ता, निजको बुबा, आमा र वादी पक्षको साक्षी प्रमाणसमेतबाट पुनरावेदकहरू राजेन्द्र मण्डल, लक्ष्मण यादव, इन्द्रनारायण दास र नवलकिशोर यादव अपहरण गर्ने कार्यमा संलग्न भएको पुष्टि नभएको अवस्थामा निजहरूलाई अभियोग दाबीबाट सफाइ दिनुपर्नेमा दोषी ठहचाई सप्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६४।३।४ मा भएको फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी भई प्रतिवादीहरूले अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउने ठहर्छ भन्नेसमेत बेहोराको पुनरावेदन अदालत राजविराजको मिति २०६५।१०।२९ को फैसला ।

प्रतिवादीहरू राजेन्द्र मण्डल, लक्ष्मण यादव, नवल किशोर यादव, इन्द्र नारायण दास र अवधेस भन्ने विजयकुमार यादवले मिलेमतो र सरसल्लाह गरी योजनाबद्ध रूपमा पीडित नाबालक चन्दनकुमार गुप्तालाई अपहरण गरी भारत फारविसगन्जमा पुन्याई प्रतिवादीमध्येकै विजयकुमार यादवको घरमा लुकाई राखेको कुरा प्रतिवादी राजेन्द्र मण्डलबाटै

खुल्न आएपछि पीडितलाई उद्धार गरी ल्याएको तथ्य इलाका प्रहरी कार्यालय रानी विराटनगरको पत्रबाट देखिन्छ । प्रतिवादीहरूउपर जाहेरवालाको किटानी जाहेरी पर्नुका साथै पीडितले मौकामा प्रतिवादीहरूलाई चिनी अ.बं. १७३ नं. बमोजिम सनाखत गरेको अवस्था छ । पीडितले मौकामा बयान गर्दा आफूलाई प्रतिवादी राजेन्द्र मण्डलले भारतमा रँगेर बसेका थिए । प्रतिवादी लक्ष्मण यादव मोटरसाइकलको पछाडि बसी आफूलाई घटनास्थलबाट उठाई लैजाने कार्यमा सरिक थिए भनी गरेको बयान अदालतबाट प्रमाणितसमेत भएको देखिन्छ । प्रतिवादीहरू राजेन्द्र मण्डल, लक्ष्मण यादव, विजयकुमार यादवले अनुसन्धानको क्रममा बयान गर्दा कसुर गरेकोमा साबित भई परस्पर पोल गरी बेहोरा लेखाएको छ । प्रतिवादीहरूको साबिती बयान आफ्नो इच्छा विरुद्धको हो भनी जिकिर लिएपनि उक्त जिकिर पुष्टि हुन सकेको पाइँदैन । प्रतिवादीहरूउपर परेको किटानी जाहेरी, प्रतिवादीहरूको मौकाको साबिती बयान, पीडितको बयान एवं सनाखत कागजहरू, बुझिएका व्यक्तिहरूको कागज बेहोरा, जाहेरवालाको बकपत्रसमेतले प्रतिवादीहरूबाटै वारदात घटेको तथ्य स्थापित भएको अवस्थामा प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने गरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । अनुसन्धानको क्रममा साबित भएका प्रतिवादीहरू राजेन्द्र मण्डल, लक्ष्मण यादव, विजयकुमार यादवले अदालतसमक्ष बयान गर्दा इन्कार भई आफूहरू वारदातको दिन अन्यत्र रहेको भनी alibi को जिकिर लिएकोमा उक्त निर्दोषिताको जिकिर प्रमाणसहित पुष्टि गराउन सकेको पाइँदैन । पीडित र जाहेरवालाले बकपत्र गर्दा प्रतिवादीहरूको नाम उल्लेख नगरेको कारण बकपत्रलाई पूर्णरूपमा hostile भन्न मिल्दैन । Hostile हुनका लागि बाध्य पारिएको अवस्था छ । जिउ मास्नेजस्तो गम्भीर अपराधमा प्रतिवादीहरूको समूहले

विभिन्न डर त्रास एवम् धम्की दिएर नाम उच्चारण नगरेको र winning away गराइएको अवस्थासमेत हुन सक्दछ । अतः उल्लिखित तथ्यगत एवम् कानूनी आधार प्रमाणहरूबाट प्रतिवादीहरूले अभियोग दाबीबमोजिमको कसुर अपराध गरेको प्रमाणित भइरहेको अवस्थामा प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने गरी पुनरावेदन अदालत राजविराजबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दाबीबमोजिम नै सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा दायर हुन आएको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा नारायण साह रौनियारको जाहेरी, पीडित चन्दनकुमारको प्रमाणित बयान, सनाखत कागज र अदालतसमक्षको बकपत्र तथा प्रतिवादी राजेन्द्र मण्डलको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष भएको बयानसमेतको समग्र तथ्यगत अवस्थासमेत विचार गर्दा, प्रतिवादीहरूको कसुर वारदातमा संलग्नताको स्थिति देखिनेमा निजहरूलाई सफाइ दिएको पुनरावेदन अदालत राजविराजको फैसला प्रमाण मूल्याङ्कनको रोहमा फरक पर्न सक्ने देखिँदा छलफलको निमित्त अ.बं. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूलाई झिकाई आएपछि वा अवधि व्यतित भएपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्नेसमेत बेहोराको यस अदालतबाट मिति २०६९।४।२८ मा भएको आदेश ।

जाहेरवालाको छोरालाई अपहरण गर्ने कार्यमा मेरो कुनै पनि संलग्नता छैन भनी मैले मौका र अदालतसमक्ष गरेको इन्कारी बयान, पीडित चन्दनकुमार गुप्ताको बकपत्र, पीडितकी आमा मुनिदेवीका साथै जाहेरवाला नारायणप्रसाद रौनियारसमेतले अदालतमा गरेको बकपत्रसमेतबाट म लक्ष्मण यादव अपहरण कार्यमा संलग्न नरहेको

अवस्था हुँदा पुनरावेदन अदालत राजविराजले गरेको फैसला सदर हुनुपर्दछ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी लक्षण्य यादवको यस अदालतमा पर्न आएको लिखित प्रतिवाद।

यस अदालतबाट जारी भएको प्रतिवादी राजेन्द्र मण्डलका नामको म्याद निजका बाबुले बुझेको र अवधेश भन्ने विजयकुमार यादवका नाममा सार्वजनिक पत्रिकामा सूचना प्रकाशित हुँदासमेत निज प्रतिवादीहरू उपस्थित हुन आएको देखिँदैन।

ठहर खण्ड

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा वादी नेपाल सरकारको तरफबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री गंगाप्रसाद पौडेलले प्रतिवादीहरूको मिलेमतो र सरसल्लाहमा पीडित नाबालक चन्दनकुमार गुप्तालाई अपहरण गरी भारतमा पुऱ्याई प्रतिवादीमध्येकै अवधेश भन्ने विजय कुमार यादवको घरमा लुकाई राखेको अवस्थामा प्रहरीले पीडितलाई उद्धार गरी नेपालमा ल्याएको प्रस्ट देखिन्छ। प्रतिवादीहरूउपर जाहेरवालाको किटानी जाहेरी पर्नुका साथै पीडितले मौकामा प्रतिवादीहरूलाई विनी सनाखत गरेको अवस्था छ। पीडितले मौकामा बयान गर्दा आफूलाई प्रतिवादी राजेन्द्र मण्डलले भारतमा रँगेर बसेका थिए। प्रतिवादी लक्षण्य यादव मोटरसाइकलको पछाडि बसी आफूलाई घटनास्थलबाट उठाई लैजाने कार्यमा सरिक थिए भनी गरेको बयान अदालतबाट प्रमाणितसमेत भएको छ। प्रतिवादी राजेन्द्र मण्डल अनुसन्धानको क्रममा बयान गर्दा कसुर गरेकोमा साबित भई परस्पर अन्य प्रतिवादीहरूलाई समेत पोल गरी बयान गरेको पाइन्छ। प्रतिवादीहरूउपरको किटानी जाहेरी मिसिल संलग्न अन्य प्रमाणहरूबाट स्थापित भएको अवस्थामा पीडितका साथै वादी पक्षका साक्षीले मौकाको बयान

बेहोराविपरीत अदालतमा गरेको बकपत्रलाई आधार लिई प्रतिवादीहरूलाई कसुरबाट सफाइ दिने गरी भएको पुनरावेदन अदालत राजविराजको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दाबीबमोजिम नै सजाय हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो।

प्रतिवादी लक्षण्य यादवको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री हरि फुयालले यी प्रतिवादी अधिकारप्राप्त अधिकारी र अदालतसमक्ष कसुर गरेकोमा इन्कार छन्। वारदातमा प्रयोग भएको भनिएको रणवीरले चलाएको मोटरसाइकलमा यी प्रतिवादी पछाडि बसेको र सो मोटरसाइकल निज प्रतिवादीकै हो भन्ने वादी पक्षको जिकिर भए तापनि मोटरसाइकलको पछाडि बस्ने व्यक्ति यिनै प्रतिवादी हुन् भनी कसैले पनि यकिनसाथ भन्न सकेको अवस्था छैन। बरामद भएको मोटरसाइकल भारतीय नम्बर प्लेटको रहेको छ। पीडितले अदालतसमक्ष बकपत्र गर्दा लक्षण्य यादवलाई चिन्दिन, मलाई अपहरण गर्ने रणवीर यादव र सहयोग गर्ने इन्द्रनारायण दास हुन्, मोटरसाइकलको पछाडि को थियो चिन्दिन भनी लेखाएबाट पनि कसुरमा यी प्रतिवादीको संलग्नता नदेखिँदा पुनरावेदन अदालतले गरेको फैसला सदर हुनुपर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

प्रतिवादी इन्द्र नारायण दासको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री महादेवप्रसाद यादव, श्री सुरेन्द्रकुमार खड्का तथा अधिवक्ता श्री कमलप्रसाद खनालले जाहेरवालाको छिमेकी भएको नाताले बेला बेलामा यिनको नाम आउँथ्यो भन्ने आधारमा यी प्रतिवादीउपर किटानी जाहेरी दिएको अवस्था छ। अधिकारप्राप्त अधिकारी र अदालतमा कसुर गरेकोमा यी प्रतिवादी इन्कार छन्। मिति २०६२।७।२३ को प्रहरी प्रतिवेदनमा यी प्रतिवादीको

नाम नै उल्लेख छैन । प्रतिवादीमध्येका राजेन्द्र मण्डलले यी प्रतिवादीउपर पोल गरे तापनि पीडितले अदालतमा राजेन्द्र मण्डलले कसुर गरेको छैन भनी बकपत्र गरेको अवस्था हुँदा सहअभियुक्तको पोललाई प्रमाणमा लिन मिल्दैन । वादी पक्षले यो यो कार्य गरेकाले कसुरमा निज प्रतिवादीको संलग्नता रहेको भनी पुष्टि गर्न सकेको अवस्था नहुँदा निज प्रतिवादीलाई सफाइ दिने गरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला सदर हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो ।

विद्वान् कानून व्यवसायीहरूबाट प्रस्तुत भएको उल्लिखित बहस जिकिरसमेत सुनी मिसिल संलग्न कागज प्रमाणहरूको अध्ययन गरी निम्न प्रश्नहरूका सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

- पीडितको मौकाको प्रमाणित बयानलाई प्रमाणमा लिन मिल्ने हो वा होइन ?
- पुनरावेदन अदालत राजविराजबाट मिति २०६५।१०।२९ मा भएको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ ?
- वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो वा होइन ?

माथि उल्लिखित विवादित प्रश्नहरूको निकर्योलमा पुग्नुआगाडि मिसिल सामेल रहेका केही विवादरहित तथ्यहरूको बारेमा उल्लेख गर्नु सान्दर्भिक देखिन आयो । प्रतिवादीहरू रणवीर यादव, राजेन्द्रकुमार मण्डल, विरेन्द्र यादव (वरही विरपुर बस्ने), विरेन्द्र यादव (रम्पुरा मलहनिया बस्ने), लक्ष्मण यादव, कृष्ण यादवसमेत ६ जनालाई जिउ मास्ने बेच्ने कार्य नियन्त्रण ऐन, २०४३ को दफा ४(ख) को कसुरमा सोही ऐनको दफा ८(२) बमोजिम सजाय गरिपाउँ भनी वादी नेपाल सरकारको अभियोग दाबी पेस भएकोमा प्रतिवादी राजेन्द्र मण्डललाई जिउ मास्ने बेच्ने कार्य नियन्त्रण ऐन, २०४३ को दफा ४(ख) को कसुरमा ऐ.को दफा ८(२) अनुसार ५(पाँच) वर्ष कैद र अन्य प्रतिवादीहरू लक्ष्मण यादव, इन्द्रनारायण दास, नवलकिशोर यादव, अवधेश भन्ने विजयकुमार यादवलाई जिउ मास्ने बेच्ने कार्य नियन्त्रण ऐन, २०४३ को दफा ४(घ) को कसुरमा ऐ. ऐनको दफा ८(४) अनुसार जनही १ वर्ष चार महिना कैद हुने ठहर्छ भनी सुरु सप्तरी जिल्ला अदालतबाट फैसला भएको पाइयो । सुरु अदालतको फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी भई प्रतिवादीहरूले अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउने ठहर्छ भनी पुनरावेदन अदालत राजविराजबाट भएको फैसलामा चित्त नबुझाई वादी नेपाल सरकारको प्रस्तुत पुनरावेदन पर्न आएको देखियो ।

मिति २०६२।७।१० गते मेरो नाबालक छोरा चन्दनकुमार गुप्ता छिमेकी केटाहरूसँग खेलिरहेको अवस्थमा नाम थाहा हुन नआएको मानिसले छोरालाई बोलाई फकाई मोटरसाइकलमा बसाई बेपत्ता पारेकाले छोरालाई पत्ता लगाई अपराधीलाई कारबाही गरिपाउँ भनी नारायण साह रौनियार गुप्ताले दिएको हुलिया निवेदनबाट प्रस्तुत मुद्दाको कारबाही सुरु भएको देखिन्छ ।

भारतीय प्रहरीको सहयोगमा पीडितलाई अपहरणमुक्त गरी प्र.स.नि. हिरालाल यादवको जिम्मामा पठाइएको भनी इलाका प्रहरी कार्यालय रानीबाट जि.प्र. का. सप्तरीलाई लेखेको पत्रबाट पीडित चन्दनकुमार गुप्ताको अपहरण भएको कुरामा कुनै विवाद देखिएन ।

पीडित चन्दनकुमार गुप्ता अपहरणमुक्त भएपश्चात् प्रतिवादीहरू राजेन्द्र मण्डल, लक्ष्मण यादव,

रणवीर यादव, विरेन्द्र यादव, नवलकिशोर यादव, अजय यादव, इन्द्रनारायण दास र अवधेश भन्ने विजयकुमार यादवसमेतको संलग्नतामा बिक्री गर्ने उद्देश्यले छोरालाई अपहरण गरी भारतको विभिन्न स्थानमा पुऱ्याएको तथ्य हाल पक्राउ परेका प्रतिवादी राजेन्द्र मण्डलबाट खुल्न आएको हुँदा निज प्रतिवादीहरूलाई खोजतलास गरी कानूनबमोजिम कारबाही गरिपाउँ भनी पीडितका बाबुको किटानी जाहेरी परेको अवस्था छ।

प्रतिवादी राजेन्द्र मण्डलका नाममा यस अदालतबाट जारी भएको म्याद मिति २०६९।६।१६ मा निजका बाबुले बुझेको देखिए तापनि निज प्रतिवादी अदालतसमक्ष उपस्थित भई अभियोग दाबीलाई खण्डन गरेको अवस्था छैन। यी प्रतिवादीले मौकामा बयान गर्दा जाहेरवालाको छोरा चन्दनकुमार गुप्तालाई बिक्री गर्ने उद्देश्यले अपहरण गरी भारतमा पुऱ्याई मेरो निगरानीमा राखिएको हो भनी कसुर गरेकोमा साबित हुनुका साथै वारदातमा अन्य प्रतिवादीहरूसमेत संलग्न रहेको भनी खुलाएको अवस्था छ भने अदालतसमक्ष कसुर गरेकोमा इन्कार रहेको देखिन्छ। प्रतिवादीहरू नवल किशोर यादव र लक्ष्मण यादवले प्रतिवादी राजेन्द्र मण्डललाई परस्पर पोल गरी बयान गरेको देखिन्छ।

पीडितले अपहरणबाट मुक्त भई मौकामा अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा, म साथीहरूसँग खेलिरहेको अवस्थामा तत्काल मैले नचिनेको पछि नाम खुल्न आएका भारत डंगमारा बस्ने रणवीर यादव नामको मानिसले घुम्न जाउँ भनी रिक्सामा राख्ने कुनौली मोड हुँदै क्याम्पस नजिक पुऱ्याएपछि रणवीरले मोटरसाइकलमा चढाई मलाई बिचमा र पछाडि तत्काल नाम थाहा नभएका लक्ष्मण यादव बसेर सखडा मन्दिर छेउ रहेको नवलकिशोर र अजय भन्नेको औषधी पसलमा पुऱ्याए। त्यहाँबाट मोटरसाइकलमा

राखी इन्डियाको डंगमारा भन्ने ठाउँमा एक रात राख्नी भोलिपल्ट फकिर्ना चौक भन्ने ठाउँमा पुऱ्याउँदा राजेन्द्र मण्डलसँग भेट भई मलाई राजेन्द्रको जिम्मामा निजको दिवीको घरमा एक दिन राख्नेपछि रणवीर र राजेन्द्र मण्डलले त्यहाँबाट लिएर भारतकै सिम्राहा बजारमा पुऱ्याए। रणवीर यादवको मौसीको घर अवधेश भन्ने विजयकुमार यादवको घरमा लगी ७/८ दिनसम्म राखे। रणवीर यादव, राजेन्द्र मण्डल र अवधेश भन्ने विजयकुमारले मेरो बारेमा कुरा गर्दा इन्द्रनारायणको नाम टेलिफोनमा कुरा भएको सुनेको हुँ। अजय र नवल किशोरलाई मेरो बारेमा जानकारी रणवीर र लक्ष्मण यादवले दिएको र मलाई इन्डिया लगेर बेच्ने कुरा सुनेको हुँ भनी घटना विवरणलाई सिलसिलेवार रूपमा खुलाएको र सो मौकाको बयान अदालतबाट प्रमाणित भई मिसिल संलग्न रहेको देखिन्छ। यसैगरी पीडित चन्दनकुमार गुप्ताले मौकामा प्रतिवादीहरूलाई चिनी अ.ब. १७३ नं. बमोजिम सनाखत कागजसमेत गरेको देखिन्छ।

प्रतिवादीहरूउपरको किटानी जाहेरी र पीडितको मौकाको प्रमाणित बयान बेहोरालाई समर्थन हुने गरी मौकामा बुझिएका विजयकुमार गुप्तासमेतको कागज, वस्तुस्थिति मुचुल्काका मानिसहरूले गरिदिएको कागजका साथै पीडितको उद्धारमा संलग्न प्रहरी निरीक्षक आनन्दमणी लामिछानेले दिएको प्रतिवेदन र सो प्रतिवेदनलाई पुष्टि हुने गरी अदालतसमक्ष बकपत्रसमेत गरेको देखिन्छ।

२. अब पीडित चन्दनकुमार गुप्ताले मौकामा गरेको प्रमाणित बयानलाई प्रमाणमा लिन मिल्ने हो वा होइन भन्ने पहिलो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा, पीडितले मौकामा बयान गर्दा आफूलाई अपहरण गरी भारतसम्म पुऱ्याउने कार्यमा प्रतिवादीहरू रणवीर यादव, लक्ष्मण यादव, नवलकिशोर यादव,

राजेन्द्र मण्डल, अवधेश भन्ने विजय कुमार यादव, इन्द्रनारायण दास र अजय यादवको यो - यो कार्यमा संलग्नता रहेको भनी घटना विवरणलाई सिलसिलेवार रूपमा खुलाएको र सो मौकाको बयान अदालतबाट प्रमाणितसमेत भएको देखियो। निज पीडितले मौकामा प्रतिवादीहरूलाई चिनी सनाखतसमेत गरेको देखिन्छ। पीडितलाई अपहरणबाट उद्धार गरेको कागज, किटानी जाहेरी, प्रतिवेदकको बकपत्र, प्रतिवादीमध्येका राजेन्द्र मण्डलको मौकाको साबिती बयान तथा मौकामा बुझिएका व्यक्तिहरूको कागजबाट पीडितको सो मौकाको बयान समर्थित भएको देखिन आयो। पीडितले अदालतमा बकपत्र गर्दा आफूलाई अपहरण गर्ने रणवीर यादव र सहयोग गर्ने इन्द्रनारायण दास हुन्। काममा भएको बयान बेहोरा मैले भनेबमोजिम लेखिएको होइन, प्रहरीले के लेखे प्रहरी नै जानुन् भनी मौकाको भन्दा फरक बेहोरा लेखाई वारदातका सम्बन्धमा केही Hostile भई बकपत्र गरेको अवस्था छ। मौकाको बयान वारदातको लगतै हुने हुँदा अपराधबाट पीडित व्यक्तिले घटनाको वास्तविक तथ्य यथार्थ रूपमा खुलाउने र अदालतमा हुने बकपत्र घटनाको तत्काल नभई समयको अन्तरालपछि मात्र झिकाई गरिने कानूनी व्यवस्था रहेकाले पीडितले अन्य व्यक्तिको प्रभावमा परी Hostile भई बकपत्र गर्न सक्ने विशिष्ट परिस्थितिलाई सिधै इन्कार गर्न कठिपय अवस्थामा नमिल्ने पनि हुन सक्दछ।

३. पीडितलाई अपहरणबाट मुक्त गरी अभिभावकको जिम्मा लगाएपश्चात् पीडितका बाबुले यी प्रतिवादीहरूउपर किटानी जाहेरी दिएको र सो जाहेरी बेहोरालाई समर्थन हुने गरी पीडितले गरेको बयान अदालतबाट प्रमाणितसमेत भएको अवस्था देखिँदा त्यस्तो प्रमाणित बयान र मुद्दामा अन्तरनिहित सबल तथ्य र मुद्दाको विशिष्ट प्रकृति तथा विश्वसनीय

आधारविपरीत हुने गरी समयको लामो अन्तरालपछि Hostile हुने गरी पीडितले अदालतसमक्ष गरेको बकपत्रलाई न्यायकर्मीले समग्रतामा सतर्कताका साथ विचार गर्नु वाञ्छनीय हुन्छ।

४. मानव बेचबिखन जस्ता विशेष प्रकृतिका मुद्दामा जाहेरवाला तथा पीडितलाई विभिन्न किसिमका डर, त्रास, धम्की दिएर वा आर्थिक प्रलोभनमा पारेर अपराधीले आफूलाई अपराधबाट उन्मुक्ति दिलाउनका लागि पीडित वा निजका घरपरिवारका सदस्यसमेतलाई अदालतमा बकपत्र गर्न जान नसक्ने अवस्था सिर्जना गर्ने वा प्रतिकूल साक्षी (Hostile witness) को रूपमा बकपत्र गर्न बाध्य पार्न सक्ने अवस्थालाई महसुस गरी अदालतबाटे पीडितको बयान प्रमाणित गराउनुपर्ने कानूनी प्रावधान विधायिकाद्वारा राखिएको र सोबमोजिम नै प्रमाणितसमेत भएको बयान बेहोरालाई मुद्दामा अन्तरनिहित सबल तथ्यहरू, विश्वसनीय र भरपर्दो आधारहरू तथा तर्कसङ्गत सिलसिलेवार कथनले पुष्टि गरेको अवस्थामा पछि आएर पीडितले होइन भनी बकपत्र गरिदिएकै भरमा प्रमाणमा लिन नमिल्ने भन्ने हुँदैन। वारदातको अन्तरालपछि पीडितले अदालतमा आएर पहिलेको भनाइ बेहोराविपरीत हुने गरी बकपत्र गरेपनि सोभन्दा अगाडि अपहरणबाट निजको उद्धार गरेको कागज, किटानी जाहेरी, पीडितको मौकाको प्रमाणित बयान, प्रतिवेदकको बकपत्र तथा मौकामा बुझिएका व्यक्तिहरूको कागजको बेहोरालाई नै निष्प्रभावी हुने गरी मुद्दाको सबल तथ्यको समग्रतामा विचार नगरी पीडितले अदालतसमक्ष गरेको बकपत्रलाई न्याय निरूपणको एक मात्र आधारको रूपमा ग्रहण गर्नु तर्कसङ्गत हुँदैन।

५. यसै सन्दर्भमा ने.का.प.२०६६ अंक ६ नि.नं. ८१६६ नेपाल सरकार विरुद्ध खेमराज पाण्डेसमेत भएको जिउ मास्ने बेच्ने मुद्दामा

“अदालतमा पीडितको भनाइ प्रमाणित भएपछि निजले अदालतमा बकपत्र गर्दा अन्यथा भन्नुले खास असर पार्ने हुँदैन मौकामा प्रमाणित भएको त्यस्तो भनाइलाई मिसिलबाट देखिएको परिस्थिति र प्रमाणबाट समर्थित भएको खण्डमा प्रमाणमा लिनुपर्ने” भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ।

६. जिउ मास्ने बेच्ने कार्य नियन्त्रण ऐन, २०४३ को दफा ७ (२) मा अदालतद्वारा प्रमाणित पीडितको मौकाको बयानमा लेखिएका कुरा झुट्ठा हो भनी प्रतिवादीले जिकिर लिएमा सोको प्रमाण पुऱ्याउने भार प्रतिवादीमा नै रहने भनी कानूनी व्यवस्था भएकोमा प्रतिवादीहरूले पीडितको मौकाको प्रमाणित बयानलाई वस्तुनिष्ठ एवं तथ्यपूर्ण प्रमाणहरू पेस गरी खण्डन गर्न सकेको अवस्थासमेत नदेखिएबाट पीडितको मौकाको प्रमाणित बयानका साथै वादी पक्षका अन्य साक्षीहरूले गरेको कागज बेहोरालाई न्याय निरूपणको आधारको रूपमा लिन मिल्ने नै देखिन आयो।

७. पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला मिलेको छ वा छैन? भन्ने दोस्रो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा, प्रतिवादी राजेन्द्र मण्डलका नाममा यस अदालतबाट जारी भएको म्याद मिति २०६१।६।१६ मा निजका बाबुले बुझेको देखिए तापनि निज प्रतिवादी अदालतसमक्ष उपस्थित भई अभियोग दाबीलाई खण्डन गरेको अवस्था छैन। यी प्रतिवादीले मौकामा अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा जाहेरवालाको छोरा चन्दनकुमार गुप्तालाई बिक्री गर्ने उद्देश्यले अपहरण गरी भारतमा पुऱ्याई मेरो निगरानीमा राखिएको हो भनी कस्तुर गरेकोमा साबित हुनुका साथै वारदातमा अन्य प्रतिवादीहरूसमेत संलग्न रहेको भनी खुलाएको पाइन्छ। प्रतिवादीहरू नवल किशोर यादव र लक्ष्मण यादवले प्रतिवादी राजेन्द्र मण्डललाई परस्पर पोल गरी बयान गरेको देखिन्छ। प्रतिवादी राजेन्द्र

मण्डलले अदालतसमक्ष बयान गर्दा अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष भएको बयान मैले भनेबमोजिम तयार भएको होइन, प्रहरीले कुटपिट गरी आफैँले लेखी तयार पारेको कागजमा सहिछाप गराएका हुन्। वारदातको समयमा म आफ्नै घर पकरीमा छु भनी Alibi को जिकिर लिई कसुरमा इन्कार भएको देखिए तापनि आफ्नो सो जिकिर विश्वसनीय तथा भरपर्दो प्रमाणहरू पेस गरी पुष्टि गराउन सकेको देखिँदैन। अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष भएको निजको बयान कागजको बेहोरा खण्डित हुने कुनै आधार प्रमाण पेस गर्न नसकेको अवस्थामा निज प्रतिवादीको मौकाको साबिती बयानलाई अन्यथा मान्नुपर्ने हो कि भन्ने अवस्थाको विद्यमानता देखिएन।

८. अन्य प्रतिवादीहरू लक्ष्मण यादव, इन्द्र नारायण दास, नवल किशोर यादव र अवधेश भन्ने विजयकुमार यादव मौकामा र अदालतमा कसुर गरेकोमा इन्कार रही बयान गरेको भए तापनि निज प्रतिवादीहरूउपर जाहेरवालाको किटानी जाहेरी परेको, पीडितले मौकामा बयान गर्दा वारदातमा यी प्रतिवादीहरूको समेत संलग्नता रहेको भनी घटना विवरणलाई सिलसिलेवार रूपमा खुलाएको देखिन्छ। पीडितले मौकामा प्रतिवादीहरूलाई चिनी सनाखतसमेत गरेको पाइन्छ। प्रतिवादीमध्येका राजेन्द्र मण्डलले पीडित चन्दनकुमार गुप्ताको अपहरण कार्यमा यी प्रतिवादीहरूको समेत संलग्नता रहेको भनी परस्परमा पोल गरी मौकाको बयानमा उल्लेख गरेको देखिन आउँछ। मौकामा बुझिएका, वस्तुस्थिति मुचुल्काका मानिसहरूले गरिदिएको कागजका साथै प्रतिवेदकले गरिदिएको बकपत्रसमेतबाट किटानी जाहेरी, पीडितको मौकाको प्रमाणित बयानका साथै प्रतिवादी राजेन्द्र मण्डलको मौकाको बयानलाई पुष्टि गरेको देखिन्छ। कसुरमा यी प्रतिवादीहरूको संलग्नता नरहेको

भए सहअभियुक्त राजेन्द्र मण्डलले यी प्रतिवादीहरू उपर अनाहकमा पोल गर्नुपर्ने कुनै पनि आधार कारण मिसिल संलग्न तथ्यबाट देखिँदैन । मिसिल संलग्न अन्य कागज प्रमाणहरूबाट सहअभियुक्त राजेन्द्र मण्डलले यी प्रतिवादीहरूउपर गरेको पोल पुष्टि भई पीडित चन्दनकुमार गुप्ताको अपहरण कार्यमा यी प्रतिवादीहरूको समेत संलग्न रहेको देखिएकोमा कसुरबाट बच्नका लागि प्रतिवादीहरूले कसुरमा इन्कार भई गरेको बयान तथा वादी पक्षका साक्षीले अदालतमा गरेको बकपत्रको आधारमा प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दाबीबाट सफाइ दिने गरी पुनरावेदन अदालत राजविराजबाट भएको फैसला न्यायोचित देखिएन ।

९. वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सकछ वा सक्दैन ? भन्ने तेस्रो प्रश्नका सम्बन्धमा, जाहेरवाला नारायण साह रौनियारको छोरा पीडित चन्दनकुमार गुप्तालाई प्रतिवादीहरू राजेन्द्र मण्डल, लक्ष्मण यादव, नवल किशोर यादव, इन्द्र नारायण दास र अवधेश भन्ने विजयकुमार यादवसमेतको मिलेमतो र सहयोगमा बिक्री गर्ने उद्देश्यले अपहरण गरी भारतसम्म पुऱ्याएको र भारतीय प्रहरीको सहयोगमा पीडितको उद्धार गरी नेपाल किर्ता ल्याइएको तथ्य मिसिल संलग्न प्रतिवादीहरूउपर परेको किटानी जाहेरी, पीडितले मौकामा बयान गर्दा आफूलाई अपहरण गर्ने कार्यमा यी सबै प्रतिवादीहरूको संलग्नता रहेको भनी घटना विवरणलाई सिलसिलेवार रूपमा खुलाई गरिदिएको प्रमाणित बयान, पीडितले मौकामा प्रतिवादीहरूलाई चिनी गरिदिएको सनाखत कागज, प्रतिवादीमध्येका राजेन्द्र मण्डलले कसुरमा अन्य प्रतिवादीहरूको समेत संलग्नता रहेको भनी अन्य प्रतिवादीहरूलाई समेत पोल गरी गरेको मौकाको साबिती बयान, मौकामा बुझिएका व्यक्तिहरूको कागज, वस्तुस्थिति मुचुल्काका मानिसहरूले गरिदिएको कागजका साथै पीडितलाई

अपहरणबाट उद्धार गरी प्रतिवेदन दिने प्रतिवेदकले गरिदिएको बकपत्रसमेतबाट पुष्टि हुन आयो । वादी नेपाल सरकारले प्रतिवादी राजेन्द्रकुमार मण्डल र लक्ष्मण यादवलाई जिउ मास्ने बेच्ने कार्य नियन्त्रण ऐन, २०४३ को दफा ४(ख) बमोजिमको कसुरमा सोही ऐनको दफा ८(२) बमोजिम र अन्य प्रतिवादीहरू नवलकिशोर यादव, विजयकुमार यादव र इन्द्रनारायण दासलाई सोही ऐनको दफा ४(घ) बमोजिमको कसुरमा दफा ८(४) नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने पुनरावेदन जिकिर लिए तापनि यी प्रतिवादीहरू राजेन्द्र मण्डल, लक्ष्मण यादव, नवल किशोर यादव, इन्द्र नारायण दास र अवधेश भन्ने विजयकुमार यादवले जिउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ४ (घ) बमोजिमको सम्म कसुर गरेको देखिन आयो । प्रतिवादीहरू राजेन्द्रकुमार मण्डल र लक्ष्मण यादवलाई जिउ मास्ने बेच्ने कार्य नियन्त्रण ऐन, २०४३ को दफा ४(ख) बमोजिमको कसुरमा दफा ८ (२) बमोजिम सजाय हुनुपर्दछ भन्ने पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

१०. अतः माथि उल्लिखित आधार, कारण, प्रमाण र कानूनी सिद्धान्तसमेतका आधारमा पुनरावेदन अदालत राजविराजबाट मिति २०६५।१०।२९ मा भएको फैसला उल्टी भई प्रतिवादीहरू राजेन्द्र मण्डल, लक्ष्मण यादव, नवल किशोर यादव, इन्द्रनारायण दास र अवधेश भन्ने विजयकुमार यादवलाई जिउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ४ (घ) को कसुरमा सोही ऐनको दफा ८ (४) बमोजिम जनही ६ (छ) महिना कैद हुने ठहर्छ । अरूमा तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि ठहर खण्डमा लेखिएबमोजिम पुनरावेदन अदालत राजविराजको फैसला उल्टी भई प्रतिवादीहरू राजेन्द्र

नेपाल कानून पत्रिका, २०७६, असार

मण्डल, लक्ष्मण यादव, नवल किशोर यादव, इन्द्र नारायण दास र अवधेश भन्ने विजयकुमार यादवलाई जनही ६(छ) महिना कैद हुने ठहरेकाले सुरु सप्तरी जिल्ला अदालतबाट निज प्रतिवादीहरूका हकमा मिति २०६४।३।४ को फैसलाअनुसारको लगतलाई कट्टा गरी अब देहायबमोजिमका प्रतिवादीहरूको हकमा देहायबमोजिमको लगत कसी असुलउपर गर्नु भनी सुरु सप्तरी जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु १ प्रतिवादी राजेन्द्र मण्डललाई ६ महिना कैद सजाय ठहर भएकोमा निज प्रतिवादी मिति २०६२।७।२४ देखि थुनामा रही मिति २०६७।७।२४ बाट थुनामुक्त हुनेगरी आदेश भएको देखिँदा अब निजको हकमा ६ महिनाको लगत कसी असुली जनाउनु भनी सुरु सप्तरी जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु १ प्रतिवादी लक्ष्मण यादवलाई ६ महिना कैद सजाय ठहर भएकोमा निज प्रतिवादी मिति २०६२।७।२४ देखि थुनामा रही सुरु फैसला मिति २०६४।३।४ सम्म नै निजको कैद भुक्तान भइसकेको देखिँदा निजको हकमा ६ महिनाको लगत कसी असुली जनाउनु भनी सुरु सप्तरी जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु १ प्रतिवादीहरू नवल किशोर यादव, इन्द्रनारायण दास र अवधेश भन्ने विजयकुमार यादवलाई जनही ६ महिना कैद सजाय ठहर भएकोमा निज प्रतिवादी नवल किशोर यादव मिति २०६२।७।२७ देखि र प्रतिवादी अवधेश भन्ने विजयकुमार यादव मिति २०६२।७।२६ मा प्रहरीद्वारा पक्राउ परी सुरु फैसला मिति २०६४।३।४ सम्म नै निजहरूको हकमा कैद भुक्तान भइसकेको र प्रतिवादी इन्द्रनारायण दासको हकमा मिति २०६२।७।२४ मा पक्राउ गरी थुनामा रही सर्वोच्च अदालतको आदेशले मिति २०६३।१।२६ मा थुनामुक्त भएको र कैदको लगत भुक्तान भइसकेको देखिँदा सबैजना प्रतिवादीहरूको हकमा ६ महिनाको

लगत कसी असुली जनाउनु भनी सुरु सप्तरी जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु १ प्रस्तुत फैसलाको जानकारी वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादीहरूलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु १

उक रायमा सहमत छु ।

न्या.पुरुषोत्तम भण्डारी

इजलास अधिकृतः मुना अधिकारी (ढकाल)
इति संवत् २०७५ साल माघ २१ गते रोज २ शुभम् ।

४४१

निर्णय नं. १०२३०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री पुरुषोत्तम भण्डारी
माननीय न्यायाधीश श्री बमकुमार श्रेष्ठ
आदेश मिति : २०७४।१०।१५
०७३-WO-११०४

मुद्दा: परमादेश

रिट निवेदक : धादिङ जिल्ला, सल्यानकोट गाउँ विकास समिति, वडा नं. ७ स्थायी वतन भई हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका, वडा नं. १६ नयाँबजार बर्ने अधिवक्ता तुलसी सिंखडा

<p>विरुद्ध विपक्षी : नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत</p> <p>■ विषादीको अत्यधिक प्रयोगले मानव स्वास्थ्य र वातावरणमा प्रत्यक्ष असर गरी मानव स्वास्थ्य प्रतिकूल हुन गई वातावरणीय विनास भइरहेको देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा नेपाल सरकारले विषादीको खरिद बिक्री, ओसार पसार गर्ने कार्यको पञ्जीकरण (दर्ता) गर्ने निकाय अविलम्ब गठन गर्नुपर्ने ।</p> <p>(प्रकरण नं.४)</p>	<p>परिस्थिति र मानवले सेवन गर्ने खाद्य पदार्थमा भर पर्ने कुरा आम स्वास्थ्यसम्बन्धी विज्ञहरूको अध्ययन अनुसन्धानले देखाइएको र पुष्टि गरेको विषय रहेको छ । मानवले खाने खाद्यान्न आजको समयमा प्राङ्गारिक र प्राकृतिक उत्पादन हुनुपर्नेमा दुनियाँमा नै भइरहेको अर्गानिक खेतीपातीको अवस्था खस्किँदा र मानव जीवन बढी सुविधाभोगी हुनुले र खेतीमा प्रयोग गरिने प्राकृतिक मलको कमी / अभावले कृषकले खेतीमा प्रयोग गर्ने रासायनिक मल / विषादी (Chemical Fertilizers) मानव स्वास्थ्यविपरीत छ ।</p> <p>जीवनाशक विषादी ऐन, २०४८ को दफा २ (क) मा “विषादी” भन्नाले बीउ, विरुद्ध, रुख, पशुपन्छी आदिमा लाग्ने घातक किटाणुहरू नाश गर्न प्रयोग गरिने जीवनाशक विषादी-(पर्स्टीसाइड्स) सम्झनु पर्छ । जसअन्तर्गत विभिन्न किसिमका विषादीहरू रहेका छन् । जसको मात्रा नेपाली कृषकहरूले दिन प्रतिदिन खेतीमा बढाउँदै जानु पर्ने भएको अवस्था र माटोको उर्वराशक्ति (सोइल प्रोडक्टीभिटि / फ्रटीलिटी) दिन प्रतिदिन खस्किँदै गइरहेको अवस्थाले गर्दा माटोमा अर्थात् जमिनमा प्रयोग गर्ने प्राङ्गारिक कम्पोस्ट मलको सट्टा कृषकले दिन प्रतिदिन प्रयोग गर्दै आई रहेको युरियालगायतका रासायनिक मलहरू (Chemical Fertilizers) जस्ते माटोको उर्वराशक्ति नास बनाउँदै गएको अवस्था छ । कृषकहरूले रासायनिक मलको मात्रा बढाउनु र प्रतिवर्ष अधिल्लो वर्षको तुलनामा रासायनिक मलको मात्रा बढाउनु पर्ने बाध्यता कृषकलाई पर्नुले समेत प्रस्तुत विषय उजागर बन्दै गएको छ । खेतीमा जब प्रांगारिक एवं कम्पोस्ट / गोठे मलको मात्रा घटाउन थालेपछि र रासायनिक एवं विषादी, तरकारी एवं खेतीवालीमा बेसी प्रयोग / छर्कन थालेपछि उक्त खाद्यान्न स्वयं विषादीयुक्त हुन गइरहेकोले मानव भिसेरामा Viscera (शरीरभित्रका</p>
--	---

रिट निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता श्री तुलसी सिंखडा

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री गणेशबाबु अर्याल, विद्वान् अधिवक्ता श्री बालकृष्ण देवकोटा

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- जीवनाशक विषादी ऐन, २०४८

आदेश

न्या. बमकुमार श्रेष्ठ : नेपालको संविधानको धारा १३३(२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार छः-

हेरेक नागरिकको स्वास्थ्यसम्बन्धी विषय आजको वैज्ञानिक विश्वमा अत्यन्त महत्वपूर्ण र मानवीय जनधनत्व एवं स्वस्थ्यसम्बन्धी वर्तमान अवस्थामा देखा परेको विभिन्न रोगहरूसमेत, समय

अवयवहरू) विभिन्न रोगले आक्रमण गर्ने कुरा विषय विज्ञबाट आइरहेको छ । यसको नियन्त्रणका लागि एवं विषादीको सट्टा खेतीबालीमा कृषकले घरेलु एवं प्रांगारिक कम्पोस्ट / गोठे मल औषधी प्रयोग गर्न सकेमा आर्थिक हिसाबले विषादीमा खर्चिनु पर्ने रकम बच्ने छ भने मानव स्वास्थ्यको हकमा विषादी मलको प्रयोगरहित अर्गानिक खाद्यान्वयने मानव स्वास्थ्य राप्रो हुने कुरा विषय विज्ञबाट प्रमाणित भइसकेको छ । जीवनाशक विषादी ऐन, २०४८ को प्रावधान व्यवहारमा कार्यान्वयन नहुनु अर्थात् बाध्यात्मक रूपमा गर्ने पर्ने कार्य (अब्लिगेसन) सरकारी निकायबाट नगरिएकोले अर्गानिक र विषादीरहित खेतीमा प्रत्यर्थी निकायबाट आमरूपमा सजगता वृद्धि गरी माटोको उर्वराशक्ति "Soil productivity" बढाउनु पर्नेसमेत आजको टड्कारो आवश्यकता रहेको छ ।

नेपाल सरकारले आम रूपमा मानव स्वास्थ्यको हिसाबले र अर्गानिक खेतीमा कृषकको संलग्नता विधि प्रक्रिया र सहजताको हिसाबले सरकारले पुलको काम गर्नुपर्ने दायित्व हो । आम जनचासोको विषय संवैधानिक मौलिक हक स्वास्थ्य खाद्यान्वयन हाइजेनिक फुड्स आम उपभोक्ताको हक, उपभोक्ता हक संरक्षण ऐन, २०५४ ले समेत व्यवस्था गरेको विषय छ । कृषिमा सिचाइँको अत्यन्त महत्त्व हुन्छ, यसर्थ सिचाइँको अभावमा पनि खेतीबालीमा किरा तथा बाली नष्ट गर्ने परजीवी लागेपछि बाध्य भई किसानले विषादीको प्रयोग खेतीमा गर्नु परेकोले नेपाल सरकारले सम्भाव्य ठाउँहरूमा सिचाइँको प्रबन्ध गरेमा विषादीको मात्रा खेतीमा घटाउन सकिने हुनाले समेत सिचाइँ मन्त्रालयसमेतलाई प्रस्तुत रिट निवेदनमा प्रत्यर्थी बनाउन परेको अवस्था हो ।

जीवनाशक विषादी ऐन, २०४८ को दफा ७, ८(१) (ख), ९ र १५ मा विषादीको खरिद बिक्री एवं

खेतीबालीमा प्रयोग, किटनाशक विषादी आयात निर्यात दर्ता स्थानीय या नेपाल सरकारले तोकोको निकायबाट बाध्यात्मक रूपमा गराउन र खेतीमा विषादीको मात्रा दिन प्रतिदिन बढ्दै गइरहेकोले विषादी खेतीमा छर्केको कती समयपश्चात् खाद्यपदार्थ सेवन गर्ने मिल्ने हो त्यसको किटानी समय विषय विज्ञबाट गराई विषादीको मात्रालाई खेतीबालीमा न्यापिड्ली कमी गर्दै अर्गानिक खेतीतर्फ आमरूपमा कृषकलाई लैजान बाध्यकारी आवश्यक व्यवस्था गर्नु र प्रस्तुत रिट निवेदनमाथिको आदेश सम्मानित अदालतबाट अन्तिम भइसकेपछि दफा १५ दण्ड सजायको व्यवस्था कढाइका साथ गरी मानव स्वास्थ्यको हिसाबले हानिकारक जीवनाशक विषादीको मात्राको प्रयोग खेतीमा घटाउँदै (रिड्यूस) गर्दै र प्राङ्गारिक अर्गानिक खेतीतर्फ सम्पूर्ण राष्ट्रलाई लैजानु भनी प्रत्यर्थी निकायको नाउँमा नेपालको संविधानको धारा १३३(३) अनुसारको परमादेश / प्रतिषेधको आदेश जारी गरिपाऊँ । साथै प्रस्तुत रिट निवेदन खेतीबालीमा प्रयोग हुने मल एवं विषादीसँग सम्बन्धित रहेकोले नेपालमा फोहरमैला व्यवस्थापन ऐन, २०६८ र यसको नियमावली, २०७० रहेकोले उक्त कानूनमा ल्याण्ड फिल साइड / डम्पिड साइटको व्यवस्था र फोहरमैलाको अनिवार्य वर्गीकरणको व्यवस्था स्वयं ऐनले नै गरेकोले फोहोरलाई वर्गीकरण गरी राष्ट्रको महानगरपालिका, उपमहानगरपालिका र नगरपालिकाहरूलाई कुहिने फोहोरबाट अनिवार्य रूपमा कम्पोष्ट मल (Compost Fertilizer) बनाई किसानहरूलाई रासायनिक मलको सट्टा कम्पोष्ट मल वितरण र बिक्री गर्न सकिने हुँदा त्यसतर्फ समेत आदेश गरिपाऊँ । प्रस्तुत रिट निवेदन अत्यन्त संवेदनशील मानव स्वास्थ्यको सरोकार एवं प्राङ्गारिक खेती एवं जीवनाशक विषादी, खेतीपातीमा विषादीको प्रयोगको विषय जोडिएकोले पेसीमा अग्राधिकार प्रदान गरी यथाशक्य छिटो किनारा गरिपाऊँ भन्नेसमेत बेहोराको

निवेदक अधिवक्ता तुलसी सिंखडा को यस अदालतमा परेको निवेदनपत्र ।

यसमा के सो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै आधार कारण भए सबुद प्रमाणसहित म्याद सूचना पाएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र विपक्षीहरूले महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी आदेश र निवेदनको प्रतिलिपिसमेत साथै राखी विपक्षीहरूका नाममा म्याद सूचना जारी गरी लिखित जवाफ परे वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु । प्रस्तुत निवेदन मानव स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित विषय जोडिएकोले चाँडो निरूपण गर्नुपर्ने देखिँदा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ६३ (३)(च ५) बमोजिम अग्राधिकार दिइएको छ भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०७४।०९।०३ को यस अदालतको आदेश ।

नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्‌को मिति २०७२ साल पौष २९ को निर्णयानुसार साबिकको वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयलाई अलग अलग वाणिज्य मन्त्रालय र आपूर्ति मन्त्रालयको रूपमा स्थापना भएपश्चात् साबिकको वाणिज्य तथा आपूर्ति व्यवस्थापन विभागसमेत वाणिज्य विभाग र आपूर्ति व्यवस्थापन तथा उपभोक्ता हित संरक्षण विभाग गरी दुई अलग अलग विभागको रूपमा स्थापना भई सञ्चालनमा रहेका छन् । हाल साबिकमा वाणिज्य तथा आपूर्ति व्यवस्थापन विभागबाट सञ्चालन हुँदै आएको उपभोक्ता हित संरक्षणसम्बन्धी बजार अनुगमनका कार्यक्रमहरू तथा गतिविधिहरू नेपाल सरकार (कार्य सम्पादन नियमावली) २०७२ बमोजिम सोही प्रयोजनका लागि स्थापना भएको आपूर्ति व्यवस्थापन तथा उपभोक्ता हित संरक्षण विभागबाट सम्पादन गरिँदै आएकोले प्रस्तुत बजार अनुगमन तथा उपभोक्ता संरक्षणसम्बन्धी विषयको कार्यक्षेत्र यस विभागको

नभई आपूर्ति व्यवस्थापन तथा उपभोक्ता हित संरक्षण विभागको हो । मानव स्वास्थ्य र पर्यावरणीय एं वातावरणीय हिसाबले जैविक विविधता, बायो डाइभर्सिटी, स्वस्थ खाद्यान्न (हाइजेनिक फुड्स), आम उपभोक्ताको हक उपभोक्ता हक संरक्षण ऐन, २०५४ ले समेत व्यवस्था गरेको विषयहरू, खेतीमा विषादीको प्रयोग जस्ता विषयहरूका सम्बन्धमा विपक्षी रिट निवेदकले यस विभागलाई समेत विपक्षी बनाई दायर गरेको रिट निवेदन जिकिर तर्कसङ्गत नदेखिएकोले निवेदन जिकिरबमोजिम आदेश जारी हुनु पर्ने अवस्था नदेखिएकोले उक्त रिट निवेदन खारेज गरियाउँ भन्नेसमेत बेहोराको वाणिज्य विभाग, बबरमहल, काठमाडौंको तर्फबाट यस अदालतमा परेको लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकारले सम्भाव्य ठाउँहरूमा सिचाइँको प्रबन्ध गरेमा विषादीको मात्रा खेतीमा घटाउन सकिने भन्नेसम्बन्धी विषय छ तत्सम्बन्धमा तेहाँ योजनाको अन्तिम वर्ष आ.व. २०७२/०७३ को अन्त्यसम्म सिञ्चित क्षेत्र १३, १२, १७७ हेक्टर कायम भएको बेहोरा सम्मानित अदालतसमक्ष जानकारी गराउनु चाहन्छु । साथै खेतीबालीमा विषादीको प्रयोगसम्बन्धी रिट निवेदकले उठाएको विषयमा यस मन्त्रालयबाट प्रस्तुत हुने लिखित जवाफमा केही उल्लेख गरी रहनु परेन । रिट निवेदनमा लिइएका अन्य जिकिरका सम्बन्धमा प्रत्यर्थी बनाइएका सम्बन्धित निकायहरूबाट लिखित जवाफ प्रस्तुत हुने नै छ भन्ने सिचाइँ मन्त्रालयको तर्फबाट यस अदालतमा पर्न आएको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदकहरूले सम्मानित सर्वोच्च अदालतमा यस विभागसमेतलाई विपक्षी बनाई पेस गर्नुभएको रिट निवेदनमा यस कृषि विभाग संवेदनशील गम्भीर छ । जीवनाशक विषादी ऐन, २०४८ प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन भइरहेको र थप आवश्यक कानूनी सुधार तथा परिमार्जनको लागि

व्यवस्थापिका संसदमा ऐन पेस गरिएको छ । बाली संरक्षण निर्देशनालयअन्तर्गत विषादी पञ्जीकरण तथा व्यवस्थापन शाखा छ । जिल्ला जिल्लामा बाली संरक्षण अधिकृतलाई Pesticide Inspector को जिम्मेवारीसमेत तोकिएको छ । माटोको उत्पादकत्व (Soil Productivity) अभिवृद्धि गर्ने प्राङ्गारिक मलको प्रति के.जी रु. १० (दश रुपैयाँ) अनुदान दिने कार्य जिल्ला कृषि विकास कार्यलयबाट सञ्चालन भइरहेको छ । नेपाल सरकारको अनुदानमा कृषि चुन कारखाना स्थापना भई सञ्चालनमा आई कृषि चुन उत्पादन र उपलब्ध हुँदै आएको छ । माटो परीक्षण कार्यक्रमअन्तर्गत स्थलगत (Kit Box) र घुम्ति Lab समेत क्षेत्रीय तथा केन्द्रीय प्रयोगशालाबाट सञ्चालन भई आइरहेको छ । भकारो सुधार कार्यक्रमबाट माटो एवं मलखाद विश्लेषण सेवा उपलब्ध छ र यसबाट माटोको उर्वराशक्ति वृद्धिमा टेवा पुन्याई आएकोले रिट जारी हुनु पर्ने अवस्था नहुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने कृषि विभाग हरिहरभवनको यस अदालतमा पर्न आएको लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकार मानव उपभोग्य खाद्यान्नमा विषादीको प्रयोगलाई न्यूनीकरण गर्ने कुरामा सचेत छ । यसको कम प्रयोग गर्ने किसान र उपभोक्तासमेतलाई सचेत गराउन सरकारले सार्वजनिक सूचना तथा जानकारीमूलक कार्यक्रम विभिन्न सञ्चार माध्यमबाट प्रसारण गर्दै आएको छ । विषादी प्रयोगलाई कम गर्न सरकारले प्राङ्गारिक मल उत्पादन तथा खरिदमा अनुदान दिने, विषादी प्रयोग गर्ने गरेको अवस्थामा जैविक तथा प्राङ्गारिक विषादीको प्रयोगमा प्राथमिकता दिनेसम्बन्धी नीति अछित्यार गरेको छ । यस आधारमा नेपाल सरकारले विषादीको प्रयोगमा नियन्त्रण गरेन भन्ने मिल्दैन । तसर्थ प्रस्तुत रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने कृषि विकास मन्त्रालयको तर्फबाट यस अदालतमा पर्न आएको लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकार नागरिकका संविधान तथा

कानून प्रदत्त हक, अधिकारहरूको सम्मान, संरक्षण र सम्बद्धन गर्दै उपभोगको सुनिश्चतता प्रदान गर्ने कुरामा कटिबद्ध रहेको छ । नेपालको संविधानको धारा ३५ मा स्वास्थ्यसम्बन्धी हक, धारा ३६ मा खाद्य अधिकार, धारा ४४ मा उपभोक्ता हकलाई मौलिक हकको रूपमा व्यवस्थित गरिएको छ । जीवनाशक विषादीको आयात, उत्पादन, किनबेच तथा प्रयोगसम्बन्धी व्यवस्था गर्ने जीवनाशक विषादी ऐन, २०४८ जारी भई जीवनाशक विषादी नियमावली, २०५० पनि कार्यान्वयनको अवस्थामा रहेको छ । उक्त संविधान प्रदत्त हक उपभोक्ताको सुनिश्चितता गर्न, गराउन तथा कानूनी व्यवस्थाको कार्यान्वयनको लागि नेपाल सरकार प्रतिबद्ध छ । कृषि क्षेत्रको आधुनिकीकरण गरी कृषिको उत्पादकत्व बढाउने, कृषिक्षेत्रमा आश्रित नागरिकहरूको जीवनस्तर उकास्ने, कृषिमा प्रयोग हुने विषादीको प्रयोगमा कमी ल्याई स्वास्थ्य एवं उपयोगी खाद्यान्नको उत्पादनको लागि नेपाल सरकारको सम्बन्धित निकायहरू क्रियाशील रहेको छन् । रिट निवेदकले निवेदन जिकिरमा उठाउनु भएको विषादीको अत्यधिक प्रयोगबाट उत्पन्न भएको माटोको उर्वरा शक्तिमा हास तथा उक्त कारणबाट मानव स्वास्थ्यमा परिरहेको प्रभावको सम्बन्धमा सम्बन्धित निकायहरूको लिखित जवाफबाट प्रस्तुत हुने नै हुँदा प्रस्तुत लिखित जवाफमा थप केही उल्लेख गरिरहनु परेन भन्ने प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको तर्फबाट यस अदालतमा पर्न आएको लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकार स्वास्थ्य मन्त्रालय नेपाली जनताको स्वास्थ्यप्रति अत्यन्त सवेदनशील छ । त्यसकारणले गर्दा २०७४ साललाई मेरो वर्ष म स्वस्थ्य मेरो देश स्वस्थ २०७४ राष्ट्रिय अभियानको रूपमा सालको सुरुवातदेखि नै लिइएको छ । २०७४ साल वैशाख १ गते प्रधानमन्त्री, स्वास्थ्यमन्त्री, स्वास्थ्य सचिव तथा विभिन्न नागरिक समाजका प्रतिनिधि र

सर्वसाधारणसहित बसन्तपुरमा गई कार्यक्रम गरिएको विदितै छ । यसक्रममा स्वास्थ्य मन्त्रालयको पहलमा थालिएको अभियानमा सर्वसाधारणलाई स्वास्थ्यप्रति सजग रहन म रक्सी चुरोट सुर्तीजन्य पदार्थ खान्न, म नियमित व्यायाम गर्नु, म स्वस्थ पोषिलो खाना खान्छु, म नियमित स्वास्थ्य परीक्षण गराउँछु तथा म र मेरो परिवार समुदायको स्वास्थ्यप्रति सजग रहन्छौं भन्ने पाँच प्रतिबद्धता गरी पालना गर्ने आग्रह गरिएको छ । नेपालको संविधान प्रदत्त स्वास्थ्यसम्बन्धी हकका लागि यो मन्त्रालय सचेत र सक्रिय रहेकै छ । स्वास्थ्य जीवनयापनका लागि अर्गानिक खेती गरी उत्पादन गर्न सकेमा खाद्यान्न हाइजेनिक हुने तथ्यमा विवाद हुन सक्दैन । खाद्यान्न उत्पादनको लागि माटोको उर्वराशक्ति नास हुन नदिने कम्पोष्ट मलको प्रयोग उपयोगी हुने भएकोले यथासम्भव कम्पोष्ट मल प्रयोग गरी रासायनिक मल तथा विषादीको प्रयोग हटाई कृषि उत्पादन गरी प्रत्येक मानवको स्वास्थ्यप्रति सजग र संवेदनशील हुन सम्बन्धित मन्त्रालयको ध्यानाकर्षण हुने नै भएकोले मानवको स्वास्थ्य हितका लागि सहकार्य गर्न यो मन्त्रालय सदा तत्पर हुँदाहुँदै कुनै आदेश जारी गरिरहनु पर्ने अवस्था नहँदा रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने स्वास्थ्य मन्त्रालय काठमाडौंको तर्फबाट यस अदालतमा पर्न आएको लिखित जवाफ ।

कृषि विकास मन्त्रालय मातहत रहेको यस केन्द्र आफैमा विषादीको व्यवस्थापन, नियमन र विषादीसम्बन्धी कार्यान्वयन गर्ने निकाय होइन । नेपाल सरकार मानव उपभोग्य खाद्यान्नमा विषादीको प्रयोगलाई न्यूनीकरण गर्ने कुरामा सचेत रहेअनुरूप यसको न्यायोचित प्रयोग गर्न सम्बन्धित कृषक वर्गलाई विषादीको जथाभागी प्रयोग नगर्न, जीवनाशक विषादी ऐन, २०४८ को परिपालना गर्न सचेत एवं उपभोक्तासमेतलाई विषादी प्रयोग भएका कृषि वस्तुहरू उपभोग नगर्न नगराउन सुसूचित गराउन यस केन्द्रलाई दिइएको काम, कर्तव्य र अधिकारअनुरूप सार्वजनिक

सूचना तथा जानकारीमूलक कार्यक्रम विभिन्न सञ्चार माध्यमहरूबाट प्रकाशन तथा प्रसारण गर्दै आएको छ । विषादी प्रयोगलाई कम गर्ने कृषि विकास मन्त्रालयले प्राङ्गारिक मल उत्पादन तथा खरिदमा अनुदान दिने, विषादी प्रयोग गर्नु परेको अवस्थामा जैविक विषादीको प्रयोगमा प्राथमिकता दिनेसम्बन्धी नीति अछित्यार गरेअनुरूप यस केन्द्रबाट सोही विषयसम्बन्धी जानकारीमूलक सूचनाहरू प्रकाशन तथा प्रसारण नियमित रूपमा गरिँदै आएको छ । यस आधारमा यस केन्द्रले विषादीको प्रयोगमा नियन्त्रण गरेन भन्न मिल्दैन । तसर्थ प्रस्तुत रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने कृषि सूचना तथा सञ्चार केन्द्र हरिहरभवनको यस अदालतमा पर्न आएको लिखित जवाफ ।

यो परिषद् नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् ऐन, २०४८ द्वारा स्थापित कानूनी व्यक्ति हो । यसले कृषिसम्बन्धी उच्च स्तरीय अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्ने गराउने, कृषि उत्पादन वा गुणस्तर बढाउनको लागि कृषि क्षेत्रका समस्याहरूको निराकरणको उपाय पत्ता लगाई आवश्यक प्रविधि ज्ञान र सीपहरूको खोजपूर्ण अध्ययन गर्ने, राष्ट्रिय कृषि नीतिको तर्जुमाको लागि नेपाल सरकारलाई आवश्यक सहयोग पुऱ्याउने कार्य गर्ने भएकोले निवेदकको सरोकारसँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध हुँदैन । यस परिषद्ले मूलतः अनुसन्धानको क्षेत्रमा काम गर्ने र अनुसन्धानबाट पत्ता लागेको परिणाम उपर्युक्त देखिएमा कृषकसमक्ष सिफारिस गर्ने भएकोले विपक्षीको निवेदनको विषयवस्तु वा माग दाबी कृषि अनुसन्धानसँग सम्बद्ध भई यस परिषद्को हकमा प्रत्यक्ष रूपमा नदेखिएको र यस परिषदलाई विपक्षी बनाउनु पर्नेसम्मको अवस्था निवेदनमा खुल्न नसकेको अवस्था देखिँदा परिषद्को हकमा निवेदन खारेज गरी अलग फुर्सद पाउँ भन्ने नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् सिंहदरबारको तर्फबाट यस अदालतमा पर्न आएको लिखित जवाफ ।

कृषि विकास मन्त्रालय मातहत रहेको यस

केन्द्र आफैँमा विषादीको व्यवस्थापन, नियमन र विषादीसम्बन्धी कार्यान्वयन गर्ने निकाय होइन । नेपाल सरकार मानव उपभोग्य खाद्यान्नमा विषादीको प्रयोगलाई न्यूनीकरण गर्ने कुरामा सचेत रहेअनुरूप यसको न्यायोचित प्रयोग गर्न सम्बन्धित कृषक वर्गलाई विषादीको जथाभावी प्रयोग नगर्न, जीवनाशक विषादी ऐन, २०४८ को परिपालना गर्न सचेत एवं उपभोक्तासमेतलाई विषादी प्रयोग भएका कृषि वस्तुहरू उपभोग नगर्न नगराउन सुसूचित गराउनु यस केन्द्रलाई दिइएको काम, कर्तव्य र अधिकारअनुरूप सार्वजनिक सूचना तथा जानकारीमूलक कार्यक्रम विभिन्न सञ्चार माध्यमहरूबाट प्रकाशन तथा प्रसारण गरिँदै आएको छ । यस आधारमा यस केन्द्रले विषादीको प्रयोगमा नियन्त्रण गरेन भन्न मिल्दैन । तसर्थ प्रस्तुत रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने कृषि सूचना तथा सञ्चार केन्द्र हरिहरभवनको यस अदालतमा पर्न आएको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकतर्फबाट उपस्थित निवेदक विद्वान् अधिवक्ता श्री तुलसी सिंखडाले खाद्य पदार्थमा रासायनिक मल र विषादीको प्रयोगले मानव स्वास्थ्यमा गम्भीर असर पार्नुको साथै माटोको उर्वरा शक्तिमा हास आएको छ । खेतीबालीमा जथाभावी विषादी प्रयोग गर्ने र विषादीको मात्रा नमिलाई प्रयोग भइरहेकोले सोको मात्रा बढाउँदै लगी मानव स्वास्थ्यमा विभिन्न रोगहरू देखा पर्दै गइरहेको छ । यसको निराकरणको लागि खेतीपातीमा विषादी र रासायनिक मल प्रयोगलाई विशेष निगरानीका साथ प्रयोग गर्नु गराउनुका साथै विषादीको प्रयोग पछि कति समयमा उक्त खाद्यान्न मानव समुदायले प्रयोग गर्न मिल्ने हो ? किटानी समयमा विज्ञबाट गराई विषादीको मात्रालाई घटाई जैविक मलको प्रबन्ध गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

विपक्षी नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्को तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री बालकृष्ण देवकोटाले परिषद्ले विषादी र रासायनिक मलको निकासी गर्दैन । ती विषयहरूको अनुगमन गरी निरीक्षण गर्ने निकाय पनि होइन । कृषि मन्त्रालय मातहत रहने परिषद्ले उक्त विषादी र रासायनिक मलको प्रयोगले माटोमा पुगेको क्षति न्यूनीकरणको उपायहरू खोजबिन र अनुसन्धान गर्ने गर्दछ । माटोको वैज्ञानिक परीक्षण गराई खेतीबालीको वैज्ञानिक परीक्षण गर्ने निकाय भएकोले परिषद्को हकमा रिट खारेज हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

सरकारी निकायको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री गणेशबाबु अर्यालले कृषि मन्त्रालयअन्तर्गत वाली संरक्षण निर्देशनालय रहेको र सोअन्तर्गत विषादी पञ्जीकरण तथा व्यवस्थापन शाखाले जिल्ला जिल्लामा बाली संरक्षण अधिकृतलाई Pesticide inspector को जिम्मवारी तोकी विषादीको नियन्त्रण सुनिश्चय गरेको छ । माटोको उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्न प्राङ्गारिक मलको बिक्रीमा अनुदान दिँदै आएकोसमेत हुँदा रिट निवेदकले उठाएको विषय जस्तो अवस्था नहुँदा खारेज हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

उपर्युक्त विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता तथा विद्वान् अधिवक्ताहरूले गर्नुभएको बहससमेत सुनी निवेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा निवेदन मागबमोजिम रिट जारी हुनुपर्ने हो होइन भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, खेतीबालीमा प्रयोग हुने रासायनिक मल र विषादीले मानव स्वास्थ्यमा असर पारेकोले जीवनाशक विषादी ऐन, २०४८ को दफा ७, ८(१) (ख), ९ र १५ बमोजिम खेतीबालीमा विषादी र रासायनिक मलको प्रयोग, आयात, निर्यात दर्तासमेतका काम कारबाहीमा नेपाल सरकारले तोकेको निकायबाट बाध्यात्मक रूपले गराउन र खेतीबालीमा

विषादी र रासायनिक मलको प्रयोगलाई न्यूनीकरण गरी प्राङ्गारिक मलको प्रयोगलाई बढावा दिने जो जे गर्नुपर्ने भनी परमादेशलगायत निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन भएकोमा नेपाल सरकारले कृषि मन्त्रालयअन्तर्गत बाली संरक्षण विभागको गठन गरी सो मातहत विभिन्न निकायहरूको गठन गरेको छ । सोही निकायहरूले विषादी तथा रासायनिक मलको प्रयोगलाई न्यूनीकरण गर्दै प्राङ्गारिक मलको प्रयोगलाई बढावा दिन प्राङ्गारिक मलमा केही अनुदानसमेत दिँदै आएकोले रिट जारी हुने अवस्था नहुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने लिखित जवाफ भई प्रस्तुत निवेदन पेस भएको पाइयो ।

३. सो सन्दर्भमा हेर्दा, मानिसले प्रयोग गर्न खाद्य पदार्थमा रासायनिक मल र विषादीको अत्यधिक प्रयोगले मानव स्वास्थ्यमा असर परी विभिन्न किसिमका रोगहरू लाने गरेकोमा विवाद देखिँदैन । खेतीबालीमा प्रयोग गरिँदै आएको प्राकृतिक मल, प्राङ्गारिक मलको कमी र रासायनिक मलको अत्यधिक प्रयोगले माटोको उर्वराशक्ति नष्ट हुँदै गइरहेको तथ्यमा पनि विवाद देखिँदैन । एकातर्फ माटोको उर्वरा शक्ति नास हुँदै गएकोले प्रत्येक वर्ष रासायनिक मलको मात्रा बढाउँदै लैजाँदा उत्पादनको लागतसमेत बढ्न गएको देखिन्छ । यसरी रासायनिक मल र विषादीको आयात, निर्यात, खरिद बिक्री, खेतीबालीमा यसको प्रयोगका सम्बन्धमा जीवनाशक विषादी ऐन, २०४८ को दफा ७, ८(१)(ख), ९ र १५ मा देहायको व्यवस्था गरेको पाइन्छ:-

दफा ७ मा "विषादी पञ्जीकरणसम्बन्धी कार्य गर्नको लागि नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी एउटा विषादी पञ्जीकरण निकायको स्थापना गर्न सक्नेछ ।

दफा ८(१) (ख) मा विषादीको सक्षम, विवेकपूर्ण र उचित प्रयोगको लागि पूर्वाधार

तयार गर्ने ।

दफा ९ मा कुनै पनि व्यक्ति संस्था वा निकायले आयात निर्यात उत्पादन प्रयोग वा किनबेच गर्ने विषादी सो कार्य गर्नुअघि अनिवार्य रूपमा दफा ७ बमोजिम स्थापना भएको निकायमा तोकिएको दस्तुर तिरी पञ्जीकरण गराई प्रमाण लिनु पर्नेछ ।

दफा १५(१)(९) उल्लङ्घन गर्ने व्यक्तिलाई दुई हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुनेछ र त्यस्तो विषादीसमेत जफत हुनेछ" भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ । उक्त कानूनी व्यवस्थाबमोजिम सरकारले विषादी र रासायनिक मलको वितरण प्रयोग खरिद बिक्री आदि गर्ने प्रयोजनका लागि हालसम्म त्यस्तो पञ्जीकरण इकाइ गठन गरेकोसमेत पाइँदैन ।

४. विषादीको अत्यधिक प्रयोगले मानव स्वास्थ्य र वातावरणमा प्रत्यक्ष असर गरी मानव स्वास्थ्य प्रतिकूल हुन गई वातावरणीय विनाससमेत भइरहेको देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा नेपाल सरकारले विषादीको खरिदबिक्री, ओसारपसार गर्ने निकायको पञ्जीकरण (दर्ता) गर्ने निकायको अविलम्ब गठन गर्नुपर्ने देखिन आयो । विषादीको जथाभावी ओसारपसार र बिक्री वितरणले खेतीबालीमा यसको वैज्ञानिक मापदण्डअनुसार प्रयोग हुन सक्ने देखिँदैन भने अर्कोतर्फ यी विषादी प्रयोग गरेको निश्चित समयसम्म खाद्यान्नलगायतको खेतीबाली प्रयोग गर्न हुने नहुने सम्बन्धमा विशेषज्ञहरूबाट यसको परीक्षण पनि भए गरेको देखिँदैन । यस्तो स्थितिले गर्दा विषादी र रासायनिक मलको अत्यधिक प्रयोग गरिँदा माटोको उर्वराशक्ति विनाश गरी भविष्यमा खेतीयोग्य जमिन मरुभूमिमा परिणत हुने विकराल समस्या रहेको पनि अर्कोतर्फ रहेको छ । तसर्थ खेतीबालीमा विषादी र

नेपाल कानून पत्रिका, २०७६, असार

रासायनिक मलको प्रयोगलाई कम गर्न जीवनाशक विषादी ऐन, २०४८ को दफा ७, ८(१)(ख) ९ र १५ नं. बमोजिम दर्ता गर्ने निकाय गठन गर्ने, विषादी पञ्जीकरण गराई प्रमाणपत्र लिने, विषादीको सक्षम, विवेकपूर्ण र उचित प्रयोगको लागि पूर्वाधार तयार गर्नेलगायतका काम कारबाही अविलम्ब गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ ।

५. अब, कृषियोग्य भूमिमा भइरहेको जथाभावी विषादी र रासायनिक मलको प्रयोगले मानव स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर कम गर्न तथा जमिनमा उर्वराशक्तिको विनाशलाई कम गर्न माटोको वैज्ञानिक परीक्षणलाई प्रभावकारी बनाई विषादी र रासायनिक मलको अत्यधिक प्रयोग भएको क्षेत्रलाई विशेष क्षेत्र निर्धारण गरी माटोको उपचार गरी उर्वराशक्तिलाई कायम राख्न अध्ययन अनुसन्धान टोली गठन गर्नु खेतीमा विषादी छर्केको कति समय पश्चात् खाद्यान्न सेवन गर्न मिल्ने हो त्यसको किटानी समय विज्ञबाट जाँच गराई त्यस्ता विषादी प्रयोग गरिएका खाद्यान्न

प्रयोग गर्ने समयभन्दा अघि बजारमा आए नआएको सम्बन्धमा हुने अनुगमनलाई प्रभावकारी बनाउनु खेतीयोग्य जमिनमा प्राकृतिक वा प्राङ्गारिक मलको बढीभन्दा बढी प्रयोग गर्न कृषकलाई आकर्षित गर्न प्राङ्गारिक मलमा दिँदै आएको छुटको प्रतिशतलाई अझ बढाउनु, विषादीको ओसारपसार बिक्री वितरणलाई न्यूनीकरण गर्दै लैजाने प्रयोजनका लागि पञ्जीकरण (दर्ता) प्रक्रियालाई सरल र सहज बनाउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा निर्देशनात्मक आदेशसमेत जारी गरिदिएको छ । सोको सूचना विपक्षीहरूलाई दिई दायरीको लगत कड्डा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.पुरुषोत्तम भण्डारी

इजलास अधिकृत : जगतबहादुर पौडेल

इति संवत् २०७४ साल माघ १५ गते रोज २ शुभम् ।